

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL” — IAȘI
SECȚIA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

Academia Română-Filiala Iași
INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

Nr. inv.

3739

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

VII

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
BUCUREȘTI — 1972

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *redactor responsabil*; ADRIAN C. FLORESCU, *secretar de redacție*; NICOLAE GOSTAR; AL. ANDRONIC; DAN GH. TEODOR și ION IONIȚĂ, *membri*.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de Ecaterina Petrovici, Waltraud Heine și Liviu Smintînică în biroul de desen al institutului. Fotografiile s-au executat în laboratorul foto al Filialei Iași a Academiei Republicii Socialiste România, de către Teodor Șamataru.

S U M A R

STUDII ȘI MATERIALE

	<u>Pag.</u>
ANTON NIȚU, Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană	9
S. HAIMOVICI, Studiul resturilor faunistice provenite din așezarea aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului de la Foltești	97
MARILENA FLORESCU și C. BUZDUGAN, Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești (jud. Bacău)	103
ATTILA LÁSZLÓ, O așezare hallstattiană la Cozia (jud. Iași)	207
M. BRUDIU și P. PĂLTĂNEA, Cetatea daco-getică de la Brăhășești (jud. Galați)	225
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA și SILVIU SANIE, Cercetări arheologice în așezarea geto-dacică de la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)	241
NICOLAE GOSTAR, Studii epigrafice, III	259
ION IONIȚĂ, Așezarea de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov de la Iași—Fabrica de cărămizi	267
I. IONIȚĂ și V. SPINEI, Așezarea prefeudală tirzie de la Băiceni-Siliște	307
V. NEAMȚU Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească	331
STELA CHEPTEA, Descoperirile arheologice din 1963 de la Siret	345
EUG. NEAMȚU și GR. FOIT, Tezaurul de obiecte și monede feudale descoperit la Păun, com. Mihălășeni, (jud. Botoșani)	359
<u>C. MATASĂ</u> , O. ILIESCU, și V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, Date noi cu privire la circulația monetară în Moldova în secolul al XVI-lea	369

N O T E

VL. ILIESCU, Cînd a trăit regele Oroles? (Justinus, XXXII, 3, 16)	377
P. PĂLTĂNEA, Informații arhivistice despre un sarcofag roman la Galați	383

R E C E N Z I I

HERMANN MÜLLER-KARPE, Handbuch der Vorgeschichte, Bd. I, Altsteinzeit, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1968, (A. László)	357
HERMANN MÜLLER-KARPE, Handbuch der Vorgeschichte, Bd. II, Jungsteinzeit, C. H. Beck'sche, Verlagsbuchhandlung, München, 1968 (M. Dinu)	389
WILHELM ALBERT v. BRUNN, Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit, Verlag Walter der Gruyter & Co., Berlin, 1968 (M. Petrescu-Dimbovița)	391

C R O N I C A

DAN GH. TEODOR, Sesiunea științifică „Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român”, Iași, 1969	399
<i>LISTA PRESCURTĂRILOR</i>	402

S O M M A I R E

ÉTUDES ET MATÉRIAUX

	<u>Page</u>
ANTON NIȚU, Les représentations zoomorphes plastiques sur la céramique neo-énéolithique carpato-danubienne	9
S. HAIMOVICI, L'Étude des restes fauniques provenant de l'établissement de Foltești, appartenant à la période de transition du néolithique à l'âge du bronze. . .	97
MARILENA FLORESCU et C. BUZDUGAN, L'établissement de l'époque du bronze de Bogdănești (départ. de Bacău)	103
ATTILA LÁSZLÓ, Un habitat hallstattien à Cozia (départ. de Jassy)	207
M. BRUDIU et P. PĂLTĂNEA, La forteresse géto-dacique de Brăhăsești (départ. de Galați)	225
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA et SILVIU SANIE, Recherches archéologiques dans l'établissement géto-dacique de Clolănești din Deal (départ. de Teleorman) . . .	241
NICOLAE GOSTAR, Etudes épigraphiques. III	259
ION IONIȚĂ, L'établissement du type Sîntana de Mureș de Jassy — La briqueterie .	267
I. IONIȚĂ et V. SPINEI, L'établissement préféodal tardif de Băiceni-Siliște . . .	307
V. NEAMȚU, L'origine et l'évolution de la pioche en Moldavie et en Valachie . . .	331
STELA CHEPTEA, Les découverts archéologiques à Siret en 1963	345
EUG. NEAMȚU et GR. FOIT, Le trésor d'objets et de monnaies féodales découvert à Păun, comm. de Mihălășeni, (départ. de Botoșani)	359
O. ILIESCU, [C. MATASĂ], et V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA, Nouvelles données relatives à la circulation monétaire en Moldavie au XVI ^e siècle	369

N O T E S

VL. ILIESCU, Quand a vécu le roi Orolès? (Justin, XXXII, 3, 16)	377
P. PĂLTĂNEA, Informations d'archives concernant un sarcophage romain de Galați	383

C O M P T E S R E N D U S

HERMANN MÜLLER-KARPE, Handbuch der Vorgeschichte, Bd. I, Altsteinzeit, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1966 (<i>A. László</i>)	387
HERMANN MÜLLER-KARPE, Handbuch der Vorgeschichte, Bd. II. Jungsteinzeit, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1968 (<i>M. Dinu</i>)	389
WILHELM ALBERT v. BRUNN, Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit, Verlag Walter de Gruyter & Co., Berlin 1968 (<i>M. Petrescu-Dîmbovița</i>) . . .	391

•

D. G. TEODOR, Session scientifique « Nouvelles découvertes archéologiques de la période de la formation du peuple roumain », Jassy, 1969	399
<i>LISTE DES ABRÉVIATIONS</i>	403

REPREZENTĂRILE ZOOMORFE PLASTICE PE CERAMICA NEO-ENEOLITICĂ CARPATO-DUNĂREANĂ

I. INTRODUCERE

Ceramica neo-eneolitică din regiunile carpato-dunărene, ca și întreaga *ceramică bandată* din marele bazin al Dunării mijlocii și superioare, cu prelungiri de o parte și alta a Rinului, este fundamental împodobită cu un *decor geometric*, al cărui motiv precumpănitor îl constituie spirala în S, în Carpați și la Dunărea de jos, sau zigzagul, pe Dunărea superioară. Ornamentația ceramicii neolitice din Europa nordică, vestică și estică este de asemenea strict geometrică. Chiar în Europa sud-estică, în apropierea marilor culturi ale Orientului, decorul ceramic rămâne geometric, deoarece însăși ceramica cea mai veche a Mediteranei este decorată geometric. Tehnica decorului, atât tratarea suprafeței vasului cât și trasarea motivelor, comportă în genere mijloace mecanice (lustruire, incizie, excizie etc.). Numai în spațiul Europei sud-estice și în regiunile carpato-dunărene, ornamentația ceramicii neolitice cunoaște și tehnica picturii.

În ornamentația ceramicii neolitice continentale transpare însă și un *decor figurat*. Mai frecvente, adică mai răspândite, și mai intim legate de decorul geometric apar motivele *vegetale*, atât pe ceramica nordică (megalitică)¹, cât și pe ceramica bandată pe Dunărea superioară și Rin (Hinkelstein și Rössen)² sau din regiunile carpato-dunărene, de tip Turdaș³, Precucuteni⁴ ori Cucuteni B⁵. Cu totul rare sînt motivele *scheiomorfe*, reprezentări de obiecte, cu deosebire acelea în formă de pieptene, care apar pe ceramica bandată de pe Dunărea superioară⁶ și de la Turdaș⁷, sau pe ceramica mixtă, nord-dunăreană de tip Walternienburg—

¹ E. Sprockhoff, *Die nordische Megalithkultur* (Handbuch der Urgeschichte Deutschlands, 3), Berlin-Leipzig, 1938, p. 91, 98, 104, 111, pl. 42/4, 9; 46/4; 47/7; 51/1; 52/2; 54/4, 10.

² W. Buttler, *Der donauländische und der westliche Kulturkreis der jüngeren Steinzeit* (Handbuch der Urgeschichte Deutschlands, 2), Berlin—Leipzig, 1938, p. 31, pl. 6/12—13; 12/14.

³ M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CVII/6; CXI/2, 12; CXXXII/10; CXXXVI/4, 6, 9—10, 13—15, 17.

⁴ C. Matasă, *Așezarea neolitică de pe Dealul Vici—satul Traian, com. Zănești*, în SCIV, V, 1—2, 1954, pl. III/11; H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian (1954)*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, fig. 17/3.

⁵ O. Kandyba, *Schipenitz* (Bücher zur Ur- und Frühgeschichte, 5), Viena, 1937, p. 68, 72, fig. 59, 75.

⁶ W. Buttler, *op. cit.*, pl. 5/8; E. Hoffmann, *Die Kultur der Bandkeramik in Sachsen* (Forschungen zur Vor- und Frühgeschichte, 5), I, Berlin, 1963, p. 79, pl. 35/6.

⁷ M. Roska, *op. cit.*, pl. XCII/12; CXXXIII/16—24, 26—40; CXXXVI/5, 8, 16.

Bernburg (bazinul Saalei)⁸. Reprezentările antropomorfe și zoomorfe în decorul ceramic se concentrează, ca și abundența figurinelor plastice, în regiunile carpato-balcanice, cu prelungiri în bazinul Dunării superioare. Pentru epoca neolitică timpurie și mijlocie, imaginile umane sînt modelate în relief pe ceramica culturii Starčevo-Criș din Balcani⁹ și SE Ungariei¹⁰, pe ceramica culturii Vinča-Turdaș în Voivodina¹¹ și Transilvania¹² sau pe ceramica precucuteniană din Moldova¹³, după cum ele apar în tehnică incizată pe ceramica culturii Bükk din NE Ungariei¹⁴ sau pe ceramica liniară și punctată de la Dunărea mijlocie și superioară¹⁵. În epoca neolitică înfloritoare, figurile umane apar de asemenea în relief pe ceramica de tip Marița¹⁶, Gumelnița B1¹⁷ și Cucuteni A2¹⁸, sau sînt pictate pe ceramica culturii Cucuteni-Tripolie în perioadele AB și B¹⁹. Imagini umane, unele de forma acelor reprezentate la Bükk sau în Boemia, sînt pictate pe ceramica culturii Sesklo în Tesalia²⁰.

Reprezentările zoomorfe apar de asemenea pe ceramica neolitică timpurie, redată în basorelief pe ceramica Criș din SE Panoniei (fig. 2/1—7) și în basorelief sau incizie pe ceramica Vinča-Turdaș (fig. 4/5—8, 10). Figurile de animale cele mai numeroase și mai importante aparțin însă culturii cu ceramică pictată Cucuteni-Tripolie. Cunoscută pînă acum cu deosebire pe ceramica pictată din afara Moldovei, la Petreni²¹, Șipeniți²², Tripolie²³ sau Bilce-Złote²⁴, ele au apărut, în urma săpăturilor intense din ultimii ani, și pe ceramica pictată din Moldova, la Trușești²⁵, Valea Lupului²⁶ și Cucuteni, constituind astfel încă unul din elementele de unitate a acestei culturi în totalitatea spațiului ei de răspîndire între Carpați și Nipru. Cea mai sudică reprezentare zoomorfă apare pe ceramica cucuteniană finală, denumită varianta Monteoru, de la Sărata-Monteoru²⁷, cu o compoziție

⁸ G. Kossinna, *Die deutsche Vorgeschichte* (Mannus, 9), Leipzig, 1936, fig. 26; E. Sprockhoff, *op. cit.*, p. 111, pl. 52/2.

⁹ G. Georgiev, *Главни резултати от разкопките на Адамашката Могила през 1961 г.*, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 167, 176, fig. 15—16.

¹⁰ I. Kutzian, *The Körös Culture*, în *Diss Pann.*, S. II, 23, Budapesta, 1944, pl. XX/1; XLI/1, 3; XLIX/2; LXII/2.

¹¹ Š. Nadj, *Защитно ископаванье на Гомолави код Хрмковаца*, în *RVM*, 9, 1960, p. 115, pl. IV/2—3; D. Garašanin, *Неолит централног Балкана (Les régions centrales des Balkans à l'époque néolithique)*, Belgrad, 1968, p. 39—40, 60, fig. 89.

¹² M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI—CXLII, CL.

¹³ H. Dumitrescu, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 60, fig. 1.

¹⁴ F. Tompa, *Die Bandkeramik in Ungarn*, în *ArchHung*, V—VI, Budapesta, 1929, p. 32, pl. XVIII/5, 16.

¹⁵ H. Quitta, *Zur Deutung und Herkunft der bandkeramischen „Kröteendarstellungen“*, în *Varia Prachistorica*, Leipzig, 1957, p. 60 urm., fig. 17 urm.; I. Pavlă, *Early „myths” relating to the neolithic society*, în *AR*, XVIII, 6, 1966, p. 700 urm., fig. 216 urm.

¹⁶ P. Detew, *Vorgeschichtliche Gefäße mit menschen- und tierähnlichen Darstellungen in Bulgarien*, în *AA*, 1960, 1—4, col. 4, fig. 3; G. Georgiev, în *Izvestiia-Institut*, XXVI, 1963, p. 167, fig. 17.

¹⁷ D. V. Rosetti, *Steinkupferzeitliche Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, în *JPEK*, 12, 1938, 38, pl. 24/1—25/1.

¹⁸ A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 552 urm., fig. 1; 2/1; 3/1.

¹⁹ H. Dumitrescu, *Антропоморфные изображения на сосудах из Траяна*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 31 urm., 40 urm., fig. 1—5.

²⁰ A. Wace-M. Thompson, *Prehistoric Thessaly*, Cambridge, 1912, fig. 47 f; H. Quitta, *Varia Prachistorica*, p. 64, fig. 17/1.

²¹ T. Passek, *La céramique tripolienne*, în *Bull. de l'Acad. de l'Hist. de la culture mater.*, 122, Moscova—Leningrad, 1935, p. 57, pl. XXII/6; idem, *Трипольска култура*, Kiev, 1941, p. 48, fig. 22.

²² O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 19—21, 23, 28, 63—65, 67, 72, 75, 80, 95—96.

²³ T. Passek, *La céramique tripolienne*, pl. XXIII/6, XXVI/10; idem, *Трипольска култура*, p. 49, fig. 24.

²⁴ B. L. Bogaevsky, *Орудия производства и домашние животные Триполья (Les instruments de production et les animaux domestiques de Tripoli)*, Leningrad, 1937, p. 209 urm., fig. 74—75.

²⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 16, fig. 9; idem, *Die wichtigsten Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen in der neolithischen Siedlung von Trușești (Moldau)*, în *PZ*, XLI, 1963, p. 185—86, fig. 14.

²⁶ M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 165, fig. 2/2; 4/5.

²⁷ I. Nestor-E. Zaharia, *Șantierul arheologic Sărata-Monteoru (1954)*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 499, fig. 3.

tematică cunoscută pînă acum numai pe ceramica tripoliană. Recent s-a descoperit la Varvarovca²⁸ ceramică cu decor zoomorf de o importanță deosebită pentru completarea și explicarea tematicii stilului animalier cucutenian și tripolian.

Cu reprezentările zoomorfe pictate pe ceramica Cucuteni-Tripolie s-au ocupat incidental, în lucrările de sinteză asupra Europei și Orientului, sau în mod special, dar cu totul parțial, în legătură cu probleme specifice sau cu descoperiri noi în acest domeniu, atît cercetători străini²⁹, cît și români³⁰. Un studiu special de ansamblu, privind totalitatea reprezentărilor zoomorfe pe ceramica cucuteniană, considerată în cadrul evoluției culturii Ariușd-Cucuteni-Tripolie, nu există. De asemenea, reprezentările zoomorfe cucuteniene, plastice și picturale, n-au fost concepute niciodată ca fenomen general al culturii neo-eneolitice carpato-dunărene și în consecință n-au fost corelate cu reprezentările zoomorfe de pe ceramica celorlalte culturi neolitice, Criș, Vinča, Gumelnița sau liniară. Numai o astfel de încercare ar putea pune exact și soluționa măcar parțial atît problema *structurii și evoluției stilului zoomorf* al ceramicii bandate în genere și al ceramicii cucuteniene în special, cît și problema *originii* stilului zoomorf pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică.

În mod cu totul arbitrar au fost considerate numai figurile animalelor pictate pe ceramica din perioada Cucuteni B și dintre ele numai acea siluetă neagră de carnasier, care a servit speculațiilor stilistice pentru raportarea ei directă la decorul geometric cucutenian³¹ sau la decorul zoomorf al ceramicii susiene³². O lumină cu totul nouă a adus compararea imaginilor cucuteniene pictate cu figurinele zoomorfe de pe vase (fig. 22)³³. În ultimul timp s-a încercat și interpretarea reprezentărilor animaliere pictate pe ceramica tripoliană în funcție de semnificația conținutului lor³⁴.

Deci, o reconsiderare de ansamblu a stilului animalier pe ceramica neolitică carpato-dunăreană se impune cu necesitate. Analiza întregului material, vechi și nou, ca și confruntarea diferitelor puncte de vedere în interpretarea lui, trebuie să ducă la definirea problematicii reale a stilului animalier al ceramicii bandate și la soluționarea ei în concordanță cu reprezentările zoomorfe din arta și religia culturilor neo-eneolitice sud-est europene și orientale. Relațiile formale și funcționale ale reprezentărilor zoomorfe de pe ceramica carpato-dunăreană trebuie stabilite întîi în cadrul afinităților organice ale culturilor cu ceramică bandată și numai în al doilea rînd explicarea lor poate fi raportată la tematica și semnificația stilului animalier din arta universală.

Pe de o parte, reprezentările zoomorfe apar pe ceramica diferitelor culturi locale, constituite succesiv în cadrul culturii neolitice din bazinul Dunării de-a lungul epocii neolitice. Ca și decorul geometric al ceramicii bandate, reprezentările

²⁸ B. A. Rîbakov, *Космогония и мифология земледельцев неолита*, II, în SA, 1965, 2, p. 25, fig. 40.

²⁹ V. G. Childe, *The East-European Relations of Dimini-Culture*, în JHS, 42, 1922, p. 259—60; V. Christian, *Untersuchungen zur Paläoethnologie des Orients*, V, *Das erste Auftreten der Indogermanen in Vorderasien*, în MIAW, LVIII, 1928, p. 210—229; E. Pottier, *Céramique de l'Asie occidentale*, V, în *Journal des Savants*, 1930 (déc.), p. 433—446; C. Schuchhardt, *Alteuropa*, Berlin—Leipzig, 1935, p. 117 urm., fig. 93; O. Menghin, *Weltgeschichte der Steinzeit*, Viena, 1940, p. 387; B. L. Bogaevsky, *op. cit.*, p. 144 urm.

³⁰ Vl. Dumitrescu, *Notes concernant l'ornementation peinte zoomorphe et humaine dans les civilisations à céramique peinte de Roumanie et de la Susiane*, București, 1931, p. 5—10; R. Vulpe, *Figurine thériomorphe de la civilisation Cucuteni B*, în JPEK, 12, 1938, p. 57—65; I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în BerrGK, 22, 1932, p. 41, n. 136 și 44.

³¹ V. G. Childe, în JHS, 42, 1922, p. 259—260; C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 178, fig. 93 a.

³² Vl. Dumitrescu, *Notes*, p. 6 urm.

³³ R. Vulpe, *Figurine thériomorphe*, p. 59.

³⁴ B. A. Rîbakov, *op. cit.*, p. 24 urm.

zoomorfe se transmit între culturile locale din aceeași perioadă sau din perioade succesive. Pe de altă parte, peste acest proces local se suprapune influența filtrată continuu din civilizația egeo-orientală în spațiul balcanic și carpato-dunărean, care a generat stilul animalier pe ceramica Starčevo-Criș și a desăvârșit evoluția lui pe ceramica Cucuteni-Tripolie. Astfel, fenomenologia stilului zoomorf pe ceramica dunăreană desfășoară o tematică de forme și conținut, care integrează un proces evolutiv de-a lungul epocii neolitice, dar care se repetă în cadrul culturilor locale din diversele perioade neolitice. Totodată structura și evoluția stilului zoomorf al ceramicii dunărene concordă cu tematica stilului animalier egeo-oriental și reproduce legi evolutive generale în arta orientală.

Metoda expunerii, determinată de fenomenologia reprezentărilor zoomorfe de pe ceramica dunăreană, comportă stabilirea tematicii lor generale, ilustrarea temelor plastice și picturale prin aspectele stilistice ale culturilor locale și urmărirea curbei evolutive a acestor modalități formale și funcționale în cadrul epocii neolitice. Explicarea aspectelor formale ale stilului zoomorf dunărean, prin afinitățile și influențele culturale care leagă organic culturile carpato-balcanice cu civilizațiile Orientului mediteranean, implică și funcția lor magico-religioasă, în concordanță cu *semnificația* pe care o au în arta și religia orientală.

Analiza se poate extinde și la arii culturale depărtate în timp și spațiu față de culturile carpato-dunărene, dar ea trebuie raportată în primul rând la culturile matriarhale, care manifestă aceeași structură agricolă și o mentalitate corespunzătoare. Culturile matriarhale din ariile meridionale ale globului se află față de civilizațiile Extremului-Orient și ale Orientului mediteranean clasic în același raport de conexiune genetică și influențe culturale, ca și culturile neo-eneolitice carpato-balcanice față de Orientul antic. Marile civilizații antice ale Egiptului, Asiei anterioare, Indiei și Chinei s-au dezvoltat pe baza culturilor neolitice dispuse în ghirlandă din Mediterana până la Oceanul Indian și Pacific. Cu tot decalajul lor cronologic, atât culturile neolitice cât și cele antice manifestă conexiuni genetice și influențe reciproce, explicabile prin contiguitatea spațială și uniformizarea inevitabilă a proceselor de geneză culturală, corespunzătoare acelorași stadii succesive de dezvoltare ale societății umane în condiții geografice și tehnice similare. Culturile carpato-balcanice se leagă genetic și cronologic de culturile neolitice și chalcolitice ale Mediteranei orientale. Culturile matriarhale din Africa, Oceania și America prezintă între ele conexiuni genetice, care urcă până la culturile neolitice din zonele corespunzătoare. Pe baza culturilor matriarhale, atât în Africa sudaneză și sud-orientală, cât și în zona centrală amerindiană din Mexic până în Peru, s-au dezvoltat culturi superioare sub influența civilizațiilor Asiei anterioare sau sud-orientale. Culturile andine prezintă un interes deosebit prin performanțele culturale paralele cu acelea ale continentului asiatic, prin legăturile vii cu fondul primitiv al culturilor matriarhale, prin desfășurarea unei serii complete de reprezentări figurate și procedee tehnice, uneori izbitor de asemănătoare cu acelea din arta neolitică carpato-balcanică cu tot decalajul uriaș în timp și spațiu, și mai ales prin perpetuarea unei lumi de reprezentări conceptuale și figurate de o asemenea extindere în spațiu și timp până în momentul cuceririi europene. Reprezentările zoomorfe din culturile matriarhale africane, oceaniene și amerindiene, paralele deopotrivă cu acelea din culturile neolitice sud-est europene și orientale, constituie o documentare marginală dar vie, deoarece reprezentările conceptuale

care le generează sînt încă active în mitologiile și practicile magico-religioase ale acestor culturi.

Continuitatea dezvoltării civilizațiilor orientale de la epoca neolitică la epoca istorică proiectează asupra reprezentărilor figurate preistorice semnificațiile de conținut conceptual din textele religioase. Evoluția mitologiilor primitive sub influența marilor religii ale civilizațiilor afrasiene și paralelismul reprezentărilor figurate din culturile matriarhale cu acelea din culturile neolitice europene și orientale integrează și reprezentările figurate din arta neolitică în aceeași gândire magico-religioasă. Această continuitate a unei stări de mentalitate prin continuitate succesivă în timp și spațiu corespunde procesului însuși al evoluției civilizației, angrenînd treptat în ecumenicitatea dezvoltării ei istorice ariile culturale ale globului. Participarea reprezentărilor figurate din arta neolitică a SE Europei la reprezentările conceptuale ale civilizației Orientului mediteranean nu este o simplă deducție silogistică, ci se explică prin integrarea neoliticului sud-est european în procesul evoluției istorice, cu atît mai mult cu cît decalajul în spațiu și timp față de civilizația egeo-orientală nu împiedică filiațiile culturale certe. Revelarea unui proces de creație, reluat în toate culturile carpato-balcanice la fiecare etapă a evoluției epocii neo-eneolitice, nu se poate explica fără participarea formelor de artă la valorile de conținut ale unei semnificații magico-religioase, care le dirijează și poate fi descifrată.

Tipologia aspectelor formale ale reprezentărilor zoomorfe pe ceramica carpato-dunăreană nu concordă totdeauna cu cronologia repartiției lor în cadrul culturilor locale. Procesul creației artistice este reluat în cadrul genezei fiecărei culturi noi, continuînd și refăcînd totodată temele reprezentărilor zoomorfe. Creația acestor teme în arta Orientului antic precede în timp apariția lor în neoliticul Europei sud-estice. Cu toate lacunele descoperirilor arheologice, evoluția stilului animalier în arta orientală poate fi urmărită de la epoca neolitică la primele dinastii, după cum poate fi reconstituită pentru fiecare perioadă de dezvoltare. Interferența seriilor tipologice și cronologice se accentuează prin difuzarea diferitelor teme din Orientul mediteranean spre regiunile carpato-dunărene și prin decalajul culturilor carpato-balcanice față de civilizația egeo-orientală. Circulația reprezentărilor conceptuale, care stau la baza temelor figurate, precede în timp și depășește în spațiu circulația obiectelor de artă. Difuzarea obiectelor materiale, care concretizează temele figurate, vehiculează totodată procedeele tehnice și determină evoluția stilurilor în cadrul culturilor locale. Acest proces poate stabili infailibil conexiuni genetice sau numai influențe culturale între culturile carpato-balcanice și cele egeo-orientale. Geneza stilurilor de artă constituie însă un fenomen intern și pregnanța facturii lor caracterizează deopotrivă culturile primare sau superioare.

Teoretic și practic, această condiționare internă și externă a genezei și evoluției stilului animalier în arta celor două zone culturale are consecințe importante pentru cercetarea fenomenului. Temele figurate, pe care le generează evoluția stilurilor zoomorfe, rămîn endemice de-a lungul perioadelor civilizației egeo-orientale și cu atît mai mult în culturile carpato-balcanice. Continuitatea temelor poate fi urmărită între perioadele dispartate ale culturilor locale, peste lacunele descoperirilor arheologice. Repartiția diseminată sau gruparea temelor figurate în anumite culturi sau perioade se datoresc atît lacunelor descoperirilor, cît și preferințelor manifestate în stilurile zoomorfe respective. Derivațiile complete

ale seriilor tipologice trebuie urmărite de-a lungul tuturor culturilor din aceeași arie și apoi comparate cu ariile culturale vecine. Derivațiile organice ale formelor tematice în cadrul unei culturi carpato-dunărene pot fi exemplificate cu teme paralele din culturile balcanice, egeene și orientale, fără concordanță cronologică obligatorie. Stringența metodei istorice necesită ordinea strict cronologică a documentării. Însă pregnanța analogiilor tematice și chiar stilistice, manifestate și în plastica figurinelor, nu numai în ornamentația figurată a ceramicii, indică și stabilește corelații directe între culturile sud-est europene. Astfel, lacunele descoperirilor și decalajul cronologic al materialelor comparative nu împiedică determinarea succesiunii logice a formelor tematice și continuitatea proceselor evolutive. De altfel, lacunele existente în ceramică pot fi completate prin alte categorii de obiecte prelucrate în lut sau materie dură, aparținând de fapt plasticii, atât pentru documentarea seriilor tipologice ale reprezentărilor zoomorfe și a paralelismului lor în arii culturale diferite, cât și pentru definirea facturii stilistice a figurărilor zoomorfe de pe ceramica culturilor carpato-balcanice sau orientale.

Reprezentările zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană pot fi cuprinse în totalitatea lor în funcție de *mijloacele tehnice ale modelării*. După materialul existent, reprezentările zoomorfe de pe ceramică comportă următoarea repartitie tematică și cronologică în cadrul culturilor carpato-balcanice și dunărene :

1. *Vase în formă de animal*, în ceramica Starčevo-Criș (fig. 1/1—2), Vinča-Turdaș (fig. 3/10 ; 5/4), Gumelnița A2 (fig. 6/5 ; 9/2 ; 11/5 ; 12/1) și B1 (fig. 8/4—5 ; 9/1, 3), liniară (fig. 15/1), punctată (fig. 14/5), Cucuteni A2 (fig. 17/1—2, 4, 6, 8 ; 20/1 ; 24/1—2, 4 ; 28/2, 8), AB (fig. 21/5) și B1 (fig. 20/8), Lengyel (fig. 16/7—8) ;

2. *Vase cu attribute zoomorfe*, aparținând propriu-zis vaselor zoomorfe, în ceramica Vinča (fig. 4/11 ; 5/5), Kakanj-Danilo (fig. 5/1 ; 32/9), Gumelnița A2 (fig. 6/6, 8 ; 7/6—7 ; 10/3, 5 ; 11/3, 7) și B1 (fig. 11/6), Tripolie A (Precucuteni III și Protocucuteni) (fig. 17/9), Stoicani-Aldeni (Cucuteni A1 — Gumelnița A1) (fig. 18/1), Cucuteni B (fig. 17/5 ; 21/1—2 ; 31/3) ;

3. *Figurine zoomorfe* servind ca toartă pe ceramica Veselinovo (fig. 6/3), Vinča (fig. 5/2), Cucuteni A1 (Protocucuteni) (fig. 26/2), A2 (fig. 18/6 ; 28/4) și B (fig. 18/8 ; 22 ; 23), sau decorând interiorul vaselor Cucuteni A2 (fig. 30/1), inaugurând seriile ceramicii cu decor zoomorf ;

4. *Proeminențe cornute* decorând ceramica Vinča-Turdaș (fig. 3/9), Precucuteni (fig. 25/1), Cucuteni A2 (fig. 25/2—8 ; 31/4), Gumelnița B1 (fig. 11/1), punctată (fig. 14/2—4, 6—7 ; 16/4), Lengyel (fig. 16/3, 5) și Rössen ;

5. *Protome în ronde-bosse* servind ca apucătoare pe ceramica Criș (fig. 1/3), Vinča-Turdaș (fig. 4/1—4, 9 ; 6/2), Marița (Gumelnița A1) (fig. 7/1—3, 5), Gumelnița A2 (fig. 10/2, 4 ; 12/2—4) și B (fig. 9/4), liniară (fig. 14/1, 8 ; 16/2), punctată (fig. 16/1), Precucuteni (fig. 18/3 ; 19/1, 3—4 ; 21/4 ; 26/1), Cucuteni A1 (fig. 19/2 ; 20/3—4, 6—7 ; 21/3), A2 (fig. 18/2, 4—5, 7 ; 26/3—7 ; 27 ; 28/1—3, 5, 7 ; 29/1—5, 7 ; 30/4 ; 31/2) ; AB (17/7 ; 28/6) și B (fig. 17/3 ; 20/5 ; 30/3), Tisa (fig. 16/6), Bodrogkeresztur (fig. 15/2) ;

6. *Siluate în basorelief* pe ceramica Criș (fig. 2/1—5), Hamangia (fig. 3/1), Vinča-Turdaș (fig. 4/6, 8), Želiezovce (fig. 15/3), Gumelnița B1 (fig. 13) ;

7. *Protome în relief* pe ceramica Vinča (fig. 3/11 ; 4/5, 7 ; 6/1, 7), pe ceramica C din perioadele Cucuteni AB și B (fig. 24/3, 5 ; 30/6—7), pe ceramica pic-

tată din perioada Cucuteni B (fig. 31/6) și pe ceramica nepictată a variantei Monteoru (fig. 30/2);

8. *Siluate incizate* pe ceramica Vinča-Turdaș, Bükk, Eberstadt, Salzmünde și Usatovo;

9. *Siluate pictate* pe ceramica Cucuteni B și varianta Monteoru.

Modalitățile reprezentărilor zoomorfe în funcție de tehnica modelării se reduc deci la genurile de artă determinate de modelarea tridimensională în volum (sculptură) sau proiectarea bidimensională în plan (desen) și de mijloacele materiale utilizate (argilă, incizie și culoare): plastica, gliptica și pictura. Se înțelege că cele mai multe din temele majore enumerate comportă subdiviziuni tipologice. Temele modelării artistice concretizează *temele figurate* corespunzătoare *reprezentărilor conceptuale* din gândirea magico-religioasă a societăților agricole din epoca neolitică și Orientul antic, ca și din culturile matriarhale etnografice. Diversitatea temelor figurate este repartizată uniform sau limitată la unele din modalitățile tehnice. Aspectele formale nu sînt însă epuizate de tehnica modelării. Temele plastice sau picturale sînt reductibile în ultima analiză la funcția stilistică, determinată de *viziunea modelării* schematice sau naturaliste a formelor figurate.

În studiul de față nu vor fi analizate toate descoperirile cunoscute. Tematica reprezentărilor zoomorfe va fi numai definită și exemplificată, în modalitățile ei figurate și conceptuale, în cadrul culturilor carpato-dunărene și al prelungirilor lor în bazinul Dunării sau în spațiul balcanic. Raportarea comparativă la zonele culturale egeo-orientale sau etnografice păstrează același caracter paradigm. Ceea ce importă este urmărirea filiației unui proces evolutiv, care însumează geneza și circulația acestor teme figurate și conceptuale. Materialele analizate vor fi însă grupate în cadrul organic al culturilor respective, pentru a evidenția prin ele înșile și valorile *stilistice* ale formelor reprezentate. De asemenea nici bibliografia nu poate fi exhaustivă, ci se limitează la materialul factic și interpretativ selectat.

II. REPREZENTAREA PLASTICĂ

1. VASE ZOOMORFE

Vasele zoomorfe, *rhyta*, par a nu constitui, în totalitatea aspectelor lor tematice, obiectul acestui studiu. De fapt, ele aparțin în mod egal la două domenii distincte, ceramica și plastica culturilor neolitice carpato-balcanice și egeo-orientale. Adoptarea formei animaliere servind ca recipient corespunde unor necesități de ordin ritual, care manipulează simultan vasul de ofrandă și prezența animalului substituit³⁵. Însă ele realizează în același timp una din modalitățile plastice ale reprezentărilor zoomorfe în raport cu ceramica, legînd forma „animalului” de funcția „recipientului” și chiar de „forma” vasului. Astfel, pe de o parte ele prezintă în culturile antice o serie tipologică continuă, de la „vasul în formă de animal” (fig. 20/8; 21/5) la „vasul cu attribute de animal” (fig. 21/1—2), care se leagă nemijlocit de vasele „decorate” cu protome zoomorfe (fig. 20/3; 29/2).

³⁵ W. Deonna, *Le sens des récipients en forme humaine ou animale*, în *RHR*, LXXV, 2, 1917, p. 225, 242.

Pe de altă parte, alături de vasele decorate cu figurine zoomorfe (fig. 37/1) apar, în epocile târzii ale culturilor egeo-orientale sau în culturile matriarhale, vase în forma „animalului purtând un recipient” (fig. 36/10), care constituie iarăși o formă sintetică între ceramică și plastică, intermediară între categoria vaselor zoomorfe și aceea a vaselor cu decor zoomorf.

În civilizațiile egeo-orientale, aceste teme prezintă chiar din epoca neo-eneolitică serii inițiale sculptate în piatră, iar în epoca metalelor forme prelucrate în bronz, argint și aur. În culturile neo-eneolitice carpato-balcanice, formele modelate sînt numai ceramice.

★

Primele vase zoomorfe în culturile neolitice ale Orientului, răspîndite apoi și în culturile egeene și balcano-dunărene, sînt vasele în formă de animal, intermediare între sculptură și ceramică. Tema a luat naștere prin introducerea recipientului în interiorul animalului și comportă o serie gradată de forme ³⁶:

1. Vase în forma animalului întreg, care prezintă numeroase variante. În cultura *Starčevo-Criș* s-au descoperit cele mai vechi forme tipologice și cronologice: figurina zoomorfă de la *Monostorszeg* (S Ungariei), cu un simplu orificiu săpat în spate pentru ofranda simbolică (fig. 1/1) ³⁷, și figurina de la *Kotacpart* pe Tisa, cu orificiul dorsal prevăzut cu o margine proeminentă (fig. 1/2) ³⁸. Orizontul *Starčevo final* a adus revelația vasului în formă de cerb de mari dimensiuni de la *Muldava* (Plovdiv) ^{38bis}. Deschizătura pe spatele animalului este prevăzută cu gură înaltă. Pasta roșie-brună este acoperită cu culoare albă, care cruță motive în formă de benzi inelare sau serpentiforme. Vasul constituie o replică uimitoare a vasului în formă de cervideu de la *Hacilar VI* (fig. 35/1).

O formă veche, întîlnită la vasele zoomorfe susiene, apare în cultura *Vinča-Turdaș*: figurina masivă de la *Turdaș* (Transilvania), cu cavitatea rotundă, lărgită și adîncită în spatele înălțat al animalului (fig. 3/10) ³⁹. Vasul de la *Vinča*, din aceeași perioadă (fig. 5/4) ⁴⁰, în formă de caprideu sau ovideu, cu capul ușor stilizat și prevăzut cu urechi sau coarne scurte, are cavitatea corpului mărită și deschisă pe spatele animalului printr-o gură proeminentă cu buza zimțată. Laturile corpului sînt decorate cu banda în zigzag, mărginită de linii reliefate dințate.

În cultura *Gumelnița*, în stratul *B1* de la *Vidra* (București) s-au descoperit figurine zoomorfe cu orificiu dorsal (fig. 8/4) sau cu o cavitate puțin adîncă și alungită pe spate (fig. 8/5) ⁴¹. O figurină din faza *A2* de la *Sultana*, tot în cîmpia munteană, modelată cu o proeminență de formă circulară și ușor concavă (fig. 12/1) ⁴², constituie un simulacru ritual al tipului de vas zoomorf de la *Kotacpart* (fig. 1/2) și din Orientul mesopotamian (fig. 37/3).

În cultura *Cucuteni*, figurinele de ovidee de la *Ariușd* (SE Transilvaniei) din faza *A2* au o cavitate ovală adîncită în corpul animalului (fig. 17/1—2) ⁴³. Două

³⁶ G. Glotz, *La civilisation égéenne* (L'Évolution de l'Humanité, 9), Paris, 1923, p. 313—314.

³⁷ I. Kutián, *op. cit.*, p. 68, pl. XIII/6.

³⁸ *Ibidem*, pl. XLVII/18.

^{38bis} P. Detev, în *Godišnik-Plovdiv*, VI, 1968, p. 31 urm., 47, fig. 25—26.

³⁹ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLIII/13.

⁴⁰ D. Garašanin, *op. cit.*, p. 37, 60, fig. 74.

⁴¹ D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 39, 44—45, pl. 26/5, 7.

⁴² I. Andrieșescu, *Les fouilles de Sultana*, în *Dacia*, I, 1924, p. 103, pl. XXXIV/16.

⁴³ F. László, *Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telpek*, în *Dolgy Cluj*, 1911, p. 82—83, fig. 86; idem, *Les types des vases peints d'Ariușd*, în *Dacia*, I, 1924, p. 21, pl. XII/1—2.

fragmente cu pasta poroasă de la *Truşeşti* (fig. 17/4; 20/1)⁴⁴ constituie partea anterioară de la două vase în formă de albie eliptică, îngustă sau lărgită, cu fund plat şi pereţii verticali cu buza simplă, fiind sprijinită pe patru picioare late şi subţiri, ca nişte lobi decupaţi, şi avînd la unul din capete o protomă de asemenea plată, al cărei frontal romboidal lipsit de coarne poate indica un cap de ovidiu. Un vas zoomorf din faza *AB* de la *Traian* (Piatra Neamţ) (fig. 21/5)⁴⁵ are corpul ovoid, completat cu o proeminenţă perforată în locul cozii şi decorat pe laturi cu cîte o proeminenţă perforată ca pe vasele obişnuite. Pe spatele animalului, gura prezintă o buză verticală. Gîtul ridicat poartă un cap modelat tot fără coarne, dar cu lobi laterali pentru urechi; detaliile sînt incizate, ochii prin cercuri cu centrul reliefat, iar nările prin împunsături adînci, care se observă, deşi vârful botului s-a rupt. Această modelare a capului ca o mască se întîlneşte şi la unele protome rudimentare de pe vasele cu decor zoomorf (fig. 26/7). Din faza *B1* datează vasul zoomorf de la *Şipeniţi*, cu gură ovală şi buză verticală proeminentă pe spate (fig. 20/8)⁴⁶. Aspectul masiv, redînd conturul corpului animalului, cu capul aplecat, se apropie mai curînd de acela al vasului de tip *Lengyel* de la *Abrahám* (fig. 16/7).

Aceste forme de vase sînt răspîndite şi pe Dunărea superioară. Vasul întregit cu cap de bovidiu de la *Herkheim* (Bavaria), aparţinînd ceramicii *liniare*, are o cavitate ovală cu buza oblică proeminentă (fig. 15/1)⁴⁷. Vasul fragmentar cu cap de berbec de la *Zauschwitz* (Saxonia), decorat cu linii verticale pe corp şi longitudinale pe gît, în tehnica punctelor duble ale ceramicii *punctate*, prezintă aceeaşi cavitate ovală, dar cu gura aproape verticală şi înaltă (fig. 14/5)⁴⁸, ca la vasele cucuteniene (fig. 17/4).

Supraînălţarea gurii recipientului determină vase în formă de animal purtînd aparent un vas pe spate. Cele mai frumoase exemplare sînt vasele evident în formă de urs de la *Abrahám* (Piešťany), aparţinînd ceramicii pictate moravo-slovace de tip *Lengyel* (fig. 16/7—8)⁴⁹, unul fiind pictat cu dungi roşii.

Cele mai vechi vase în formă de animal aparţin Orientului mediteranean. În nivelul final de locuire al perioadei neolitice tîrzii (5400 î.e.n.) de la *Hacilar VI* (SV Asiei Mici), un vas reconstituit cu gaură dorsală prevăzută cu buză joasă redă o căprioară în poziţie culcată şi cu capul întors înapoi (fig. 35/1)⁵⁰.

Vasele zoomorfe se transmit culturilor chalcolitice cu ceramică pictată din N Mesopotamiei. Un vas de lut în formă de pasăre acvatică, fără picioare şi cu capul pictat, apare în straturile 5—1 de la *Tell Arpacie* cu ceramică tîrzie *Obeid* (fig. 36/1)⁵¹. Vasele orientale din epoca chalcolitică sînt sculptate de asemenea în piatră şi au cavitatea dorsală prevăzută cu o gură mai mult sau mai puţin proeminentă. Vasul mesopotamian de alabastru de la *Uruk*, din perioada *Djemdet-*

⁴⁴ A. Florescu, *Şantierul arheologic Truşeşti*, în *Materialae*, V, 1959, p. 185, fig. 3. Al doilea exemplar la JIAI, Inv. Nr. III—1242.

⁴⁵ Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, Bucureşti, 1968, p. 71, 106, fig. 83.

⁴⁶ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 116, foto 5a—b.

⁴⁷ R. Maier, *Die jüngere Steinzeit in Bayern*, în *Jahrb. d. Bayer. Bodendenkmalpflege*, 5, 1964, p. 22, 158, 192, fig. 10.

⁴⁸ W. Coblentz, *Ein Tiergefäß der Stichbandkeramik aus Zauschwitz, Kr. Borna*, în *Ausgrab. und Funde*, 6, 2, 1961, p. 58 urm., fig. 1.

⁴⁹ J. Neustupný-A. Točík, *Les premiers agriculteurs*, în *Préhistoire de la Tchécoslovaquie. Exposition 1958—1959*, Praga, 1958, p. 21, pl. VI; H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte*, II, *Jungsteinzeit*, München, 1968, p. 137, pl. 202/Al, 3.

⁵⁰ J. Mellaart, *Excavations at Hacilar. Forth Preliminary Report, 1960*, în *AS*, XI, 1961, p. 66, fig. 27/1 şi pl. XIV a—b; idem, *Earliest Civilisations of the Near East* (Library of the Early Civilisations), Londra, 1965, p. 106, fig. 92.

⁵¹ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, p. 62, pl. 70/36.

Nasr, este tăiat în formă de pasăre (fig. 37/3)⁵². Vasele elamite din stratul intermediar, corespunzător perioadei *Susa C*, sculptate în același stil în alabastru, reprezintă specii diferite de mamifere, pești și păsări⁵³. Vasele egiptene predinastice din perioada *gerzeană*, lucrate în piatră sau argilă într-un stil arhaic asemănător cu stilul susian al vaselor zoomorfe, reproduc păsări acvatice (fig. 36/5) și specii africane, ca hipopotamul⁵⁴.

Vasele egeo-anatoliene din epoca bronzului cuprind forme ceramice pictate sau forme lucrate în metal. Un vas pictat *hitit* în formă de leu are gura de scurgere înaltă, ca un recipient purtat pe spate⁵⁵. Vasele de stil *micenian* din perioada H.R. III descoperite în N Siriei, înfățișând un pește și o broască țestoasă, sînt de asemenea pictate⁵⁶. Vasul în formă de cerb din mormîntul IV de la *Micene*, din aceeași perioadă, este lucrat în argint și plumb⁵⁷.

În culturile andine, vasele zoomorfe în argilă apar din epoca preclasică (mileniul I î.e.n.) și în epocile următoare regăsim formele sculptate în piatră. Vasele ceramice de la *Tlatilco* (valea Mexicului), în aria culturii *olmece*, redau mamifere și pești, în pastă neagră lustruită și incrustație roșie cu hematită⁵⁸. Tratarea suprafeței prin lustruire alternată cu paste crude este frecventă pe vasele antropomorfe gumelnițene și denotă un procedeu spontan în culturile primitive. Figurinele de animale în argilă actuale ale amerindienilor *huichol* (Mexic) au spatele săpat de o mică cupă⁵⁹, la fel cu figurinele Criș și Gumelnița. Ceramica preclasică tîrzie de stil *Paracas*, pe coasta sudică peruviană, prezintă vase în formă de jaguar, în pastă neagră cu decor incizat și pictură crudă cu materii rășinoase⁶⁰. Vasul *inca* de alabastru de la *Cuzco* (Peru), de epocă postclasică, face parte din grupa *enqa* a vaselor în formă de lama cu o gaură săpată în spate⁶¹ și modele analoge în argilă sînt utilizate încă în practicile actuale pentru fecunditatea alpamelor⁶². Din contra, la amerindienii de pe coasta nord-vestică a Americii de Nord vasele zoomorfe *kwakiutl* repetă sculptura în lemn africană și oceaniană și redau evident fauna marină⁶³.

2. Vase în formă de protome zoomorfe, derivate formal și funcțional prin substituirea rituală a capului sau cornului în locul animalului sacrificat. Ele caracterizează cu deosebire culturile egeene. În raport cu formele egeene se pot interpreta și vasele în formă de cap de animal descoperite în culturile Gumelnița și Cucuteni.

Capete de animal cu interiorul gol și gîtul terminat printr-o buză de vas, considerate drept „capace de vase zoomorfe”, provin din așezările *Gumelnița A2* balcanice. Exemplarul din așezarea lacustră de la *Strašimirovo* (Varna) redă un cap fără gît de animal cornut, cu coarneau rupte, modelat aproape schematic, dar expresiv, cu detalii anatomice în relief (fig. 6/5)⁶⁴. În adevăr, el se apropie ca

⁵² V. Christian, *Allertumskunde des Zweistromlandes*, I, Leipzig, 1940, p. 148, pl. 103/3.

⁵³ J. de Morgan, *La Préhistoire orientale*, II, Paris, 1926, p. 276, fig. 312, 318; G. Contenau, *Manuel d'archéologie orientale*, I, Paris, 1927, p. 435, fig. 274 jos.

⁵⁴ J. de Morgan, *op. cit.*, II, p. 122, 277, fig. 152, 313, 319; V. G. Childe, *New Light on the Most Ancient East*, Londra, 1954, p. 70, fig. 35.

⁵⁵ G. Contenau, *Manuel*, II, Paris, 1931, p. 1013, fig. 708.

⁵⁶ H. Th. Bossert, *Allkrete* (Die ältesten Kulturen des Mittelmeerkreises, I), Berlin, 1937, p. 46, fig. 496, 498.

⁵⁷ *Ibidem*, fig. 97.

⁵⁸ G. H. Bushnell, *L'art de l'Amérique précolombienne* (Le monde de l'art), Paris, 1966, p. 30, fig. 20.

⁵⁹ W. Deonna, *op. cit.*, p. 226.

⁶⁰ G. H. Bushnell, *op. cit.*, p. 174, fig. 166.

⁶¹ E. von Sydow, *Die Kunst der Naturvölker und der Vorzeit* (Propyläen-Kunstgeschichte I), Berlin, 1932, p. 576, fig. 441/3.

⁶² G. H. Bushnell, *op. cit.*, p. 216, fig. 203.

⁶³ E. von Sydow, *op. cit.*, p. 69, fig. 353.

⁶⁴ A. Margos, *Нова находка от неолитного периода при с. Страшимирово, Варненско*, in *Archeologija*, VII, 1, 1965, p. 63, fig. 14.

formă de capacul askosului zoomorf de la Karanovo VI (fig. 6/6). Cele două piese nord-dunărene, găsite în stratul *Vidra B1* (fig. 9/1, 3) ⁶⁵, sînt forme mai înalte și de asemenea n-au stabilitate decît așezate pe deschizătura gîtului, ca un capac. Modelarea detaliilor morfologice recurge numai la mijloace plastice, obișnuite la figurinele din plastica antropomorfă. Prima protomă redă un cap de caprîdeu sau cervîdeu cu coarnele rupte. Pentru cea de-a doua, specia animalului redat numai cu urechi, dar cu botul ascuțit și curbat, nu poate fi determinată.

Grupa de capete cu interiorul evidentat complet, pînă la creștet, și terminate cu buză subțire de vas, toate descoperite în locuințele din faza *Cucuteni A2* de la *Trusești*, aduc o soluție neașteptată pentru interpretarea acestor forme ceramice. Ele comportă două tipuri. Primul are gîtul cilindric, înalt și subțire (fig. 24/2) ⁶⁶ sau scund și mai gros (fig. 28/2) ⁶⁷, terminat printr-o deschizătură circulară orizontală. Stabilitatea lor verticală este asigurată în dublu sens, pe gura gîtului sau pe frontal, coarnele și botul animalului, orientate în plan, servind ca puncte de sprijin. Gîtul înalt și orificiul redus le fac improprii pentru capace. Utilizarea lor reală sau simbolică ca recipient indică poziția verticală cu capul în jos. Al doilea tip are linia gîtului arcuită, modelînd astfel pe partea inferioară gușa bovidului, accentuată prin secțiunea romboidală a gîtului (fig. 24/1) ⁶⁸. Celelalte exemplare au secțiunea gîtului și gura ovală, cu capetele turtite (fig. 17/6 ; 24/4) ⁶⁹ sau arcuite (fig. 28/8) ⁷⁰. Gura vasului, cu buza simplă sau ușor lobată, este însă tăiată totdeauna oblic. Astfel, unele forme pot fi așezate și vertical, dar numai pe frontal (fig. 24/1 ; 28/8), altele însă nu pot fi așezate decît orizontal, sprijinindu-se pe gușa gîtului și vîrfurile coarnelor, dar cu gura orientată în sus (fig. 24/4). Atît formele verticale, cu corp cilindric și deschizătura îngustă, cît și formele orizontale, cu deschizătura oblică deasupra, indică funcția lor ca vase în formă de capete de animal. Modelarea protomelor și a detaliilor morfologice, ca și decorarea lor cu motive picturale, sînt identice ca la protomele aplicate pe vasele cucuteniene (fig. 28/5 ; 29/4). Decorul pictat este variat ca motive și dispoziție, sugerînd o compoziție adaptată formei finite a acestor vase, în timp ce decorul protomelor aplicate este integrat compoziției generale a ornamentației vasului. Decorul prezintă benzi negative albe cu chenar negru pe fond brun, caracteristice stilului Cucuteni A (fig. 24/1—2,4), sau benzi liniare pozitive negre pe fond alb (fig. 28/8). Un exemplar prezintă numai pasta roșie mată, fără urme de pictură (fig. 28/2).

Rhytonul în formă de protomă și chiar de corn nu este o formulă mesopotamiană ⁷¹. Eflorescența vaselor egeene în formă de protomă sau corn aparține culturilor minoică și miceniană din epoca bronzului, începînd din perioada M.M. și mai ales în perioada M.R. ⁷². Rhytonurile în formă de capete de taur sau felin îmbracă aspectele strălucitoare ale artei minoice și miceniene, prin viziunea naturalistă și prelucrarea lor în materii prețioase (fig. 33/5—6) ⁷³. Dar ele au putut avea și prototipuri neolitice în argilă, după cum sugerează rhytonul în formă de cornet de la Cnossos (fig. 32/7).

⁶⁵ D. V. Rosetti, *op. cit.*, p. 39, pl. 27/2—3 ; VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 82—83, 108, fig. 108, 111.

⁶⁶ Institutul de istorie și arheologie din Iași (IIAI), Inv. Nr. III—649.

⁶⁷ IIAI, Inv. Nr. III—498.

⁶⁸ IIAI, Inv. Nr. III—2205.

⁶⁹ IIAI, Inv. Nr. III—2396.

⁷⁰ IIAI, Inv. Nr. IV—2651.

⁷¹ G. Contenau, *Manuel*, II, p. 1012.

⁷² G. Glotz, *op. cit.*, p. 313—314.

⁷³ H. Th. Bossert, *op. cit.*, fig. 95—96, 308—309.

În culturile matriarhale africane se întâlnește de asemenea, ca formă prescurtată a vasului zoomorf, numai cornul de animal. În schimb, culturile andine prezintă ca formă de prescurtare vasul *zapotec* postclasic în formă de „ghiară de vultur” de la *Monte Albán IV* (Mexic)⁷⁴.

3. Vase în forma cornului de animal, constituind forma cea mai simplă de rhyton⁷⁵, recipient oferit direct de cornul retezat al bovideului sau caprideului⁷⁶ în toate culturile și epocile.

În cultura gumelnițeană există două tipuri modelate în argilă, provenind din stratul *Gumelnița A2*. Primul are forma naturală a cornului de boviden și prezintă urme de toartă (fig. 11/5)⁷⁷. Decorul în relief figurează o față cu doi ochi și nasul curbat și alungit. Al doilea are forma de cornet ușor arcuit și prevăzut cu toartă verticală (fig. 9/2)⁷⁸. Vasul prezintă un decor geometric incizat și punctat, constituit din două șiruri de triunghiuri opuse și conturate cu puncte.

În cultura *Cucuteni A2* se cunoaște numai cornul de lut acoperit cu culoare albă de la *Trușești*, cu gîtul cilindric și corpul prismatic (fig. 17/8)^{78bis}.

Deși forma de corn nu se întâlnește în ceramica mesopotamiană, totuși „vasul de băut” de la *Eşnunna* (Acad), din epoca sumeriană *arhaică*, lucrat în aramă în formă de corn cu secțiunea triunghiulară (fig. 37/4)⁷⁹, reproduce în metal cornul de animal. Rhytonul în formă de corn este curent în Asia Mică *hitită*: transpus în forme ceramice, cornul este decorat în vîrf cu protoma animalului din care derivă⁸⁰.

Civilizația *minoică* a dat cornului forma elegantă de „cornet” sau pîlnic cu toartă, sculptată în piatră și decorată cu basoreliefuli sau modelată în argilă și pictată în stilul artei somptuoase a palatelor cretane⁸¹. O formă simplă de cornet cu toartă de lut de la *Cnossos*, din epoca neolitică (fig. 32/7)⁸², poate constitui prototipul formelor magnifice din epoca palatelor. Cornetul de la Gumelnița (fig. 9/2) constituie o paralelă carpato-balcanică a acestei forme specifice cretane și indică că și protomele zoomorfe ca forme prescurtate de rhytonuri gumelnițene și cucuteniene (fig. 9/1; 24/4) au putut avea prototipuri neolitice egeene. În spațiul de răspîndire al rhytonurilor cretane apar forme decorate cu protomă terminală de cal în Cipru⁸³, sau de taur aplicată pe umăr la *Minet el-Beida* (N Siriei) (fig. 33/1)⁸⁴. Rhytonul în formă de corn cu toartă și protomă terminală va cunoaște în epoca fierului o înflorire de tipuri lucrate în metal prețios, atît în arta greacă cît și în tezaurele persane, scitice sau tracice (fig. 33/4)⁸⁵.

Recipientul primitiv în formă de corn se întâlnește în cultura matriarhală africană: cornul de bivol decorat cu creștături și incrustat cu materii prețioase⁸⁶ sau cornul de antilopă sculptat în lemn la *bena lussambo* (Congo central)⁸⁷.

⁷⁴ G. H. Bushnell, *op. cit.*, p. 85, fig. 76.

⁷⁵ G. Glotz, *op. cit.*, p. 313.

⁷⁶ C. Contenau, *Manuel*, II, p. 1012.

⁷⁷ Vl. Dumitrescu, *Découvertes de Gumelnița*, în *Dacia*, I, 1924, p. 336, fig. 3/4 și 9/2.

⁷⁸ Idem, *New Discoveries at Gumelnița*, în *Archaeology*, 19, 3, 1966, p. 168 urm., fig. 22.

^{78bis} M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 17, fig. 7.

⁷⁹ V. Christian, *op. cit.*, I, p. 197, pl. 193/2.

⁸⁰ G. Contenau, *Manuel*, II, p. 1012—1013.

⁸¹ G. Glotz, *op. cit.*, p. 313; H. Th. Bossert, *op. cit.*, fig. 271 și 353.

⁸² H. Th. Bossert, *op. cit.*, p. 34, fig. 323c.

⁸³ *Ibidem*, fig. 485.

⁸⁴ *Ibidem*, fig. 497.

⁸⁵ I. Venedikov, *Der Goldschatz von Panagjurischte*, Sofia, 1961, p. 5, 8—9, 23 urm., fig. 6—8.

⁸⁶ E. von Sydow, *op. cit.*, p. 37—38, fig. 165, 178/1.

⁸⁷ *Ibidem*, fig. 178/2.

Vasele cu atribute zoomorfe sînt intermediare între vasele în „formă de animal” și vasele „decorate cu protome zoomorfe”. Vasul sparge tiparul zoomorf și înlocuiește corpul animalului, păstrînd atributele acestuia, capul, coada și picioarele, sau eliminînd treptat unele atribute, picioarele și coada. Astfel, tipurile de vase caracteristice diferitelor culturi sînt transpuse în vase zoomorfe, păstrîndu-și însă identitatea formei :

1. O formă ceramică, care copiază un tip de recipient primitiv și răspîndit în Orient și Europa pînă în epoca noastră, este aceea de *askos* „burduf din piele de animal”. Vasele în formă de *askos* sînt considerate în genere ca „vase zoomorfe”, avînd prin ele înșile un caracter zoomorf atît prin originea organică a materialului, cît și prin forma ușor reconstituită a animalului la coaserea burdufului. În realitate, transpuse în pastă ceramică sau foaie metalică, ele capătă o formă de vas cu fundul plat și prevăzut cu o toartă proeminentă. Din aspectul originar al burdufului se păstrează gura asimetrică, corespunzătoare gîtului animalului, și uneori trei sau patru piciorușe, corespunzătoare apendicelor pielei jupuite de pe picioarele animalului. De fapt, aceste *askosuri* au pierdut caracterul zoomorf originar și se înscriu ca o formă nouă în inventarul ceramicii neo-eneolitice. Deoarece forma însăși a vasului poate fi însă ușor readaptată la forme organice, *askosul* a devenit una din formele predilecte ale vaselor zoomorfe, fiind modelat ca pasăre sau animal. De aceea *askosul* constituie prin tipologia lui forma ceramică de legătură între vasele în „formă de animal” și acelea cu „atribute zoomorfe”.

În culturile neo-eneolitice carpato-balcanice se întîlnește tipul de *askos* egeean, de formă scundă (fig. 11/2 ; 32/6) sau înaltă (fig. 11/4 ; 32/5), cu sau fără picioare și în genere prevăzut cu o toartă deasupra ^{87bis}. În spațiul carpato-dunărean, exemplarul cel mai vechi este *askosul* orizontal de la *Turdaș* (fig. 3/8) ⁸⁸, atît de apropiat de *askosurile* zoomorfe balcanice (fig. 7/6—7). Aceeași formă joasă caracterizează și ceramica din faza Gumelnița A2, la *Ciolănești* (fig. 8/3) ⁸⁹ și *Căscioarele* (fig. 10/1) ⁹⁰ în Muntenia ori la *Karanovo VI* (fig. 8/6) ⁹¹ în Tracia, sau din faza B1 la *Măgura Jilavei* (București) ⁹². În varianta acestei culturi în Oltenia se întîlnesc însă ambele forme de *askos*, în primele straturi de la *Sălcuța* ⁹³ și în primul strat sălcuțean de la *Verbicioara* (fig. 11/2, 4) ⁹⁴. Din contra, în aria dintre Carpații Răsăriteni și Nipru se cunoaște pînă acum numai forma înaltă de *askos* simplu, fără elemente zoomorfe, la *Rădășeni* (Fălticeni) în faza Cucuteni A2 ⁹⁵ și la *Foltești* (Galați) în faza Usatovo-Foltești II de la sfîrșitul epocii chalcolitice (fig. 31/1) ⁹⁶. În mediul ceramicii neolitice prevăzute cu proeminente perforate în locul torților dezvoltate, *askosul* carpato-balcanic cu elemente zoomorfe poate fi lipsit de toarta elegant arcuită deasupra. Vasul *askos* poate fi simplu lustruit (fig. 8/3) sau decorat

^{87bis} VI. Milojević, *Die Askoskanne und einige andere ägäisch-balkanische Gefäßformen*, în *Mitt. d. Deutsch. Arch. Inst.*, 3, 1950, p. 107 urm., fig. 2—3.

⁸⁸ M. Roska, *op. cit.*, pl. CIV/5.

⁸⁹ Descoperit în nivelul de locuire inferior (șanțul transversal).

⁹⁰ Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, p. 162, fig. 22/4 și 24/39 ; I. Nestor, *op. cit.*, p. 58, pl. 7/3.

⁹¹ G. Georgiev, *Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 80, pl. XXIII/4.

⁹² I. Nestor, *op. cit.*, pl. 7/8 ; D. V. Roselli, *op. cit.*, p. 40.

⁹³ I. Nestor, *op. cit.*, pl. 7/4 ; D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 98—99, 273, fig. 109/3.

⁹⁴ D. Berciu, *Contribuții*, p. 98 urm., fig. 15/1—2.

⁹⁵ I. Nestor, *op. cit.*, p. 58 ; V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques du Dép. de Baia*, în *Dacia*, II, 1925, p. 48, pl. 2/7.

⁹⁶ M. Petrescu-Dimbovița, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în *SCIV*, II, 1951, p. 256, fig. 3/3 ; M. Florescu, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *AM*, II—III, 1964, p. 107, fig. 6 ; D. Berciu, *Contribuții*, fig. 20/1.

în stilul ceramicii din cultura respectivă. Decorul geometric al vaselor de tip Sălcuța de la Verbicioara, format din benzi paralele delimitate prin linii adâncite sau incizate, accentuează profilul orizontal sau vertical al celor două tipuri de askos (11/2, 4).

Cele mai vechi forme de askos cu caractere zoomorfe aparțin culturii Vinča. O formă de predilecție balcano-carpatică este askosul *ornitomorf*, care se întâlnește și în Egeea. În complexul stratului Grivac B (Serbia centrală), datat dintr-o fază Vinča avansată, s-a descoperit askosul modelat în formă de pasăre cu trei suporturi (fig. 5/5)⁹⁷: cel posterior este un suport secund, cele anterioare înfățișează perechea de picioare masive a unei păsări rapace. Corpul are capătul posterior prelungit și ascuțit. Decorarea părților laterale și a spatelui prin dungi paralele adânci sugerează aripile strânse deasupra cozii.

Analogia cea mai apropiată o oferă askosul de la Kalino (Tracia), aparținând culturii Gumelnița A2 (Karanovo VI) (fig. 6/8)⁹⁸. Corpul bitronconic are partea inferioară în formă de fund de vas, iar partea superioară joasă și lătită. Carenă accentuată pe laturi și la coadă delimitează arcuirea aripilor. Decorul de linii incizate vertical pe fața anterioară, corespunzătoare pieptului, se continuă pe partea inferioară a vasului, ca un simplu decor geometric. Partea superioară a vasului este decorată cu linii longitudinale sugerând aripile păsării, ca la Grivac (fig. 5/5). Această concepție a funcției morfologice și decorative se manifestă și în ornamentarea vaselor ornitomorfe mesopotamiene (fig. 37/3).

Ceramica gumelnițeană nord-dunăreană prezintă la Căscioarele o formă sintetică de vas ornitomorf (fig. 10/3)⁹⁹, care face tranziția între vasele cu corpul organic și askos. Vasul reproduce tipul figurinelor de păsări acvatice din plastica gumelnițeană, sprijinite pe un picior masiv cu baza lătită. Modelarea capului ar fi determinat o deschizătură pe spinare, ca la vasele în formă de pasăre (fig. 36/5). Însă capul lipsește, gâtul scurt fiind retezat orizontal, pentru a realiza o gură asimetrică de askos. Faza culturală nu este precizată.

Askosul ornitomorf apare și în ceramica Stoicani-Aldeni, aparținând faciesului cultural din S Moldovei și E Munteniei, caracterizat prin interferența culturilor Cucuteni A1 (Protocucuteni) și Gumelnița A1. La Stoicani (Galați) (fig. 18/1)¹⁰⁰, forma vasului este perfect circulară, numai poziția excentrică a gurii și proeminența terminală dă impresia unei alungiri a părții posterioare. Profilul corpului aplatisat este în realitate conceput bitronconic, cu partea superioară bombată, formând crupa păsării, și cu partea inferioară aproape plană, purtând totuși în mijloc fundul mic și concav al vasului. Linia despărțitoare a umărului este rotunjită și poartă, ca și vasele obișnuite pre- și protocucuteniene sau gumelnițene, patru proeminente mici și plate, de formă triunghiulară și îndreptate cu vârful în jos. Dispoziția lor este asimetrică: trei sînt perforate și grupate spre partea anterioară a vasului, două laterale și una mediană sub pieptul păsării; a patra nu este perforată și, așezată la partea posterioară a vasului, constituie intenționat coada păsării. Corpul prezintă un decor în benzi delimitate prin linii adâncite: două benzi scurte dispuse longitudinal pe crupa păsării, câte una de o parte și

⁹⁷ B. Gavela, *Енеолитическая керамика у Гривац*, în *Starinar*, VII–VIII, 1956–1957, p. 261, fig. 56.

⁹⁸ G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, pl. XXVI/8a–b.

⁹⁹ Vl. Dumitrescu, *Aria neolitică în România*, p. 82, 108, fig. 109 stînga.

¹⁰⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Celălău de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 70, fig. 30/2 și 40/1.

alta a cozii, și o bandă lungă acoperind orizontal pieptul și laturile; o linie adâncită delimitează gîtul vertical al vasului. Cu toată factura precucuteniană a elementelor decorative, forma ceramică amintește askosurile ornitomorfe balcano-dunărene și poate aparține componentei gumelnițene a acestui facies cultural.

Askosul balcano-carpatic îmbracă mai ales aspecte *zoomorfe*. În faciesurile culturale adriatice *Kakanj* (Bosnia centrală) și *Danilo* (Dalmția) (fig. 32/9; 5/1)¹⁰¹ s-au descoperit forme de askos cu gura aproape verticală și larg deschisă, cu toartă inelară supraînălțată și cu patru suporturi înalte și modelate în formă de picioare de animal. Corpul vasului poate fi ornamentat, dar în genere decorul în tehnică incizată și incrustată acoperă numai picioarele cu benzi hașurate. Forma vasului și decorul reproduc askosurile similare neolitice din Grecia centrală (fig. 32/4). Cultura *Kakanj-Danilo* este paralelă cu *Vinča* incipientă.

Cultura *Vinča-Turdaș* a adaptat askosul la vasele în formă de animal, prin lipsa torții arcuite și modelarea corpului ca o figurină zoomorfa. Askosul de la *Vinča* (fig. 4/11)¹⁰² are picioarele înalte și este decorat la baza gîtului cu trei proeminente. Dar, în locul deschizăturii dorsale a vaselor zoomorfe (fig. 5/4), retezarea gîtului animalului asigură deschizătura asimetrică a askosului.

Procesul zoomorfizării este complet la formele culturii *Gumelnița*. Cu deosebire askosul balcanic a redevenit un vas zoomorf, cu corpul în formă de animal și prevăzut cu capul animalului. Numai dispoziția deschizăturii recipientului trădează forma și funcția de askos. Din stratul *Karanovo VI* (*Gumelnița A2*) provine un askos de tip vertical cu patru piciorușe și deschizătura orizontală și prelungită cu mandibula animalului (fig. 6/6)¹⁰³. Capacul, în formă de calotă prelungită cu maxilarul superior și modelată ca o mască zoomorfa, completează capul animalului și are deschizătura pe toată lungimea diametrului maxim. Privit din față (fig. 7/6)¹⁰⁴, corpul are latura anterioară plată, ca la askosurile carpato-balcanice cu corpul unghiular. Gîtul vasului este închis de capul animalului modelat ca o mască triunghiulară de efect grotesc, cu ochii bulbucăți și fața bombată, despărțită de la frunte la bot printr-o nervură în relief, redînd posibil un ovideu. Vasul este decorat cu linii incizate, unghiulare pe piept și arcuite pe flancuri, ca la piesele de mobilier de cult (fig. 6/4; 7/4). Decorul geometric este completat cu efecte bicolore, prin incrustare cu paste colorate alb și roșu.

Celelalte askosuri zoomorfe balcano-carpaticice sînt de tip orizontal. Un exemplar magnific este askosul de la *Kodžadermen* (Șumen), aparținînd aceleiași complex cultural (fig. 7/7)¹⁰⁵. Aspectul general este asemănător cu al vasului precedent. Însă modelarea unghiulară a corpului are forma unui model dreptunghiular de cabană, cu partea superioară în două pante ca un acoperiș, accentuat prin nervura dorsală și dispoziția decorului incizat. Picioarele sînt modelate masiv, dar organic. Capul rotund, prevăzut cu urechi în formă de torți perforate, cu botul

¹⁰¹ S. Weinberg, *Excavations at prehistoric Elateia, 1959*, in *Hesperia*, XXXI, 2, 1962, p. 193 urm., pl. 65 c—e; idem, *Chronology of the Neolithic Period in the Aegean and the Balkans*, in *Atti del VI Congresso intern. delle Scienze preist. e protoist.*, Roma, 1962, II, Florența, 1965, p. 230 urm., pl. CXIV/2; M. Garašanin, *Considérations sur les influences sud-orientales dans les civilisations préhistoriques des Balkans*, in *Revue des Études sud-est-européennes*, III, 1—2, 1965, p. 5 urm., fig. 1.

¹⁰² H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 144/29.

¹⁰³ *Manuel encyclopédique de Préhistoire et Protohistoire européennes*, I, pl. III jos stînga.

¹⁰⁴ G. Georgiev, in *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, pl. XXXII/5; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 157/B3.

¹⁰⁵ D. Dimitrov, *Искривство Болгарии с древнейших времен до наших дней. Каталог выставки*, Leningrad, 1963, p. 19 (Nr. 26), fig. 1; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, p. 105—106, pl. 159/A1.

ascuțit și deschis, lasă nedecisă specia animalului, sugerînd mai curînd un carnasier decît un animal domestic. Gura larg deschisă a animalului corespunde deschizăturii asimetrice a askosului și constituie o adaptare perfectă a formei askosului la funcția vasului cu corpul zoomorf și la specia animalului.

În spațiul carpato-dunărean sînt cunoscute două exemplare în formă de bovideu. Primul provine din stratul *Gumelnița B1* (fig. 11/6)¹⁰⁶. Askosul are fundul plat, dar a fost prevăzut cu picioare aplicate și desprinse din vechime. Vasul este modelat pentru a reda forma corpului și detaliile morfologice ale animalului. Partea anterioară atîrnată ca o gușă și nervura dorsală în relief sînt caracteristice bovideului. Capul e modelat ca o mască triunghiulară, cu conturul reliefat și prelungit în jurul gurii supraînălțate a vasului, pîrînd agățată de gîtul askosului. Două proeminențe laterale și perforate indică urechile, deasupra cărora se păstrează urma coarnelor rupte. Ochii sînt redați prin două lentile adîncite, iar nasul printr-o carenă prelungită din frontalul proeminent pînă la baza feței, unde este întreruptă de o mică adîncitură corespunzătoare gurii. Decorul geometric pictat cu grafit este adaptat la forma de animal a vasului: benzi liniare dispuse în ghirlandă pe gușă și în arcuri pe flancuri, iar pe spate volute spiralice gumelnițene.

Capul acestui vas zoomorf a fost considerat ca avînd un caracter antropomorf. Tema bovideului androcefal purtînd tiara divină cu coarne este comună în sculptura Mesopotamiei¹⁰⁷ și existența ei în plastica statuară sau pe ceramica neolitică carpato-balcanică este posibilă. De fapt, figurine hibride apar în plastica gumelnițeană sud-balcanică în perioada A2, la Voina-Karaarnaut, cu cap uman fără coarne și copr de animal cu aripile pictate pe laturi^{107bis}, putînd fi interpretate însă ca reprezentări ale sfînxului. Tema inversă, a imaginii umane cu cap de animal, de asemenea comună în arta orientală, este sigur documentată în plastica și pe ceramica Vinča: idolul în formă de coloană cu cap de ovideu de la Pavlovac (Serbia) și figurina feminină cu bot prelung de animal de la Supska¹⁰⁸, amintînd figurinele feminine cu cap de ovideu din plastica perioadei Obeid în Mesopotamia¹⁰⁹, sau capacele cu față umană și coarne de bovideu pentru vasele antropomorfe de la Turdaș și Vinča¹¹⁰. La figurina feminină de la Divostin (Kragujevac), din faza Vinča-Pločnik¹¹¹, botul de animal este mai redus, ca un nas uman alungit. De fapt, ambiguitatea modelării și stilizării figurărilor zoomorfe pe ceramica balcano-dunăreană, îmbrăcînd aspecte expresive de mască antropomorfă ca la askosul de la Karanovo VI (fig. 7/6), face incertă interpretarea caracterului androcefal al askosului de la Gumelnița.

Cel de-al doilea askos zoomorf a fost descoperit în așezarea *Tripolie A* (Precucuteni final și Protocucuteni) de la *Luka-Vrublevkaia* (Podolia) (fig. 17/9)¹¹². Vasul își păstrează forma alungită de burduf cu gîtul oblic și patru picioare rupte. Capul nu este modelat. Numai gușa profilată pe piept indică clar specia de bovideu.

¹⁰⁶ S. Marinescu, *Două vase zoomorfe din cultura Gumelnița*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 345 urm., fig. 1/1; 2; 4/1; VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 82, 108, fig. 107.

¹⁰⁷ G. Contenau, *Manuel*, II, p. 698–700, fig. 489–490.

^{107bis} O. Höckmann, *Die menschengestaltige Figuralplastik der südosteuropäischen Jungsteinzeit und Steinkupferzeit* (Münsterische Beiträge zur Vorgeschichtsforschung, 3–4), Hildesheim, 1968, I, p. 115; II, p. 137, 1p. 39/1166.

¹⁰⁸ M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*, în *BerRGK*, 39, 1958, p. 22, pl. 4/1 a–b; D. Garašanin, *op. cit.*, p. 47, 61, fig. 129.

¹⁰⁹ V. Christian, *op. cit.*, I, p. 112, pl. 54/12–13.

¹¹⁰ V. G. Childe, *The Dawn of European Civilisation*, Londra, 1939, p. 87, fig. 44; M. Roska, *op. cit.*, pl. CII–CIII; D. Garašanin, *op. cit.*, p. 51, 61, fig. 149.

¹¹¹ D. Garašanin, *op. cit.*, p. 48, 61, fig. 132.

¹¹² S. N. Bibikov, *Ранне трипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре*, în *МИА*, 38, Москва–Ленинград, 1953, p. 140, fig. 40 și pl. 46.

Forma de vas este accentuată de cele două proeminențe laterale de la baza gîtului, dispuse vertical și perforate ca două tortițe. Decorul geometric este caracteristic ceramicii precucuteniene și adaptat forme vasului. Gîtul este acoperit cu caneluri paralele cu gura vasului și delimitate la bază cu o linie de puncte. Cîte o linie punctată este arcuită deasupra fiecărui picior, iar în interiorul arcului apar caneluri imperceptibile. Suprafața corpului este decorată cu benzi liniare mărginite cu chenar punctat și dispuse longitudinal pe partea dorsală și vertical pe fața anterioară.

Cele două forme de askos balcano-carpatică apar în Egeea începînd din *epoca neolitică*. Din perioada neolitică timpurie provin cele două askosuri simple de la *Nea Nikomedeia* (Macedonia) (fig. 32/5—6) ^{112 bis}. Din nivelul tîrziu al stratului corespunzător perioadei neolitice mijlocii de la *Eiateia* (Grecia centrală) provine askosul cu profil elegant și prevăzut cu toartă transversală de coș arcuită vertical (fig. 32/4) ¹¹³, reconstituit după formele întregi descoperite la Kakanj și Danilo (fig. 5/1 ; 32/9). Picioarele au un profil diferit, însă profilate puternic, despărțite de corp printr-o șanțuire și terminate printr-un suport mic, ele indică totuși o intenție de modelare organică, exprimată realist la vasele adriatice. Decorul incizat și incrustat cu materie albă în formă de benzi hașurate, derivate din motivul zigzagului de pe ceramica neolitică egeeană și balcanică, acoperă numai picioarele. Corpul vasului, lustruit negru la exterior, este pictat cu culoare albă în interior și roșie pe buză, fund și baza picioarelor. Aksosul orizontal din perioada neolitică tîrzie de la *Larissa* (Tesalia) (fig. 32/8) ¹¹⁴ are un decor incizat cu motive pectiniforme, cunoscute pe ceramica de la Turdaș ¹¹⁵. Un askos *minoic* cu patru picioare de la *Kumasa* (Creta), din perioada M.A. III, este modelat în formă de pasăre fantastică, cu ciocul larg deschis (fig. 33/3) ¹¹⁶.

Mesopotamia și Elamul prezintă ca askos o formă simetrică de burduf alungit și prevăzut cu două sau trei guri în partea superioară, reprodus identic pe cilindrii Susa II sau Djemdet-Nasr. Acest tip se întîlnește între vasele de piatră *susiene*, în formă simplă sau decorată cu o protomă zoomorfă (fig. 36/2—3) ¹¹⁷.

Tipul mediteranean de askos, răspîdit în Egeea și Balcani, se difuzează și în culturile africane, desigur de-a lungul zonei de stepă sau savană, și de circulația pastorală, deoarece se întîlnește în aria culturii *Zimbabwe* (Africa de sud) ¹¹⁸. Un askos de lut negru decorat geometric, sprijinit pe fund și pe picioarele unei protome de bivoli, servea de recipient pentru tabac la *makalanga* din Rhodesia de Sud ¹¹⁹.

2. O altă formă ceramică, care îmbracă aspecte zoomorfe, este *vasul piriform* cu gura scundă și separată printr-o șanțuire la bază și cu proeminențe pe umăr, de tip *Gumelnița A2*. Sîc cunosc două exemplare modelate identic. Primul constituie o descoperire întîmplătoare și provine de la *Calomfirești* (Muntenia) (fig. 10/5 ;

^{112 bis} H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, p. 87, 451, pl. 135/B24, 26.

¹¹³ S. Weinberg, în *Hesperia*, XXXI, 2, 1962, p. 190 urm., 208, fig. 12 ; idem, în *Atti del VI Congresso intern. delle Scienze preist. e protoist.*, Roma, 1962, II, p. 203, pl. XXXIX/1 și CNIV/1.

¹¹⁴ H. Th. Bossert, *op. cit.*, fig. 102 ; F. Schachermeyr,

Die ältesten Kulturen Griechenlands, Stuttgart, 1955, p. 193 și n. 136, fig. 28/1.

¹¹⁵ M. Roska, *op. cit.*, pl. XCII/12 ; CXXXII/7—8.

¹¹⁶ H. Th. Bossert, *op. cit.*, p. 32, fig. 283.

¹¹⁷ G. Contenau, *Manuel*, I, p. 435, fig. 271 sus.

¹¹⁸ L. Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, 1933, pl. 112a.

¹¹⁹ E. von Sydow, *op. cit.*, p. 39, 547 fig. 202 jos.

11/7)¹²⁰. Vasul se sprijină pe patru picioare masive. Pe umăr poartă un cap de animal cornut, modelat în planuri triunghiulare, separate printr-o carenă fronto-nazală, și terminat cu un bot ascuțit. Coarnele masive sînt proiectate înapoi și prinse de umărul vasului, ca la protoma naturalistă de la Kapitan Dimitriev (fig. 8/8), indicînd astfel tot un cap de berbec. Doi lobi orizontali și perforați redau urechile. Alte detalii sînt redade prin mijloace mecanice: ochii prin două găurile înțepate prea jos, spre bot, iar gura printr-o creștătură. Proeminențele de pe umăr sînt adaptate la funcția zoomorfă a vasului: două de formă simplă pe laturi și una perforată vertical la partea posterioară a vasului, pentru a suplini prezența cozii. Umărul vasului este pictat bicrom, cu decor spiraliform de culoare roșie-vișinie pe fond alb, de aceeași factură cu decorul obișnuit pictat cu grafit pe ceramica gumelnițeană.

Al doilea vas provine din săpăturile de la *Sultana* (fig. 11/3)¹²¹. Picioarele atașate lateral pe vas, la nivelul umărului, au capătul coxal modelat în formă de proeminență-buton. În partea posterioară, diametral opusă capului, o proeminență identică este perforată vertical ca și gîtul protomei. Perforarea protomelor și proeminențelor organice este un procedeu comun și protomelor de pe ceramica cucuteniană (fig. 27/2, 4).

Viziunea naturalistă a modelării protomelor de animal, întîlnită la piesele de mobilier balcanice (fig. 8/1—2, 8), lipsește la vasele zoomorfe gumelnițene și cucuteniene. Modelarea stilizată sau schematică a volumului, tratarea protomelor ca proeminențe perforate, combinarea tehnicii incizate pentru redarea detaliilor anatomice, sînt procedee comune vaselor zoomorfe sau decorate cu protome ale ceramicii gumelnițene și cucuteniene (fig. 10/5; 11/3; 21/5; 27/3—7).

3. Formele de vase sprijinite pe trei sau patru piciorușe din diversele culturi dunărene se pretează ușor la jocul vaselor zoomorfizate. Evident, craterile cucuteniene din specia ceramicii C, prevăzute numai cu picioare, nu pot fi considerate ca vase zoomorfe (fig. 30/6). Însă *cupele* din categoria ceramicii pictate prezintă o serie tipologică concludentă pentru cazul vaselor cu atribute zoomorfe.

Cupele, străchinile și castroanele din faza Cucuteni A2 de la Trusești, unele de mari dimensiuni, cu fundul plat și prevăzute cu o protomă prinsă sub buză (fig. 29/1—5, 7), nu sînt vase zoomorfe. De asemenea, cupele mici din faza B de la Cucuteni sau Șipeniți, prevăzute uneori numai cu piciorușe¹²², altele și cu două protome (fig. 17/3), nu pot fi considerate drept vase zoomorfe.

Numai cupele de dimensiuni reduse, prevăzute la fund cu patru picioare în formă și la nivelul buzei cu o singură protomă de ovidu cu coarnele sau urechile întoarse înapoi, datate în perioada *Cucuteni B* la Șipeniți (fig. 21/2)¹²³ și *Cucuteni* (fig. 31/3)¹²⁴, pot constitui încă una din formele de vase cu atribute zoomorfe. Acest caracter este confirmat de cupele *podoliene* din aceeași perioadă, completate sau nu pe buză cu o proeminență opusă protomei (fig. 17/5; 21/1)¹²⁵, ca la

¹²⁰ Vl. Dumitrescu, *Plastica epocii neolitice în România în Artă și tehnică grafică*, 3, 1938, fig. de la p. 8; idem *Artă neolitică în România*, p. 82, 108, fig. 106 (faza culturală neprecizată); S. Marinescu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 345. 347 urm., fig. 1/2; 3a—b; 4/2.

¹²¹ I. Andrieșescu, în *Dacia*, I, 1924, p. 80, fig. 12, pl. XVII/9 și XVIII/2; S. Marinescu, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 348 urm.

¹²² O. Kandyba, *op. cit.*, p. 32, pl. form. fig. 53.

¹²³ *Ibidem*, pl. form. fig. 54 și foto 29.

¹²⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 70, pl. 11/1.

¹²⁵ T. Passek, *La céramique tripolitaine*, p. 52, pl. VII/7—8; M. Makarenko, *Етюди з об'єкту Трипільської культури*, în V. Kozłowska-P. Kurinny, *Трипільська культура на Україні*, Kiev, 1926, p. 176 urm., pl. 4 jos.

Șipeniți. Interpretarea decorului interior al uneia din cupe (fig. 17/5), ca sugerînd lîna animalului, este iluzorie, deoarece același decor liniar apare pe cupa simplă de la Vladimirovka¹²⁶.

Ceramica și vasele de lemn din culturile matriarhale figurează frecvent forme de vase cu atribute zoomorfe. O cupă de lemn melanesiană din *Insulele Amirali-tății*¹²⁷ este completată cu atributele esențiale ale păsării: capul cu cioc este flancat de umerii proeminenți ai aripilor, prelungite în relief pe sub gura vasului pînă la minierul în formă de coadă. Pe coasta de NV a Americii de Nord, alături de vasele *kwakiutl* sculptate în lemn în formă de animale marine, apar și vase prevăzute numai cu capul și coada animalului¹²⁸. Imaginea vulturului sculptat în relief pe fețele laterale amintește vulturul atacînd bovideul pe vasele Djemdet-Nasr. Ceramica postclasică tîrzie din America centrală de stil polierom în regiunea platourilor din *Costa-Rica* oferă o cupă patrulateră tripodă cu cap și coadă de jaguar¹²⁹.

În cadrul categoriei „vaselor cu atribute zoomorfe”, diferitelor forme ceramice se comportă identic, dar determină serii tipologice succesive. Seria askosurilor ornitomorfe prezintă vasul de la *Kumasa* modelat cu coadă și cap de pasăre, păstrînd deschizătura asimetrică și picioarele multiple ale „burdufului” originar (fig. 33/3). Formele lipsite de cap modelează gradat caracterele organice ale corpului păsării. Vasul de la *Căscioarele* (fig. 10/3) reproduce tipul figurinelor din plastică, fiind conceput ca un vas în formă de pasăre, dar prin secționarea gîtului este transformat în askos. Askosul de la *Grivac* n-are cap de pasăre, dar extremitatea posterioară a corpului și picioarele anterioare sînt modelate organic, iar decorul dungilor longitudinale redau intenționat penajul păsării (fig. 5/5). Askosul de la *Kalino* are partea inferioară tronconică și fund plat de vas obișnuit, numai partea superioară carenată și decorată cu dungi longitudinale mai poate sugera aspectul ornitormorf (fig. 6/8). Din contra, decorul în benzi longitudinale cu chenar adîncit la askosul ornitormorf de la *Stoicani* (fig. 18/1) este identic cu decorul bandat al askosului zoomorf de la *Luka-Vrublevefkaia* (fig. 17/9) și aparține ornamentației ceramicii cu decor adîncit de factură precucuteniană. Aspectul ornitormorf este cu totul atenuat și redus la modelarea crupei, în timp ce corpul bitronconic prezintă un fund mic de vas și păstrează proeminențele caracteristice vaselor precucuteniene și gumelnițene, adaptate la forma askosului.

Askosurile zoomorfe comportă aceeași serie tipologică. Modelate cu cap de animal la *Karanovo VI* (fig. 6/6; 7/6) și *Kodjadermen* (fig. 7/7) sau cu cap și trup de bovideu la *Gumelnița* (fig. 11/6), vasele își păstrează dispoziția asimetrică a deschizăturii, forma unghiulară sau curbă a corpului și baza plată, care caracterizează cele două tipuri de askos (fig. 3/8; 11/2, 4). Formele de askos fără capul animalului accentuează caracterul zoomorf prin modelarea organică a corpului și picioarelor ca la *Vința* (fig. 4/11), ori numai a picioarelor ca la *Elateia* și *Danilo* (fig. 5/1; 32/4, 9), sau prin indicarea altor detalii corporale, ca gușa de bovideu la

¹²⁶ T. S. Passek, *Периодизация Трипольских носелей*, în *МИА*, 10, Moscova—Leningrad, 1949, p. 102, fig. 61/3.

¹²⁷ L. Adam, *Arte primitiva* (Biblioteca moderna Mondadori, 792), Milano, 1964, pl. 40.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 204, pl. 59; E. von Sydow, *op. cit.*, fig. 352 sus.

¹²⁹ H. G. S. Bushnell, *op. cit.*, p. 234, fig. 223.

Luka-Vrublevskaia (fig. 17/9). La askosurile orientale (fig. 36/3) sau africane, o simplă protomă zoomorfa este prinsă la capătul vasului. Ca formă de „vas închis”, askosul este cu ușurință zoomorfizat prin simpla accentuare a detaliilor morfologice ale corpului sau numai prin modelarea picioarelor. Sub aspectul zoomorf, forma și funcția askosului rămân nealterate. Când este adăugat numai capul animalului, ca la vasele susiene, askosul apare ca o formă de vas decorat cu protomă.

O soluție clară o aduc și cupele cucuteniene cu protome zoomorfe. Cupele de la *Șipeniți* și *Cucuteni* cu buza prelungită printr-o singură protomă (fig. 21/2; 31/3) au aparența unor vase zoomorfe propriu-zise. Dimensiunile lor mici și simplitatea formei le apropie de vasele zoomorfe cu deschizătura largă a recipientului (fig. 17/4; 20/1). Aspectul zoomorf al cupelor cucuteniene și tripoliene este întregit prin apendicele cozii (fig. 17/5; 21/2). Însă cupa andină din *Costa-Rica* de formă patrulateră cu trei picioare, deși este prevăzută cu protoma și coada animalului, ca și cupa melanesiană la care elementele ornitomorfe apar ca o garnitură a gurii, arată că și cupele Cucuteni-Tripolie constituie de fapt o serie de vase cu atribute zoomorfe.

Cupele și castroanele mari cu o singură protomă de la Trușești sau Poienеști (fig. 29/2—3, 7), ca și cupa mică cu două protome opuse de la *Șipeniți* (fig. 17/3), nu pot fi considerate ca vase zoomorfe, ci constituie evident vase decorate cu protome, care aparțin altei serii a reprezentărilor plastice zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică. Cupa zoomorfa podoliană lipsită de apendicele cozii (fig. 21/1) se apropie de străchinile cucuteniene decorate cu protome.

Categoria „vaselor cu atribute zoomorfe” se leagă organic prin seria askosurilor de categoria „vaselor în formă de animal sau pasăre”, iar prin seria cupelor de categoria „vaselor cu decor zoomorf plastic”.

2. FIGURINE ZOOMORFE

O altă modalitate a reprezentării plastice determină seria *vaselor decorate cu figurine și protome zoomorfe*. Modelarea în *ronde-bosse* a motivelor zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică orientală, balcanică și dunăreană poate reda imaginea întreagă a animalului sau numai protoma (capul sau capul și partea anterioară a corpului). Pe ceramica carpato-balcanică *figurinele* sînt rare și dispuse de regulă pe fața exterioară a peretelui, uneori însă chiar în interiorul vasului sau direct pe buza lui. Considerate strict în planul artei, figurinele aplicate în interior au numai o funcție decorativă, în timp ce la exteriorul vaselor ele sînt adaptate evident și la funcția de toartă.

La *Jasa-tepe I* (Plovdiv) (fig. 6/3)¹³⁰ și *Azmaška Mogila II* (Stara Zagora)¹³¹, torțile cilindrice cu buton înalt pe vasele piriforme sau cilindrice ale culturii *Veselinovo* (Karanovo III), cu elemente Starčevo și Vinča, au uneori butonul modelat rudimentar în formă de cap de animal, tija cu cele două atașe puternice sugerînd plastic silueta animalului. Aceeași toartă zoomorfa continuă și pe ceramica *Vinča-*

¹³⁰ P. Detew, în AA, 1960, 1—4, col. 4, 7, 12, fig. 8; G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, pl. XII/1.

¹³¹ G. Georgiev, *Многозлойное поселение Азмашка Могила близ Старой Загоры (Болгария)*, în KS, 106, 1966, p. 9, fig. 2/6.

Turdaș la *Hrtkovei Gomolava* (Voivodina), pe un vas cu barbotină (fig. 5/2)¹³², dar ea poate reprezenta o adaptare organică a tipului de toartă cu buton ascuțit de pe ceramica Vinča.

Figurine zoomorfe aplicate pe ceramica gumelnițeană nu s-au descoperit încă¹³³. În schimb, figurine ornitomorfe și zoomorfe apar pe ceramica cucuteniană din diferitele ei faze. În stratul protocucutenian (*Cucuteni A1*) de la *Izvoare II 1* s-a găsit figurina de pasăre cu capul gros și amorf, cu conturul accentuat al aripilor strânse, sprijinită pe un picior masiv și terminat cu cep de fixat în peretele vasului (fig. 26/2)¹³⁴. Pastă cenușie-cărămizie, poroasă.

Din așezarea cu ceramică pictată *Cucuteni A2* de la *Bîrlălești-Foișor* (Bîrlad) provine o figurină de pasăre în lut ars cărămiziu-cenușiu, descoperită întâmplător (fig. 28/4)¹³⁵. Piciorul masiv, ca și la pasărea de la *Izvoare*, dar decorat cu o dungă orizontală în relief, o încadrează în tipul obișnuit al figurinelor ornitomorfe din plastica cucuteniană și gumelnițeană¹³⁶. Însă baza lătită, ușor neregulată și oblică arată că figurina a fost aplicată pe umărul vasului. Capul mic și triunghiular, cu ciocul ros, ca și corpul cu conturul ușor carenat și gîtul prelung, nu indică în orice caz tipul de pasăre acvatică, ci al păsării rapace¹³⁷. Spatele este decorat cu șanțuri longitudinale separate prin creste, redînd decorativ penajul într-o manieră spontană în toate culturile (fig. 5/5 ; 37/3). Tipul de pasăre cu conturul accentuat al aripilor de la *Izvoare* și *Bîrlălești* trebuie apropiat de tipul păsării de la *Hăbășești* (fig. 18/6)¹³⁸. Privită de deasupra, conturul romboidal al umerilor și aripilor redă pasărea rapace în zbor. Tipul acesta se întâlnește de asemenea în plastica gumelnițeană¹³⁹.

Prea numeroase nu sînt nici figurinele zoomorfe. În interiorul unei linguri fragmentare de la *Frumușica* (Piatra Neamț) (fig. 30/1)¹⁴⁰, pictată tricolor pe ambele fețe cu arcade brune rezervate cu alb, este fixată o figurină de carnasier cu capul înălțat, spinarea arcuită ca o cocoasă, picioarele anterioare îndoite și coada abătută lateral. Animalul pare pictat tot cu benzi de culoare brună. Modelarea este sumară și rigidă. Specia carnasierului nu este determinabilă, dar atitudinea încordată a corpului anticipează siluetele modelate sau pictate pe ceramica din perioada *Cucuteni B*. Faptul este confirmat prin descoperirea în cetățuia de la *Cucuteni* a unei figurine de tipul aceleia de la *Podci* (fig. 22), dar pictată cu decor tricolor de stil A¹⁴¹.

Ceramica *Cucuteni B* prezintă două piese modelate artistic, în funcție de care intuim exact sensul reprezentării zoomorfe de la *Frumușica*. Prima descoperire o constituie figurina de la *Podci* (Tg. Ocna), fixată orizontal pe umărul unei amfore bitronconice (fig. 18/8 ; 22)¹⁴². Dispoziția orizontală a figurinii pe vas și

¹³² S. Nadj, în *RVM*, 9, 1960, p. 115 pl. IV/1.

¹³³ Figurina de pe fragmentul Gumelnița A1 de la Gorni Pasarel (N. Petkov, în *Izvestiia-Institut*, XXI, 1957, p. 291, fig. 1 a-b) are fața umană și trebuie mai curînd apropiată de torșile în formă de figurine umane de pe ceramica Veselinovo (P. Detew, în *AA*, 1960, 1-4, col. 4, fig. 5 a-b), Vinča (S. Nadj, în *RVM*, 9, 1960, p. 115, pl. IV/4) sau *Cucuteni A* (A. Nițu, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 555, fig. 2/2).

¹³⁴ R. Vulpe, *Izvoare* (Biblioteca arheologică, I), București, 1957, p. 223, fig. 226/4.

¹³⁵ Colecția prof. G. Coman la Muzeul din Murgeni.

¹³⁶ C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, pl. LVIII/433 a-b ; D. V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 26/9, 12.

¹³⁷ C. Matasă, *Frumușica*, p. 70 urm., pl. LVIII/432 ; D. V. Rosetti, *op. cit.*, pl. 26/10.

¹³⁸ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, București, 1954, pl. CXVI/13.

¹³⁹ S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, *Catalogul sculpturilor eneolitice din Muzeul Oltenița*, Sibiu, 1967, p. 38, pl. XII/7 și XXI/10.

¹⁴⁰ C. Matasă, *Frumușica*, p. 70 urm., pl. XLIII/351 și XLIV/351.

¹⁴¹ Din cauza reorganizării Muzeului de istorie din Iași, fotografierea figurinei nu s-a putut face.

¹⁴² R. Vulpe, *Figurine thériomorphe*, p. 58-59, fig. 3 și pl. 33/1-2.

modelarea masivă a picioarelor și a cozii arată că ea a servit ca toartă a vasului, care a fost desigur prevăzut cu două torți simetrice. Picioarele alipite, coada oblică în jos, capul aplecat și crupa înălțată a animalului dau figurinei o formă simetrică de toartă triunghiulară cu două goluri. Pasta este fină și roză, dar suprafața corodată nu mai păstrează nici o urmă de lustru sau pictură. Fără nici un detaliu morfologic, modelarea plastică a volumului și formelor a urmărit redarea sugestivă a siluetei suple și puternice a unui felin încordat pentru atac. Dimensiunea mică și modelarea simplă a figurinei lasă să transpară specia animalului, magia fotografiei accentuând sugestia felinului. Chiar adaptarea figurinei ca toartă n-a împiedicat redarea animalului în poziția caracteristică de pîndă, cu picioarele întinse și crupa înălțată. Analiza perfectă a acestei piese, definind specia animalului, atitudinea lui tematică și comparînd figurina cu imaginile pictate pe vase, a adus cea mai importantă contribuție la explicarea stilului zoomorf al ceramicii cucuteniene și a fixat punctul de plecare pentru comparația cu reprezentările similare din arta Orientului¹⁴³.

A doua figurină (fig. 23), incompletă dar de dimensiuni mai mari, a fost descoperită la *Valca Lupului* (Iași)¹⁴⁴. Ea este fixată în picioare, vertical pe buza unei forme ceramice imprecise, capac sau tîpsie, a cărei margine pe fața superioară este ridicată ca o buză ușor proeminentă, iar pe fața inferioară este prelungită în jos ca o ramă de sprijin. Dimensiunile figurinei în raport cu diametrul curburii fragmentului ceramic arată că piesa a fost prevăzută numai cu două figurine, dispuse simetric ca două apucători verticale și ajurate. Pasta lutului, fină și cărămie, păstrează la exterior numai urme de lustruirea suprafeței. Figurina are capul rupt și nu putem ști, dacă acesta prezenta unele detalii morfologice. Pentru restul corpului, o gaură circulară, largă și adîncă, indică sub coadă anusul sau mai curînd sexul animalului femelă. Concepția plastică, ca motiv și comparație, este aceeași ca la Podei. Modelarea comportă aceeași tratare esențială a formei pentru a reda silueta felinului, ușor modificată în raport cu dispoziția figurinei pe marginea curbată a suportului. Pe partea dreaptă, exterioară, omoplatul și bazinul mai proeminente decît pe latura stîngă, interioară, ca și coada ușor îndoită lateral, pentru a se prinde de buza circulară a vasului, redau perfect flexibilitatea corpului arcuit al animalului. Numai atitudinea tematică diferă: corpul orizontal, după cum indică linia spatelui și gîtului, ca și picioarele verticale redau animalul în atitudinea maiestooasă de repaos sau mers liniștit.

Vasele decorate cu figurine de animale sînt o creație a Orientului mediteranean. În Egiptul predinastic, cele mai vechi sînt vasele ceramice *amratiene*, unele cu siluete hieratice de animale dispuse vertical pe buză (fig. 36/4)¹⁴⁵, ca figurina de la Valea Lupului. Dar această analogie îndepărtată rămîne fără filiație culturală certă, cu atît mai mult cu cît această creație plastică lipsește în arta neolitică egeo-asiatică.

În Mesopotamia, sculptura din perioada *Djemdet-Nasr* inițiază și această serie de vase de piatră decorate cu grupe de animale. Pe un vas cu tub de scurgere

¹⁴³ *Ibidem*, p. 59 urm.

¹⁴⁴ M. Dinu, în *Materialc*, III, 1957, p. 168, fig. 6/5.

¹⁴⁵ V. G. Childe, *New Light on the Most Ancient East*, p. 58; H. Kantor, *The Relative Chronology of Egypt and*

Its Foreign Correlations before the Late Bronze Age, în R. Ehrlich, *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago-Londra, 1965, fig. 2.

de la *Uruk III* (fig. 37/1)¹⁴⁶, figurine naturaliste de lei sînt dispuse pe umăr, iar scena taurului atacat de leu este sculptată în relief pe corpul vasului.

Seria vaselor de piatră egeene nu prezintă acest decor cu figurări zoomorfe sculptate odată cu vasul. Însă o figurină zoomorfă apare în interiorul unui bol de lut de la *Palaikastro* (Creta) în epoca *minoică* (M.M.I.) (fig. 32/2)¹⁴⁷, amintind figurina de la Frumușica (fig. 30/1). Pe un capac cretan în steatită de la *Mochlos*, din perioada M.A. II (fig. 33/7)¹⁴⁸, mînerul îl constituie silueta suplă a unui cîine, în atitudinea încordată a felinului adaptat ca toartă pe vasul de la Podei (fig. 22).

În culturile neo-eneolitice carpato-balcanice nu s-au descoperit vase purtate de animale. În schimb ele sînt cunoscute în cultura Mesopotamiei, ca și în culturile matriarhale. Un vas de piatră din perioada *Djemdet Nasr* este sculptat în mijlocul și deasupra unui grup de figurine, personaje, animale și păsări, care constituie decorul și totodată suportul vasului (fig. 36/10)¹⁴⁹.

Concepțiile Orientului antic, ale Asiei anterioare și chiar ale Indiei s-au difuzat în Africa sudaneză¹⁵⁰. Între bronzurile de *Benin* (Nigeria), un vas poartă pe capac grupul felinului atacînd o antilopă¹⁵¹. O cupă *joruba* sculptată în lemn este purtată de un porc spinos¹⁵². Suportul altei cupe de la *Ife* (Nigeria) este constituit de o pasăre atacînd o rîmă¹⁵³. Ca și vasul de piatră mesopotamian, decorat cu grupul păsării înfipte pe crupa bovidului (fig. 36/10), aceste cupe vest-africane nu sînt vase zoomorfe, ci vase cu decor zoomorf, adaptat și la funcția tectonică de suport al vasului.

În culturile andine, ceramica aplică aceleași procedee ale decorării cu siluete sau protome de animale. Un vas policrom *inca* din regiunea *Cuzco*¹⁵⁴ are torțile în formă de jaguar, ca torțile verticale stilizate schematic pe ceramica Veselinovo.

3. PROTOME ȘI PROEMINENȚE CORNUTE

Ceramica neolitică carpato-balcanică și dunăreană se caracterizează prin prezența pe umărul vaselor a proeminențelor de forme și dimensiuni diferite, unele neperforate, altele perforate și dezvoltate pînă la forma de toartă. Deși legate de tectonica vaselor, ele au, prin formă, dimensiuni și poziție, o funcție dublă: decorativă și uzuală, accentuînd simetric sau asimetric forma vasului și servind ca punct de sprijin pentru apucarea lui. La unele vase, de forme diferite, proeminențele apar înlocuite prin protome zoomorfe, variate ca dimensiuni și stilizare. Dacă aspectul zoomorf accentuează funcția lor decorativă, poziția corespunzătoare proeminențelor, tratarea identică prin perforări verticale sau orizontale, ca și modelarea lor uneori masivă sau chiar amorfă, păstrează protomelor același rol de apucătoare sau toartă. Tipologia protomelor cucuteniene prezintă forme simplificate (fig. 27/8; 29/7), asemănătoare cu proeminențele cornute de pe ceramica precucuteniană (fig. 25/1). Geneza acestor forme simplificate este însă

¹⁴⁶ V. Christian, *op. cit.*, I, p. 149, pl. 108/1.

¹⁴⁷ R. Vulpe, *Figurine thériomorphe*, p. 62 urm., fig. 9.

¹⁴⁸ R. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la mer Égée*, Paris, 1914, p. 41, fig. 20.

¹⁴⁹ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 107/2.

¹⁵⁰ L. Frobenius, *op. cit.*, p. 81, 178 urm., hărțile 20—27;

G. Montandon, *Traité d'Ethnologie cyclo-culturelle et d'ergologie systématique*, Paris, 1934, p. 109—11.

¹⁵¹ L. Frobenius, *op. cit.*, pl. 127.

¹⁵² *Ibidem*, pl. 128.

¹⁵³ *Ibidem*, pl. 113.

¹⁵⁴ G. H. S. Bushnell, *op. cit.*, p. 216, fig. 204.

diferită. De asemenea nu toate protomele înlocuiesc proeminențele, ci decorează capătul minerelor la unele forme de vase pre- și protocucuteniene (fig. 19/1, 3; 20/3).

Cronologic, *proeminențele cornute* cele mai vechi aparțin ceramicii *Precucuteni III*. Tipologic, ele sînt dezvoltate din proeminențele mici și ascuțite, căpătînd o formă conică, masivă și arcuită. Uneori o singură proeminență devine cornută, alteori proeminențele cornute sînt dispuse în cruce la distanțe regulate, cîte una sau grupate pe umărul bolurilor¹⁵⁵. Un bol (ceașcă) de la *Izvoare I2* (fig. 25/1)¹⁵⁶ este decorat cu patru proeminențe, trei alăturate și una diametral opusă, încadrate în decorul geometric, incizat pe umărul vasului. Decorul geometric, organizat în funcție de gruparea proeminențelor, este compus din motivul „cercurilor legate prin tangente”, repetat de două ori. Banda tangentelor pornește de la cele două cercuri din jurul proeminențelor laterale și se prinde de cercul unic din jurul proeminenței izolate. Proeminența centrală este înconjurată de un simplu cerc, unind cele două motive decorative.

Pe un fragment *Cucuteni A2* din așezarea de pe „Dealul Miclea” de la *Tăcuta* (Vaslui) (fig. 31/4)¹⁵⁷ sînt prinse două proeminențe cornute plate și perforate, asimetrice dar îngemănate, reconstituind astfel o proeminență cucuteniană în formă de lob romboidal (fig. 31/5), însă dublu perforată și spintecată. O proeminență cornută plată de aceeași formă asimetrică, cu latura externă frîntă și cea internă arcuită, avînd rupte vîrfurile și baza la marginea interioară, a fost descoperită și la *Hăbășești* (fig. 25/8)¹⁵⁸ și aparține aceluiași tip de toartă formată dintr-o pereche de proeminențe cornute ca la *Tăcuta*. Pe fragmentul ceramic tricerom de la *Trușești* (fig. 31/5)¹⁵⁹, proeminența romboidală este pictată pe ambele fețe cu cîte o bandă albă orizontală în dreptul găurii centrale și cu cîte o bandă albă mai îngustă, dispusă vertical între gaura centrală și vîrfurile proeminenței, indicînd despîcătura proeminenței duble de la *Tăcuta* și procedeul derivării acesteia: despîcarea unei proeminențe romboidale, tipice pe ceramica cucuteniană, a sugerat o modalitate nouă pentru forma și gruparea proeminențelor cornute.

Ceramica triceromă, ca la *Hăbășești*, prezintă însă proeminențe cornute obișnuite, izolate (fig. 25/2—4, 6—7) sau grupate (fig. 25/5)¹⁶⁰, ca pe ceramica precucuteniană. De dimensiuni mici, ca simple proeminențe ascuțite (fig. 25/5), sau mai dezvoltate ca niște proeminențe cornute, uneori perforate (fig. 25/2, 4), forma lor este simplă (fig. 25/2, 4—5) sau compusă (fig. 25/3, 6—7) și de regulă are corpul de secțiune plată sau ovală, terminat cu unul sau două vîrfuri conice. Cele compuse au forma de lob plat, prelungit cu două vîrfuri cornute (fig. 25/3), sau flancat la bază de două aripioare perforate prinse de vas (fig. 25/7), sau prevăzute cu două vîrfuri cornute mai mici, prinse lateral pe corpul proeminenței (fig. 25/6). Această ultimă formă cornută, prin aspectul ei tripartit, apare ca o protomă schematizată, legînd astfel proeminențele cornute de protomele cucuteniene reduse la o grupă de trei proeminențe cornute (fig. 29/1, 7). Invers, coarnele laterale la

¹⁵⁵ R. Vulpe, *Izvoare*, 75, urm., fig. 44 urm.; H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 39, fig. 8/2.

¹⁵⁶ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 58, fig. 16/2 și 17/2a—b.

¹⁵⁷ Em. Zaharia, C. Buraga, *Cercetări arheologice în*

jurul com. Dănești (Jud. Vaslui), în *AM*, VII, pl. IX/3.

¹⁵⁸ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, pl. CXII/26.

¹⁵⁹ IIAI, Inv. Nr. IV—870.

¹⁶⁰ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, p. 385—86, pl. CXII/2, 7, 10, 15, 20, 41.

protomele schematice sînt uneori flancate la bază de proeminențe în formă de butoni mici (fig. 26/6), corespunzători aripioarelor laterale ale proeminențelor cornute (fig. 25/7). În cadrul decorului geometric pictat al vaselor, proeminențele cornute se comportă la fel cu protomele zoomorfe.

Și pe ceramica gumelnițeană există proeminențe simple, izolate sau grupate, care capătă o formă cornută, ca pe fragmentul ceramic din stratul *Gumelnița B1* (fig. 11/1) ¹⁶¹.

Pe Dunărea superioară, proeminențele obișnuite în formă de buton devin ascuțite chiar pe ceramica liniară și caracterizează, ca și gruparea lor dublă sau triplă, cu deosebire ceramica punctată ¹⁶². Limitate la perioada ceramicii *punctate* sînt coarnele conice sau plate și arcuite, de dimensiuni diverse și decorate cu incizii, aplicate izolat pe umărul bolurilor (fig. 14/2—4; 16/4) ¹⁶³. Exemplarele în formă de limb sînt lățite orizontal sau vertical (fig. 14/6—7) ¹⁶⁴. Aceleași forme apar și pe ceramica *Rössen* din Bavaria ¹⁶⁵.

Capetele de animale, *protomai*, sînt mai răspîndite pe ceramica culturilor carpato-balcanice. Modelarea lor în *ronde-bosse* comportă în genere patru modalități:

1. Protome reprezentînd partea anterioară a animalului, întîlnite foarte rar (fig. 4/9);
2. Protome reprezentînd de obicei capul și gîtul animalului (fig. 18/2, 7; 27/2—7; 28/1, 5—7), uneori gîtul fiind constituit de mînerul vasului (fig. 19/1, 3; 20/3—5);
3. Protome redînd numai capul, aplicate direct pe vase ca un decor în alto-relief (fig. 28/3; 29/3, 5);
4. Protome reduse la coarnele animalului, capul fiind înlocuit printr-o proeminență (fig. 29/1—2, 4, 7).

Referitor la prinderea protomelor pe corpul vaselor, capetele simple sau prevăzute cu un gît mai scurt apar aplicate, rămînînd exterioare peretelui și cavității vasului (fig. 26/4, 7; 27/2, 4—5). Protomele prevăzute cu gît mai lung pot fi de asemenea aplicate (fig. 26/3; 27/3), sau par modelate organic din peretele vasului, cavitățile acestuia pătrunzînd ușor ori mai adînc în interiorul gîtului (fig. 27/6—7). Capetele fără gît pot fi modelate din pasta vasului sau aplicate ca un decor în alto-relief (fig. 26/5; 29/2—3).

În cultura *Starčevo-Criș* protomele zoomorfe decorează de regulă piesele de mobilier de cult (fig. 1/7—8). O singură protomă modelată grotesc decorează un fragment ceramic Criș de la *Szentes-Jaksórépart* (Ungaria) (fig. 1/3) ¹⁶⁶.

Protome rudimentare sînt însă frecvente pe ceramica de la *Turdaș*. Fragmentele ceramice prezintă protome cu gîtul scurt ¹⁶⁷ sau lung (fig. 4/1—2) ¹⁶⁸ și într-un singur caz cu partea anterioară a corpului (fig. 4/9) ¹⁶⁹, prinse decorativ pe buză (fig. 6/2) ¹⁷⁰ și ca apucători masive pe perete (fig. 4/1—2, 9) sau ca apărătoare

¹⁶¹ Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, în *Dacia*, II, 1925, p. 63, fig. 31/11.

¹⁶² E. Hoffmann, *op. cit.*, I, p. 80, 115.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 115, pl. 41/11; 59/2, 4.

¹⁶⁴ *Ibidem*, pl. 59/5, 7.

¹⁶⁵ R. Maier, *op. cit.*, p. 31, fig. 21.

¹⁶⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XVII/4a—b.

¹⁶⁷ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXI/12—14.

¹⁶⁸ *Ibidem*, pl. CXLIV/7, 10.

¹⁶⁹ *Ibidem*, pl. CXLIV/9.

¹⁷⁰ *Ibidem*, pl. CXLII/20; CXLIV/9; Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 57, 104, fig. 56.

plată trasă din buza vasului (fig. 4/3—4)¹⁷¹, toate sugerind în genere capete de ovidee sau capridee. Unele sînt lipsite de detalii morfologice (fig. 4/1), la altele inciziile anatomice (fig. 4/4) sînt completate cu inciziile decorului geometric (fig. 4/3; 6/2).

Aceleași protome simpliste de factură Vinča-Turdaș apar și pe ceramica culturii *Marifa* (Karanovo V = Gumelnița A1). Ceramica fragmentară din nivelul corespunzător la *Jasa-tepe II* (Plovdiv) prezintă protome triunghiulare de ovidee sau capridee, cu gîtul scurt ori lung (fig. 7/1—3)¹⁷², și protome de pasăre cu cioc gros și arcuit (fig. 7/5)¹⁷³. La modelarea sumară a capului, cu urechi sau coarne de obicei rupte (fig. 7/1—2) se adaugă uneori detalii morfologice incizate sau plastice (fig. 7/3, 5). Caracterul lor rudimentar contrastează cu stilul naturalist al protomelor de la piesele de mobilier balcanice (fig. 8/1—2,8).

O protomă în stil naturalist local apare însă pe fragmentul ceramic *Gumelnița A2* de la *Sultana* (fig. 10/2)¹⁷⁴. Tipul balcanic al protomelor de berbec cu coarnele prinse pe marginea pieselor de mobilier apare pe ceramica gumelnițeană nord-dunăreană și chiar în cele două variante ale tipului balcanic: capete izolate sau cu coarnele copulate. De la *Sultana* provine capacul descoperit întimplător, decorat în centru cu o figurină umană ruptă și pe margine cu trei protome de berbec, două grupate și una diametral opusă (fig. 10/4; 12/3)¹⁷⁵. Protomele au coarnele prinse cu virful direct pe suprafața capacului, dar cele două protome alăturate au între ele coarnele contopite în două arcade sprijinite pe o bază comună. Acest procedeu este realizat pe piesa de mobilier de cult de la *Jasa-tepe I* (fig. 5/3). Pasta neomogenă a capacului de la *Sultana* este arsă secundar, de culoare cărămizie brună cu ape cenușii. Suprafața capacului nu are decor geometric. Figurina feminină șezîndă înlocuiește minierul capacului, ca și figurina dispusă în picioare în centrul capacului *Gumelnița A2* de la Ciolănești¹⁷⁶. Asocierea cu protomele zoomorfe determină o compoziție de *grup plastic*, adaptat la o dublă funcție tectonică și decorativă, ca aplicare în *ronde-bosse* a unei teme realizate în basorelief pe ceramica *Criș* (fig. 2/3) și *Gumelnița A2* (fig. 13). O protomă similară de la *Gumelnița* (fig. 12/2)¹⁷⁷ este prinsă pe umărul unui vas, ca o toartă dublu ajurată. Tipul acestor protome gumelnițene este balcanic, dar modelarea lor manifestă o tendință de stilizare, ca și la protomele de pe ceramica cucuteniană (fig. 30/3). De la *Sultana* provine fragmentul de umăr de amforă cu gît înalt, decorată cu o protomă (fig. 12/4)¹⁷⁸, modelată chiar în stilul protomelor cucuteniene (fig. 27/4).

Din stratul *Gumelnița B* provine un capac tot în formă de calotă (fig. 9/4)¹⁷⁹, avînd ca minier un cap de berbec dispus asimetric, aproape de margine, însă cu coarnele alungite decorativ și prinse pe margine. Astfel, minierul compozit poate fi ușor minuit. Coarnele sînt modelate în trei fațete, una inferioară plană și două

¹⁷¹ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLIV/8, 11.

¹⁷² P. Detew, în *AA*, 1960, 1—4, col. 7 urm., fig. 12f, 13a, c.

¹⁷³ *Ibidem*, fig. 12c. Pe ceramica de la Gorni Păserel (Sofia), proeminențele ascuțite sînt perforate prin găuri prelungite cu alveole săpate în peretele vasului. Această proiectare laterală a ochilor le dă mai curînd un aspect de „față umană” în relief, decît de „capete de pasăre”: N. Petkov, în *Izvestiia-Institut*, XXII, 1959, p. 48, fig. 6.

¹⁷⁴ I. Andrieșescu, în *Dacia*, I, 1924, p. 87, pl. XXVI/1.

¹⁷⁵ S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, *op. cit.*, p. 35,

pl. XI/1a—b și XX/3; VI. Dumitrescu, *Arta neolitică în România*, p. 78—9, 108—109, fig. 112 (faza culturală neprecizată).

¹⁷⁶ A. Nițu, *Reprezentările antropomorfe pe ceramica de tip Gumelnița A*, în *Danubius*, II—III, 1969, fig. 9/2.

¹⁷⁷ VI. Dumitrescu, în *Dacia*, II, 1925, p. 90, fig. 68/6.

¹⁷⁸ I. Andrieșescu, în *Dacia*, I, 1924, p. 80, fig. 11.

¹⁷⁹ S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, *op. cit.*, p. 34, pl. VI/2 și XI/2; VI. Dumitrescu, *New Discoveries at Gumelnița*, în *Archaeology*, 19, 3, 1966, p. 168, fig. 11; *idem*, *Arta neolitică în România*, p. 83, 108, fig. 110.

superioare înclinate. Fațetele superioare se prelungește pe capul animalului, cele posterioare formînd frontalul triunghiular și adîncit, iar cele anterioare modelînd botul prelung și ascuțit, prevăzut cu o carenă longitudinală. Pasta bună este arsă secundar și are culoarea cărămizie-roșie. Suprafața capacului este acoperită cu un decor geometric spiralic, pictat după ardere cu culoare crudă albă și roșie. Stilizarea capului de berbec pe acest capac este în acord cu proiectarea decorativă a coarnelor în formă de arcade lungi. Redarea capetelor cu botul ascuțit și fără detalii morfologice pe aceste capace manifestă aceeași tendință de stilizare ca la protomele vaselor zoomorfe gumelnițene (fig. 11/3, 7), în contrast cu naturalismul protomelor balcanice de la piesele de mobilier de cult.

În ceramica liniară cu capete de note carpato-niproviană se cunoaște, la *Nezvisko* pe Nistrul superior, un singur bol zoomorfizat, prin adăugarea celor patru piciorușe și a celor două perechi diametral opuse de protome cornute suprapuse (fig. 14/1)¹⁸⁰. Suprapunerea protomelor repetă proeminențele grupate vertical pe ceramica liniară est-carpatică¹⁸¹. Aceste elemente sînt transmise direct de pe ceramica liniară dunăreană.

Atît vasele cu piciorușe, cît și cele decorate cu protome zoomorfe există și în ceramica dunăreană¹⁸². Pe bolul de la *Bylany* (Boemia), din faza liniară veche, sînt dispuse echidistant pe umăr trei protome de caprideu cu coarnele arcuite în sus și prinse de vas (fig. 14/8)¹⁸³. Un fragment aparținînd fazei ceramicii liniare noi de la *Wülperode* (Saxonia) (fig. 16/2)¹⁸⁴ este decorat cu o protomă de pasăre, în formă de proeminență masivă cu profilul curbat și ascuțit. Redarea ochilor prin alveole pe fețele laterale ale proeminenței este identică ca la proeminența în formă de cioc de pe ceramica Marița (fig. 7/5), indicînd procedee spontane ale modelării. Între figurările zoomorfe plastice pe ceramica punctată, centrate pe reprezentarea taurului determinată de o recrudescență a cultului zoomorf¹⁸⁵, după cum dovedesc și proeminențele cornute (fig. 14/2—4), cu totul deosebită este reprezentarea mixtă pe bolul fragmentar de la *Pouchov* (Boemia) (fig. 16/1)¹⁸⁶: o protomă de taur modelată naturalist este prinsă deasupra buzei, cu gusa prelungită pe peretele vîsului și flancată de doi ochi ajurați, ca la fețele umane de pe ceramica dunăreană¹⁸⁷.

Ca și decorul geometric precucutenian, decorul zoomorf plastic al ceramicii precucuteniene își are rădăcini atît în ceramica Vinča-Turdaș, cît și în cea liniară. Pe de altă parte, interferența culturii protocucuteniene (Cucuteni A1) și a culturii Gumelnița A1, succedînd sintezei din fazele Precucuteni I—II și Boian-Giulești, a deschis complexului culturii *Ariușd-Cucuteni-Tripolie* și calea pătrunderii influențelor din culturile balcano-dunărene. Aceste influențe multiple au fost însă preluate în spiritul original al stilului decorativ cucutenian. Astfel, ceramica cucuteniană prezintă forme mai variate de protome zoomorfe modelate în *rondelbosse*.

¹⁸⁰ T. S. Passek-E. K. Cernîș, *Палеолитическая керамика на территории СССР*, Moscova, 1963, p. 17 urm, fig. 12 și pl. IV/5.

¹⁸¹ S. Marinescu-Bîlcu, *Unele probleme ale neoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Tirpești*, în SCIV, 19, 3, 1968, p. 399, fig. 4.

¹⁸² H. Quitta, *Zur Frage der ältesten Bandkeramik in Mitteleuropa*, în PZ, XXXVIII, 1—2, 1960, p. 6, fig. 1h, l.

¹⁸³ Desen după o fotografie comunicată de prof. B. Soudský.

¹⁸⁴ O. Thielemann, *Die bandkeramische Siedlung Wülperode, Kreis Halberstadt, und die bandkeramischen Siedlungsfunde westlich der Oker*, în *Die Kunde*, N.F., 16, 1965, p. 27, fig. 4/2.

¹⁸⁵ O. Höckmann, *Menschliche Darstellungen in der bandkeramischen Kultur*, în *Jahrb. d. Röm.-Germ. Zentralmuseums Mainz*, 12, 1965, p. 25.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 15, 24, fig. 7/1.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 15, 24, fig. 7/2.

Protomele apar în toate perioadele acestei culturi, pe forme ceramice diverse, linguri și boluri pre- și protocucuteniene, vase joase și largi (boluri, cupe și străchini) sau înalte (amfore) în perioadele A și B. Viziunea modelării capetelor zoomorfe este rareori naturalistă (fig. 28/5 ; 30/4), în genere ea comportă o stilizare schematizată (fig. 27/3—7 ; 29/3, 5), ca și la vasele zoomorfe sau cu decor zoomorf ale ceramicii gumelnițene nord-dunărene, constituind în ambele culturi un fenomen paralel cu stilul plasticii antropomorfe. Alături de capetele de animale apar frecvent protome de pasăre (fig. 18/2—3, 5, 7 ; 28/1).

Caracteristică bolurilor (ceștilor) pre- și protocucuteniene este prelungirea buzei printr-un mâner plat sau masiv și terminat cu un cap zoomorf sau ornitomorf. Procedeul aparține și ceramicii Turdaș (fig. 4/3—4). Mînerul plat de la *Vlădeni* (Iași), din faza *Precucuteni II*, reprezintă o protomă de pasăre (fig. 18/3)¹⁸⁸. Capul este modelat în formă de buton puțin bombat, iar ciocul, gros și ușor curbat, în patru fațete. Fețele laterale ale ciocului sînt decorate cu striuri longitudinale. Fața exterioară a mînerului este decorată cu găuri rotunde, una la centru și cinci dispuse în două șiruri marginale, reunite în unghi sub cioc. Fragmentul ceramic, în pastă cenușie cu ape cărămizii, păstrează și linia orizontală, imprimată cu găuri pătrate sub buza bolului. Deasupra liniei decorului, la baza protomei și încadrată de șirurile marginale de găurele, se află o proeminență mică perforată orizontal, în forma unei urechiușe obișnuite sub buza acestor vase. Din stratul *Izvoare I* provine un mîner masiv (fig. 19/1)¹⁸⁹, tot în pastă cenușie, modelat zoomorf. Profilul anterior indică arcuirea inferioară a gîtului animalului. Profilurile laterale acuză o lărgire a bazei mînerului, accentuată prin aplatisarea feței dorsale, pentru prinderea mînerului de buza vasului. Baza mînerului are o perforare orizontală. Capul animalului, modelat rudimentar, prezintă colțurile urechilor și botului, completate prin incizia gurii și ochii înțepați. Modelarea triunghiulară a protomelor cu gît lung și arcuit se întâlnește de asemenea pe ceramica de la Turdaș (fig. 4/1). O protomă naturalistă de ovidu cu coarnele întoarse înapoi și gîtul înălțat pe buza unui bol *Precucuteni III* provine de la *Holerani* (fig. 21/4)¹⁹⁰. Din aria tripoliană se cunosc și mînere masive de linguri terminate cu cap de pasăre, la *Luka-Vrublevskaia* (fig. 19/3)¹⁹¹.

Ceramica precucuteniană prezintă însă și protome aplicate pe corpul vaselor. Pe o miniatură de vas cu prag de la *Izvoare I* este prinsă o protomă zoomorfa modelată vag (fig. 26/1)¹⁹².

Bolurile de formă precucuteniană ale ceramicii protocucuteniene, în pastă cenușie sau roșie cu lustru, cu decor incizat, canelat și uneori încrustat cu ocră roșu, au de asemenea buza prelungită în formă de apucătoare plată, cu extremitatea frîntă în jos și modelată zoomorf (fig. 20/3). Astfel, capul animalului are forma de bandă, cu botul îngustat și urechi mici și ascuțite, dispuse deasupra liniei de frîngere a torții. Capul plat al unei torți identice, cu contur triunghiular, cu frontalul supraînălțat și urechile în formă de butoni sferici, prinși lateral pe linia de frîngere a torții (fig. 20/4), arată clar, cu tot schematismul modelării și lipsa

¹⁸⁸ A. Nițu, *Cercetări arheologice în valea Jijicii și Bolului*, în *SCIV*, III, 1952, p. 42, fig. 9/4.

¹⁸⁹ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 109, fig. 81/3.

¹⁹⁰ T. S. Passek, *Раннеземледельческие (Триполь-*

ские) племена Поднепрорья, în *МИА*, 84, Moscova, 1961, p. 77, fig. 18/1.

¹⁹¹ S. N. Bibikov, *op. cit.*, p. 142 urm., fig. 41 și pl. 52.

¹⁹² R. Vulpe, *Izvoare*, p. 109, fig. 84/3.

detaliilor morfologice, că aceste protome reprezintă capete de oviden. Baza apucătorii este perforată și lățită deasupra buzei prin aripioare laterale, ca la proeminențele cornute cucuteniene (fig. 25/7). Pieseile provin din așezarea de la *Dodești* (Birlad), aparținând faciesului *Stoicani-Aldeni* (Cucuteni A1-Gumelnița A1) din sudul Moldovei¹⁹³. Însă forma vaselor și tipul torții sînt de caracter cucutenian. Stilizarea protomei este deocamdată proprie ceramicii protocucuteniene din acest facies cultural.

Tot din această așezare provin și cozi de lingură cu tija rigidă de secțiune ovală, terminată cu unul sau două colțuri (fig. 20/6—7). Ele se întîlnesc și în aria protocucuteniană pură din nordul Moldovei, la *Izvoare II 1* (fig. 19/2)¹⁹⁴. Aceste mînere terminate în „coadă de rîndunică” sînt o schematizare zoomorfă a capetelor de oviden de la mînerele bolurilor. Mînerele lingurilor pierd capul îndoit ca un cîrlig și păstrează urechile ascuțite ale ovideului. Seria tipologică a acestor mînere zoomorfe este adaptată selectiv la cele două forme ceramice, legate funcțional.

Tipul de protomă aplecată, cu gîtul cilindric și capul plat modelat rudimentar, apare pe un vas cu fundul adîncit în formă de picior din nivelul inferior de la *Suceveni* (Galați) (fig. 21/3)¹⁹⁵, aparținînd de asemenea aspectului cultural *Stoicani-Aldeni*. Decorul incizat este dispus pe partea bombată a corpului în zigzag cu liniuțe orizontale în unghiurile superioare, iar pe partea îngustată ca un picior tronconic în hașuri oblice întretăiate. Forma ceramică și decorul geometric sînt caracteristice acestui facies de sinteză culturală, dar forma vasului este de origine gumelnițeană. Vasul a fost prevăzut cu două protome diametral opuse, după cum indică urma lăsată de protoma a doua dispărută.

Protomele zoomorfe sau ornitomorfe cu gît lung, prinse ca apucătoare înaltă pe buza bolurilor și prevăzute la bază cu o proeminență perforată, continuă și pe ceramica tricromă *Cucuteni A2*, la *Poienesti* (Vaslui) (fig. 18/5)¹⁹⁶. Un cap de oviden de la *Hăbășești* (fig. 27/1)¹⁹⁷, alungit și îngroșat, cu frontalul arcuit și lărgit prin două aripioare perforate, prezintă însă un profil frînt și atașat în formă de bandă scurtă, derivînd astfel din torțile prelungi cu capete de ovidee în formă de bandă din faza protocucuteniană (fig. 20/3—4). Totodată această piesă face tranziția spre protomele trase din buza (fig. 21/1—2; 31/3) sau prinse de buza vaselor (fig. 17/3; 29/4—5).

Pe ceramica tricromă sînt însă mai frecvente protomele zoomorfe și ornitomorfe aplicate direct pe vas, la nivelul gurii sau umărului. La *Hăbășești* capete de ovidee modelate cu totul rudimentar, prin simpla presiune a degetelor (fig. 26/7)¹⁹⁸, sau prevăzute cu gît mai lung și gușă real arcuită (fig. 26/4)¹⁹⁹, sau cu gît scurt și perforat ca o proeminență obișnuită (fig. 27/2)²⁰⁰, sînt prinse oblic în sus ori în jos sub gura sau pe umărul cupelor și străchinilor. O miniatură de capac conic cu decor tricrom șters de la *Trusești* (fig. 18/4)²⁰¹ are ca mîner un cap de cornut cu botul în sus (botul și coarnele deteriorate). Piesa, străpunsă oblic de la nara stîngă la centrul feței inferioare, constituie prin singularitatea ei o curiozitate.

¹⁹³ HAI, Săpături inedite D. Teodor și V. Spinei în 1967.

¹⁹⁴ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 151, fig. 132/1.

¹⁹⁵ I.T. Dragomir, în *Danubius*, IV, 1970, p. 30, fig. 3/4.

¹⁹⁶ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienesti din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 271, fig. 47/1.

¹⁹⁷ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, p. 431, pl. CXIII/4.

¹⁹⁸ *Ibidem*, pl. CXIV/1.

¹⁹⁹ *Ibidem*, pl. CXIV/5.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 430, pl. XCVI/1.

²⁰¹ HAI, Inv. Nr. IV—2761.

Pe aceleași forme de vase la *Hăbășești* protomele reprezintă alteori capete de păsări cu gât lung, tratate la fel (fig. 18/2)²⁰². Spre deosebire de aceste protome de animale și păsări modelate rudimentar ca pe ceramica pre- și protocucuteniană (fig. 18/3 ; 19/3), ceramica de la *Trușești* prezintă două protome de pasăre mai realiste ca observare a naturii, dar ușor stilizate ca redare (fig. 28/1, 7)²⁰³. Ambele reprezintă aceeași pasăre acvatică cu cioc lung și lat, cu gâtul îndoit în unghi drept pentru a reda gusa păsării și perforat orizontal la bază după moda generală a protomelor. Detaliile morfologice sînt diferite. Prima (fig. 28/1) are pe fața superioară a ciocului o carenă longitudinală și cele două găuri respiratorii înțepate jos de o parte și alta ; vârful ciocului este întredeschis printr-o creștătură transversală ; pe fețele laterale ale capului două proeminente redau plastic ochii. Protoma are pasta fină și păstrează intactă pictura : decorul negativ, cu benzi albe pe fond brun, al suprafeței vasului se oprește la baza protomei, care este decorată aparte cu fond de culoare crem și pete pozitive de culoare brună pe suprafața ciocului și pe gusă. A doua protomă (fig. 18/7 ; 28/7) prezintă carena dorsală a ciocului, cu ochi înțepați sus pe fața superioară a ciocului ; două incizii laterale ; accentuate, separă ciocul de gusa păsării. Pasta cărămizie este corodată. Protomele redau emoționant două atitudini naturale ale aceleiași păsări, în mers cu ciocul întins sau în repaos cu ciocul sprijinit pe gusă.

Originalitatea ceramicii cucuteniene pictate și chiar poroase o constituie seria tipologică a capetelor de bovidee, *bucrania*, care decorează de regulă cupele și străchinile sau mai rar vasele înalte. Moda lor este inițiată de bolurile *Precucuteni III* la *Suceava-Șipot* (fig. 19/4)^{203 bis}. Modelarea mai plată, în altorelief, ca și dispoziția decorului incizat sau imprimat în funcție de prezența lor, fixează caracterele esențiale ale protomelor rotunde de pe ceramica pictată. Pe ceramica tricromă A2 stilizarea protomelor, destul de numeroase la *Hăbășești* (fig. 27/3—7 ; 30/4)²⁰⁴ și *Trușești* (fig. 28/3, 5 ; 29/3)²⁰⁵, comportă o modelare sumară a volumului și formelor, sugerînd caracterul esențial al bovideului. O masă piramidală în trei planuri redă fața anterioară (frontală), cu sau fără ochi, și fețele laterale, cu sau fără indicarea gurii, reunite într-un bot ascuțit, scurt sau alungit ca la ceramide (fig. 27/3, 5). Nu toate detaliile morfologice sînt redată pe aceeași protomă. Unele detalii țin de modelarea volumului protomei : coarnele și sub rădăcina lor urechile în formă de lobi rudimentari (fig. 27/3 ; 28/5), frontalul reliefat ca o protuberanță unghiulară (fig. 27/3, 5), carena mediană pe fața anterioară (fig. 27/3, 7) și gusa bovideului (fig. 27/3, 5—6 ; 28/5). Alte detalii sînt redată prin mijloace secundare : două pastile aplicate (fig. 27/7), două alveole (fig. 28/3 ; 29/3, 5) sau două găuri înțepate adînc (fig. 27/6) figurează ochii, așezați convențional în frunte ; două găurele înțepate (fig. 27/6) corespund nărilor ; o creștătură adîncă în vârful botului indică gura animalului (fig. 27/6). O a treia categorie de amănunte o determină perforarea diverselor părți ale protomei. Perforarea poate fi orizontală sau verticală și marchează detalii anatomice : nările (fig. 27/5), urechile (fig. 27/3) și gusa (fig. 27/5), în concordanță cu găurile perforante organice și decorative ale statuetelor antropomorfe din plastica cucuteniană. Din contra, perforarea protomei printr-o gaură verticală la limita dintre cap și gât (fig. 27/4) nu corespunde

²⁰² Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, p. 432, pl. CXIV/4, 9.

²⁰³ IIAI, Inv. Nr. III—620.

^{203 bis} Săpături D. Teodor la Suceava-Șipot în 1960.

²⁰⁴ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, p. 431 urm., pl. CXIII/1, 6, 9 ; CNIV/3, 15—16 ; CNXIII/14—15.

²⁰⁵ IIAI, Inv. Nr. II—14, 2874 ; IV—1905.

nici unei funcții anatomice sau decorative, ci stabilește încă una din corelațiile genetice și funcționale între protomele zoomorfe și proeminențele de pe vase. Acest tip de protomă se caracterizează prin capul normal și accentuarea frontalului și a carenei mediane.

Seria tipologică a protomelor cucuteniene este completată de protomele schematizate, derivate prin reducerea treptată a protomelor normale la perechea de coarne, capul fiind tratat ca o proeminență de regulă perforată, plasată între coarne. Procedeele reductive acționează paralel, dar protomele derivate se înscriu într-o serie de forme tipologice succesive, mai completă la *Trușești* (fig. 26/6 ; 29/1, 4—5, 7) ²⁰⁶ decât la *Hăbășești* (fig. 26/3 ; 5 ; 31/2) ²⁰⁷. Uneori capul, micșorat dar păstrind coarnele (fig. 26/3) și carena frontală (fig. 29/5), este redus la o proeminență plată neregulată, iar coarnele sînt proiectate lateral pe peretele vasului (fig. 31/2). O protomă de acest ultim tip, însă cu proeminența dreptunghiulară și cu profilul frontal bilobat, perforată oblic, decorează bolul inedit de la *Poienști* (fig. 29/2) ²⁰⁸. Alteori numai botul este aplatisat lateral ca o proeminență alungită (fig. 28/3) sau este redus la o proeminență ascuțită și perforată transversal (fig. 26/5 ; 29/4), capul păstrind ochii alveolați sau pastilați. În felul acesta protoma poate fi înlocuită în întregime printr-o proeminență largă tricornută (fig. 29/7), corespunzînd masei protomei terminate cu perechea de coarne și botul animalului (fig. 29/3). În fine, ca și la *Poienști* (fig. 27/8) ²⁰⁹, cele trei proeminențe cornute sînt proiectate direct pe peretele vasului (fig. 26/6 ; 29/1), separate dar grupate ca pe ceramica precucuteniană (fig. 25/1).

În ansamblul ornaamentăției vasului, protomele de ori ce tip se comportă la fel cu proeminențele obișnuite sau cu cele cornute : ele sînt izolate în spațiile libere și înconjurăte la bază de benzile geometrice, rămînînd să fie acoperite pe corp cu culoarea brună ori albă (fig. 29/3) a fondului vasului, sau să capete un decor suplimentar în acord cu factura decorului bandat al vasului. Rareori protoma are un decor propriu (fig. 28/1), ca rhytonurile în formă de capete de animal (fig. 24/1 ; 28/8).

Protomele devin rare pe ceramica *Cucuteni* AB și B. Protoma în pastă cărămizie-cenușie de la *Negrești* (Vaslui) (fig. 28/6) ²¹⁰, descoperită împreună cu fragmente ceramice AB grupa α , se caracterizează prin urechile sau coarnele scurte și trase înapoi ca la ovidee (fig. 31/3). Dintr-o locuință cu ceramică AB de la *Traian* provine un vas tronconic cu două torți verticale și cu gura în patru lobi purtînd în vîrf cîte un cap zoomorf (fig. 17/7) ²¹¹. Pastă poroasă.

O cupă ovală cu patru piciorușe de la *Șipeniți* este decorată la capete cu două protome de ovideu prinse de buză și prevăzute cu bot și ochi perforați (fig. 17/3) ²¹². Din stratul *Cucuteni* B1 provine o protomă plată trasă oblic din buza vasului, cu contur arcuit redînd umerii aripilor și terminată cu un cap în formă de cupulă prevăzută cu ciocul păsării orientat spre gura vasului (fig. 20/5) ²¹³. Evident, forma de cupulă a capului se leagă deopotrivă de proeminențele-toartă cu buton în

²⁰⁶ IIAI, Inv. Nr. II—495, 2912 ; IV—1109, 2756, 2907.

²⁰⁷ Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, pl. CXIII/12—13 ; CXIV/12.

²⁰⁸ IIAI, Inv. Nr. 320.

²⁰⁹ R. Vulpe, în *Materiale*, I, 1953, p. 262, fig. 33/2.

²¹⁰ Descoperită prin cercetări de suprafață pe terasa Brladului la punctul „În Țigănice” din marginea Tg.

Negrești. De la nivelul protomei s-au extras cîteva fragmente de ceramică AB grupa α . În același punct al terasei se află și o așezare Cucuteni A2. IIAI, Inv. Nr. IV—3503.

²¹¹ H. Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în *Materiale*, V, 1959, p. 197, fig.8.

²¹² O. Kandyba, *op. cit.*, p. 33, pl. form. fig. 56.

²¹³ IIAI, Inv. Nr. IV—3501.

formă de cupulă de pe vasul cu barbotină de la Izvoare II2²¹⁴, ca și de vasele Cucuteni A2 de la Trușești prevăzute cu cupe pe buze²¹⁵. O protomă de bovidu prinsă pe umărul unui vas bitronconic de la *Valea Lupului*, acum pierdută, pictată cu benzi roșii în stilul grupei ζ, oferea un procedeu diferit de derivare a protomelor. Capul modelat naturalist prezenta pe frunte, ca la viței, numai apendicele rupte, de secțiune ovală plată, ale urechilor, în timp ce coarnele, de asemenea rupte dar de secțiune rotundă, erau proiectate de o parte și alta a gâtului pe peretele vasului. Această protomă constituie astfel o formă intermediară între protomele normale (fig. 28/6) și cele reduse (fig. 31/2). Ceramica pictată Cucuteni B de la *Podet* (fig. 30/3)²¹⁶ prezintă pe un fragment corodat o protomă de berbec de tip gumelnițean, cu coarnele prinse pe vas.

Forma cucuteniană de vas tronconic cu două torți verticale, cu gura lobată și decorată cu protome (fig. 17/7), reapare în ceramica culturii *Bodrogkeresztur* din Ungaria, Banat și V Serbiei, în perioada de tranziție de la neolitic la bronz, atestând o filiație culturală certă. Vasul de la *Rospa Čuprija* (Belgrad) (fig. 15/2)²¹⁷ are însă secțiunea patrulateră și se sprijină pe patru piciorușe dispuse la colțuri. Lobii ogivali ai gurii sînt frînți în două de cele patru muchii ale corpului. Protomele terminale au același profil îngust și concav. Anterior, protome zoomorfe cu gît înalt ca o coloană sînt prinse pe umărul amforelor cu decor antropomorf ale ceramicii *Tisa I* (fig. 16/6) și ele trebuie raportate la compoziția decorativă de pe gîtul amforelor, deoarece înlocuiesc barele verticale ale portalului cu față umană de pe amfora similară de la Vinča^{217 bis}.

În Egeea, protomele aplicate pe vase sînt extrem de rare. Un cap de taur decorează umărul rhytonului în formă de cornet de la *Minet el-Beida* (N Siriei) (fig. 33/1). Primele protome, de pasăre, caprideu și taur, apar însă pe ceramica din perioada *neolitică timpurie* de la *Nea Nikomedeia* (Grecia centrală) și sînt considerate de origine anatoliană²¹⁸.

În adevăr, la *Hacılar VI* s-a descoperit o lingură cu coada în formă de protomă de pasăre acvatică (fig. 35/2)²¹⁹. Cele mai vechi protome aplicate apar iarăși pe ceramica neolitică tîrzie de la *Hacılar VI*. Pe vasele bitronconice sînt modelate în relief capete de urs (fig. 34/1) și de taur sau mai curînd de muflon (fig. 34/5). Uneori proeminențele tubulare de pe vase sînt completate cu perechea de coarne și urechi ale ovideului (fig. 34/2)²²⁰, indicînd aceeași corelație funcțională și morfologică între protome și proeminențe, ca pe ceramica carpato-balcanică. Stilizarea capului de muflon cu coarnele arcuite în jos este caracteristică și ceramicii pictate elamite și halafiene²²¹. Protomele aplicate pe vasele de la *Hacılar VI* sînt mai degrabă modelate în altorelief și pot fi încadrate deopotrivă în seria tipologică a temelor în relief. Însă tema protomei și a reducerii ei la coarne a cunoscut de la început o reprezentare monumentală, prin capetele de taur sau caprideu mode-

²¹⁴ R. Vulpe, *Izvoare*, p. 223, fig. 223/2.

²¹⁵ M. Petrescu-Dimbovița, *Săpăturile de la Trușești*, în *SCIV*, III, 1952, p. 67, fig. 5.

²¹⁶ C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrziu Ocna-Podet*, în *AM*, II—III, 1964, p. 31, fig. 32/11.

²¹⁷ D. Garașanin, *op. cit.*, p. 57, 61, fig. 178.

^{217bis} H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 150/C; 186/6—7.

²¹⁸ S. Weinberg, *The Relative Chronology of the Aegean in the Stone and Early Bronze Ages*, în R. Ehrich, *Chronologies*, 1965, p. 288.

²¹⁹ J. Mellaart, în *AS*, XI, 1961, pl. IVd.

²²⁰ *Ibidem*, p. 69, fig. 27/4—5, 7.

²²¹ G. Contenau, *Manuel*, I, fig. 220; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 66/36—38.

late în stuc pe pereți și prin coarnele de consacrație montate pe platforme sau pilaștri în sanctuarele neolitice de la *Çatal-Hüyük VI* (fig. 34/6) ²²².

În Mesopotamia și Elam, odată cu vasele zoomorfe apare și moda protomelor de animale, sub formă de capete sau de capete cu partea anterioară a corpului. Dar ele sînt aplicate cu predilecție la piesele de mobilier sacru și la pecetile în material dur ²²³.

Arta culturilor andine a creat o tipologie completă a modalităților tematică și tehnice ale reprezentărilor zoomorfe, perfect paralelă cu aceea a culturilor Orientului antic și a culturilor neo-eneolitice carpato-balcanice, demonstrînd caracterul spontan, adică inevitabil, al concepțiilor artistice și al procedeele tehnice în culturi îndepărtate în timp și spațiu, deoarece artistul pornind de la un fond comun ancestral regăsește modalitățile de aplicare a formelor spirituale și a mijloacelor materiale. Ceramica pictată peruviană de stil *Tiahuanaco* preclasic comportă și vase cu protome de felin modelate pe lobii buzei ondulate ²²⁴, după cum ceramica pictată postclasică de stil *Chiriqui* (Costa-Rica) prezintă amfore cu protome de jaguar pe umăr ²²⁵.

Formele finale ale seriei tipologice a protomelor zoomorfe cucuteniene au un aspect tricornut (fig. 29/1, 7), asemănător cu proeminențele cornute grupate pe ceramica cucuteniană (fig. 25/1). Cu toate acestea derivația lor tipologică este diferită.

Deși protomele în *ronde-bosse* iau locul proeminențelor organice ale ceramicii cucuteniene din primele faze, Precucuteni pînă la Cucuteni A2, ele se răresc pe ceramica din fazele intermediare și finale, Cucuteni AB și B, fiind înlocuite de protomele decorative în basorelief de pe ceramica C (fig. 24/3, 5) și de siluetele pictate pe ceramica B. Faptul arată că protomele nu sînt o simplă transpunere figurată a proeminențelor, sub impulsul plasticii zoomorfe cucuteniene. Ele numai au înlocuit proeminențele, dar n-au fost generate de acestea.

Protomele rotunde au o dublă geneză. Pe de o parte, amforele cucuteniene cu două figurine pe umăr (fig. 18/8 ; 22) sînt paralele cronologic și succedate tipologic de amforele gumelnițene cu două protome pe umăr (fig. 12/4) și de cupele cucuteniene cu două protome pe buză (fig. 17/3). Reducerea animalului la protomă constituie un fenomen general în reprezentările zoomorfe pe ceramica pictată orientală. Protomele sculpturale (fig. 28/3, 5) pot corespunde aceluiași procedeu, deoarece dau naștere la rîndul lor la forme simplificate (fig. 29/1—2, 4—5, 7). Seria evolutivă a reprezentărilor zoomorfe în decorul plastic al ceramicii, de la figurine la protome, repetă seria tipologică a vaselor zoomorfe, de la rhytonurile în forma animalului întreg (8/5 ; 20/8) la cele în formă de cap (fig. 9/1, 3 ; 24/1—2) și de corn (fig. 9/2 ; 11/5 ; 17/8).

Pe de altă parte, cupele și străchinile cucuteniene cu o singură protomă sub gură sau pe umăr (fig. 28/3, 5 ; 29/2—5, 7) se leagă direct de vasele cu attribute zoomorfe ale ceramicii gumelnițene (fig. 11/3, 7) și cucuteniene (fig. 21/1—2),

²²² J. Mellaart, *Excavations at Çatal-Hüyük, 1962*, in *AS. XIII*, 1963, p. 61 urm., fig. 9.

²²³ G. Contenau, *Manuel*, I, p. 433 urm., fig. 270—271, 311.

²²⁴ G. H. Bushnell, *op. cit.*, p. 182, fig. 173.

²²⁵ *Ibidem*, p. 234, fig. 221.

a căror geneză implică și alte idei decât aceea a introducerii decorului plastic zoomorf pe ceramică. Imaginea întreagă a animalului este redusă la protomă, corpul animalului fiind înlocuit mai eficient de forma vasului.

Deci, reprezentările zoomorfe plastice și picturale pe ceramică se suplinesc și au o origine comună de ordin conceptual. Protomele rotunde apar deopotrivă ca atribute moștenite de la vasele zoomorfe și ca anexe create *ad hoc* prin procedeul primitiv al prescurtării reprezentărilor zoomorfe. Structura masivă a acestor protome le adaptează și la funcția tectonică și practică a proeminențelor. De aici decurg variatele corelații formale între proeminențe și protome.

Proeminențele cornute de pe ceramica gumelnițeană (fig. 11/1) pot fi o influență a ceramicii cucuteniene, după cum cele de pe ceramica Vinča (fig. 3/9) și Lengyel (fig. 16/3, 5)²²⁶ trebuie raportate la mediul ceramicii liniare și punctate. Însă proeminențele cornute de pe ceramica cucuteniană și cea de pe Dunărea superioară pot avea o filiație genetică comună, ceramica liniară constituind una din rădăcinile formative ale ceramicii precucuteniene. Proeminențele mici de pe ceramica liniară și cucuteniană, uneori pe forme de vase atât de apropiate ca bolurile dunărene și paharele cucuteniene, ca și proeminențele cornute ale ceramicii precucuteniene (fig. 25/1), cucuteniene (fig. 25/2—7) și punctate (fig. 14/2—4, 6—7), constituie tot atâtea elemente structurale comune celor două grupe de ceramică bandată. De dimensiuni diferite, proeminențele cornute s-au dezvoltat paralel din proeminențele obișnuite de pe ceramica respectivă. Forma lor cornută a putut fi determinată de aceeași idee fundamentală, care a necesitat detașarea coarnelor la protomele zoomorfe și proiectarea lor pe peretele vaselor Cucuteni A (fig. 29/1—2, 7).

Astfel, derivația diferită a acestor forme cornute are aparența unui dublu fenomen de convergență, tipologică și ideologică. Conexiunile genetice dintre cele două culturi explică continuitatea proeminențelor cornute de la ceramica precucuteniană până la cea punctată, prin transformarea proeminențelor simple în coarne izolate sau grupate, ca și reducerea protomelor cucuteniene la coarne, ca simbol suficient și eficient al animalului dominant în cultul zoomorf.

4. SILUETE ÎN BASORELIEF

Modelarea plastică a reprezentărilor zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică cunoaște și tema *basoreliefului*. Ca și modelarea rotundă, basorelieful redă două teme figurate: imaginea întreagă sau protoma animalului.

După descoperirile existente, repartiția culturală a acestor două teme nu este uniformă, pe ceramica aceleiași culturi ele apar simultan sau cu exclusivitate. Deși speciile figurate apar diferențiate după cele două teme plastice, cervideele și caprideele numai ca siluete, iar bovideele ca protome, în ultima analiză temele în basorelief redau în genere aceleași specii ca și modelarea rotundă: pe de o parte, siluete de cervidee și capridee pe ceramica Criș, de păsări pe ceramica Hamangia și de capridee pe ceramica Gumelnița, iar pe de altă parte capete de bovidee și ovidee pe ceramica Vinča și Cucuteni. Cu totul singular, dar absolut

²²⁶ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, p. 100, 137, pl. 147/41; 202/A6; 203/23.

cert, este motivul șarpelui aplicat pe ceramica Zeliezovce. Cele două motive noi introduse de decorul în relief pe ceramica Criș și liniară pot fi de origine orientală. Cerbul este frecvent reprezentat în pictura murală neolitică anatoliană de la Çatal-Hüyük (fig. 34/4) și va fi transmis de ceramica Criș decorului plastic și incizat al ceramicii Vinča-Turdaș (fig. 4/6), dar motivul va reapare și în decorul pictat al ceramicii Cucuteni B. În religiile Orientului mediteranean șarpele joacă un rol important. Motivul șarpelui, reprezentat clar pe ceramica orientală, apare în relief pe ceramica susiană (fig. 36/6).²²⁷ sau pictat pe ceramica halafiană, iraniană și susiană.²²⁸ Pe ceramica iraniană târzie motivul se simplifică la linii serpentiforme. Reapariția acestui motiv în decorul pictat al ceramicii cucuteniene rămîne discutabilă, deoarece interpretarea benzilor sau liniilor serpentiforme din decorul ceramicii Cucuteni B ca reprezentări ale șarpelui este iluzorie. Din contra, șarpele este frecvent reprezentat în culturile matriarhale africane și joacă un rol dominant în arta și religia culturilor andine, în Peru fiind incizat pe recipiente cucurbitacee începînd din epoca neolitică preceramică²²⁹ sau pictat pe ceramica inca în epoca postclasică.

Protomele rămîn reprezentări izolate, chiar cînd sînt repetate pe același vas. Decorul cu *siluete* în basorelief al ceramicii Criș inaugurează, prin gruparea animalelor sau asocierea lor cu motive umane ori vegetale, o concepție de compoziție, care amplifică temele figurale ale reprezentărilor zoomorfe. Stilizarea siluetelor este rigidă pe ceramica Criș și Gumelnița. Imaginea păsării de pe ceramica Hamangia este din contra realistă. În timp ce modelarea rotundă a figurinelor și protomelor izolate pe vase păstrează o dublă funcție, tectonică și decorativă, modelarea în basorelief a compozițiilor cu siluete de animale rămîne strict în cadrul decorului ceramic.

Ceramica Criș panonică prezintă fragmente cu imagini întregi, ca cerbul de la Csépa (fig. 2/2), sau rupte, cu deosebire capridee, ca la Szarvas (fig. 2/1) ori Gorzsa (fig. 2/4).²³⁰ Capetele figurate pe aceste fragmente sînt uneori redată naturalist, cu detalii morfologice, ca barba caprideului prins în vivacitatea atitudinii lui (fig. 2/1). Alteori silueta simplă a cervideului poartă coarne decorative (fig. 2/2). De regulă, silueta animalelor e redată printr-o bandă îngustă și alungită, completată cu picioare rigide (fig. 2/4), de aceeași factură cu motivele antropomorfe aplicate pe vasele Criș.

Însă grupa de amfore globulare cu gura răsfrîntă definește compoziția decorului zoomorf și raportarea lui la decorul geometric al ceramicii Criș. Amfora cilindroidă de la Kapáncs (fig. 2/3)²³¹ este decorată pe o parte cu motivul schematic al imaginii feminine chincite și cu sexul exagerat, iar în partea opusă cu două motive zoomorfe orientate spre dreapta. Coarnele paralele și arcuite pe spate indică suficient specia caprideului. Corpul oblic și picioarele sînt formate din benzi rigide în tehnica cordoanelor alveolare. Motivele figurate sînt dispuse în partea superioară a peretelui, acoperită de decorul geometric. Acesta încadrează

²²⁷ G. Contenau, *Manuel*, I, p. 246, fig. 258.

²²⁸ V. G. Masson, *Средняя Азия и древний Восток*, Moscova—Leningrad, 1961, p. 375, 381, fig. 72; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 67/B32; 302/88.

²²⁹ G. H. S. Bushnell, *op. cit.*, p. 140 urm., fig. 134—135.

²³⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. II/1; XI.I/9; XI.II/1.

²³¹ *Ibidem*, pl. XX/1a—b.

motivele figurate și este format din protuberanțe sferice, caracteristice ceramicii Criș. Protuberanțele sînt dispuse în șiruri orizontale, unul pe gît și două pe corpul vasului, ca un briu sub imaginile figurate. Șirurile orizontale sînt completate cu șiruri verticale de protuberanțe, intercalate între imagini. Decorul geometric are o dispoziție regulată, rezervînd spații izolate pentru imaginile figurate.

Amfora sferică de la *Kotacpart* (fig. 2/5) ²³² are același decor figurat, realizat tot în maniera cordoanelor alveolare. Motivul uman este însă înlocuit printr-un motiv vegetal, format dintr-o tijă verticală și bifurcată la ambele capete, caracteristic și în decorul incizat al ceramicii Turdaș ²³³. Șirul de animale numără trei capridee orientate spre stînga, cu bara corpului oblică și coarnele întoarse înapoi. Silueta ultimului caprideu este mai mică, iar coarnele celor trei animale descresc de asemenea de la silueta din cap spre cea din coadă. Șirul de capridee pare a reproduce obiceiul micilor turme sălbatice sau domestice, cu masculul în frunte. Compoziția este completată, decorativ și simbolic, cu un cordon alveolar în zigzag, dispus pe umărul vasului. Suprafața vasului este acoperită uniform cu un decor geometric plastic, cu totul caracteristic ceramicii Criș. Ca și pe amfora precedentă, animalele, dispuse în partea superioară a peretelui, par suspendate pe suprafața vasului acoperită cu decorul geometric. Decorul zoomorf liber rămîne independent de decorul geometric al ceramicii Criș, în opoziție cu integrarea riguroasă a stilului zoomorf în structura decorului geometric pe ceramica cucuteniană, și definește *stilul Criș* al decorului zoomorf plastic pe ceramica carpato-dunăreană.

Un fragment de buză de vas de tip *Hamangia* de la *Cernavodă* (Dobrogea) (fig. 3/1) ²³⁴, acoperit cu caneluri în barbotină, păstrează numai capul și gîtul unei siluete de pasăre rapace. Stilizarea redă realist pliscul puternic și gîtul golaș al unui vultur pleșuv.

Ceramica de la *Turdaș* moștenește siluetele rigide și chiar a cerbului cu coarne rămuroase (fig. 4/6) ²³⁵ de pe ceramica Criș (fig. 2/2), dar prezintă și silueta unui animal fără coarne și modelată organic (fig. 4/8) ²³⁶. Lipsa coarnelor definește aspectul amorf al ovideelor de pe ceramica Turdaș.

Marea noutate a descoperirilor recente o constituie apariția decorului zoomorf în basorelief pe ceramica *Gumelnița B1*. O jumătate de vas piriform în pastă cărămizie-brună de la *Teiu* (Pitești) (fig. 13) ²³⁷ prezintă pe umăr un decor figurat și geometric cruțat în relief. Din marginea inferioară a zonei decorative pornesc cordoane oblice și terminate la capătul superior cu o mască umană. Cordoanele reprezintă corpul benzilor spiralice în S, cu bucele retezate, după regula obișnuită în decorul incizat sau pictat al ceramicii gumelnițene și cucuteniene. Măștile umane, mai reliefate, sînt modelate rudimentar: conturul triunghiular are un frontal arcuit, iar două adîncituri ale feței accentuează carena nazală și arcadele sprîncenelor. Între cordoane este dispusă asimetric o siluetă de caprideu în basorelief. Stilizarea este schematică, aproape geometrizată, deși corpul este redat printr-o suprafață largă, nu printr-o bandă îngustă ca pe ceramica Criș. Capul și membrele sînt redat prin benzi late și uniforme. Spărtura fragmentului lasă

²³² *Ibidem*, pl. XXII/2.

²³³ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXVI/6, 10, 17.

²³⁴ D. Berciu, *Contribuții*, fig. 10/4.

²³⁵ E. Ktecsmárik, *Szarvas domborműves képe edény-türedéken*, în *AE.* XXXII, 4, 1912, fig. de la p. 368.

²³⁶ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLI.11/5.

²³⁷ Muzeul din Pitești.

să se vadă picioarele posterioare, ușor arcuite și apropiate. Gîtul lung are o prelungire inferioară, care poate corespunde bărbii sau unuia din picioarele anterioare. Capul, lipsit de detalii, prezintă botul și unul din coarne arcuit ca o seceră pe spate. Silueta este redată aproape în profil absolut. Dată fiind jumătatea păstrată a vasului, decorul se repetă simetric pe cealaltă jumătate. Benzile cordoanelor, măștile umane și silueta zoomorfă sînt lustruite brun. Suprafața zonei decorate este mată și ușor rugoasă. Cu toate acestea nu se observă nici o urmă de culoare incrustată. Singularitatea acestui decor în relief și lipsa decorului zoomorf incizat sau pictat pe ceramica gumelnițeană nu permit analiza raportului dintre decorul zoomorf și cel geometric, ca pe ceramica cucuteniană. Asocierea caprideului cu motive antropomorfe determină însă o compoziție tematică, comparabilă cu aceea de pe ceramica gumelnițeană cu decor plastic în *ronde-bosse* (fig. 10/4). Pe vasul de la Teiu, compoziția este adaptată numai la funcția decorativă a basoreliefului, ca pe ceramica Criș (fig. 2/3).

Singulară și uimitoare este reprezentarea șarpelui în relief pe cupa ceramicii *Želiezovce* din mormîntul de la *Dvory nad Žitavou* (Slovacia) (fig. 15/3) ²³⁸. Motivul șarpelui a fost modelat separat pe o bandă mai lată, pentru a adera pe fața vasului, și apoi aplicat pe mijlocul cupei. Dispoziția motivului pe fața internă a vasului repetă procedeul aplicării carnasierului în interiorul lingurii de la Frumușica (fig. 30/1). Corpul șarpelui, îngustat treptat spre coadă, descrie o linie uniform sinuoasă, care redă mișcarea obișnuită de tîrîre a ofidianului. Capul gros este răsucit în sus, cu botul crestat și ochii adînciți. Fața externă a cupei este decorată prin incizie cu spirale liniare în *Z*. Grosimea medie de 1 cm a corpului și redarea integrală a ofidianului țin de procedeul modelării în *ronde-bosse* și astfel cupa poate să aparțină categoriei vaselor decorate cu figurine zoomorfe. Dată fiind factura animalului, modelarea sa poate fi clasată în categoria decorului în *alto-relief* al ceramicii.

5. PROTOME ÎN RELIEF

Capetele de urs pe ceramica Hacilar VI (fig. 34/1) sau de ovidee pe ceramica Cucuteni C (fig. 24/3), modelate în altorelief, le face propice pentru funcția uzuală a proeminențelor primitive ori a protomelor dezvoltate. Modelarea plată a *protomelor în basorelief*, ca și dispoziția lor pe umărul vaselor pictate Cucuteni B (fig. 31/6) sau deasupra curburii umărului pe vasele categoriei Cucuteni C (fig. 30/6), le fac improprii pentru manipularea vasului și le conferă un rol decorativ preminent.

Deși uneori protomele în relief de la Hacilar VI nu sînt decît completări ale proeminențelor tubulare de pe vase (fig. 34/2), protomele în basorelief de pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană diferă de protomele în modelare rotundă nu numai funcțional, ci și genetic. Ele nu pot fi considerate ca o proiectare directă pe suprafața vasului a capetelor în *ronde-bosse*. Forma ultimă de derivație a protomelor rotunde cucuteniene o constituie protoma redusă la botul animalului,

²³⁸ J. Pavúk; *Grab des Želiezovce-Typus in Dvory nad Žitavou*, în *StA*, XII, 1, 1964, p. 5—6, 11, fig. 2/6; 5/1—5; 6.

tratat ca o simplă proeminență între coarnele înfipte perpendicular pe suprafața vasului (fig. 29/1—2, 7). Aplicate sau modelate în planul peretelui, capul și coarnele la protomele cucuteniene în basorelief (fig. 24/5 ; 31/6), mai ales la formele schematice (fig. 30/2, 6—7), au aparența unor nervuri în relief. Deci, cele două modalități plastice ale protomelor cucuteniene, sculpturale sau în relief, comportă serii diferite de forme derivate prin reducerea lor treptată. Procedul general al derivării prin prescurtarea temelor figurate a fost aplicat însă paralel în cadrul celor două modalități ale decorului zoomorf plastic pe ceramica carpato-dunăreană: decorul cu figurine și protome rotunde pe ceramica cucuteniană (fig. 22 ; 23 ; 28/1—7) sau decorul cu siluete și protome în relief pe ceramica Vinča (fig. 4/5—7, 8, 10). Lipsa protomelor în basorelief pe ceramica Criș și a siluetelor în basorelief pe ceramica C arată selectarea nuanțată în cadrul culturii Cucuteni a acestor două teme plastice în raport cu categoriile ceramicii. Seria tipologică completă a temelor plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană integrează protomele în relief ca teme derivate în cadrul decorului cu siluete în basorelief.

Protomele de pe ceramica Vinča sînt modelate sumar la Turdaș (fig. 4/5, 7, 10) și stilizate la Vinča (fig. 3/11 ; 6/1). Protomele cucuteniene prezintă aceeași stilizare pe ceramica pictată de stil B (fig. 31/6). Pe ceramica speciei C, protomele sînt modelate naturalist (fig. 24/5) sau schematic (fig. 30/6). În toate cazurile, stilizarea manifestă o tendință spre decorativ, prin proiectarea coarnelor bovidului în planul suprafeței vasului (fig. 6/1 ; 24/5).

Pe ceramica de la *Turdaș*, în afară de capetele prinse pe corpul vaselor și putînd servi la mînuirea lor ca și proeminențele (fig. 4/10), apar capete zoomorfe modelate pe peretele vaselor ca niște măști în relief (fig. 4/5, 7) ²³⁹. Capul cordiform are conturul cu laturile convexe și frontal concav, redînd urechile sau coarnele scurte ale ovideului. Detaliile lipsesc (fig. 4/7) sau redau numai ochii prin găuri rotunde (fig. 4/5). Protoma este înconjurată sau acoperită de decorul geometric incizat al vasului.

Ceramica de la *Vinča* este decorată cu *bucrania* stilizate (fig. 3/11 : 6/1) ²⁴⁰. Pe un fragment de buză de vas (fig. 6/1), coarnele arcuite în sus ale bovidului sînt proiectate decorativ pe suprafața vasului. Pe alt fragment de perete de vas (fig. 3/11), coarnele ciuntite sînt îndreptate înainte și proeminente pe suprafața vasului, iar capul îngustat prin arcuirea laturilor și prelungirea botului prezintă stilizarea capetelor de bovid de pe ceramica pictată orientală. Acest tip de protomă apare și pe vasul globular cu gît cilindric și două torți plate de la *Obrež-Beletinči* (Voivodina), datat din faza *Vinča-Polčnik* (fig. 6/7) ²⁴¹. Corpul globular este decorat cu benzi oblice, libere sau canelate.

În perioadele Cucuteni *AB* și *B* pe categoria ceramicii secundare Cucuteni C, de origine străină culturii cucuteniene, apar protome în relief, adoptate în

²³⁹ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXLIV/1—4.

²⁴⁰ Lj. Zotović, *Putujući klase bika kao ostatak*

античног култа плодности, în *Starinar*, S.N., VII—VIII, 1956—1957, p. 154, 157, fig. 2—3.

²⁴¹ D. Garašanin, *op. cit.*, p. 53, 61, fig. 161.

mediul ceramicii pictate. Din „Cetățuia” de la *Cucuteni* provin trei fragmente ceramice inedite, unul descoperit întâmplător (fig. 24/3)²⁴² și două din săpăturile vechi (fig. 24/5)²⁴³, a căror poziție stratigrafică rămâne incertă. Primul fragment (fig. 24/3), în pastă mai negrie, cu dungi pectinate verticale sub gură, este decorat cu o protomă cu urechi sau coarne scurte pliate înapoi pe vas, ca la protomele de ovidee de pe ceramica pictată AB (fig. 28/6). Capul este modelat piramidal, planurile faciale înclinate formînd carena curbă a botului proeminent. Această protomă este singurul caz de modelare în *altorelief*.

Formele clasice ale protomei în basorelief pe ceramica C apar identice în aria cucuteniană și tripoliană. Unul din fragmentele de crater mare de la *Cucuteni* (fig. 24/5), în pastă arsă cărămiziu, este decorat cu impresiuni transversale de șnur înfășurat pe buză și cu striuri verticale de pieptene sub gură, iar pe umăr cu ghirlande formate din grupe de linii striate. La limita dintre gură și umăr este așezată o protomă de bovidu cu coarnele largi, foarte puțin arcuite. Capul, ușor stilizat, este modelat naturalist, deși lipsit de detalii, inclusiv urechile. O mică adîncitură în vârful botului pare mai curînd un efect al porozității pastei. Șirul de ghirlande este dispus în funcție de protomă, ghirlandele pornind, ușor asimetric, dintr-o parte și alta a capului. Motive zoomorfe asociate cu ghirlande apar și pe ceramica pictată de stil B de la Șipeniți, animalele fiind dispuse dedesubtul motivului geometric, în unghiul format de capetele ridicate ale ghirlandelor. Însă ghirlandele de pe ceramica pictată sînt forme simplificate ale spiralelor, pe cînd ghirlandele de pe ceramica C sînt motive specifice ale decorului ei geometric. O protomă similară cu cea de pe ultimul fragment de la *Cucuteni* apare pe un fragment de la *Tripolie*, prevăzută cu coarne mai mici și dispusă între două proeminente-butoni tipice pentru ceramica C²⁴⁴.

Un crater în miniatură din perioada B de la *Frumușica* (fig. 30/6)²⁴⁵ prezintă o formă schematizată a protomei, redusă la frontalul împodobit cu perechea de coarne îndoite în U, ca pe ceramica pictată orientală. Vasul, întregit, este prevăzut cu patru piciorușe cilindrice și decorat pe gură cu aceeași zonă de striuri pectinate vertical, iar pe umăr cu impresiuni de șnur dispuse în zigzag întrerupt, amintind cordoanele în zigzag deasupra caprideelor pe ceramica Criș (fig. 2/5). Vasul, găsit fragmentar, a putut fi decorat cu o singură protomă, ca pe vasul pictat de la Podei (fig. 31/6), sau cu protome repetate, în funcție de grupele de două alveole care separă porțiunile zigzagului și sînt adîncite la baza protomelor. Alveolele grupate cîte două țin locul proeminențelor-butoni de pe ceramica C (fig. 30/5)²⁴⁶. Protoma de la *Tripolie* are în adevăr de o parte și alta a botului cîte un buton. Ca și protoma de la *Tripolie*, cea de la *Frumușica* nu înlocuiește proeminențele, dar prin poziția lor cele două exemplare stabilesc și pentru protomele în basorelief ale ceramicii cucuteniene aceleași corelații tradiționale cu proeminențele de pe vase, ca și protomele în relief de pe ceramica Hacilar VI (fig. 34/2). Pe ceramica C tripoliană de la *Stena* pe Nistrul mijlociu, perechea de proeminente-butoni încadrează cîte o grupă de două protome de bovidu cu capul alungit²⁴⁷. O protomă redusă numai

²⁴² IIAI, Inv. Nr. IV—3500.

²⁴³ Săpăturile H. Schmidt, IIAI, Inv. Nr. II—2082, 2083.

²⁴⁴ T. S. Passek, *Трипільська культура*, p. 47 urm., fig. 23/2.

²⁴⁵ C. Malasă, *Frumușica*, p. 68, fig. 26.

²⁴⁶ T. S. Passek, *Периодизация*, fig. 17/2—3.

²⁴⁷ M. L. Makarevič, *Исследования в районе с. Стена на среднем Днестре*, în *KSI A-Kiev*, 10, 1960, p. 24, fig. 3/1, 3, 8.

la motivul coarnelor în V, redată prin nervuri reliefate și decorate cu grupe de incizii transversale, apare pe fragmentul ceramic de la *Kudrinți*, pe Nistrul superior (fig. 30/7) ²⁴⁸. Aceste reprezentări schematice trebuie considerate ca forme derivate prin reducerea treptată a protomelor normale în basorelief, ca și formele schematice ale protomelor sculpturale.

Un crater *Cucuteni B* grupa ε de la *Podei* (fig. 31/6) ²⁴⁹ constituie singurul exemplu de protomă în basorelief pe ceramica pictată. Spre deosebire de craterile perioadei B de la Șipeniți sau Valea Lupului, cu decorul metopic dispus numai pe umăr și gît, craterul de la *Podei* este acoperit pe toată suprafața de trei zone cu decor desfășurat liber. Centrul de greutate cade totuși pe decorul din partea superioară a vasului, deoarece zonele de pe gît și umăr sînt separate printr-o bandă intermediară, iar zonă decorativă principală este cea de pe umăr. Zona extinsă în partea inferioară, pe corpul vasului, direct sub zona umărului, este decorată cu motivul cordiform, foarte frecvent pe craterile și amforele de stil ε și ξ din această așezare. Prototipul acestui decor apare pe amfora de stil AB grupa δ de la *Cucuteni* ²⁵⁰. Decorul general al craterului de la *Podei* este pictat cu linii groase și subțiri de culoare neagră, numai liniile subțiri ale benzii intermediare de pe gît sînt de culoare brună. Zona umărului este decorată cu motivul caracteristic ceramicii de la *Podei*, banda de „spirale în S legate prin diagonale”. Pe fața anterioară a vasului, în partea superioară a zonei umărului și anume în spațiul lărgit dintre două spirale, este modelată sumar o singură protomă de bovid, cu coarnele aproape circular arcuite, depășind cu vîrfurile zona decorativă. Coarnele sînt pictate cu linii longitudinale de culoare brună-roșie, ca și liniile orizontale ale benzii intermediare. Spațiul circular dintre coarne este decorat cu motivul în X, pictat cu linii negre, care este caracteristic elipselor din decorul grupei δ de la *Traian* și al grupei ε de la *Șipeniți* ²⁵¹. Totuși decorul din zona umărului nu poate fi confundat cu motivul „elipselor legate prin tangente”, deoarece pseudoelipsa circumscrisă de coarne nu se repetă între celelalte spirale, care rămîn legate prin diagonalele corespunzătoare tangentelor, iar diagonala simplificată la o singură linie persistă sub protomă.

În timp ce protomele în *ronde-bosse* de pe ceramica perioadei A se comportă față de decorul pictat la fel cu proeminențele, decorul geometric fiind organizat simetric în funcție de prezența acestora, protoma în basorelief de la *Podei* se comportă față de decorul geometric la fel cu siluetele zoomorfe pictate pe ceramica din perioada B. Introduse în anexele decorului spiralic al grupei ε, în unghiurile formate de tangente sau în perlele din pîlniile spiralelor, întocmai ca motivele geometrice heterogene, siluetele zoomorfe sînt integrate în structura decorului geometric și anume în cele două anexe ale spiralelor (ochiul și pîlnia). Pe ceramica grupelor ε și ξ motivele cruciforme în X decorează deopotrivă elipsele, ochiurile și perlele spiralelor. Sub influența decorului zoomorf pictat, protoma în basorelief de la *Podei* este dispusă în spațiul unghiular superior format de diagonala dintre spirale, apoi este decorată între coarne cu motivul simbolic cruciform obișnuit în anexele decorului spiralic. Liniile pictate cu roșu-brun pe

²⁴⁸ T. S. Passek, *Периодизация*, fig. 17/1.

²⁴⁹ C. Matasă, *Podei*, p. 31, 45, fig. 14/5 și 24/6.

²⁵⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni* (Monumentele patriei noastre), București, 1966, fig. 16.

²⁵¹ Vl. Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian, in Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 66, pl. IX/2; O. Kandyba, *op. cit.*, fig. 53.

coarnele protomei și pe banda intermediară dintre zona gîtului și a umărului stabilesc încă o raportare directă și intimă a protomei la decorul geometric. Pe amforele ξ de la Podei, zonele decorative de pe umăr și corp sînt separate printr-o bandă orizontală umplută cu culoare roșie. Motivul cordiform din zona corpului este format de o bandă contopită cu banda orizontală a chenarului și umplută de asemenea cu roșu. Coarnele protomei, arcuite și prelungite peste banda intermediară, par desprinse din aceasta ca un motiv cordiform și decorate tot cu linii de culoare roșie-brună. Astfel, integrarea protomelor în funcția strict decorativă a decorului zoomorf în basorelief este desăvîrșită.

La sfîrșitul culturii Cucuteni B, motivul în relief al coarnelor în V cu vîrfurile îndoite apare pe străchinile tronconice cu suprafața lustruită brun ale ceramicii denumite *variantea Monteoru* (fig. 30/2) ²⁵². Cu toată fețuiala și profilul variat al formelor, această grupă de străchini prezintă afinități cu ceramica C prin pasta grosolană, proeminențele-butoni grupate pereche, ca și prin decorul schematic cu protome în nervuri.

Decorul zoomorf în relief este cunoscut și pe ceramica Asiei anterioare. Seria vaselor de piatră mesopotamiene din perioada *Djemdet-Nasr* cuprinde și vase decorate cu reliefuri de animale, cum este șirul de tauri pe cupa de la *Ur* (fig. 36/9) ²⁵³. Protome de capridee în relief, așezate față în față și cu motivul vegetal la mijloc, apar pe un vas patrulater de lut de la *Susa II* (fig. 37/8) ²⁵⁴.

Protomele de pe ceramica Hăcilar VI, aplicate în altorelief ca niște capete fără gît sau modelate în basorelief ca anexe ale proeminențelor (fig. 34/1—2), pot fi considerate ca forme de tranziție între protomele rotunde, mai apropiate de proeminențe, și protomele strict decorative în basorelief. Și capetele aplicate ca niște măști pe ceramica Turdaș (fig. 4/10), sau protoma în altorelief de la Cucuteni (fig. 24/3), au o poziție ambiguă între decorul în *ronde-bosse* și cel în basorelief. Însă pe ceramica de la Hăcilar VI, protomele în relief apar ca o transpunere directă pe ceramică a decorului cu animale și protome decupat în stuc pe pereții sanctuarelor neolitice de la *Çatal-Hüyük VI, IX* (fig. 34/3, 6) ²⁵⁵. Astfel, derivația protomelor ca o prescurtare a imaginii animalului în cadrul decorului în relief este demonstrată. Siluetele și capetele de animale figurează ca teme de sine stătătoare atît în decorul pictat al ceramicii chalcolitice orientale, cît și în cel reliefat pe vasele de piatră protoistorice anatoliene sau mesopotamiene, iar ecoul lor îndepărtat a putut determina, conceptual și figurativ, adoptarea independentă a celor două teme pe ceramica culturilor neo-eneolitice carpato-dunărene. De fapt, coexistența siluetelor și protomelor în relief pe ceramica Vinča (fig. 4/5—8, 10) arată că geneza fenomenului se poate repeta la nivelul fiecărei culturi, paralel cu coexistența figurinelor și protomelor rotunde. De aceea lacunele descoperirilor nu pot explica exclusivitatea imaginilor întregi din decorul în basorelief al ceramicii Criș (fig. 2/1—5) și chiar Gumelnița (fig. 13), sau a protomelor în basorelief pe ceramica Cucuteni (fig. 24/3, 5; 30/6). Culturile respective manifestă vădit o preferință față de cele două teme figurate în basorelief. Lipsa siluetelor zoomorfe

²⁵² C. Matasă, *Podei*, p. 45, fig. 32/5.

²⁵³ V. Christian, *op. cit.*, I, pl. 106 jos.

²⁵⁴ G. Contenau, *Manuel*, I, p. 426, fig. 259.

²⁵⁵ J. Mellaart, în *AS*, XIII, 1963, p. 61 urm., fig. 9; XIV; 1964, p. 42, 70, fig. 24, pl. IIc.

în basorelief pe ceramica cucuteniană nu poate fi întâmplătoare, deoarece decorul antropomorf în basorelief pe ceramica precucuteniană și din faza A2 prezintă imagini întregi și fețe umane.²⁵⁶

Adaptarea celor două teme zoomorfe pe ceramica cucuteniană s-a făcut printr-un act selectiv. Pe ceramica Cucuteni A, figurine și protome rotunde. Pe ceramica Cucuteni B, protomele în basorelief au fost rezervate categoriei ceramicii C, iar siluetele de animale au trecut în planul superior al picturii decorative, ca pe ceramica orientală.

6. PIESE DE MOBILIER ȘI OBIECTE CU DECOR ZOOMORF PLASTIC

Absența protomelor în *ronde-bosse* pe ceramica Criș este suplinită de frecvența lor pe altarele din plastica acestei culturi (fig. 1/7—8). Ceramica gumelnițeană balcanică este decorată cu protome modelate sumar (fig. 7/1—3, 5), iar pe de altă parte pe ceramica gumelnițeană nord-dunăreană protomele stilizate comportă tipuri (fig. 10/5 ; 12/2) întâlnite la piesele de mobilier din plastica balcanică (fig. 8/8). Stilizarea protomelor pe ceramica gumelnițeană nu lasă să se întrevadă viziunea naturalistă a modelării protomelor zoomorfe de la piesele de mobilier balcanice. Piese de mobilier decorate cu protome lipsesc în plastica gumelnițeană nord-dunăreană, dar ele sînt cunoscute în plastica cucuteniană (fig. 29/6). De asemenea, lipsa motivului coarnelor în decorul ceramicii gumelnițene ar indica inexistența conceputului și a figurării lui tematice, în opoziție cu frecvența acestui motiv pe ceramica cucuteniană (fig. 30/2, 6—7), ca și în plastica și pictura ceramică egeeană. Dar plastica gumelnițeană prezintă numeroase „coarne de consacrație” (fig. 8/7), necunoscute în plastica cucuteniană. Tema coarnelor a fost adaptată ca obiect de cult în plastica gumelnițeană și ca motiv decorativ pe ceramica cucuteniană. În cultura egeeană coexistă ambele modalități suplimentare ale reprezentării „coarnelor de consacrație”, ca obiect de cult în plastică (fig. 33/2) și ca motiv decorativ pe ceramică (fig. 32/1). În culturile orientale, aceleași coarne decorează cu exclusivitate sanctuarele ca obiecte de cult la Çatal-Hüyük (fig. 34/6) sau interiorul cupelor ca motive decorative ale ceramicii Halaf.

La fel, în culturile mesopotamiene sudice protomele plastice lipsesc cu desăvîrșire pe ceramică, iar animalele dispar din decorul pictat al ceramicii. În schimb ele decorează piesele de mobilier sacru, jilturi și altare, descoperite real sau numai figurate pe monumente (fig. 36/8). Evident, obiectele de circulație, care vehiculează la distanțe mari temele și procedeele tehnice, sînt acelea de dimensiuni mici și din materiale rezistente, figurinele, pecetile etc. Protomele sculpturale, ca și imaginile gravate, au un repertoriu tematic complet pe pecetile mesopotamiene (fig. 36/7 ; 37/2, 5—6).

De asemenea culturile matriarhale oferă mobilierul și mai ales măștile sculptate în lemn cu imagini de animale.

²⁵⁶ H. Dumitrescu, *Șantierul Traian*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 57, fig. 12 ; idem, *Contribuții la problema originii culturii Precucuteni*, în *SCIV*, VIII, 1—4, 1957, p. 60, fig. 1 ; idem, *La station préhistorique de Ruginoasa*,

în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 73 urm., fig. 16/2—3 și 25/1—2, A. Nițu, *Reprezentări antropomorfe în decorul plastic al ceramicii de stil Cucuteni A*, în *SCIV*, 18, 4, 1967, p. 552 urm., fig. 1/1—2 ; 2/1 ; 3/1.

Cercetarea categoriilor de obiecte ceramice din plastica neo-eneolitică carpato-balcanică sau a monumentelor sculpturale din arta orientală și etnografică, la care sînt aplicate elemente zoomorfe, arată că adaptarea funcțională a temelor plastice este variată și repartitia ei culturală constituie un fenomen de selecțiune creatoare. Completarea temelor plastice de pe ceramică cu acelea ale diferitelor categorii de monumente întregeste și înlesnește, pe de o parte, definirea stilurilor animaliere ale acestor culturi, iar pe de altă parte analiza elementelor formale și conceptuale ale semnificației lor.

Mesutele miniaturale, de formă plată sau de recipient, răspîndite în tot spațiul balcano-carpatic și interpretate în genere drept *altare* ²⁵⁷, ca în Egeea ²⁵⁸, comportă forme simple și forme cu protome de animal. Ca și ceramica cu reprezentări zoomorfe plastice, altarele prezintă o gradație nuanțată de la tipurile cu aspect zoomorf la cele decorate cu protome. Altarele comportă trei grupe formale: triunghiulare cu trei picioare (fig. 1/5; 3/2; 6/4), patrulatere cu patru picioare (fig. 1/6; 3/4; 20/2) și circulare cu trei sau patru picioare (fig. 32/3), fiecare grupă fiind diferențiată în tipuri funcționale după practicile rituale: cu corpul plat ca o măsuță pentru ofrande solide, adîncit ca un vas pentru ofrande lichide (fig. 1/6; 6/4; 32/3), sau masiv cu un recipient central (fig. 1/5; 3/2, 4). Lipsite sau prevăzute cu protome zoomorfe, piesele sînt nude sau au corpul decorat cu motivele caracteristice ceramicii din culturile respective.

Frecvente și deci caracteristice pentru cultura *Starčevo-Criș* sînt altarele cu trei sau patru picioare și corpul masiv cu recipient central în formă de cupă (fig. 1/5; 3/4) ²⁵⁹. Însă exemplarul cu patru picioare de la *Kopács* (Ungaria) îmbracă aspectul unui animal, păstrîndu-și forma tipică a altarului (fig. 1/4) ²⁶⁰. Exemplarele cu trei picioare de la *Óbessenyő* (Besenova, Banat) oferă două momente succesive de decorare a altarului cu cîte trei protome (fig. 1/7—8) ²⁶¹: în primul caz, protoma cu gît și coarne sau urechi libere pare prevăzută și cu picioarele anterioare contopite ale animalului (fig. 1/8); în al doilea caz, capul protomei cu coarnele pliate pe laturile altarului și cu botul alungit pare a forma direct picioarele altarului (fig. 1/7). Acest tip de altar de origine *Starčevo-Criș* se transmite, fără elemente zoomorfe, culturilor neo-eneolitice ulterioare, de tip *Veselinovo* (*Karanovo* III) ²⁶², *Vinča-Turdaș* (fig. 3/2) ²⁶³, *Gumelnița* ²⁶⁴ sau *Cucuteni* (fig. 20/2) ²⁶⁵.

Din contra, tipul de altar cu corpul adîncit ca un recipient de formă circulară, triunghiulară sau dreptunghiulară și sprijinit deci pe trei sau patru picioare, de asemenea de origine *Sesklo-Starčevo-Criș* (fig. 1/6; 6/4; 32/3) ²⁶⁶, se transmite culturilor posterioare căpătînd atribute zoomorfe. Altarele unghiulare de la *Turdaș*

²⁵⁷ M. Moga, *Vasele de cult cu picioare din regiunea dunăreană*, în *Apulum*, III, 1947—1949, p. 90, fig. 1—2; Vl. Milojević, *Körös-Starčevo-Vinča*, în G. Behrens-J. Werner, *Reinecke Festschrift 1947*, Mainz, 1950, p. 115—116, pl. 20/12, 15.

²⁵⁸ G. Glotz, *op. cit.*, p. 299, 301—302.

²⁵⁹ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XXXV/1, 3—11; H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 143/C22.

²⁶⁰ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XXXV/2.

²⁶¹ *Ibidem*, pl. XXXVI/9; XLVII/19.

²⁶² G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, p. 71, pl. B.

²⁶³ M. Roska, *op. cit.*, pl. XCVII/19, 21; XCIX/17.

²⁶⁴ F. Schachermeyr, *op. cit.*, p. 124, fig. 30; Vl. Dumitrescu, *Gumelnița. Sondajul stratigrafic din 1966*, în *SCIV*, 17, 1, 1966, p. 95, fig. 30/5.

²⁶⁵ La Truşești, faza A2. HAI, Inv. Nr. I—389.

²⁶⁶ I. Kutzián, *op. cit.*, pl. XXXVI/4, 11; L/3 LXI/5; LXIX/1, 3; G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, p. 77, pl. VII/1.

sînt decorate cu protome multiple, dispuse la colțuri. O formă circulară fragmentară, prevăzută pe corp cu o protomă, are un aspect de vas zoomorf (fig. 3/7). O piesă triunghiulară are colțurile în formă de proeminențe cornute (fig. 3/6). O formă patrulateră este decorată cu patru protome rudimentare (fig. 3/5)²⁶⁷. O piesă triunghiulară de la *Vinča*, decorată cu o singură protomă fără coarne dezvoltate (fig. 4/12)²⁶⁸, anunță formele gumelnițene balcanice (fig. 7/4; 8/2).

Interpretate ca „lămpi” (opaițe) în locuințe, din cauza urmelor de grăsimi arsă, aceste piese aparținînd culturii *Marița* (Karanovo V = Gumelnița A1) prezintă aceleași forme circulare, triunghiulare și patrulatere, prevăzute cu o singură protomă de berbec, înălțată deasupra gurii vasului și cu vârful coarnelor prins de buză. Modelarea naturalistă a capetelor este caracteristică stilului zoomorf balcanic. De la *Plovdiv* provine o formă circulară cu trei picioare și protomă de berbec cu coarnele răsucite și aduse pe gît (fig. 8/1)²⁶⁹. La exemplarul de la *Jasatepe II* (fig. 8/2)²⁷⁰, cavitatea dorsală puțin adîncă dă piesei aspectul unei figurine de ovidiu sau caprideu cu coarnele pe spate, foarte apropiată de vasele zoomorfe gumelnițene cu cavitate dorsală alungită (fig. 8/5). Însă profilul triunghiular al corpului sprijinit numai pe trei picioare păstrează identitatea obiectului, ca la piesa similară de la *Karanovo VI* (fig. 7/4)^{270bis}. La *Banjata IV* (Kapitan Dimitriev), forma dreptunghiulară cu patru picioare masive prezintă pe mijlocul uneia din laturile mici o protomă de berbec cu coarnele prinse de colțuri, modelată în stilul naturalist balcanic (fig. 8/8)²⁷¹.

Altarele cucuteniene tipice, în formă de măsuțe patrulatere cu laturile ușor arcuite, sînt uneori albiate prin marginile ridicate. Exemplarele prevăzute cu protome au modelată partea anterioară a animalului, cu capul, gîtul și unul din picioare. Un colțar de altar de la *Cucuteni* din faza B1 (fig. 29/6)²⁷² prezintă un cap schematic de bovidu cu coarnele mai scurte și piciorul masiv. Gușa animalului este ușor reliefată pe muchia colțarului. Piesa este pictată pe pasta roșie cu linii negre groase în stilul rhytonului de la *Trusești* (fig. 28/8). Poziția asimetrică a protomei și modelarea corelată a ansamblului arată că altarul avea patru protome dispuse la colțuri. Din faza A2 de la *Trusești* provine o protomă ornitomorfă plată, prevăzută în partea posterioară cu un cep de prindere, indicînd că ea a putut fi fixată deopotrivă la colțurile unei piese de mobilier sau pe umărul unui vas (fig. 24/6)²⁷³. Capul înălțat, cu piciorul gros și rupt, ca și arcuirea prelungă a pieptului și piciorului, unic și masiv, redau sugestiv profilul absolut al unei păsări rapace. Pasta cărămizie cu lustru șters. Decorul adîncit în formă de șanțuri largi, dispuse orizontal pe gît și longitudinal pe corp, subliniază profilul înalt și arcuit al protomei, amintind totodată decorul organic al askosurilor ornitomorfe balcanice (fig. 5/5; 6/8).

Protome zoomorfe sînt dispuse ca acrotere la acoperișurile modelelor de construcții în lut din plastica neolitică carpato-dunăreană. Un cap zoomorf rudi-

²⁶⁷ M. Roska, *op. cit.*, pl. XCVIII/5, 10; CIV/12.

²⁶⁸ H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 144/32.

²⁶⁹ P. Delev, *Trois vases zoomorphiques primitifs de Bulgarie*, în *RA*, 1959, I, p. 153 urm., 157 urm., fig. 2; idem, în *AA*, 1960, 1-4, col. 7-8, fig. 11.

²⁷⁰ Idem, în *RA*, 1959, I, p. 153 urm., fig. 1; idem, în *AA*, 1960, 1-4, col. 7-8, fig. 10; G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, p. 77, pl. XX/1.

^{270bis} H. Müller-Karpe, *op. cit.*, II, pl. 157/B4; G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, p. 77, pl. XIX/1.

²⁷¹ P. Delev, în *RA*, 1959, I, p. 156 urm., fig. 3; G. Georgiev, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, pl. XX/2a-b.

²⁷² IIAI, Inv. Nr. IV-3502.

²⁷³ IIAI, Inv. Nr. II-347.

mentar este modelat la capătul culmii unui model de casă din plastica *Criș*, descoperit la *Ludvár* (Röszke) ²⁷⁴. Modelul de hambar, cu deschizătura sus, din stratul *Vădastra II* (Oltenia) poartă două protome fixate deasupra a doi căpriori (fig. 9/5) ²⁷⁵. Una reprezintă un cap de oaie sau de caprideu cu coarnele pe spate, cealaltă un cap de berbec cu doi lobi laterali, redând convențional volutele coarnelor.

Cea mai veche apariție a *coarnelor de consacrație* în lut aparține plasticii *Vinča* de la *Zorlențu Mare* (Banat) (fig. 3/3) ²⁷⁶. Aceste obiecte sînt frecvente în toate așezările *Gumelnița A2* din cîmpia munteană ²⁷⁷, forma lor clasică prezentînd coarne curbate la capăt și o bază alungită și perforată ca un amulet, cum este exemplarul de la *Ciolănești* (fig. 8/7) ²⁷⁸. Tipul lor este egeean și a avut desigur prototipuri neolitice, deși cel mai vechi exemplar cunoscut, de la *Mochlos* (fig. 33/2), datează de la începutul epocii de bronz (M.A.I.) ²⁷⁹. Originea „coarnelor de consacrație” este evident anatoliană, ele decorînd sanctuarele neolitice de la *Çatal-Hüyük* (fig. 34/6), dar moda lor a fost adoptată de plastica egeeană și transpusă apoi în decorul plastic sau pictat al ceramicii (fig. 32/1) ²⁸⁰.

Piese de mobilier de cult sau casnice, altarele și opaițele, din plastica carpato-balcanică constituie o categorie paralelă cu aceea a ceramicii cu elemente zoomorfe și prezintă aceeași gradație tipologică: piese cu „aspect de animal”, prin modelarea corpului (fig. 1/4) sau prin adaptarea unei singure protome (fig. 4/12; 7/4; 8/1—2, 8), și piese „decorate cu protome multiple” (fig. 1/7—8; 3/5). Ca și tipurile de vase prevăzute cu elemente zoomorfe, tipurile pieselor de mobilier îmbracă aspecte zoomorfe sau poartă o parte din atributele animalului, păstrîndu-și identitatea formei. Ca și în cazul vaselor cu reprezentări zoomorfe, plastica neo-eneolitică carpato-balcanică nu cunoaște piese de mobilier purtate de animale.

Pentru Orientul antic este suficient să se menționeze piesele de mobilier și categoriile obiectelor de dimensiuni mici, în primul rînd pecetea plate și cilindrii mesopotamieni care au circulat pe arii culturale mai vaste și au vehiculat idei și procedee artistice. Pecetea cilindrică din perioada *Djemet-Nasr* și *dinastică arhaică* au desfășurate pe corp scene cultuale cu grupe de animale, imagini umane și divine, fațade de edificii și piese de mobilier sacru, tronuri divine, altare și mese de ofrandă, purtate de tauri sau capridee (fig. 36/8) ²⁸¹. Ca piese reale se pot cita protomele de leu elamite în bitum și alabastru, prevăzute cu cep pentru încastrarea lor la piesele de mobilier, de la *Susa II* ²⁸²; la fel, platoul cu trei picioare terminate cu protome de caprideu, sculptat în piatră bituminoasă și datat la *Susa* sub *Dinastia I babiloniană* (fig. 37/7) ²⁸³. Toate acestea definesc mediul real, artistic și religios, în care se desfășura viața profană și sacră a

²⁷⁴ O. Trogmayer, *Ein neolithisches Hausmodellfragment von Röszke*, în *Acta antiqua et archaeologica*, X, 1966, p. 11 urm., fig. 1 și pl. Ia.

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 20, pl. IIa1; C. Mateescu, *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 189, fig. 2; *idem*, *Contribution à l'étude de la civilisation de Vădastra. Phase Vădastra II*, în *Atti del VI Congresso internaz. delle Scienze preist. e protoist.*, Roma, 1962, II, Florența, 1965, p. 261, pl. CXIX/2.

²⁷⁶ E. Comșa-O. Răuț, *Figurine antropomorfe aparținînd culturii Vinča descoperite la Zorlențu Mare*, în *SCIV*, 20, 1, 1969, p. 12, fig. 5/6.

²⁷⁷ Gh. Ștefan, în *Dacia*, II, 1925, p. 187, fig. 40/17—18; S. Marinescu-Bîlcu și B. Ionescu, *op. cit.*, p. 38, pl. XII/1 și XXI/1.

²⁷⁸ Descoperit în nivelul III de locuire (șanțul I). Muzeul din Alexandria.

²⁷⁹ F. Schachermeyr, *Ägäis und Orient* (Österr. Akad. d. Wiss., Denkschriften, 93), Viena, 1967, p. 16—17, fig. 10.

²⁸⁰ R. Dussaud, *op. cit.*, p. 338 urm., fig. 245.

²⁸¹ V. Christian, *op. cit.*, I, p. 151, pl. 116/3; 238/5.

²⁸² G. Contenau, *Manuel*, I, p. 442, fig. 311.

²⁸³ *Ibidem*, II, p. 808, fig. 565.

societății orientale și ale cărui reflexe îndepărtate s-au răsfrint asupra mobilierului miniatural din cultul domestic al comunităților neo-eneolitice sud-esteuropene.

Dacă protomele lipsesc pe ceramica Asiei anterioare, în schimb ele decorează obișnuit cele două tipuri de peceti. *Pecetile plate*, primele apărute și comune tuturor culturilor din Orientul mediteranean, la început sînt gravate cu motive geometrice și au un buton simplu. În perioada *Djemdet-Nasr*, corpul lor este modelat în formă de animal, iar cîmpul gravat cu animale grupate. Corpul sculptat redă fie animalul întreg, vultur, caprideu ori bovideul culcat și cu capul întors lateral (fig. 37/2, 5), fie redus la protomă, cap de porc ori de leu (fig. 36/7) ²⁸⁴. *Cilindrii* sînt în schimb o creație a civilizației mesopotamiene. Cilindrii din această perioadă de la *Uruk III* au uneori sculptată la capătul superior o figurină de berbec sau bovideu culcat cu picioarele supuse (fig. 37/6) ²⁸⁵. Decorul zoomorf sculptat pe corpul pecetilor orientale modelează aceleași teme ca decorul în *ronde-bosse* al ceramicii carpato-balcanice, după cum decorul gravat în cîmpul pecetilor va influența stilul animalier din decorul pictat al ceramicii orientale și al ceramicii cucuteniene.

Culturile matriarhale oferă un exemplu viu de transfigurare a vieții domestice și sociale prin transpunerea concepțiilor magico-religioase și mitologice în creațiile plastice ale artei decorative, mobilierului uzual și măștilor rituale. În Africa sudaneză, bronzurile de *Benin* cuprind și un scaun turnat cu tăblia decorată în relief cu motive zoomorfe și susținută pe un suport format de un șarpe cu solzi încolăcit ²⁸⁶. Mășile primitive sculptate în lemn au suprapuse imagini zoomorfe, ca antilopa cu capul întors și picioarele pliate, mimată în dansurile de inițiere la *bammana* (Niger) ²⁸⁷. Pe coasta nord-vestică a Americii de Nord, sculptura în lemn cunoaște și stilizarea convențională și simbolică a animalelor. Masca în formă de cap de vultur, utilizată în dansurile marilor ceremonii de iarnă la amerindienii *bilxula*, reprezintă pasărea mitică a fulgerului și trăsnetului ²⁸⁸.

Trebuie să ne gîndim de asemenea la figurinele de feline în fildeș cu ținte de bronz ale Sudanului și la figurile de vulturi în piatră pe zidurile templului din *Zimbabwe* ²⁸⁹, sau la statuile mexicane de jaguari în piatră, la basoreliefurile cu jaguari alternînd cu vulturi pe piramidele mexicane și la basoreliefurile cu imaginile sintetizate ale vulturului și jaguarului pe templele peruviane ²⁹⁰, care dau deopotrivă culturilor africane și andine un caracter de monumentalitate, întocmai ca în sculptura decorativă pe fațada templului mesopotamian de la *Obeid* (fig. 35/4) ²⁹¹. La porțile Balcanilor spre Asia Mică, cele mai vechi reprezentări monumentale ale acestor simboluri universale apar în interiorul sanctuarelor neolitice de la *Çatal-Hüyük*, imaginile și capetele de tauri și leoparzi din basoreliefurile decupate în stuc în nivelurile VI, IX (fig. 34/3 ; 35/3) sau scenele din picturile murale în nivelul III (fig. 34/4) ²⁹². Această *artă monumentală* din epoca preistorică sau istorică a Orientului mediteranean constituie fundalul pe care se proiectează, anticipativ sau retrospectiv, lumea reprezentărilor zoomorfe și a semnificației ei

²⁸⁴ C. Christian, *op. cit.*, I, p. 150, pl. 111/3, 5—6.

²⁸⁵ *Ibidem*, pl. 113/1 ; 115/4 ; 116/2.

²⁸⁶ E. von Sydow, *op. cit.*, p. 33, 540, fig. 141.

²⁸⁷ *Ibidem*, p. 35, 541, fig. 150.

²⁸⁸ L. Adam, *op. cit.*, p. 204, pl. 60.

²⁸⁹ L. Frobenius, *op. cit.*, pl. 109 ; 111a.

²⁹⁰ H. G. S. Bushnell, *op. cit.*, p. 37, 50, 147—148, fig. 29, 38, 140—141.

²⁹¹ G. Contenau, *Manuel*, II, p. 593—594, fig. 398 ; V. Christian, *op. cit.*, I, p. 253, pl. 262.

²⁹² J. Mellaart, în *AS*, XIII, 1963, p. 49, pl. Va.

simbolice pe ceramica și în glictica orientală sau pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică.

Temele figurate ale reprezentărilor zoomorfe pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică și dunăreană însumează o evoluție a stilului animalier de la temele plastice la cele picturale, dar manifestă clar tripla lor origine, egeeană, anatoliană sau mesopotamiană. Numai pe ceramica Criș s-a constituit un stil propriu al decorului zoomorf plastic, definit prin caracterul liber al siluetelor în relief față de decorul geometric al vaselor. Pe ceramica culturilor ulterioare, decorul zoomorf, sub formă de figurine sau siluete și protome, este legat de decorul geometric al vaselor, care este organizat în funcție de prezența proeminențelor și a figurinelor sau protomelor rotunde ori în relief, însă dispoziția tectonică a acestor teme plastice nu determină un stil al decorului zoomorf. Stilul animalier al ceramicii acestor culturi va fi însă definit prin modalitățile decorului zoomorf incizat pe ceramica Vinča sau pictat pe ceramica Cucuteni.

De asemenea, decorul în basorelief al ceramicii Criș introduce o tematică nouă pentru reprezentările zoomorfe, a cărei semnificație transpare în compoziția decorului zoomorf. Vasele zoomorfe și decorul în *ronde-bosse* sau relief pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică, ca și pecețile orientale sculptate, implică la fel o tematică de conținut, ale cărei modalități se vor amplifica deopotrivă în decorul zoomorf incizat și mai ales pictat al ceramicii carpato-dunărene, sau pe ceramica pictată orientală și cu deosebire în glictica cilindrilor mesopotamieni. Stilul zoomorf plastic și pictural pe ceramica neo-eneolitică carpato-balcanică reflectă evoluția generală a stilului animalier în arta Orientului mediteranean.

ANTON NIȚU

LES REPRÉSENTATIONS ZOOMORPHES PLASTIQUES SUR LA CÉRAMIQUE NÉO-ÉNÉOLITHIQUE CARPATO-DANUBIENNE

R É S U M É

L'étude d'ensemble des représentations zoomorphes sur la céramique carpato-danubienne a comme objet, d'une part, de définir *la structure et l'évolution du style zoomorphe* sur la céramique des cultures carpato-danubiennes, avec leurs prolongements dans le bassin du Danube et dans l'espace des Balkans, et, d'autre part, de déterminer *l'origine et la signification* des représentations zoomorphes sur la céramique carpato-balkanique et danubienne. Sous ces aspects multiples, l'évolution du style zoomorphe de la céramique néo-énéolithique est parallèle à celle du style animalier des cultures égéo-orientales ou même matriarcales et reproduit des lois générales dans l'évolution de l'art.

Les représentations zoomorphes sur la céramique carpato-danubienne peuvent être comprises et classifiées en fonction des *moyens techniques du modelage*. Dans cette étude on se réfère seulement aux *modalités plastiques* de ces représentations. Les thèmes plastiques sont groupés par cultures, pour mettre en évidence les *styles zoomorphes*, les *connexions* ou les *influences* culturelles.

Les vases zoomorphes, *rhyta*, créés par la nécessité rituelle de manipuler simultanément le vase d'offrande et l'animal substitué, comportent deux catégories avec leurs subdivisions :

I. Les vases en forme d'animal, intermédiaires entre la plastique et la céramique, réduisent graduellement l'animal à sa tête ou à sa corne :

1. Les vases qui rendent l'animal entier apparaissent dans la céramique Starčevo-Criș (fig. 1/1—2), Vinča-Turdaș (fig. 3/10; 5/4), Gumelnița A2 (fig. 12/1), Gumelnița B1 (fig. 8/4—5), Cucuteni A2 (fig. 17/1—2, 4; 20/1), Cucuteni AB (fig. 21/5), Cucuteni B1 (fig. 20/8), linéaire (fig. 15/1), pointillée (fig. 14/5), la céramique peinte moravo-slovaque (fig. 16/7—8). Les plus anciens vases en forme d'animal apparaissent dans la céramique néolithique tardive de Hacilar VI (fig. 35/1), puis dans la céramique peinte chalcolithique d'Obeid au nord de la Mésopotamie (fig. 36/1). Les périodes de Djemdet-Nasr en Mésopotamie (fig. 37/3) et de Suse C en Elam présentent des vases en pierre. Les vases zoomorphes en pierre ou en argile apparaissent aussi dans la période gerzéenne de l'Égypte prédynastique (fig. 36/5);

2. Les vases peuvent rendre seulement la tête de l'animal et servent comme des couvercles dans la céramique Gumelnița A2 balkanique (Karanovo VI) (fig. 6/5). Les formes Gumelnița B1 au nord du Danube (fig. 9/1, 3) peuvent être rapprochées de celles de Cucuteni A2 en forme de rhyton (fig. 17/6; 24/1—2, 4; 28/2, 8). L'efflorescence des vases en forme de protome caractérise les cultures égéennes (fig. 33/4—6);

3. Enfin, des vases en forme de corne ou de cornet, dans la céramique Gumelnița A2 (fig. 9/2; 11/5) et Cucuteni A2 (fig. 17/8). En Orient, on connaît le rhyton en forme de corne en métal d'Eshnunna (fig. 37/4). Les vases en forme de cornet apparaissent dès l'époque néolithique en Crète (fig. 32/7) et caractérisent les cultures minoenne et mycénienne (fig. 33/1), tout comme les rhyta en forme de tête (fig. 33/5—6). Les vases en forme de corne se rencontrent par suite dans les cultures helléno-scytho-thraciques (fig. 33/4);

II. Les vases aux attributs zoomorphes sont intermédiaires entre les « vases en forme d'animal » et ceux « décorés à protomes zoomorphes ». Les diverses formes céramiques prennent des aspects ornitomorphes ou zoomorphes :

1. Les askoi carpato-balkanique (fig. 3/8; 8/3, 6; 10/1; 11/2, 4; 31/1) deviennent ornitomorphes dans la céramique Vinča (fig. 5/5), Gumelnița A2 balkanique (fig. 6/8) et roumaine (fig. 10/3), Stoicani-Aldeni (Gumelnița A1 — Cucuteni A1) au sud de la Moldavie (fig. 18/1). Les askoi zoomorphes apparaissent dans la céramique Kakanj-Danilo (fig. 5/1; 32/9), Vinča-Turdaș (fig. 4/11), Gumelnița A2 balkanique (fig. 6/6; 7/6—7), Gumelnița B1 (fig. 11/6), Tripolié A (Précucuteni III et Protocucuteni) (fig. 17/9). Les askoi néolithiques de l'Égée (fig. 32/5—6, 8) sont les prototypes des formes carpato-balkaniques. Le type de Kakanj-Danilo est connu au néolithique moyen de la Grèce centrale (fig. 32/4). Un askos ornitomorphe est découvert en Crète dans la période M.A.III (fig. 33/3). Les askoi néo-énéolithiques de l'Europe sud-orientale déterminent de vraies séries typologiques. La Mésopotamie et l'Elam présentent comme askos un récipient allongé et muni d'orifices multiples à sa partie supérieure (fig. 36/2—3). Parfois, l'askos est décoré d'une protome zoomorphe (fig. 36/3);

2. Des vases piriformes d'aspect zoomorphe, dans la céramique Gumelnița A2 (fig. 10/5; 11/3, 7);

3. Les coupes de Tripolié (fig. 17/5; 21/1) et de Cucuteni B (fig. 21/2; 31/3).

Les vases à décor zoomorphe plastique connaissent les deux modalités du modelage en ronde bosse et en relief. La modalité en ronde bosse remplit une double fonction, décorative et tectonique, et comporte les thèmes :

1. Des anses à têtes zoomorphes sur la céramique Vésélinovo (Karanovo III) (fig. 6/3) et Vinča-Turdaș (fig. 5/2), comparables aux figurines d'oiseaux et de carnassiers appliquées comme anses sur la céramique Cucuteni A1 (Protocucuteni) (fig. 26/2), Cucuteni A2 (fig. 18/6; 28/4), Cucuteni B (fig. 18/8; 22; 23), ou à l'intérieur d'une cuillère Cucuteni A2 (fig. 30/1). Les figurines appliquées apparaissent sur le rebord des vases amratiens de l'Égypte prédynastique (fig. 36/4), comme à Valea Lupului (fig. 23), ou sur l'épaule et le corps des vases en pierre de la période Djemdet-Nasr en Mésopotamie (fig. 36/10; 37/1).

Des figurines introduites à l'intérieur des vases en argile (fig. 32/2) ou sculptées sur les couvercles en pierre (fig. 33/7) se retrouvent aussi en Égée ;

2. Des *proéminences cornues*, développées à partir des proéminences habituelles des vases, ayant une forme conique ou plate, simple ou à pointes multipliées, et étant placées isolément ou par groupes, apparaissent sur la céramique Vinča (fig. 3/9), Précucuteni III (fig. 25/1), Cucuteni A2 (fig. 25/2—8), Gumelnița B1 (fig. 11/1), pointillée (fig. 14/2—4, 6—7 ; 16/4) ou Lengyel (fig. 16/3, 5). Les proéminences cucuténiennes groupées par trois (fig. 25/1) ou pourvues de trois pointes (fig. 25/6) se rapprochent formellement des protomes schématiques tricornues de la céramique Cucuteni A2 (fig. 27/8 ; 29/7), mais la genèse de ces formes parallèles est toute différente ;

3. Les *protomai* d'animaux et d'oiseaux, remplaçant aussi les proéminences des vases et ayant par suite une double fonction, décorative et usuelle, sont plus répandues sur la céramique carpato-balkanique et même danubienne. On connaît une seule protome grotesque sur la céramique Criș (fig. 1/3). Des protomes rudimentaires caractérisent la céramique Vinča-Turdaș (fig. 4/1—4, 9 ; 6/2) et Maritza (Karanovo V = Gumelnița A1) (fig. 7/1—3, 5), mais leur application sur le bord (fig. 4/3—4 ; 6/2) ou le corps des vases (fig. 4/1—2, 9 ; 7/5) est variée. Sur la céramique Gumelnița A2 nord-danubienne apparaissent des protomes naturalistes (fig. 10/2) ou stylisés (fig. 12/4). Sur la céramique Gumelnița A2 et B (fig. 10/4 ; 12/2—3 ; 9/4) ou même sur celle de Cucuteni B (fig. 30/3) apparaissent aussi des protomes du type balkanique, avec les bouts des cornes fixés sur le vase. On rencontre les prototypes balkaniques sur les pièces de mobilier cultuel, les cornes copulés (fig. 10/4) à Jaska-tépé I (fig. 5/3) et les protomes isolés sur les autels (interprétés comme lampes) de Kapitan Dimitrijevo (fig. 8/8). Des protomes zoomorphes et ornitomorphes apparaissent aussi sur la céramique linéaire est-carpatique (fig. 14/1) ou danubienne (fig. 14/8 ; 16/2) et sur la céramique pointillée (fig. 16/1). La céramique cucuténienne présente des protomes très variées : des manches massifs à protome rudimentaire ou naturaliste sur le rebord des bols Précucuteni (fig. 19/1 ; 21/4) et Cucuteni A2 (fig. 18/5) ; des manches plats étirés des bords des bols et terminés en tête d'oiseau dans la période Précucuteni (fig. 18/3) et Cucuteni B1 (fig. 20/5), ou recourbés en tête d'ovidé dans la période Cucuteni A1 (Protocucuteni) (fig. 20/3—4) et Cucuteni A2 (fig. 27/1) ; des queues de cuillères terminées par des protomes rudimentaires et schématiques dans la période Précucuteni (Tripolié A) (fig. 19/3) et Protocucuteni (Cucuteni A1) (fig. 19/2 ; 20/6—7) ; un petit couvercle Cucuteni A2 surmonté d'une tête à cornes (fig. 18/4) est quelque chose de singulier ; des protomes rudimentaires, surtout d'ovidés, fixées au niveau de l'orifice ou de l'épaule des vases Précucuteni (fig. 26/1), Stoicani-Aldeni (fig. 21/3), Cucuteni A2 (fig. 26/4, 7 ; 27/2) et AB (fig. 28/6) ; des protomes rudimentaires d'oiseau (fig. 18/2) ou naturalistes (fig. 18/7 ; 28/1, 7) sur les vases Cucuteni A2 ; des coupes Cucuteni B1 portent deux protomes stylisés (fig. 17/3) ; sur les bols Précucuteni (fig. 19/4) et sur les écuelles Cucuteni A2 des *bucrania* naturalistes (fig. 28/5 ; 30/4) ou stylisés (fig. 26/3, 5 ; 27/3—7 ; 28/3 ; 29/3, 5) prennent graduellement des formes schématiques (fig. 26/6 ; 27/8 ; 29/1—2, 4, 7 ; 31/2), quelques-unes semblables aux proéminences cornues et groupées sur la céramique précucuténienne (fig. 25/1) ; un vase tronconique Cucuteni AB a l'ouverture lobée et décorée de quatre têtes stylisées (fig. 17/7), comme les formes céramiques anguleuses du type Bodrogkeresztur (fig. 15/2). Des protomes à long cou se rencontrent sur l'épaule des vases Tisza (fig. 16/6). Les protomes zoomorphes les plus anciennes sont celles appliquées sur la céramique Hacilar VI (fig. 34/1—2, 5), où il y a aussi une cuillère à protome d'oiseau (fig. 35/2). Mais la sculpture monumentale dans les sanctuaires néolithiques de Catal-Hüyük VI a créé les thèmes des têtes zoomorphes réduites à leurs cornes de consécration (fig. 34/6).

La modalité du décor zoomorphe en *bas-relief* accomplit une fonction strictement décorative et réalise ainsi des thèmes plus compliqués. La céramique Criș représente des *silhouettes* à tête naturaliste (fig. 2/1—2, 4) mais au corps rigide, groupées en file et associées aux motifs humains (fig. 2/3) ou végétaux (fig. 2/5). Une silhouette naturaliste de vautour apparaît sur la céramique Hamangia (fig. 3/1). Sur la céramique Vinča apparaissent des silhouettes (fig. 4/6, 8), mais aussi des *têtes* d'ovidés (fig. 4/5, 7, 10) et de bovidés (fig. 3/11 ; 6/7), parfois aux cornes décoratives (fig. 6/1). Une silhouette de capridé associée à des masques humains a été découverte sur la céramique Gumelnița B1 (fig. 13). La céramique

peinte Cucuteni B2 connaît une protome de taureau en relief (fig. 31/6) et la céramique de la variante Monteoru seulement le motif des cornes (fig. 30/2), tandis que sur la céramique Cucuteni C en Ukraine et en Moldavie les protomes de bovidés (fig. 24/5) produisent aussi des formes réduites aux cornes (fig. 30/6—7). Un serpent en relief est appliqué à l'intérieur d'une coupe Želiezovce (fig. 15/3). Les deux thèmes de l'image animale ou de sa tête sont modelés en stuc dans les sanctuaires de Țatal-Hüyük VI, IX (fig. 34/3, 6; 35/3). Le décor zoomorphe en relief est sculpté sur les vases en pierre Djemdet-Nasr en Mésopotamie (fig. 36/9) et modelé sur les vases en argile de Suse II (fig. 36/6; 37/8). Il apparaît aussi dans l'art monumental (fig. 35/4).

Le décor zoomorphe en bas-relief sur la céramique Criș reste indépendant du décor géométrique des vases et ce caractère libre de la disposition des compositions définit le *style Criș* du décor zoomorphe plastique. Au contraire, le décor zoomorphe en ronde bosse des figurines et des protomes sur la céramique Vinča, Gumelnița ou Cucuteni est lié au décor géométrique de diverses manières, mais le style décoratif propre à ces groupes céramiques n'est défini que par les modalités du décor zoomorphe incisé ou peint.

On a étudié le décor zoomorphe des pièces de mobilier culturel ou d'autres objets, qui appartient à la plastique, mais qui complète les lacunes du décor zoomorphe sur la céramique des diverses cultures carpatobalkaniques ou égéorientales.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Culture Sesklo-Starčevo-Criș : 1, Monostorszeg-Opoljenik; 2, Kotacpart; 3, Szentes-Jaksorérpart; 4, Kopács; 5, Bukova-puszta (Hongrie); 6, Sesklo; 7—8, Öbessenyő (Banat).

Fig. 2. — Culture Starčevo-Criș : 1, Sarvaš (Slovénie); 2, Csépa; 3, Kopács; 4, Gorzsa; 5, Kotacpart (Hongrie).

Fig. 3. — Culture Starčevo-Criș, Hamangia et Vinča : 1, Cernavoda (Dobroudja), culture Hamangia; 2, 5—8, 10, Turdaș (Transylvanie), culture Vinča, phase Vinča-Turdaș; 3, Zorlențu Maré (Banat), phase Vinča-Turdaș; 4, Tečić (Serbie), culture Starčevo; 9, 11, Vinča, culture Vinča, phase Vinča-Turdaș (9) et Vinča-Pločnik (11).

Fig. 4. — Culture Vinča : 1—10, Turdaș, phase Vinča-Turdaș; 11—12, Vinča, phase Vinča-Pločnik.

Fig. 5. — Culture Kakanj-Danilo, Vinča et Vésélinovo : 1, Danilo (Dalmatie), culture Kakanj-Danilo; 2, Hrtkoveci Gomolava (Voïvodine), culture Vinča, phase Vinča-Turdaș; 3, Jaska-tépé I (Plovdiv), culture Vésélinovo; 4, Vinča, culture Vinča, phase Vinča-Turdaș; 5, Grivac B (Serbie), phase Vinča-Pločnik.

Fig. 6. — Culture Starčevo, Vinča, Vésélinovo et Gumelnița : 1, Vinča, culture Vinča, phase Vinča-Pločnik; 2, Turdaș, phase Vinča-Turdaș; 3, Jaska-tépé I, culture Vésélinovo; 4, Karanovo I (Thrace), culture Starčevo; 5, Strašimirovo (Varna), culture Gumelnița, phase A2; 6, Karanovo VI, culture Gumelnița A2; 7, Obrež-Beletinči (Voïvodine), culture Vinča-Pločnik; 8, Kalino (Thrace), culture Gumelnița A2.

Fig. 7. — Culture Maritza et Gumelnița : 1—3, 5, Jaska-tépé II, culture Maritza (Gumelnița A1); 4, 6, Karanovo VI, culture Gumelnița, phase A2; 7, Kodjadermen (Kolarovgrad), phase Gumelnița A2.

Fig. 8. — Culture Maritza et Gumelnița : 1, Plovdiv, culture Maritza (Gumelnița A1); 2, Jaska-tépé II, culture Maritza; 3, 7, Ciolănești (Roșiorii de Vede), culture Gumelnița, phase A2; 4—5, Vidra (Bucarest), phase B1; 6, Karanovo VI, culture Gumelnița A2; 8, Banjata IV (Kapitan Dimitrijevo), culture Maritza.

Fig. 9. — Culture Vădastra et Gumelnița : 1, 3, Vidra, culture Gumelnița, phase B1; 2, 4, Gumelnița (Munténie), phase Gumelnița A2 (2) et B (4); 5, Vădastra (Olténie), culture Vădastra, phase II.

Fig. 10. — Culture Gumelnița : 1, 3, Căscioarele (Munténie), phase A2; 2, 4, Sultana (Munténie), phase A2; 5, Calomfirești (Munténie), phase A2.

Fig. 11. — Culture Gumelnița et Sălcuța : 1, 5—6, Gumelnița, phase Gumelnița A2 (5) et B1 (1, 6); 2, 4, Verbicioara (Olténie), culture Sălcuța, phase I; 3, Sultana, phase Gumelnița A2; 7, Calomfirești, phase Gumelnița A2.

Fig. 12. — Culture Gumelnița : 1, 3—4, Sultana, phase A2; 2, Gumelnița, phase A2.

Fig. 13. — Culture Gumelnița : vase de Teiu (Pitești), phase B1.

Fig. 14. — Culture à céramique linéaire et pointillée : 1, Nezvisko (Ukraine), céramique linéaire à notes musicales; 2, Altenburg (Saxe), céramique pointillée; 3, Leipzig-Eutritzsch (Saxe), céramique pointillée; 4—5, Zauschwitz (Saxe), céramique pointillée; 6—7, Birmenitz (Saxe), céramique pointillée; 8, Bylany (Bohême), céramique linéaire.

Fig. 15. — Culture à céramique linéaire et culture Bodrogkeresztur : 1, Herkheim (Bavière), céramique linéaire; 2, Rospi Čuprija (Belgrade), culture Bodrogkeresztur; 3, Dvory nad Žitavou (Slovaquie), céramique Želiezovce.

Fig. 16. — Culture à céramique linéaire et pointillée, culture Tisza et Lengyel : 1, Pouchov (Bohême), céramique pointillée; 2, Wüllperode (Saxe), céramique linéaire récente; 3, 7—8, Abrahám (Slovaquie), culture Lengyel, groupe Lužianky; 4, Zauschwitz (Saxe), céramique pointillée; 5, Lužianky (Slovaquie), culture Lengyel, groupe Lužianky; 6, Kunszentmárton-Jaksor (Hongrie), culture Tisza.

Fig. 17. — Culture Cucuteni-Tripolić : 1—2, Ariușd (Transylvanie), phase A2; 3, Șipeniți, phase B1; 4, 6, 8, Trușești (Botoșani), phase A2; 5, Podolie, phase Cucuteni B1; 7, Traian (Piatra Neamț), phase AB; 9, Luka-Vrublevetskaja (Podolie), phase Tripolić A.

Fig. 18. — Culture Cucuteni : 1, Stoicani (Galați), faciès culturel Stoicani-Aldeni (Cucuteni A1 — Gumelnița A1); 2, 6, Hăbășești (Roman), phase A2; 3, Vlădeni (Jassy), phase Précucuteni II; 4, 7, Trușești, phase Cucuteni A2; 5, Poienеști (Vaslui), phase A2; 8, Podei (Tîrgu-Ocna), phase B2.

Fig. 19. — Culture Cucuteni-Tripolié : 1—2, Izvoare (Piatra Neamț), phase Précucuteni II (1) et Protocucuteni (2); 3, Luka-Vrublevetskaia, phase Tripolié A; 4, Suceava-Șipot, phase Précucuteni III.

Fig. 20. — Culture Cucuteni : 1—2, Trușești, phase A2; 3—4, 6—7, Dodești (Birlad), faciès Stoicani-Aldeni (Cucuteni A1 — Gumelnița A1); 5, Cucuteni, phase B1; 8, Șipeniți, phase B1.

Fig. 21. — Culture Cucuteni-Tripolié : 1, Krinička (Podolie), phase Cucuteni B1; 2, Șipeniți, phase B1; 3, Suceveni (Galați), faciès Stoicani-Aldeni; 4, Holercani, phase Précucuteni III; 5, Traian, phase Cucuteni AB.

Fig. 22. — Culture Cucuteni : Podei (Tîrgu-Ocna), phase B2.

Fig. 23. — Culture Cucuteni : Valea Lupului (Jassy), phase B2.

Fig. 24. — Culture Cucuteni : 1—2, 4, 6, Trușești, phase A2; 3, 5, Cucuteni, phase B.

Fig. 25. — Culture Cucuteni : 1, Izvoare, phase Précucuteni III; 2—8, Hăbășești, phase Cucuteni A2.

Fig. 26. — Culture Cucuteni : 1—2, Izvoare, phase Précucuteni II (1) et Protocucuteni (2); 3—5, 7, Hăbășești, phase Cucuteni A2; 6, Trușești, phase A2.

Fig. 27. — Culture Cucuteni : 1—7, Hăbășești, phase A2; 8, Poienеști (Vaslui), phase A2.

Fig. 28. — Culture Cucuteni : 1—3, 5, 7, Trușești, phase A2; 4, Birlălești (Birlad), phase A2; 6, Tîg.-Negrești (Vaslui), phase AB.

Fig. 29. — Culture Cucuteni : 1, 3—5, 7 Trușești, phase A2; 2, Poienеști (Vaslui), phase A2; 6, Cucuteni, phase B1.

Fig. 30. — Culture Cucuteni-Tripolié : 1, 6, Frumusea (Piatra Neamț), phase A2 (1) et B (6); 2—3, Podei, phase B2 (3) et la variante Monteoru (2); 4, Hăbășești, phase A2; 5, 7, Kudrintsy (Ukraine), phase Cucuteni B.

Fig. 31. — Culture Cucuteni et Foltești II : 1, Foltești (Galați), culture Foltești II; 2, Hăbășești, culture Cucuteni, phase A2; 3, Cucuteni, phase A2; 4, Tăcuta (Vaslui), phase A2; 5, Trușești, phase A2; 6, Podei, phase B2.

Fig. 32. — Cultures de l'Egée : 1, Cypré, période H.R.III; 2, Palaikastro (Crète), période M.M.I; 3, Tsangli (Thessalie), culture Sesklo, période néolithique moyenne; 4, Elateia, période néolithique moyenne; 5—6, Nea Nikomedeia (Macédoine), période néolithique ancienne; 7, Cnossos, époque néolithique; 8, Larissa (Thessalie), période néolithique récente; 9, Kakanj (Bosnie), culture néolithique Kakanj-Danilo.

Fig. 33. — Cultures de l'Egée : 1, Minet el-Beida (Syrie), période H.R.III; 2, 7, Mochlos (Crète), période M.A.I. (2) et M.A.II (7); 3, Kumasa (Crète), période M.A.III; 4, Panagjuriste (Thrace), époque hellénistique (IIIe siècle); 5—6, Cnossos, période M.R.II.

Fig. 34. — Cultures de l'Asie mineure : 1—2, 5, Hacilar VI, période néolithique récente; 3—4, 6, Çatal-Hüyük III (4), VI (6) et IX (3), époque néolithique.

Fig. 35. — Cultures de l'Asie mineure et de la Mésopotamie : 1—2, Hacilar VI, période néolithique récente; 3, Çatal-Hüyük VI, époque néolithique; 4, El Obeid, période dynastique archaïque.

Fig. 36. — Cultures de la Mésopotamie, de l'Elam et de l'Égypte : 1, Tell Arpachiya 5—1, période Obeid récente; 2—3, 6, Suse, période Suse C (2—3) et II (6); 4, l'Égypte prédynastique, période amratienne; 5, Gebel-el-Tarif, période gerzéenne; 7, 10, Mésopotamie, période Djemdet-Nasr; 8, Uruk III, période Djemdet-Nasr; 9, Ur, période Djemdet-Nasr.

Fig. 37. — Cultures de la Mésopotamie et de l'Elam : 1, 3, Uruk III; 2, 5—6, Mésopotamie, période Djemdet-Nasr; 4, Eshnunna, période dynastique archaïque; 7—8, Suse, période Suse II (8) et la 1re dynastie babylonienne (7).

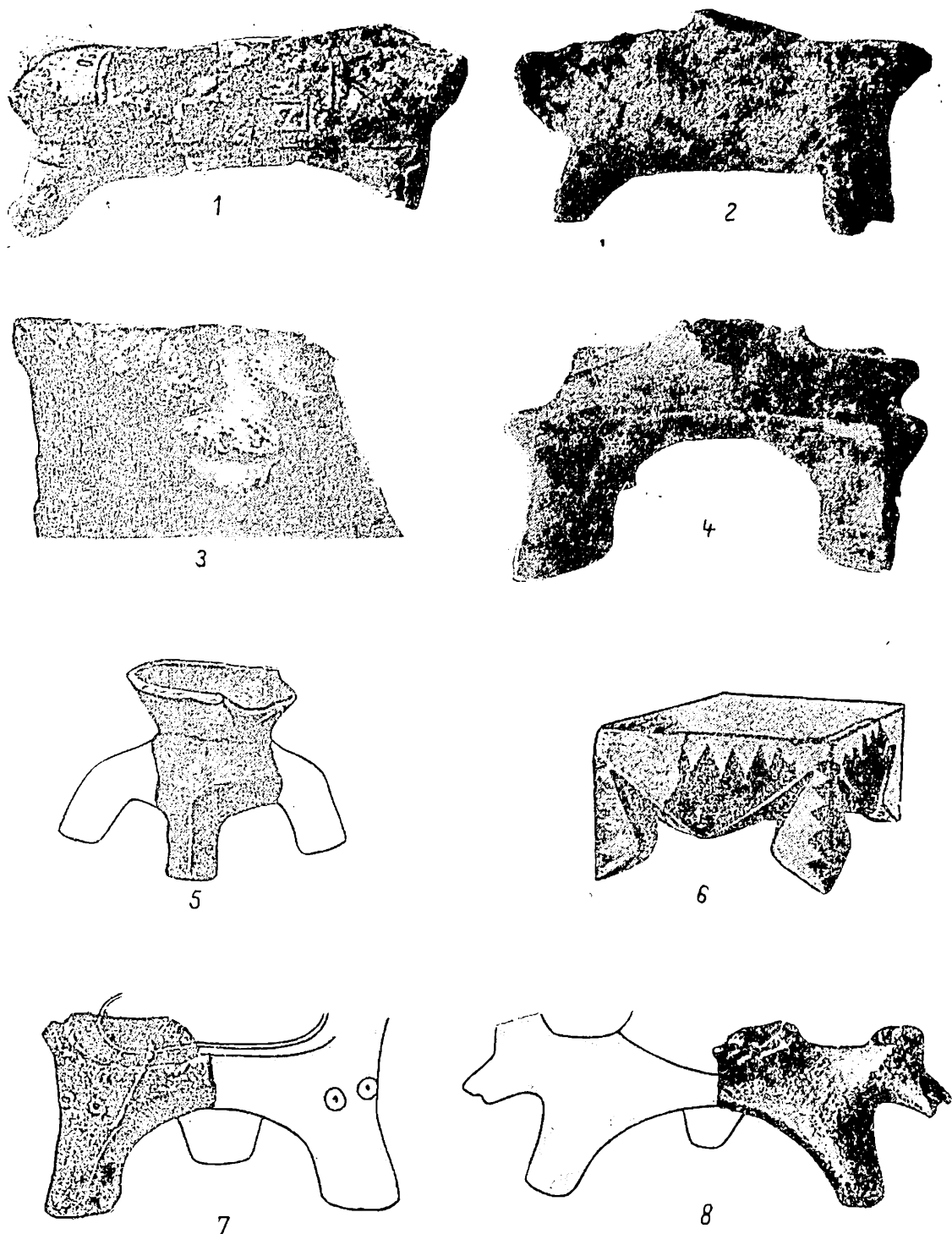

Fig. 1. — Cultura Sesklo-Starčevo-Criș : 1, Monostorszeg-Opoljenik ; 2, Kotacpart ; 3, Szentes-Jak-sorérpart ; 4, Kopáncs ; 5, Bukova-pustza (Ungaria) ; 6, Sesklo (Tesalia) ; 7—8, Óbessenyő (Banat).

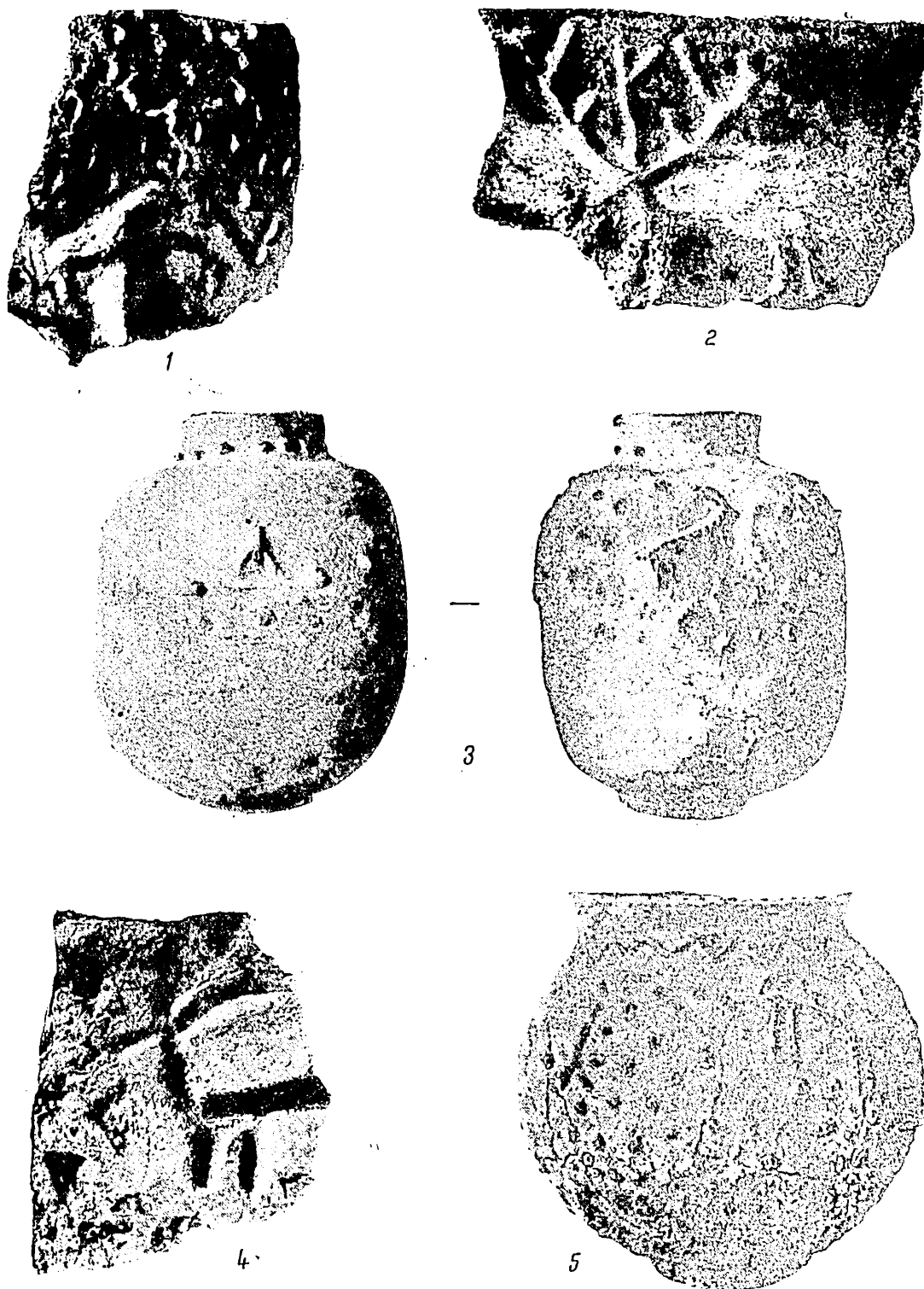

Fig. 2. — Cultura Starčevo-Criș ; 1, Sarvaš (Slavonia) ; 2, Csépa ; 3, Kopáncs ; 4, Gorzsa ; 5, Kolacpart (Ungaria).

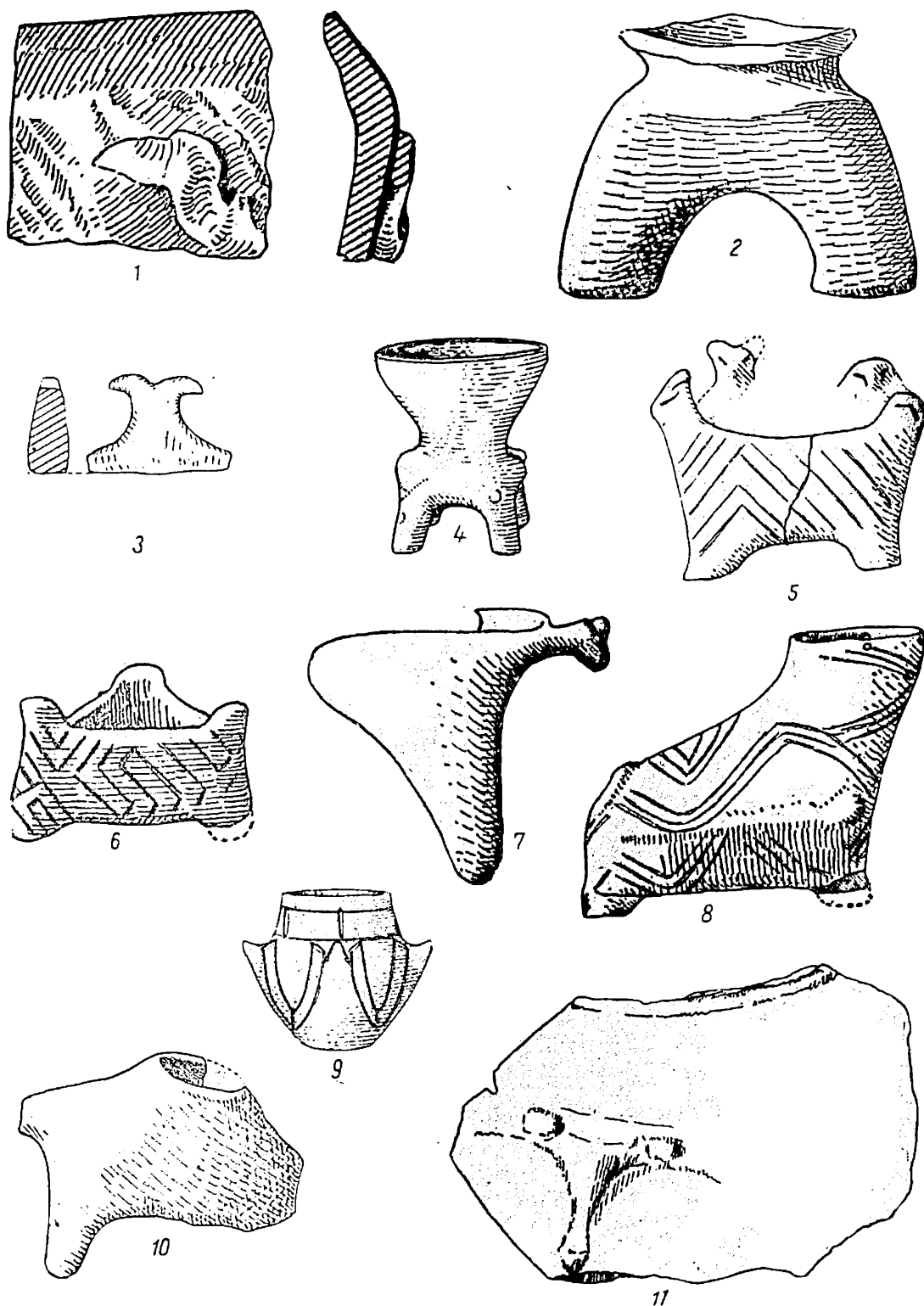

Fig. 3. — Cultura Starčevo-Criș, Hamangia și Vinča: 1, Cernavoda (Dobrogea), cultura Hamangia; 2, 5—8, 10, Turdaș (Transilvania), cultura Vinča, faza Vinča-Turdaș; 3, Zorlențu Mare (Banat), faza Vinča-Turdaș; 4, Tečić (Serbia), cultura Starčevo; 9, 11, Vinča (Serbia), cultura Vinča, faza Vinča-Turdaș (9) și Vinča-Pločnik (11).

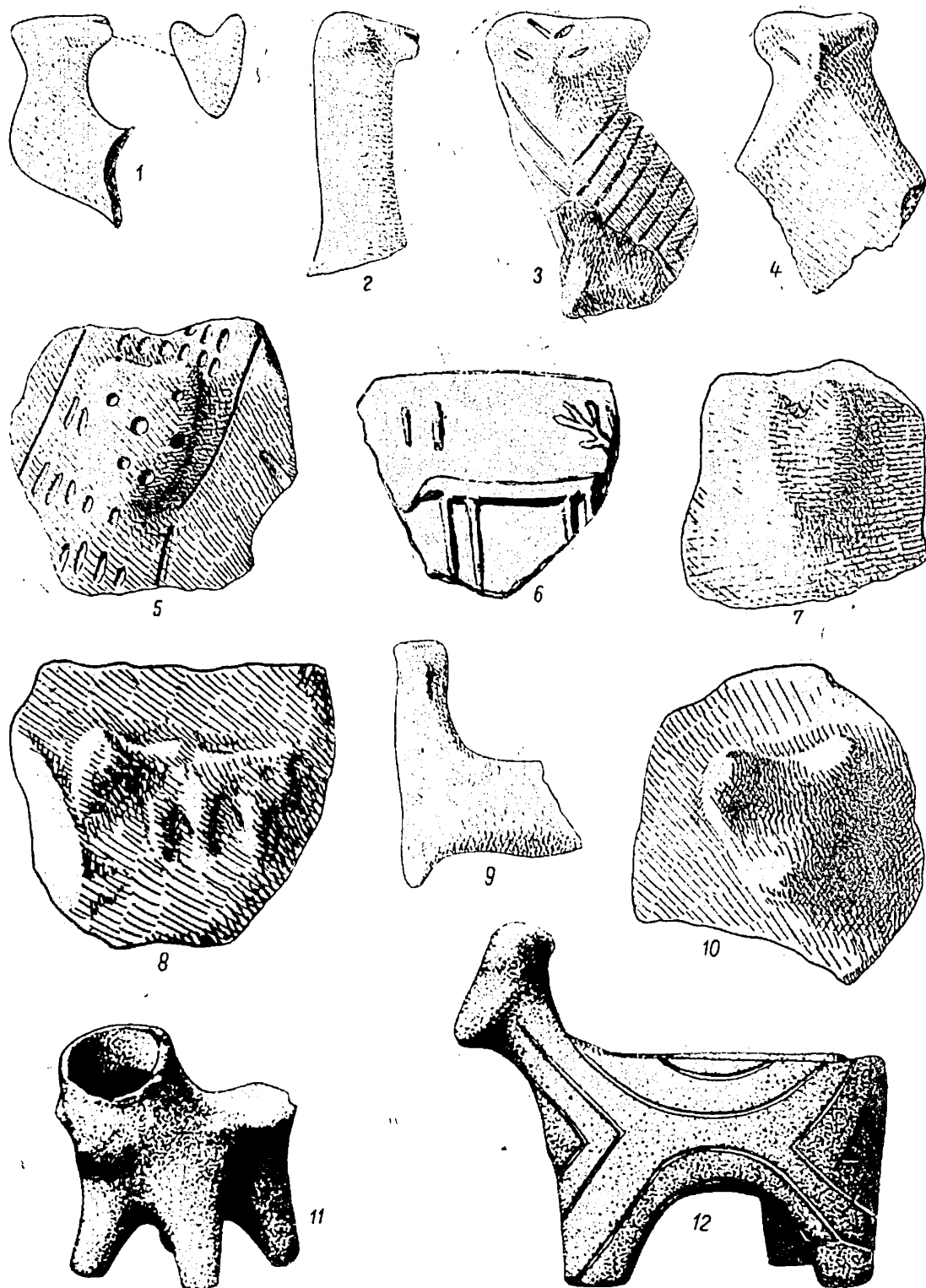

Fig. 4. — Cultura Vinča : 1—10, Turdaș, faza Vinča-Turdaș ; 11—12, Vinča, faza Vinča-Pločnik.

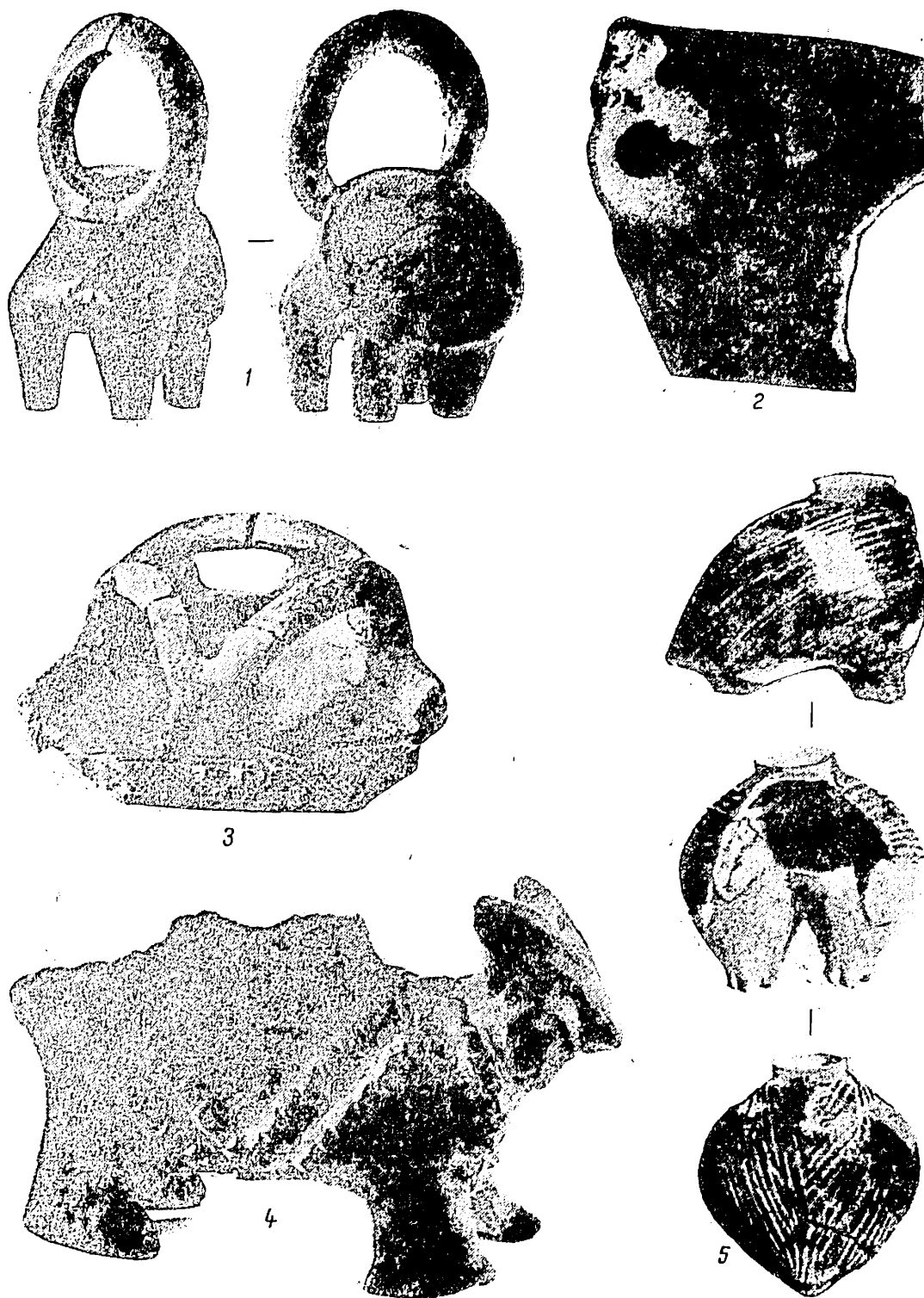

Fig. 5. — Cultura Kakanj-Danilo, Vinča și Veselinovo : 1, Danilo (Dalmația), cultura Kakanj-Danilo ; 2, Hrtkoveci Gomolava (Voivodina), cultura Vinča, faza Vinča-Turdaș ; 3, Jasa-tepe I (Plovdiv), cultura Veselinovo ; 4, Vinča, cultura Vinča, faza Vinča-Turdaș ; 5, Grivac B (Serbia), faza Vinča-Pločnik.

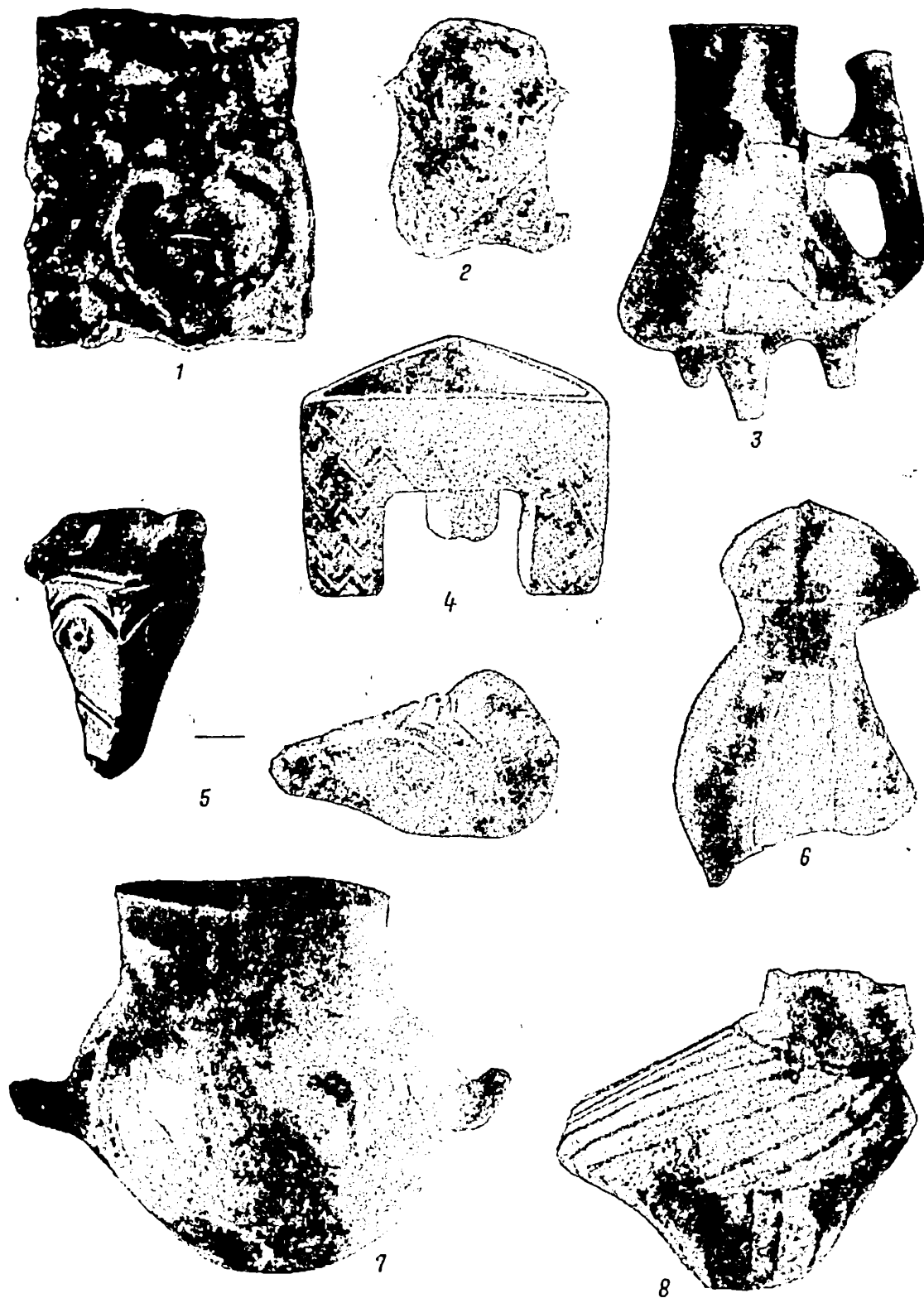

Fig. 6. — Cultura Starčevo, Vinča, Veselinovo și Gumelnița: 1, Vinča, cultura Vinča, faza Vinča-Pločnik; 2, Turdaș, faza Vinča-Turdaș; 3, Jasa-tepe I, cultura Veselinovo; 4, Karanovo I (Tracia), cultura Starčevo; 5, Strašimirovo (Varna), cultura Gumelnița, faza A2; 6, Karanovo VI, cultura Gumelnița A2; 7, Obrež-Beletinți (Volvodina), cultura Vinča-Pločnik; 8, Kalino (Tracia), cultura Gumelnița A2.

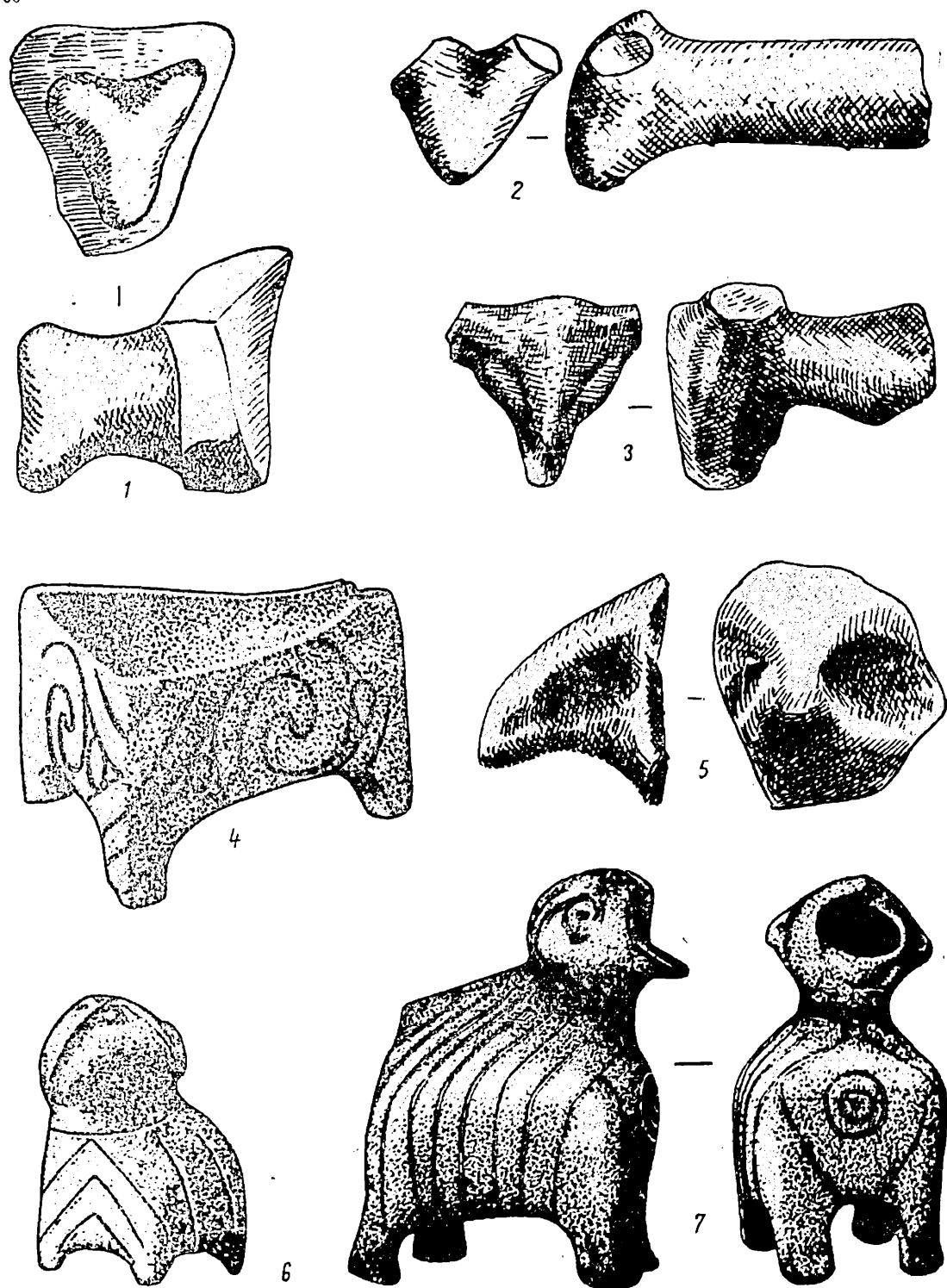

Fig. 7. — Cultura Marița și Gumelnița : 1—3, 5, Jasa-tepe II, cultura Marița (Gumelnița A1); 4, 6, Karanovo VI, cultura Gumelnița, faza A2; 7, Kodjadermen (Kolarovgrad), faza Gumelnița A2.

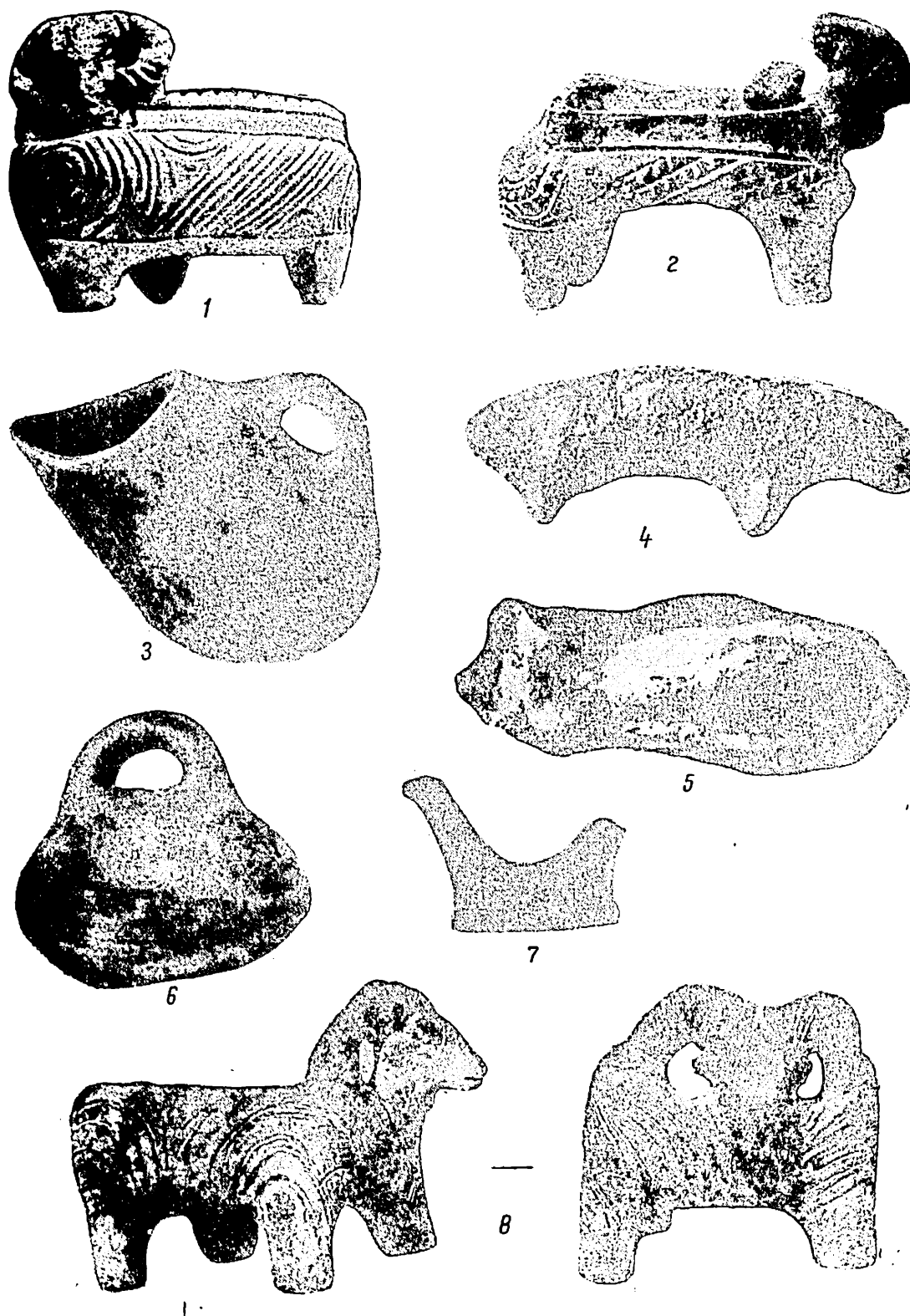

Fig. 8. — Cultura Marița și Gumelnița : 1, Plovdiv, cultura Marița (Gumelnița A1); 2, Jasa-tepe II, cultura Marița; 3, 7, Ciolănești (Roșorii de Vede), cultura Gumelnița, faza A2; 4—5, Vidra (București), faza B1; 6, Karanovo VI, cultura Gumelnița A2; 8, Banjata IV (Kapitan Dimitrievo), cultura Marița.

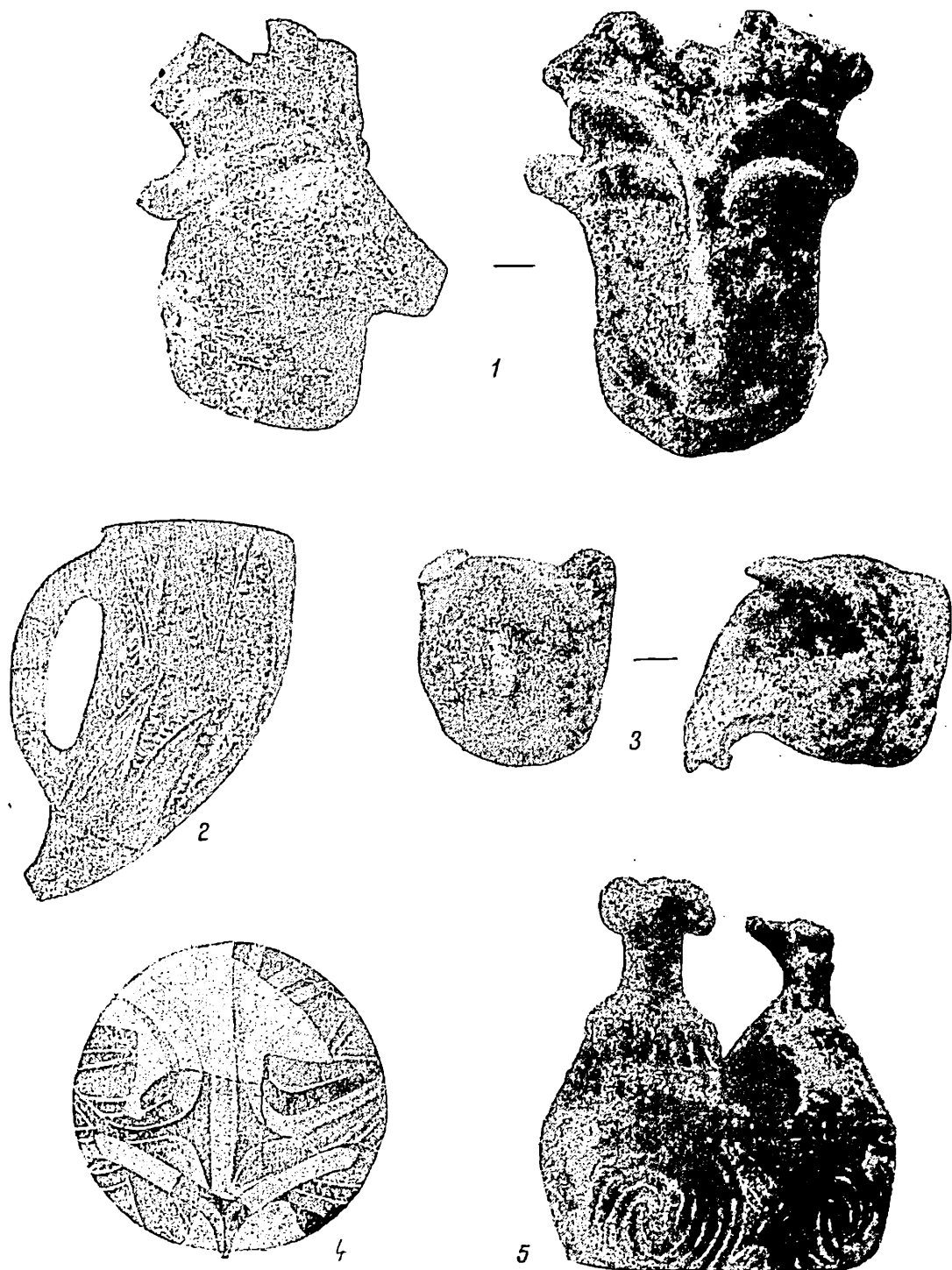

Fig. 9. — Cultura Vădastra și Gumelnița : 1, 3, Vidra, cultura Gumelnița, faza B1 ; 2, 4, Gumelnița (Muntenia), faza Gumelnița A2 (2) și B (4) ; 5, Vădastra (Oltenia), cultura Vădastra, faza II.

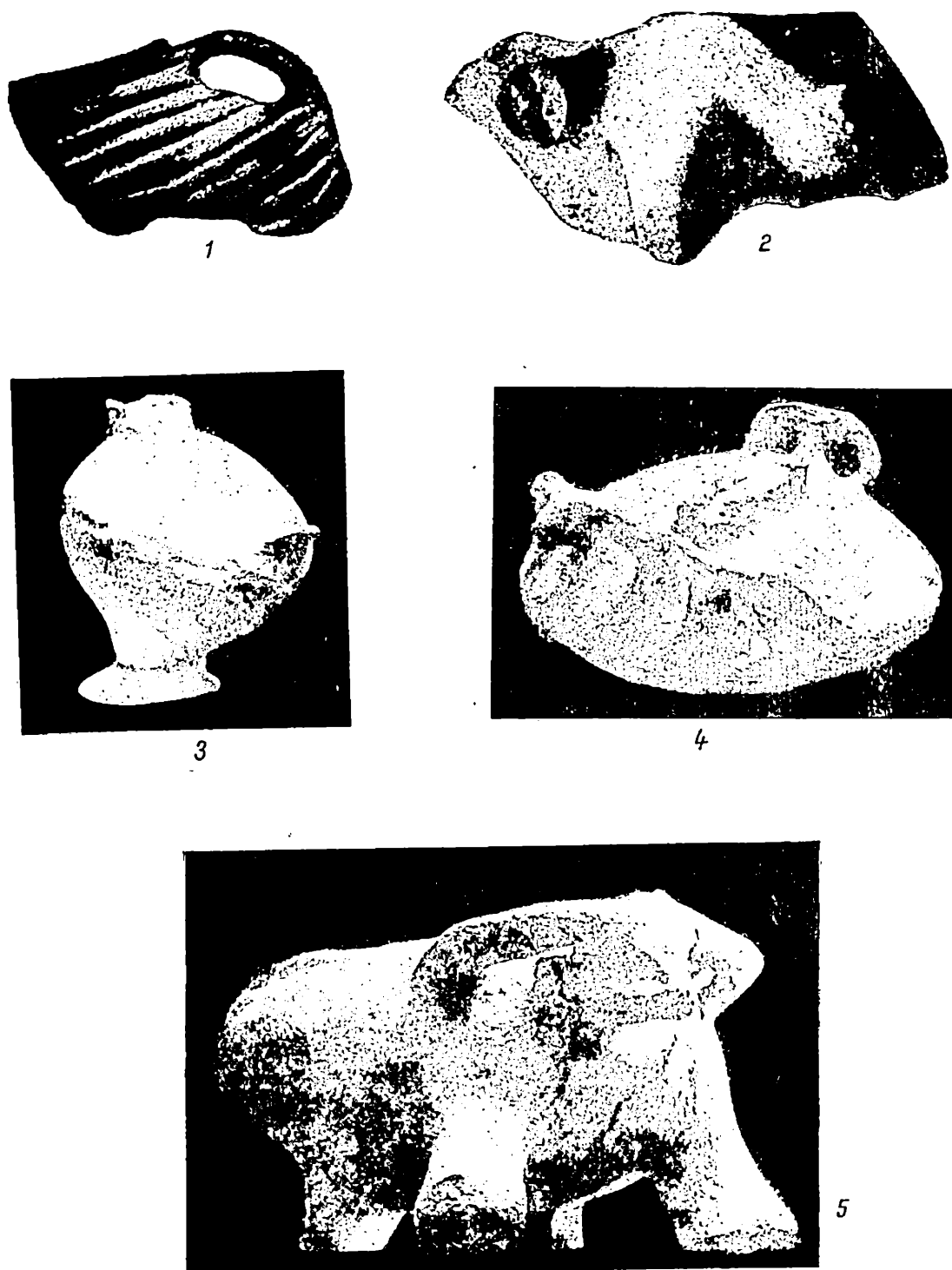

Fig. 10. — Cultura Gumelnița: 1, 3, Căscioarele (Muntenia), faza A2; 2, 4, Sultana (Muntenia), faza A2; 5, Calomfirești (Muntenia), faza A2.

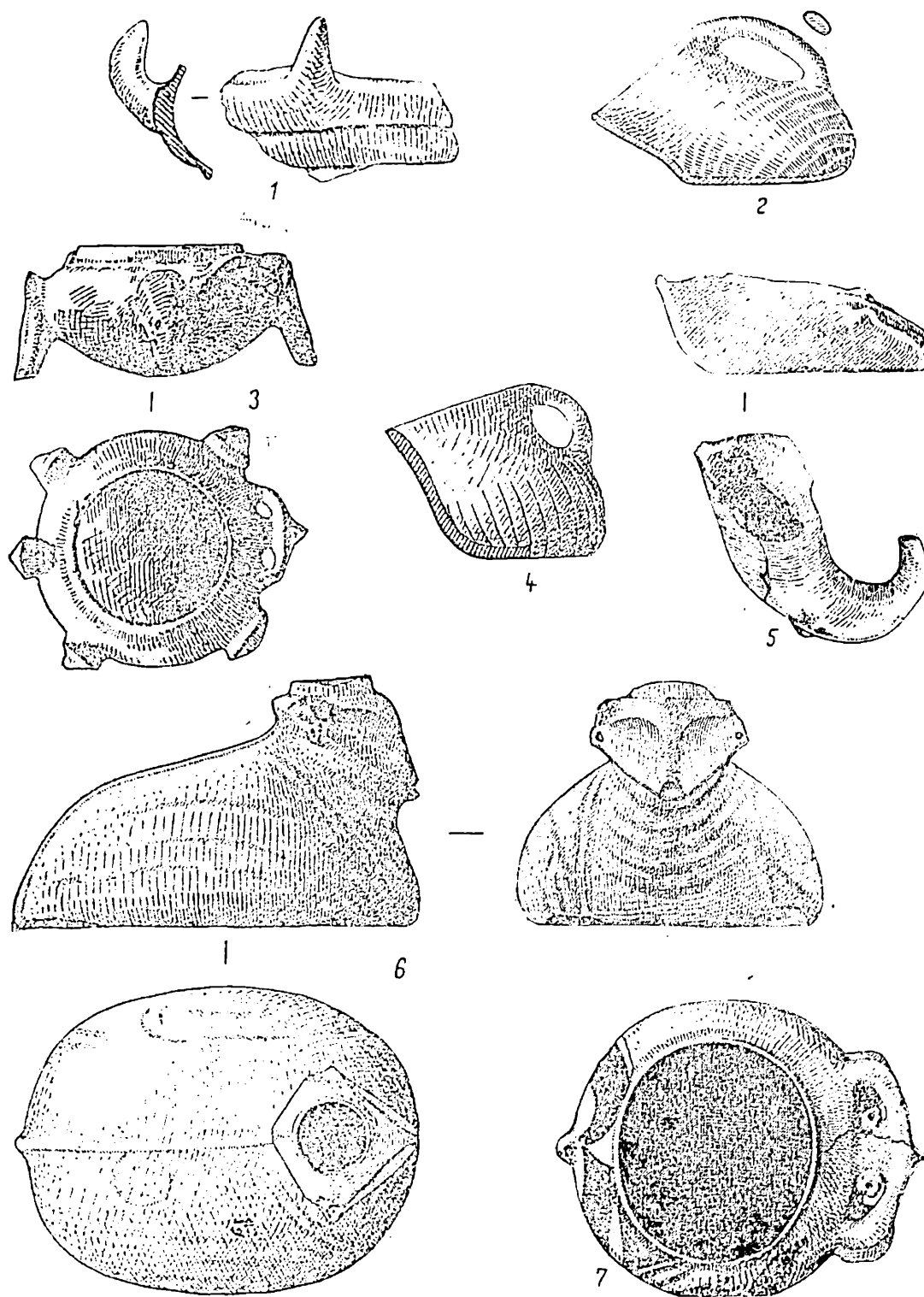

Fig. 11. — Cultura Gumelnița și Sălcuța: 1, 5—6, Gumelnița, faza Gumelnița A2 (5) și B1 (1, 6); 2, 4, Verbicioara (Oltenia), cultura Sălcuța, faza I; 3, Sultana, faza Gumelnița A2; 7, Calomfirești, faza Gumelnița A2.

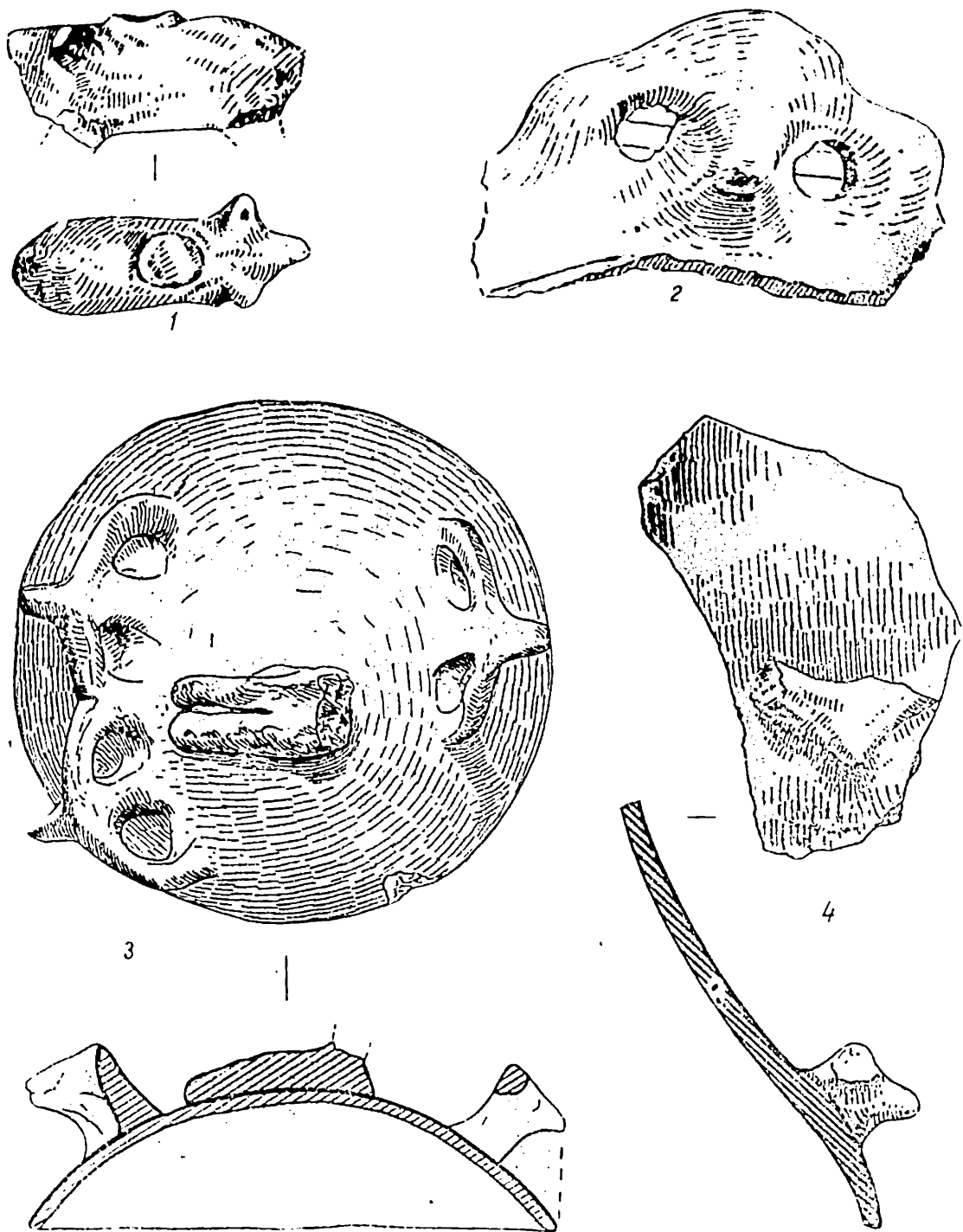

Fig. 12. — Căltura Gumelnița : 1, 3—4, Sultana, faza A2 ; 2, Gumelnița, faza A2.

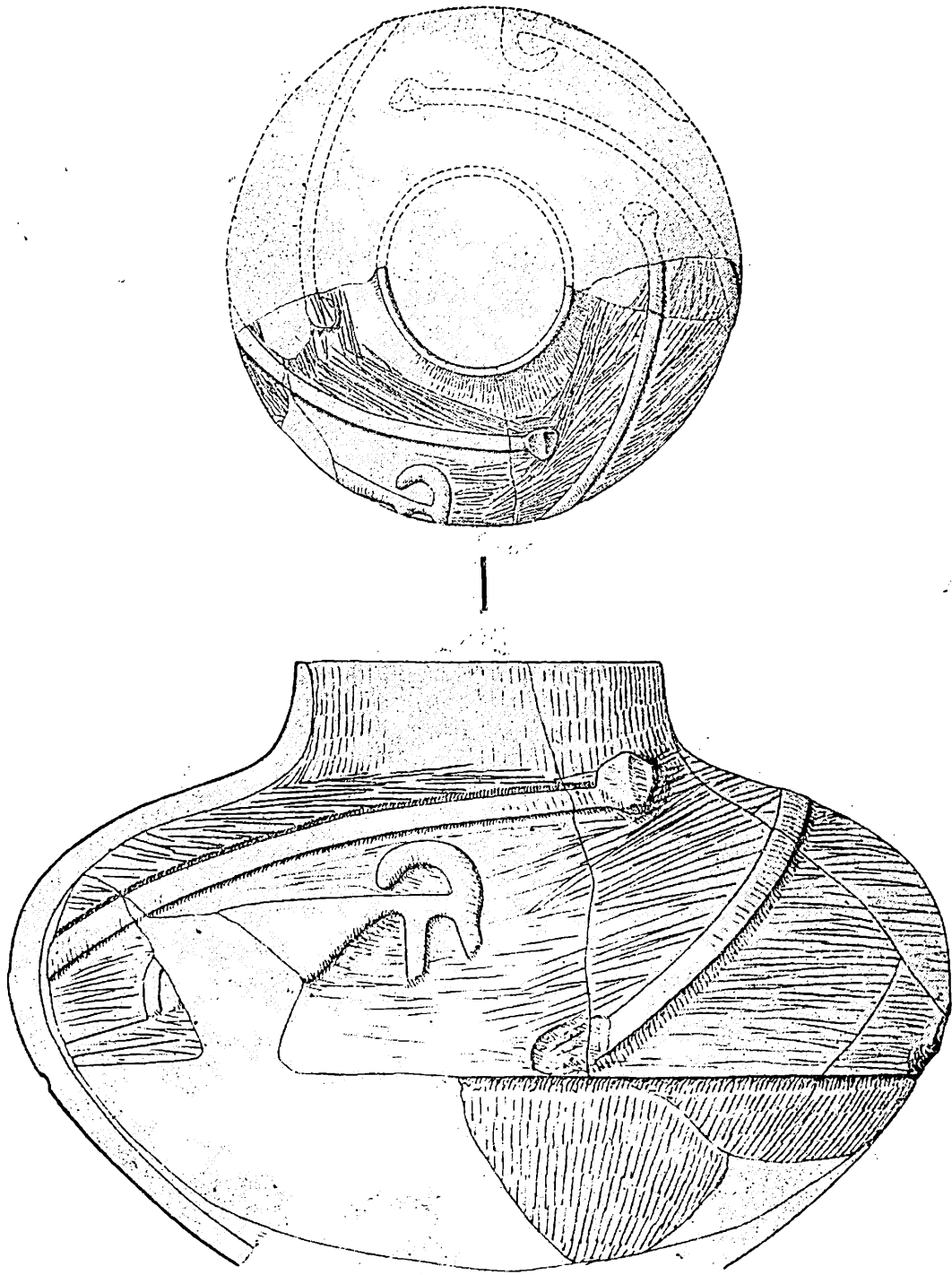

Fig. 13. — Cultura Gumelnița : vas de la Teiu (Pitești) din faza B1.

Fig. 14. — Cultura ceramicii liniare și punctate: 1, Nezvisko (Ucraina), ceramică liniară cu capete de note; 2, Altenburg (Saxonia), ceramică punctată; 3, Leipzig-Eutritzsch (Saxonia), ceramică punctată; 4—5, Zauschwitz (Saxonia), ceramică punctată; 6—7, Birmenitz (Saxonia), ceramică punctată; 8, Bylany (Boemia), ceramică liniară.

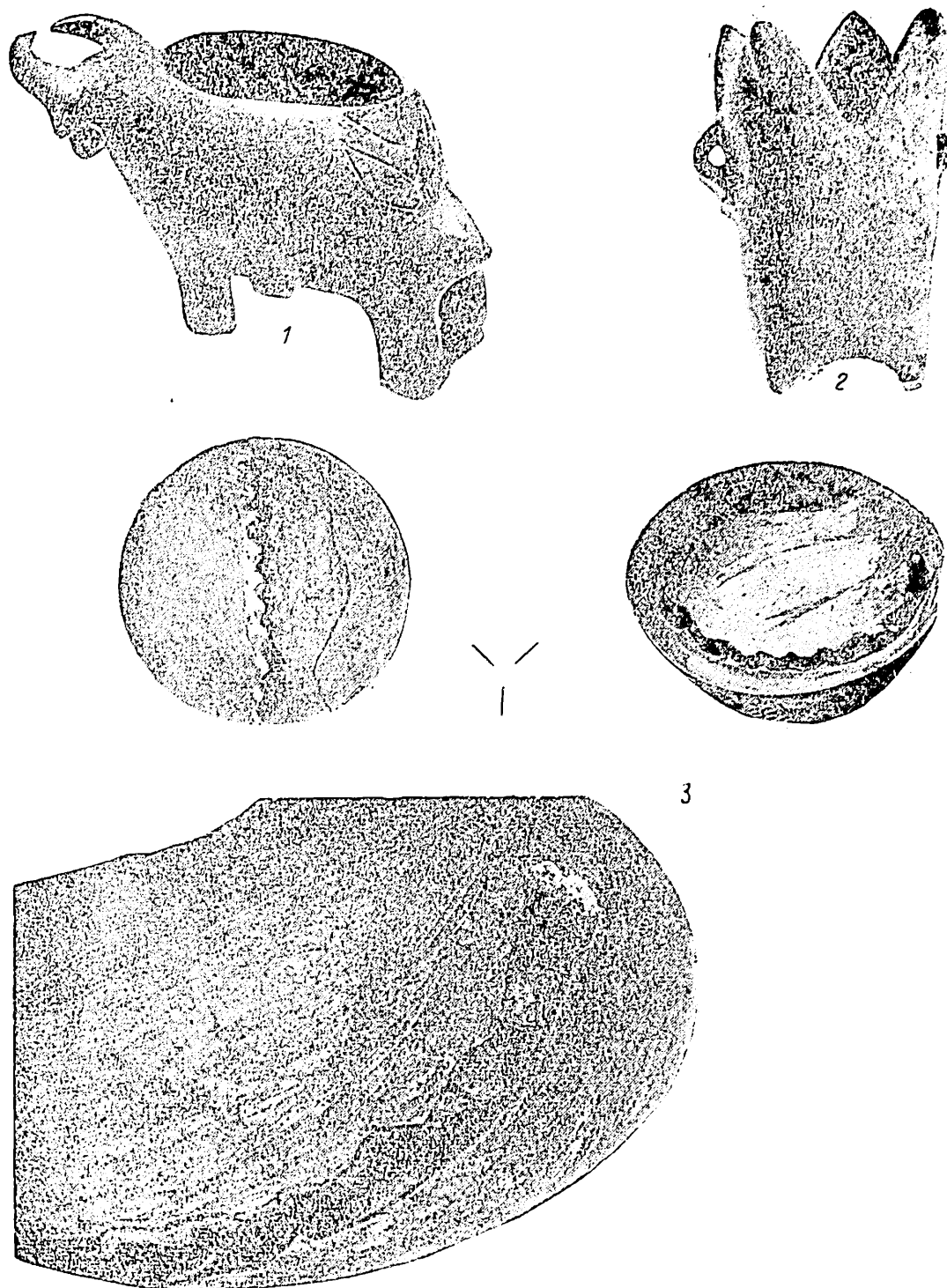

Fig. 15. — Cultura ceramicii liniare și Bodrogkeresztur: 1, Herkheim (Bavaria), ceramica liniară; 2, Rospi Čuprija (Belgrad), cultura Bodrogkeresztur; 3, Dvory nad Žitavou (Slovacia), ceramica Želiezovce.

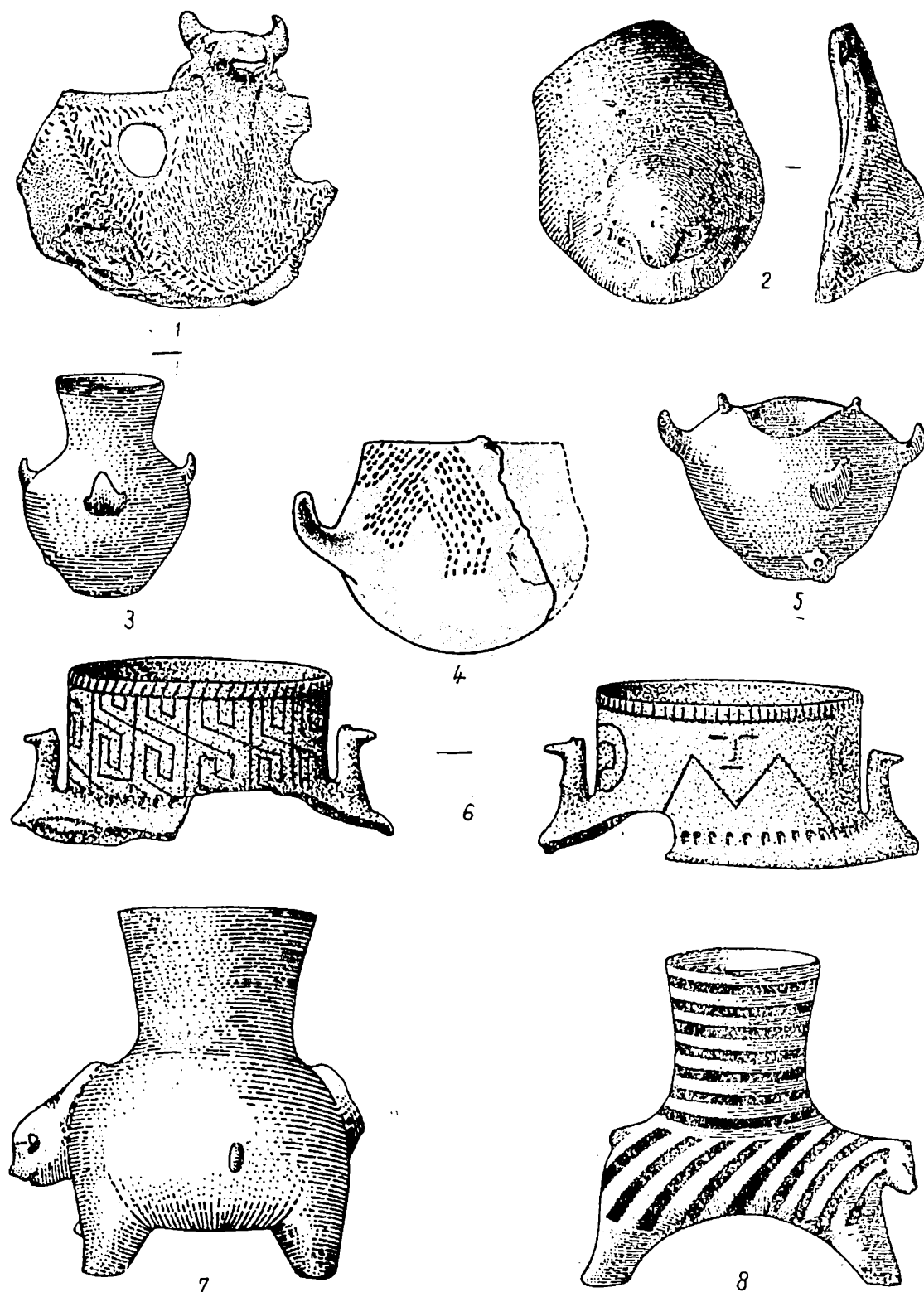

Fig. 16. — Cultura ceramicii liniare, punctate, Tisa și Lengyel: 1, Pouchov (Boemia), ceramica punctată; 2, Wöllperode (Saxonia), ceramica liniară nouă; 3, 7—8, Abrahám (Slovacia), cultura Lengyel, grupa Lužianky; 4, Zauschwitz (Saxonia), ceramica punctată; 5, Lužianky (Slovacia), cultura Lengyel, grupa Lužianky; 6, Kunszentmárton-Jaksor (Ungaria), cultura Tisa.

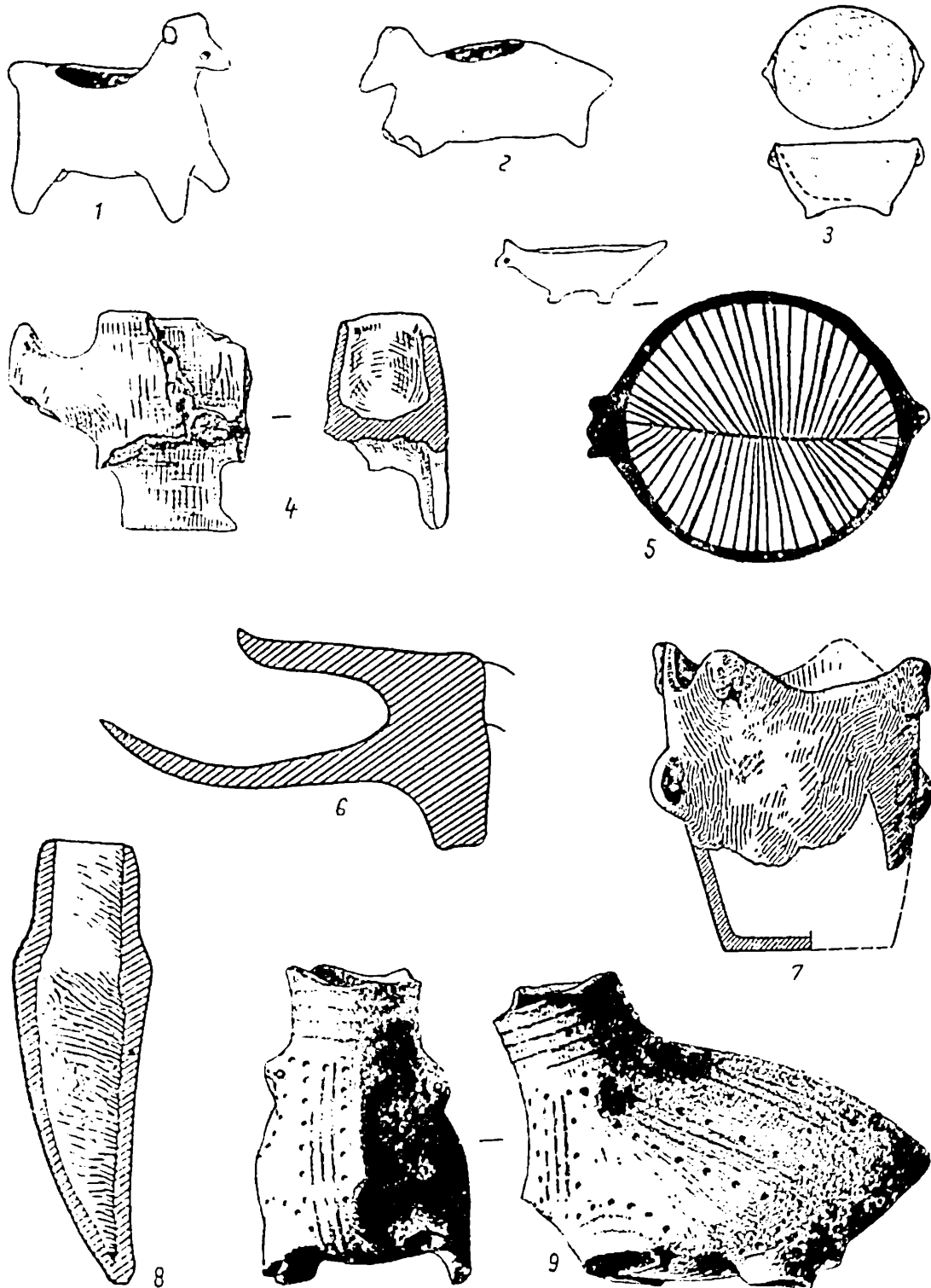

Fig. 17. — Cultura Cucuteni-Tripolie: 1—2, Ariușd (Transilvania), faza A2; 3, Șipeniți (Bucovina), faza B1; 4, 6, 8, Trușești (Botoșani), faza A2; 5, Podolia, faza Cucuteni B1; 7, Traian (Piatra Neamț), faza AB; 9, Luka-Vrubleveskaia (Podolia), faza Tripolie A.

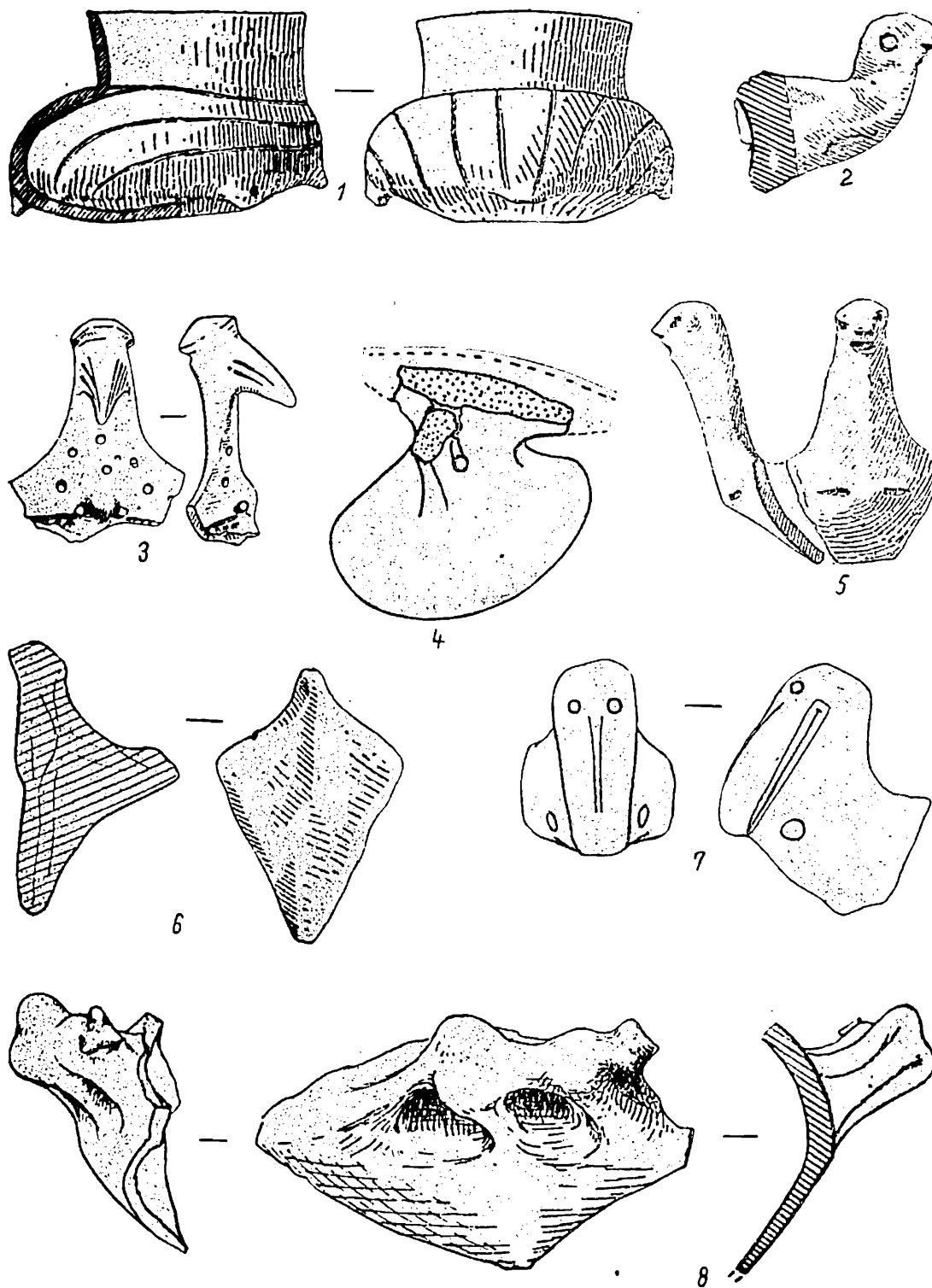

Fig. 18. — Cultura Cucuteni: 1, Stoicani (Galați), faciesul Stoicani-Aldeni (Cucuteni A1 — Gurnelnița A1); 2, 6, Hăbășești (Roman), fază Cucuteni A2; 3, Vlădeni (Iași), fază Precucuteni II; 4, 7, Trușești, fază Cucuteni A2; 5, Polenești (Vaslui), fază A2; 8, Podei (Tg. Ocna), fază B2.

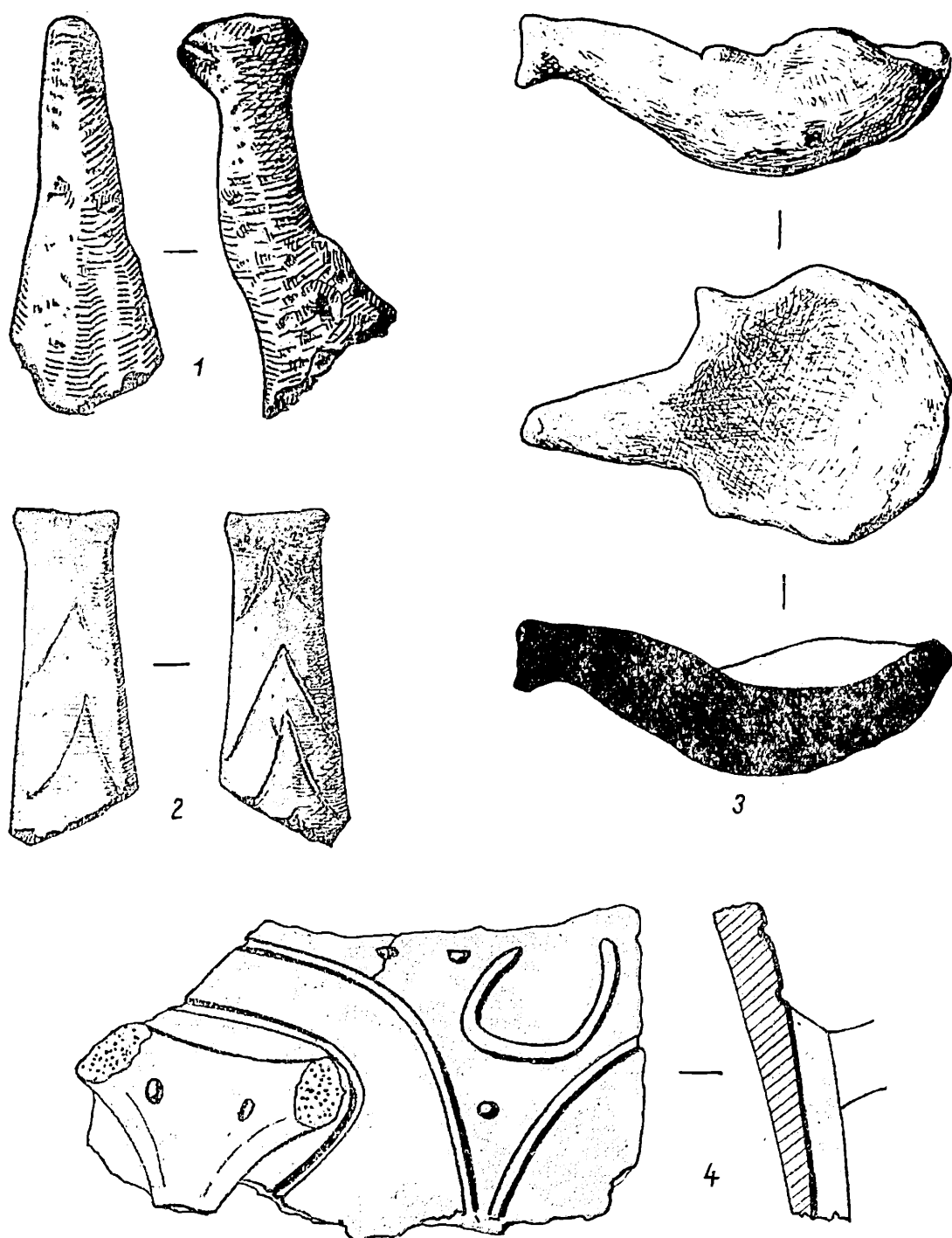

Fig. 19. — Cultura Cucuteni-Tripolie : 1—2, Izvoare (Piatra Neamț), faza Precucuteni II (1) și Proto-cucuteni (2); 3, Luka-Vrublevețkaia, faza Tripolie A; 4, Suceava-Șipot, faza Precucuteni III.

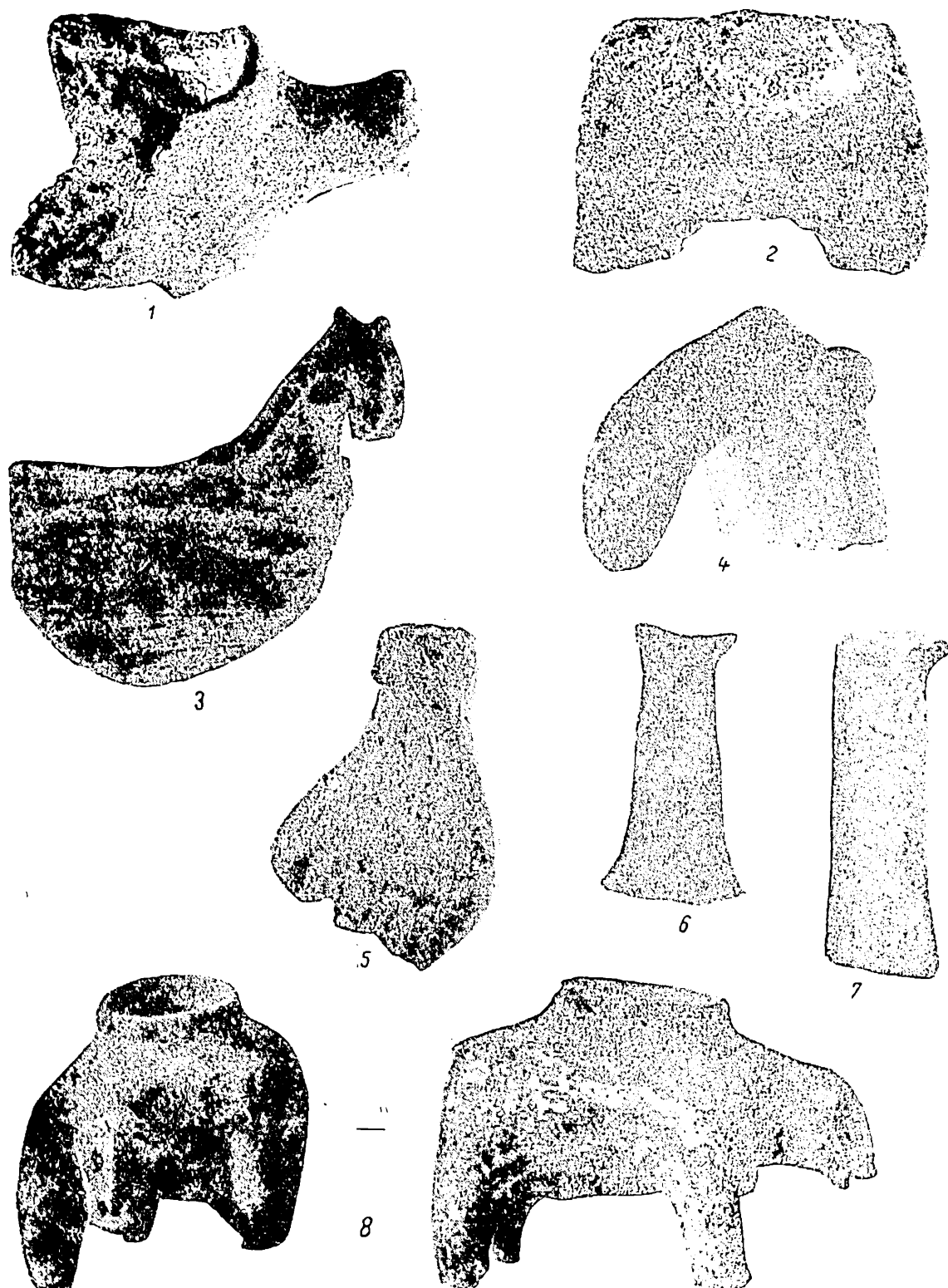

Fig. 20. — Cultura Cucuteni : 1—2, Truşeşti, faza A2; 3—4, 6—7, Dodeşti (Bîrlad), faciesul Stoicani-Aldeni (Cucuteni A1 — Gumelniţa A1); 5, Cucuteni, faza B1; 8, Şipeniţi, faza B1.

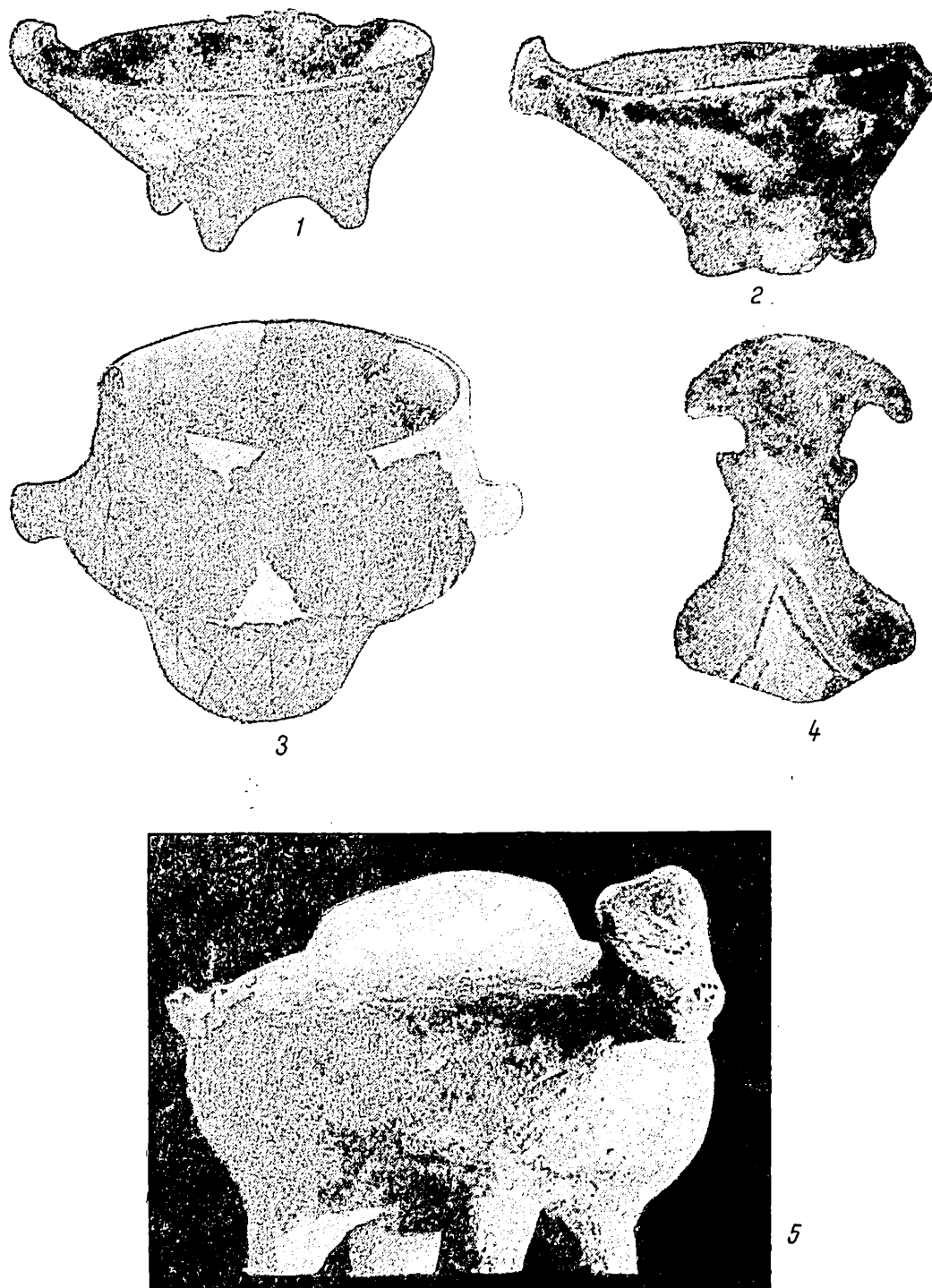

Fig. 21. — Cultura Cucuteni-Tripolie : 1, Krinička (Podolia), faza Cucuteni B1 ; 2, Șipeniți, faza B1 ; 3, Suceveni (Galați), faciesul Stoicani-Aldeni ; 4, Holercani, faza Precucuteni III ; 5, Traian, faza Cucuteni AB.

Fig. 22. — Cultura Cucuteni: Podei (Tirgu Ocna), faza B 2.

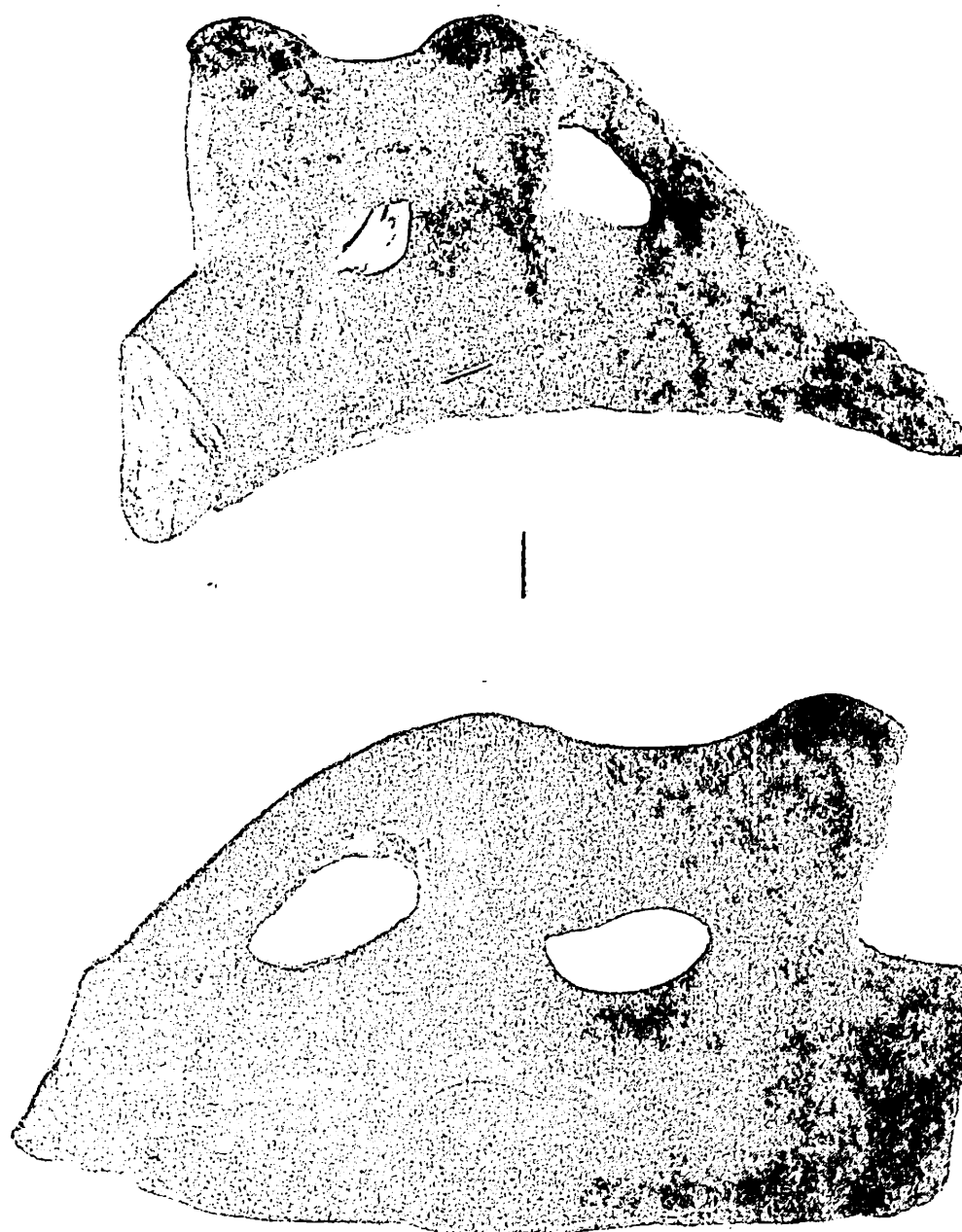

Fig. 23. — Cultura Cucuteni: Valea Lupului (Iași), faza B2.

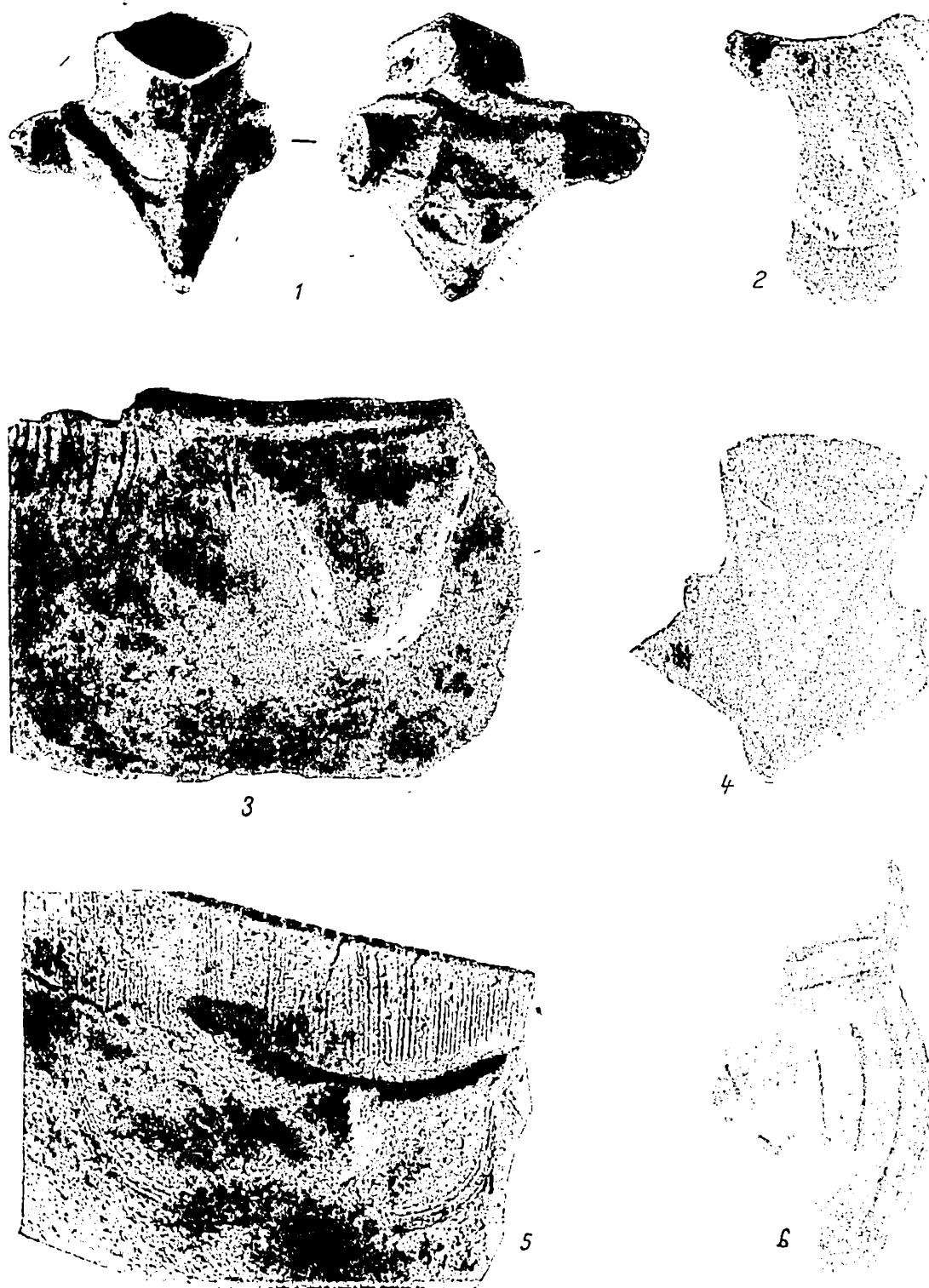

Fig. 24. — Cultura Cucuteni : 1—2, 4, 6, Truşeşti, faza A2 ; 3, 5, Cucuteni, faza B.

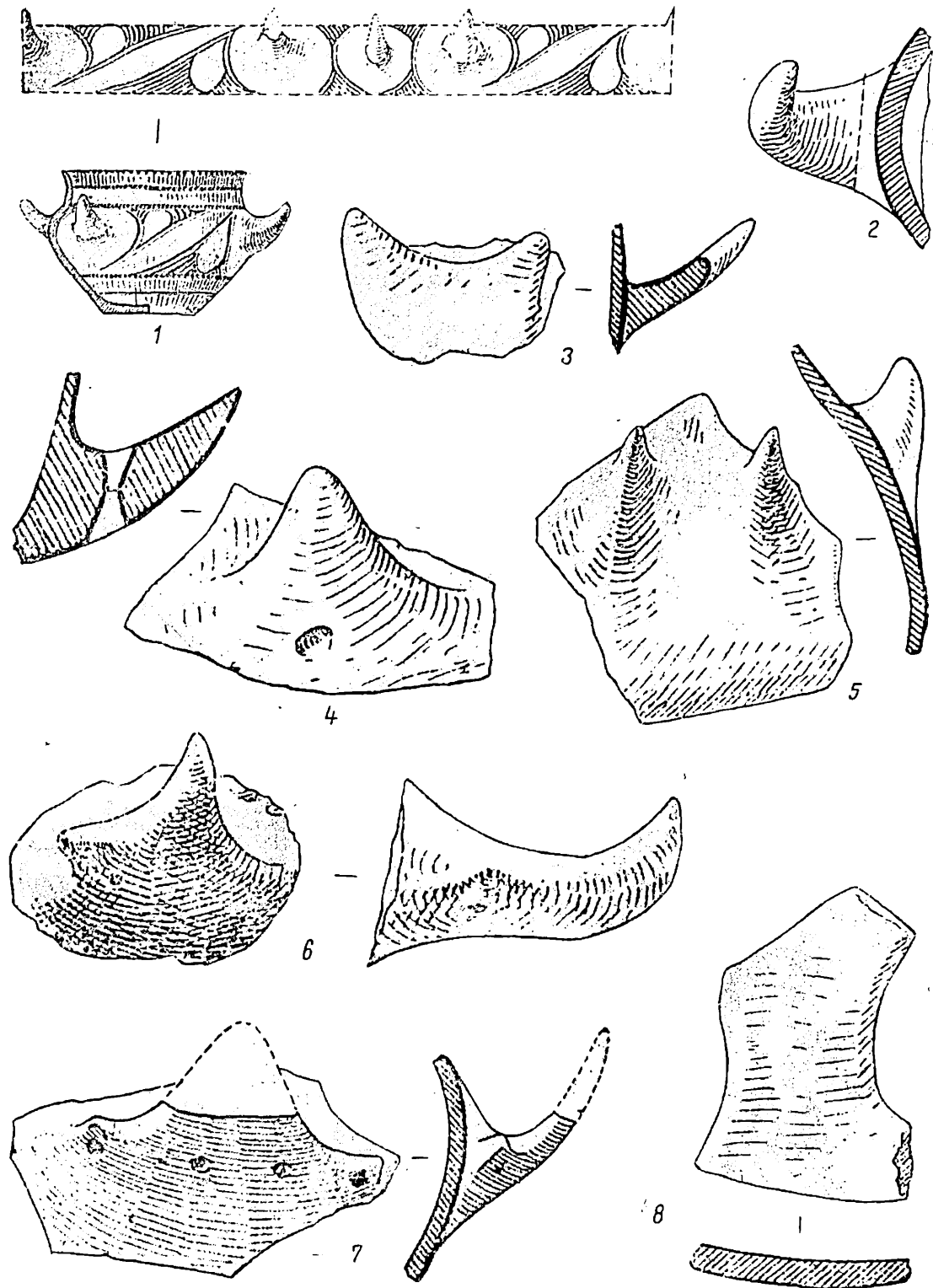

Fig. 25. — Cultura Cucuteni : 1, Izvoare, faza Precucuteni III; 2—8, Hăbășești, faza Cucuteni A2.

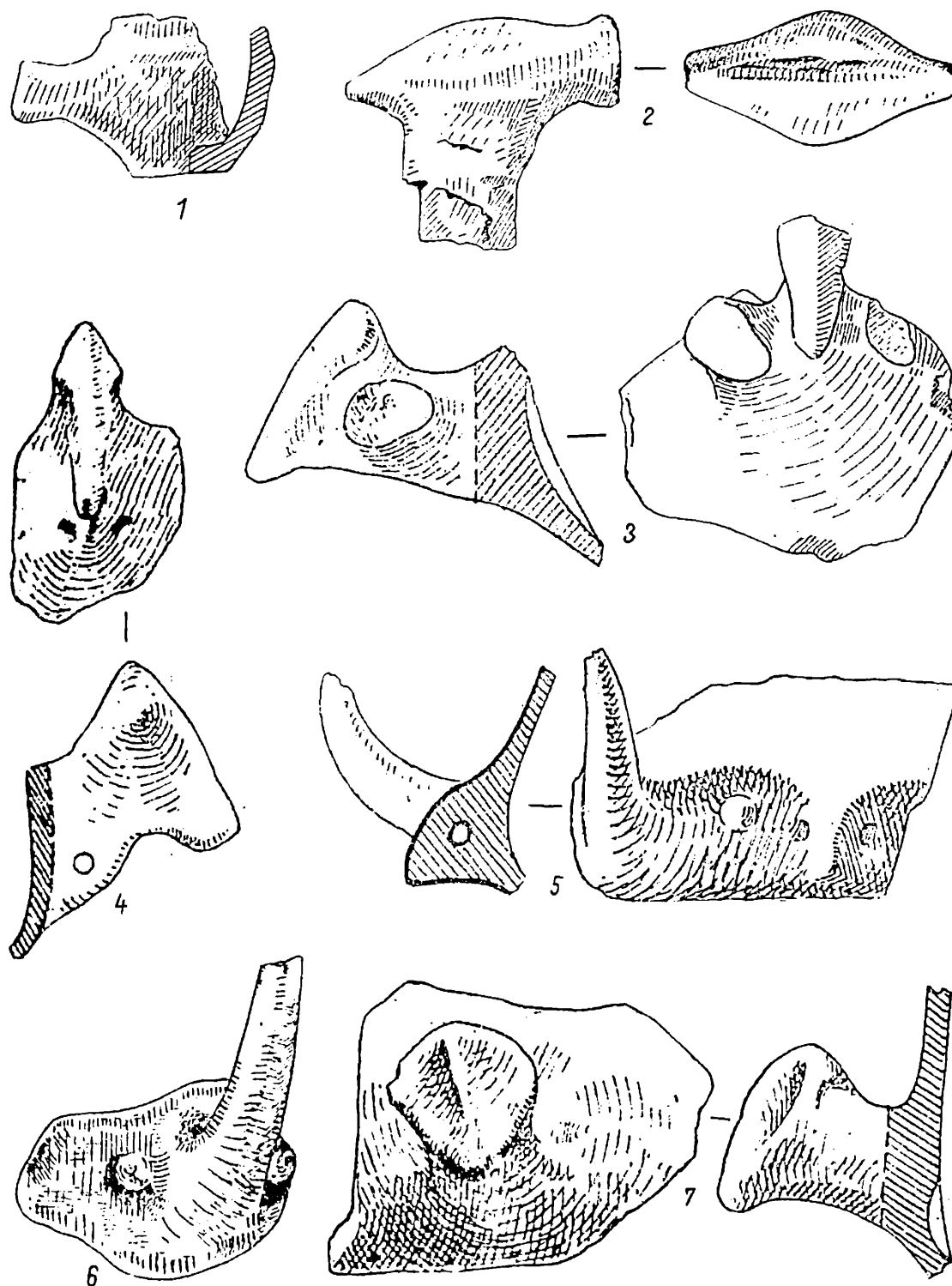

Fig. 26. — Cultura Cucuteni : 1—2, Izvoare, faza Precucuteni II (1) și Protocucuteni (2); 3—5, 7, Hăbășești, faza Cucuteni A2; 6, Trușești, faza A2.

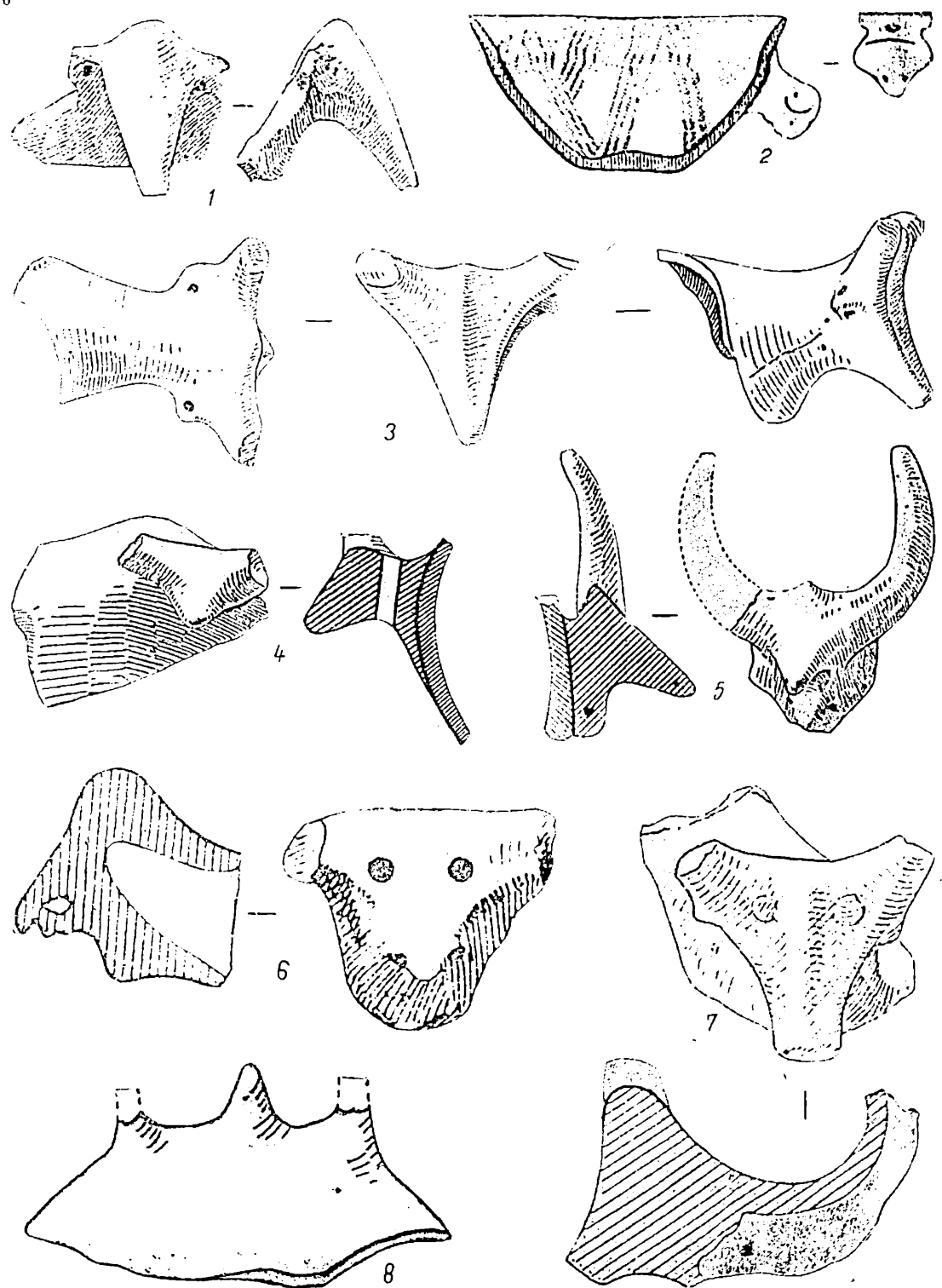

Fig. 27. — Cultura Cucuteni : 1—7, Hăbășești, faza A2 ; 8, Poieniști (Vaslui), faza A2.

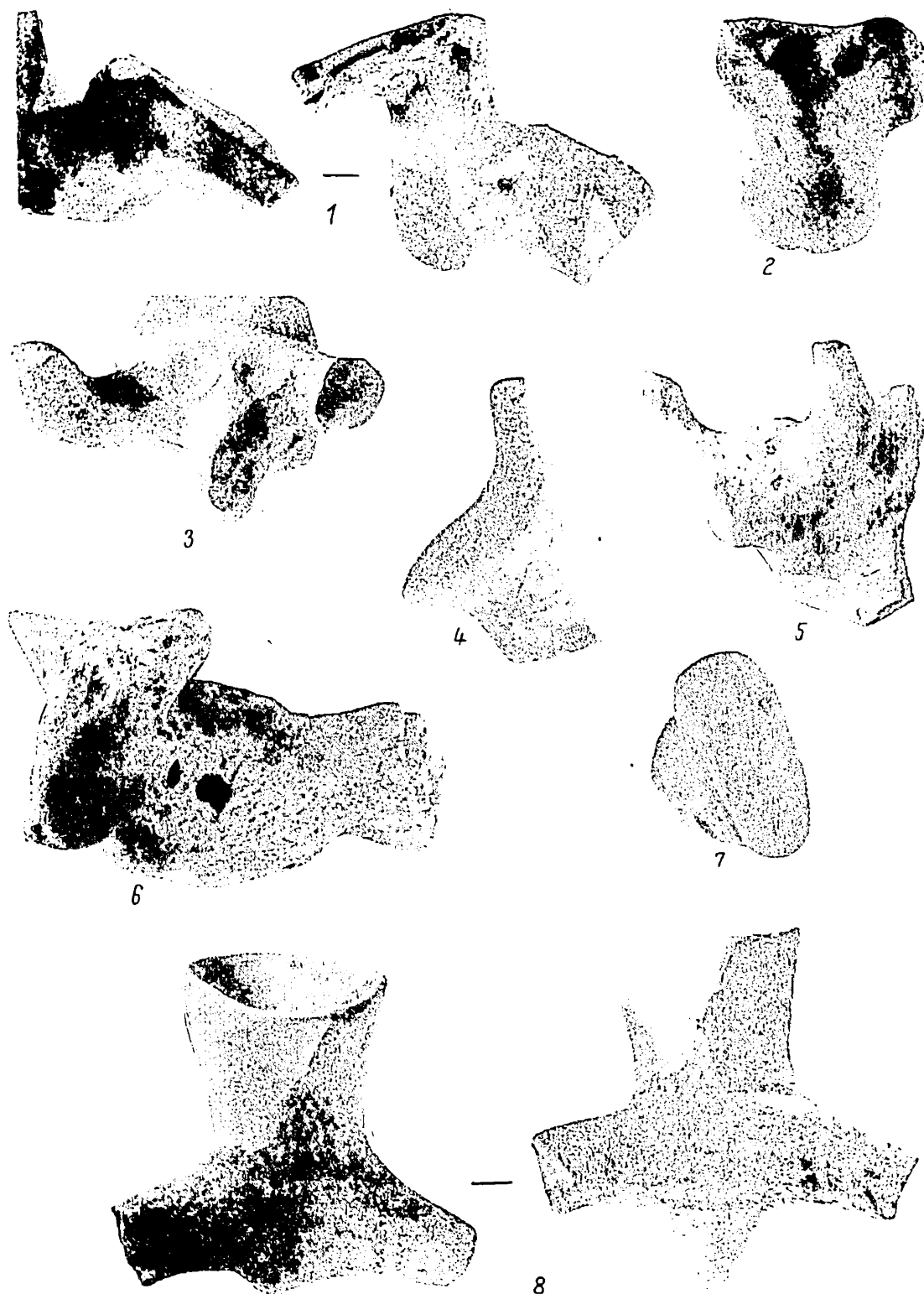

Fig. 28. — Cultura Cucuteni : 1—3, 5, 7, Truşeşti, faza A2 ; 4, Birlăleşti (Birlad), faza A2 ; 6, Tg. Negreşti (Vaslui), faza AB,

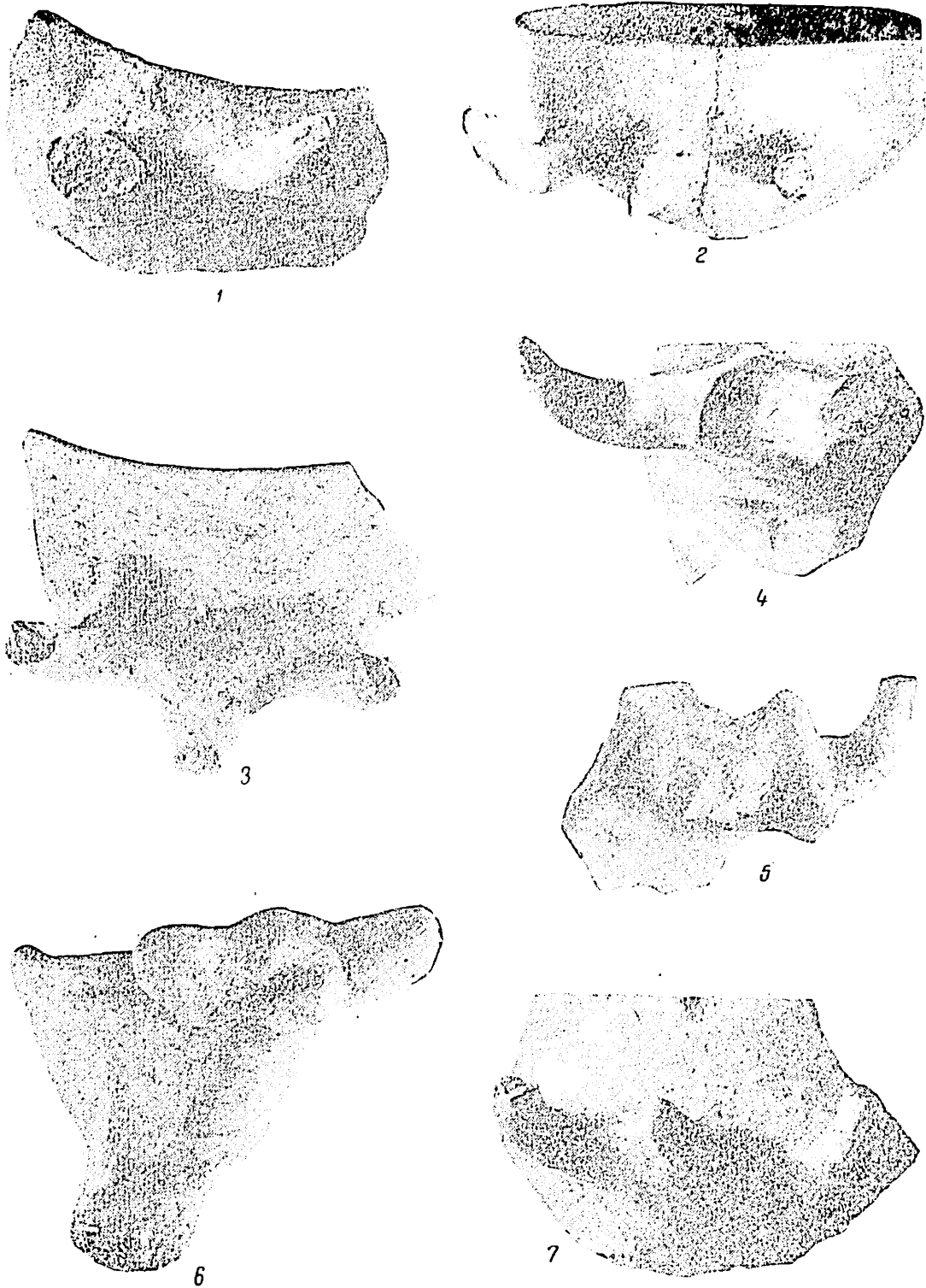

Fig. 29. — Cultura Cucuteni : 1, 3–5, 7, Truşeşti, faza A2 ; 2, Poienişti, faza A2 ; 6, Cucuteni, faza B1.

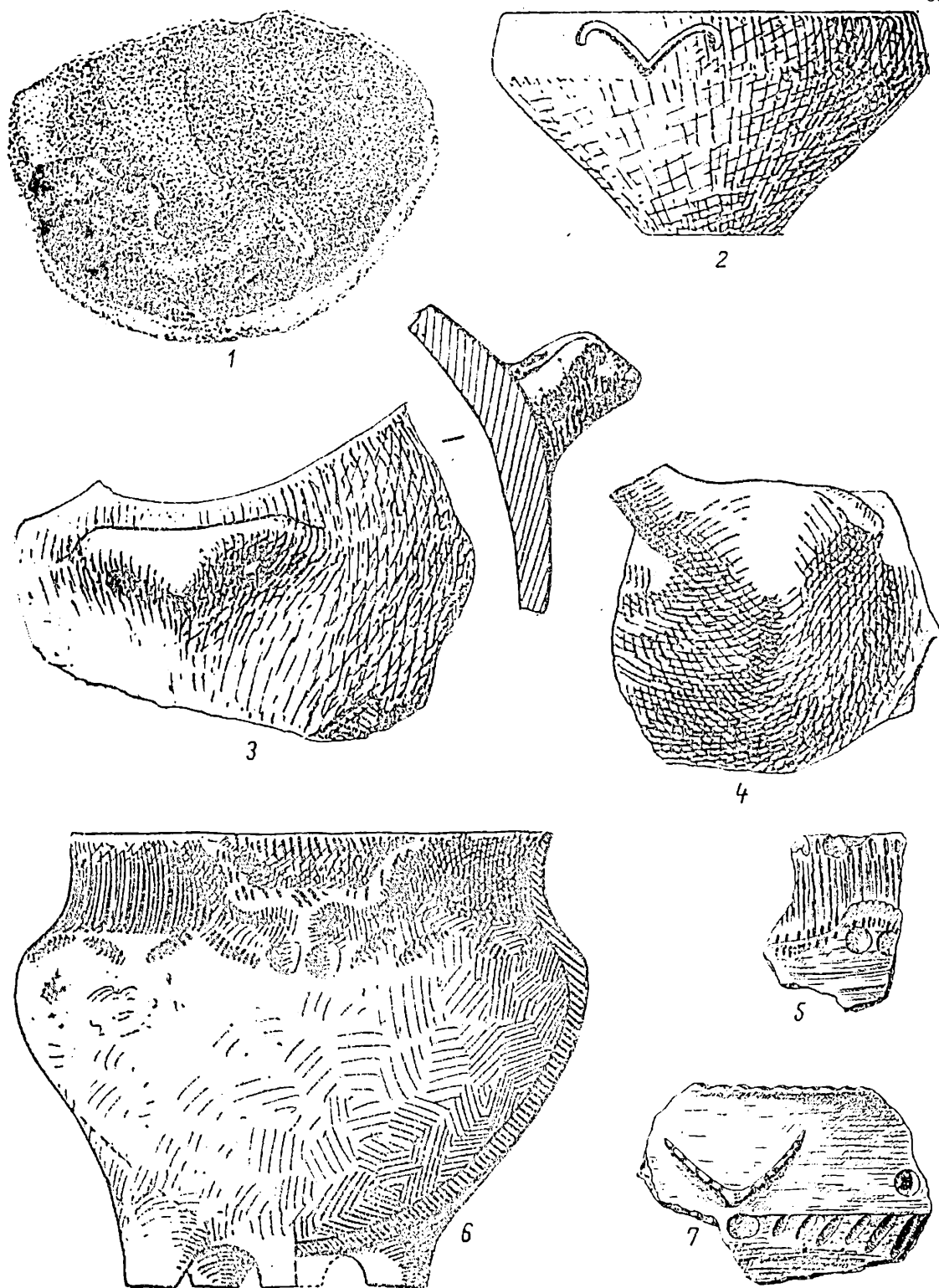

Fig. 30. — Cultura Cucuteni-Tripolie : 1, 6, Frumușica (Piatra Neamț), faza A2 (1) și B (6); 2–3, Podei, faza B2 (3) și varianta Monteoru (2); 4, Hăbășești, faza A2; 5, 7, Kudrinți (Ucraina), faza Cucuteni B.

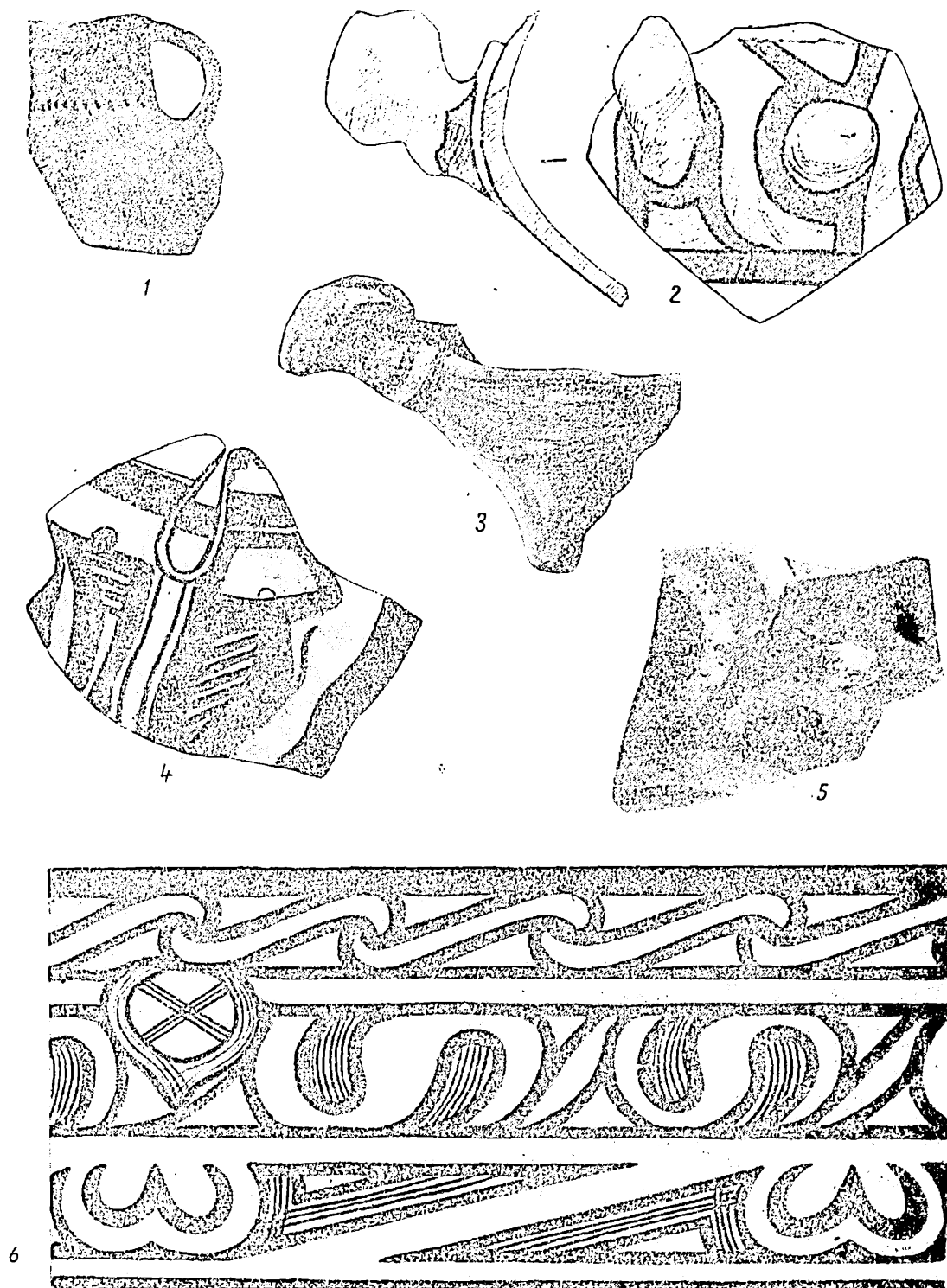

Fig. 31. — Cultura Cucuteni și Foltești II: 1, Foltești (Galați), cultura Foltești¹ II; 2, Hăbășești, cultura Cucuteni, faza A2; 3, Cucuteni, faza A2; 4, Tăcuta (Vaslui), faza A2; 5, Trușești, faza A2; 6, Podet, faza B2.

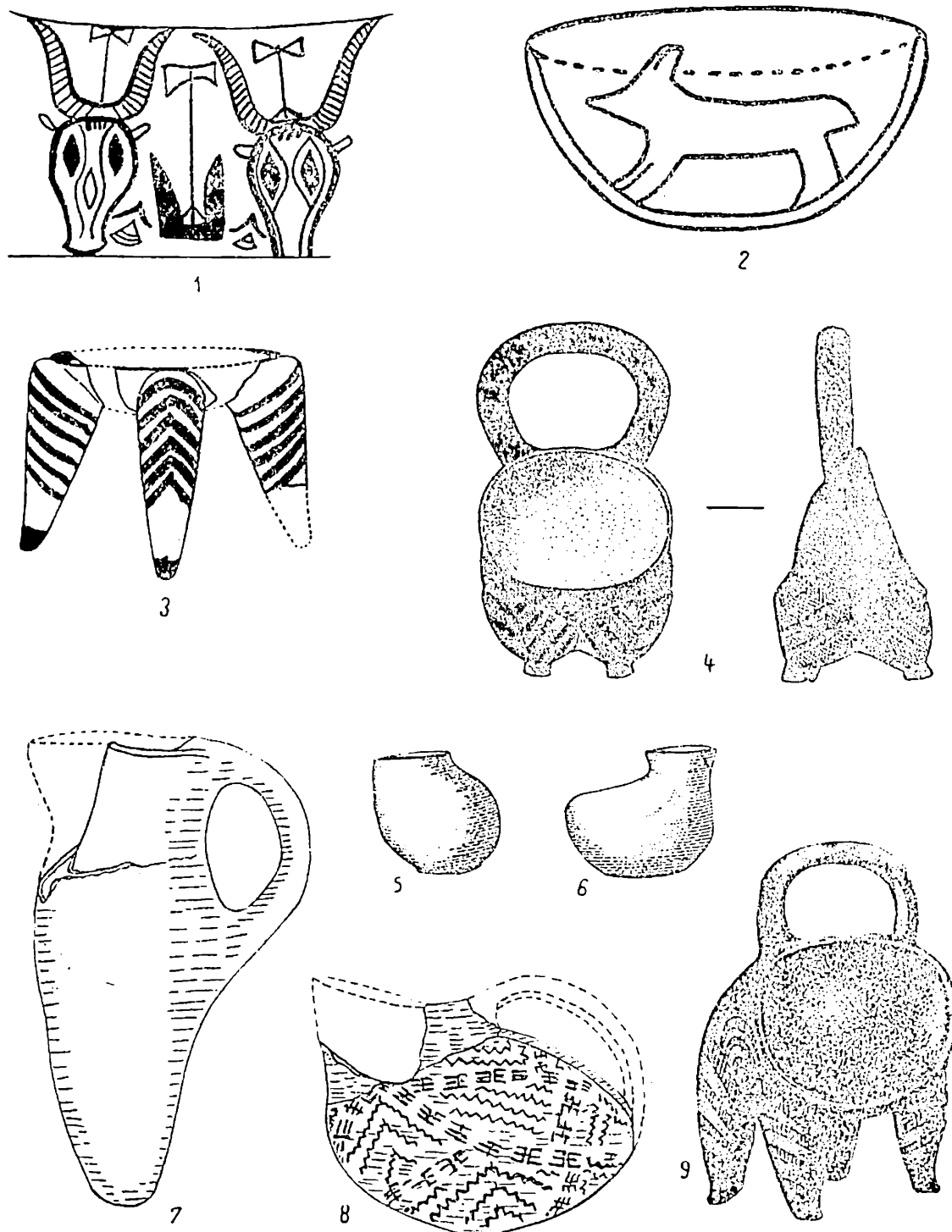

Fig. 32. — Culturile Egeei: 1, Cipru, perioada H.R.III; 2, Palaikastro (Creta), perioada M.M.I; 3, Tsangli (Tesalia), cultura Sesklo, perioada neolitică mijlocie; 4, Elateia (Grecia centrală), perioada neolitică mijlocie; 5–6, Nea Nikomedeia (Macedonia), perioada neolitică timpurie; 7, Cnossos, epoca neolitică; 8, Larissa (Tesalia), perioada neolitică târzie; 9, Kakanj (Bosnia), cultura neolitică Kakanj-Danilo.

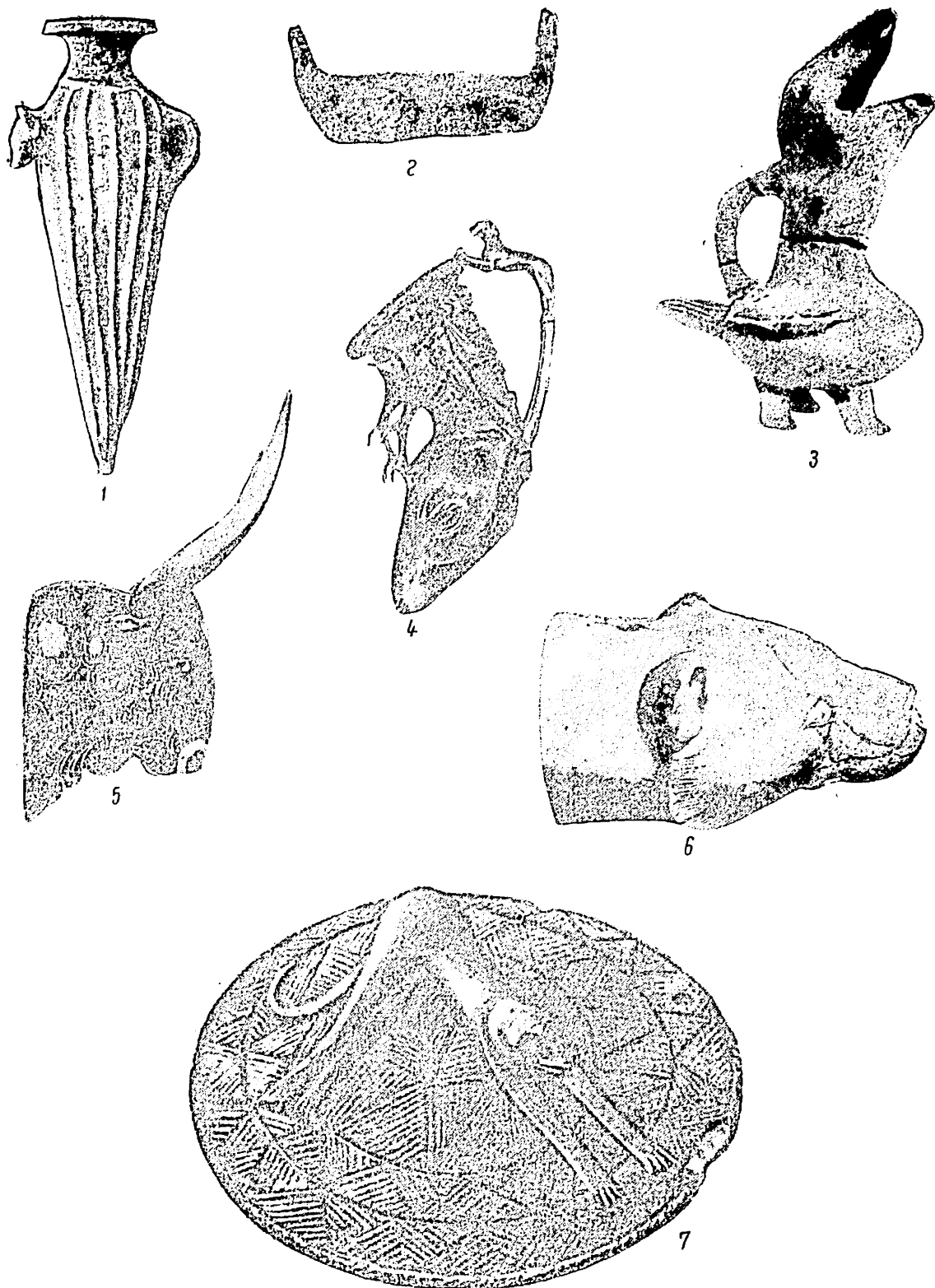

Fig. 33. — Culturile Egeei : 1, Minet el-Beida (Siria), perioada H.R.III; 2, 7, Mochlos (Creta), perioada M.A.I. (2) și M.A.II (7); 3, Kumasa (Creta), perioada M.A.III; 4, Panagjuriște (Tracia), epoca elenistică (sec. III î.e.n.); 5-6, Cnossos, perioada M.R.II.

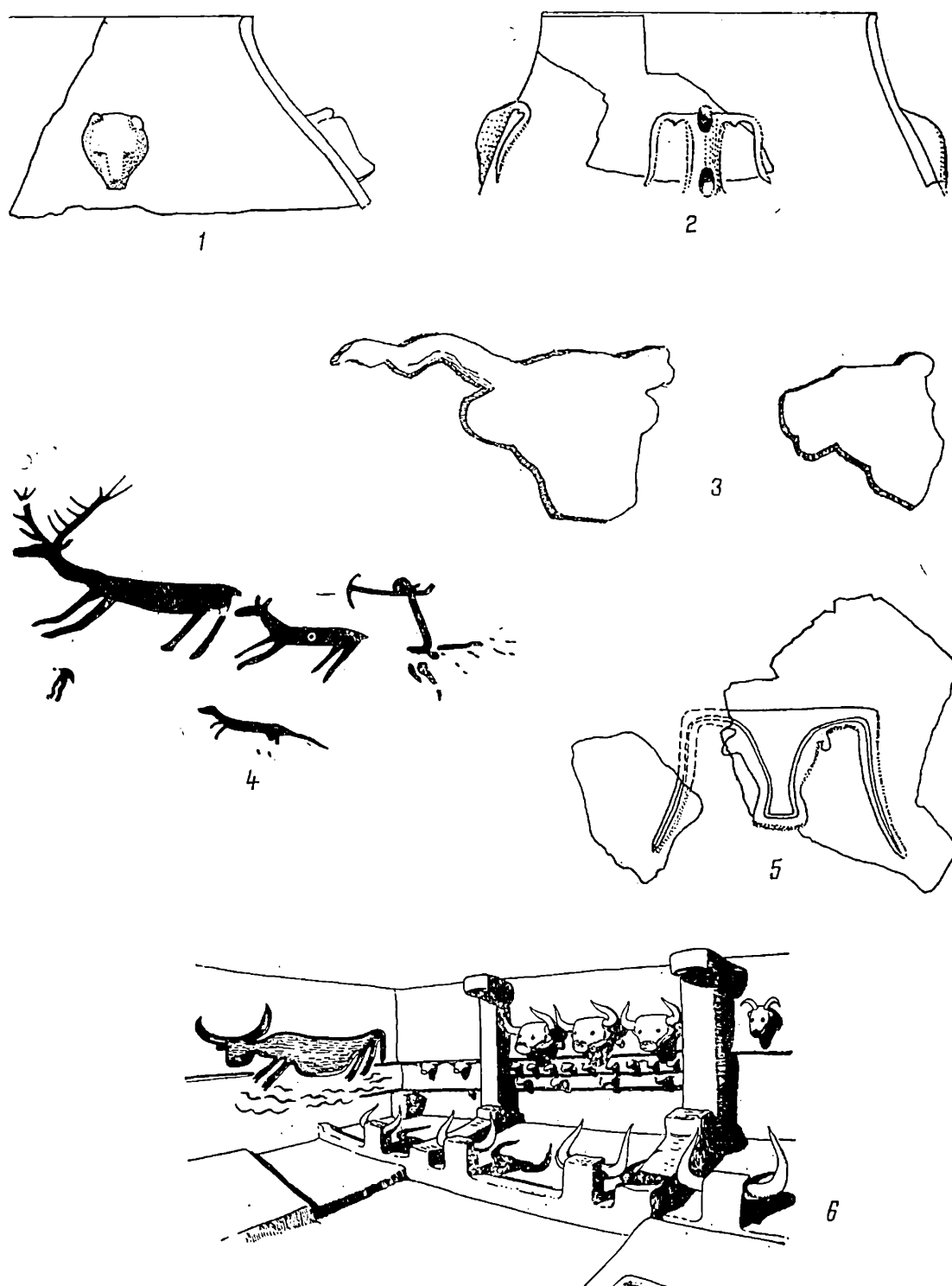

Fig. 34. — Culturile Asiei Mici : 1—2, 5, Hacilar VI, perioada neolitică târzie ; 3—4, 6, Çatal-Hüyük III (4), VI (6) și IX (3), epoca neolitică.

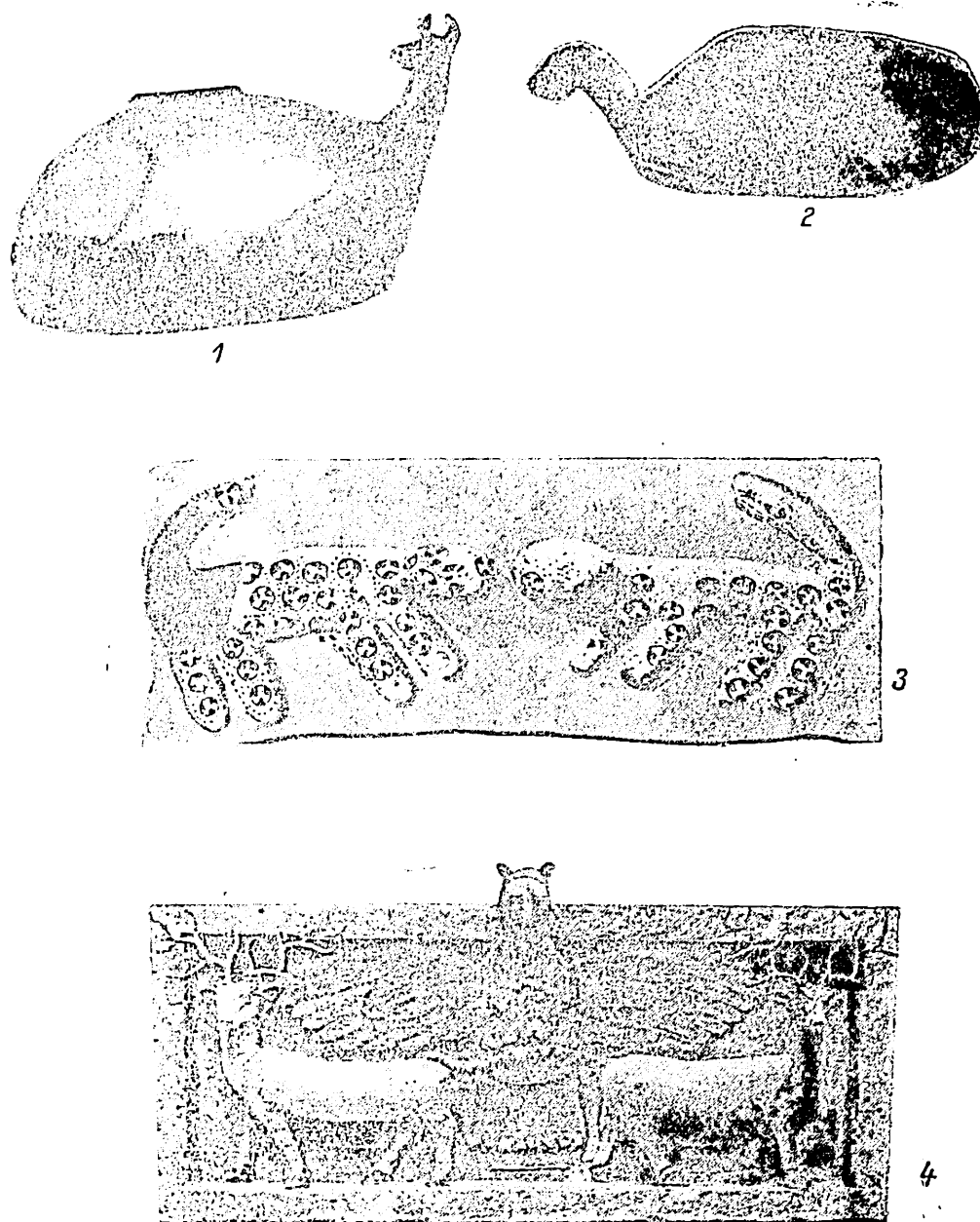

Fig. 35. — Culturile Asiei Mici și Mesopotamici: 1—2, Hacilar VI (Anatolia), perioada neolitică târzie; 3, Çatal-Hüyük VI (Anatolia), epoca neolitică; 4, El Obeid (Mesopotamia), perioada dinastică arhaică.

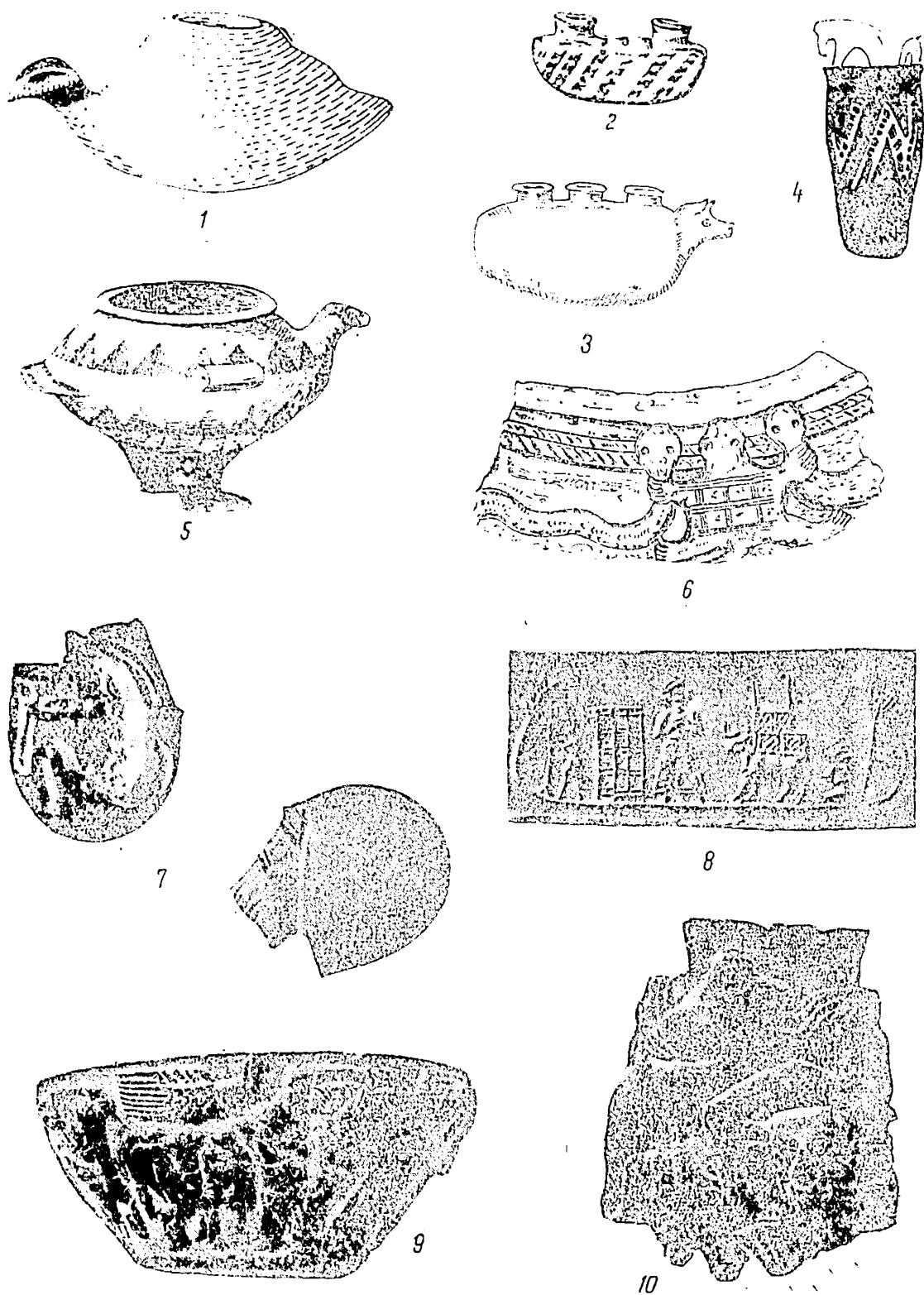

Fig. 36. — Culturile Mesopotamiei, Elamului și Egiptului: 1, Tell Arpacie 5—1 (Mesopotamia), perioada Obeid tîrzie; 2—3, 6, Susa (Elam), perioada Susa C (2—3) și II (6); 4, Egiptul predinastic, perioada amratiană; 5, Gebel-el-Tarif (Egipt), perioada gerzeană; 7, 10, Mesopotamia, perioada Djemdet-Nasr; 8, Uruk III (Mesopotamia) perioada Djemdet-Nasr; 9, Ur (Mesopotamia), perioada Djemdet-Nasr.

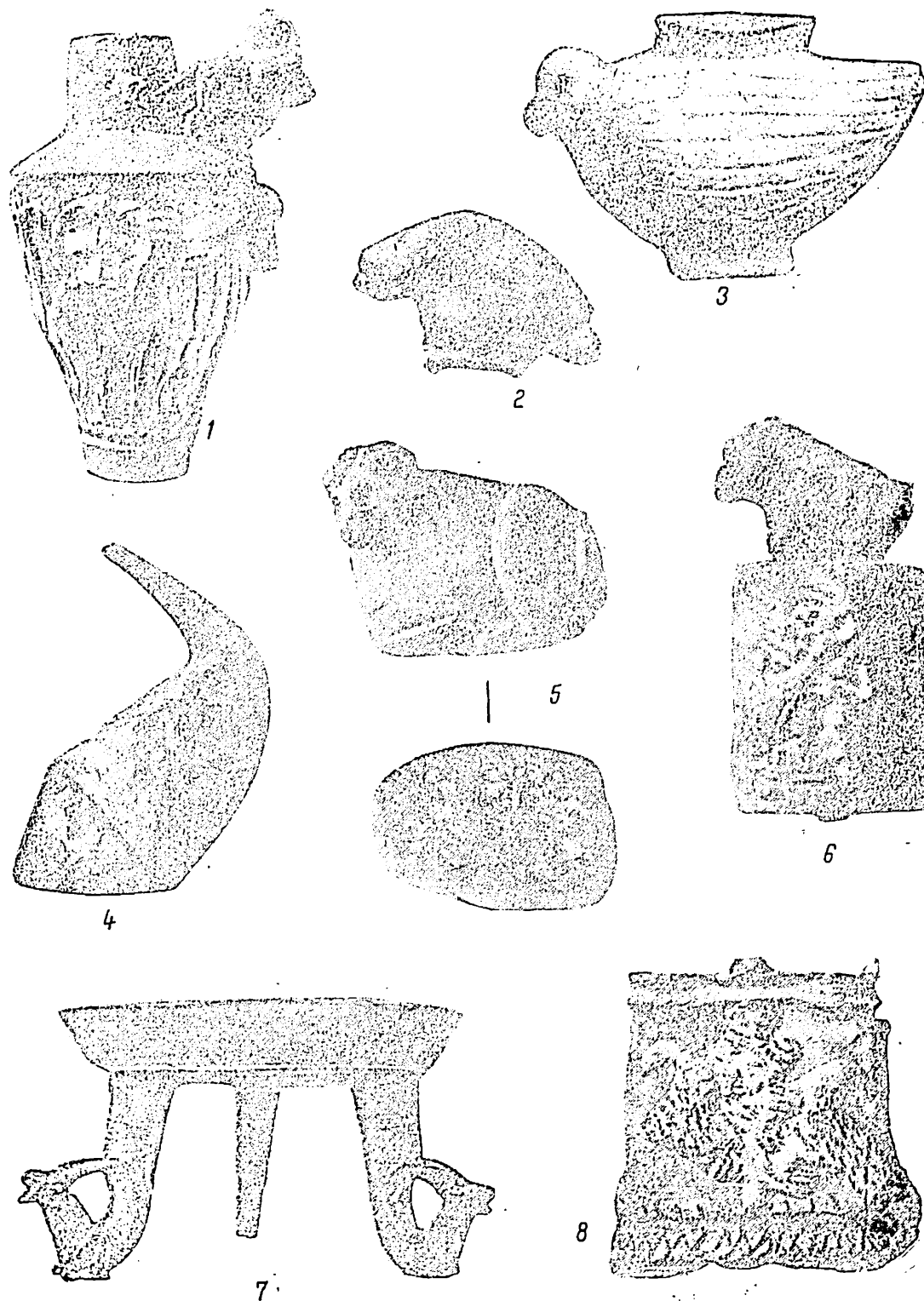

Fig. 37. — Culturile Mesopotamiei și Elamului: 1, 3, Uruk III, perioada Djemdet-Nasr; 2, 5–6, Mesopotamia, perioada Djemdet-Nasr; 4, Eşnunna (Mesopotamia), perioada dinastică arhaică; 7–8, Susa (Elam), perioada Susa II (8) și Dinastia I-a babiloniană (7).

STUDIUL RESTURILOR FAUNISTICE PROVENITE DIN AȘEZAREA APARTINÎND PERIOADEI DE TRECERE DE LA NEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI DE LA FOLTEȘTI

Perioada de trecere de la neolitic la bronz are o mare importanță pentru dezvoltarea societății omenеști, prin marile transformări petrecute în economia și cultura materială a populațiilor ce au viețuit atunci pe teritoriul țării noastre. Unele dintre aceste particularități pot fi evidențiate prin prelucrarea resturilor faunistice găsite în așezări; de aceea în studiul de față ne vom ocupa de materialul descoperit la Foltești cu prilejul săpăturilor executate în 1950 de un colectiv condus de M. Petrescu-Dîmbovița¹.

Cunoscuta stațiune arheologică de la Foltești este situată cam la 30 km nord de orașul Galați, pe o terasă ce mărginește zona inundabilă a Prutului, ea găsindu-se la limita dintre dealurile Fălciului și cîmpia Covurluiului.

Materialul faunistic provenit din stratele de cultură aparținînd perioadei de trecere de la neolitic la bronz (cultura Horodiștea Foltești I) este în cantitate destul de mică (circa 340 de resturi), dar totuși variat. Starea sa de conservare este foarte proastă: unele resturi sînt extrem de friabile, osul prezentînd un aspect poros, încît se macină ușor la atingere. Totodată, materialul este extrem de fragmentar, el fiind alcătuit în totalitate din „resturi de bucătărie” ale locuitorilor așezării. Cu excepția unui metacarp de cal, nu a fost găsit nici un os lung întreg și nici vreo porțiune mai mare de craniu; fragmentele asupra cărora s-au putut exercita măsurători sînt în cantitate destul de mică. Datorită acestor fapte, diagnoza nu a putut fi pusă decît la o parte a materialului faunistic, rămînînd aproape 90 de fragmente osoase — toate de mamifere — a căror specie nu a putut fi determinată cu precizie.

În tabelul nr. 1 sînt trecute grupele de animale de la care provin resturile de faună determinate.

Moluștele sînt reprezentate prin 20 de valve întregi sau fragmentare provenind de la *Unio* (cu speciile *U. crassus*, *U. tumidus*, *U. pictorum*) și doar o

¹ M. Petrescu-Dîmbovița, I. Cazan și C. Mateescu, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în SCIV, II, 1, 1951 p. 249 și urm.

singură cochilie aparține gasteropodelor, provenind de la un melc mic, *Cepaea vindobonensis*. S-au găsit numeroase resturi de pești, dar nu ne-au permis să stabilim o bună diagnoză diferențială; pe baza unor fragmente ale oaselor craniului (resturi de occipital, articular, dentar ceratohiale, operculare, raze branhi-

Tabelul nr. 1
Repartiția pe grupe a materialului determinat

Grupa	Fragmente	%
Moluste	21	8,33
Pești	34	13,50
Reptile (Chelonieni)	5	1,98
Păsări	1	0,39
Mamifere	191	75,80
Total	252	

stegale) s-au determinat speciile: crapul (*Cyprinus carpio*), somnul (*Silurus glanis*), bibanul (*Perca fluviatilis*), șalăul (*Sander lucioperca*); somnul fiind reprezentat și prin indivizi cu o talie calculată de circa 1 m. Pe lângă resturile peștilor osoși, este de menționat și prezența unui solz (placă) de accipenserid, probabil provenind de la nisetru (*Accipenser güldenstaedti*).

Resturile chelonienilor sînt reprezentate prin 5 fragmente de carapace și plastron ale broaștei țestoase de apă (*Emys orbicularis*), iar păsărilor le revine doar o vertebră cervicală, care provine de la un individ de talie mare, pentru care nu am putut stabili diagnoza specifică.

Mamiferelor le aparțin resturi osoase provenind de la 13 specii dar numărul fragmentelor variază mult de la o specie la alta, așa cum se constată din tabelul nr. 2.

Rozătoarele sînt reprezentate prin castor (*Castor fiber*), de la care provine doar un femur fragmentar.

Carnivorelor le aparțin resturi osoase ce provin de la cîine (*Canis familiaris*), lup (*Canis lupus*) și vulpe (*Vulpes vulpes*). Primul este reprezentat prin 4 piese fragmentare de la 2 indivizi maturi de talie relativ mică și este deci probabil că puternica diversificare a cîinelui constatată în epoca bronzului nu începuse încă². Pentru cele 2 specii sălbatice nu se disting particularități deosebitoare față de reprezentanții actuali.

Copitatele, care prezintă materialul cel mai abundent, sînt reprezentate prin 5 grupe distincte: suidele, bovinele, ovicaprinele, cervideele și ecvideele.

Între suidele din materialul descoperit la Foltești, mistrețul (*Sus scrofa ferus*) este mai abundent decît porcul domestic (*Sus scrofa domesticus*), el fiind reprezentat prin 18 fragmente provenind în majoritate de la indivizi robuști, în medie

² S. Haimovici, *Studiul paleofaunei epocii bronzului de pe teritoriul României*, teză de doctorat, în manuscris.

mai mari decât mistrețul actual din regiunile noastre³. Porcul domestic, de la care au putut fi măsurate doar 5 resturi, pare a fi de talie relativ mică, asemănătoare cu aceea a așa-zisului tip palustris⁴. Cele 3 piese pentru care nu s-a putut preciza exact dacă aparțin porcului sau mistrețului provin probabil tot de la acesta din urmă sau eventual de la hibrizi dintre specia domestică și cea sălbatică.

Tabelul nr. 2

Freevența pe fragmente și indivizi a mamiferelor determinate

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Castor fiber</i>	1	0,52	1	2,39
<i>Canis familiaris</i>	4	2,09	2	4,76
<i>Canis lupus</i>	1	0,52	1	2,39
<i>Vulpes vulpes</i>	3	1,57	2	4,76
<i>Sus scrofa ferus</i>	18	9,42	4	9,52
*	3	1,57		
<i>Sus scrofa domesticus</i>	10	5,23	4	9,52
<i>Bos taurus</i>	67	35,08	8	19,04
<i>Bos primigenius</i>	8	4,20	3	7,14
<i>Ovis aries</i>	3	6,81	5	11,90
**	10			
<i>Cervus elaphus</i>	30	15,71	5	11,90
<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,52	1	2,39
<i>Equus caballus</i>	30	15,71	5	11,90
<i>Equus hemionus</i>	2	1,05	1	2,39
Total	191		42	

* Reprezintă resturile pentru care nu s-a putut preciza dacă aparțin mistrețului sau porcului domestic.

** Reprezintă resturile de ovicaprine la care nu se poate face diagnoza diferențială între *Ovis* și *Capra*.

Bovinele domestice (*Bos taurus*) prezintă în materialul faunistic de la Foltești cantitatea cea mai mare de resturi. Totuși lipsesc cu totul fragmente de coarne și craniu, iar cele de maxilare și dinți sînt foarte deteriorate; s-au putut executa doar cîteva măsurători pe unele resturi ale oaselor lungi. Este astfel imposibil de a cunoaște mai detaliat caracteristica taurinelor crescute de locuitorii de la Foltești, probabil însă că ele nu erau de talie mai mică decât cele din așezările neolitice din Moldova⁵.

Bovinele sălbatice sînt reprezentate prin bour (*Bos primigenius*), care era încă destul de abundent în acea perioadă în regiunile de joasă altitudine din țara noastră; densitatea sa scade în aceste zone abia în bronzul propriu-zis⁶.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

Ovicaprinele prezintă la Foltești o cantitate mică de resturi, ele fiind totodată foarte fragmentare și nesemnificative. S-a putut pune în evidență prezența oii, căreia îi aparțin precis un astragal foarte robust, un calcaneu și o epifiză inferioară a metatarsului; deși capra nu a fost de loc evidențiată, nu putem fi complet siguri de lipsa ei la Foltești, întrucât resturi ale acestei specii s-ar putea găsi printre acele fragmente osoase la care diagnoza diferențială între genurile *Ovis* și *Capra* nu se poate face.

Cervideele sînt reprezentate prin 2 specii; căpriorul (*Capreolus capreolus*) și cerbul (*Cervus elaphus*). Căpriorul prezintă doar un singur rest osos. Cerbul prezintă material osos mult mai abundent, lui aparținîndu-i un număr mare de fragmente, dintre care unele au putut fi măsurate; el nu apare mai mic decît cel din neolitic ⁷. Se remarcă de asemenea că frecvența cerbului, astăzi cantonat doar în zonele pericarpătice, era, ca și în neolitic, încă foarte mare în regiunile de joasă altitudine a țării, densitatea sa specifică scăzînd aici abia în timpul epocii bronzului ⁸.

Ecvideele sînt reprezentate la Foltești printr-un material relativ abundent, aparținînd în special calului domestic (*Equus caballus*). Acesta prezintă resturi variate, dar foarte fragmentare; el avea o talie mijlocie (pe baza unui metacarp, a fost calculată o înălțime de greabăn de 1,43 m), fiind totuși relativ masiv.

Culanului (*Equus* <*Asinus*> *hemionus*) îi aparțin două resturi: un M¹ și o falangă I. Existența sa la Foltești arată că acest ecvid sălbatic pătrundea din stepele nord-pontice în prima parte a holocenului și în regiunile din răsăritul României, care reprezentau probabil una din limitele spre SV ale arealului său european ⁹; menționăm că resturile găsite de noi prezintă totodată și unele particularități morfologice și dimensionale care le deosebesc de culanul actual din Mongolia ¹⁰.

★

Analizînd cifrele tabelului nr. 1, se poate constata că deși mamiferele reprezintă peste 3/4 din totalul materialului de la Foltești, o cantitate relativ mare de resturi revine moluștelor și peștilor. Este astfel evident că, atît culesul lameli-branhiatelor, cît și pescuitul jucau încă un rol destul de important în economia locuitorilor din așezare, ele putînd fi socotite ca ocupații bine conturate. Trebuie menționat faptul că pescuitul scoicilor se exercită intens și în așezări cucuteniene ¹¹ din regiunile de joasă altitudine, dar că această ocupație devine în epoca bronzului cu totul sporadică ¹². În ceea ce privește marea pondere a pescuitului la Foltești, considerăm că el trebuie pus în legătură directă cu condiții de mediu foarte propice existente acolo (apropierea de apele mari: Prutul, Dunărea, Brațeșul etc.), întrucît în general nici în neoliticul final ¹³ și nici în epoca bronzului ¹⁴ nu a fost găsită în alte așezări o cantitate atît de mare de resturi de pești.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ S. Haimovici, *Asupra unor caracteristici ale lui Equus (Asinus) hemionus* Pall, în AȘU-Iași, seria a II-a, 12, 1. 1966.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ S. Haimovici, *L'étude de la faune néolithique de Trușești*, în AȘU-Iași, seria a II-a, 6, 2, 1960, p. 387.

¹² S. Haimovici, *Studiul paleofaunei epocii bronzului*.

¹³ O. Necrasov și M. Bulai-Știrbu, *L'élevage, la chasse et la pêche durant le Néolithique en Roumanie. Actes du VIIème Congrès International des Sciences Anthropologiques*, Moscou, 1964.

¹⁴ Ibidem.

Fragmente foarte puține provenite de la chelonieni și păsări, deși vin să arate că culesul reptilelor și vînatul păsărilor sălbatice nu se făcea decît sporadic, demonstrează totuși faptul că locuitorii din așezarea de la Foltești exploatau din plin toate resursele care le puteau oferi o hrană animală.

Dacă considerăm cantitatea resturilor provenind de la mamifere sălbatice, se vede imediat rolul important al vînătorii, care reprezenta totuși o ocupație de ordin secundar față de creșterea animalelor (vezi tabelul nr. 3).

Tabelul nr. 3

Raportul pe fragmente și indivizi dintre mamiferele domestice și sălbatice

Grupe mamifere	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Mamifere domestice	124	64,92	24	57,14
Mamifere sălbatice	64	33,51*	18	42,86

* Diferența pînă la 100 % este dată de cele 3 fragmente pentru care nu s-a putut preciza dacă aparțin mîștrețului sau porcului domestic.

Trebuie arătat că o asemenea mare pondere economică a vînătorii a fost observată doar în unele așezări neolitice din România¹⁴, dar stațiunile epocii bronzului, chiar și cele care sînt situate în regiuni fizico-geografice foarte propice pentru executarea vînatului, nu prezintă nici pe departe o asemenea frecvență ridicată a resturilor de mamifere sălbatice¹⁵.

Se constată că erau vîinate cu precădere copitatele, bourul, mistrețul, și, în special, cerbul. Dacă luăm în considerare și talia speciilor menționate mai sus, reiese că vînătoarea avea mai întîi, evident, un rol alimentar, vînatul animalelor în mod expres pentru blană nepărînd a fi avut vreo importanță.

Creșterea animalelor trebuie socotită drept o ocupație de bază pentru locuitorii așezării de la Foltești.

Locul primordial printre mamiferele domestice (vezi tabelul nr. 4) este deținut de taurine, care ocupă același rol preponderent atît în așezările neolitice¹⁶, cît și în cele ale epocii bronzului¹⁷ din România. O importanță mult mai mică o au la Foltești ovicaprinele și mai ales porcinele. Se remarcă totodată frecvența ridicată a calului, care în această vreme era în mod precis domesticit. O frecvență atît de înaltă nu numai că apare brusc la Foltești, calul fiind în general sporadic în neoliticul final¹⁸, dar ea nu este nici măcar caracteristică pentru culturile bronzului din România, exceptînd etapa sa tîrzie (cultura Noua)¹⁹. Resturile mai puține de porcine la Foltești decît în general în stațiunile neoliticului și ale bronzului propriu-zis ar putea fi interpretate ca un indiciu al unui caracter mai mobil al populației din această așezare.

Considerînd unele caracteristici morfologice ale oaselor și repartiția indivizilor pe sexe și vîrste, putem conchide că animalele domestice erau ținute la Foltești cu precădere pentru scopuri utilitare (lapte, lînă, muncă) și nu numai ca fur-

¹⁴ S. Haimovici, *Studiul paleofaunei epocii bronzului...*

¹⁵ O. Necrasov și M. Bulai-Știrbu, *art. cit.*

¹⁷ S. Haimovici și G. Gheorghiu, *L'élevage et la chasse durant l'âge du bronze en Roumanie. Actes du VIIème Con-*

grès International des Sciences Anthropologiques, Moscou, 1964.

¹⁸ O. Necrasov și M. Bulai-Știrbu, *art. cit.*

¹⁹ S. Haimovici și G. Gheorghiu, *art. cit.*

nizoare de carne; calul era folosit pentru muncă, probabil la tracțiune, dar și în alimentație. Creșterea animalelor avea încă un grad de mare primitivitate.

Tabloul nr. 4

Frecvența pe fragmente și indivizi a mamiferelor domestice

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	67	54,03	8	33,33
<i>Ovicaprinac</i>	13	10,48	5	20,83
<i>Sus scrofa domesticus</i>	10	8,07	4	16,68
<i>Equus caballus</i>	30	24,19	5	20,83
<i>Canis familiaris</i>	4	3,23	2	8,33

În concluzie, dacă comparăm caracteristicile faunei descoperite la Foltești cu resturile găsite în așezările neoliticului din România, se distinge un număr de elemente comune. În ceea ce privește asemănarea cu fauna din stațiunile epocii bronzului (îndeosebi acelea aparținând bronzului târziu), asemănarea constă în prezența și frecvența relativ ridicată a calului domestic.

S. HAIMOVICI

ÉTUDE DES RESTES FAUNIQUE PROVENANT DE L'ÉTABLISSEMENT DE FOLTEȘTI, APPARTENANT À LA PÉRIODE DE TRANSITION DU NÉOLITHIQUE À L'ÂGE DU BRONZE

R É S U M É

La station de Foltești est située près du Prut, à 30 km environ au nord de Galați. La présente étude porte sur les restes fauniques provenant de la période de passage du néolithique à l'âge du bronze (civilisation de Horodiștea-Foltești I).

Le matériel se présente à l'état fragmentaire, étant constitué de déchets de cuisine. On a pu déterminer 252 restes osseux, appartenant aux groupes suivants: mollusques, poissons, chéloniens, oiseaux, mammifères (voir tableau n° 1).

Les mammifères sont représentés par 13 espèces; leur fréquence ressort du tableau n° 2. Il faut remarquer autant la présence de l'hémione que la fréquence relativement grande pour cette zone de basse altitude de l'aurochs et du cerf.

Le tableau n° 3 expose le rapport quantitatif entre mammifères sauvages et domestiques; le tableau n° 4, la fréquence des mammifères domestiques.

L'on constate que la cueillette des mollusques et la pêche jouaient encore un rôle économique évident pour la population de Foltești. La chasse présentait également une grande importance, quoique l'élevage doive être considéré comme son occupation de base. On note autant la fréquence des bovidés que l'existence et la fréquence relativement grande du cheval domestique.

AȘEZAREA DIN EPOCA BRONZULUI DE LA BOGDĂNEȘTI (JUD. BACĂU)*

RAPORT AMPLU ASUPRA CERCETĂRIILOR ARHEOLOGICE
EFECTUATE ÎN ANII 1959—1962

Pentru cunoașterea culturii Monteoru din Moldova, un interes deosebit îl prezintă numeroasele așezări cu un bogat și variat material arheologic identificate în zona sud-vestică a Moldovei¹. Din acest motiv, se impunea ca în afară de întocmirea unui repertoriu arheologic prin care să se illustreze intensitatea urmelor de locuire Monteoru, să se cunoască printr-o cercetare sistematică și conținutul culturii materiale. Efectuarea unor săpături arheologice la Bogdănești au avut tocmai ca scop îmbogățirea cu noi date a diferitelor aspecte sub care s-a manifestat cultura Monteoru în această zonă a Moldovei².

Din punct de vedere geomorfologic așezarea de la Bogdănești se situează în depresiunea Onești, caracterizată prin „poduri largi mărginite de frunți abrupte”, care au fost create de apele Trotușului, Tazlăului, Oituzului și Cașinului. Din aceste terase s-au desprins promontorii-cetățui cu o bună apărare naturală, care au contribuit prin configurația lor geografică la o intensă populare a zonei de sud-est a Moldovei în epoca bronzului³. Așa se explică, numărul mare de stațiuni (circa 50) aparținând culturii Monteoru. Trebuie însă remarcat faptul că purtătorii

* Săpăturile au fost efectuate de către un colectiv format din : Marilena Florescu (responsabil), C. Buzdugan, Eug. Dogan-Antonescu, V. Căpitanu, L. Boambă și L. Șimanschi. La prelucrarea materialului arheologic și la redactarea prezentului raport au participat M. Florescu și C. Buzdugan după cum urmează : prelucrarea materialului arheologic din anii 1960—1961 și prelucrarea științifică a întregului material rezultat din săpăturile de la Bogdănești, text, note, rezumat, catalogul descoperirilor și ilustrația, p. 103—191, 193—205 (M. Florescu); prelucrarea muzeistică a materialului arheologic descoperit în anul 1959 și redactarea sondajului de la Podae, p. 192 (C. Buzdugan).

¹ Primele informații referitoare la așezările preistorice din această zonă se datoresc cercetărilor de teren efectuate de către C. Matasă între anii 1933—1940 (C. Matasă, *Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tg. Ocna-Podei*, în *AM*,

II—III, 1964, nota 1). Ulterior, cu ocazia cercetării zonei geografice — depresiunea Onești —, I. Șandru, a identificat 18 așezări aparținând epocii bronzului (I. Șandru, *Contribuții geografice și economice asupra evoluției așezărilor omenești în depresiunea subcarpatică Onești*, în *AȘU*, Iași (seria nouă), secț. II (Șt. Nat.), tom. VII, fasc. 1, 1961, p. 215—230). Menționăm de asemenea și cercetările lui C. Buzdugan prin care s-au adus date noi referitoare la epoca bronzului din această zonă (vezi în *Carpica*, I, 1968, p. 101—110).

² Aceasta era cu atât mai necesar cu cât materialul arheologic provenit din cercetările de suprafață (vezi mai sus) releva elemente extrem de interesante mai ales în ceea ce privește ornamentarea ceramicii.

³ I. Șandru, *op. cit.*, p. 215—216.

acestei culturi au folosit îndeosebi promontoriile-cetățui desprinse din terasele superioare și numai în rare cazuri s-au stabilit și pe terasele inferioare ale râurilor.

În ceea ce privește așezarea de la Bogdănești, se constată că resturile de locuire se găsesc pe platoul unui promontoriu desprins prin eroziune din terasa superioară a Oituzului, denumit în partea locului „Todoscanu”. Pantele abrupte l-au transformat într-o adevărată „cetățuie” apărată natural. Trebuie să menționăm totuși că în partea de sud-est panta coboară sub formă de șa și constituie astfel, o cale de acces cu terasa din apropiere. Suprafața promontoriului, ușor bombată nu depășește 2 ha, iar resturile de locuire ocupă zonele periferice și creasta.

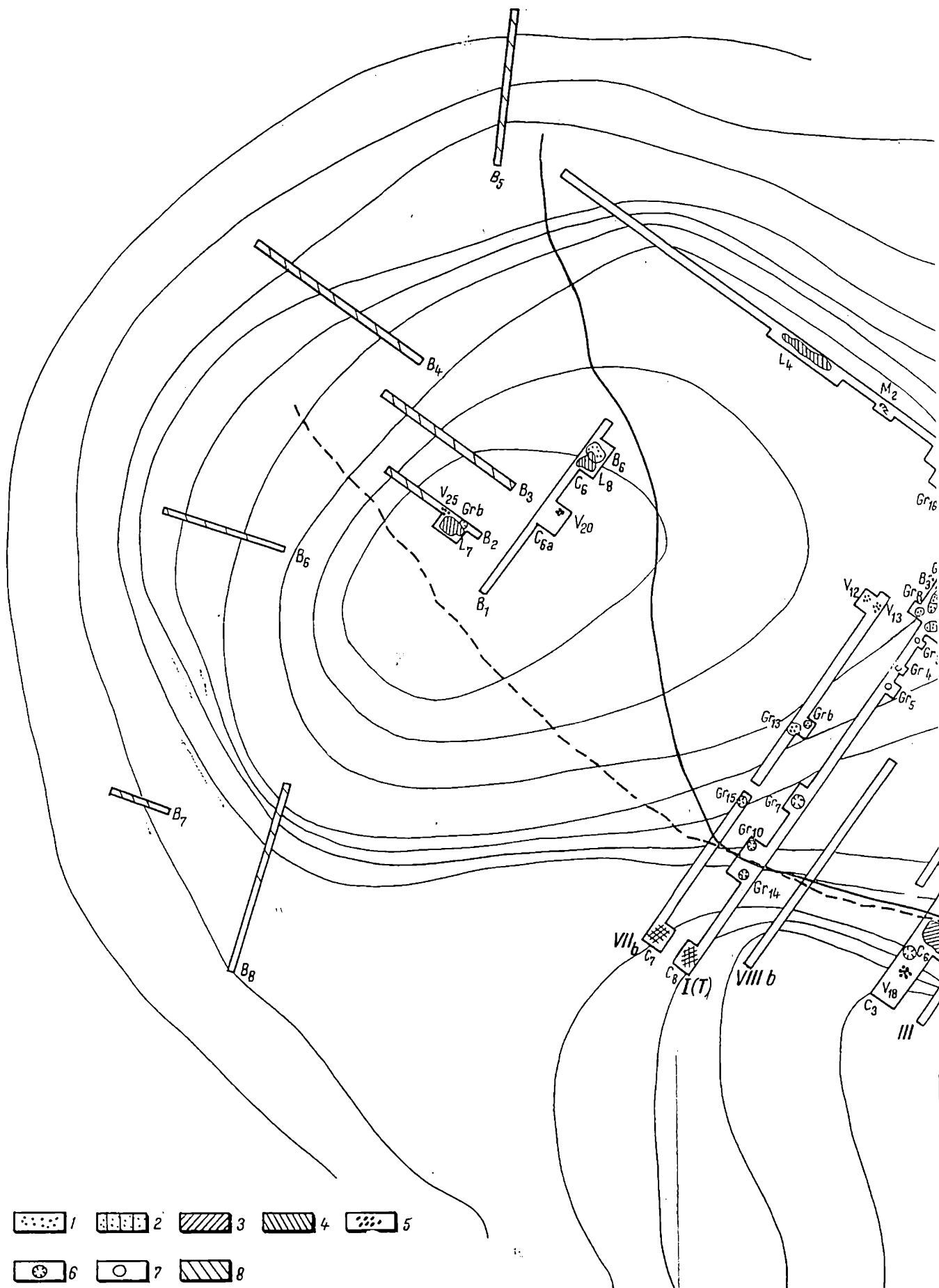

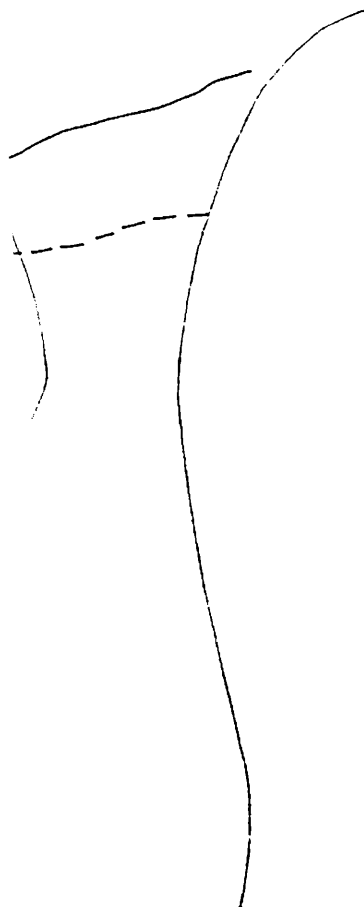
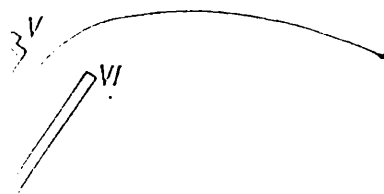
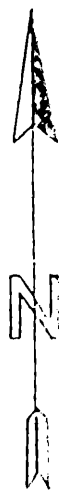
Deoarece prin săpăturile de la Bogdănești nu s-a urmărit cercetarea integrală a așezării din epoca bronzului, sondele efectuate au avut ca scop totuși identificarea principalelor vestigii (locuințe, gropi cu resturi menajere, sistem de fortificație) a purtătorilor culturii Monteoru. Astfel, prin secționarea cu șanțuri în cruce (L și T) a promontoriului s-au putut determina sectoarele în care se concentrează resturile de locuire. În afară de aceasta, prin secționarea zonei de sud-est a cetățuii s-a urmărit cercetarea pantei care coboară în șa, unde ar fi putut exista un sistem de fortificație. În sfârșit, sondajul din zona de sud-vest a avut ca scop identificarea locuințelor care ar fi putut fi amenajate prin escarparea pantei.

Cu toate că săpăturile de la Bogdănești nu reprezintă decât un sondaj de mai mare amploare, secțiunile efectuate pe platoul propriu-zis și pe pante se încadrează într-un sistem unitar conceput pentru o eventuală cercetare integrală a acestei așezări (fig. 1).

Stratigrafia. Avându-se în vedere că resturile de locuire nu sînt dispersate uniform pe suprafața cetățuii, succesiunea etapelor și fazelor de evoluție ale culturii Monteoru a fost surprinsă prin săparea șanțurilor T, III, VII b și VIII b care au oferit cele mai concludente date stratigrafice. Astfel, prin secționarea așezării cu șanțul T s-a constatat că la capetele de nord-nord-est și sud-sud-est ale cetățuii, sub solul vegetal gros de 3—15 cm urmează un strat aluvionar care ajunge la circa 1 m grosime în sectorul de sud-sud-est, conținând fragmente ceramice specifice fazelor Monteoru Ic₂ și Ic₃. În rest, pe traseul șanțului, solul vegetal acoperă o depunere de 30 cm constînd din pămînt negru clisos la baza căruia se găsesc urmele locuințelor și vetrelor din faza Monteoru Ic₂ (etapa I). Sub această depunere, urmează solul brun cenușiu de 20—30 cm grosime care conține fragmente ceramice din faza Monteoru Ic₃ (etapa I și a II-a). De la baza acestui strat s-au săpat trei semibordeie identificate în sectorul central al așezării. În mod cu totul izolat la capetele șanțului, s-au descoperit în solul brun-gălbui, acoperit de stratul cenușiu al fazei Monteoru Ic₃ și cîteva complexe „in situ” ale unei așezări neolitice din faza Cucuteni B, distrusă probabil de alunecările de teren care au survenit ulterior. În mod deosebit trebuie să amintim că în sectorul de sud al șanțului T a fost identificat un șanț de apărare săpat de la baza solului negru clisos care întrerupea depunerea cenușie a fazei Monteoru Ic₃. Atragem atenția că resturi de locuire „in situ” aparținînd fazei Monteoru Ic₂ nu au fost identificate

în afara șanțului de apărare decât cu totul izolat. Acest fapt, ne determină să considerăm că așezarea din faza Monteoru Ic₂ a fost întărită cu un șanț de apărare. O a doua secțiune S. III, a oferit un tablou mai complet al evoluției culturii

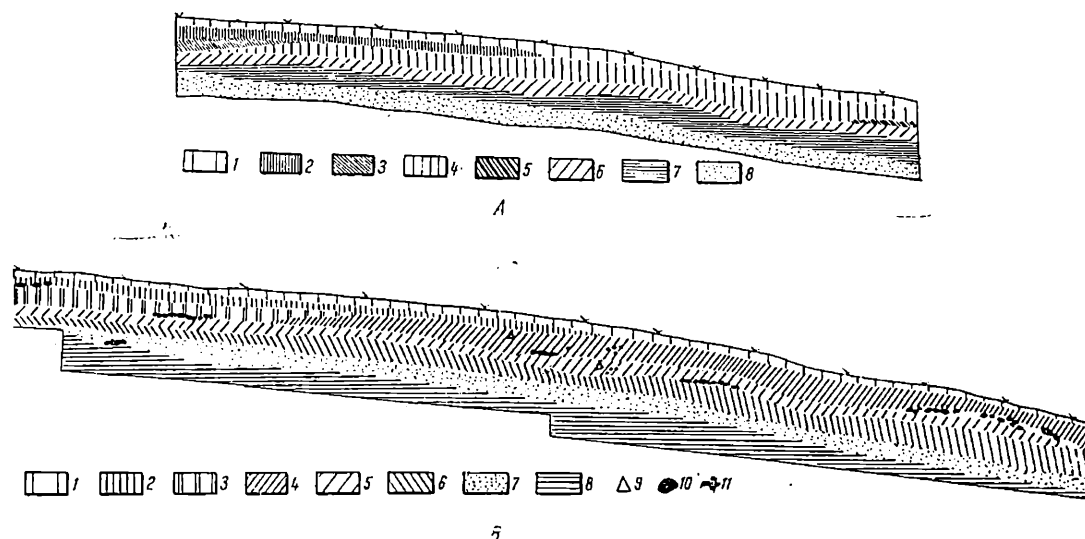
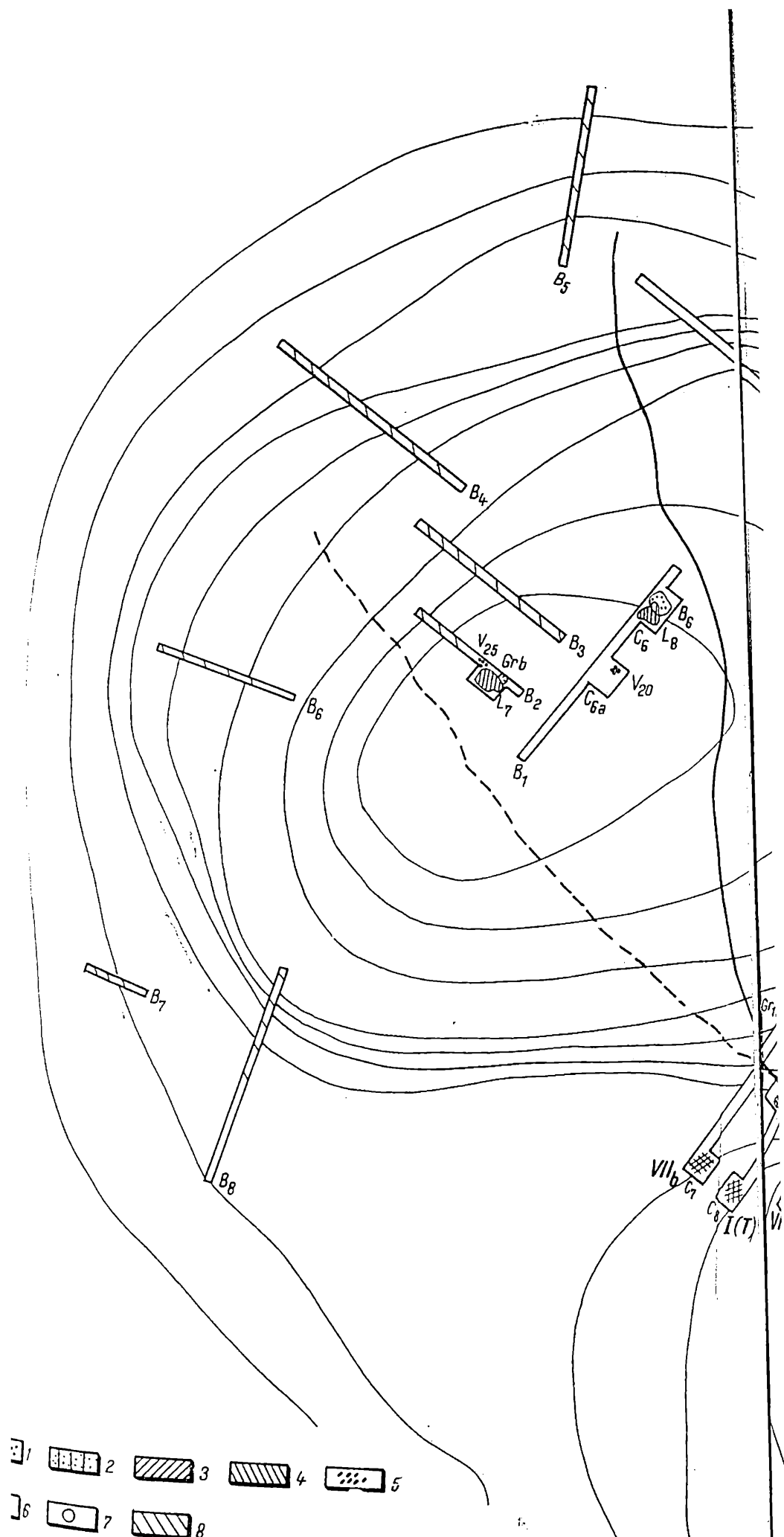
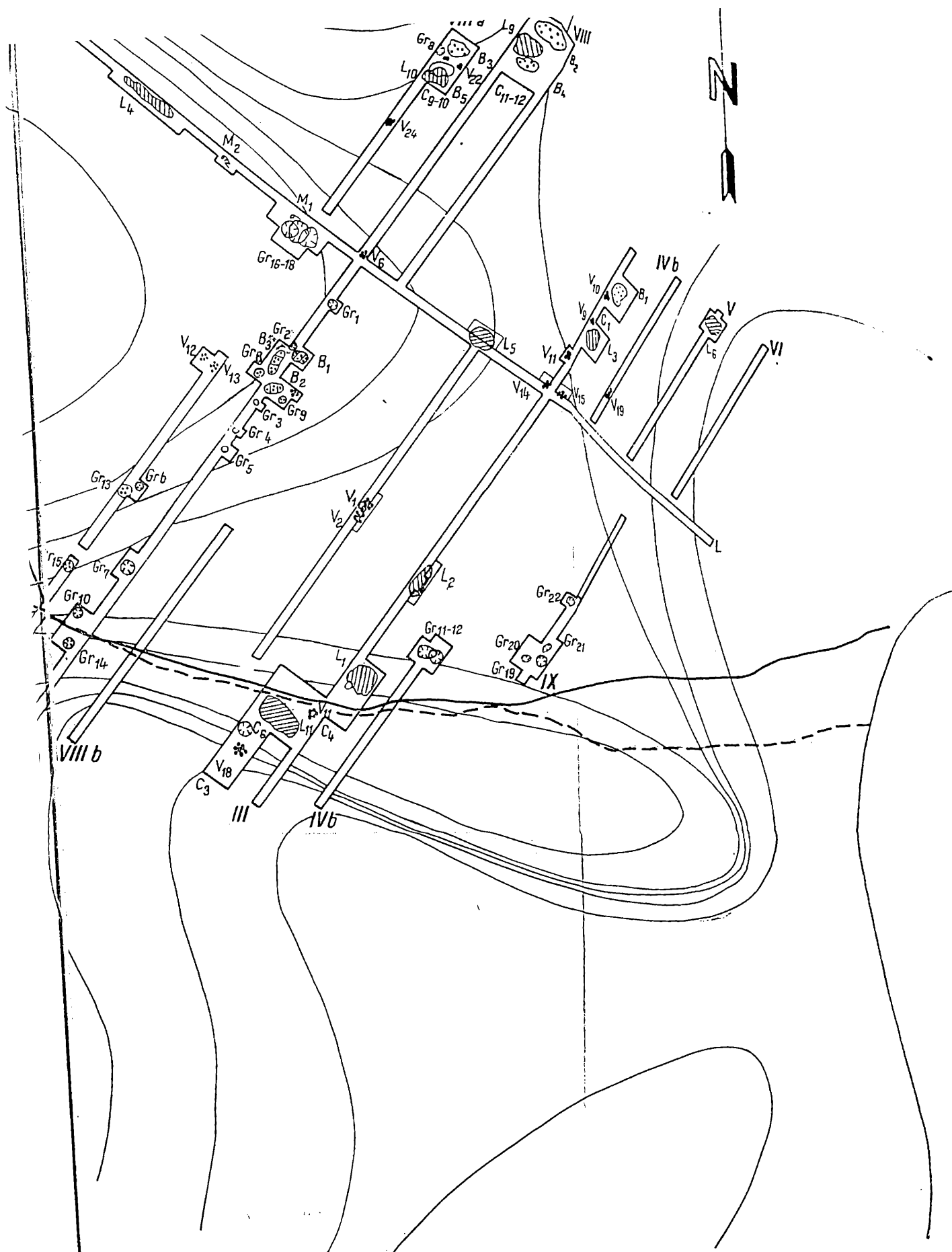

Fig. 2. — Bogdănești — Todoseanu. A. Profilul peretelui de vest al șanțului I: 1, sol vegetal; 2, sol brun cu resturi Monteoru Ic₂ (etapa a II-a); 3, sol brun-cafeniu cu resturi Monteoru Ic₂ (etapa I); 4-5, sol brun-cenușiu cu resturi Monteoru Ic₃ (etapele II-I); 6, sol brun-gălbui cu resturi Foltești II; 7, sol galben-șocolatiu; 8, sol galben; B, profilul peretelui de est al șanțului VII b: 1, sol vegetal; 2-3, sol brun-cafeniu cu resturi Monteoru Ic₂ (etapele I-II); 4-6, sol brun-cenușiu cu resturi Monteoru Ic₃ (etapele I-III); 7, sol brun-gălbui cu resturi Foltești II; 8, sol galben; 9: fragmente ceramice; 10: lipituri; 11: vatră.

Monteoru din așezarea de la Bogdănești. Astfel, se constată că solul vegetal acoperă o depunere formată din două straturi: cel superior, negru clisat și cel inferior negru cenușiu conținând (la baza fiecăruia din ele), resturi de locuire „in situ” din faza Monteoru Ic₂. Sub această depunere se găsește un sol cenușiu în care s-au identificat vetre și fragmente ceramice din faza Monteoru Ic₃ (etapa I). La rândul său, acest strat a acoperit solul brun gălbui cu resturi de locuire deosebite de acelea Monteoru, dar care se încadrează într-o perioadă corespunzătoare bronzului timpuriu din Moldova, cunoscută sub numele de cultura Foltești II. Un rol important pentru stabilirea etapelor de evoluție din faza Monteoru Ic₃, cât și pentru determinarea mai clară a trăsăturilor culturii Foltești II l-a avut săparea șanțului VII b. Aici s-a constatat sub solul vegetal o depunere de culoare brun-negricioasă în care s-au descoperit fragmente ceramice Monteoru și Wietenberg. Acest sol acoperă o depunere de culoare cenușie cu trei nivele de locuire (cenușiu-brun — cel superior, cenușiu — cel mijlociu — și cenușiu cu nuanțe gălbui — stratul inferior), în care se găsesc resturi de locuire „in situ” aparținând la trei etape de evoluție din cadrul fazei Monteoru Ic₃. De asemenea, ultimul nivel al stratului cenușiu Monteoru Ic₃ acoperă un sol brun-gălbui sau galben cu nuanțe cenușii care conține resturi ale bordeielor și vetrelor, precum și fragmente ceramice caracteristice culturii Foltești II. Important este și faptul că în capătul de sud al acestei secțiuni a fost identificat un șanț de apărare săpat de la baza solului brun-gălbui cu resturi Foltești II și care este acoperit de depunerea cenușie a

1: (1/500).
 2: aparținând
 3: Monteoru
 4: gropi cu

resturi menajere aparținând culturii Monteoru; 7: Gropi cu resturi me-
 najere aparținând culturii Foltești II; 8: Resturi neolitice; 9: Schelete;
 10: Traseul șanțului de apărare aparținând culturii Monteoru; 11: Tra-
 seul șanțului de apărare aparținând culturii Foltești II.

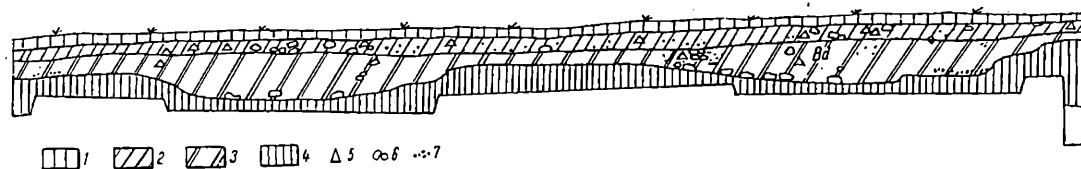

Fig. 3. — Bogdănești — Todoscanu. Profilul peretelui de est al șanțului transversal, în sectorul cu locuințele -semibordei, Monteoru I_{c3} (etapa I); 1, sol vegetal; 2, sol negru clisos cu resturi Monteoru I_{c2} ; 3, sol brun-cenușiu cu resturi Monteoru I_{c3} ; 4, sol galben steril; 5, ciob; 6, chirpici ars; 7, cărbune.

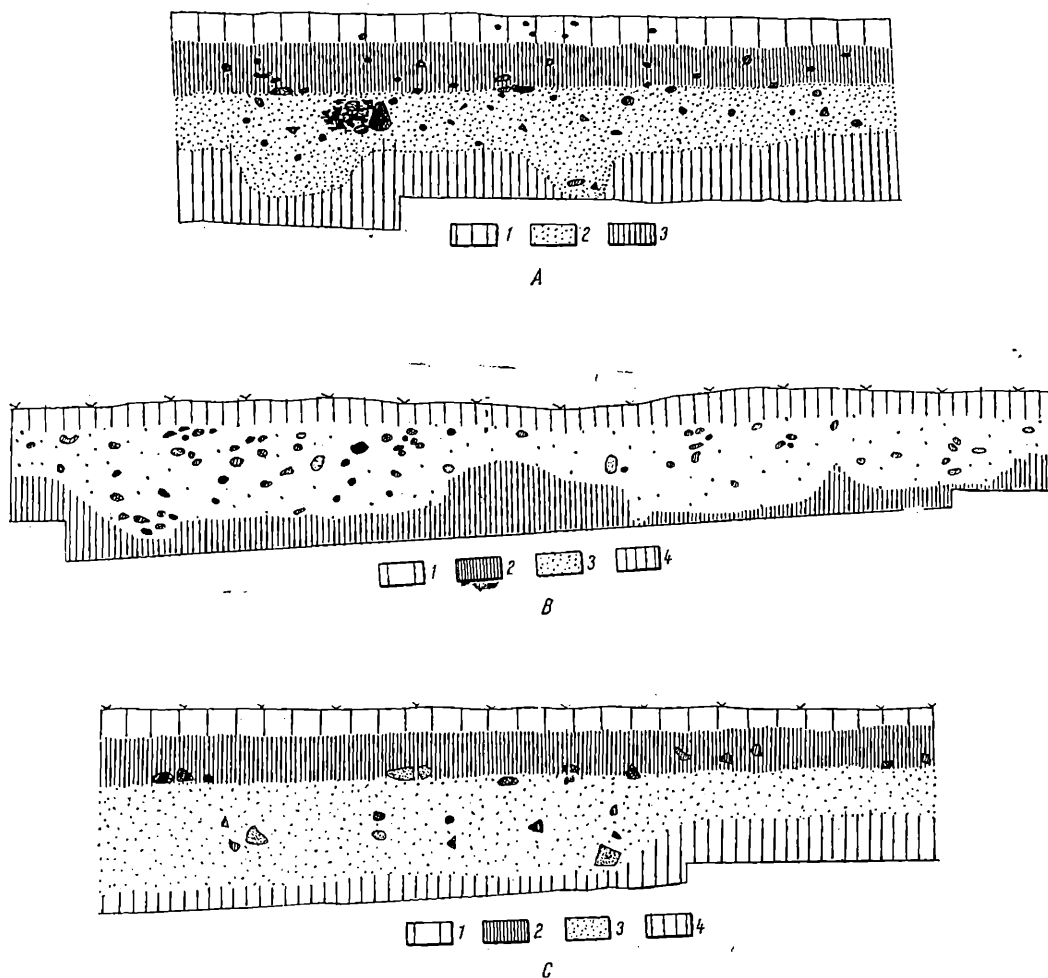

Fig. 4. — Bogdănești — Todoscanu. A Fragment din profilul peretelui de vest al șanțului transversal. 1, sol vegetal și cu humus; 2, sol cenușiu cu resturi Monteoru I_{c3} ; 3, sol galben-brun; B. profilul peretelui de vest al casei A. 1, sol cu humus și resturi Monteoru I_{c2} ; 2, sol cenușiu cu resturi Monteoru I_{c3} ; 3, sol galben-brun cu resturi Foltești II; 4: sol galben; C. profilul peretelui de nord al casei C. 1, sol cu humus și resturi Monteoru I_{c2} ; 2, sol brun-cenușiu cu resturi Monteoru I_{c3} (etapa a II-a); 3, sol cenușiu cu resturi Monteoru I_{c2} (etapa I); 4, sol galben.

etapei I a fazei Monteoru Ic_3 . Menționăm că o groapă aparținând etapei a III-a a fazei Monteoru Ic_3 a tăiat capătul de nord al șanțului de apărare interceptat de secțiunea VII b. Observația stratigrafică de mai sus la care se adaugă și faptul că în umplutura șanțului s-au identificat fragmente ceramice specifice culturii Foltești II și numai sporadic, la partea superioară a depunerii și fragmente Monteoru Ic_3 , ne îndreptățesc să afirmăm că acest șanț de apărare aparține culturii Foltești II. În sprijinul acestei afirmații vin și datele obținute cu prilejul săpării

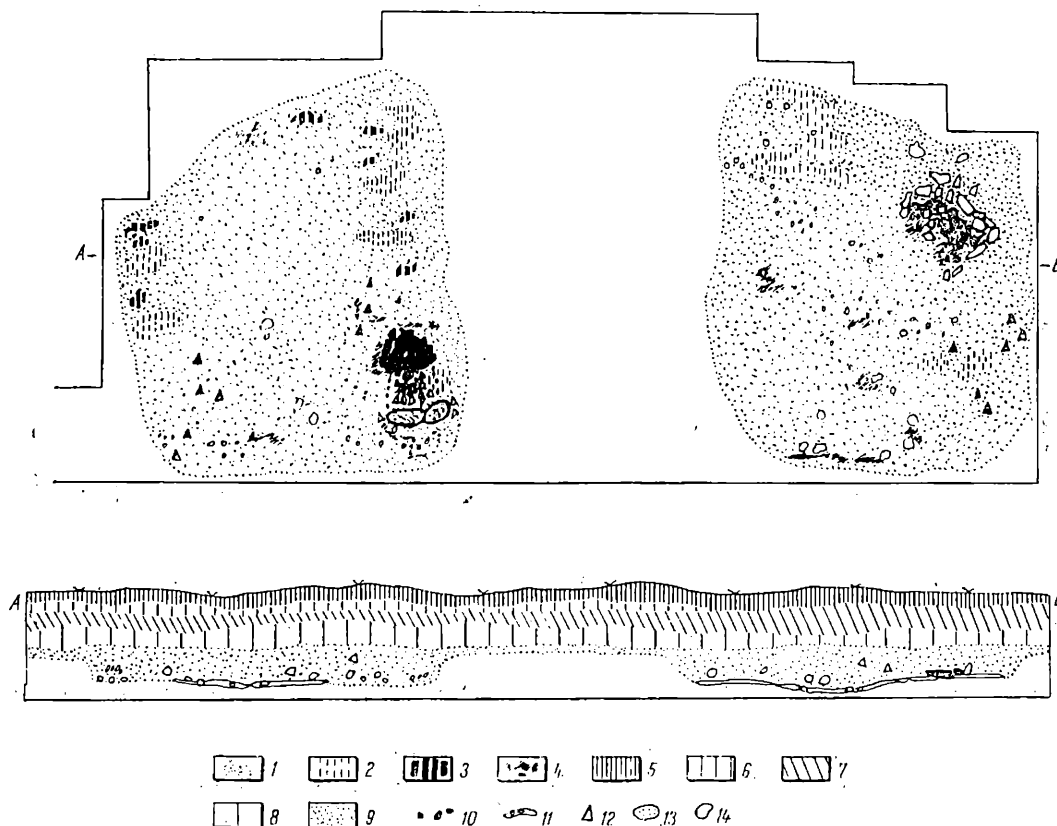

Fig. 5. — Planul și profilul bordeielor 3 și 5 aparținând culturii Foltești II, descoperite în caseta 9. 1, conturul în plan; 2, resturi din podină; 3, cărbune; 4, cenușă; 5, sol vegetal; 6, sol brun-cafeniu cu resturi Monteoru Ic_3 ; 7, sol cenușiu cu resturi Monteoru Ic_3 (etapa a II-a); 8, sol cenușiu cu resturi Monteoru Ic_3 (etapa I); 9, sol galben-brun cu resturi Foltești II; 10, lipitură de vatră; 11, podină; 12, ciob; 13, rîșniță; 14, pietre (sc. 1/50).

șanțului VIII b. Aici, în capătul de nord-est s-au identificat două șanțuri de apărare suprapuse. Primul este săpat de la baza nivelului brun clisos cu resturi din faza Monteoru Ic_2 și conține pământ de umplură de aceeași culoare care alternează cu lentile de cenușă și cărbune, precum și fragmente ceramice Monteoru Ic_2 și Foltești II. Cel de-al doilea șanț este săpat de la baza nivelului brun-gălbui cu resturi Foltești II. El se deosebește de primul, prin pământul de umplură (gălbui cu nuanțe cenușii) și prin faptul că fragmentele ceramice descoperite aici aparțin culturii Foltești II și doar câteva sînt specifice fazei Monteoru Ic_3 , identificate la partea superioară a șanțului. Menționăm că cele

două șanțuri se deosebesc și prin formă: șanțul din faza Monteoru Ic₂ se prezintă în profil ca o pîlnie cu gura largă și fundul ascuțit, în timp ce șanțul în formă de pîlnie aparținînd culturii Foltești II, este mai puțin adînc și cu fundul rotunjit. Nu este exclus ca în acest sector, în timpul fazei Monteoru Ic₂, să se fi interceptat vechiul șanț întimplător, dar nu a mai fost folosit întocmai, ci i s-a dat o nouă orientare ceea ce a făcut ca să se mai păstreze una din laturile vechiului șanț. De asemenea, datorită acestei noi orientări capătul inferior este bifurcat, noul șanț pătrunzînd mai adînc în solul galben nisipos (fig. 2/AB; 3; 4/A—C).

CATALOGUL DESCOPERIRILOR ⁴

A. AȘEZAREA FOLTEȘTI II

1. LOCUINȚE

Bordeiul 1. Descoperit cu prilejul săpării casetei 1; de formă patruleteră cu colțurile ușor rotunjite; adîncimea maximă: 1,60 m de la suprafața solului; dimensiuni: $3,75 \times 5,30$ m; podina bordeiului este constituită din pămînt galben, tasat, amestecat cu cenușă și cărbune; nu s-au identificat resturile pereților construiți la suprafața solului; vatra este constituită din lipituri groase de 2—5 cm, din pămînt galben nisipos; dimensiuni $0,80 \times 0,30$ m (V. 26); în interiorul acestui bordei s-a descoperit un vîrf de săgeată din silex cu baza concavă, două rîșnițe din gresie, un krummesser și sub ele un vas de provizie de formă globulară prevăzut cu barbotină la partea inferioară (fig. 17/1).

Bordeiul 2. Descoperit cu prilejul săpării casetelor 11 și 12; de formă patruleteră cu colțurile rotunjite; adîncimea maximă 1,25 m de la suprafața solului; dimensiuni: $4,80 \times 4,30$ m; podina bordeiului este constituită din pietre peste care s-a tasat pămînt negru sau resturi de chirpici arși. Avîndu-se în vedere adîncimea destul de mică, bordeiul a avut și pereți la suprafața solului ale căror resturi (sub forma unor chirpici mărunți cu urme de nuiete) s-au prăbușit în interior și prea puțin în imediata apropiere a limitelor exterioare. Vatra este constituită din lipituri groase de 2—4 cm din pămînt galben nisipos; pentru a mări soliditatea lipiturilor s-a așternut mai întîi un strat din pietre plate și apoi s-au aplicat

⁴ Pentru înțelegerea catalogului descoperirilor trebuie să facem următoarele precizări.

I. Complexele de locuire, gropi cu resturi menajere etc., aparținînd culturii Monteoru, au fost numerotate de la 1 în continuare, indiferent de faza de evoluție cărora le aparține, întrucît s-a considerat necesar să se păstreze indicele numeric inițial folosit cu prilejul săpăturilor. Astfel, locuințele de suprafață s-au indicat cu numerele de la 1 la 10; gropile cu resturi menajere cu numerele de la 1—22; vetrele din interiorul locuințelor cît și cele din exterior cu numerele de la 1—25. S-a folosit numerotarea de la 1 la 3 la semibordeiele celui mai vechi nivel de locuire Monteoru I c₃.

II. În ceea ce privește așezarea Foltești II, bordeiele au fost numerotate de la 1 la 6, gropile cu resturi menajere a—c, iar vetrele au numerele de ordine în cadrul așezării de la 1 la 25.

III. La ceramica aparținînd culturii Foltești II, s-au

indicat toate prototipurile, insistîndu-se deosebi asupra acelorale ale căror caracteristici dovedesc strînsa legătură cu fondul local anterior.

IV. Pentru ceramica aparținînd culturii Monteoru, s-a încercat să se exemplifice analogiile cele mai apropiate mai ales pentru formele și motivele decorative descoperite în nivelul inferior. De asemenea, tot aici s-a urmărit pe cît posibil originea și evoluția principalelor prototipuri din repertoriul ceramic.

V. Locuințele aparținînd culturii Foltești II au fost prezentate aici ca bordeie și nu semibordeie cum a apărut inițial (vezi în *AM*, II—III, p. 105—121). Întrucît nu s-a părut că acesta ar fi termenul mai adecvat.

VI. Ilustrația a fost întocmită ținîndu-se seama de cele mai importante descoperiri și prezentînd spre exemplificare doar unul din complexe de locuire, vetre etc.; pentru a se evita astfel repetarea inutilă a unor desene asemănătoare.

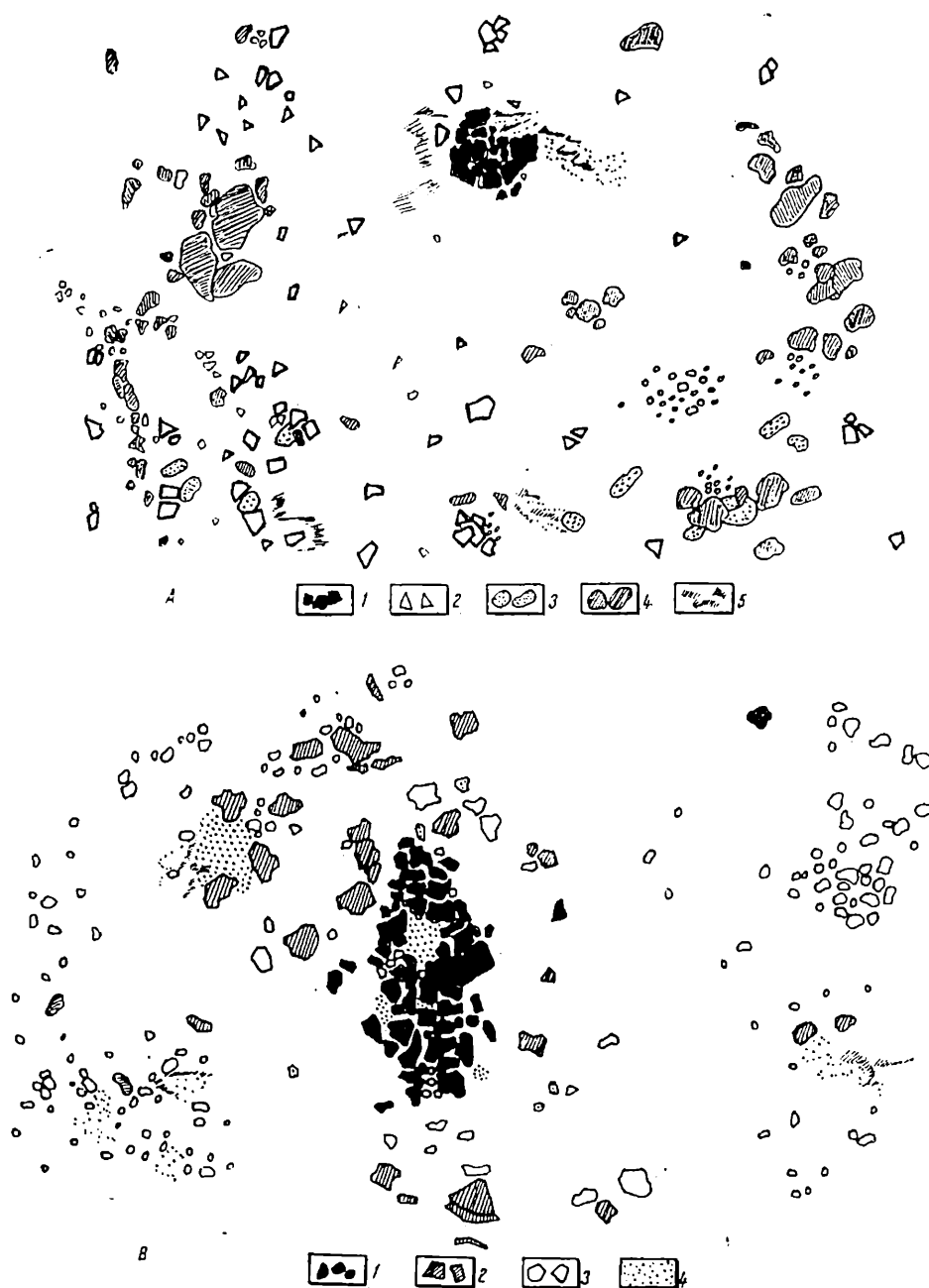

Fig. 6. — A. planul locuinței nr. 7 aparținând fazei Monteoru I_{c3}. 1, lipitură de vatră; 2, fragmente ceramice; 3, pietre; 4, chirpici ars; 5, cenușă; B. planul locuinței nr. 1, aparținând fazei Monteoru I_{c2}. 1, vatră; 2, fragmente ceramice; 3, chirpici ars; 4, arsură și cenușă (sc. 1/50).

lipiturile; dimensiuni: 1,10 × 1 m; în interiorul bordeiului s-au identificat resturile unei lavițe(?) constituită din pietre plate peste care s-a așezat lut galben nisipos.

Bordeiul 3. Identificat cu prilejul săpării casetei 9; de formă patrulateră cu colțurile rotunjite; se găsește la 0,85 m de la suprafața solului; dimensiuni:

3,60 × 4 m; podina este constituită din pământ galben tasat și amestecat cu cenușă și cărbune; ea și în cazul precedent s-au construit și pereți la suprafața solului ale căror resturi constând din chirpici cu urme de nuiete s-au prăbușit în interiorul bordeiului; vatra prevăzută cu gardină din pietre plate așezate vertical are lipi-

Fig. 7. — Vetre descoperite în afara locuințelor: A. vatra nr. 2 aparținând fazei Montecoru I_{c2} ; B. vatra nr. 5a aparținând fazei Montecoru I_{c3} ; 1, lipituri de la vetre; 2, pietre de la baza vetrei; 3, pietre de gardină (sc. 1/50).

turile din pământ galben nisipos așezate la rândul lor pe pietre de dimensiuni mici și mijlocii; dimensiuni: 1,20 × 1,10 m (fig. 5/A).

Bordeiul 4. Descoperit cu prilejul săpării casetei 10; de formă patrulateră cu colțurile rotunjite; adâncime 1,30 m de la suprafața solului; dimensiuni: 3 × 3 (?) m; podina bordeiului este constituită din pământ tasat amestecat cu prundiș și cărbune; și în acest caz, s-au identificat în interior resturile de chirpici provenind de la pereți; vatra are lipituri arse puternic a căror grosime atinge 4 cm; dimensiuni: 1,30 × 1,10 m.

Bordeiul 5. Identificat cu prilejul săpării casetei 9 A; de formă patrulateră cu colțurile rotunjite; adâncimea 0,95 m de la suprafața solului; dimensiuni: 3,50 × 3,40 m; podina este constituită din pământ amestecat cu prundiș și bine tasat; resturile de pereți sînt prăbușite atât în interior, cît și în afara limitelor exterioare ale bordeiului și constau din chirpici cu urme de nuiete; vatra are lipituri compacte groase de 4—5 cm și arse puternic; dimensiuni: 0,60 × 0,75 m; lângă vatră s-au identificat două vase de formă globulară cu gîtul înalt și buza evazată prevăzute cu torți tubulare pe maximum de arcuire și cu barbotină la

partea inferioară (fig. 5/B), precum și un Krummesser, o daltă din marnă și un vîrf de săgeată din silex cu baza concavă.

Bordeiul 6. Descoperit cu prilejul săpării casetei 6; adîncimea 1,40 m de la suprafața solului; formă patrulateră cu colțurile rotunjite; dimensiuni: $3,20 \times 3$ m; podina bordeiului este constituită din cenușă amestecată cu prundiș și apoi bine tasată; în interior s-au identificat și bucăți de chirpici cu urme de nuiile; amintim în mod deosebit că s-au descoperit și două fragmente de chirpici cu urme de pari; vatra este prevăzută cu gardină din pietre, iar lipiturile groase de 2—3 cm și arse puternic sînt așezate la rîndul lor pe un strat de pietre plate.

2. VETRE DESCOPERITE ÎN AFARA LOCUINTELOR

Vatra 9; identificată pe șanțul III/87,30—88; nu s-a putut preciza forma întrucît cea mai mare parte a lipiturilor a fost împrăștiată; dimensiuni actuale $0,40 \times 0,30$ m; vatra a fost construită pe baza solului brun-gălbui cu resturi aparținînd culturii Foltești II; adîncime 1,70 m de la suprafața actuală a solului; lipiturile groase de 2—4 cm de culoare galben-cărămizie sînt așezate direct pe pămînt.

Vatra 11; identificată cu prilejul săpării șanțului III/78—81, bine păstrată; cu o formă aproximativ ovală; dimensiunile: $1,20 \times 0,80$ m; lipiturile groase de 3—5 cm și constituite din pămînt galben nisipos sînt arse neuniform; lîngă vatră s-au descoperit fragmente ceramice provenind de la un vas cu corpul globular prevăzut cu barbotină la partea inferioară și lîngă el un vas miniatură întreg.

Vatra 12; forma nu a putut fi precizată; identificată cu prilejul săpării șanțului VII A/22—24; dimensiunile actuale: $0,60 \times 0,80$ m; se găsește la 75 cm adîncime, sub un complex de locuire aparținînd fazei Monteoru Ic₃; lipiturile groase de 3—4 cm și compacte sînt constituite din pămînt galben nisipos ars ulterior foarte puternic; în jurul vetrei au fost identificate resturile unei podine calcinate puternic; acest fapt ar fi putut indica existența unui bordei; datele stratigrafice nu au putut oferi indicii pentru delimitarea gropii bordeiului.

Vatra 13; situată în apropierea vetrei nr. 12; dimensiuni: $1,40 \times 1,20$ m; lipiturile compacte s-au păstrat în întregime.

Vatra 21; descoperită cu prilejul săpării casetei 9 la circa 17 m de vatra 22 a; de formă ovală; dimensiuni: $1 \times 1,20$ m; lipiturile groase de 10 cm sînt constituite din pămînt galben nisipos așezate pe un strat de pietre plate, subțiri (4—5 cm); vatra este prevăzută și cu o gardină din pietre așezate vertical; în jurul vetrei și pe lipituri s-au identificat fragmente ceramice prevăzute cu barbotină sau cu torți tubulare aparținînd culturii Foltești II.

Vatra 22 a; Descoperită cu prilejul săpării casetei 9; dimensiuni: $0,90 \times 0,95$ m; lipiturile subțiri de 2—3 cm așezate direct pe pămînt sînt constituite din lut galben nisipos amestecat cu pietricele; în jurul vetrei s-a descoperit arsură puternică, precum și fragmente ceramice provenind de la vase cu gura în formă de pîlnie sau cu corpul globular decorate cu creștături pe umăr și cu barbotină la partea inferioară.

3. GROPI CU RESTURI MENAJERE

Groapa a este o mică alveolare identificată în marginea de vest a casetei nr. 9; diametrul: $0,80 \times 0,85$ m; adâncimea 1 m de la suprafața solului; în pământul de umplutură de culoare brun-gălbui s-au identificat câteva fragmente ceramice decorate cu barbotină, două torți tubulare și un vîrf de săgeată din silex cu baza concavă și bucăți din rîșnițele ce nu mai puteau fi folosite.

Groapa b identificată pe șanțul VII A; cu diametrul de $1 \times 0,60$ m; adâncime 1,80 m de la suprafața actuală a solului; pământul de umplutură de culoare brun-gălbui conține și resturi de cărbune sau cenușă; inventarul, ca și la groapa precedentă este foarte sărac; în afară de câteva fragmente ceramice care pot fi încadrate în cultura Foltești II, după caracteristicile pastei, s-au identificat și câteva oase de animale; ca și în cazul precedent groapa b este în fond o alveolare care s-a folosit doar incidental cu scopul de a depozita resturile menajere.

Groapa c identificată cu prilejul săpării șanțului B₂; este singura groapă care poate fi denumită „groapă cu resturi menajere”, întrucît, în pământul de umplutură au fost identificate, pe lîngă numeroase fragmente ceramice și oase de animal, cenușă, cărbune, unelte care nu se mai foloseau (topoare, Krummesser), de altfel, însăși dimensiunile indică scopul pentru care a fost săpată; astfel, diametrul de $1,30 \times 1,40$ m și profilul în formă de pungă ușor strînsă la gură sînt întru totul asemănătoare categoriilor de gropi cunoscute în nivelele de locuire superioară aparținînd culturii Monteoru.

4. INVENTAR

a. CERAMICA.

Reperoriul formelor

Ceramica descoperită în nivelul de locuire aparținînd bronzului timpuriu conține un număr redus de forme. Procentajul cel mai ridicat îl deține borcanul, cu patru variante, după care urmează paharele, ceștile și cămile, apoi amforele cu corpul globular și, în sfîrșit, castroanele.

Borcane. *Tipul a* de dimensiuni mijlocii; lucrat din pastă bună sau zgrunțuroasă, cu umărul ușor carenat, marginea răsfîrîntă și fundul drept; ornamentat cu briu în relief crestat aplicat pe umăr și pe buză, precum și în interspațiul dintre marginea buzei și umăr (fig. 14/11; 15/7; 16/5). Tipologic el este înrudit cu categoria vaselor de dimensiuni mai mici întîlnite adesea în cultura Schneckenberg. Spre deosebire de acestea, care constituie un prototip binedefinit și încadrat în categoria „paharelor” cu marginea mult evazată în formă de pîlnie, aici dimpotrivă există tendința de a crea consecutiv forme cu gîtul și marginea dreaptă. Cu toate că s-a creat un prototip independent nu se poate trece cu vederea că profilul este foarte asemănător la ambele categorii (vezi pentru comparație: *Die Schneckenbergkultur*, p. 22, fig. 5 și în *AM*, II—III, p. 113, fig. 5/11). De altfel, trebuie să menționăm că în cadrul culturii Schneckenberg există o categorie de vase-borcan (pl. II/2), dar care au, corpul alungit, gîtul drept, marginea întărită și crestată.

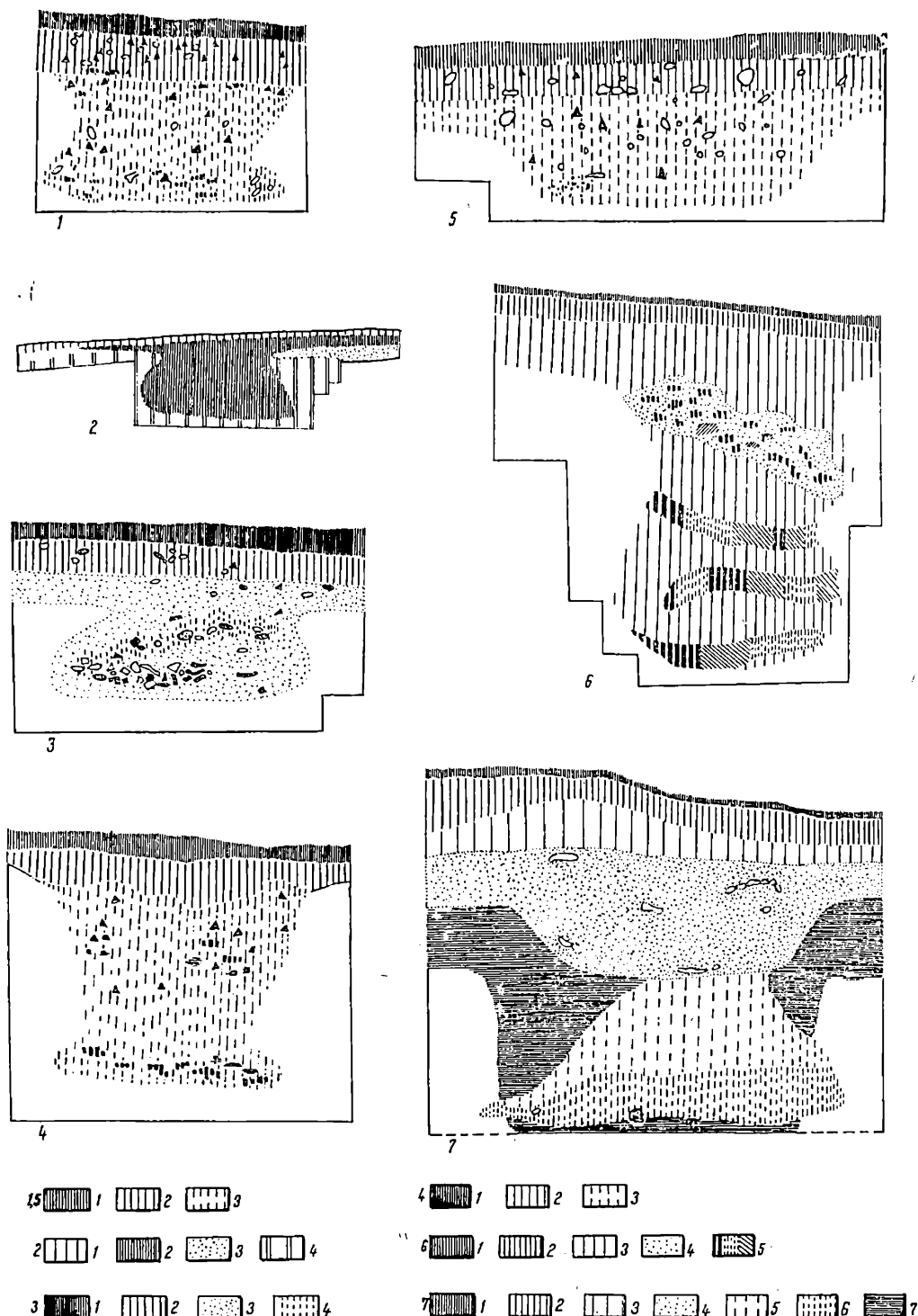

Fig. 8. — 1. profilul peretelui de vest al gropii nr. 2: 1, sol vegetal; 2, sol negru elisos cu resturi Monteoru I_{c2} (etapa a II-a); 3, sol brun-cafeniu din umplutura gropii. 2. profilul peretelui de nord al gropii nr. 13: 1, sol vegetal; 2, sol brun-negricios cu resturi Monteoru I_{c2}; 3, sol cafeniu cu resturi Monteoru I_{c3}; 4, sol galben. 3. profilul peretelui de sud al gropii nr. 9: 1, sol vegetal; 2, sol brun cu resturi Monteoru I_{c2}; 3, sol cenușiu cu resturi Monteoru I_{c3}; 4, strat negru amestecat cu cenușă și cărbune; 5. profilul peretelui de est al gropii nr. 1: 1, sol vegetal; 2, sol brun cu resturi Monteoru I_{c2}; 3, sol cenușiu cu resturi Monteoru I_{c3}; 4, strat negru-elisos amestecat cu pietre, cărbune și chirpici; 5, straturi de cenușă amestecate cu cărbune. 6. profilul peretelui de nord-vest al gropii nr. 16 (Monteoru I_{c2}); 7, sol cenușiu — stratul superior al gropii nr. 17 (Monteoru I_{c3}); 8, sol cenușiu — stratul inferior — al gropii nr. 17; 9, solul galben brun al gropii nr. 18 (sc. 1/50).

Tipul b cuprinde borcanele cu corpul aproape drept și mai scund decât primele cu marginea ușor evazată și crestată sau alveolată prevăzute cu brîu crestat aplicat pe corp pentru a marca umărul (fig. 15/1—2, 4—5).

Tipul b₁ cuprinde grupa borcanelor cu corpul în formă de sac lucrate de obicei din pastă grosolană cu marginea dreaptă și crestată sau alveolată. În zona unde exista la formele precedente, umărul marcat, se aplică în continuare și la această categorie de vase brîu alveolat sau simple creștături (fig. 16/10—11; 17/2).

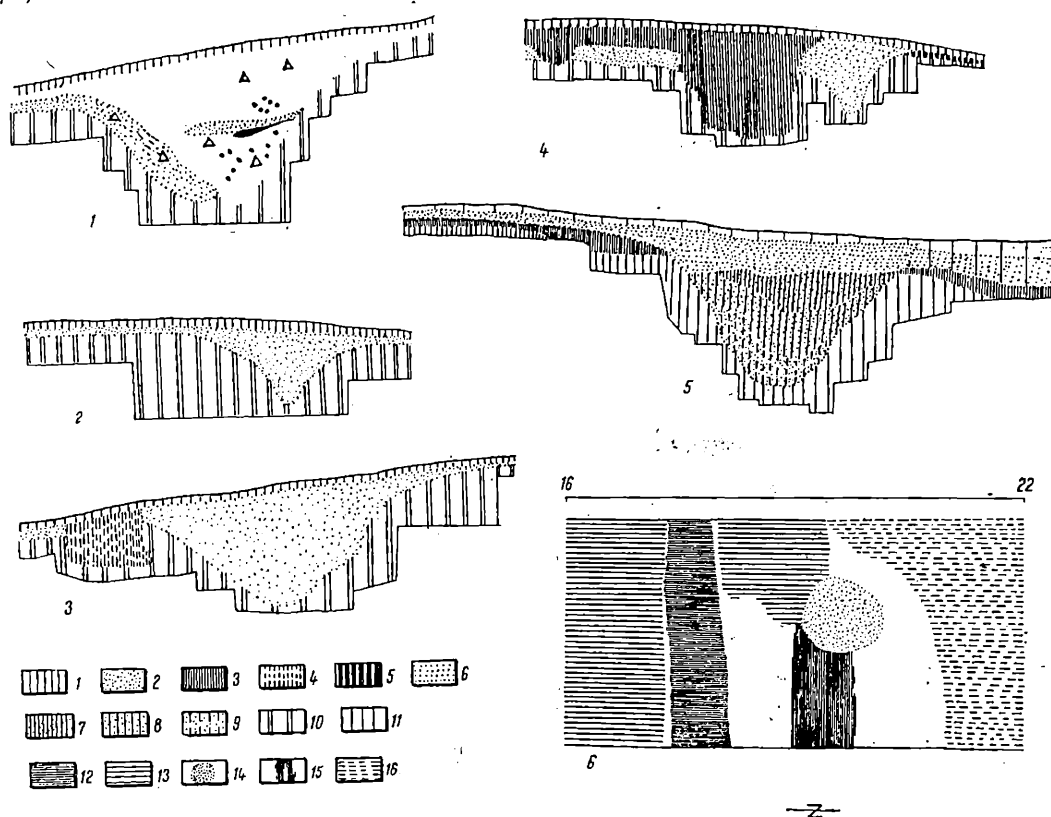

Fig. 9. — Sistemul de fortificație al așezărilor Foltești II și Monteoru (secțiuni). 1, șanțul VIII b; 2, șanțul VII; 3, șanțul IX; 4, șanțul VII b; 5, șanțul transversal; 6, traseul șanțurilor surprins în caseta 4. 1, sol vegetal; 2, sol galben-brun cu resturi Foltești II; 3—5, sol brun-cenușiu cu resturi de locuire Monteoru I_{e2} (etapele I—III); 6, sol brun sau negru elisos cu resturi Monteoru I_{e2} (etapele I—II); 7, sol brun din stratul superior al șanțului Monteoru I_{e2}; 8, stratul inferior, galben-brun al șanțului Monteoru I_{e2}; 9, depunere brun-gălbui din șanțul Monteoru I_{e2}; 10—11, sol galben, steril; 12, traseul șanțului Foltești II; 13, depunere Monteoru I_{e3}; 14, groapă Monteoru I_{e2}; 15, traseul șanțului Monteoru I_{e2}; 16, depunere Monteoru I_{e2}.

Tipul b₂ se deosebește de cel precedent doar prin faptul că sînt lucrate din pastă bună de culoare brună sau cenușie; ele au marginea buzei dreaptă, neornamentată, fiind prevăzute în schimb cu un brîu lățit cu mîna și apoi crestat sau alveolat, aplicat imediat sub buza vasului (fig. 15/19).

Pahare. *Tipul a* cuprinde categoria cu gîtul mai înalt, corpul bombat, marginea răsfrintă cu tendința de a deveni în formă de pîlnie (fig. 16/13, 20/6). Marginea buzei este crestată și răsfrintă, umărul este marcat de obicei prin creștături.

Tipul b cuprinde paharele cu gîtul înalt și marginea dreaptă, corpul ușor alungit, iar umărul este marcat numai prin aplicarea motivelor decorate cu briu crestătură, creștături, simple alveole (fig. 15/14).

Tipul c de dimensiuni mijlocii cu corpul drept cu marginea simplă sau ușor întărită și creștată, prevăzute cu briu simplu crestătură și mai rar alveolat aplicat de obicei sub buză (fig. 14/10 ; 15/10). Această categorie este cea mai numeroasă.

Căni. S-au identificat un număr redus de fragmente care provin de la căni prevăzute probabil numai cu o toartă și care sînt apropiate tipologic de paharele încadrate în tipul a. În fond ele nu sînt decît pahare de dimensiuni mai mari cărora li s-a adăugat o toartă în bandă de secțiune rectangulară cu colțurile rotunjite sau de secțiune plan-convexă (fig. 15/15).

Cești. Ca și în cazul precedent numărul fragmentelor provenind de la cești este foarte redus. Acestea au corpul scund, ușor globular, cu umărul puternic carenat, gîtul este scund, iar marginea buzei dreaptă este cîteodată prevăzută cu creștături fine. Pe umărul vasului se aplică un șir de creștături dispuse vertical. Din fragmentele pe care le avem nu am putut stabili dacă această categorie de vase a fost prevăzută și cu torți (fig. 11/1).

Amfore. *Tipul a* cuprinde categoria vaselor mari de provizie cu corpul globular cu gîtul înalt și marginea buzei răsfrîntă. La partea inferioară vasele sînt prevăzute cu barbotină, iar pe umăr sînt prevăzute cu două sau patru torți tubulare. Unele vase din această categorie au pe umăr aplicat un briu crestătură sau alveolat mărunt și numai în rare cazuri se aplică și un șir de creștături. Uneori marginea buzei este creștată, iar alteori șirul de creștături este așezat imediat sub buză (fig. 15/16—17 ; 16/12,15 ; 17/1).

Tipul b cuprinde amforele cu gîtul scurt, cu buza dreaptă, cu corpul ușor alungit și fundul îngust. La această categorie nu se aplică barbotina, iar torțile tubulare sînt așezate la zona inferioară a corpului. Decorul constînd din briu crestătură mărunt este aplicat pe umăr și oblic sau vertical pentru a face legătura între torți și umărul vasului (fig. 3/7) (*AM*, II—III ; fig. 14/17 ; 15/8, 18 ; 16/9).

Bolurile nu sînt altceva decît mici amfore cu corpul globular și gîtul foarte scund ; de obicei de dimensiuni reduse, ele nu prezintă decorul întîlnit la categoria amforelor menționate mai sus.

Castroane. Din această categorie nu s-au descoperit decît trei vase, miniaturi cu corpul tronconic și cu marginea buzei simplă și nedecorată (fig. 11/5 ; 20/8).

În ceea ce privește motivele decorative în afară de acelea pe care le-am menționat la descrierea formelor ceramice, trebuie să mai subliniem că s-au descoperit fragmente provenind de la forme pe care nu le-am putut reconstitui și care sînt prevăzute cu mici proeminențe conice sau rotunde, cu incizii dispuse în rețea, cu perforații și în sfîrșit cîteva fragmente prevăzute cu găuri-buton asemănătoare aceloră întîlnite în cultura Glina III (fig. 14/6, 8, 16, 19).

B. UNELTIE.

A. Din piatră sînt confecționate topoare plate cu secțiunea lenticulară și de formă trapezoidală sau rectangulară cu tășul drept sau rotunjit ; într-un număr

redus apar topoarele perforate din categoria acelor denumite topoare-ciocan cu ceafa cilindrică (fig. 39/4, 6; 41/3).

De asemenea în această categorie trebuie să încadrăm și dălțile mici de formă trapezoidală sau rectangulară cu profilul plan-convex sau lenticular lucrate din marnă și foarte rar din piatră mai dură (fig. 40/3, 5, 10, 12—14).

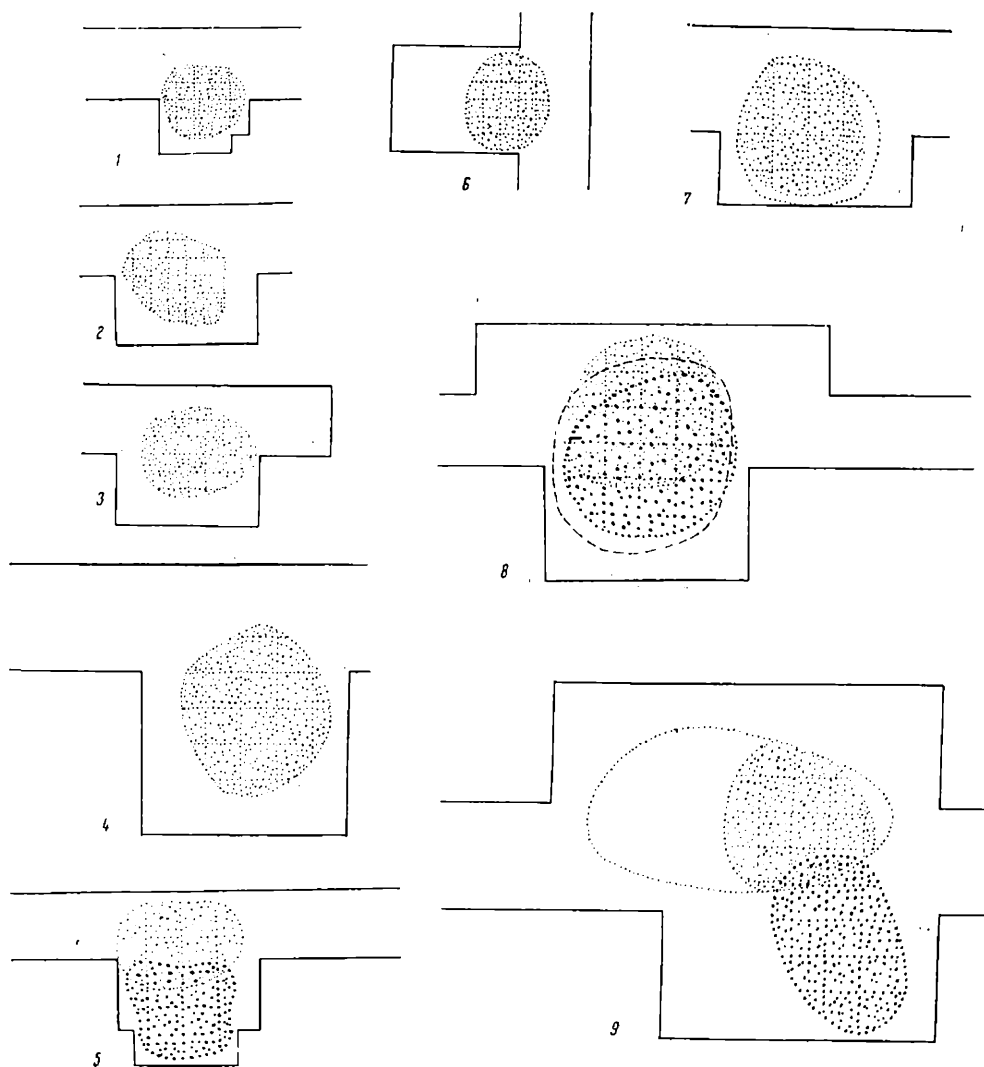

Fig. 10. — Planul gropilor descoperite la Bogdănești. 1, groapa 1; 2, groapa 4; 3, groapa 7; 4, groapa 9; 5, groapa 15—16; 6, groapa 19; 7, groapa 14; 8, groapa 6—7; 9, groapa 12—13 (sc. 1/50).

B. Din silex nu s-au descoperit decât câteva vîrfuri de săgeată cu baza concavă și retușe duble marginale. Toate aceste obiecte au fost lucrate din silex alburiu sau alb-vinețiu a cărui proveniență pare să fie străină de spațiul carpato-dunărean. Prin compoziția lui silexul este asemănător aceluia din bazinul Nistrului, dar de o calitate inferioară.

La categoria uneltelor trebuie să menționăm în mod deosebit cosoarele curbe uneori cu un început de mîner lucrate din gresie sau piatră dură (pentru a individualiza această categorie nu am încadrat-o la grupa uneltelor lucrate din piatră și am prezentat-o separat pentru a sublinia că în inventarul așezării aparținînd culturii Foltești II apare această categorie care se va dezvolta apoi de-a lungul întregii epoci a bronzului (fig. 39/9; 41/11, 14).

C. Din os s-au confecționat împungătoare cu vîrf ascuțit prelucrate numai la capătul de întrebuințare, precum și ace cu capetele ascuțite. Tot în această grupă trebuie să încadrăm și cîteva dălțițe de dimensiuni mici cu profilul lenticular (fig. 43/6, 10, 17, 19; 44/9—10, 15).

c. ALTE OBIECTE

Cu prilejul cercetărilor s-au descoperit cîteva fusaiole decorate cu împunsături sau simple, precum și cîteva roți fragmentare folosite pentru carul votiv lucrate din pastă cenușie cu mult nisip în compoziție identice acleia din care erau lucrate amforele sau borcanele.

B. AȘEZAREA MONTEORU

a. FAZA MONTEORU Ic₃

1. LOCUINȚE

Semibordeiul 1, descoperit cu prilejul săpării casetei B a șanțului transversal; de formă patrulateră cu colțurile rotunjite latura de sud-vest intră în solul galben sub forma a trei trepte; dimensiuni: $4,25 \times 3$ m; adîncimea 1 m de la suprafața actuală a solului; în pămîntul de umplutură s-au descoperit chirpici mărunți și pietre provenind probabil de la pereți; vatra de dimensiuni mici ($0,80 \times 0,30$ m) este construită din pietre de gresie arse puternic; printre pietrele de gresie s-au descoperit cărbuni și cenușă; în interiorul semibordeiului s-au găsit puține fragmente ceramice din care unele sînt decorate cu cercuri concentrice (fig. 3; 4/C).

Semibordeiul 2, descoperit cu prilejul săpării casetelor a și b de pe șanțul transversal, este de formă ovală; adîncime: 1 m de la suprafața actuală a solului; ca și în cazul precedent s-au descoperit în interior și bucăți mărunte de chirpici cu urme de nuiel; vatra este construită din bolovani de dimensiuni mijlocii așezați în semicerc și în interior mult cărbune și arsură; din inventarul acestui semibordei trebuie să subliniem în primul rînd fragmentele ceramice decorate cu triunghiuri hașurate orizontal, precum și acelea prevăzute cu torți cu butonași. În afară de fragmentele ceramice menționăm două topoare-ciocan fragmentare și un împungător de os (fig. 3).

Semibordeiul 3, descoperit cu prilejul săpării casetei c a șanțului transversal, are formă ovală; dimensiuni: $3,80 \times 4,10$ m; 1,10 m adîncime de la suprafața actuală a solului; în pămîntul de umplutură s-au descoperit și bucăți de chirpici cu urme de nuiel provenind de la pereți; vatra este constituită din lipituri groase de 4—5 cm lucrate din pămînt galben-nisipos și arse puternic; lângă vatră s-au identificat două cosoare din gresie, o lingură fragmentară, precum și cîteva fragmente ceramice decorate fie cu cercuri concentrice, fie cu șnur simplu dispus în rețea (fig. 5/A).

Cele trei semibordeie pe care le-am descris mai sus aparțin etapei I a fazei Monteoru Ic₃, așa cum reiese din observațiile stratigrafice, precum și din analiza inventarului ceramic (vezi capitolul ceramică).

În afară de cele trei semibordeie s-au identificat și 6 locuințe de suprafață din care una aparține etapei I (locuința 3), 3 locuințe aparțin etapei a II-a a fazei Monteoru Ic₃ (locuința 7, 8, 9) și 2 aparțin etapei a III-a a fazei Monteoru Ic₃ (locuințele 10 și 11).

Locuința 3 descoperită cu prilejul săpării șanțului III/92—96; de formă patruleteră cu colțurile mult rotunjite; dimensiuni: 4×3 m; adâncime 0,65 m de la suprafața actuală a solului; resturile locuinței constau din chirpici mărunți provenind de la pereți sub care s-au identificat urmele platformei din lut crud (cu o grosime de 5—8 cm) așezată pe un strat de prundiș; resturile vetrei constau din bucăți de lipituri de culoare galben-cărămizie și groase de 2—3 cm; menționăm că vatra a fost deranjată și că ea se afla în zona centrală a locuinței; lipiturile vetrei erau așezate pe podea, după ce în prealabil s-a mai așternut un strat de prundiș; inventarul acestei locuințe este redus constând numai din fragmente ceramice provenind de la cești ornamentate cu cercuri concentrice, precum și fragmente provenind de la vase de provizie cu marginea crestată și cu brîu alveolar pe umăr.

Locuința 7 descoperită cu prilejul săpării suprafeței B/2 de formă probabil patruleteră; dimensiunile actuale $3,60 \times 2,40$ m; adâncime 0,45 m de la suprafața actuală a solului; resturile de pereți constau din chirpici masivi cu urme de pari sau nuiiele groase; pe întreaga suprafață pe care sînt răspîndiți chirpicii s-au descoperit și pietre care au avut probabil rolul de a consolida baza pereților; vatra, situată central, are lipiturile groase de 3—5 cm; lipiturile ei constituite din pămînt galben nisipos erau arse intens astfel încît și pămîntul de sub vatră a fost ars pe o adâncime de 10 cm; inventarul locuinței constă din fragmente ceramice provenind de la cești decorate cu cercuri concentrice sau de la vase-sac lucrate din pastă grosolană și decorate cu brîu crestă; în afară de acestea mai menționăm o daltă din marnă și două împungătoare (fig. 6/1).

Locuința 8 descoperită cu ocazia săpării șanțului B/2; forma neprecizată; dimensiunile aproximative $2 \times 1,90$ m; adâncime 0,30 m de la suprafața actuală a solului; pereții constau din chirpici mărunți cu multă pleavă în compoziție; vatra, rotundă, ($0,80 \times 0,75$ m) are lipiturile groase de 3 cm și așezate pe pietre; în inventarul acestei locuințe nu face parte decît un număr redus de fragmente ceramice; caracteristice etapei a II-a a fazei Monteoru Ic₃. Această locuință suprapune parțial bordeiul nr. 6.

Locuința 9 descoperită cu prilejul săpării casetei 9; de formă probabil patruleteră; dimensiunile: $2 \times 2,50$ m; adâncime 0,70 m de la suprafața actuală a solului; resturile de pereți constau din chirpici mărunți cu urme de nuiiele și din pietre de dimensiuni mijlocii; pe o rază de 1 m sub chirpici, s-a identificat urmele probabile ale unei podine constînd din pămînt galben amestecat cu cenușă și puternic tasat; vatra s-a păstrat doar parțial și constă din lipituri subțiri de culoare galben-cărămizie; în afară de fragmente ceramice provenind de la cești prevăzute cu torți și cu butonași, precum și de la vase tronconice cu marginea ușor lățită și ornamente cu cercuri concentrice, nu s-au mai găsit alte elemente de inventar.

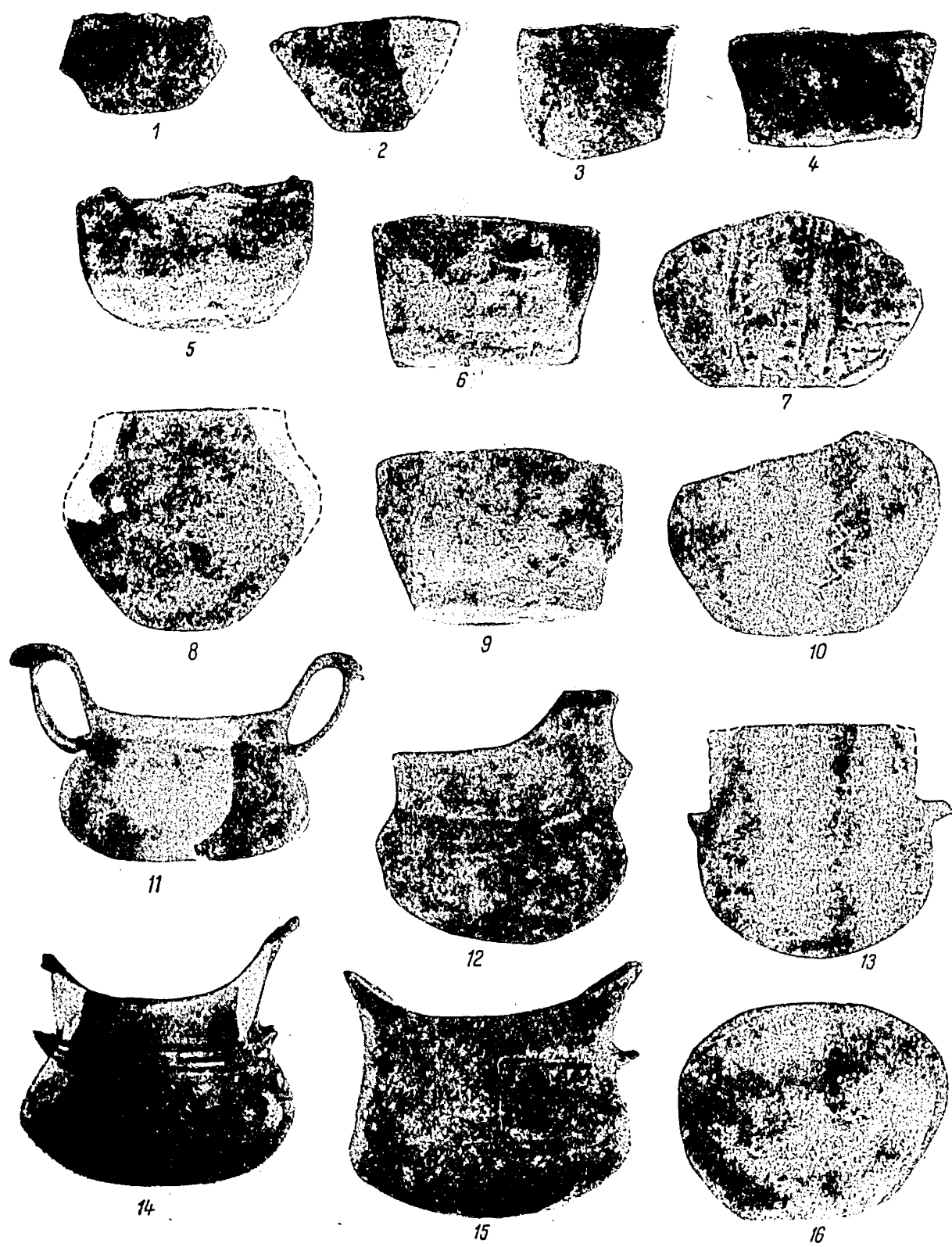

Fig. 11. — Vase descoperite în așezarea Foltești II (1, 3—6) și Monteoru (2, 7—16) (cca 1/3 m. nat.)

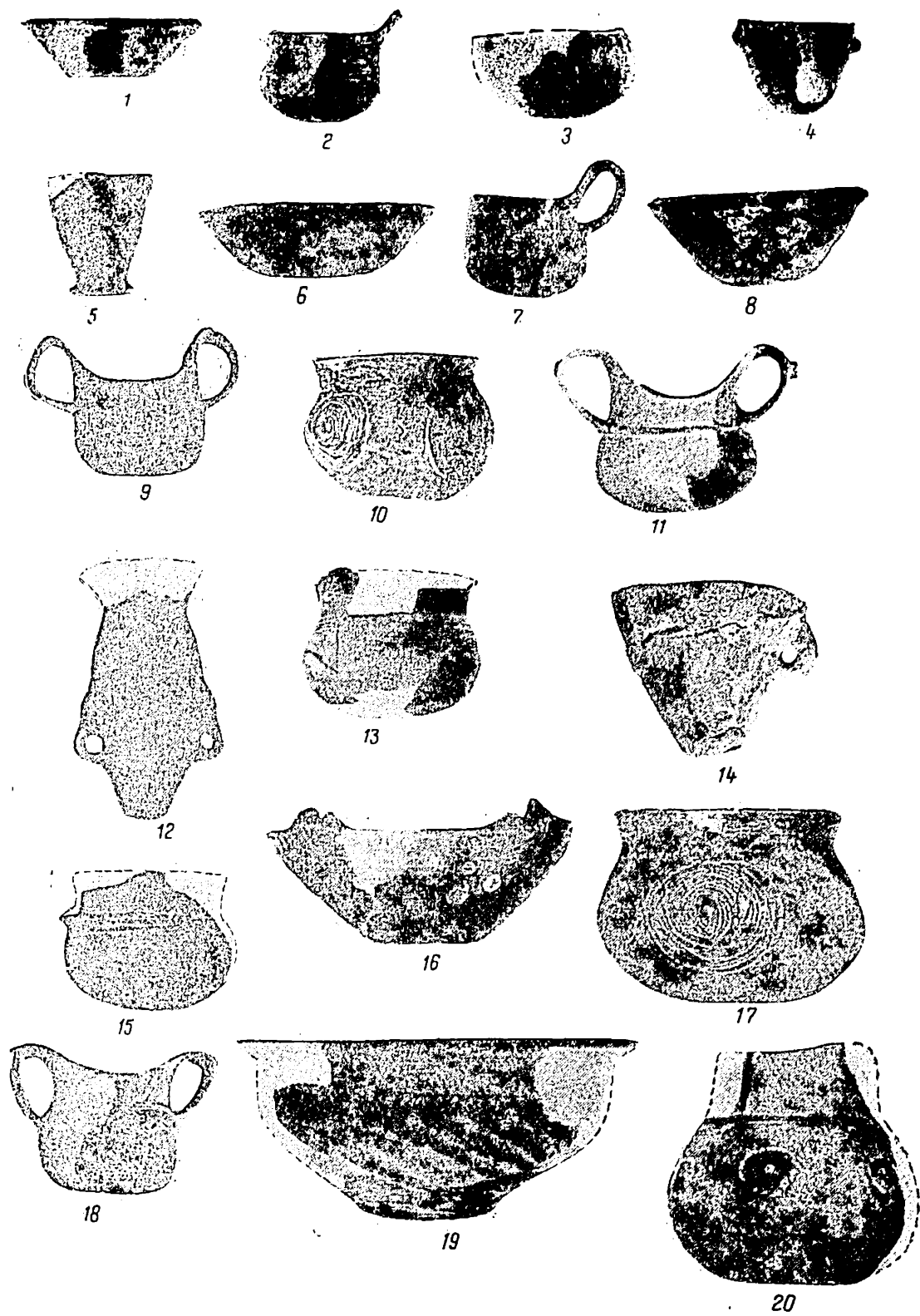

Fig. 12. — Vase descoperite în așezarea Monteoru (cca 1/3 m. nat.).

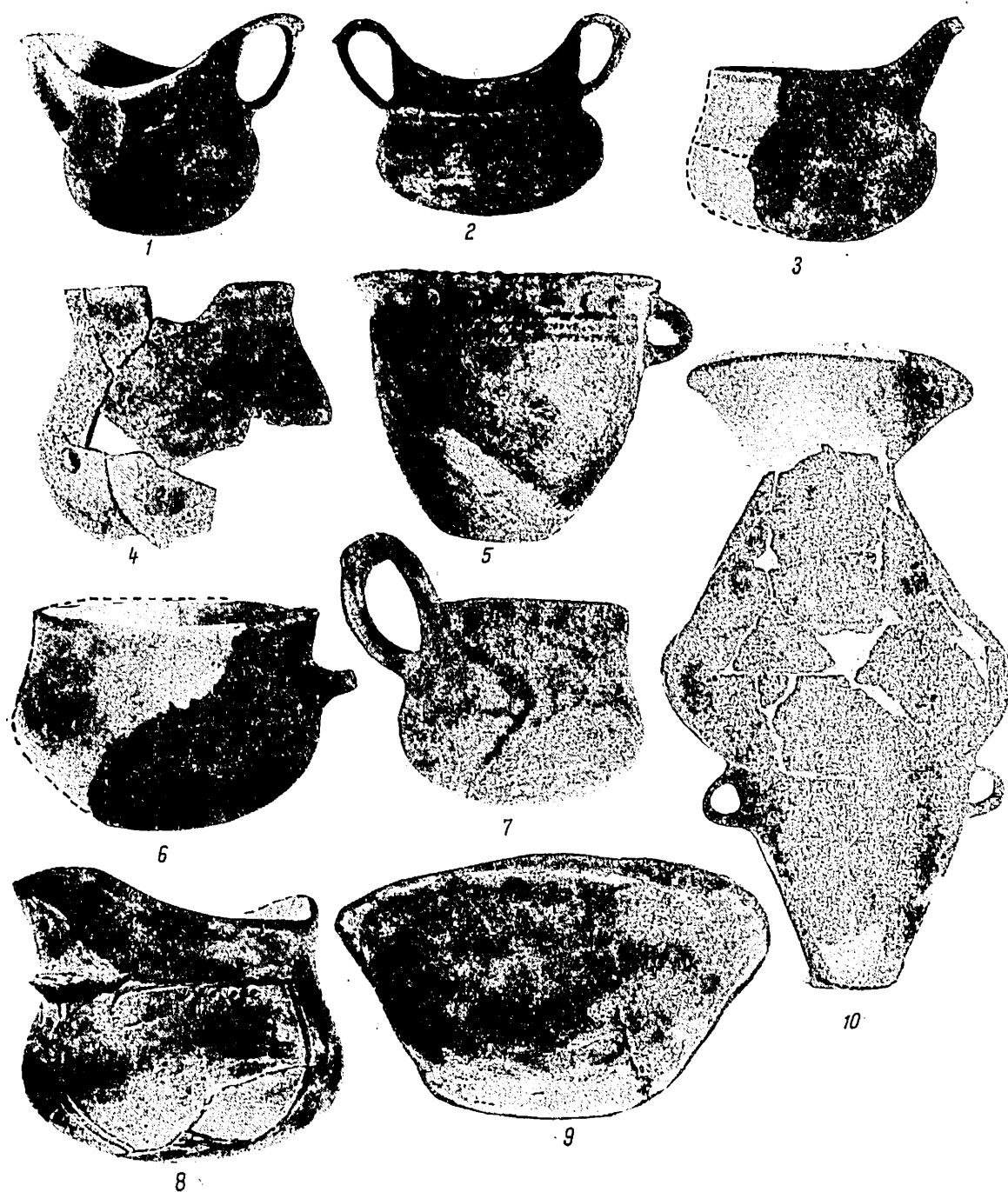

Fig. 13. — Vase descoperite în așezarea Monteoru (cca $\frac{1}{4}$ m. nat.).

Locuința 10 identificată de asemenea cu prilejul săpării casetei 9; de formă probabil patrulateră; dimensiunile actuale: $2,80 \times 2,75$ m; adâncimea 0,60 m de la suprafața actuală a solului; chirpicii provenind de la pereți au urme de nuiiele și în câteva cazuri urme de pari; alături de chirpicii s-au descoperit pietre mărunte, iar sub masa de chirpicii și pietre resturi probabil dintr-o podină constând din cenușă amestecată cu pământ galben amestecat cu cenușă și ușor tasat; lipiturile vetrei destul de compacte, au o grosime de 2–3 cm și sînt lucrate din pământ galben nisipos; în inventarul locuinței s-au descoperit doar fragmente ceramice provenind de la cești și castroane. Această locuință acoperă parțial bordeiul 5 aparținînd culturii Foltești II.

Locuința 11 descoperită cu prilejul săpării casetei 1; nu s-a putut determina forma, iar resturile de chirpicii sînt împrăștiate pe o mică suprafață de $1,75 \times 2,40$ m; adâncime 0,35 m de la suprafața actuală a solului; pereții constau din chirpicii mărunți; vatra are lipiturile deranjate; grosimea lipiturilor păstrate atinge 4–6 cm; din inventarul locuinței nu putem menționa decît fragmente ceramice.

2. VETRE SITUATE ÎN AFARA LOCUINTELOR

Vatra 1 descoperită cu prilejul săpării șanțului II; rotundă, cu diametrele de $1,80 \times 1,80$ m; lipiturile compacte de culoare galben-cărămizie au o grosime de 1–2 cm; sub lipituri pământul a fost puternic ars; pe lipiturile acestei vetre s-au descoperit câteva fragmente ceramice decorate cu cercuri concentrice; menționăm de asemenea că vatra 1 se află în apropiere de vatra 2, dar cu 15 cm sub nivelul acesteia.

Vatra 4a situată pe șanțul I; forma: ovală; dimensiuni: $0,75 \times 0,65$ m; lipiturile compacte, de culoare galben-cărămizie, au fost parțial arse puternic. Sub lipituri și în lut s-a identificat de asemenea arsură puternică.

Vatra 4b păstrată parțial; situată în apropierea vetrei 4a; dimensiuni actuale: $0,30 \times 0,45$ m; lipiturile constituite din lut galben nisipos, sînt la fel de compacte ca și în cazul precedent; sub lipituri și în jurul ei, arsură puternică; în apropierea vetrei s-au identificat bucăți mici de chirpicii; nu s-au putut face precizări dacă vatra se află în interiorul unei locuințe, cu toate că s-au efectuat săpături în jurul ei pe o suprafață de circa 5 m².

Vatra 5 situată pe șanțul T; deranjată în cea mai mare parte; dimensiuni actuale: $1,20 \times 1,40$ m; lipiturile sînt subțiri și puțin compacte, deteriorate prin ardere puternică; la construirea vetrei s-au folosit și pietre (prundiș) care au fost așternute într-un strat compact; peste acesta s-au aplicat lipiturile din pământ galben nisipos; vatra a fost prevăzută cu gardină din pietre plate, așezate vertical pe două rînduri (fig. 7/B).

Vatra 11 situată pe șanțul III; bine păstrată; dimensiuni: $0,95 \times 1,10$ m; forma ovală; lipiturile compacte groase de 4 cm au fost făcute din lut galben amestecat cu mult nisip; în jurul vetrei s-a descoperit multă cenușă, cărbune și câteva fragmente ceramice Monteoru Ic₃.

Vatra 16 descoperită cu prilejul săpării șanțului Va/12–22; adâncime: 0,40 m de la suprafața actuală a solului; avînd în vedere adâncimea, la care se găsește vatra 16, credem că inițial a avut dimensiuni mai mari; actualmente diametrul

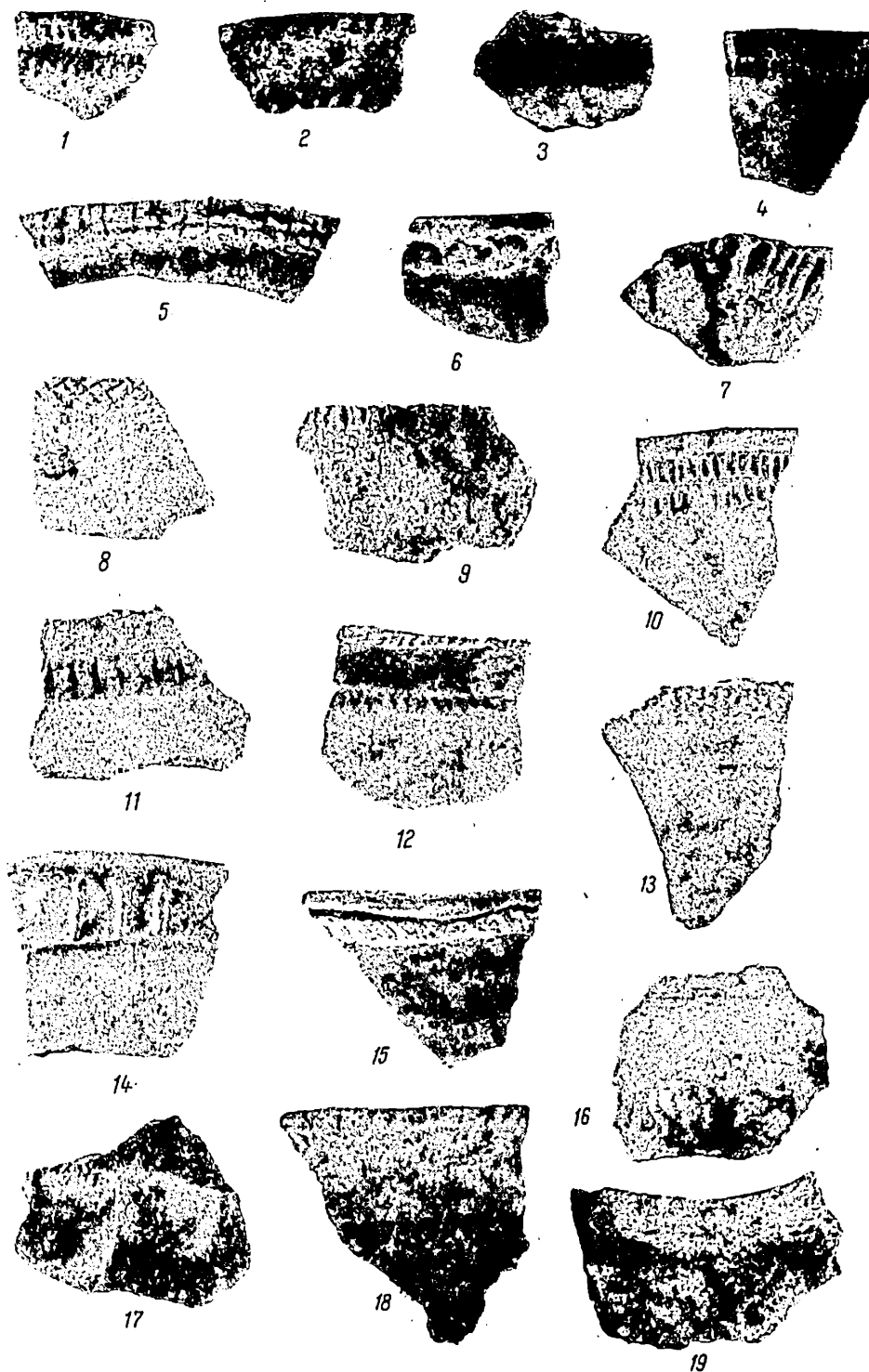

Fig. 14. — Fragmente ceramice aparținând culturii Foltești II (cca $\frac{1}{3}$ m. nat.).

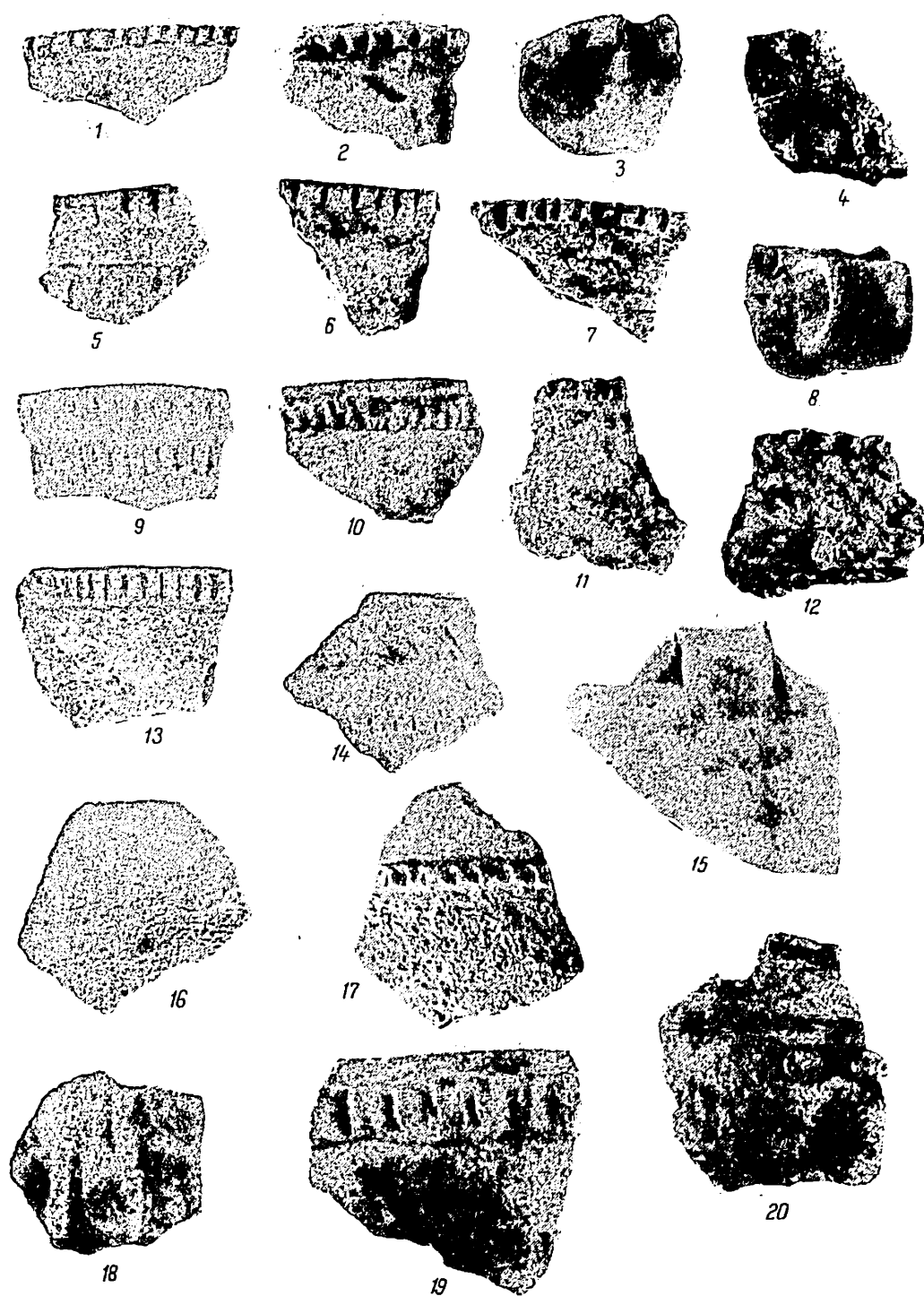

Fig. 15. — Fragmente ceramice descoperite în așezarea Foltești II (cca $\frac{1}{4}$ m. nat.).

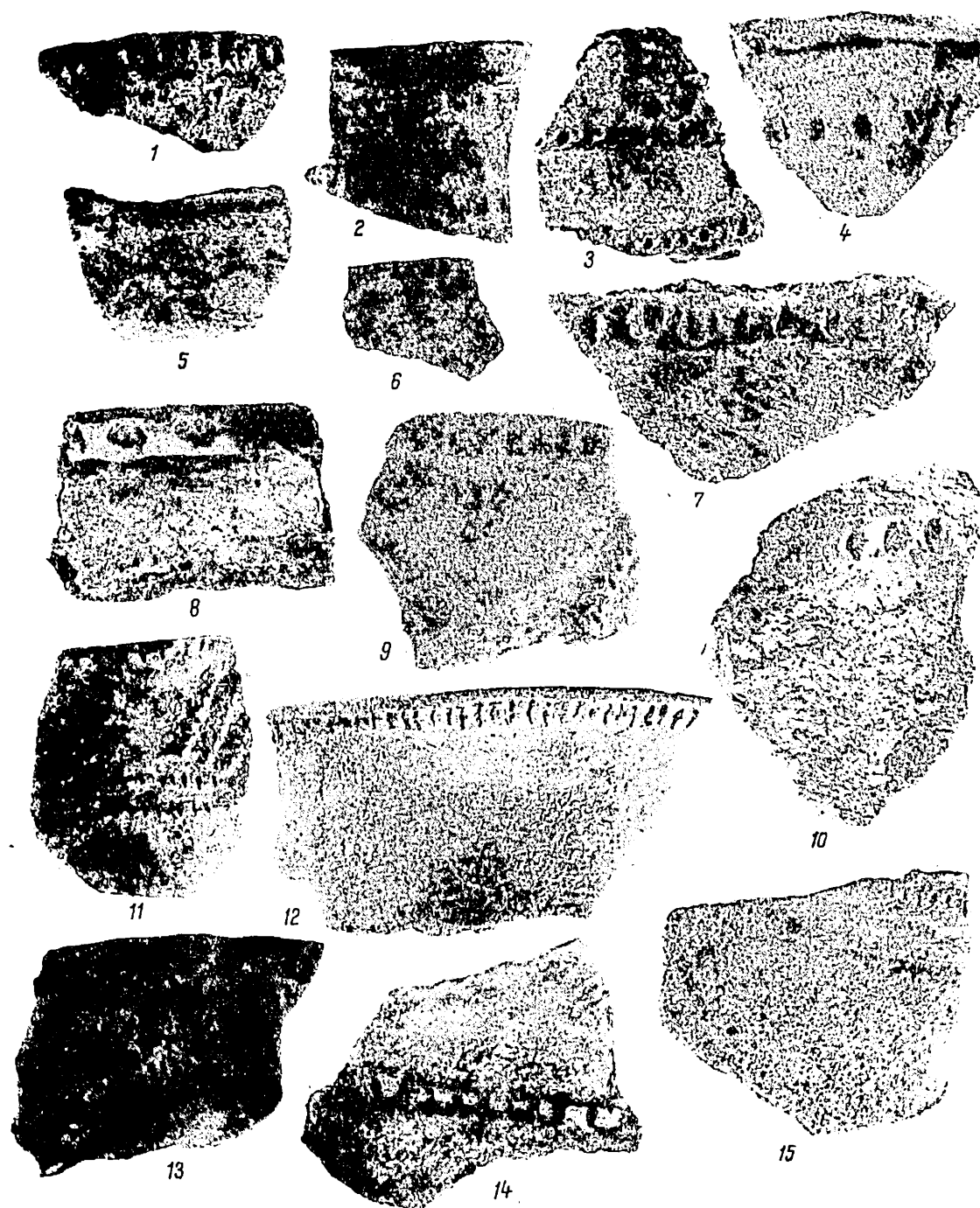

Fig. 16. — Fragmente ceramice descoperite în așezarea Foltești II (cca $\frac{1}{4}$ m. nat.).

nu depășește $0,75 \times 0,60$ m; lipiturile sînt friabile, iar în jur se găsește multă arsură; lângă vatră au apărut pietre, un cosor din piatră și cîteva fragmente ceramice.

Vatra 17 în apropiere de vatra 16; se găsește la 0,30 m adîncime de la suprafața actuală a solului; ca și în cazul precedent ea a fost deranjată; se păstrează doar pe o suprafață de $0,50 \times 0,35$ m lipituri constituite din lut galben nisipos foarte friabile și subțiri.

Fig. 17. — Vase întregibile descoperite în așezarea Foltești II (cca $\frac{1}{4}$ m. nat.).

Vatra 18 situată pe șanțul III a; păstrată parțial, întrucît se află la 0,25 m adîncime față de suprafața actuală a solului; dimensiunile actuale: $0,80 \times 0,65$ m; în zona unde nu a fost deranjată, lipiturile sînt compacte, groase de 3—5 cm, arse neuniform (pe alocuri galben-cărămizii și spre centru cărămiziu-cenușiu); în jur arsură.

Vatra 20 descoperită cu prilejul săpării casetei 6; situată la linia de demarcare dintre solul brun-cenușiu și cel galben-brun care conține resturile așezării Foltești II; lipiturile din pămînt galben nisipos amestecat cu pietricele mărunte au fost la rîndul lor așezate pe un strat de prundiș amestecat cu fragmente ceramice (fragmentele nu aparțin de la vase sparte intenționat, ci sînt dispersate și de diferite categorii); ele au fost amestecate cu prundișul pentru a crea o bază mai solidă; vatra 20 face parte din categoria vetrelor care au fost refăcute după o perioadă de timp. Astfel, inițial ea avea dimensiuni mai mari ($1,20 \times 1,10$ m), ulterior, cînd primele lipituri s-au deteriorat, s-a mai aplicat un rînd de lipituri mai subțiri (2—3 cm), iar dimensiunile au fost reduse ($0,90 \times 0,75$ m).

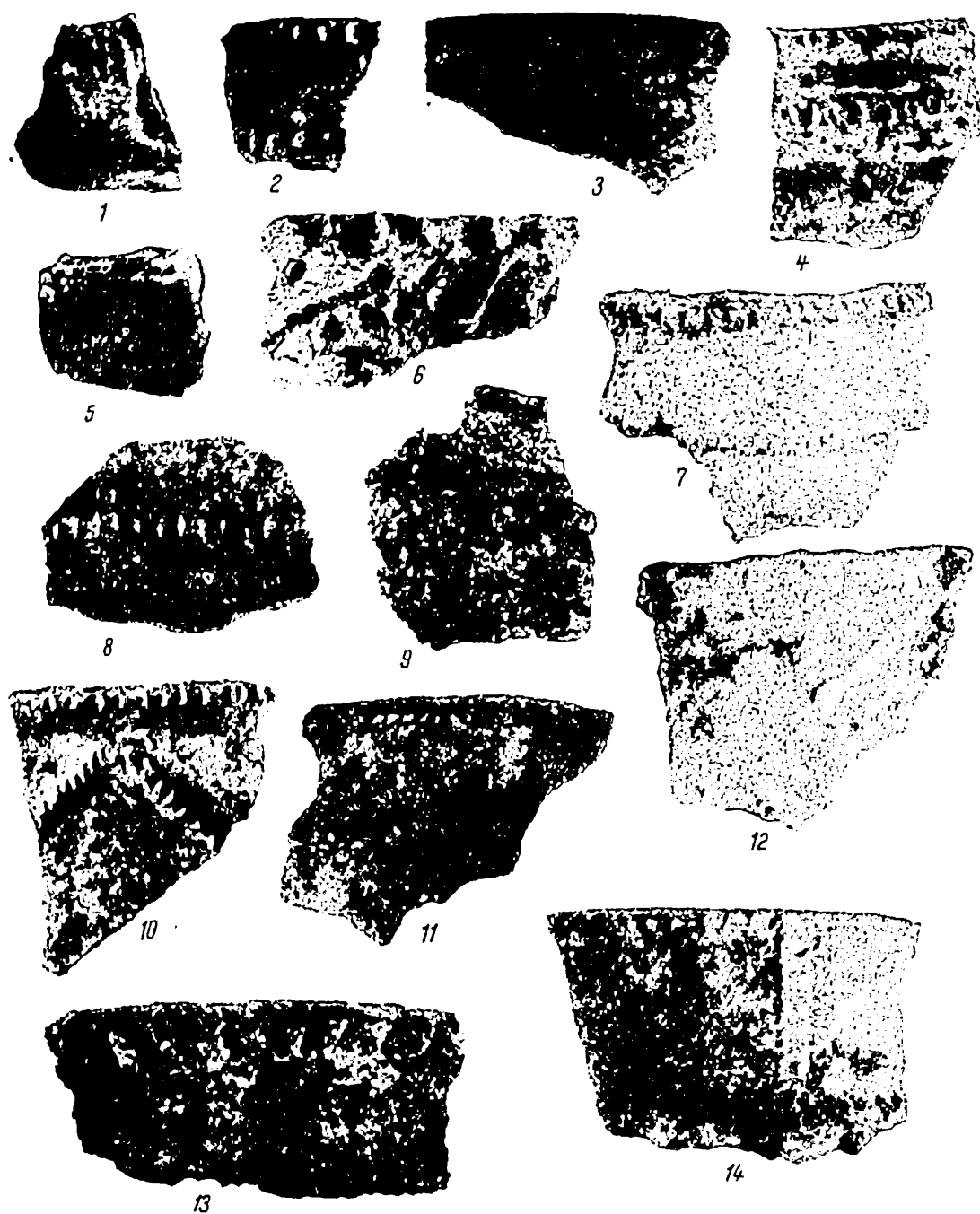

Fig. 18. — Fragmente ceramice lucrate din pastă grosolană, de tradiție Foltești II, descoperite în așezarea Monteoru I_{cs} (cca $\frac{1}{3}$ m. nat.).

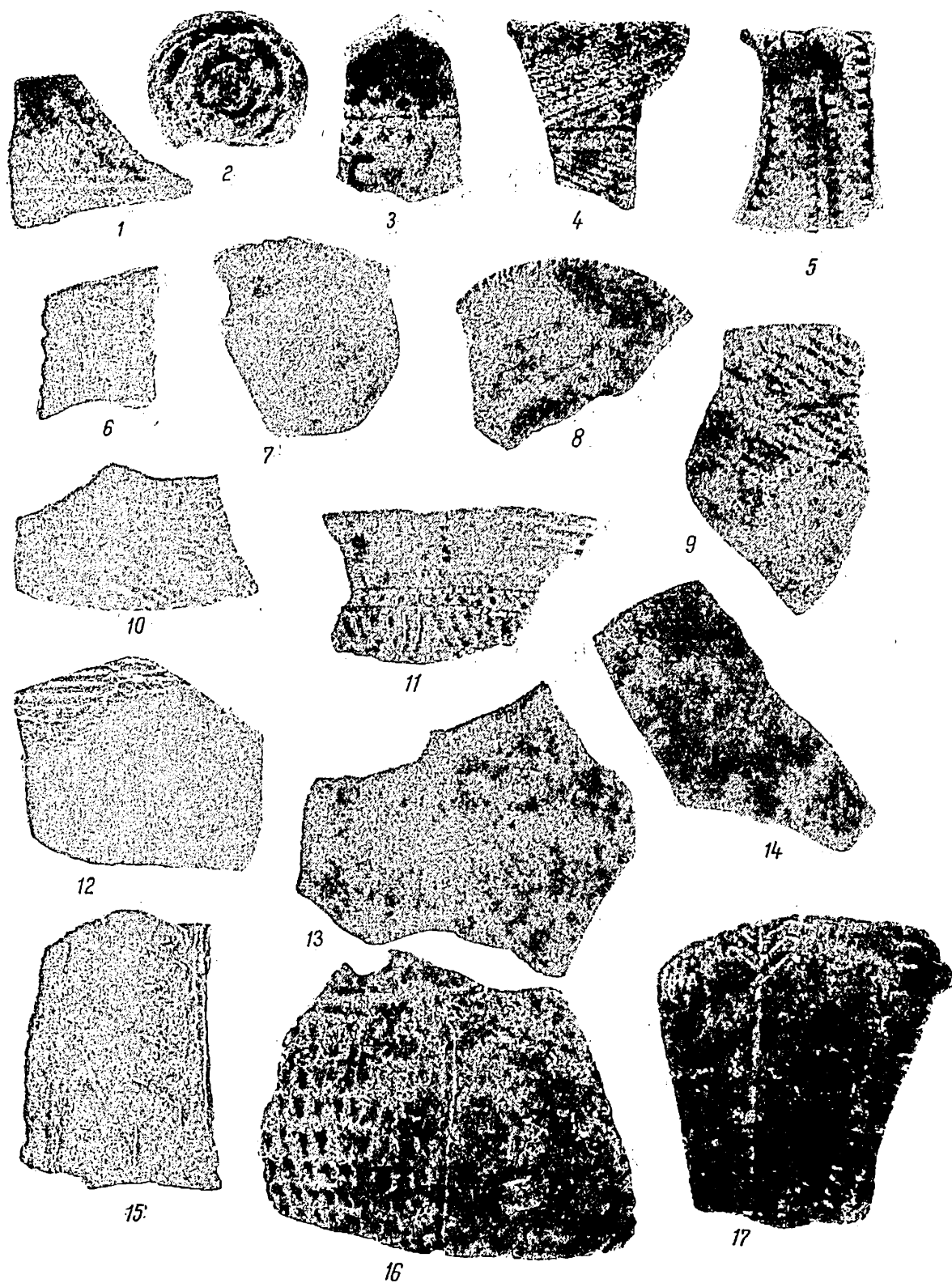
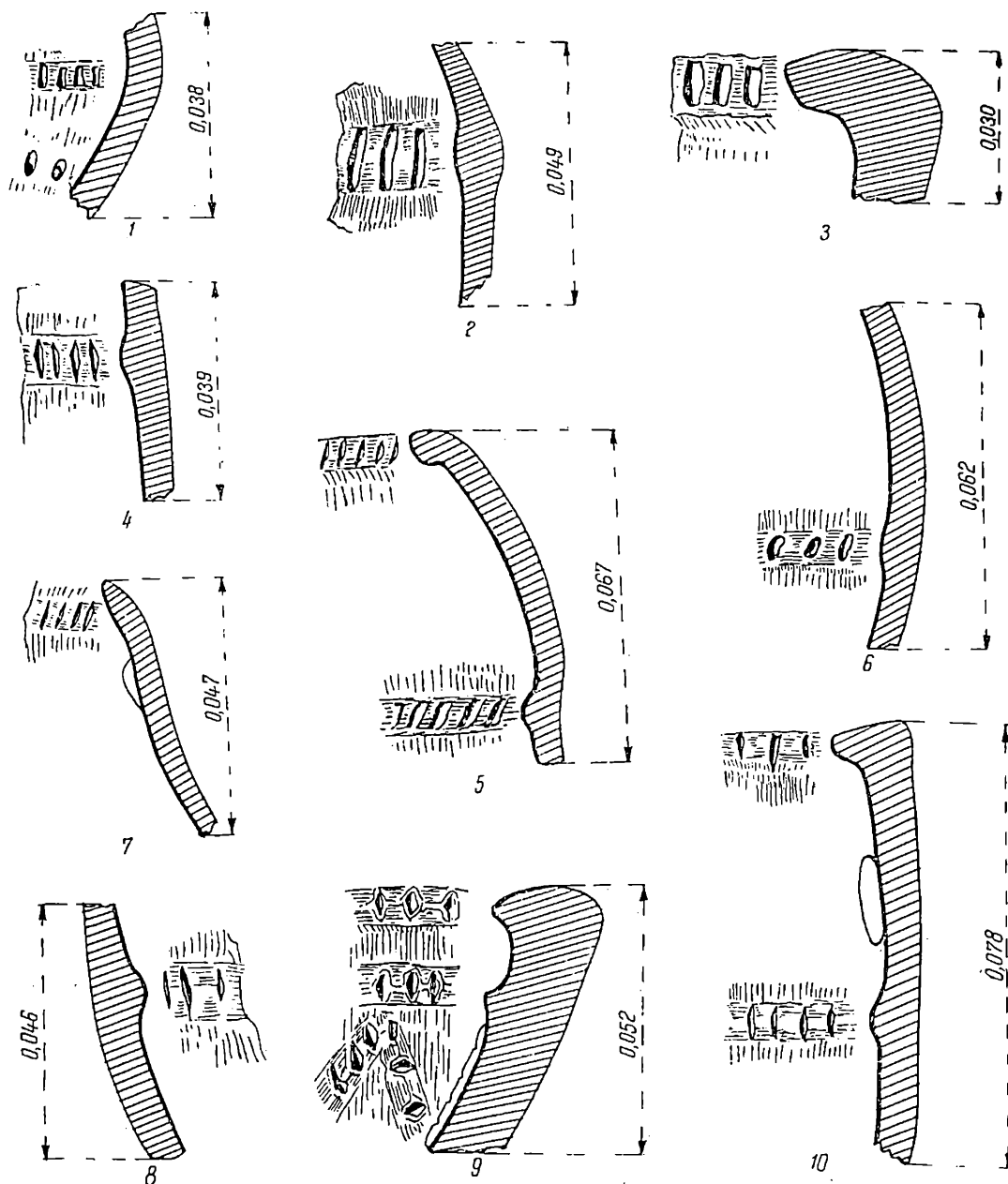

Fig. 19. — Fragmente ceramice descoperite în așezarea Monteoru I_{ca} (etapa I) (cca $\frac{1}{3}$ m. nat.).

Fig. 20. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{ca}.

Vatra 25 situată pe șanțul B 2; bine păstrată; dimensiuni: $0,60 \times 0,85$ m; forma ovală; lipiturile groase de 4—5 cm și de culoare galben-cărămizie au fost așezate pe un strat de pietre arse puternic; nu este exclus ca inițial, să se fi folosit o vatră constituită din pietre (așa cum este cazul la vatra din semibordeiul 2) și apoi să se aplice un strat de lipituri. Pe vatră și lângă ea, au fost descoperite fragmente ceramice decorate cu cercuri concentrice, precum și fragmente lucrate din pastă cenușie, ornamentate cu șnur simplu. Atragem atenția în mod deosebit

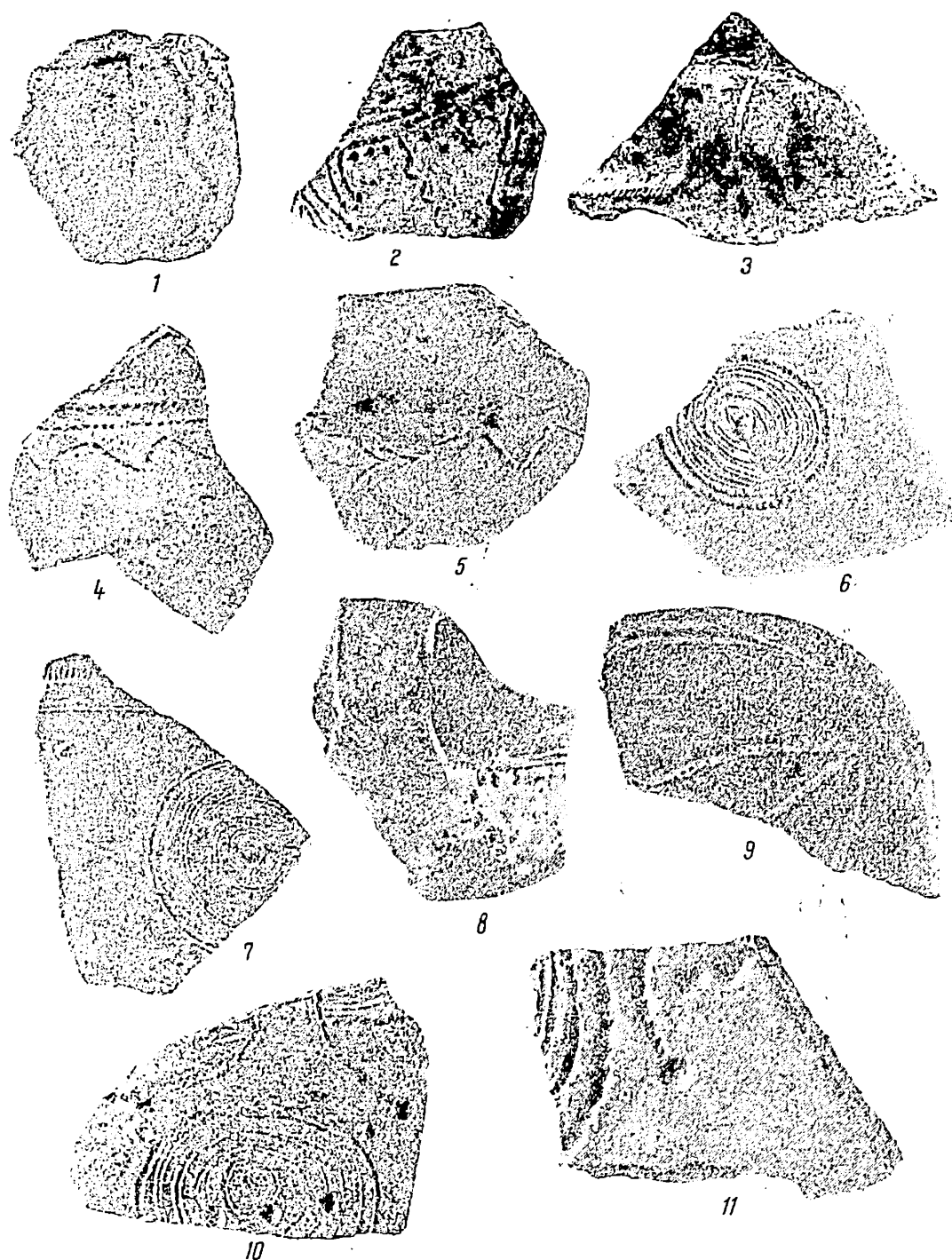

Fig. 21. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{cs} (cca 1/3 m. nat.).

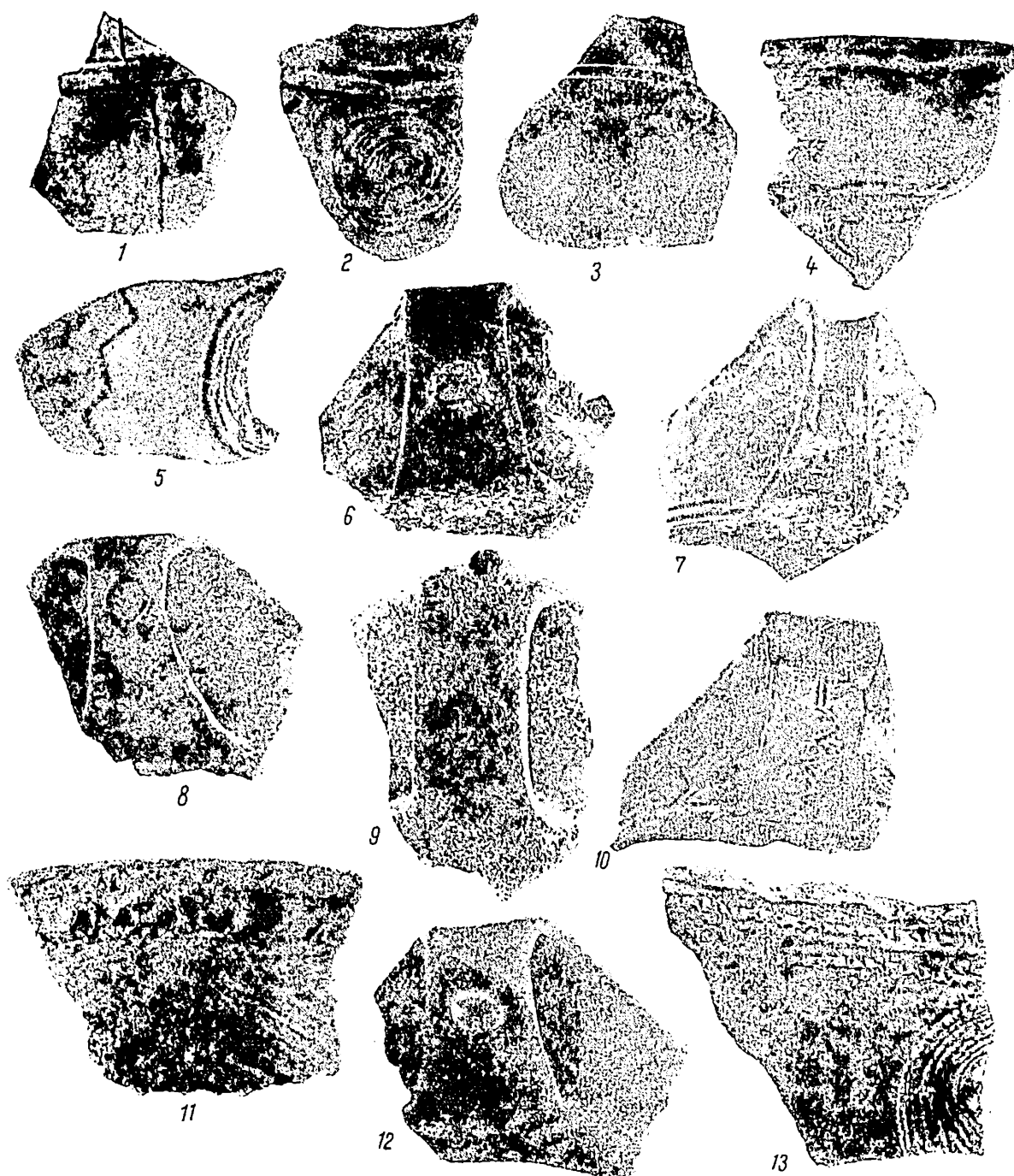

Fig. 22. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{c3} (cca 1/3, m. nat.).

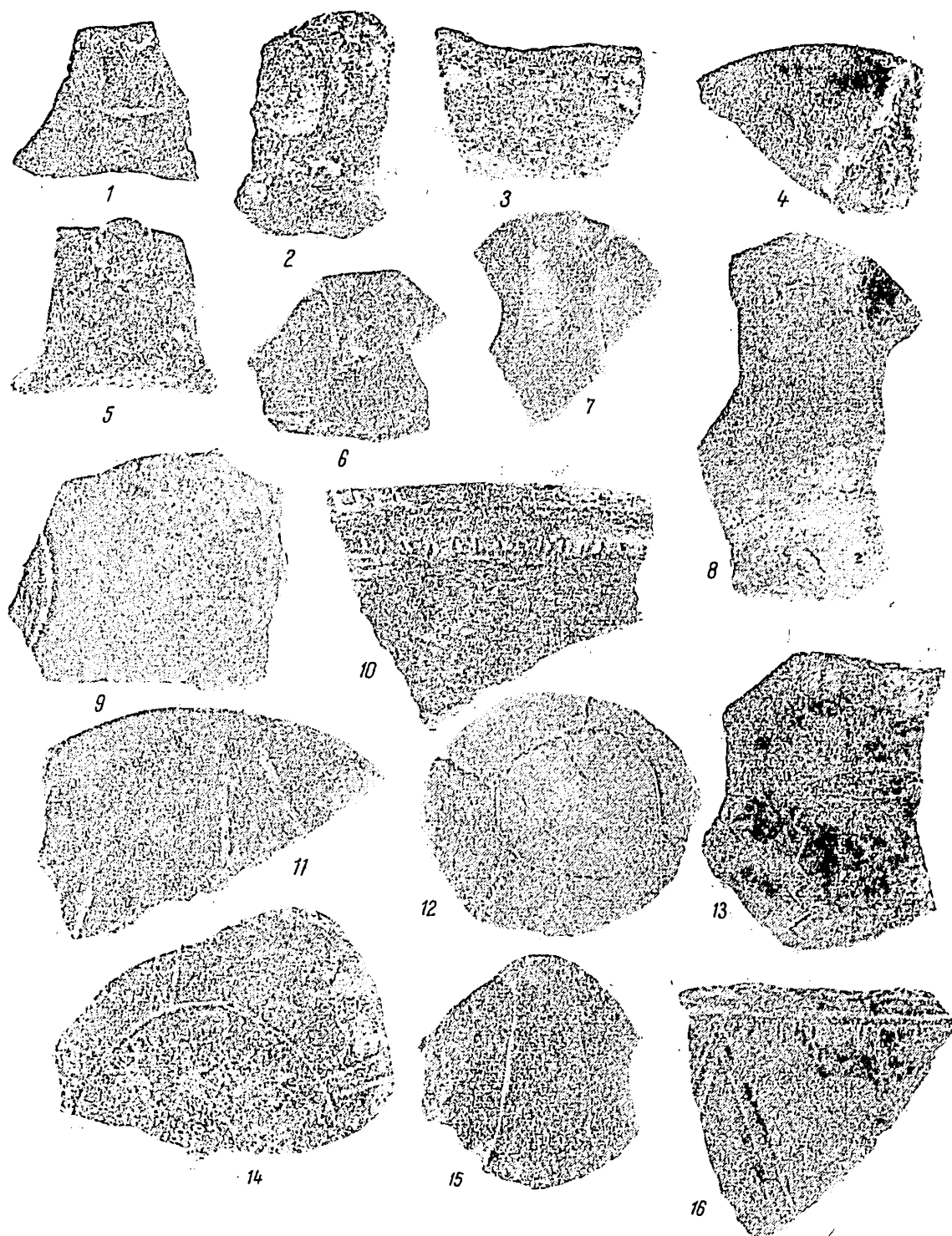

Fig. 23. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{c3} (cca 1/3 m. nat.).

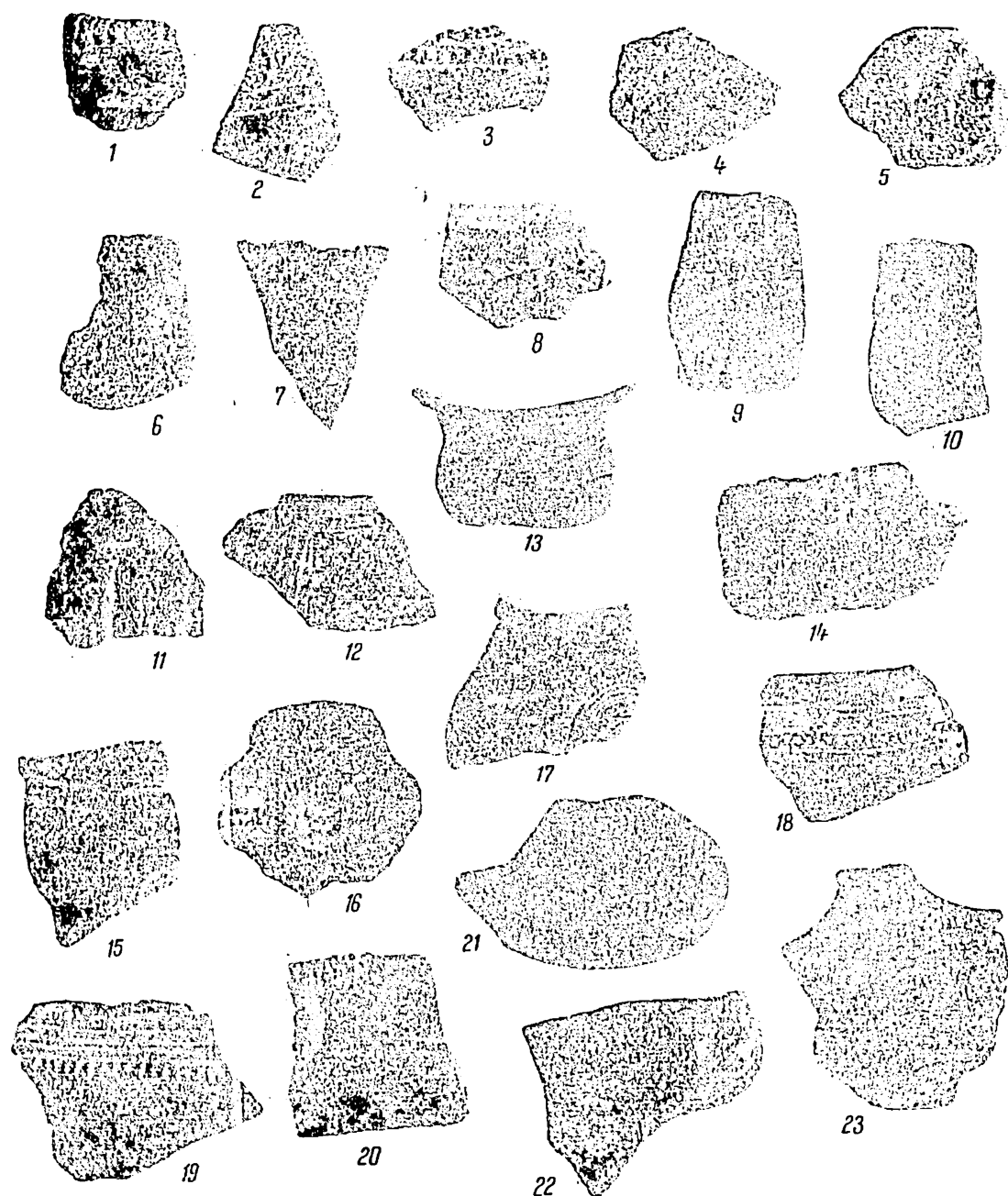

Fig. 24. — Fragmente ceramice aparținind fazei Monteoru I_{cs} (cca 1/3 m. nat.).

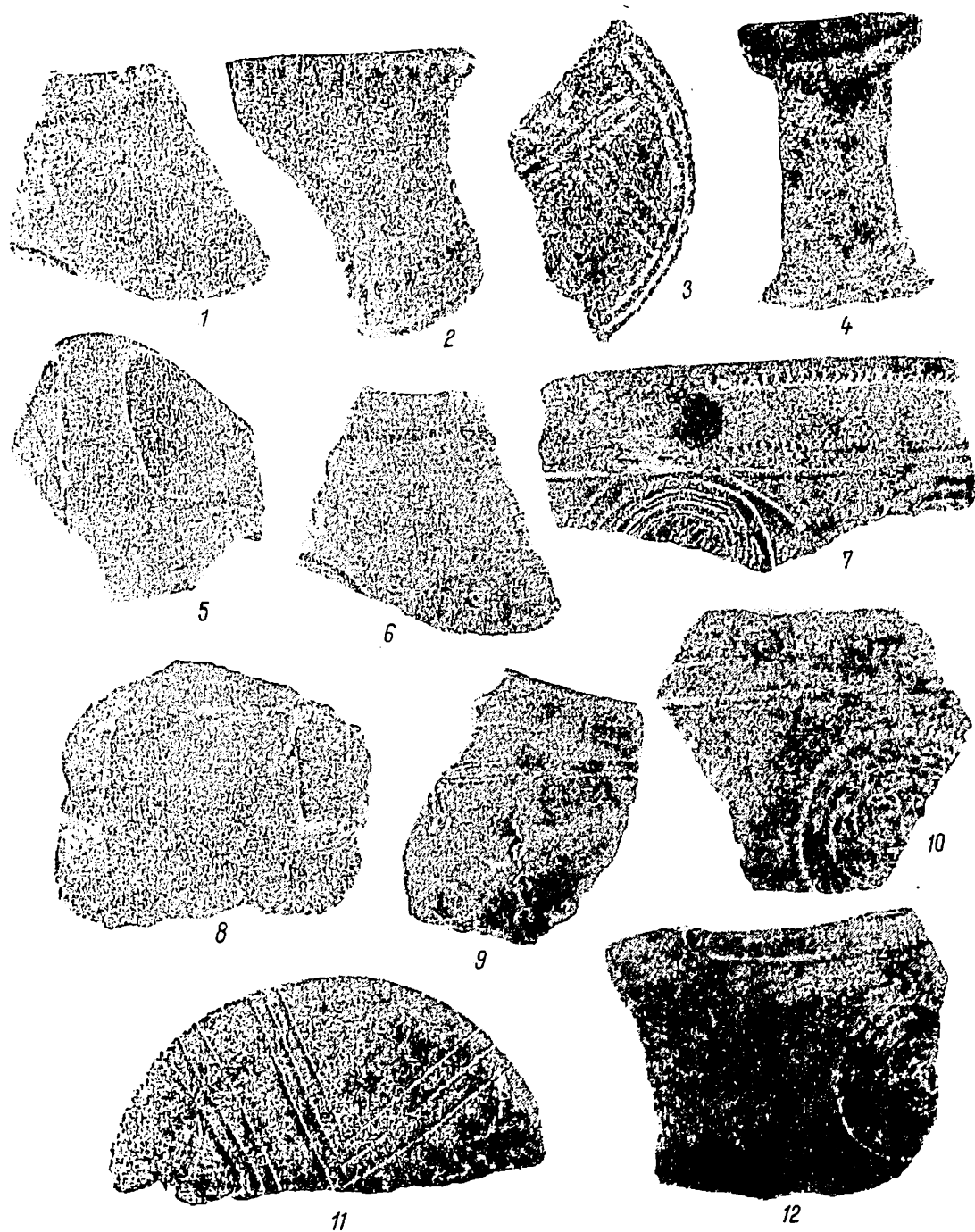

Fig. 25. — Fragmente ceramice aparținind fazei Montecoru Ic₃ (cca 1/3 m. nat.).

că în sectorul B, au fost identificate îndeosebi resturile de locuire aparținând etapei I a fazei Monteoru Ic₂, care acoperă solul galben brun fără resturi arheologice. Incidental, s-au găsit în acest din urmă sol, și câteva fragmente ceramice aparținând culturii Foltești II. S-a insistat asupra acestor detalii întrucât condițiile de descoperire a ceramicii decorate cu șnur sînt perfect asigurate și nu poate fi pusă la îndoială apartenența lor la etapa I a fazei Monteoru Ic₂.

b. FAZA MONTEORU Ic₂

1. LOCUINȚE

Locuința 1 identificată cu prilejul săpării casetei 4; nu s-a putut determina forma; resturile locuinței se găsesc împrăștiate pe o suprafață de 2×3 m și la adîncime de 0,25 m față de suprafața actuală a solului; pereții au fost constituiți din lipituri compacte aplicate pe nuiele subțiri. La bază, pereții au fost întăriți, probabil la exterior au pietre plate aplicate vertical; nu s-a identificat podină și nici o amenajare specială în acest scop, prin țasare puternică a solului brun sau prin aplicare de cenușă amestecată cu prundiș; vatra: situată probabil în zona centrală a locuinței; lipiturile groase de 3—4 cm sînt așezate direct pe sol; lângă vatră s-au găsit câteva oase de animal (provenit de la cornute mici) și fragmente ceramice. Inventarul locuinței constă exclusiv din ceramică; menționăm astfel cești fragmentare, lucrate din pastă fină, brun-cărămizie, decorate cu linii în relief și îndeosebi cu incizii fin dispuse în registre orizontale și prevăzute cu torți cu șa și prag (fig. 6/B), precum și fragmente de tip Wietenberg și Costișa (fig. 35/9, 11, 13, 16; 37/3—4, 9).

Locuința 2 situată pe șanțul III; păstrată parțial; dimensiuni: $2,50 \times 2$ m; forma probabil rectangulară; chirpicii provenind de la pereți, conțin multă pleavă în compoziție; în interiorul locuinței s-au identificat și câteva pietre de râu care au fost folosite, probabil, la construirea locuinței; nu s-a identificat nici o amenajare pentru podină; în general chirpicii de la pereți sînt în dezordine; vatra are lipituri groase de 3—4 cm, compacte și lucrate din lut galben amestecat cu pleavă și nisip; arșă puternică; păstrată aproape în întregime; forma: ovală; dimensiuni: $0,80 \times 0,50$ m; lângă vatră (V8) s-a descoperit un cuțit din bronz (fig. 45/7) și fragmente ceramice provenind fie de la vase borcan, fie de la cești lucrate din pastă fină cu puternic luciu pe ambele fețe, decorate cu linii în relief; tot aici s-au descoperit și cești prevăzute cu torți cu șa și prag, precum și ceramică de tip Wietenberg (fig. 34/4,7).

Locuința 4 situată pe șanțul L/18—35; păstrată parțial; resturile locuinței sînt dispersate pe o suprafață de $3,50 \times 2$ m; adîncime 0,20 de la suprafața actuală a solului; din pereți s-au păstrat doar fragmente mărunte de chirpici și pietre plate provenind probabil de la baza lor; vatra a fost deranjată; s-au identificat doar câteva bucăți mici de lipituri lucrate din pămînt galben-nisipos; printre bucățile de chirpici s-au descoperit și fragmente ceramice caracteristice fazei Monteoru Ic₂.

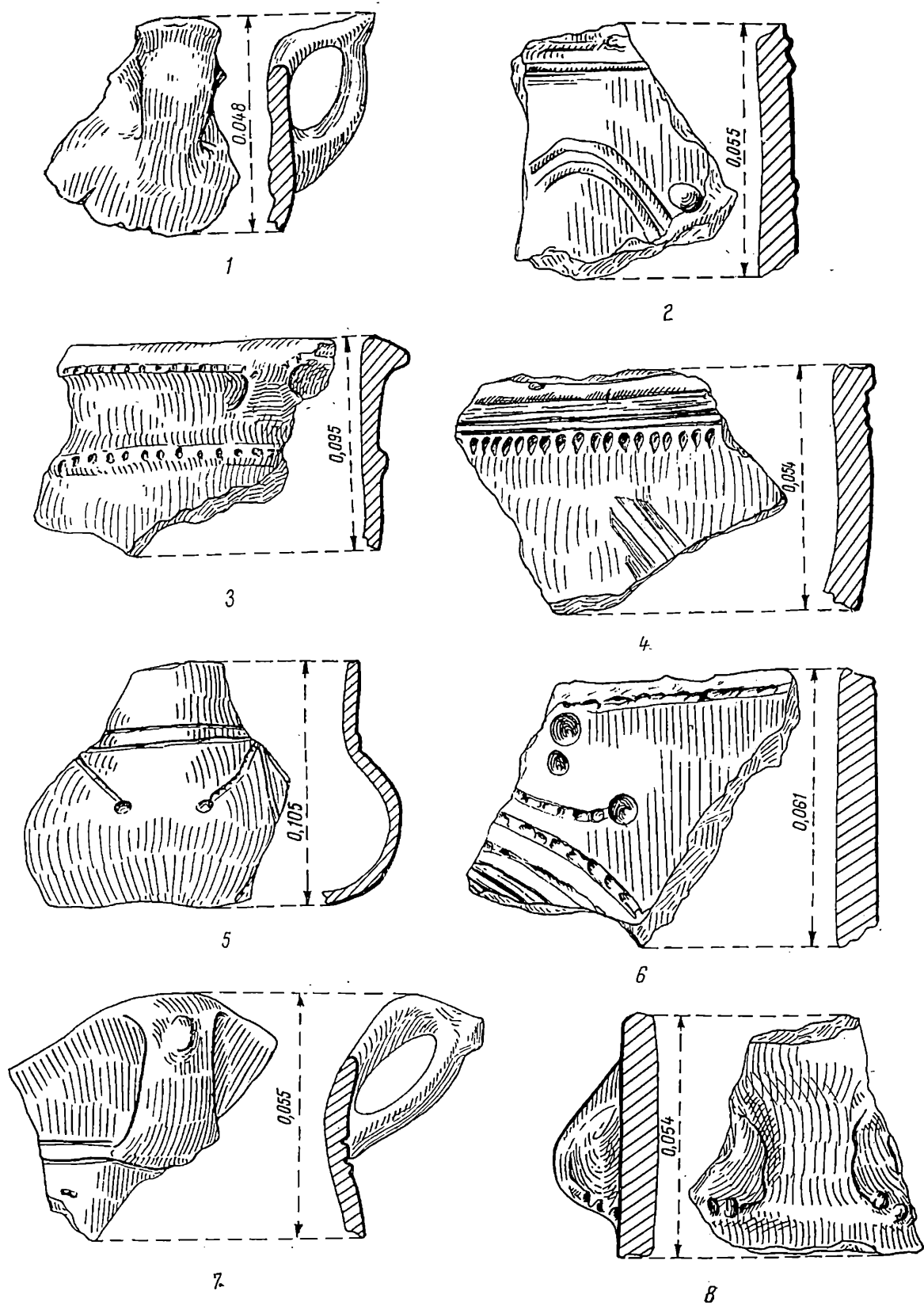

Fig. 26. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{c3}.

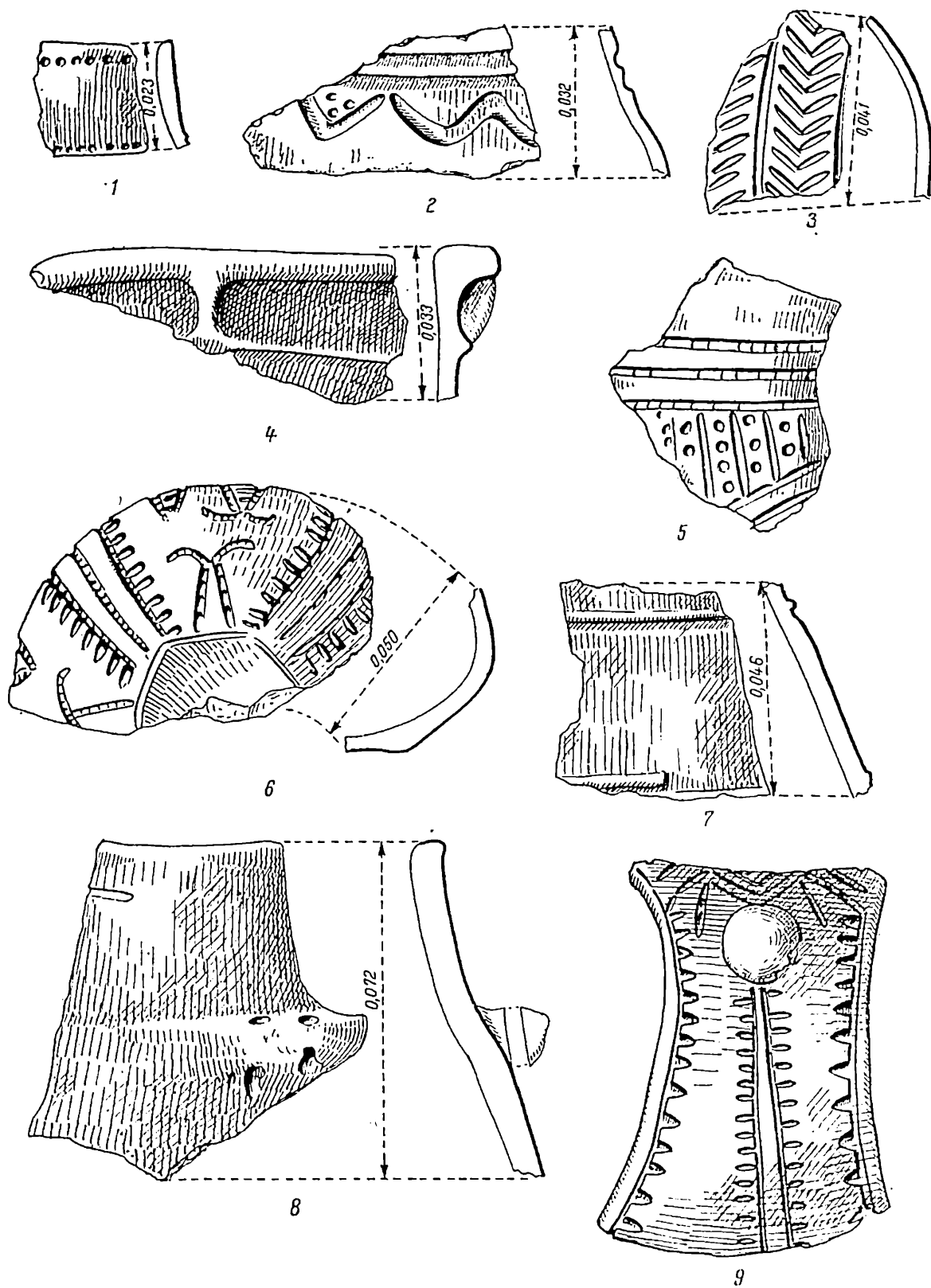

Fig. 27. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru Ic₃.

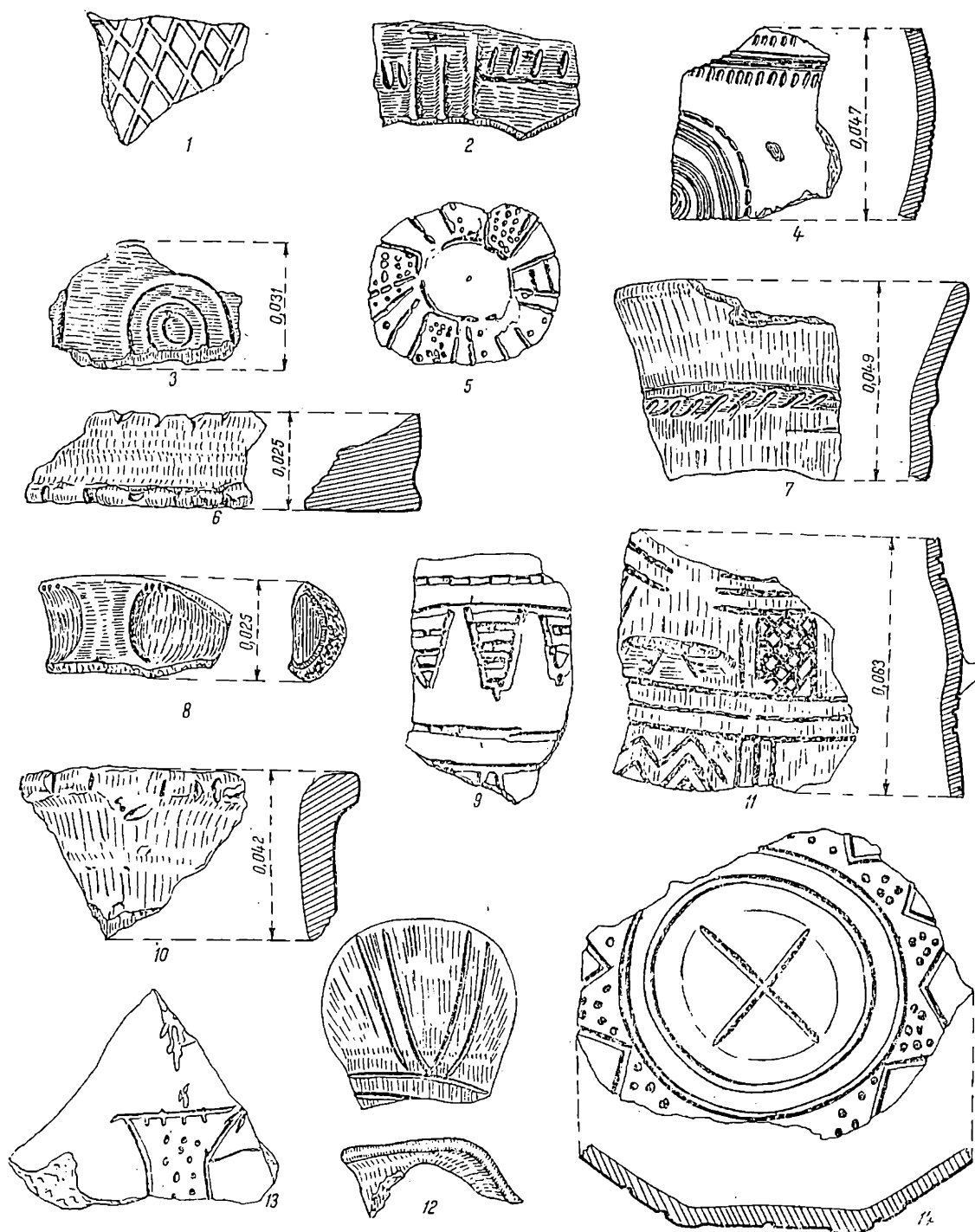

Fig. 28. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru Ic₃.

Locuința 5 situată pe șanțul L/60—61,50 m; păstrată parțial; resturile locuinței sînt dispersate pe o suprafață de 1,50 × 1,30 m; adîncime: 0,25 m de la suprafața actuală a solului; din pereți s-au păstrat doar fragmente mărunte de chirpici, precum și cîteva pietre probabil de la baza lor; vatra a fost deranjată; s-au identificat doar cîteva bucăți mici de lipituri lucrate din pămînt galben nisipos; inventarul locuinței constă numai din fragmente ceramice.

Locuința 6 situată pe șanțul V a/4—6,30 m; deși răvășită în urma lucrărilor agricole, resturile locuinței constînd din vatră și chirpicii de la pereți s-au păstrat pe o suprafață ceva mai mare în comparație cu locuințele anterioare; dimensiuni: 2,20 × 1,80 m; adîncime 0,15 m de la suprafața actuală a solului; în afară de chirpici cu urme de nuiel, s-au păstrat și pietre plate, folosite pentru întărirea pereților la bază; vatra: deranjată; după poziția sa în cadrul celorlalte resturi ale locuinței se pare că a ocupat o poziție centrală; inventarul locuinței constă din fragmente ceramice mărunte, dar la care s-au păstrat caracteristicile fazei Monteoru Ic₂; după demontare, au apărut, în solul brun cenușiu, fragmente ceramice aparținînd fazei Monteoru Ic₃.

2. VETRE SITUATE ÎN AFARA LOCUINTELOR

Ca și în așezarea aparținînd fazei Monteoru Ic₃, s-au identificat în afara locuințelor, vetre, din care unele de dimensiuni mai mari.

Vatra 2 situată pe șanțul II; rotundă; dimensiuni: 1 × 1,05 m; stratigrafic, ea se află la baza solului brun-cafeniu; lipiturile sînt subțiri (1—2 cm), dar compacte și constituite din pămînt galben nisipos, atît lipiturile, cît și solul pe care sînt așezate prezintă urme de arsură puternică, pînă la zgurificare; arsura de sub lipituri atinge grosimea de 6 cm; vatra 2 este situată în apropierea vetrei 1 (aparținînd fazei Monteoru Ic₃), dar cu 15 cm deasupra nivelului ei; fragmentele ceramice identificate la nivelul vetrei aparțin fazei Monteoru Ic₂ (fig. 7/A).

Vatra 6 situată pe șanțul T; forma rotundă; dimensiuni: 0,80 × 0,75 m; ea și în cazul precedent, ea se află la baza solului brun-cafeniu; lipiturile sînt compacte și ating grosimea de 3 cm; pentru lipituri s-a folosit pămînt galben nisipos; arderea pe suprafața vetrei a fost neuniformă; alternînd pete de arsură puternică roșie cărămie cu pete brun negricioase sau albe albicioase; pentru a fi folosită timp îndelungat și pentru a-i mări soliditatea, s-a aplicat în prealabil pe un strat de fragmente ceramice mărunte așezate în ordine și peste care s-a depus un strat de pămînt brun-cafeniu bine tasat pentru ca apoi să fie fixate lipiturile; pe vatră și lîngă ea, au fost descoperite două cosoare din gresie, trei cozi de lingură și fragmente ceramice. Amintim în mod deosebit că printre fragmentele ceramice care au constituit stratul inferior (de la baza vetrei), s-au identificat și cîteva specifice fazei Monteoru Ic₃; probabil că o dată cu pămîntul adus pentru stratul care urma să înalțe vatra (față de solul de călcare), s-au antrenat și urme de locuire din vechea așezare aparținînd fazei Monteoru Ic₃.

Vatra 10 descoperită pe șanțul III și caseta 1; adîncime 0,30 m de la suprafața actuală a solului; marginile vetrei au fost distruse; totuși, se pare că a fost rotundă, dacă ținem seama de arsura puternică de sub lipituri; în rest, lipiturile au fost împrăștiate, iar cele cîteva bucăți păstrate ne indică grosimea de 4 cm.

Vatra 14 și vatra 15 situate pe șanțul L/73—75; avîndu-se în vedere apropierea lor, s-a crezut inițial că una din aceste vetre ar putea să aparțină unei locuințe de suprafață din faza Monteoru Ic₂; ulterior, prin săparea casetelor adiacente,

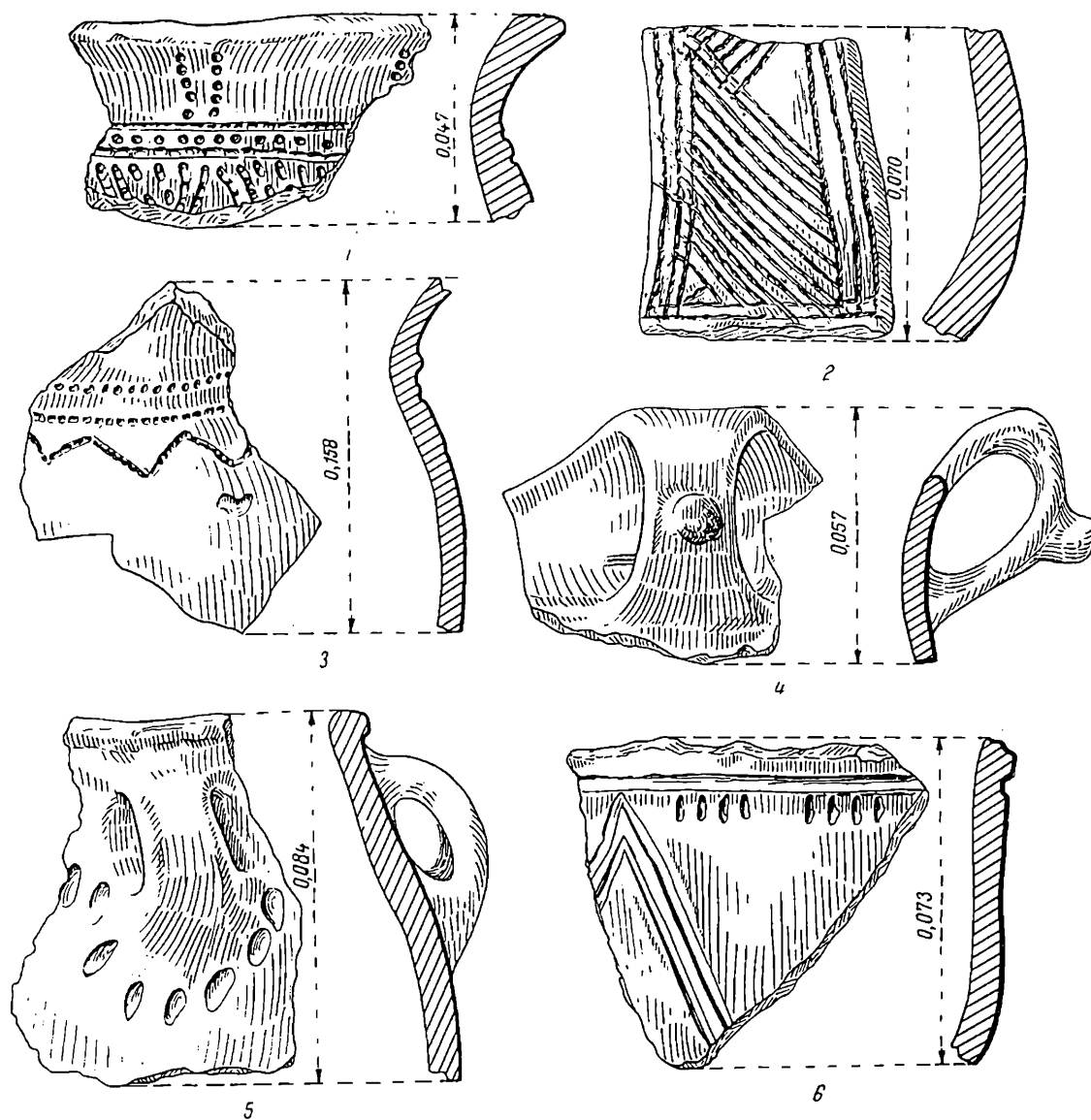

Fig. 29. — Fragmente ceramice aparținînd fazei Monteoru Ic₃.

s-a constatat că ele sînt situate în afara complexelor de locuire, dar, avînd în vedere că au fost identificate la circa 13 m de locuința 5, credem că constituie vetrele adiacente ale acestei locuințe; de asemenea, mai ținînd seama că ele se găsesc la 20 cm față de suprafața actuală a solului, nu pare a fi greșit să credem că vetrele au fost construite în același timp și au servit ca vetre auxiliare locuinței

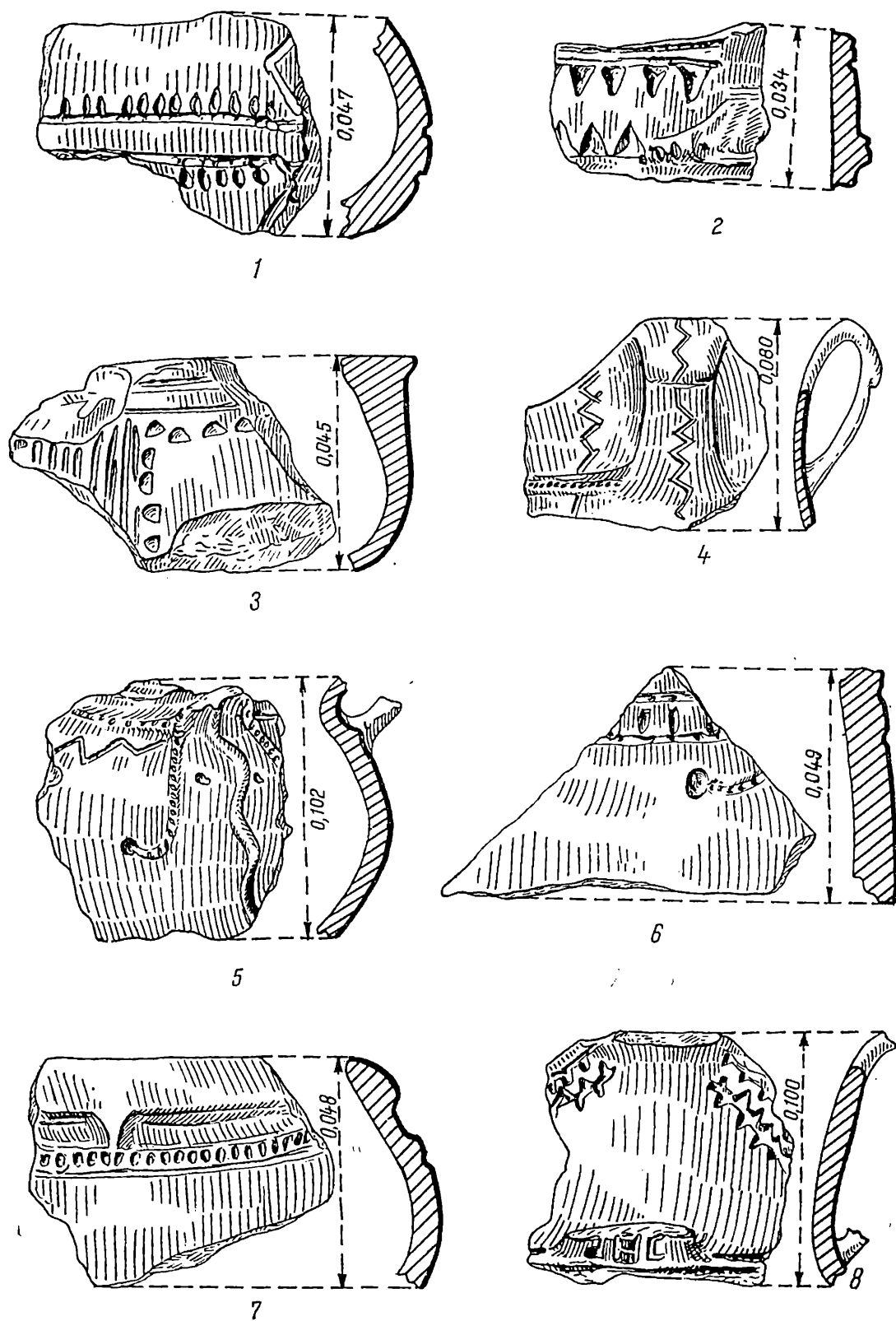

Fig. 30. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{ca}.

5; vatra 14 are forma rectangulară cu dimensiunile de $1 \times 0,60$ m; lipiturile sînt friabile, datorită pămîntului galben amestecat cu mult nisip din care sînt constituite și care prin ardere devine sfărîmicios, pînă la pulverizare; vatra a avut o mică gardină din pietre plate și subțiri, din gresie care s-au sfărîmat și apoi s-au

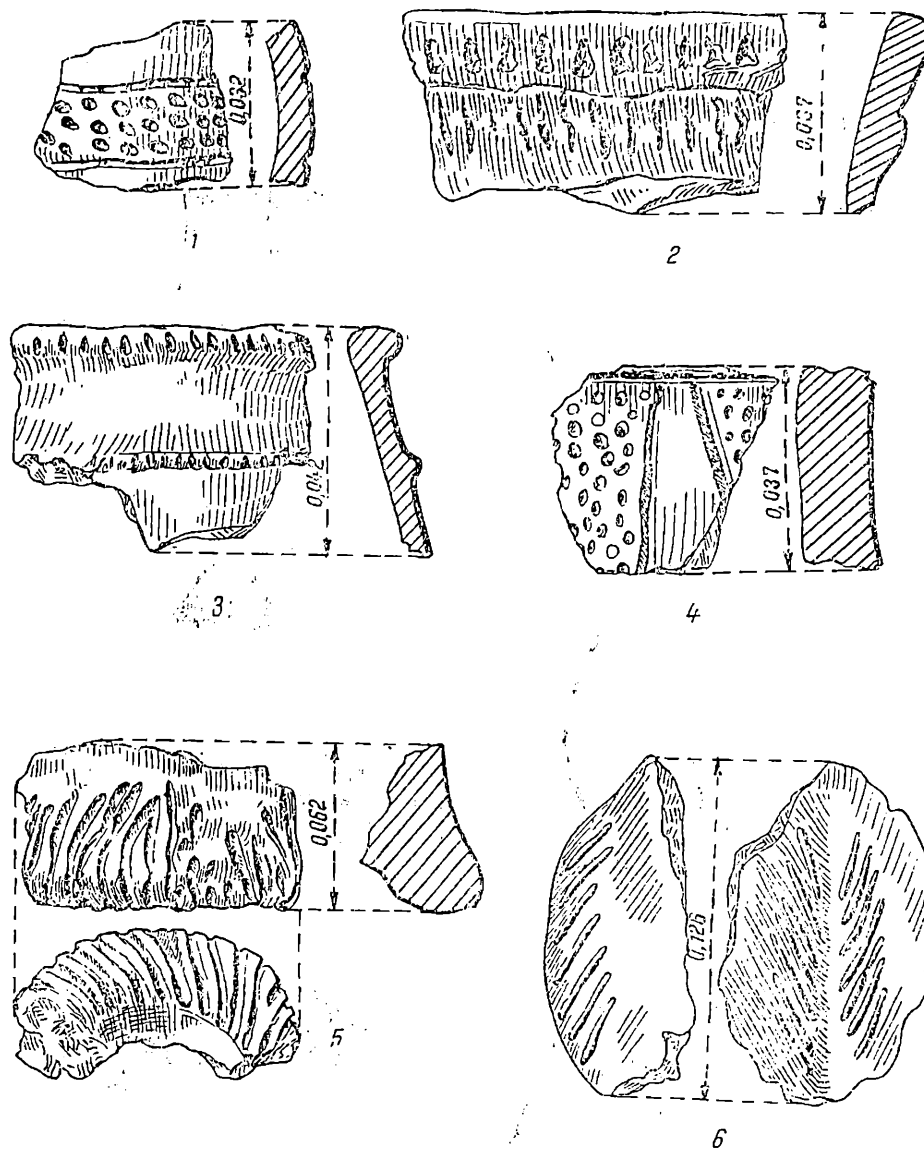

Fig. 31. — Fragmente ceramice aparținînd fazei Monteoru Ic₃.

împrăștiat în jurul lipiturilor; vatra 15 este păstrată doar parțial pe o suprafață de $0,30 \times 0,40$ m; se pare că a avut o formă rotundă, iar lipiturile păstrate au aceeași compoziție cu aceea semnalată la vatra 14; în jurul ambelor vetre s-au descoperit cîteva fusaiolă, cozi de lingură și fragmente ceramice Monteoru Ic₂.

Vatra 19 situată pe șanțul IVa; păstrată parțial; lipiturile compacte se găsesc pe o suprafață de $0,40 \times 0,25$ m; adâncimea de 0,30 m de la suprafața actuală a solului; lipiturile sînt lucrate din pămînt galben-brun cu puțin nisip în compoziție, iar arderea la suprafață care a fost foarte puternică a calcinat partea superioară a lipiturilor pe o adîncime de 2 cm (grosimea lipiturilor atîngînd 5 cm); nu s-au identificat nici un fel de amenajări înainte de aplicarea lipiturilor, ele fiind așezate direct pe solul de călcare brun cafeniu. Lîngă vatră a fost descoperită o ceașcă fragmentară Monteoru Ic₂.

c. GROPI CU RESTURI MENAJERE

Cu prilejul săpăturilor s-au identificat 22 de gropi cu resturi menajere aparținînd așezării Monteoru de la Bogdănești. Dintre acestea, 8 conțin un material caracteristic fazei Monteoru Ic₃ și 14 aparțin fazei Monteoru Ic₂.

FAZA MONTEORU Ic₃

Groapa 1 descoperită cu prilejul săpării șanțului I; rotundă; cu profilul în formă de clopot, cu fundul ușor lărgit; dimensiuni: $1,20 \times 1,10$ m; adîncimea 1,20 m de la suprafața actuală a solului; pămîntul de umplutură este în general uniform și constituit din solul cenușiu sau negru cenușiu și numai spre fundul gropii acesta este amestecat cu mult cărbune și cenușă; conținutul este destul de sărac; în afară de cîteva fragmente ceramice lucrate din pastă cenușie cu mult nisip în compoziție, provenind de la cești ornamentate cu cercuri concentrice sau de la torți cu butonași, s-au descoperit pietre de gresie sfărîmate și cîteva oase de animal (fig. 8/4).

Groapa 3 identificată pe șanțul T/13, 50—15; rotundă, dimensiuni: $1,50 \times 1,50$ m; pămîntul de umplutură este uniform-brun cenușiu; conținutul gropii este foarte bogat; ca și în cazul precedent, amintim pietrele de gresie, arse puternic și destul de numeroase, precum și oase de animale (cornute mici). Ceramica, deși fragmentată prezintă o deosebită importanță: astfel pe lîngă fragmentele provenind de la vase-borcan cu buza evazată și marginea crestată, lucrate din pastă fină cenușie, apare și categoria vaselor sac, lucrate din pastă grosolană cu marginea crestată și prevăzute pe umăr cu briu în relief crestat, de tradiție Foltești II. De asemenea, menționăm ceștile decorate cu cercuri concentrice, alături de acelea ornamentate cu împunsături adînci într-o manieră caracteristică ceramicii aparținînd fazei B a culturii Schneckenberg. Nu mai puțin semnificativ este și faptul că tot aici a apărut și un pahar fragmentar cu corpul cilindric și fundul inelar întîlnit de asemenea în repertoriul formelor din faza Schneckenberg B. În sfîrșit, amintim că în pămîntul de umplutură al acestei gropi împreună cu celelalte fragmente ceramice au fost descoperite cîteva fragmente lucrate din pastă mai moale, cu puțin nisip în compoziție de culoare brun negricioasă și decorate pe fața interioară cu șnur simplu dispus în rețea într-o manieră asemănătoare cu categoria mai puțin numeroasă din faza Monteoru Ic₃, care folosește

decorul în rețea realizat însă prin incizie adâncă. Am insistat asupra inventarului ceramic al acestei gropi întrucât este printre puținele cazuri când se întâlnește ceramica tipică etapei I a fazei Monteoru Ic₃ cu toate caracteristicile lui.

Groapa 6 identificată pe șanțul III; rotundă; cu diametrele de $1,55 \times 1,60$ m; adâncimea 1,70 m de la suprafața actuală a solului; cu profilul în formă de pungă cu fundul rotunjit și ușor strînsă la gură; în pământul de umplutură de culoare brun-cenușie s-au identificat lentile de cărbune alternînd cu lentile de cenușă și straturi subțiri de pământ galben brun; la partea superioară a gropii, în pământul de umplutură s-au descoperit câteva pietre de gresie sfărîmate, oase de animal și două cosoare din piatră, fragmentare; restul inventarului constînd din ceramică a fost identificat mai ales de la adâncimea de 1,40 pînă la 1,70 m; fragmentele ceramice provin de la vase-borcan cu corpul drept și buza lățită, prevăzute pe corp cu cercuri concentrice; de asemenea s-au identificat și câteva torți cu butonași, precum și o fusaiolă din lut ars ornamentată cu împunsături dispuse în șiruri verticale.

Groapa 8 identificată pe șanțul T; ușor ovală; dimensiuni: $1,30 \times 1,20$ m; adâncime 1,20 m de la suprafața actuală a solului; pământul de umplutură este constituit din două straturi distincte: la partea superioară pământ negru cenușiu amestecat cu mici bucăți de cărbune și cenușă, iar la partea inferioară pământ brun gălbui; în afară de pietre și câteva oase de animal amintim că aici s-au descoperit și bucăți de chirpici cu urme de nuiete mai ales în stratul superior. Ceramica nu este prea numeroasă, dar conține forme tipice fazei Monteoru Ic₃. Astfel amintim, cești cu torți cu butonași, borcan cu corpul drept ornamentat cu brîu în relief crestă, fragmente de la castroane, iar ca obiecte menționăm o dăltiță din marnă și un cosor din gresie fragmentar (fig. 10/5).

Groapa 9 identificată cu prilejul săpării casetei A; rotundă; dimensiuni: $1,50 \times 1,50$ m; adâncime 1,05 m de la suprafața actuală a solului; pământul de umplutură conține 2 straturi distincte: pînă la adâncimea de 85 cm, pământ negru amestecat cu cioburi și chirpici și apoi un sol cenușiu care conține cărbune amestecat cu cenușă. Materialul arheologic se găsește îndeosebi în stratul inferior și constă din fragmente ceramice lucrate fie din pastă cenușie fină, fie din pastă neagră cu urme de luciu pe ambele fețe; ca forme distingem: cești și vase-borcan ornamentate cu linii în zigzag realizate prin împunsături succesive sau brîu în relief crestă și alveolat. Pe lîngă acestea, menționăm că în stratul superior sînt numeroase pietre, iar oasele de animal sînt aproape inexistente în ambele straturi. După inventarul ceramic groapa aparține etapei a II-a a fazei Monteoru Ic₃ (fig. 8/3).

Groapa 10 identificată pe șanțul T; ovală; dimensiuni: $1,80 \times 1,30$ m; adâncimea 1,40 m de la suprafața actuală a solului; groapa are profilul alveolar ca și acelea care aparțin fazei Monteoru Ic₂; pământul de umplutură este dispus în straturi: la partea superioară se găsește un nucleu compact de arsură și cărbune amestecat cu chirpici, urmează apoi un strat cenușiu amestecat cu cărbune și cenușă și, în sfîrșit, lentile compacte de cenușă alternînd cu lentile de cărbune. Fragmentele ceramice sînt numeroase, dar în general atipice. Totuși câteva fragmente decorate cu incizii întrerupte sau cu marginea lățită și crestă ne dau indicii că această groapă aparține fazei Monteoru Ic₃ (fig. 8/6).

Groapa 14 identificată pe șanțul transversal; ovală; dimensiuni: $1,50 \times 1,20$ m; adâncimea 2,10 m de la suprafața actuală a solului; cu profil cilindric;

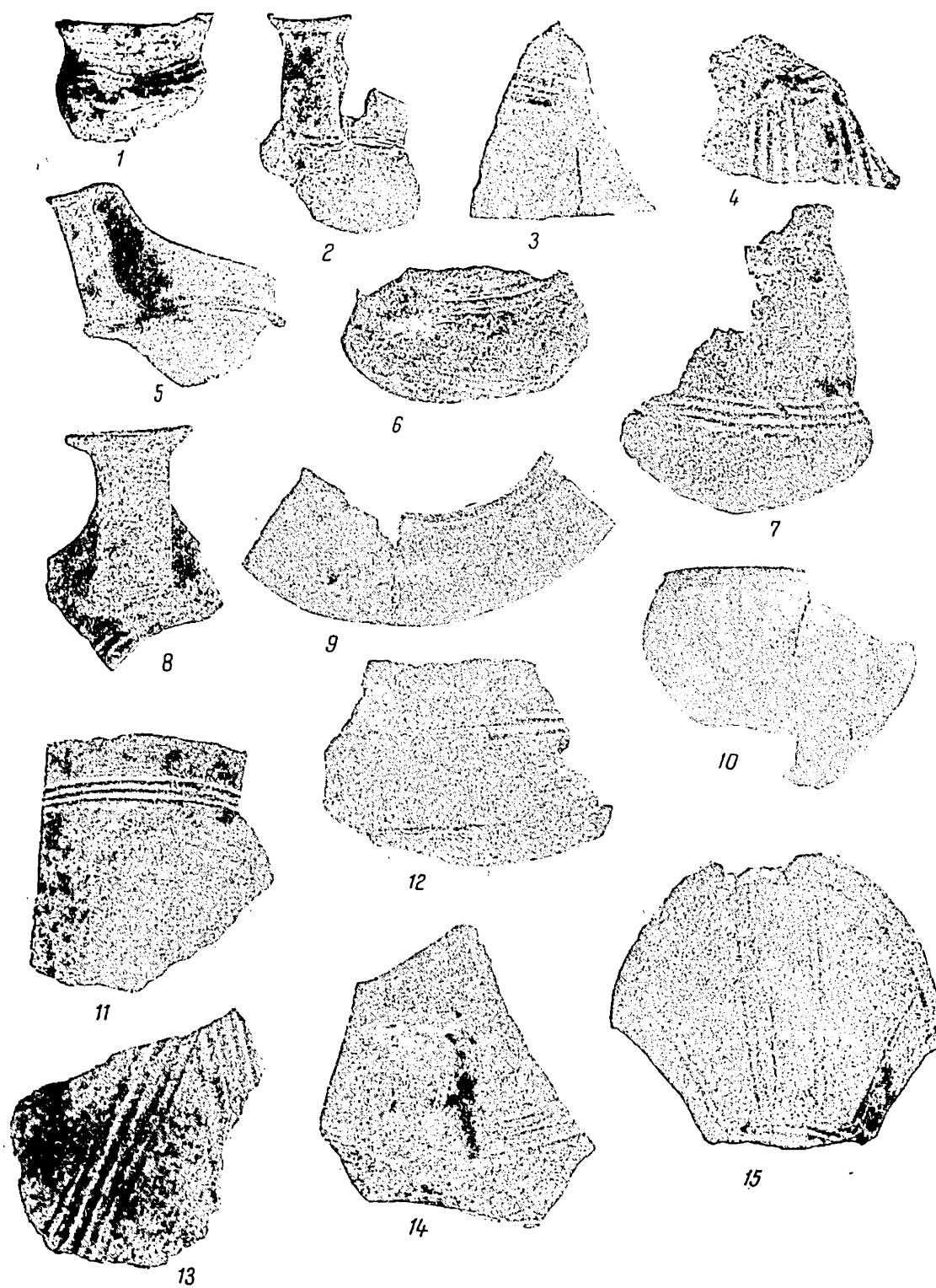

Fig. 32. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru Ic₂. (cca 1/3 m. nat.)

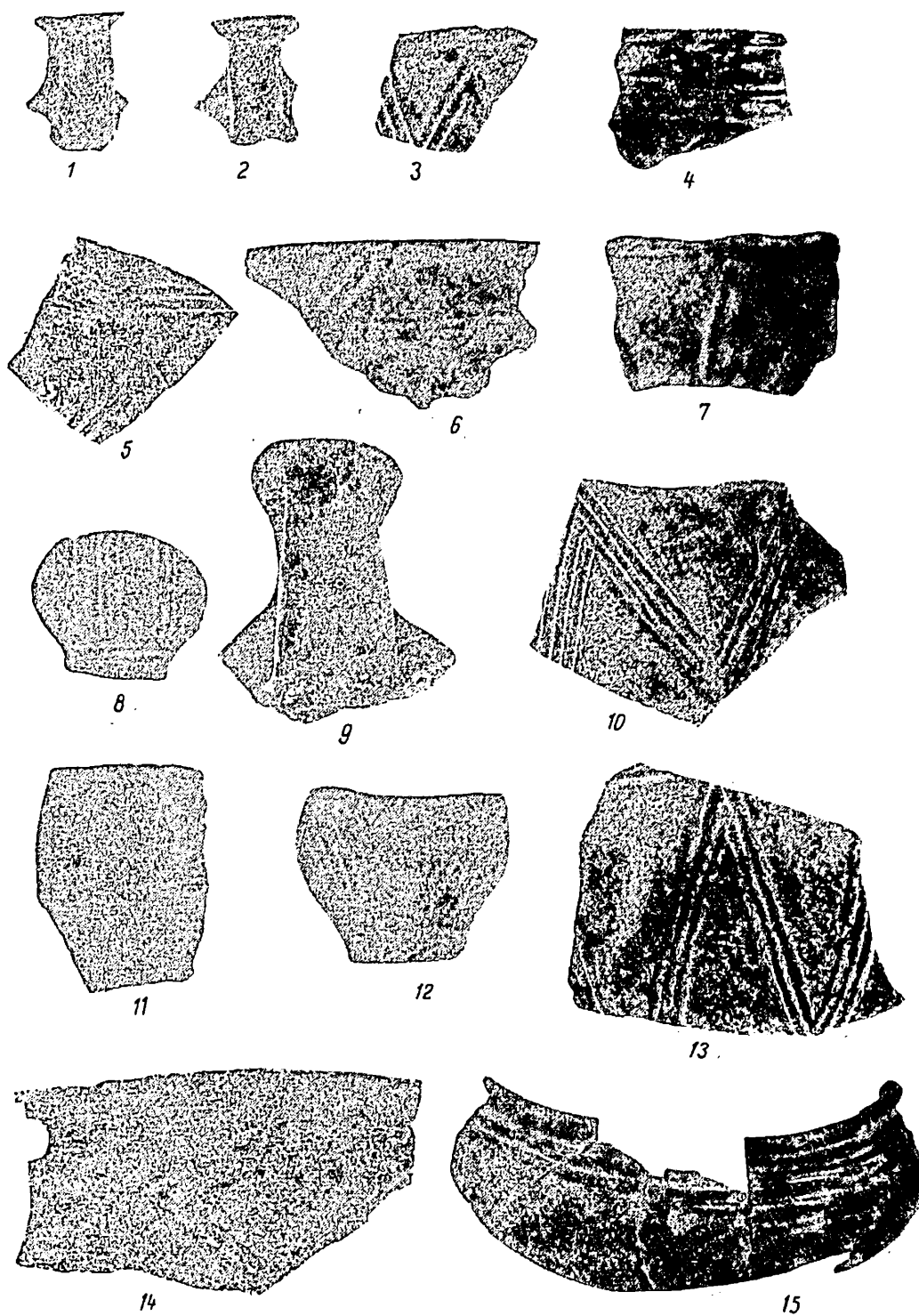

Fig. 33. — Fragmente ceramice aparținând fazei Monteoru I_{cu}. (cca 1/3 m. nat.)

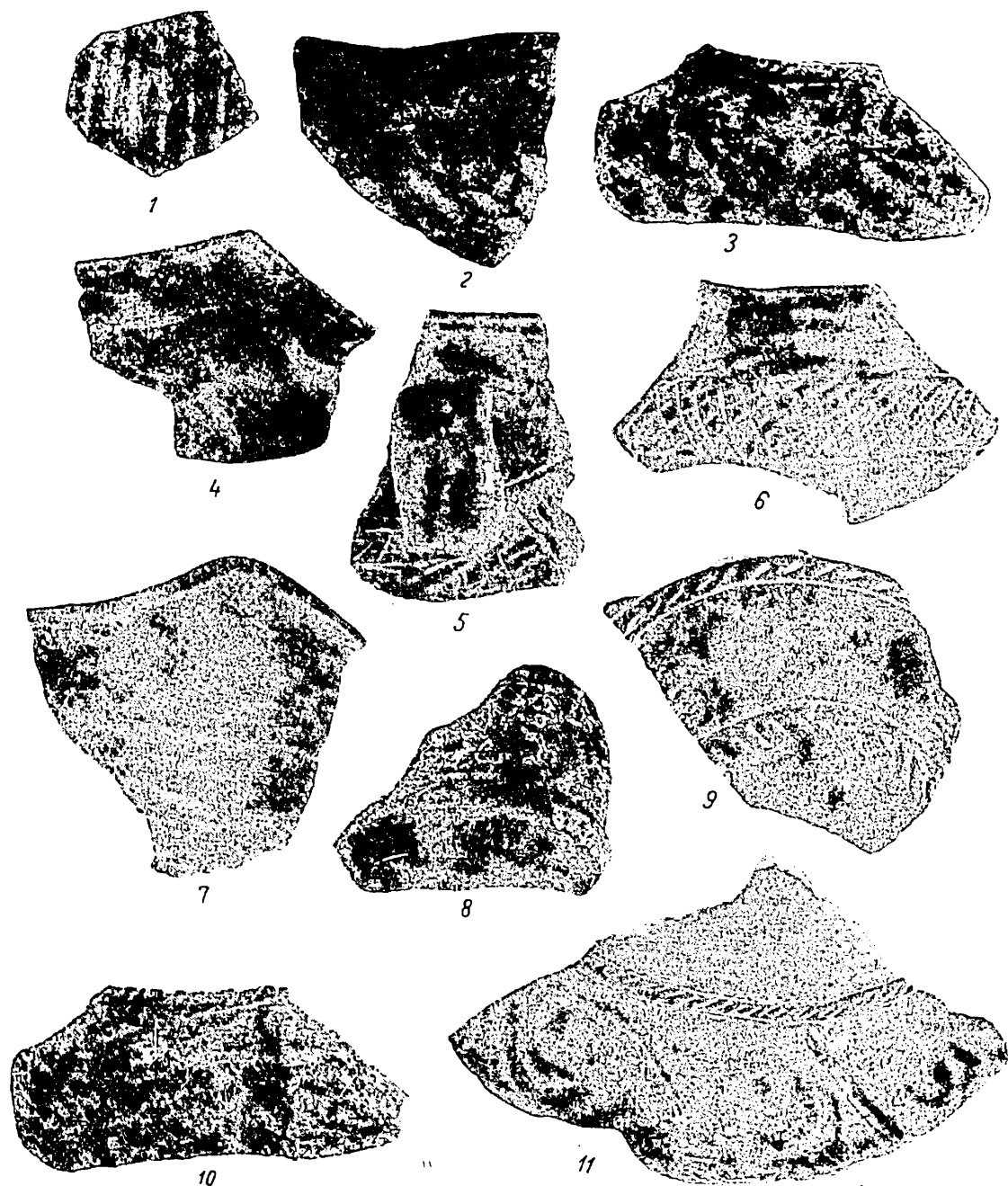

Fig. 34. — Fragmente ceramice Wietenberg descoperite în așezarea Monteoru I_{cz}. (cca 1/3 m. nat.).

pământul de umplură este uniform și constituit din solul brun-cenușiu amestecat cu pământ galben brun. Materialul arheologic este foarte puțin, dar cele câteva fragmente ceramice sînt deosebit de importante prin noutatea decorului. Astfel, pe lângă torți prevăzute cu butonași și câteva fragmente decorate cu cercuri concentrice a apărut o ceașcă fragmentară al cărei decor realizat din in-

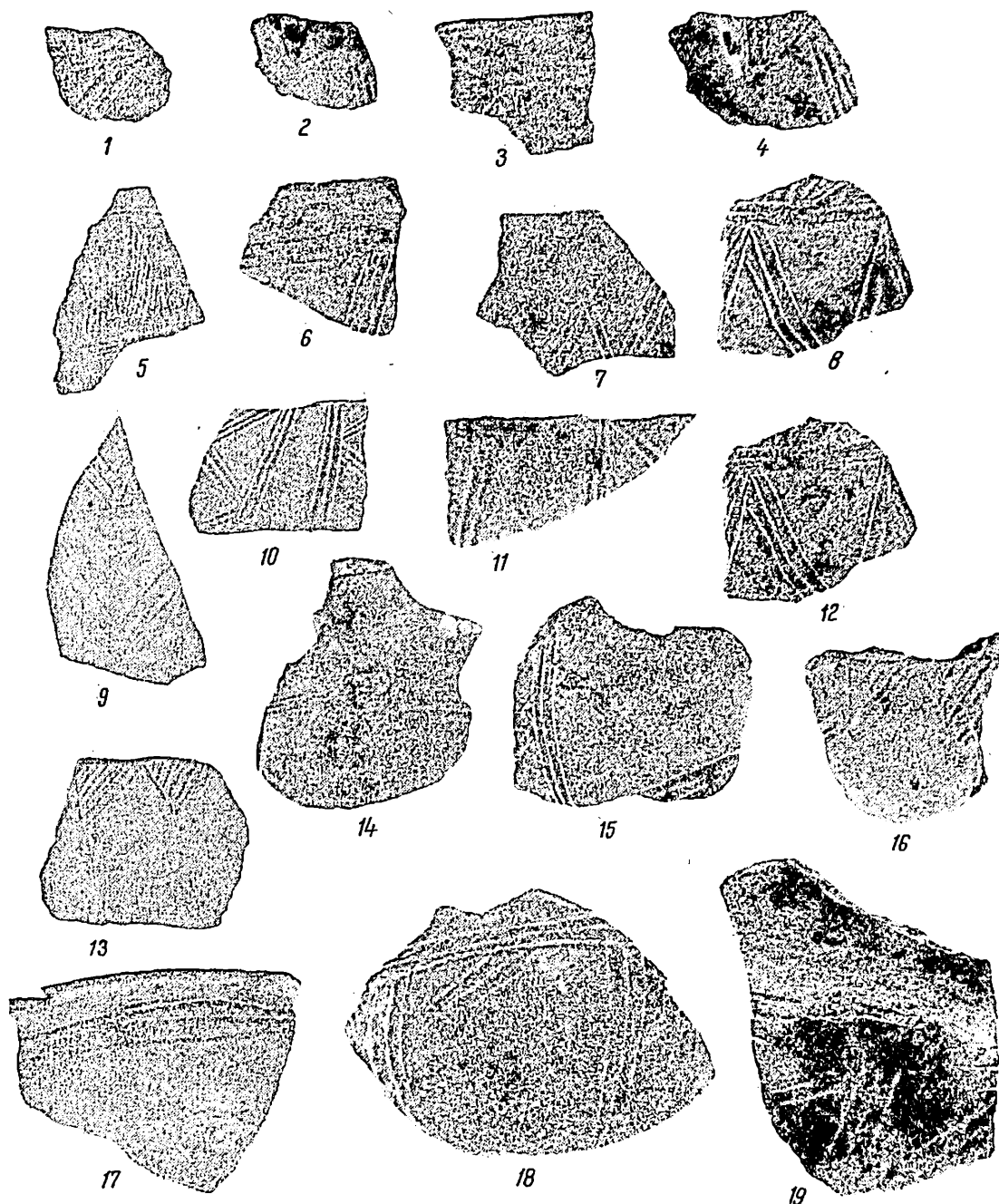

Fig. 35. — Fragmente ceramice de tip Costișa și Wietenberg descoperite în așezarea Monteoru I_{c2}. (cca 1/3 m. nat.)

cizii asociate cu împunsături adânci par să realizeze o figură umană mult stilizată. Pe lângă acest ornament apare aci și maniera de a se folosi triunghiuri umplute cu împunsături. Prin inventarul ei groapa aparține etapei I a fazei Monteoru I_{c3} (fig. 10/3,28/13).

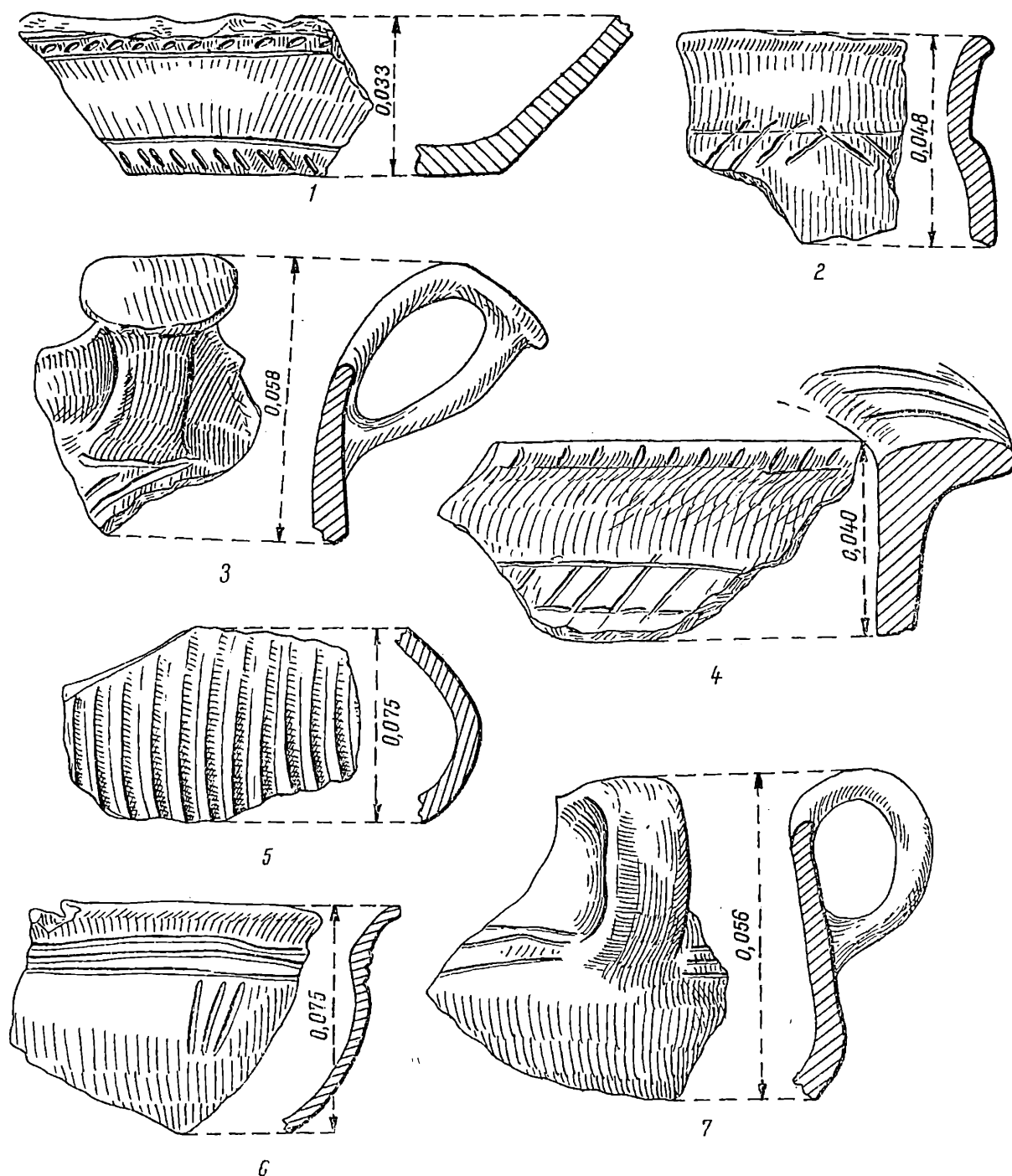

Fig. 36. — Fragmente ceramice Monteoru I_{c2} și de tip Costișa și Wietenberg descoperite la Bogdănești.

Groapa 17 constituie împreună cu gropile 16 și 18, complexul de gropi care se suprapun, identificate cu prilejul săpării casetei 3; de formă ovală; cu profilul în formă de sac; pământul de umplutură uniform și constituit din sol brun negricios sau cenușiu; în afară de pietre de gresie sau câteva pietre de râu sfărâmate

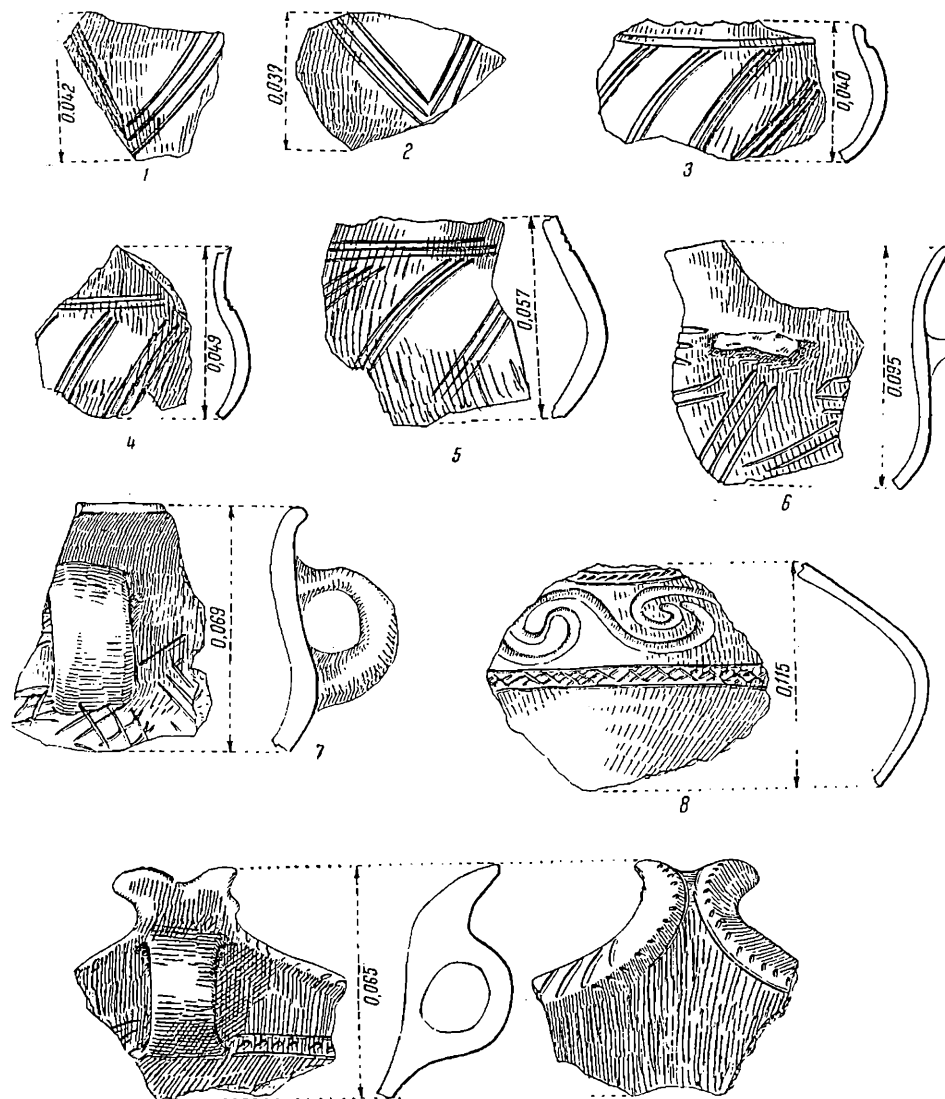

Fig. 37. — Fragmente ceramice Monteoru I_{c2} și de tip Costișa și Wietenberg descoperite la Bogdănești.

s-au identificat și bucăți mărunte de chirpici; inventarul este foarte sărac, dar foarte semnificativ pentru înțelegerea trăsăturilor etapei I a fazei Monteoru I_{c3} . Astfel, apar fragmente ceramice lucrate din pastă aspră, cu mult nisip în compoziție, de culoare brun șocolatie sau brun cărămizie, cu luciu puternic pe fața exterioară și decorate cu șnur simplu dispus în triunghiuri cu cîmpul hașurat oblic

sub care se găsește de asemenea realizată în șnur o bandă constituită din trei linii și apoi o bandă groasă în interiorul căreia sînt dispuse oblice linii realizate din șnur simplu. Aceste fragmente provin fie de la cești cu corpul globular, fie de la căni în formă de askos, care se întîlnesc în faza Schneckenberg B, cu deosebirea că aci

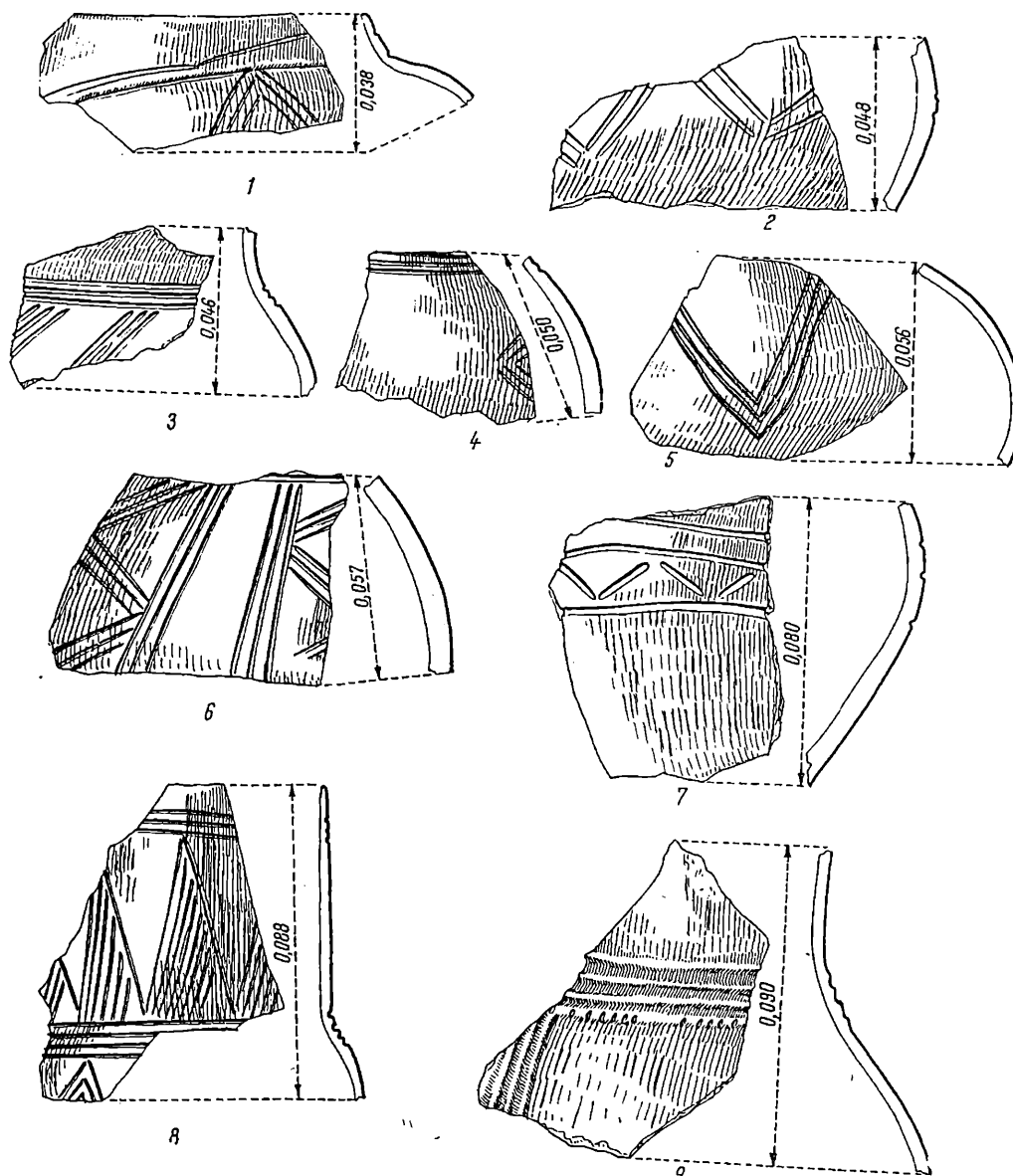

Fig. 38. — Fragmente ceramice Monteoru Ic₂ și de tip Costișa și Wietenberg descoperite la Bogdănești.

nu sînt ornamentate. Alături de aceste fragmente s-au descoperit torți tubulare sau în bandă și decorate cu șnur, fragmente provenind de la castroane cu corpul ușor rotunjit și ornamentate cu cercuri concentrice, sau de la cești decorate pe umăr cu incizii asociate cu împunsături succesive. De asemenea, în pămîntul

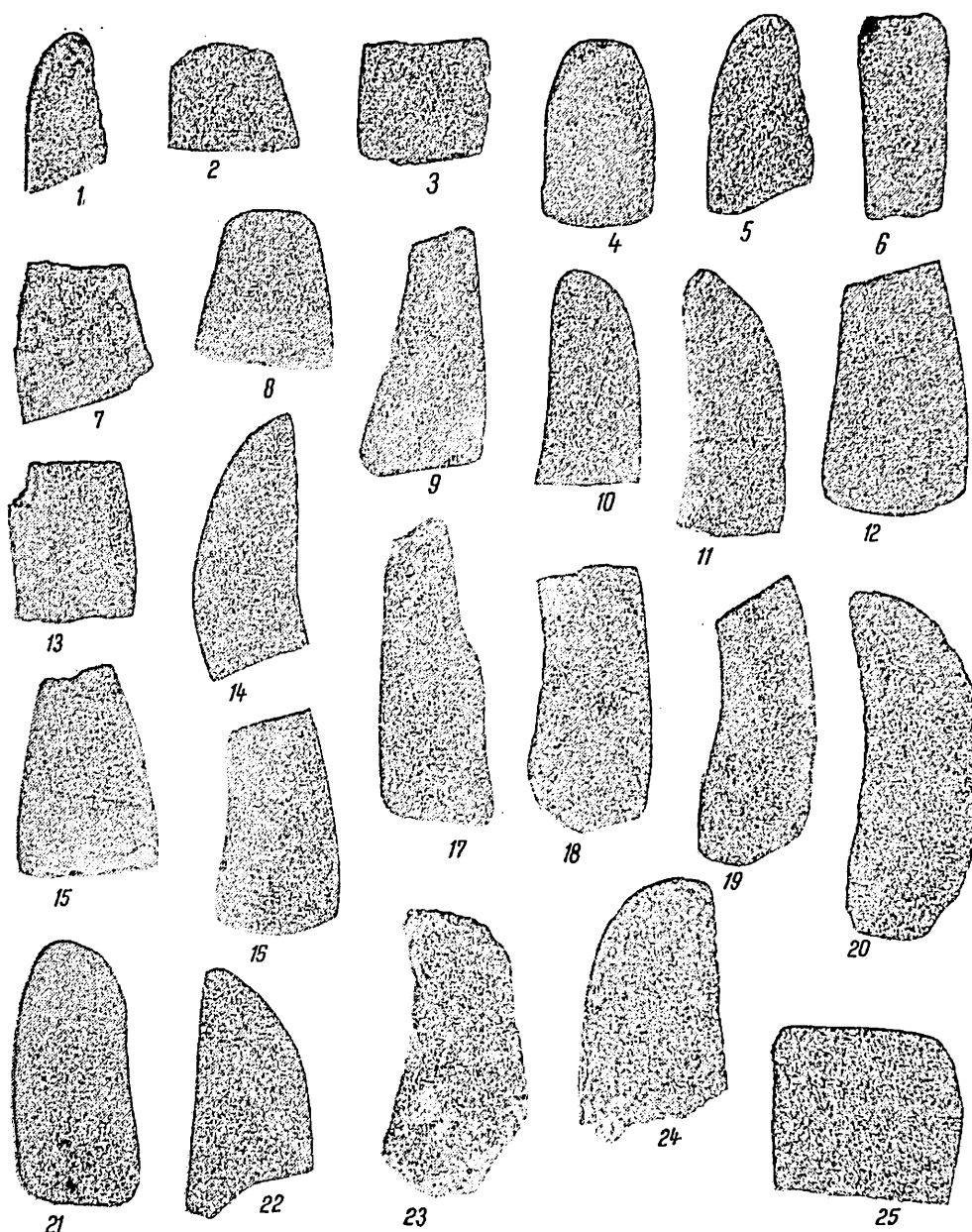

Fig. 39. — Unelte din piatră descoperite în așezarea Foltești II (4, 6, 8–9, 13, 17) și Monteoru (1–3, 5, 7, 10–12, 14–16, 18–25) (cca 1/4 m. nat.).

de umplutură din zona inferioară a gropii s-au identificat fragmente provenind de la cești decorate cu arcuri de cerc cu capetele în jos și terminate cu o alveolă și un pahar cu corpul cilindric decorat cu benzi unghiulare dispuse orizontal și asociate cu benzi incizate dispuse vertical. Inventarul acestei gropi, ca și cel al gropii nr. 3 sprijină ipoteza potrivit căreia în etapa I a fazei Monteoru Ic₃, reper-

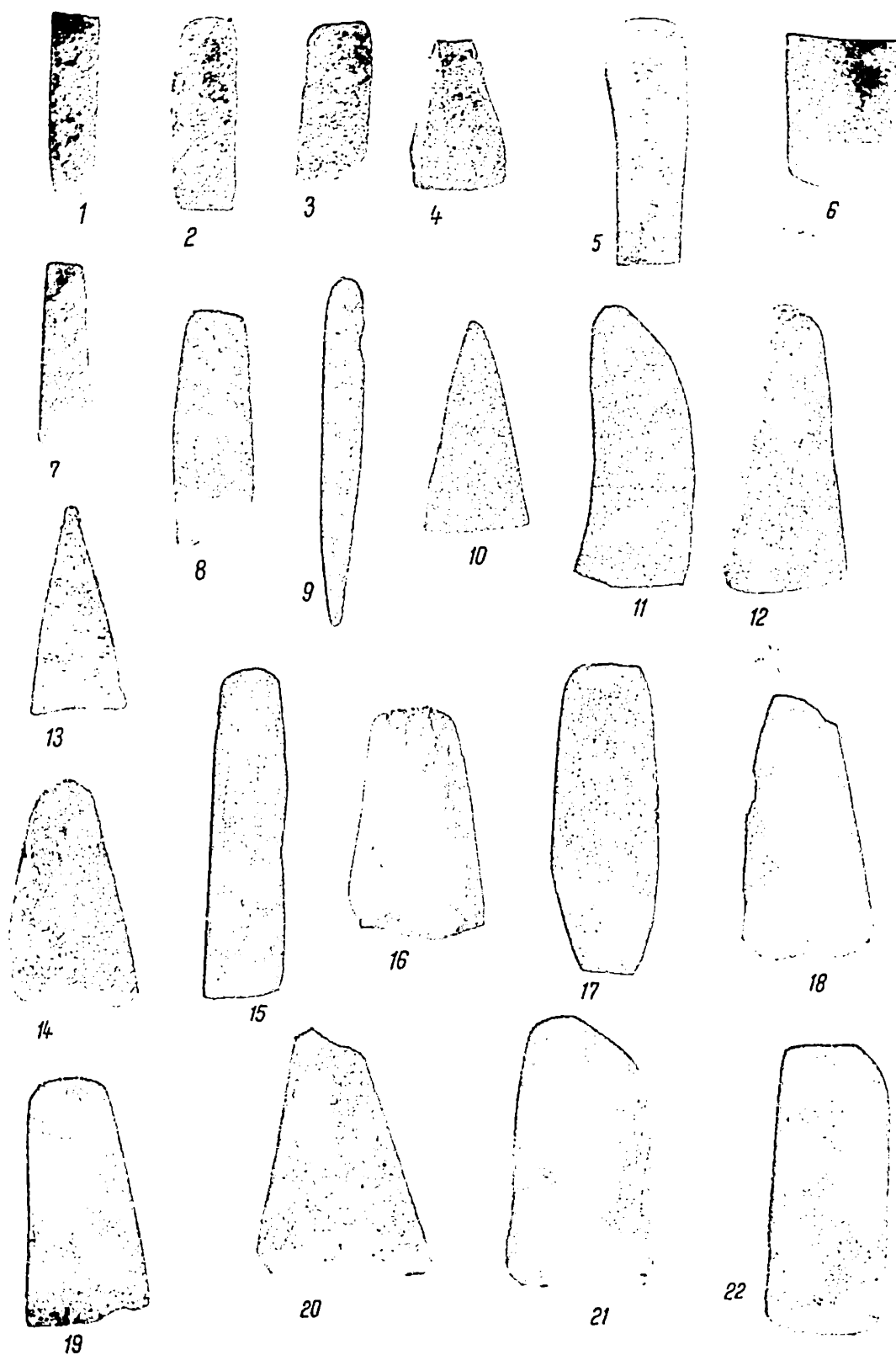

Fig. 40. — Unelte de piatră descoperite în așezarea Foltești II (3–5, 10, 12–14, 21), și Monteoru (1–2, 6–9, 11, 15–20, 22) (cea 1/3 m. nat.).

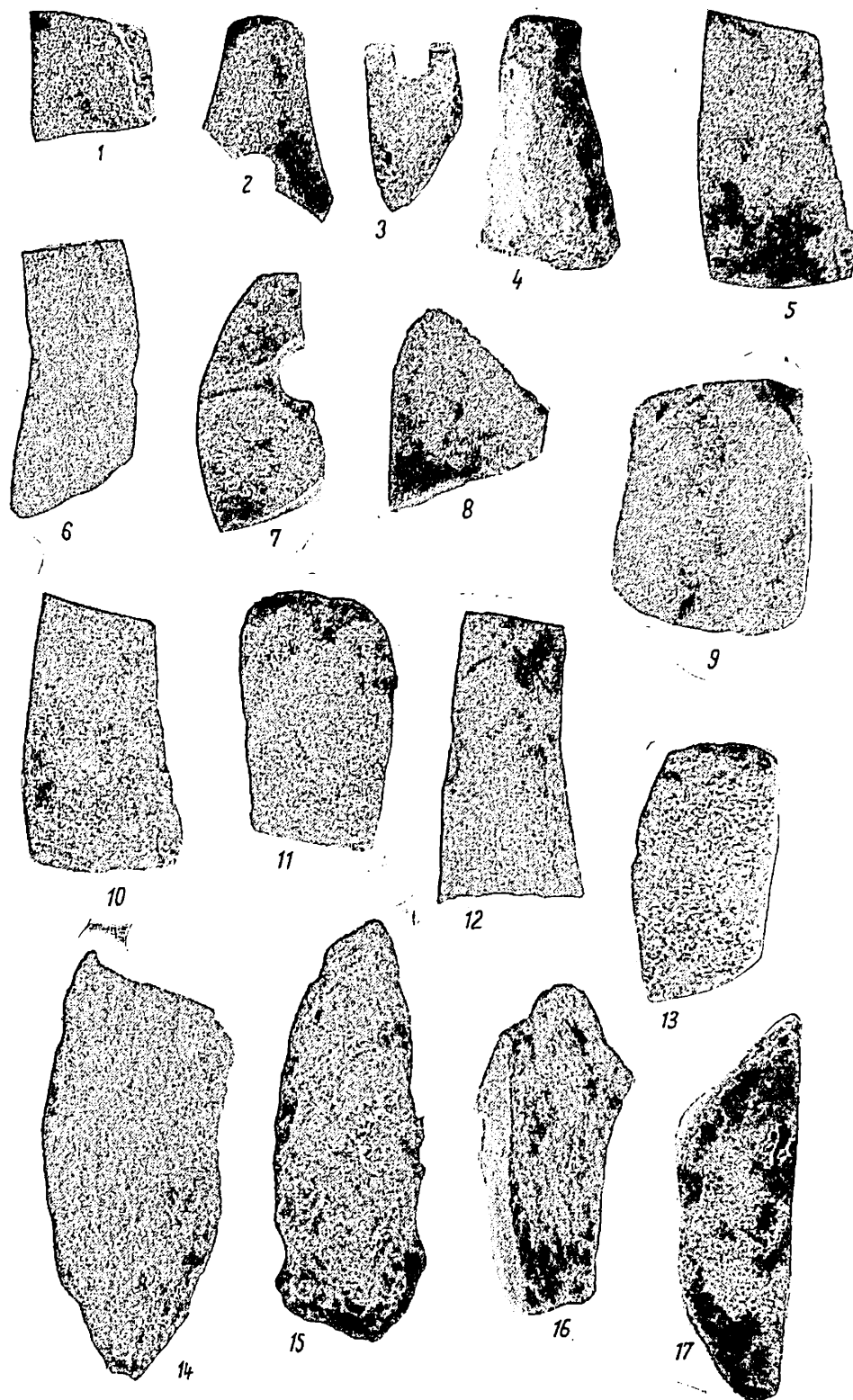

Fig. 41. — Unelte descoperite în așezarea Foltești II (1, 3, 11, 14) și Monteoru (2, 4–10, 12–13, 15–17) (cca $\frac{1}{3}$ m. nat.).

toriul ceramic conține forme asemănătoare acelor specifice fazei Schneckenberg B, precum și maniera decorativă realizată prin șnur simplu, alături de repertoriul de forme și motive decorative caracteristice culturii Monteoru (fig. 8/7; 10/8).

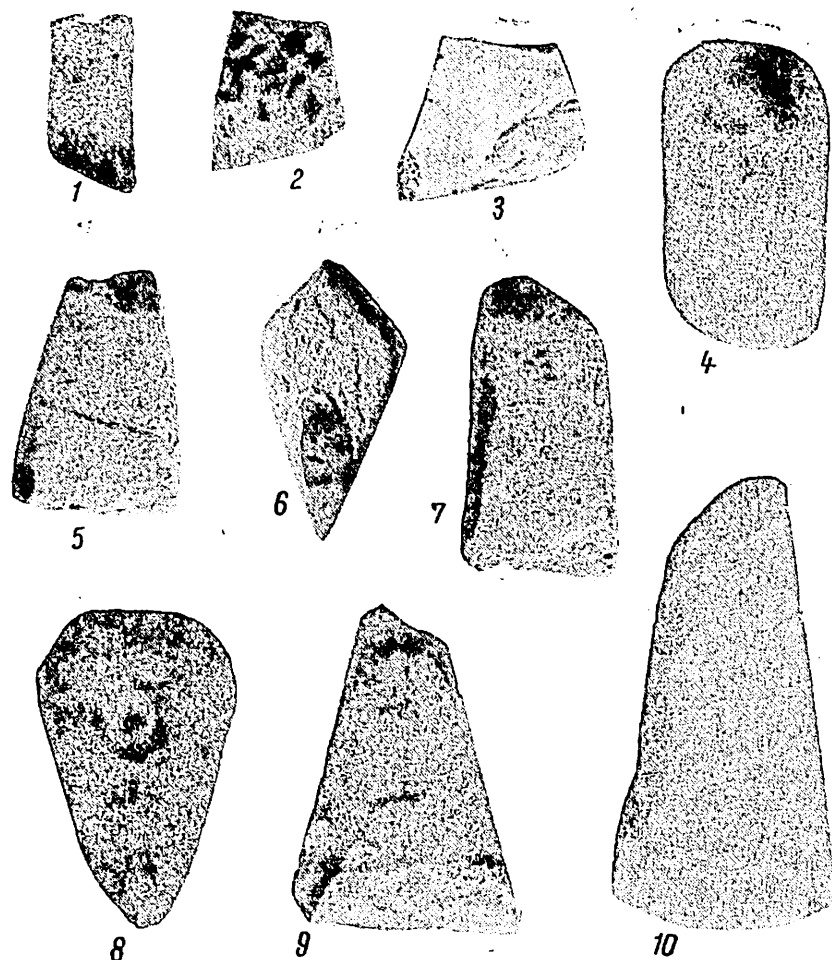

Fig. 42. — Unelte descoperite în așezarea Foltești II (1—4, 6, 9) și Monteoru (5, 7—8, 10) (cca 1/3 m. nat.).

FAZA MONTEORU Ic₂

Groapa 2 identificată pe șanțul I; ovală; dimensiunile 1,40 × 1,10 m; cu profilul în formă de clopot ușor cotlonită și lătită la bază; adâncime 0,95 m de la suprafața actuală a solului; pământul de umplutură brun cafeniu amestecat cu cenușă și cărbune este depus uniform; inventarul puțin numeros: în afară de câteva pietre și oase de animal au fost descoperite și fragmente ceramice decorate cu linii în relief și care permit totodată încadrarea acestei gropi în faza Monteoru Ic₂ (fig. 8/1).

Groapa 4 identificată pe șanțul T/5—8; rotundă; dimensiuni 0,95 × 1 m; adâncimea 0,75 m de la suprafața actuală a solului; cu profil alveolar; pământul

de umplutură uniform brun-negricios, ușor tasat; inventarul este foarte bogat dacă ținem seama de dimensiunile ei. Au apărut astfel, fragmente lucrate din pastă fină de culoare brun-cărămizie sau brun-șocolatie provenind de la vase tronconice cu buza evazată oblic și decorate cu linii în relief sau de la borcane, prevăzute cu decor din benzi realizate prin linii în relief. În afară de acestea, menționăm și o greutate de lut ars, tronconică, perforată vertical, precum și o lingură fragmentară.

Groapa 5 identificată pe șanțul T/3—5; ovală; dimensiuni: 1,30 × 1,40 m; adâncimea 1,60 m de la suprafața solului; cu profilul în formă de pungă care se lărgeste mult la bază; pământul de umplutură este depus în straturi, îndeosebi la partea inferioară, unde se constată mai întâi un strat compact de chirpici mărunți sub care se găsește o depunere de cenușă și o lentilă de pământ galben amestecat cu cenușă și cărbune; la partea superioară, pământul brun conține chirpici, pietre, cărbune, cenușă și oase de animale. Chirpicii constituiți din pământ galben nisipos aplicat pe nuiele groase sînt arși ulterior foarte puternic. De asemenea, printre bucățile de chirpici s-au identificat și lipituri provenind de la vetrele care s-au deteriorat și la care se observă, pe partea inferioară, urma fragmentelor ceramice sau a prundișului pe care fuseseră aplicate inițial. Pietrele de gresie descoperite în groapă, sînt arse puternic și sfărîmate. În comparație cu dimensiunile gropii, inventarul propriu-zis este sărac, dar variază în ceea ce privește repertoriul formelor ceramice și al motivelor decorative aplicate pe acestea. Astfel, menționăm, fragmente provenind de la vase-borcan sau de la vase tronconice cu buza lățită și evazată oblic decorate cu linii în relief dispuse în benzi orizontale sau cu linii în relief încadrate de pastile aplicate în șir orizontal. Alături de acestea apar fragmente provenind de la străchini decorate cu linii incizate dispuse în rețea (nu este o incizie propriu-zisă, ci mai degrabă o „dîră” lăsată de un bețișor cu capătul tăiat). Profilul și decorul acestei străchini este asemănător cu acela întîlnit la o categorie de vase aparținînd culturii Wietenberg. Materialul arheologic nu ne permite să încadrăm însă cu certitudine această groapă în etapa a II-a fazei Monteoru Ic.

Groapa 7 identificată pe șanțul T; de dimensiuni mici, rotundă, cu profilul alveolar; pământul de umplutură uniform brun negricios. Conținutul este bogat față de dimensiunile gropii și constă mai ales din fragmente ceramice lucrate din pastă fină, de culoare brun șocolatie sau neagră și cu puternic luciu pe ambele fețe. Ca forme menționăm fragmentele provenind de la cești cu corpul globular, decorate cu linii în relief la linia de demarcare dintre gît și corp, sau borcane cu buza evazată oblic prevăzute pe umăr cu briu în relief. În rest, materialul arheologic este aproape inexistent (amintim doar cîteva oase de animal și pietre de gresie sfărîmată (fig. 10/5).

Groapa 11 identificată pe șanțul IV B, rotundă, cu profilul alveolar a cărei adâncime nu depășește 1 m de la suprafața actuală a solului; pământul de umplutură este omogen, de culoare neagră-cenușie și conține bucăți mici de chirpici sau pietre, îndeosebi spre fundul gropii, unde solul negru este amestecat și cu pământ galben-brun. Inventarul propriu-zis al gropii constă din fragmente ceramice neîntregibile, dar foarte interesante prin motivele decorative. Astfel, s-a observat că majoritatea provine de la cești sau amfore prevăzute cu linii în relief dispuse orizontal, în romburi sau benzi unghiulare asociate cu grupe de mici proeminențe.

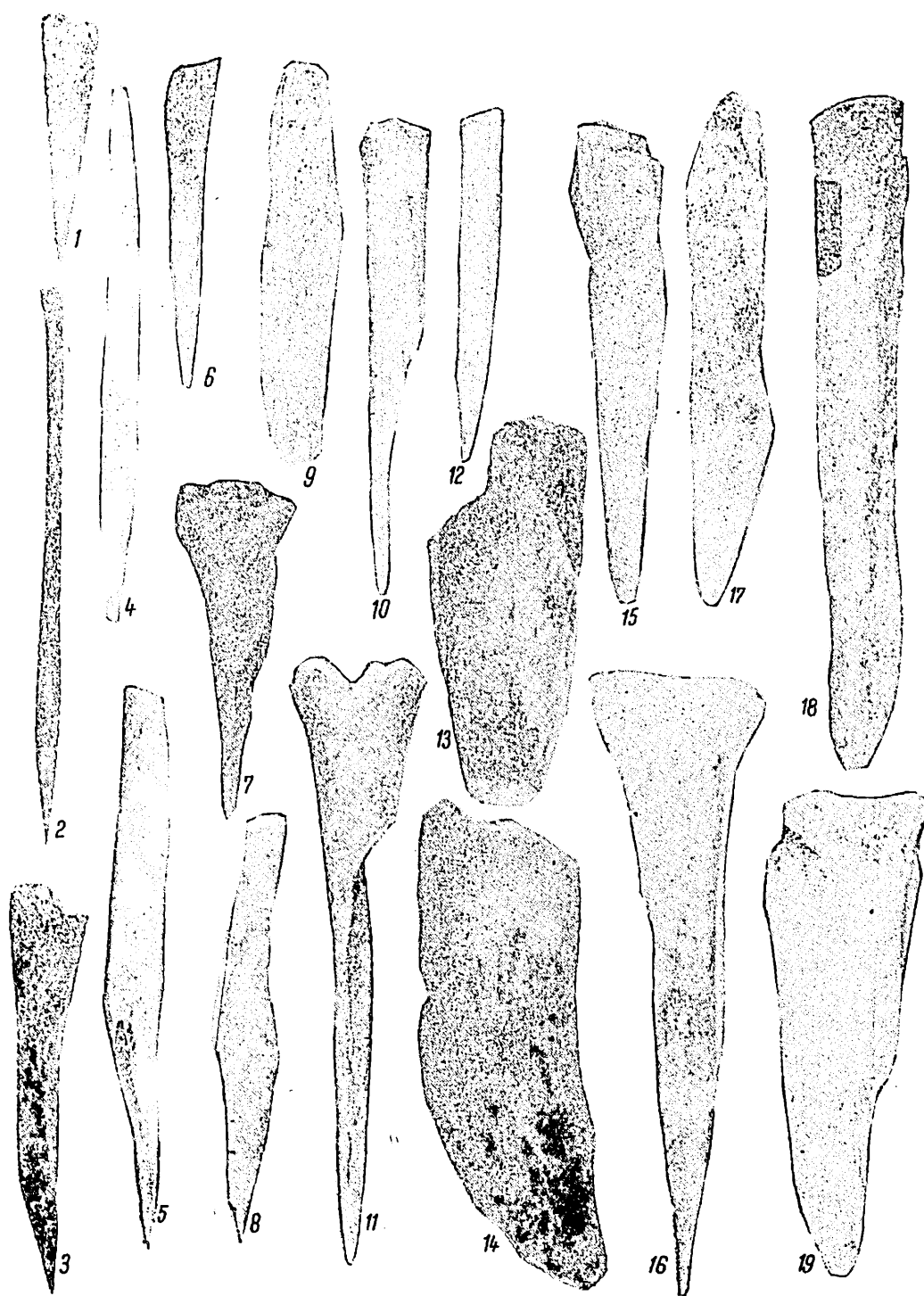

Fig. 43. — Unelte de os descoperite în așezarea Foltești II (6, 10, 17, 19) și Monteoru (1—5, 7—9, 11—16, 18) (cca $\frac{1}{2}$, m. mat.).

Fig. 44. — Unelte de os descoperite în așezarea Foltești II (3—4, 9—10, 15) și Monteoru (5—8, 11—14, 16—18) (cca $\frac{1}{2}$, m. nat.).

Alături însă de aceste motive decorative apar și fragmente ceramice la care decorul în relief este transpus în incizie fină. De asemenea, menționăm și faptul că în pământul de umplură au apărut pentru prima oară, într-o groapă cu resturi menajere, numeroase fusaiole din care unele sînt ornamentate cu linii în relief dispuse vertical. Caracteristicile ceramicii descoperite în această groapă ne permit încadrarea ei în etapa a II a a fazei Monteoru Ic₂; amintim de asemenea și fragmente ceramice de tip Wietenberg (fig. 36/4).

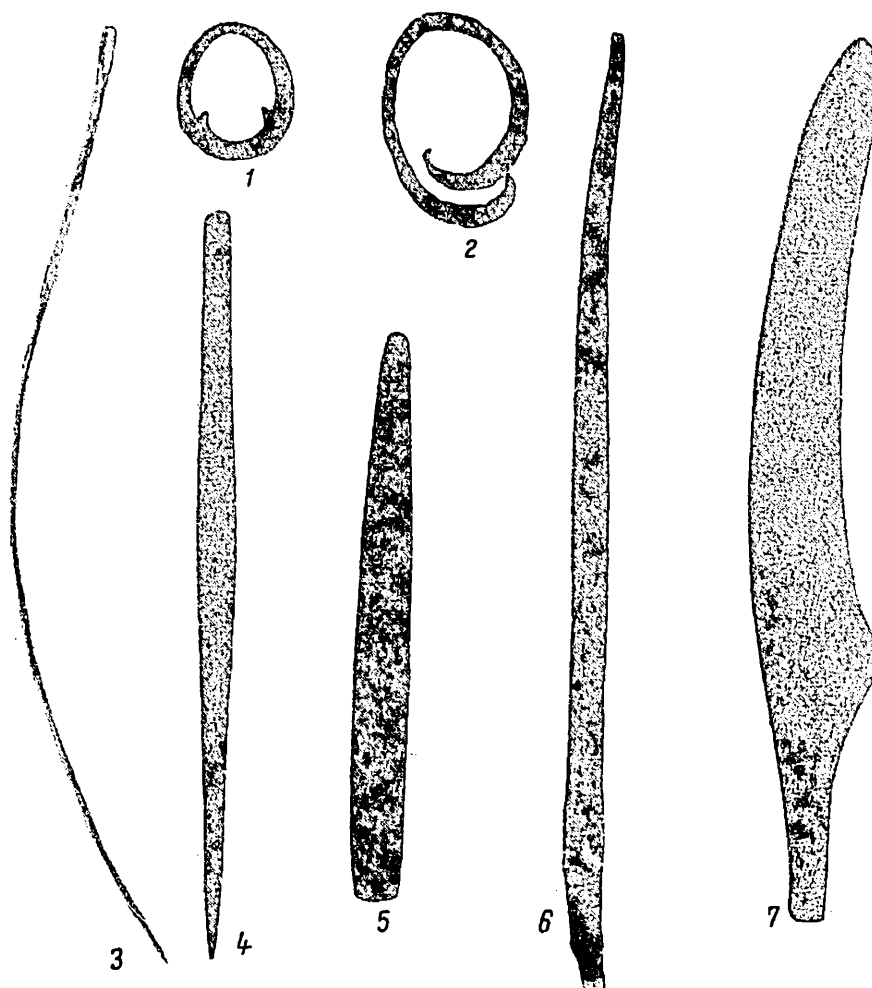

Fig. 45. — Obiecte de podoabă și unelte din metal descoperite în așezarea Monteoru de la Bogdănești (1/1).

Groapa 12 se întretaie cu *groapa 11*; ea aparține însă aceleiași etape, a doua, a fazei Monteoru Ic₂. Probabil, că la început s-a intenționat să se lărgască *groapa 11*, dar ulterior s-a săpat și s-a adîncit noul sector al gropii 11 încît s-a transformat într-o groapă de sine stătătoare; forma ovală; dimensiuni 1,80 × 1,45 m; pământul de umplură este uniform brun-negricios. Spre deosebire de alte gropi, aici s-au identificat numeroase fragmente ceramice din care multe sînt întregibile. Menționăm astfel, două cești cu torți supraînălțate prevăzute cu șa și prag, decorate

cu linii în relief pe umăr, fragmente de castroane tronconice cu buza lătită oblic și ornamentate cu grupe de linii în relief dispuse unghiular sau vertical, fragmente provenind de la amfore ornamentate cu linii în relief dispuse în registre horizontale în interiorul cărora se aplică romburi sau benzi oblice alternând cu grupe de proeminente, realizate de asemenea din linii în relief. Amintim în mod deosebit că printre fragmentele ceramice, a apărut pentru prima oară într-o groapă cu resturi menajere și un vas de ofrandă fragmentar, ornamentat la partea superioară cu linii în relief dispuse vertical. În afară de acestea constatăm câteva fragmente de cești la care ornamentul obișnuit în relief a fost transpus în incizie. Nu mai puțin semnificativ este și faptul că s-au identificat boluri decorate cu incizii dispuse în rețea asemănătoare acelor care se întâlnesc în cultura Wietenberg. După inventarul ceramic groapa 12 se încadrează în etapa I a fazei Monteoru Ic₂ (fig. 10/9 ; 34/6).

Groapa 13 identificată pe șanțul VII b/32—34 ; rotundă ; dimensiuni ; 0,75 × 0,80 m ; adâncime 1,20 m de la suprafața actuală a solului ; cu profilul în formă de pungă ușor strînsă la gură ; spre fundul gropii, în profil, unul din pereți devine oblic, iar cel opus se cottlește ușor ; pămîntul de umplutură este omogen, brun-negricios, cu slabe urme de cenușă. Inventarul este sărac ; în afară de pietre mărunte arse și bucăți mici de chirpici, au apărut și fragmente ceramice provenind de la cești cu torți cu șa și prag, precum și un fragment de cosor de gresie, două cozi de lingură și trei fusaiole. Prin inventarul ei groapa se încadrează în etapa I a fazei Monteoru Ic₂ (fig. 8/2 ; 10/4).

Groapa 15 identificată pe șanțul VII b/19—20 / ; este în fond o simplă alveolă cu diametrele de 1 × 1 m și adâncimea de 0,60 m de la suprafața actuală a solului ; pămîntul de umplutură ușor cenușiu conține câteva fragmente ceramice decorate cu linii în relief și care permit încadrarea gropii în faza Monteoru Ic₂ (fig. 8/5 ; 10/6).

Groapa 16 împreună cu groapa 17 și 18 formează grupul gropilor suprapuse ; ea se caracterizează prin material aparținînd fazei Monteoru Ic₂ ; de formă rotundă cu profilul alveolar și cu un pămînt de umplutură brun cafeniu (fig. 8/7 ; 10/8).

Groapa 19 descoperită cu prilejul săpării șanțului IX ; forma ovală ; dimensiuni 1,50 × 1,20 m ; adâncime 2,10 m de la suprafața actuală a solului ; pămîntul de umplutură este depus în straturi : pînă la adâncimea de 60 cm groapa conține solul brun cafeniu, după care urmează un strat negru elisos amestecat cu chirpici și pietre ; în pămîntul de umplutură s-au identificat și câteva oase de animal (cornute mici) ; inventarul propriu-zis este destul de bogat mai ales la partea superioară a gropii și constă din fragmente ceramice din care unele sînt parțial întregibile ; astfel, menționăm cești prevăzute cu torți trase din buza vasului, cu șa și prag, ornamentate cu linii în relief la linia de demarcare dintre gît și umăr, precum și vase de provizie ornamentate de asemenea cu linii în relief sau castroane cu corpul tronconic prevăzute cu torți tubulare trase din buza vasului și ornamentate cu linii în relief ; în mod deosebit amintim că în această groapă s-au descoperit cinci greutăți de lut ars, piramidale, cu marginile crestate, depuse chiar pe fundul gropii ; după inventarul ceramic groapa aparține etapei I a fazei Monteoru Ic₂ (fig. 10/1).

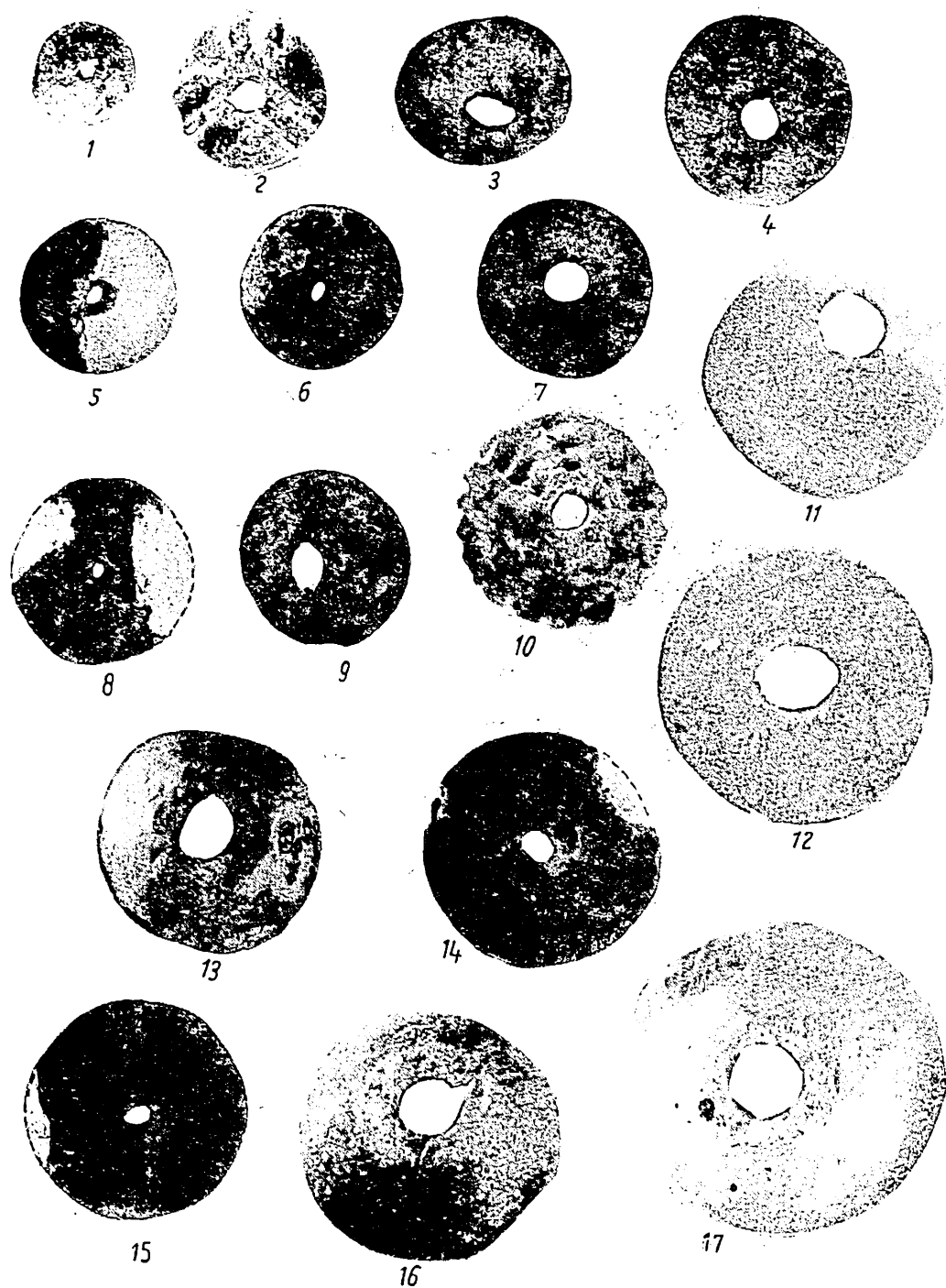

Fig. 46. — Fusaiole lucrate din lut ars descoperite în așezarea de la Bogdănești (1/1).

Groapa 20 identificată de asemenea cu prilejul săpării șanțului IX și în imediata apropiere a gropii 19 (la circa 4 m nord); forma ovală; dimensiuni $1,20 \times 1,30$ m; adâncimea 1,80 m de la suprafața actuală a solului; ca și în cazul precedent pământul de umplură este depus în straturi: pînă la adâncimea de 75 cm, sol negru cafeniu cu nuanțe cenușii și apoi straturi de cărbune și cenușă alternînd cu pământ negru clisos; în pământul de umplură s-au identificat îndeosebi bucăți de chirpici arși puternic, dar la care se păstrează, pe fața interioară urmele de nuiile subțiri, precum și pietre de gresie arse de asemenea foarte puternic; fragmentele ceramice identificate mai ales la partea superioară a gropii sînt foarte puține și în general atipice; totuși, cîteva ornamentate cu linii în relief ne permit să încadrăm această groapă în faza Monteoru Ic₂ (fig. 10/2).

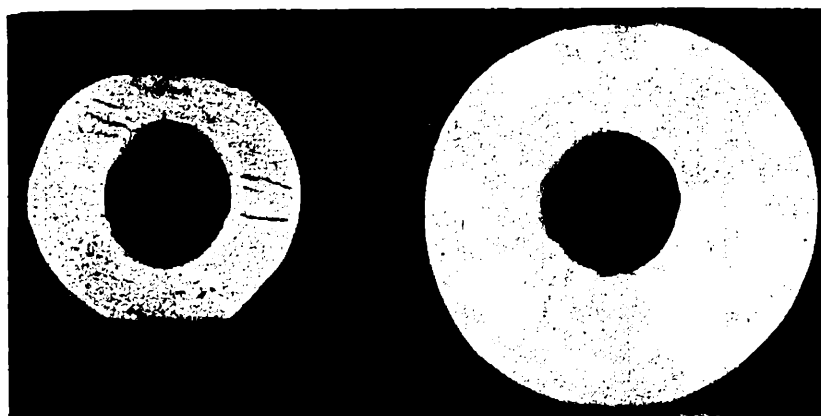

Fig. 47. — Catarames din os descoperite în așezarea de la Bogdănești (1/1).

Groapa 21 identificată de asemenea cu ocazia săpării șanțului IX; se află în apropierea gropii 20; ovală; dimensiuni $1,20 \times 1$ m; adâncimea 1,70 m de la suprafața actuală a solului; ca și în cazul precedent pământul de umplură este depus în straturi; la partea superioară predomină solul negru cafeniu, după care urmează straturi de pământ negru clisos alternînd cu lentile de pământ galben brun și cărbune; inventarul gropii este foarte sărac și constă numai din bucăți de chirpici, pietre și doar cîteva fragmente ceramice aparținînd fazei Monteoru Ic₂ (fig. 10/7).

Groapa 22 identificată de asemenea cu prilejul săpării șanțului IX; este propriu-zis o alveolă a cărei adâncime nu depășește 1,10 m de la suprafața actuală a solului; de formă ovală; dimensiuni $0,80 \times 1,10$ m; ca și celelalte gropi descoperite pe șanțul IX, constatăm aici că pământul de umplură este depus în două straturi distincte: la partea superioară sol brun cafeniu, iar în zona inferioară pământ brun gălbui amestecat cu cărbune și cenușă; în afară de cîteva fragmente ceramice caracteristice fazei Monteoru Ic₂, groapa nu mai conține nici un fel de inventar.

d. SISTEMUL DE FORTIFICAȚIE

În ceea ce privește sistemul de fortificație trebuie să facem următoarele precizări :

1. Zona situată în apropierea limitei de sud-sud-vest a promontoriului a fost fortificată în epoca bronzului, întrucît, aici pantele „cetățuii” sînt mai puțin abrupte și constituie o cale ușoară de acces în interiorul așezării propriu-zise.

2. Întrucît traseul șanțului de apărare este în linii mari același, atît la începutul epocii bronzului (cultura Foltești II), cît și în vremea purtătorilor culturii Monteoru, s-a considerat că datele amănunțite să fie prezentate împreună cu atît mai mult cu cît într-o secțiune cele două șanțuri de apărare sînt suprapuse.

3. Șanțul de apărare al așezării, aparținînd culturii Foltești II, a fost identificat prin secțiunile IV b și VII b.

4. Șanțurile de apărare suprapuse aparținînd culturii Foltești II și așezării Monteoru au fost descoperite prin săparea șanțului VIII b.

5. Șanțul de apărare, aparținînd fazei Monteoru Ic₂, a fost identificat cu ocazia săpării șanțului T.

6. În plan, traseul celor două șanțuri a fost identificat cu prilejul săpării casetelor 3 și 4 (fig. 9/6).

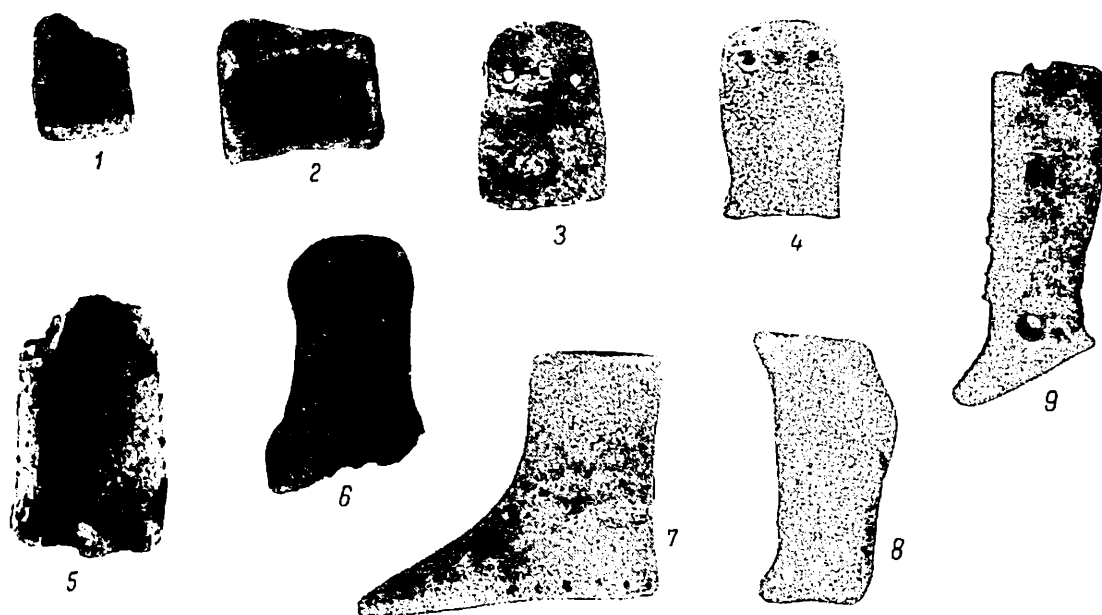

Fig. 48. — Obiecte de cult.

Șanțul IV b/24, 40 m ; orientare : NNE, 300—SSV, 3500 ; de formă conică cu fundul ușor rotunjit ; adîncime 1 m de la suprafața actuală a solului ; lățimea maximă la gură : 1,50 m ; șanțul de apărare a fost ulterior umplut cu un pămînt galben brun cu nuanțe ușor cenușii ; în pămîntul de umplutură s-au identificat fragmente ceramice aparținînd culturii Foltești II, precum și cîteva fragmente provenind de la cești din faza Monteoru Ic₃, identificate la partea superioară a

pământului de umplură; în profil s-a putut determina că acest șanț a fost săpat de la baza nivelului de locuire aparținând culturii Foltești II.

Șanțul VII b/36, 20 m; orientare: NNE, 300‰ — SSV, 3500‰ în dreptul secțiunii respective profilul șanțului de apărare este pîlnie cu fundul ușor rotunjit; adîncime 1,85 m de la suprafața actuală a solului; lățimea maximă 3 m; pământul de umplură al acestui șanț este galben cenușiu, uniform; în această depunere au fost identificate cîteva fragmente ceramice aparținînd exclusiv culturii Foltești II; de asemenea s-au identificat și cîteva oase de animal, precum și mici pietre de gresie arsă (fig. 9/4). Și în acest caz s-a putut face observația că șanțul de apărare a fost săpat de la baza nivelului brun-gălbui care conține resturile de locuire aparținînd culturii Foltești II.

Șanțul VIII b/20, 20 m; orientare NNE, 330‰ — SSV, 3500‰; prin această secțiune au fost surprinse cele două șanțuri de apărare aparținînd culturilor Foltești II și Monteoru; a) șanțul de apărare al așezării Foltești II este de formă conică în profil cu fundul mult rotunjit; adîncimea nu depășește 2,25 m de la suprafața actuală a solului; lățimea la gură nu a putut fi stabilită întrucît s-a suprapus șanțul așezării Monteoru Ic₂; pământul de umplură este uniform, galben-brun; în această depunere au fost identificate fragmente ceramice aparținînd culturii Foltești II, precum și cîteva pietre de rîu. b) Șanțul de apărare al așezării din faza Monteoru Ic₂ are profilul în formă de pîlnie, cu fundul mult îngustat și mai

adîncit în solul viu; în profil s-a putut observa clar partea inferioară a celor două șanțuri; probabil că purtătorii culturii Monteoru au destupat parțial șanțul vechii așezări, l-au adîncit și au schimbat traseul așa cum s-a putut observa în plan cu prilejul săpării casei 4, (fig. 9/6), unde s-au putut determina cele două șanțuri paralele în această zonă a așezării, dar foarte apropiate; adîncimea: 3,20 m de la suprafața actuală a solului; lățimea 3 m; pământul de umplură este de culoare brun cenușie amestecat cu cărbune și alternînd cu lentile de pământ galben brun sau cenușă; în depunerea noului șanț s-au identificat fragmente ceramice aparținînd fazei Monteoru Ic₂ (fig. 9/1).

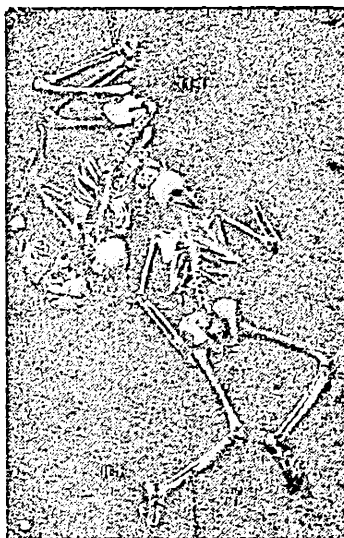

Fig. 49. — Mormîntul colectiv.

Șanțul T/40 m; orientare NNE, 350‰ — SSV, 3750‰; în profil, în dreptul secțiunii respective, șanțul este în formă de pîlnie cu fundul mult lărgit; adîncime 3,50 m de la suprafața actuală a solului; lățimea maximă = 3 m; pământul de umplură este depus în straturi: astfel, sub solul negru clisos urmează o depu-

nere de pământ brun sub forma unei mici lentile, care acoperă la rîndul ei un strat galben brun conținînd resturi de cărbune, bucăți mici de chirpici și fragmente ceramice. În sfîrșit, pe fundul șanțului s-a identificat o depunere de pământ brun gălbui amestecat cu cărbune; materialul arheologic constînd din fragmente ceramice aparține fazei Monteoru Ic₂; menționăm de asemenea că stratigrafic s-a făcut observația că acest șanț este săpat de la baza nivelului aparținînd fazei Monteoru Ic₂ (fig. 9/5).

c. INVENTARUL STAȚIUNII MONTEORU

1. CERAMICĂ

FAZA MONTEORU Ic₃ — ETAPA I

Ceașcă. Prototipul cel mai des întâlnit și care de altfel constituie o categorie esențială în repertoriul de forme ceramice ale fazei Monteoru Ic₃ este ceașca cu gura largă, corpul rotunjit, fundul marcat printr-o ușoară alveolare dinspre interior spre exterior, sau printr-un motiv decorativ dispus în cerc, prevăzută cu două torți suprainălțate trase din buza vasului și care se arcuiesc ușor sprijinindu-se pe umăr. Torțile din bandă lată și de secțiune rectangulară sau ovoidală sînt prevăzute pe maximum de arcuire cu un butonaș cilindric și mai rar cu o proeminență conică. În ceea ce privește decorul, constatăm că el conține ca notă predominantă „cercurile concentrice” aplicate pe corpul vaselor și realizat din incizie simplă asociată cu incizia sub forma unei roțițe dințate (realizată la rîndul ei, cu ajutorul unui bețișor cu capătul teșit, care printr-o ușoară apăsare succesivă, lasă o „dîră” asemănătoare unei „roțițe”. O notă caracteristică a decorului constă în aceea că este dispus pe corpul vasului, în registre verticale, în interiorul căruia se găsesc cercuri concentrice. Registrele sînt separate între ele prin linii incizate (una sau două) sau realizate prin incizia întreruptă, dispuse în bandă simplă sau zigzag. Cercurile concentrice au ca centru unic o mică alveolare în jurul căreia se trasează cu un bețișor cu capătul teșit, celelalte cercuri (de obicei neegale). Cercul exterior este conturat cu incizie întreruptă. În interior, se aplică uneori pe diametrul orizontal, două-trei alveole. În afară de acest motiv decorativ, cel mai des întâlnit, s-a observat că sînt și cazuri cînd se folosește numai incizia care delimitează cercul exterior și alveola din centru. La cîteva fragmente ceramice s-a constatat că suprafața cercului este acoperită cu o rețea sau cu incizii dispuse neregulat. La linia de demarcare dintre gît și corp se aplică întotdeauna o linie incizată adînc asociată cu brîu fin alveolat sau, în alte cazuri, se aplică o bandă constituită din 3—5 linii incizate fin, delimitate de incizia întreruptă sau de mici alveole dispuse în grupe de cîte 3 sau 5 alveole. Sub această bandă sau uneori întrerupînd-o, se aplică arcuri de cerc cu capetele în jos și terminate cu una sau două alveole. În general, torțile nu sînt ornamentate, dar trebuie să amintim că în cîteva cazuri pe fața exterioară s-a aplicat asupra decorului un grup de incizii unghiulare și în zona de maximă arcuire o linie în zigzag, verticală, realizată din incizia întreruptă. În sfîrșit, sub marginea buzei, se aplică la exterior creștături fine asociate cu un șir orizontal de mici alveole (fig. 21/2, 4—6, 10—11; 22/1—6, 8—9; 23/9, 12—14; 24/4, 15—17, 22—25; 25/1, 9—10, 12, 26/5, 7; 29/3—4).

Cu toate că prototipul descris mai sus constituie nota dominantă în repertoriul de forme ceramice, Monteoru Ic₃, după unele particularități ale torților și într-o oarecare măsură a profilului corpului și a motivelor decorative, prototipul descris mai sus reprezintă un stadiu evoluat al unei cești care se întâlnește totuși foarte rar în această etapă (locul ei fiind luat de forma evoluată). Din materialul arheologic pe care-l avem nu am putut identifica cu certitudine toate etapele pe care le parcurge prototipul inițial, pînă la forma nouă pe care o întâlnim în mod obișnuit. Totuși, din cele cîteva elemente vom încerca să reconstituim formele intermediare.

Tipul a : cești de dimensiuni mici, cu gîtul drept, corpul ușor rotunjit și toarta trasă din buza vasului vertical, fără tendință de oblicitate față de corp. Toarta este prevăzută cu o mică „limbă” trasă în afară și ușor înălțată. Fragmentele des-coperite nu sînt prevăzute cu decor (fig. 26/1).

Tipul a₁ : o formă intermediară, la care se observă că proeminența — limbă —, s-a deplasat către zona de maximă arcuire a torții și s-a transformat într-un adevărat prag. Corpul se pare că este rotunjit, iar marginea buzei prezintă tendințe de evazare. Decorul constă din linie incizată în zigzag aplicată pe toartă și corp (fig. 22/10).

Tipul a₂ : la această categorie se constată că limba sau în alte cazuri pragul s-a transformat într-o ușoară proeminență conică, iar corpul are o formă asemănătoare ceștilor care constituie nota dominantă a ceramicii din această etapă (fig. 23/15).

Tipul a₃ cuprinde ceștile la care se observă că proeminența conică a devenit un mic butonaș, plasat pe maximum de arcuire a torții care la rîndul ei are marginile ușor ridicate lăsînd la mijloc o șanțuire ce se oprește în dreptul butonului. Aceasta din urmă nu are formă conică obișnuită, ci mai degrabă este o mică limbă asemănătoare unui butonaș (fig. 22/7).

Tipul b ar constitui după părerea noastră prototipul ceștilor la care se aplică pe toartă butonul cilindric și mai rar cel conic. Ea ar reprezenta forma evoluată care a luat naștere prin transformările graduale ale tipului *a*. Evident, că nu considerăm că am putut face o reconstituire exactă a drumului parcurs de un prototip inițial. S-a făcut această încercare, pentru a se arăta modul în care au evoluat primele forme ale ceștii, caracteristice fazei Monteoru Ic₃, precum și transformările „limbii” în buton (această formă a fost descrisă amănunțit mai sus).

Tipul c : în această categorie se încadrează ceștile care nu conțin decorul realizat prin cercuri concentrice. Ele se deosebesc de tipul *b*, nu numai prin decor, ci și prin formă (din nefericire nu avem nici un exemplar întreg sau întregibil pentru a reconstitui cu certitudine toate caracteristicile). Aceste cești au corpul scund, umărul rotunjit, fundul ușor îngustat. Se pare că au gîtul scurt, iar torțile sînt probabil din bandă. Decorul este aplicat pe corp sub formă de registre verticale alternative. Astfel, pe suprafața a două registre se aplică o rețea realizată prin incizie succesivă adîncă și alternativ celelalte două conțin numai incizii simple dispuse vertical. Tot în această categorie trebuie să încadrăm și formele care sînt ornamentate cu împunsături adînci dispuse în registre verticale (fig. 11/7).

Tipul c₁ cuprinde ceștile cu corpul scund, rotunjit și gîtul probabil scurt (nu avem exemplare cu torți, sau întregibile). La această formă totuși constatăm că profilul corpului este mult asemănător tipului *b*. În ceea ce privește decorul se observă că s-a asociat incizia dispusă în rețea cu „dinți de lup” (fig. 12/3 ; 30/8).

Tipul c₂ ; aici trebuie încadrate ceștile de tipul *b* la care se aplică decorul în „dinți de lup” asociat cu incizii, cu ajutorul cărora se realizează un decor floral mult stilizat. Torțile din bandă, sînt trase din buza vasului și se sprijină cu ușoară arcuire pe umăr. Sînt prevăzute de asemenea cu buton cilindric pe torți, dar se aplică și motivul decorativ constînd în „dinți de lup” (această

formă a fost descrisă mai amănunțit în *AM*, IV, p. 92—93, încît nu mai insistăm aici) (fig. 19/5, 17; 27/6, 9).

Tipul d cuprinde un grup restrîns de cești la care se aplică decorul realizat prin împunsături. În afară de aceasta, ceștile de tip *d* au caracteristici proprii în ceea ce privește forma. Astfel, se observă că au corpul scund, umărul puțin rotunjit și fundul îngustat, iar buza este răsfrîntă și marginea îngroșată. Decorul constă din triunghiuri incizate cu cîmpul acoperit de împunsături adînci, alternînd cu benzi dispuse vertical, în interiorul căruia se aplică de asemenea împunsături adînci. În alte cazuri triunghiurile sînt separate de 2—3 linii incizate dispuse vertical. Numai la cîteva exemplare s-au folosit triunghiurile continui acoperite cu împunsături sau cu incizii orizontale. Ca formă ele se apropie mai mult de tipul *c*₁, deși au căpătat și caracteristicile tipului *b* (fig. 19/11; 27/7; 28/5, 14; 29/1; 31/1, 4).

Din descrierea diferitelor tipuri de cești rezultă următoarele: forma specifică Monteoru o constituie tipul *b*, ea reprezentînd evoluția tipului *a*. Tipurile *c* și *d* se deosebesc nu numai prin formă și decor, ci și prin pastă. Astfel tipul *c* este lucrat totdeauna din pastă de culoare neagră, mată, foarte rar cu luciu, cu o compoziție densă dar mai puțin bine frămîntată ca la categoria *b*. Semnalăm de asemenea și faptul că tipul *c*₂ a cărui formă este aproape identică cu tipul *b*, a fost lucrat din aceeași pastă cu tipul *c*. De asemenea, tipul *d*, cu excepția cîtorva fragmente este asemănător ca pastă cu tipul *c*. Rezultă astfel că tipul *c* și *d* constituie nu numai ca formă și decor, ci și prin pastă elemente deosebite de acelea specifice fazei Monteoru Ic₃. În mod deosebit atragem atenția că într-un singur caz pe un fragment de ceașcă de tipul *b* s-a aplicat maniera decorativă în „dinți de lup” asociată cu șnur și cu incizia întreruptă (pentru detalii vezi și *AM*, IV, p. 95 și fig. 10/4).

Pahare: Puțin întîlnite în faza Monteoru Ic₃. În cadrul etapei I, constatăm totuși două prototipuri bine distincte:

Tipul a de formă conică, prevăzut cu o proeminență plată perforată orizontal, fără decor (fig. 12/14).

Tipul b cu corpul cilindric și fundul drept. Ca și în cazul precedent nu dispunem de fragmente numeroase care să ne permită reconstituirea în întregime a formelor. În ceea ce privește decorul, semnalăm triunghiurile hașurate orizontal, dispuse la partea superioară și încadrate de benzi orizontale realizate din incizii întrerupte. Menționăm de asemenea că se folosește ca decor și „dinți de lup” dispuși în registru orizontal. În afară de aceasta constatăm că se aplică și incizia în zig-zag dispusă vertical și încadrată de alveole așezate orizontal (fig. 28/9; 30/1—2).

Ca și în cazul ceștilor, pasta din care sînt lucrate paharele, aparține la două categorii distincte. Cele mai numeroase sînt lucrate din pastă neagră, mată, fără luciu și foarte puține din pasta cenușie sau neagră-cenușie cu puternic luciu și specifică fazei Monteoru Ic₃.

Căni. În această categorie se încadrează mai multe prototipuri, foarte puțin înrudite între ele. Deosebirile constau nu numai ca formă, ci și ca decor. Ca și în cazul precedent materialul arheologic este foarte fragmentat și din acest

motiv, nu avem certitudinea că prototipurile pe care le vom prezenta mai jos, au toate caracteristicile esențiale bine conturate.

Tipul a căni cu gîtul înalt, marginea dreaptă, corpul probabil scund și cu profilul rotunjit. Nu știm dacă aveau torți sau nu; sub buză s-a aplicat decorul cu șnur sub forma unei benzi orizontale în interiorul căruia se găsesc linii verticale sau oblice realizate cu șnurul. Sub această bandă s-au aplicat de asemenea orizontal grupuri de linii realizate prin șnur (fig. 19/10).

Tipul b = askos. Din această categorie nu avem decît foarte puține fragmente ceramice, care aparțin probabil la 3 sau 4 vase. Forma nu a putut fi reconstituită în întregime; se observă totuși că la partea superioară se aplică șnurul sub formă de benzi, ca și în cazul precedent, sau pe corp sub formă de rețea asociată cu triunghiuri hașurate oblice sau orizontal (fig. 19/9, 14).

Tipul b₁ este probabil o formă apropiată de tipul b care a păstrat partea superioară a corpului ușor rotunjită. Decorul constă din benzi în rețea incizate adînc și linii în zigzag dispuse pe corp și realizate printr-o incizie succesivă, care încearcă să imite decorul cu șnur. Am avea deci primul caz de șnur fals aplicat pe ceramica din cadrul acestei etape (fig. 28/11).

Boluri. S-au identificat fragmente ceramice provenind probabil de la vase mici cu corpul globular; nu au decor pe corp (fig. 11/16). În mod excepțional la această categorie se aplică și un decor și din acest motiv putem împărți această grupă în două categorii:

Tipul a cu corpul globular, prevăzut cu decor cu șnur sub formă de triunghiuri hașurate orizontal și aplicat pe maximum de arcuire (fig. 19/12).

Tipul b cu corpul cilindric de dimensiuni mici, prevăzut cu decor realizat din incizii și aplicat pe întreaga suprafață a vasului (fig. 28/1).

Castroane și străchini: *Tipul a:* tronconice, cu marginea întărită și ușor răsfrîntă, de dimensiuni mici și mijlocii, fără decor. În această grupă trebuie să încadrăm și formele mici cu marginea răsfrîntă și crestată lucrate din pastă bună neagră-cenușie cu urme de luciu la exterior (fig. 12/1; 19/8).

Tipul b cu corpul rotunjit, gura largă, buza lătită orizontal, prevăzut la partea superioară cu decor constînd din benzi incizate asociate cu alveole. Uneori din buza vasului este trasă o mică apucătoare neperforată (fig. 24/12; 28/8).

Borcane. O categorie la fel de numeroasă și variată, ca și ceștile. Pasta din care sînt lucrate este deosebită; astfel, un grup nu prea numeros de borcane se caracterizează prin pastă grosolană (în comparație cu aceea obișnuită, Monteoru), uneori cu pietricele în compoziție, de culoare brun-cărmizie. În afară de aceasta se observă că majoritatea covârșitoare a borcanelor au fost lucrate din pastă bună, brun negricioasă, cu urme de luciu pe ambele fețe. În sfîrșit, o categorie mai puțin folosită este pasta cu nisip mult în compoziție și cu suprafața aspră.

Din punct de vedere tipologic constatăm următoarele prototipuri:

Tipul a: corpul drept, marginea ușor întărită și lătită, prevăzută adesea cu creștături. Decorul constînd din brîu în relief crestat este aplicat imediat sub buză. Acest prototip este lucrat întotdeauna din pastă bună de culoare brun

negricioasă și cu luciu puternic pe ambele fețe. Foarte rar, pe corp se adaugă și motivul decorativ constând din cercuri concentrice (fig. 18/4; 23/10).

Tipul a₁: variantă a prototipului *a*. Corpul ușor rotunjit, fundul îngustat, prevăzut numai cu creștături pe marginea buzei (fig. 18/3).

Tipul b: borcane cu gîtul ușor înălțat, buza cu tendințe de evazare, marginea întărită și crestată, corpul probabil rotunjit, fundul îngust. Pe umăr se aplică brîu crestat oblic. În general, este o formă care se apropie de categoria vaselor cu gura ușor în pîlnie întilnită adesea în cultura Foltești II (fig. 25/2).

Tipul b₁ se deosebește de tipul *b* prin aceea că gura se îngustează, gîtul devine mai scurt, buza este lățită și cu marginea crestată; pe umăr se aplică un brîu foarte ușor reliefat și crestat oblic (fig. 18/11).

Tipul c, vase în formă de sac; cu marginea întărită, lățită și crestată, corpul scund, pe umăr se aplică brîu în relief simplu sau crestat mărunț. Uneori două brîuri crestăte și dispuse vertical pe gît, unesc marginea buzei cu umărul. În alte cazuri, la acest prototip se aplică imediat sub buza vasului un brîu crestat dispus unghiular. În sfîrșit, la aceeași categorie trebuie să amintim că în mod excepțional se folosește pentru ornamentare și grupul constituit din trei brîuri dispuse oblic în interspațiul dintre buză și umăr (fig. 18/6, 10, 12, 14).

Tipul c₁: cu corpul scund, cu buza dreaptă, marginea fără ornamentar; se aplică doar sub buză un brîu alveolat sau creștături dispuse multiplu. În unele cazuri se folosește brîul lățit cu mîna și crestat (fig. 31/2).

Tipul d credem că există și o categorie lucrată din pastă aspră, de culoare brun-cenușie, cu corpul ușor globular, prevăzută cu torți tubulare pe maximum de arcuire (deoarece nu am găsit forme întregibile și din acest motiv am reconstituit doar în linii generale caracteristicile acestui prototip). După pastă, formă și ornamentare tipul *b*, ca de altfel și *d* și *c* reprezintă o categorie de vase preluate de la vechea cultură, Foltești II (fig. 18/1, 5).

FAZA MONTEORU Ic, — ETAPA A II-a

Cești. *Tipul a* a dispărut.

Tipul b constituie prototipul cel mai răspîndit.

Tipurile c și *d* au fost de asemenea eliminate din repertoriul formelor ceramice din această etapă.

Pahare. Nu a apărut în complexe bine determinate tipul *a*.

Tipul b se menține, dar fără decor.

Căni. *Tipul a* a fost eliminat.

Tipul b = askos a căpătat trăsături specifice, deosebite de acelea semnalate în prima etapă. Deși ele se încadrează în grupa askos, se deosebesc mult față de prototipul inițial. Această categorie este prevăzută întotdeauna cu decor (cercuri concentrice pe corp și pe gît, au marginea crestată, toarta din bandă simplă și uneori ornamentată (din nefericire nu avem exemplare întregi) (fig. 21/9).

Boluri : nu au apărut fragmente ceramice care să fie încadrate cu certitudine în această grupă.

Castroane și străchini. *Tipul a* se întâlnește incidental.

Tipul b apare în mod obișnuit și conține o variantă :

Tipul b₁ are marginea lățită și trasă în afară oblic, corpul rotunjit accentuat este prevăzut cu decor constând din grupe de incizii dispuse orizontal și sub ele un șir de alveole. Din buză este trasă adesea și o mică toartă tubulară uneori neperforată (fig. 24/18 ; 30/7).

Borcane. *Tipul a* continuă fără schimbări, constatându-se un procentaj mai numeros față de categoria din etapa anterioară.

Tipurile b și c au fost eliminate.

Tipul d este ceva mai numeros decât în prima etapă.

O dată cu această fază constatăm că se folosește ca motiv decorativ și motivul realizat din linii în relief. Acest nou ornament apare sub formă de grupuri dispuse orizontal sau vertical sau „în fulger” și în acest caz linia în relief este crestată. De asemenea, apar proeminențele mici dispuse în grupuri de 3—5, pe corpul castroanelor sau al borcanelor (fig. 21/1 ; 23/4, 11 ; 24/1, 14).

FAZA MONTEORU Ic₃ — ETAPA A III-A

Se continuă toate prototipurile pe care le-am menționat în etapa a II-a cu următoarele observații :

Cești apar incidental alături de *tipul b* (cel obișnuit) și o variantă prevăzută cu torți cu șa și prag rezultată din aplatisarea pronunțată a butonului cilindric, a cărei suprafață este acoperită cu decor incizat (fig. 28/12).

Castroane și străchini. Această categorie este prevăzută cu apucători trase din buza vasului, și cu decor constând din linii în relief crestăte, dispuse vertical (fig. 24/20).

Borcane. Se aplică uneori pe corp la această categorie, decorul constând din benzi unghiulare incizate. De asemenea, la categoria lucrată din pastă mai grosolană se folosește și decorul cu pastile (fig. 20/10).

FAZA MONTEORU Ic₂ — ETAPA I

Ceașca. Ca și în faza anterioară constatăm că prototipul cel mai răspândit îl constituie ceașca. Ea reprezintă o categorie esențială a repertoriului de forme ceramice din această nouă fază a culturii Monteoru. De obicei, această grupă se caracterizează prin corpul scund, aplatisat spre fund, cu profilul ușor rotunjit, gîtul scund, gura mai îngustă decât maximum de arcuire al corpului ; din buză sînt trase torțile supraînălțate și ușor oblice față de corp, fiind prevăzute întotdeauna

una cu șa și prag. În general, nu sînt ornamentate pe corp, ci doar se folosește la linia de demarcare dintre gît și corp o bandă îngustă constituită din linii în relief. Foarte rar sub această bandă se aplică pe umăr și benzi înguste verticale formate din două—patru linii în relief. Torțile sînt de asemenea neornamentate, dar nu putem trece cu vederea că se aplică în foarte rare cazuri, pe șa, linii în relief dispuse în grupe de cîte 2—3, vertical sau orizontal și uneori în bandă unghiulară. În general este o categorie bine individualizată atît ca formă, cît și ca decor. Totuși, nu putem trece cu vederea, chiar dacă materialul pe care-l avem este foarte fragmentat, că au existat anumite forme de tranziție de la faza Monteoru Ic₃, pînă s-a ajuns la un prototip caracteristic noii faze. Aceste forme de tranziție care apar încă din etapa a III-a a fazei Monteoru Ic₃ se întîlnesc și în etapa I a fazei Monteoru Ic₂. Astfel, încercînd să reconstituim formele intermediare credem că au existat două variante ale ceștilor de tip Monteoru Ic₂, care la rîndul lor au reprezentat trecerea graduală de la vechile categorii la acelea noi.

Tipul a are corpul asemănător ceștilor din etapa a III-a a fazei Monteoru Ic₃, dar torțile supraînălțate au căpătat o șa rotundă fără albiere, rezultată din aplatisarea și lățirea butonului, așa cum de altfel s-a observat și la categoria puțin răspîndită din etapa a III-a a fazei Monteoru Ic₃. Spre deosebire de formele Ic₃, șaua nu este ornamentată (fig. 33/8, 12).

Tipul a₁ cuprinde ceștile care au formă identică cu grupul cel mai numeros din faza Monteoru Ic₂, cu deosebirea că în loc de șa cu prag se folosește încă pe torți butonul cilindric aplicat pe maximum de arcuire, iar la linia de demarcare dintre gît și corp se aplică un brîu în relief simplu și bine conturat (fig. 12/11).

Tipul b îl constituie ceștile pe care le-am prezentat la început ca prototip caracteristic acestei faze.

Tipul c cuprinde un grup de cești puțin răspîndit și care se caracterizează prin corpul scund, ușor aplatisat fiind prevăzute cu o toartă trasă din buza vasului. La această categorie nu se aplică nici un fel de decor (fig. 12/7).

Tipul d este ca formă identică cu tipul c, cu deosebirea că este prevăzut cu două torți trase din buza vasului; fără decor (fig. 11/13).

Ambele categorii (tipul c și d) nu sînt prevăzute cu șa și prag pe torți, ci doar cu torți simple din bandă și cu profilul ușor lenticular. De asemenea, ele se deosebesc de prototipul a nu numai prin faptul că nu au nici un fel de decor, ci și prin aceea că între gît și corp nu este făcută nici un fel de demarcație (la ceștile din categoria a, gîtul este ușor îngustat față de corp, existînd astfel o demarcație netă între cele două părți componente ale ceștii propriu-zise).

Este posibil ca tipul c și d să constituie un prototip de ceașcă care are o evoluție independentă. Acest fapt nu este exclus mai ales că el nu reprezintă o variantă a tipului a, ci constituie un element deosebit a cărui evoluție este limitată. Din punct de vedere tipologic această categorie de cești este asemănătoare cu prototipurile care se întîlnesc în cultura Wietenberg. Avînd în vedere că în complexe de locuire bine determinate au fost identificate, în această etapă fragmente ceramice cu motive decorative specifice culturii Wietenberg, nu este exclusă ipoteza ca însăși anumite forme ceramice să reprezinte importuri din această cultură.

Căni. Este o formă foarte puțin răspândită. Din fragmentele pe care le avem, și din care s-a putut întregi cea mai mare parte a unui vas, constatăm că această categorie reprezintă un tip evoluat al vasului askos. Spre deosebire de formele precedente (din faza Monteoru Ic₃), aici se constată că se îngustează gîtul al cărui profil devine foarte puțin arcuit, marginea buzei nu mai este răsfrîntă în afară ca un mic guler, ci dimpotrivă este lățită orizontal și crestată; fundul este aplatisat și nu tronconic așa cum se observase la formele vechi. Decorul realizat din incizii este transformat într-o incizie de suprafață, lată, cu ajutorul căreia se creează imitația liniilor în relief (fig. 32/7).

Castroane și străchini. Această categorie cuprinde două prototipuri bine diferențiate :

Tipul a : forme tronconice, cu marginea buzei lățită orizontal, uneori și crestată, ornamentate pe corp cu benzi unghiulare dispuse vertical sau benzi orizontale realizate din linii în relief (fig. 32/11 ; 33/14).

Tipul b cuprinde castroanele cu corpul scund, cu profilul rotunjit, fundul aplatisat, buza este ușor răsfrîntă în afară, lățită orizontal și ușor crestată. Gura este mai îngustă față de corp, acest lucru realizîndu-se printr-o ușoară gîtuire; sub buză se aplică trei linii în relief mult asemănătoare briurilor groase. În alte cazuri se aplică benzi scurte verticale, constituite din linii în relief. Desigur că între castroane și străchini este o deosebire netă dar din materialul existent nu am avut posibilitatea de a diferenția aceste două categorii. S-au identificat în adevăr fragmente care ar putea fi încadrate în grupa propriu-zisă a străchinilor; acestea avînd corpul mult aplatisat, iar buza este lățită orizontal mai intens ca la castroanele propriu-zise. Avînd în vedere că nu am putut reconstitui nici una din străchini, credem că este mai bine să prezentăm grupul mai mare sub denumirea de castroane și străchini (fig. 32/9 ; 33/15).

În această grupă trebuie să încadrăm și o categorie de castroane-boluri, de dimensiuni mici asemănătoare prototipului b, dar la care se observă că au gîtul ușor înălțat, marginea răsfrîntă, iar pe umăr s-a aplicat un decor în rețea realizată prin incizia de suprafață. Această formă este asemănătoare cu acelea care se întîlnesc în cultura Wietenberg (fig. 34/6).

Borcane : formă mai puțin întîlnită în repertoriul ceramicii din etapa I a etapei Ic₂. Totuși, tipologic constatăm prezența a două categorii bine distincte atît ca formă și decor, cît și ca pastă. Astfel, se observă că în afară de pasta bună cu nisip fin în compoziție, de culoare brun-șocolatie sau brun-negricioasă, cu puternic luciu pe ambele fețe, se întîlnește și o categorie de borcane lucrate din pastă mai grosolană cu pietricele în compoziție, arsă neuniform și cu suprafața aspră.

Tipul a. Borcane de formă tronconică cu buza mult evazată orizontal, cu marginea crestată și prevăzută cu linii incizate pe fața exterioară. Pe corp se aplică imediat sub buză un decor constînd din linii incizate dispuse în bandă lată în interiorul căruia se găsesc incizii verticale sau oblice. Această categorie este lucrată întotdeauna din pastă fină (fig. 36/4).

Tipul b cu corpul rotunjit, fundul ușor îngustat, buza lățită orizontal și crestată. Umărul este marcat prin trei briuri dispuse orizontal și crestăte, iar

în interspaţiul dintre marginea buzei şi umăr se aplică pastile în şir orizontal. Această formă este de asemenea prevăzută cu o toartă tubulară la partea superioară aşezată în interspaţiul dintre buză şi umăr. Pasta din care sînt lucrate conţine nisip şi pietricele în compoziţie şi se încadrează în a doua categorie considerată de noi ca pastă grosolană. De asemenea, amintim că atît din punct de vedere tipologic, cît şi al manierei decorative, borcanul de tip *b* reprezintă un prototip care s-a păstrat din faza Monteoru Ic₃ unde apărea în repertoriul de forme ceramice în mod frecvent (fig. 13/5 ; 33/6).

Vas de ofrandă = Spendegefäß. Deşi din materialul arheologic aparţinînd acestei etape nu s-a putut întregi decît un singur exemplar totuşi fragmentele descoperite ne dau indicii mai ales asupra motivelor decorative folosite. În ceea ce priveşte forma ele se încadrează în grupa caracterizată prin corpul în trei etaje, cu fundul îngustat şi gura în formă de pîlnie. La partea inferioară, corpul este prevăzut cu torţi tubulare dispuse simetric. Decorul în registre este variat şi constă din linii în relief asociate cu mici proeminenţe. Astfel, pe suprafaţa etajului superior al corpului, se aplică două registre orizontale în interiorul cărora se găsesc romburi sau triunghiuri continui realizate din linii în relief, sau grupe de 3—5 proeminenţe separate prin benzi în relief dispuse oblic. În etajul inferior decorul constă de obicei din benzi unghiulare constituite din linii în relief asociate cu benzi scurte dispuse vertical realizate de asemenea prin linii în relief ; în etajul mijlociu nu se aplică decor, ci numai torţile tubulare dispuse simetric. Amintim, de asemenea, că liniile în relief sub formă de benzi verticale ornamează şi faţa exterioară a gurii. Unele vase din această categorie nu au suprafaţa ornameată, ci doar se subliniază demarcarea între etaje prin linii în relief dispuse în benzi orizontale (fig. 13/10 ; 32/14—15 ; 33/15).

În mod deosebit ţinem să amintim că în etapa I a fazei Monteoru Ic₂ au fost identificate fragmente ceramice provenind probabil de la ceşti, lucrate fie din pasta specifică Monteoru, fie dintr-o pastă uşor aspră de culoare brun-cărămizie, ornametate cu triunghiuri haşurate într-o manieră identică cu aceea care se întâlneşte în cultura Costişa (fig. 35/1, 16).

FAZA MONTEORU Ic₂ — ETAPA A II-A

Materialul arheologic caracteristic noii etape nu este atît de numeros ; de altfel însăşi depunerea aparţinînd aşezării este mai puţin intensă ca aceea identificată şi caracteristică etapei anterioare. Cu un alt prilej (*AM*, IV, p. 84) nu s-a insistat asupra datelor stratigrafice referitoare la noua etapă a fazei Monteoru Ic₂, de la Bogdăneşti, deşi s-au prezentat unele materiale arheologice, întrucît, pentru a se justifica trecerea la faza Monteoru Ic₁, prin etapa a II-a a fazei Monteoru Ic₂, s-a ales pentru exemplificare staţiunea de la Podul Morii-Onceşti aparţinînd exclusiv noii faze cu două nivele de locuire bine distincte.

Ceşti. *Tipul b* continuă să fie prezent şi în această etapă, cu remarcă doar că torţile au o tendinţă mai pronunţată de a deveni oblice faţă de corp ; de asemenea, şaua se albiază uşor, iar decorul în relief este transpus în incizie. Astfel,

spre deosebire de ceștile din etapa I care sînt prevăzute numai cu o bandă din linii în relief aplicată pe umăr, constatăm acum că și pe corp se folosesc ca motive decorative benzile opuse realizate din incizii, iar în alte cazuri acestea sînt înlocuite cu benzi unghiulare (fig. 13/3; 32/5).

Căni. Formă identificată și în prima etapă, dar acum este mai puțin răspîdită. Menționăm doar cîteva fragmente cu ajutorul cărora se pot reconstitui în linii generale caracteristicile ei. Astfel se observă că buza este dreaptă, gîtul devine drept, iar corpul este rotunjit ușor. De asemenea, spre deosebire de prototipul anterior se aplică pe tot corpul și pe gît decorul realizat din incizii fine, sub formă de triunghiuri cu cîmpul hașurat oblic sau probabil sub formă de benzi unghiulare. Pe corp se aplică uneori și motivele decorative sub formă de registre bine distincte pentru realizarea cărora se folosește incizia fină (fig. 35/5, 9; 38/9).

Tipul b cuprinde o nouă categorie de cești cu marginea ușor întărită, cu gîtul scurt, oblic și corpul cu profilul ușor unghiular. Toarta trasă din buza vasului se arcuiește ușor sprijinindu-se pe umăr, dar nu mai este supraînălțată și nici prevăzută cu șa și prag. O bandă constituită din linii incizate subliniază umărul vasului. În aceeași grupă trebuie să încadrăm și ceștile care au toarta din bandă aplicată sub buză și sprijinindu-se pe umăr. Decorul din rețea incizată se aplică pe umăr sau sub toartă (pe corpul vasului) (fig. 34/5; 37/7).

Pahare. Apar fragmente provenind de la forme cu corpul cilindric și cu fundul drept, ornamentate cu incizii dispuse într-o manieră asemănătoare culturii Wietenberg.

Castroane și străchihi. *Tipul a* este foarte puțin întîlnit.

Tipul b devine frecvent.

În afară de acestea apar două categorii deosebite care nu sînt înrudite cu prototipurile anterioare, dar caracteristice culturii Monteoru.

Tipul c: tronconice, cu gura largă și cu marginea înălțată dublu triunghiular, fără decor (fig. 12/16).

Tipul d castroane mici cu corpul ușor rotunjit cu marginea buzei treflată, fără decor (fig. 34/4, 7).

Tipul e cuprinde grupul cu corpul rotunjit, fundul îngustat, buza lătită și evazată orizontal. Această formă este prevăzută cu caneluri largi, dispuse oblic pe maximum de arcuire a corpului (fig. 12/19).

Tipul f de formă tronconică, cu corpul scund, buza lătită și evazată oblic, crestată pe ambele margini; în dreptul torșilor tubulare aplicate imediat sub buză marginea vasului se înalță și se transformă în „ansa cornută”. Decorul, constînd din trei benzi incizate în interiorul cărora se găsesc incizii scurte oblice, se aplică orizontal pe corp, astfel încît corpul este segmentat în trei registre distincte (fig. 37/9).

Cele patru prototipuri (c—f) constituie elemente deosebite de specificul culturii Monteoru, ele aparținînd tipologic culturii Wietenberg. Prin condițiile de găsire, în gropi cu resturi menajere sau în complexe bine determinate, trebuie

să includem însă și aceste forme în repertoriul ceramicii caracteristice etapei a II-a a fazei Monteoru Ic₂, chiar dacă ele reprezintă elemente străine de specificul culturii Monteoru.

Borcane. *Tipul a* se continuă cu aceleași caracteristici și în noua etapă. *Tipul b* a dispărut.

Vas de ofrandă-Spendegefäss. Prototipul identificat în etapa I este prezent și acum cu deosebirea că din fragmentele pe care le avem se observă o schimbare în ceea ce privește maniera decorativă. Astfel, decorul din linii în relief este simplificat și transpus în incizii (fig. 33/10).

Capace. S-au identificat câteva fragmente de capace, rotunde, cu marginea interioară inelară și prevăzute cu linii în relief dispuse în benzi care se întretaie, pe fața exterioară.

Vase cu corpul globular (?). Într-unul din complexe de locuire aparținând fazei Monteoru Ic₂ etapa a II-a, au fost identificate fragmente provenind de la un vas probabil cu corpul globular, ornamentat la partea superioară cu S-uri adâncite, încadrate de benzi înguste incizate în interiorul cărora se găsește ornamentul în rețea realizat prin incizia fină. Prin formă și decor fragmentele descoperite sînt asemănătoare acelor specifice culturii Wietenberg (fig. 34/11; 37/8).

Ca și în etapa anterioară, s-au identificat printre fragmentele ceramice și unele decorate cu triunghiuri incizate într-o manieră asemănătoare ornamentului specific culturii Costișa.

2. UNELTE

Întrucît materialul arheologic descoperit nu ne-a oferit date precise cu ajutorul cărora să se poată face o delimitare între grupele de unelte specifice fiecăreia din fazele de evoluție ale culturii Monteoru de la Bogdănești, le vom prezenta global. De altfel s-a observat că trăsăturile esențiale ale diferitelor categorii de unelte sînt aceleași în ambele faze, cu excepția doar a faptului că în faza Monteoru Ic₂ au apărut și câteva unelte de metal.

UNELTE DIN PIATRĂ

1. Topoare lucrate din marnă, piatră de râu și mai rar din piatră dură. Din punct de vedere tipologic ele aparțin la trei categorii bine distincte :

a. Topoare plate, de formă trapezoidală sau dreptunghiulară, cu profilul lenticular, șlefuite pe toate fețele; în rare cazuri apar însă și topoare la care fețele înguste (laterale) prezintă cioplituri largi. Tăișul drept și numai foarte rar curbat este adesea știrbit de la întrebuințare (fig. 41/4, 9; 42/10).

b. Dălți de dimensiuni mici care au aceeași formă cu topoarele de tipul *a*, cu deosebirea că sînt mult mai înguste, iar șlefuirea este făcută atît pe fețele late, cît și pe acelea înguste (fig. 40/1—2, 7, 9, 17).

c. Topoare perforate, care reprezintă un grup mai mare și în cadrul căruia deosebim două categorii :

c₁, topoare-ciocan cu profilul ușor rotunjit, cu ceafa plată și tăișul de obicei drept, lucrate din piatră obișnuită și numai în rare cazuri și din marnă (fig. 41/3).

c₂, topoare-ciocan cu ceafa cilindrică, lucrate din piatră mai dură sau diorit, cu profilul unghiular și tăișul ușor curbat (fig. 41/2).

2. Cuțite (Krummesser) curbe prevăzute uneori cu un mic mîner ; ele sînt lucrate fie din piatră obișnuită, fie din gresie ; în rare cazuri sînt lucrate și din diorit. S-au găsit exemplare în curs de prelucrare sau finisate (acestea din urmă caracterizîndu-se printr-o șlefuire puternică pe ambele fețe), în toate complexele de locuire și uneori în gropile cu resturi menajere (cu mențiunea că aici se găsesc numai exemplarele deteriorate de la o întrebuințare îndelungată (fig. 39/1—3, 5—7, 10—12, 14, 16).

3. Rîșnițe și frecătoare. Din gresie sau piatră obișnuită s-au confecționat rîșnițele, de obicei rotunde, mai rar ovale și frecătoarele lucrate întotdeauna din piatră mai dură.

UNELTE DIN OS

Majoritatea uneltelor de os se caracterizează prin finisarea sumară și numai în zona situată în apropierea capătului de întrebuințare. Tipologic, se întîlnesc următoarele categorii :

1. Dălți de formă trapezoidală sau dreptunghiulară asemănătoare aceloră lucrate din piatră (fig. 43/13).

2. Cuțite lucrate din coastă de animal, cu tăișul ușor curbat, vîrfurile rotunjite sau ascuțite, asemănătoare cuțitelor din piatră. Unele exemplare întregi, din această categorie, sînt prevăzute și cu un mic mîner (fig. 43/14).

3. Împungătoare lucrate fie din așchii, fie din oasele mici ; de obicei sînt finisate numai la capătul de întrebuințare (fig. 43/1, 11).

4. Ace neperforate cu unul din capete ascuțit puternic și lustruite ; uneori se aplică și incizii fine la unul din capete, ca motiv decorativ (fig. 43/2).

UNELTE DIN METAL

Din nefericire nu s-a făcut analiza obiectelor de metal descoperite în așezarea de la Bogdănești și din acest motiv nu putem preciza dacă sînt lucrate din aramă sau bronz. Deși sînt foarte puține obiecte identificate în așezarea Monteoru de la Bogdănești, totuși ele aparțin tipologic la patru categorii :

1. Daltă de formă dreptunghiulară, cu profilul lenticular și tăișul drept, patina de culoare verde închis se păstrează în întregime (fig. 45/5).

2. Daltă cu dublă întrebuințare; unul din capete este lățit, pentru a fi folosit ca daltă, iar cel opus ascuțit, având astfel și rol de împungător. Dălțile de acest tip au mijlocul îngroșat și profilul lenticular (fig. 45/4).

3. Cuțit cu lama îngustă, știrbită de la întrebuințare, vârful ascuțit, mânerul scurt și de secțiune dreptunghiulară (fig. 45/7).

4. Singurul ac provenind din această așezare are unul din capete ascuțit, iar cel opus ușor lățit (fig. 45/3).

* Menționăm că obiectele de metal, cu excepția unei dălți, au fost descoperite în complexe de locuire aparținând fazei Monteoru Ic₂.

3. A R M E

Acestei categorii îi aparțin topoarele lucrate din diorit, cu ceafa cilindrică, denumite de altfel în mod obișnuit topoare de luptă (fig. 41/2).

4. O B I E C T E D E P O D O A B Ă

Deși au fost identificate numai câteva obiecte din această categorie în așezarea Monteoru de la Bogdănești, totuși tipologic sînt destul de variate. Astfel, constatăm că din os s-au prelucrat următoarele prototipuri:

1. Catarame (fig. 47).

2. Dinți perforați, folosiți probabil ca mărgel

De asemenea, a fost descoperit un inel de buclă, cu capetele petrecute și ușor subțiate de tipul A₂ (cf. tipologiei întocmite de Eugenia Zaharia) (fig. 45/1). În preajma așezării cu prilejul cercetărilor de suprafață a fost descoperit și un al doilea inel de buclă aparținînd aceluiași prototip (fig. 45/2).

5. O B I E C T E D E C U L T

În această categorie se încadrează în primul rînd, un fragment de car votiv, fără decor, lucrat din pastă de calitate bună, dar nu atît de fină în comparație cu aceea din care sînt lucrate ceștile. Alături de acest fragment au apărut și două roți pline, cu marginile ușor întărite, care aparțineau probabil carului respectiv (fig. 46/8, 15).

În afară de această piesă de cult s-au identificat și reprezentări în lut antropomorfe și zoomorfe:

1. Din categoria figurinelor antropomorfe, nu avem decît câteva fragmente provenind de la partea inferioară a acestora. Amintim că pe un picior de idol antropomorf s-a încercat să se redea încălțămîntea cu ajutorul liniilor incizate asociate cu împunsături (fig. 48/7).

2. Figurine zoomorfe întregi sau fragmentare care reprezintă o transpunere în lut ars a cornutelor mici.

3. Amulete. Din această categorie de obiecte s-au păstrat câteva fragmente care totuși trebuie încadrate în prototipuri distincte :

a. Amulete reprezentând transpunerea în lut a topoarelor din bronz, aramă sau eventual din piatră și care tipologic aparțin categoriei cunoscute sub numele de topoare de luptă.

b. Amulete de formă dreptunghiulară perforate orizontal pe latura îngustă, care pot proveni eventual tot de la reprezentări în lut ars a topoarelor din categoria unui prototip mai evoluat cu lama mult lătită.

4. În afară de aceste obiecte s-au identificat și câteva roți folosite pentru carul motiv lucrate din pastă mai fină și uneori cu luciu pe ambele fețe.

În afară de aceste obiecte au mai fost identificate în cuprinsul așezării și câteva categorii de piese lucrate fie din os, fie din lut ars, dar la care nu s-au putut reconstitui toate caracteristicile pentru a putea fi încadrate într-un grup bine distinct.

După reprezentarea catalogului descoperirilor din așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești vom căuta în continuare să scoatem în evidență caracteristicile generale și unele particularități ale fiecărei așezări în parte (bronz timpuriu — cultura Foltești II, faza Monteoru Ic₃ cu cele trei etape de evoluție și în sfârșit faza Monteoru Ic₂ cu cele două etape de dezvoltare).

RESTURI DE LOCUIRE APARTINÎND CULTURII FOLTEȘTI II

Cu prilejul unor studii preliminare referitoare la aspectul de cultură materială din bronzul timpuriu din Moldova s-a formulat denumirea de „cultura Foltești II”, în sfera căreia au fost cuprinse și resturile de locuire de la Bogdănești⁵.

Observațiile cele mai importante care se desprind din cercetarea așezării Foltești II, de la Bogdănești se referă la tipul de așezare, sistem de fortificație și conținutul culturii materiale. Astfel, cele mai compacte resturi se concentrează către zonele periferice ale platoului cetății, cu precădere în sectorul de nord-vest, unde panta coboară sub formă de șa. În sectorul opus, a fost identificat șanțul de apărare al așezării, fapt explicabil de altfel, dacă avem în vedere că aici exista una din cele mai facile căi de acces cu terasele din jur și de unde se putea ușor pătrunde pe cetățuie.

În ceea ce privește sistemul de fortificație s-a constatat, prin săparea șanțurilor IV și VIII, că el se compune doar dintr-un simplu șanț în formă de pîlnie, cu adîncimea ce nu depășește 2 m și cu o deschidere de 2—2,50 m, fără alte elemente de fortificație ca val, contraval sau palisadă. Urmărind traseul șanțului s-a observat că el a fost săpat aproximativ de la mijlocul laturii de nord-vest a cetății, chiar din sectorul unde începe panta abruptă și descrie un arc de cerc

⁵ M. Florescu vezi în *AM*, II—III, 1964, p. 105—127; idem în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 649—661; G. Bichir, în *Dacia*, N.S., VI, 1963, p. 87 și urm.; D. Popescu, în *SCIV*, 16, 4, 1965 p. 651—653; I. Nestor și E. Zaharia, *Dacia*, N.S., XII, p. 17—45.

în zona de sud-est a platoului. S-a constatat de asemenea, că limita exterioară a șanțului se găsește la circa 5 m de locul în care marginea platoului începe să coboare lin. În afara șanțului de apărare nu au fost identificate resturi de locuire Foltești II, cu toate că se puteau amenaja aici locuințe printr-o ușoară terasare a terenului. Pe baza observațiilor de mai sus, la care se adaugă și datele topografice menționate anterior, se poate afirma că purtătorii acestei culturi s-au stabilit pe o cetățuie ale cărei pante abrupte o transformaseră într-o mică fortăreață, dar la care au adăugat totuși, spre a preîntâmpina orice pericol din afară și un sistem simplu de fortificație în zona în care accesul cu terasele din jur era facilitat de panta care coboară sub formă de șa (fig. 9).

Prin cercetarea resturilor de locuire de pe cetățuie s-au făcut în primul rând observații referitoare la tipul de locuință, vetre și gropi cu resturi menajere. În acest sens, trebuie să menționăm că săpăturile efectuate în sectorul de sud-est, nord-vest și sud-vest al cetățuiei „Todoscănu” au relevat prezența a șase bordeie de formă patrulateră cu colțurile rotunjite, ale căror dimensiuni variază între 4,80 m × 4,30 m și 3 m × 3,20 m (vezi catalog p. 108—111). Partea inferioară a acestor bordeie a fost săpată de la baza solului galben cenușiu sau brun gălbui cu resturi Foltești II și a pătruns în stratul galben clisos sau galben nisipos fără resturi arheologice. Partea superioară era construită din lut amestecat cu pleavă și paie și aplicat pe un schelet de nuiele dispuse vertical. Resturile acestor pereți s-au prăbușit aproape în toate cazurile în interior. Nu au fost identificate gropile de pari deși în colțul de SE al bordeiului 6 s-au descoperit fragmente de chirpici cu urme evidente ale stîlpilor ce sprijineau probabil acoperișul. De asemenea, menționăm că la același bordei (6) a fost amenajată o mică tindă(?) la intrare, dar nu s-au putut face observații foarte precise pentru a se afirma cu certitudine că într-adevăr la intrarea în locuință a existat o amenajare specială. În continuare amintim că s-au obținut date precise referitoare la modul de construire a podinii bordeiilor. Astfel, ea era constituită fie din pietre plate, peste care s-a aplicat un strat subțire de lut galben sau s-a amestecat cenușă cu prundiș și pământ galben, fie se depunea pe fundul bordeiilor prundiș mărunț amestecat cu pământ fin și apoi se tasea pentru a se obține un strat compact. Grosimea podinei nu depășea 10—15 cm. În afară de resturile de pereți prăbușiți în interior, în toate locuințele s-au identificat vetre care ocupă doar într-un singur caz o poziție centrală în cadrul locuinței. De cele mai multe ori, vetrele se găsesc în apropierea uneia din laturile lungi fie central, fie către unul din colțuri. Nu putem trece cu vederea faptul că s-au identificat și vetre în afara bordeiilor de obicei de dimensiuni mari (1,50 × 1,20 m) cu lipituri groase (3—4 cm) și compacte, iar în jurul lor s-au descoperit fragmente mărunte de chirpici (fig. 5/a—b). E posibil ca să fi existat și unele construcții de caracter sezonier cu rolul de a proteja vatra. În ceea ce privește construcția vetrelor s-au folosit mai multe procedee: cel mai simplu constă din lipituri compacte de pământ nisipos așezate direct pe sol; în alte cazuri se puneau mai întâi un strat de fragmente ceramice (probabil vase sparte ritual din care se luau totuși fragmente dispartate) ce constituiau o mică podină, peste care se aplicau lipiturile propriu-zise. Un alt procedeu consta din folosirea pietrelor plate din gresie sau pietre obișnuite de rîu folosite ca podină sau la construirea unei gardine formată din unul sau două rînduri de pietre așezate vertical.

În apropierea bordeielor au fost identificate câteva mici gropi (mai degrabă simple alveolări) cu resturi menajere (oase, fragmente ceramice, unelte).

Inventarul propriu-zis al așezării Foltești II este destul de sărăcăcios și puțin variat în comparație cu nivelele superioare aparținând culturii Monteoru. Astfel, cele câteva topoare plate din marnă sau piatră dură la care se adaugă ciocanele din diorit și cuțitele curbe din gresie (*krummesser*), vîrfuri de săgeată din silix cu baza concavă constituie tot inventarul de unelte descoperit aici (fig. 39/4, 6, 8—9; 40/3—5, 10—12, 14—21). Din os au fost lucrate câteva împungătoare finisate doar la capătul de întrebuințare (fig. 43/6, 10, 17, 19). Pe lângă aceste unelte trebuie să amintim și rișnițele ovale mai rar rotunde din gresie sau piatră de rîu și frecătoarele identificate în câteva cazuri în complexe de locuire bine determinate (în interiorul bordeielor de obicei lângă vatră (vezi catalog).

Desigur că în comparație cu uneltele, ceramica este mai numeroasă și constituie unul din criteriile principale de datare, fapt pentru care trebuie să ne oprim ceva mai mult asupra caracteristicilor ei. Astfel în ceea ce privește pasta se detașează două categorii principale: pastă fină, densă, de culoare brun-cenușie sau galben-cărămizie cu ușor luciu, conținând nisip în compoziție și o pastă de calitate inferioară, zgrunțuroasă cu pietricele în compoziție de culoare brună sau cărămizie. La aceste două categorii se adaugă ceramica lucrată din pastă moale, mai puțin densă, arsă neuniform de culoare brună sau galben-cărămizie și care însumează doar 1—3% din totalul fragmentelor ceramice descoperite, ea neconstituind din acest motiv o trăsătură esențială a ceramicii Foltești II de la Bogdănești.

În continuare trebuie să subliniem că repertoriul formelor ceramice conține doar puține prototipuri principale din care au derivat câteva variante. În acest sens, prototipul predominant îl constituie borcanul cu umărul ușor carenat, cu marginea evazată, crestată sau alveolată și ușor întărită, cu unul sau două brîuri simple crestate sau alveolate așezate fie sub buză, fie la linia de demarcare dintre gît și corp. În această categorie trebuie încadrate și formele intermediare ca: borcanele cu corpul drept și umărul subliniat printr-un șir de creștături, împunsături sau alveole și borcanele cu corpul în formă de sac cu marginea dreaptă, crestată sau alveolată (catalog, p. 112—114).

Urmează apoi paharele cu marginea dreaptă sau răsfrîntă întărită sau crestată, formă din care derivă bolurile cu buza dreaptă sau arcuită spre interior. Din această categorie, paharele cu gura în formă de pîlnie, cu umărul marcat și subliniat de creștături fine sînt cele mai numeroase.

Cănille, în general mici, prevăzute probabil cu o țeartă în bandă cu secțiunea rectangulară, au marginile răsfrînte crestate și cu un șir de creștături fine pe umăr. Menționăm apoi ceștile cu corpul scund, ușor globular, cu umărul carenat pe care se aplică, ca și în cazul precedent, un șir de creștături fine.

În sfîrșit, o categorie numeroasă o constituie vasele cu corpul globular, gîtul scurt sau înalt, buza evazată și îngroșată, prevăzute cu torți tubulare pe maximum de arcuire fiind acoperite la partea inferioară cu barbotină (catalog, p. 115).

Cu toate că la prezentarea formelor ceramice s-au menționat și elementele decorative, trebuie să subliniem că nota caracteristică în ceea ce privește ornamentarea o constituie brîul în relief simplu crestat sau alveolat aplicat pe umărul

vasului, sub buză sau mai rar pe corp, dispus radial și vertical. Urmează apoi decorul constând din creștături fine executate însă neglijent, aplicate pe marginea buzei sau pe umăr. Deși nu constituie o categorie numeroasă, ornamentele realizate din incizii în „X” și găurile-buton sînt prezente pe ceramica culturii Foltești II de la Bogdănești (catalog, p. 115). În ceea ce privește torțile, nota caracteristică o constituie torțile tubulare (uneori cu marginile ușor ridicate) și numai în rare cazuri sînt folosite proeminențele perforate, mici butoni aplicați, torțile în bandă cu secțiunea rectangulară etc.

Analizată în totalitatea ei (pastă, forme, motive decorative), ceramica din așezarea Foltești II de la Bogdănești se remarcă, așa cum am arătat de altfel, printr-un repertoriu redus de forme ceramice. Subliniem în mod deosebit faptul că atît formele ceramice, cît și motivele decorative reprezintă în mare măsură continuarea prototipurilor din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, dar la care s-au adăugat unele elemente ⁶ noi sau au fost eliminate motive decorative, forme de vase etc. ⁷. Nu putem trece cu vederea nici faptul că în afară de pasta specifică (cenușie-negricioasă sau brun-cărmizie, fină, cu nisip în compoziție), se întâlnește și pasta moale, mată, gălbuie, care s-a păstrat fără schimbări esențiale încă din perioada de tranziție ⁸.

Alături de ceramică s-au identificat obiecte mărunte din lut ars ca: fusaiole tronconice sau bitronconice decorate cu șiruri de împunsături, cîțiva idoli zoomorfi și fragmente provenind de la roți folosite pentru carul votiv, lucrate cu mai multă îngrijire decît obiectele menționate mai sus.

Resturile de locuire aparținînd așezării Foltești II de la Bogdănești prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea culturii materiale din bronzul timpuriu din Moldova, dar problemele care se desprind din cercetarea materialului arheologic le vom urmări ceva mai jos.

RESTURI DE LOCUIRE APARTINÎND CULTURII MONTEORU

Așa cum s-a arătat anterior, așezarea Monteoru conține bogate resturi de locuire mai ales din primele sale etape de evoluție (fazele Monteoru Ic₁—Ic₂). Observațiile stratigrafice, menționate deja, la care s-au adăugat și trăsăturile specifice ale principalelor elemente ale culturii materiale, au relevat prezența a trei etape de evoluție în cadrul fazei Monteoru Ic₁ și două etape pentru faza Monteoru Ic₂.

În afară de acestea s-au identificat și urme de locuire mai tîrzii, feudale, dar materialul descoperit pînă în prezent atestă doar o locuire sporadică în zona de SE a platoului „Todoseanu”.

⁶ M. Florescu, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 651—653; P. Roman, în *RM*, IV, 1964, p. 314—326,

⁷ M. Florescu, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 651—653, ⁸ *Ibidem*,

I. FAZA MONTEORU Ic₃

Așezarea aparținând acestei faze a cuprins întreaga suprafață a platoului „Todoscanu”, totuși, de-a lungul celor trei etape de evoluție s-a observat că au existat anumite preferințe. Astfel, în etapa cea mai veche a fost locuită zona centrală și de SE a platoului, în etapa a II-a, s-a produs o deplasare către marginele cetății, pentru că în etapa a III-a, locuințele să fie din nou dispersate pe întreaga suprafață a platoului „Todoscanu”. Ținând seama că așezarea din această fază nu a fost fortificată, nu ar fi exclus ca și pe pantele de NV și SE, care au suferit de-a lungul vremurilor modificări (alunecări de teren provocate de torenți), să fi fost amenajate și locuințe.

S-a observat de asemenea că indiferent de etapele de evoluție ale fazei Monteoru Ic₃, în jurul locuințelor din așezarea de la Bogdănești se găsesc vetre de dimensiuni mari, simple sau cu gardină și gropi cu resturi menajere, de obicei de dimensiuni mari (ovoidale și cu profilul în formă de clopot, cilindrice sau de pungă ușor strinsă la gură) a căror adâncime variază între 1,20—1,70 m (fig. 8/3—4, 6—7).

În ceea ce privește inventarul acestei așezări s-a constatat că uneltele din piatră, os, sau obiectele din lut ars, conțin aceleași prototipuri indiferent de etapa de evoluție cărora le aparține.

În acest sens, dintre uneltele din piatră, topoarele-ciocan lucrate din roci dure sînt cele mai numeroase, după care urmează într-un procentaj mai redus topoarele plate din marnă. La categoriile de mai sus trebuie să adăugăm cosoarele curbe (krummesser) lucrate din gresie, marnă sau roci dure, precum și cutele de ascuțit. Dintre obiectele din os, împungătoarele și acele se caracterizează printr-o finisare mai îngrijită fiind prevăzute uneori și cu un decor sumar constînd dintr-o bandă din linii incizate dispuse orizontal sau în zigzag. Un alt element care nu prezintă nici un fel de diferențiere în cursul celor trei etape de evoluție ale fazei Monteoru Ic₃, este inventarul obiectelor mici din lut ars ca: fusaiole tronconice sau bitronconice, fără decor, roți de la carul votiv sau idoli zoomorfi fragmentari.

Prezența în complexe de locuire din faza Monteoru Ic₃ a numeroase rîșnițe, frecătoare, grîu carbonizat etc., vădește un pronunțat caracter agricol al acestei așezări. Cu toate acestea nu se poate afirma că „agricultura” constituie unica sursă pentru obținerea celor necesare traiului. Identificarea a numeroase oase de animale domestice (bovine, ovicaprine etc.) dovedește că păstoritul și în general creșterea vitelor deținea un rol tot atît de important în economie ca și agricultura⁹. De asemenea, semnalarea în cadrul acestei așezări a resturilor osteologice provenind de la animalele sălbatice (urs, căprior) demonstrează că și vînătoarea contribuia ca sursă pentru asigurarea traiului.

Am căutat să scoatem în evidență mai sus că faza Monteoru Ic₃ chiar dacă are anumite etape de evoluție, prezintă totuși o unitate în ceea ce privește caracteristicile principale ale culturii materiale. Stabilirea însă a etapelor de dezvoltare din cadrul fazei Monteoru Ic₃ a fost determinată pe de o parte de observațiile stratigrafice, care au relevat prezența unor complexe de locuire suprapuse, a locuințelor în semibordeie în etapa cea mai veche și a locuințelor

⁹ S. Haimovici, *Studiul materialului faunistic descoperit în așezarea din epoca bronzului (cultura Monteoru) de la Bogdănești, r. Tg. Ocna, rej. Bacău*, în *AM*, IV, 1966, p. 119—136.

de suprafață în etapele următoare și pe de altă parte, de diferențierile observate la ceramica specifică fiecăreia din subfazele amintite mai sus.

Revenind la tipul de locuință, menționăm că s-au descoperit trei semibordeie de formă semiovală și patrulateră a căror dimensiuni nu depășesc $4,25 \times 3$ m și 4×3 m, grupate pe creasta platoului „Todoscanu” la distanțe ce variază între 3—3,50 m unele de altele. Groapa propriu-zisă a acestora a constatat nu atât din săparea solului cenușiu, ci mai mult din amenajarea terenului care este în acest sector în ușoară pantă. Astfel, pe latura de SV, gropile semibordeiilor intră mai adânc în solul galben cafeniu, sub formă de trei trepte în timp ce latura de NS a fost adâncită foarte puțin, ea confundându-se cu baza solului brun-cenușiu (catalog, p. 117). Prin secțiunile interioare s-a putut constata că nu a existat o podină amenajată, iar resturile vetrelor construite din pietre de gresie așezate în semicerc se găseau în apropierea laturii de vest sau est. În afară de cele trei semibordeie în această primă etapă s-au semnalat și resturile unei locuințe de suprafață. Vetrelle prevăzute cu gardină din pietre a căror lipituri erau așezate fie pe un strat de pietre plate sau prundiș amestecat cu fragmente ceramice, fie direct pe pământ au fost descoperite în preajma locuințelor menționate mai sus (fig. 7/B).

Pentru celelalte două etape de evoluție ale fazei Monteoru Ic₃ sînt caracteristice numai locuințele de suprafață — colibe — cu pereții construiți din chirpici și nuiele groase, în general fără o amenajare specială pentru podină. Vetrelle ocupă de obicei o poziție centrală în cadrul locuinței fiind și aici constituite din lipituri groase de 3—5 cm așezate direct pe pământ, pe prundiș sau pe fragmente ceramice. Subliniem în continuare și faptul că în aceste nivele de locuire numărul vetrelor cu gardină din piatră este mai mic.

În inventarul așezării din faza Monteoru Ic, un loc deosebit îl are ceramica ale cărei trăsături specifice fiecărei etape au permis ca alături de observațiile stratigrafice și diferitele tipuri de locuințe să se sublinieze pregnant deosebirile dintre cele trei nivele de locuire. Cu toate acestea, analizînd caracteristicile generale și esențiale ale ceramicii din faza Monteoru Ic₃, de la Bogdănești se poate constata că ea menține de-a lungul celor trei etape de evoluție formele și motivele decorative ce constituie nota dominantă și definitorie a însăși fazei Ic₃ a culturii Monteoru¹⁰.

În acest sens, sînt edificatoare cîteva observații: din pasta fină, brun-cenușie sau neagră cu puternic luciu pe ambele fețe, cu o compoziție densă, omogenă s-a lucrat cea mai mare parte a vaselor indiferent de etapa cărora le aparține. Pe lângă această categorie s-a semnalat și pasta de culoare neagră, mată în general cu puțin nisip în compoziție, dar densă și omogenă, mai ales în etapa I a fazei Monteoru Ic₃, precum și o categorie de culoare cenușie sau brun-cărămizie conținînd nisip și pietricele în compoziție, dar prezentă în toate nivelele de locuire Ic₃.

În ceea ce privește repertoriul formelor ceramice se observă că cele trei etape conțin cîteva categorii de vase ale căror trăsături constituie însăși nota caracteristică și esențială a fazei Monteoru Ic₃. Astfel, cele mai numeroase sînt

¹⁰ Pentru definirea trăsăturilor caracteristice ale fazei Monteoru Ic₃ de la Bogdănești, cît și pentru cunoașterea celorlalte faze din evoluția acestei culturi, în afara informațiilor și precizărilor primite prin amabilitatea Eugeniei Zaharia (Institutul de arheologie din București), căreia îi mulțumim călduros, ne-au servit drept ghid rapoartele de săpături referitoare la materialul arheologic descoperit

în stațiunea eponimă (Sărata Monteoru) (vezi în *Raport asupra activității științifice a Muzeului Național de Antichități*, 1942—1943, p. 20—29; I. Nestor și colab., în *SCIV*, I—II, 1950, p. 53—56; *SCIV*, II, 1, 1951, p. 159—169; *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 69—93; *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 497—515; I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 102 și urm.

ceștile mici sau mijlocii cu torți supraînălțate prevăzute cu butonaș incipient sau accentuat, cu corpul scund, gura largă, fundul ușor adâncit spre interior sau marcat printr-un motiv decorativ. Al doilea loc îl ocupă străchinile și castroanele tronconice cu marginea întărită și lătită din care se prelungește pe umeri două-patru torți tubulare dispuse simetric. În sfârșit, borcanele de dimensiuni mari și mijlocii, lucrate de obicei din pasta aspră cenușie sau brun-cărămizie, cu corpul drept sau ușor arcuit, cu marginea lătită și crestată, prevăzute cu una sau două torți tubulare pe maximum de arcuire, constituie o altă caracteristică principală a ceramicii Monteoru Ic₃ de la Bogdănești. În afară de acestea sînt prezente și alte prototipuri a căror frecvență este mai redusă. Amintim astfel, paharele cu fundul ascuțit, vasele mari cu corpul în formă de sac și străchinile cu corpul drept (catalog, p. 167). De asemenea dintre formele tot atît de puțin răspîndite ca și cele precedente, trebuie să menționăm și vasele de tipul — askos —. Dacă în alte așezări Monteoru Ic₃¹¹ se întîlnesc mai ales în ultima etapă — askos-uri —, decorate cu cercuri concentrice asociate cu benzi constituite din brîie dispuse orizontal sau în zigzag și realizate prin incizii întrerupte, la Bogdănești constatăm prezența unor prototipuri înrudite tipologic, dar deosebite în ceea ce privește maniera decorativă. Astfel, în etapa I se găsesc askos-uri ornamentate cu șnur dispus în benzi sau rețea și un prototip mai evoluat decorat cu incizii întrerupte sau incizii adînci.

În ceea ce privește ornamentarea se observă că inciziile simple sau întrerupte care au fost folosite pentru a se realiza cercuri concentrice, arcuri de cerc terminate cu mici alveole, benzi simple sau în zigzag, se întîlnesc în toate cele trei etape ale fazei Monteoru Ic₃ de la Bogdănești, dar frecvența lor este diferită. În etapa I preponderența motivelor decorative specifice acestei faze este evidentă, dar, prin prezența și a altor categorii de ornamente ceramice, are sub acest aspect un caracter eterogen ce nu va mai fi întîlnit și în etapele ulterioare. În acest sens, menționăm inciziile „în dinți de lup”, împunsăturile adînci, șnurul simplu și incizia întreruptă. Dintre acestea, cele mai puțin numeroase sînt motivele în dinți de lup, întîlnite îndeosebi pe ceștile din pastă neagră sau brună. Decorul constă din incizii adînci, care reliefează din suprafața vasului benzi unghiulare sau dinți de lup dispuse în șiruri orizontale sau verticale pe torți, sub marginea buzei sau pe corp. De cele mai multe ori aceste ornamente sînt asociate cu grupele de linii incizate simplu sau întrerupte. Deși în majoritatea cazurilor decorul apare ca excizat amintim că pe unele cești din pastă fină motivele „dinți de lup” sînt exprimate și prin incizii dispuse sub forma unei benzi înguste, în interiorul căreia a fost trasată și o linie incizată simplu în zigzag (fig. 29/8 ; 30/8).

Decorul realizat prin împunsături adînci este mai variat și cantitativ mai numeros decît precedentul. Astfel, pe primul loc se situează triunghiurile incizate cu suprafața acoperită de împunsături adînci plasate de obicei la linia de demarcare dintre gît și corp (fig. 28/5, 14 ; 29/1). Uneori acestea sînt despărțite de benzi incizate dispuse vertical în interiorul cărora se găsesc împunsături (fig. 31/4). În alte cazuri triunghiurile incizate sînt despărțite prin simple benzi din linii executate cu roțișă dințată dispuse vertical și care au ca scop împărțirea suprafeței vaselor în patru zone (fig. 28/5). Adeseori triunghiurile incizate cu cîmpul segmen-

¹¹ Radu et Ecat. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, p. 253—351.

tat orizontal prin linii incizate au în interspații împunsături adânci (fig. 27/5). Alteori, triunghiurile sînt hașurate orizontal fără a mai fi acoperite cu împunsături sau alveole (fig. 28/9). Se observă, în sfîrșit, că la linia de demarcare dintre gît și corp se găsesc șiruri de împunsături situate între două linii incizate sau mai rar pe gîtul vasului grupe de cîte două șiruri de împunsături dispuse vertical (fig. 29/1).

Motivete decorative realizate prin șnur simplu sub formă de rețea fină, triunghiuri cu cîmpul hașurat cu șnur, benzi înguste sau late, dispuse vertical sau orizontal, avînd în interior împunsături adânci, ornameantează exclusiv ceștile din pastă fină sau askos-urile (fig. 19/1, 4, 9, 10, 12, 14).

În ceea ce privește categoria ornameantelor realizate din incizii întrerupte denumită și *Furchenstich*, trebuie să facem unele precizări. Această tehnică — *Furchenstich* —, specifică ceramicii aparținînd culturii Coțofeni, este într-adevăr asemănătoare, dar nu identică cu aceea caracteristică fazei Monteoru Ic₃, deoarece realizarea decorului în cultura Monteoru este cu totul diferită¹². Astfel, pe ceramica Monteoru inciziile nu sînt atît de adânci și sub forma unor alveole apropiate ca în tehnica *Furchenstich*, ci lasă impresia mai degrabă că la executarea decorului s-a folosit un instrument (un bețișor cu capătul teșit) sau un obiect asemănător unei roțițe dințate. Din acest motiv, efectul este cu totul diferit; pe ceramica Monteoru decorul se realizează prin „dîra” (urma) lăsată de roțița dințată și nu prin împunsăturile succesive. Avînd în vedere că în literatura de specialitate s-a introdus acest termen, îl folosim și noi, cu precizarea de mai sus¹³. Frecvența motivelor decorative executate în această tehnică este destul de ridicată, cu ajutorul ei realizîndu-se numeroase și variate motive decorative. Menționăm astfel benzile simple dispuse la linia de demarcare dintre gît și corp, liniile în zigzag care ornameantează toarta realizează arcuiri de cerc cu capetele în jos și terminate cu alveole sau împarte suprafața vaselor în zone sau în sfîrșit, delimitează cercurile concentrice (fig. 29/9—10, 12; 26/6). Într-un singur caz în această tehnică s-au realizat și motive florale mult stilizate (fig. 19/17).

Pentru a încheia descrierea ceramicii din etapa I a fazei Monteoru Ic₃, trebuie să mai adăugăm și unele observații referitoare la forma, pasta și decorul vaselor de dimensiuni mari. În acest sens, menționăm că un număr redus de vase mari au fost lucrate dintr-o pastă mai zgrunțuroasă cenușie-negricioasă, asemănătoare aceleia caracteristice culturii Foltești II. De asemenea, sînt identice la această categorie de vase și unele motive decorative ca: briul crestă sau alveolat, dispus vertical pe gît sau corp, crestăturile fine, executate însă neglijent, briurile multiple crestăte mărunț etc., astfel încît la prima vedere este greu să se facă o diferențiere între ceramica Foltești II și această grupă semnalată în cadrul culturii Monteoru. O analiză atentă însă relevă deosebiri: pasta este de calitate mult mai fină, iar motivele decorative cu mici excepții sînt executate mult mai îngrijit decît pe ceramica culturii Foltești II. Este semnificativ și

¹² Vezi unele ipoteze în legătură cu acest material la M. Florescu, *Contribuții la cunoașterea etapelor timpurii ale culturii Monteoru în Moldova*, în *AM*, IV, 1966, p. 39—118.

¹³ I. Nestor și Eug. Zaharia au emis ipoteza pe deplin justificată astăzi că tehnica de ornameantare asemănătoare *furchenstich*-ului menționată mai sus constituie o trăsătură specifică fazei Monteoru Ic₃ din Moldova. Aceas-

tă ipoteză a fost preluată de Al. Vulpe fiind denumită „*furchenstich*” (vezi *И Bonпoчy o nepиoдyчaчyу Bпoч-зoзo Beka e Moлoдoвe* în *Dacia*, N.S., V, p. 105 și urm. și G. Bichir și E. Dogan, *Săpăturile arheologice de la Mîndrișca în Materiale...*, VIII, p. 297. Totuși decorul de pe ceramica Monteoru din Moldova nu este identic cu acela denumit „*furchenstich*” (vezi M. Florescu, *op. cit.*, în *AM*, IV, 1966, p. 39—118).

faptul că motivele decorative amintite mai sus sînt aplicate și pe ceramica de calitate fină tipică culturii Monteoru (fig. 18/3—4, 8, 11).

În ceea ce privește ceramica din etapa a II-a a fazei Monteoru Ic₃ de la Bogdănești, materialul rezultat relevă cîteva trăsături mai importante. Ca forme și motive decorative se evidențiază ceștile, străchinile tronconice și borcanele, iar ca ornamente preponderența cercurilor concentrice, benzi incizate arcuiri de cerc, constituie o trăsătură esențială a noii etape Monteoru Ic₃ (fig. 21/6, 7, 9—11; 22/13). Ceramica are un aspect unitar rezultat prin eliminarea aproape totală a pastei zgrunțuroase și prin înlăturarea treptată a motivelor decorative realizate prin triunghiuri umplute cu împunsături, dinți de lup sau șnur, care sînt acum folosite din ce în ce mai rar.

Ceramica din etapa a III-a a fazei Monteoru Ic₃ se caracterizează la Bogdănești prin apariția unor elemente noi. Dintre acestea, amintim în primul rînd motivele decorative realizate prin incizii și relief dispuse în benzi unghiulare, care vor fi folosite apoi exclusiv în relief în faza Monteoru Ic₂. De asemenea, nu putem trece cu vederea nici prezența cîtorva torți cu șa și prag ornamentate cu linii incizate în benzi care se întretaie sau unghiulare și cu marginile crestate mărunț (fig. 25/3—4)¹⁴. Cu toate aceste elemente noi, ceramica ultimei etape Monteoru Ic₃ se încadrează prin toate caracteristicile sale generale în specificul acestei faze așa cum de altfel am menționat deja.

II. FAZA MONTEORU Ic₂

Așezarea aparținînd acestei faze a cuprins zona centrală a platoului ocupînd o suprafață mult mai redusă decît stațiunea din faza anterioară, Monteoru Ic₃. S-a observat de asemenea, că în cursul celor două etape de evoluție pe care le parcurge faza Monteoru Ic₂ au existat anumite preferințe în ceea ce privește zona ocupată de locuințe. Astfel, în etapa I, locuințele au fost construite aproape în exclusivitate în zona centrală a platoului pentru ca în etapa a II-a să se producă o oarecare deplasare spre marginea periferică mai în apropierea șanțului de apărare. În afara șanțului de apărare sau în zonele marginale ale platoului nu au fost descoperite complexe de locuire *in situ* aparținînd fazei Monteoru Ic₂ cu excepția doar a fragmentelor ceramice care au fost probabil antrenate de pe creasta platoului, prin lucrările agricole sau șuvoaie de apă.

În ceea ce privește sistemul de apărare, menționăm că prin cele două secțiuni (catalog, p. 163—164) s-a constatat că a existat doar un șanț în formă de pîlnie cu adîncimea variînd între 1,80—2,20 m, dispuse în arc de cerc în zona unde panta coboară sub formă de șa. Avînd același scop de fortificare a regiunii mai accesibile a promontoriului Todoscanu, ca de altfel și sistemul defensiv al așezării Foltești II, era și firesc ca în anumite porțiuni cele două șanțuri să se intercepteze așa cum s-a menționat anterior. Spre deosebire de șanțul Foltești II, care a fost săpat în imediata apropiere a limitelor platoului, traseul șanțului

¹⁴ Existența acestei etape a fost bine scoasă în evidență și cu ocazia publicării materialelor arheologice de la Mîndrișca (vezi în *Materiale...*, VIII, p. 292—301), precum și la M. Florescu, *op. cit.*, în *AMF*, IV, 1966, p. 39—118; M. Florescu și V. Căpitanu, în *Carpița*, II, p. 23—35.

așezării Monteoru Ic₂, tinde să se apropie de zona centrală unde se concentraseră locuințele.

Resturile de locuire propriu-zise aparținând acestei faze ca : locuințe, gropi cu resturi menajere, unelte, ceramică, descoperite cu prilejul săpăturilor sînt numeroase și variate. Înainte însă de a trece la descrierea resturilor menajere menționate mai sus, trebuie să precizăm că în ceea ce privește uneltele identificate în complexul de locuire *in situ* se observă că se continuă fără nici un fel de modificări prototipurile menționate la descrierea fazei Monteoru Ic₃ și din acest motiv nu ne vom mai referi decît la obiectele de metal (aramă și bronz ?) identificate în cele două nivele de locuire aparținînd fazei Monteoru Ic₂. De asemenea, avîndu-se în vedere că între cele două etape de evoluție ale fazei Monteoru Ic₂ nu sînt deosebiri decît în ceea ce privește ceramica, vom prezenta caracteristicile complexelor de locuire în contextul trăsăturilor esențiale ale fazei Monteoru Ic₂, pe care o discutăm aici. Astfel, tipul de locuință caracteristic este coliba cu pereții construiți din nuiele și bîrne, peste care s-a aplicat un strat de lut amestecat cu păioase. S-a observat de asemenea, că nu a existat nici o preocupare pentru amenajarea unei podini, ea fiind constituită din însăși solul de călcare brun-gălbui. Dimensiunile locuințelor nu depășesc $3 \times 3,50$ m (catalog, p. 135 — 139). Vetrele, de obicei mai mici decît acelea semnalate în nivelul de locuire Monteoru Ic₃ sînt situate în zona centrală a locuințelor. Lipiturile sînt constituite din pămînt galben-nisipos, fiind așezate uneori pe un strat de pietre plate (catalog, p. 139—143). Remarcăm în mod deosebit faptul că s-au identificat și resturi de pereți fețuiți cu îngrijire pe fața interioară și decorăți cu creștături sau linii în relief. Ca și în faza anterioară au existat și aici vetre situate în afara locuințelor. Acestea au dimensiuni mai mari ($1 \times 1,20$ și $1,20 \times 1,45$ m), cu lipituri masive așezate direct pe solul de călcare. În general, vetrele situate în afara locuințelor nu sînt prevăzute cu gardină din pietre, ci doar cu o margine mai întărită de lipitură (catalog, p. 19).

În ceea ce privește gropile cu resturi menajere, s-au observat unele deosebiri față de acelea semnalate în faza Monteoru Ic₃. Astfel se constată că ele nu se mai grupează în jurul locuințelor, ci sînt situate în zona periferică a așezării Monteoru Ic₂, în apropierea șanțului de apărare. De asemenea, remarcăm că predomină gropile de dimensiuni mici și mijlocii, de formă circulară și cu profil alveolar, a căror adîncime atinge rareori 1,50 m, cu excepția doar a gropilor 19—20 săpate în solul galben pînă la 1,80—2,10 m de la suprafața actuală a solului (catalog, p. 28, 32). Pămîntul de umplutură este în mod constant brun-gălbui, cu urme de cărbune și cenușă. Materialul arheologic, cu unele excepții (catalog, p. 155—162), este foarte sărac (fig. 8/1, 7). Deși am amintit că inventarul litic sau acela din os nu se deosebește cu nimic față de acela semnalat în faza anterioară, trebuie totuși consemnat că topoarele-ciocan lucrate din piatră dură, sînt acum ceva mai numeroase. Nu putem de asemenea trece cu vederea că în complexe de locuire s-au descoperit și cîteva obiecte din metal. Amintim astfel, un cuțitaș din bronz cu lama îngustă, subțire și ușor curbă, prevăzut cu un mic mîner pentru înmănușare (fig. 45/7). În afară de acestea menționăm și două dăltițe dreptunghiulare cu secțiunea lenticulară, tăișul subțiat și ascuțit, precum și un ac cu capul rupt (fig. 45/3—5). Repertoriul formelor ceramice descoperite în nivelul de locuire Monteoru Ic₂ continuă, cu unele mici modificări, pe aceea semnalată

în faza precedentă. Au apărut însă alte motive decorative, iar în ceea ce privește pasta, preponderența aceleia de calitate fină este evidentă. Pasta grosolană este folosită totuși într-un procentaj redus, fiind utilizată doar pentru a se lucra vasele de dimensiuni mari, îndeosebi borcanele. Repertoriul formelor este mai variat decât în faza precedentă. Astfel în afară de cești, prevăzute de data aceasta cu torți supraînălțate și cu șa și prag, de străchini și castroane cu corpul tronconic sau rotunjit și marginea întărită sau evazată (fig. 11/11—14; 32/9—11), apar vasele de ofrandă cu corpul în două etaje, fundul ascuțit și gura în formă de pîlnie și borcanul cu corpul rotunjit, cu buza lățită și crestată, ornamentele cu briuri crestate și pastile aplicate (fig. 13/5, 10). Pe lângă acestea amintim: borcane cu corpul drept, pahare cilindrice, vasele miniaturi, capace, linguri (fig. 12/5; 25/11). Motivele decorative predominante sînt liniile în relief, dispuse sub formă de benzi, pe torți, pe buza sau pe umărul vaselor (fig. 33/1—7, 13—15). În alte cazuri, liniile în relief constituie adevărate triunghiuri continui sau romburi. Menționăm de asemenea că la vasele mari decorul se aplică pe toată suprafața în registre dispuse orizontal. În interiorul registrelor, liniile în relief alternează cu proeminențele. De obicei, registrul superior conține motive decorative simple care constau în benzi formate din linii în relief dispuse vertical sau oblic alternînd cu grupă de proeminențe așezate în șir orizontal. În registrul mijlociu, liniile în relief constituie benzi unghiulare sau romburi, în timp ce registrul inferior rămîne de obicei neornamentat. Se întîlnesc și arcuri de cerc cu capetele mult închise, în interiorul cărora se găsesc proeminențe. Decorul constînd din briuri multiple care au luat naștere prin accentuarea liniilor în relief, este mai puțin aplicat pe pasta bună. La ornamentarea vaselor mari se mențin, în mare măsură, motivele decorative din faza anterioară ca: briurile multiple crestate, alveole și simple crestături (mai ales pe marginea buzei). Așa cum am arătat deja, faza Monteoru Ic₂ are două etape de evoluție. Deosebirea între aceste două etape sînt sesizate în ceramică, datorită apariției unor noi elemente decorative. Astfel, în etapa a II-a se constată că, alături de formele și motivele decorative specifice acestei faze, au apărut și motive ornamentale realizate prin incizii, care, la rîndul lor, încep să înlocuiască treptat benzile unghiulare în relief. De asemenea, se observă că unele cești au torțile mai oblice față de corp, șaua este mai accentuată, iar pragul în unele cazuri a dispărut (fig. 32/5; 33/12).

Apariția acestor noi elemente dovedește trecerea graduală prin folosirea treptată a formelor și motivelor decorative ale fazei Monteoru Ic₁¹⁵.

În mod deosebit trebuie să subliniem faptul că în complexele de locuire aparținînd fazei Monteoru Ic₂, alături de ceramica specifică acestei faze, au apărut fragmente provenind dela cești lucrate dintr-o pastă brun-cărămizie, mată și aspră sau din pastă specifică Monteoru caracteristice culturii Belo-Potock-Costișa¹⁶.

Astfel amintim cești fragmentare decorate cu triunghiuri incizate și cu cîmpul hașurat oblic, benzi incizate intercalate de incizii întrerupte, grupe de linii incizate dispuse vertical etc. (fig. 35/13, 16).

¹⁵ I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 102 și urm.

¹⁶ Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., V, p. 112 și urm.; Al. Vulpe și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Costișa*, în *Materiale...*, VIII, p. 309—317; pentru prezența

elementelor Belo-Potock-Costișa în cadrul culturii Monteoru, vezi și M. Florescu, *op. cit.*, în *AM*, IV, p. 102—113.

Prezența elementelor Belo-Potock-Costișa, sporadice în etapa I și mai numeroase în etapa a II-a a fazei Monteoru Ic₂ de la Bogdănești, este o dovadă a legăturilor dintre cele două culturi¹⁷. Ceea ce însă trebuie să remarcăm este faptul că elementele noi care au apărut sînt preluate de purtătorii culturii Monteoru, aceștia folosind pe ceramica specifică lor unele motive decorative caracteristice culturii Costișa.

Nu putem trece cu vederea la acest capitol nici faptul că în cadrul fazei Monteoru Ic₂ de la Bogdănești au fost identificate fragmente ceramice lucrate din pastă neagră-cenușie, puternic lustruită la exterior, sau din pastă brun-cărmizie, aspră și ușor poroasă, prevăzute cu motive decorative specifice culturii Wietenberg. În afară de cîteva fragmente ceramice Wietenberg care au fost descoperite la partea superioară a stratului brun-cafeniu conținînd resturi de locuire Monteoru Ic₂, atragem atenția în mod deosebit că ele nu lipsesc din complexe de locuire bine determinate ale acestei faze (vezi catalog, p. 135 — 143; 155 — 162). În ceea ce privește formele ceramice constatăm că repertoriul e destul de bogat. Astfel, menționăm în primul rînd ceștile fragmentare, decorate cu caneluri verticale, trei categorii de străchini și castroane (cu corpul în formă de lalea, castroane adînci cu profilul arcuit și buza evazată, ornamentate cu incizii mărunte, străchini-tipsii, cu corpul scund și drept) (fig. 12/16, 19; 34/4, 7, 9). Sînt prezente apoi, vasele mari cu profilul arcuit și buza evazată decorate pe maximum de arcuire cu spirale legate, adîncite și benzi incizate umplute cu rețea incizată fin (fig. 34/11). În sfîrșit, s-au identificat și pahare cu piciorul scund ornamentate cu benzi incizate (fig. 34/8).

Cu toate că fragmentele ceramice de tip Wietenberg descoperite la Bogdănești nu se remarcă prin cantitate, ceramica este foarte importantă prin varietatea și numărul mare de prototipuri și prin gama bogată de motive decorative realizate prin incizii.

Am insistat deja în catalogul descoperirilor asupra condițiilor de găsiră a fragmentelor ceramice de factură Wietenberg pentru a sublinia apariția lor în complexe de locuire sau gropi cu resturi menajere împreună cu inventarul specific fazei Monteoru Ic₂. Atragem atenția asupra faptului că nu am luat în discuție ceramica Wietenberg a cărei poziție stratigrafică nu a putut fi asigurată. Ne referim aici la fragmentele ceramice descoperite fie la partea superioară a stratului brun cu resturi Monteoru Ic₂, fie în preajma locuințelor sau în stratul cu depuneri aluvionare și resturi de locuire antrenate prin alunecări succesive către marginile platoului.

Deși în cursul expunerii au fost amintite deja faptele prezentate mai sus, am considerat necesară sublinierea lor întrucît constituie elemente principale pentru argumentarea că în faza Monteoru Ic₂ s-a stabilit un strîns contact cu purtătorii culturii Wietenberg.

De asemenea, nu putem trece cu vederea nici faptul că pentru prima oară în așezarea de la Bogdănești elementele ceramice de tip Wietenberg apar în contexte bine determinate și permit astfel o sincronizare cronologică mai judicioasă între cele două culturi¹⁸. Aceasta nu înseamnă că pînă acum nu ar mai fi fost

¹⁷ M. Florescu, *op. cit.*, în *AM*, IV, p. 104—113; idem, în *Dacia*, N.S., XIV, p. 51—83.

¹⁸ Ulterior săpăturilor de la Bogdănești, cu prilejul sondajului efectuat la Oncești—Podul Morii, au apărut,

într-o așezare aparținînd exclusiv fazei Monteoru Ic₂, și fragmente de tip Wietenberg (vezi M. Florescu și V. Căpitanu, în *Carpica*, II, 1970, p. 23—35).

semnalate elemente Wietenberg în așezările Monteoru din Moldova. Deja cu mulți ani în urmă Radu și Ecaterina Vulpe au arătat că în așezările Monteoru din Moldova alături de ceramica caracteristică acestei culturi se găsesc și fragmente provenind de la vase din repertoriul formelor specifice Wietenberg¹⁹. Dar trebuie să precizăm că stațiunile la care ne referim, Poiana, Perchiu, Ruginești conțin resturi de locuire de la două sau trei faze de evoluție ale culturii Monteoru, iar pentru fragmentele de tip Wietenberg identificate în aceste așezări nu au fost precizate condițiile de găsire pentru a fi fixate într-un context cronologic dat. Este deci de la sine înțeles că o dovadă stratigrafică certă, precum și prezența în cadrul unor complexe de locuire bine delimitate a ceramicii Wietenberg (așa cum a fost identificată în așezarea de la Bogdănești), oferă într-adevăr date cu mult mai ample decât cele existente până acum. Ulterior cercetărilor de la Bogdănești s-au descoperit în câteva stațiuni aparținând exclusiv fazei Monteoru Ic₂ fragmente ceramice de factură Wietenberg, cu ajutorul cărora nu numai că se confirmă observațiile de la Bogdănești, ci oferă un cadru mai larg pentru discutarea acestei probleme²⁰.

III. ALTE RESTURI DE LOCUIRE

Cu prilejul cercetărilor au fost identificate urme de locuire aparținând epocilor neolitică și feudală. Întrucât materialul arheologic nu este prea numeros și nu prezintă un interes deosebit pentru cunoașterea specificului de cultură materială ca atare, ne limităm doar la menționarea sumară a lor. Astfel, prin săparea șanțului T, s-a observat la baza straturilor cu resturi Monteoru un sol brun-gălbui din care provin fragmente ceramice din pastă cărămie, foarte corodată, bucăți mici de chirpici și lipituri de vetre deranjate. Câteva fragmente ceramice de la vase bitronconice cu urme de pictură brună permit încadrarea acestor resturi de locuire în faza Cucuteni B.

Amintim, de asemenea, că la partea superioară a șanțului III, în humus, s-au descoperit câteva fragmente ceramice lucrate din pastă cărămie decorate cu linii în val sau zigzag și cu humă albă caracteristică secolului al XVIII-lea.

În afară de urmele așezărilor pe care le-am amintit mai sus, cu ocazia săpării șanțului longitudinal s-au descoperit două morminte de inhumație din care un interes deosebit îl prezintă mormântul colectiv nr. 1. Astfel, s-a observat cu prilejul săpării gropii nr. 17 (conținând resturi menajere din faza Monteoru Ic₃) că fundul acesteia deranjează resturile unui schelet de copil. Prin degajările ulterioare s-a constatat că este vorba de un mormânt comun compus din patru schelete dispuse după cum urmează: scheletul nr. 1, matur, probabil bărbat, așezat cu fața

¹⁹ Radu și Ecater. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, III–IV, p. 253–351; Ecater. Dunărcanu-Vulpe, în *Dacia*, V–VI, p. 151–167; idem, în *Dacia*, VII–VIII, p. 103–118.

²⁰ În afară de materialul arheologic provenit de la Podul Morii (vezi M. Florescu și V. Căpitanu, *Carpica*,

II, p. 23–35), prin săpăturile de la Năslăseni–Parincea, s-au semnalat în complexe de locuire din faza Monteoru Ic₂ și fragmente ceramice de tip Wietenberg (material inedit, col. Institutului de istorie și arh. „A. D. Xenopol”–Iași,

în jos și cu genunchii îndoiți în unghi drept. Scheletul zace la 2 m adâncime de la suprafața actuală a solului și este orientat VNV—5200° și ESE—2000°. Scheletul nr. 2 matur, probabil femeie; zace la aceeași adâncime, ca și scheletul nr. 1 și este așezat cu fața în jos, cu mâinile strînse la piept și cu picioarele chircite accentuat în poziție inversă față de scheletul nr. 1. Între craniul scheletului nr. 1 și regiunea lombară a scheletului nr. 2 s-au găsit fragmente din craniul unui copil (scheletul nr. 4), celelalte oase au fost deranjate de groapa nr. 17. Scheletul nr. 3, de adolescent, este de asemenea distrus în cea mai mare parte de groapa amintită mai sus. S-au păstrat doar oasele craniului, membrele și câteva coaste; zace la aceeași adâncime cu scheletul nr. 1 și este așezat în poziție chircită cu fața înspre scheletul nr. 2. Inventarul acestui mormînt este foarte sărac, limitîndu-se doar la o verigă mică cu capetele deschise și ușor lățite, din aramă sau bronz, găsită la scheletul nr. 3 în dreptul urechii. De asemenea la scheletul nr. 2 s-a observat că oasele din dreptul gîtului erau puternic înverzite, probabil de la un colier de metal care nu s-a păstrat. Problema pe care o ridică acest mormînt este aceea a datării. Avînd în vedere situația stratigrafică trebuie să eliminăm de la început orice legătură a acestuia cu resturile așezării Monteoru, căci așa cum am amintit mai sus, groapa nr. 17 conține resturi menajere aparținînd fazei Monteoru Ic₃ și este acoperită parțial la rîndul ei, de o altă groapă mai mică (nr. 16) conținînd resturi Monteoru Ic₂. De asemenea, s-a constatat că groapa mormîntului a fost săpată de la partea superioară a solului brun-gălbui. Pe baza acestor date mormîntul aparține nivelului de locuire de la începutul epocii bronzului. În sprijinul acestei încadrări mai amintim că acest mormînt este situat aproximativ la limita vestică a așezării Foltești II. Cauzele care au determinat înhumarea unei întregi „familii” (?) sînt greu de stabilit; nu ar fi exclus avîndu-se în vedere poziția în care zac scheletele să se fi practicat o sacrificare forțată a unor indivizi din motive ce ne rămîn necunoscute. Aceste presupuneri vor trebui verificate pe viitor și prin cercetarea altor cazuri similare.

Cel de-al doilea mormînt este situat de asemenea în zona de vest a platoului Todoscanu în imediata vecinătate a limitelor sale. Mormîntul a fost identificat la circa 20 cm, adâncime cu prilejul săpării șanțului L. Scheletul de matur, în poziție chircită, orientat NNE—750° și SSV—3950° este foarte prost conservat și fără nici un fel de inventar, astfel încît atribuirea lui vreunui din purtătorii culturilor identificate pe platoul Todoscanu este greu de precizat. La aceasta se mai adaugă faptul că majoritatea oaselor care ar fi putut permite o analiză antropologică (craniu, bazin, etc.) s-au pulverizat în contact cu aerul. În orice caz, avînd în vedere că adâncimea la care s-au identificat urmele acestui mormînt pare puțin probabilă încadrarea lui în contextul culturilor din epoca bronzului de la Bogdănești.

În cursul campaniilor de săpături efectuate la Bogdănești s-a urmărit nu numai cercetarea platoului Todoscanu, ci și identificarea unor urme de locuire din jurul acestui obiectiv.

A. La circa 300 m est de promontoriul Todoscanu, pe platoul terasei superioare a Oituzului, denumit în partea locului „Dealul Balica”, a căru suprafață

atinge 30 ha, au fost descoperite sporadice resturi aparținând fazei Monteoru Ic₃, precum și urmele unei așezări din secolul al III-lea e.n.

B. Al doilea obiectiv al cercetărilor l-a constituit punctul „Podeac”²¹, unde se descoperiseră deja fragmente ceramice neolitice și din epoca bronzului. Acest punct se află în marginea vestică a satului Bogdănești pe resturile unei terase a Oituzului, a cărei suprafață nu depășește 0,5 ha. Sondajul care a constatat din secționarea terasei cu două șanțuri în cruce și casetele adiacente lor, a avut ca rezultat identificarea unor sporadice resturi de locuire din epoca bronzului (cultura Monteoru) faza Monteoru Ic₃ și Ic₂, conținând fragmente ceramice neîntregibile. În schimb, așezarea neolitică Cucuteni A și B este destul de bogată; au fost descoperite trei mici locuințe și patru gropi cu resturi menajere al căror inventar ceramic este numeros, dar foarte corodat. Două din locuințele dezvelite și trei gropi cu resturi menajere aparțin fazei Cucuteni A. Menționăm însă că stratul de cultură fiind aproape de suprafață (circa 20 cm) prin lucrările agricole au fost deteriorate complexele de locuire *in situ*, păstrându-se doar bucăți din platformă cu urme de birne sau loazbe de cele mai multe ori răvășite, încît, nu s-au putut face observații ample referitoare la dimensiunile și detaliile de construcție ale locuințelor. Gropile, în general mici (cu diametrele de 0,80 × 1,10 m și adîncimea de 1,10—1,30 m), sînt rotunde sau ovale cu profilul în formă de pungă. Ele conțin vase întregi sau fragmentare, cărbune și cenușă. Dintre formele ceramice descoperite amintim: vasele suport, cupe și boluri care mai păstrează urme de pictură tricromă, alături de cîteva toporașe-calapod din marnă albă. Resturile de locuire aparținînd fazei Cucuteni B sînt mai puțin intense, ele reducîndu-se pe suprafața cercetată doar la o locuință și o groapă. Ca și în cazul precedent podina și pereții locuinței au fost puternic răvășite ceea ce a împiedicat obținerea unor observații și detalii precise referitoare la construcția și dimensiunile ei. Groapa cu resturi menajere, identificată în imediata apropiere a locuinței are diametrul de 1,30 × 1,20 și adîncimea de 1,60 m. Materialul arheologic descoperit constă din vase întregi și fragmentare. Menționăm cu acest prilej, două cupe cu profilul unghiular și un castron tronconic cu marginea înaltă care au mai păstrat vagi urme de pictură brună. Efectuarea sondajului de la Podeac a urmărit nu atît cercetarea așezării neolitice, ci urmele stațiunii din epoca bronzului al cărei strat de cultură a fost distrus aproape în întregime și din acest motiv nu a avut rezultatele scontate.

Cercetările arheologice desfășurate atît la Bogdănești-Todoscanu, cît și în împrejurimi au relevat prezența unor intense urme de locuire din epoca bronzului îndeosebi pe platoul promontoriului Todoscanu, aparținînd culturii Monteoru, precum și identificarea unei așezări din bronzul timpuriu mai puțin cunoscut în Moldova. Deși materialul arheologic este destul de bogat, nu permite totuși abordarea unor probleme de ordin general referitoare la conținutul și evoluția culturii materiale din epoca bronzului, ci relevă cîteva aspecte și caracteristici ce nu pot fi trecute cu vederea. În acest sens cercetarea stațiunii Foltești II a permis să se facă următoarele observații:

²¹ I. Șandru, *op. cit.*, p. 214 și urm.

1. Purtătorii acestei culturi au folosit pentru așezare un punct dominant fortificat natural la care au adăugat un sistem de apărare constînd dintr-un simplu șanț, pentru a mări eficacitatea apărării cetățuii.

2. Purtătorii acestei culturi au avut ca ocupație principală cultura primitivă a plantelor, dar și creșterea vitelor și vînătoarea dețineau un rol important.

3. Locuințele specifice culturii Foltești II de la Bogdănești sînt semibordeiele.

4. În complexele de locuire alături de topoarele din piatră apar cuțitele curbe (*krummesser*) din grésie sau piatră mai dură specifică epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean.

5. Ceramica, deși se încadrează prin forme și decor în contextul culturilor epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean (Glina și Schnekenberg), păstrează totuși un caracter retardard ²².

În ceea ce privește așezarea aparținînd culturii Monteoru, cercetările de la Bogdănești au scos în evidență prezența unor bogate resturi de cultură materială din fazele timpurii Ic_3 — Ic_2 ale acestei culturi. Materialul arheologic permite formularea următoarelor observații :

1. Stațiunea din faza Monteoru Ic_3 a ocupat întreg platoul cetățuii, cu oarecare pendulări de la centru spre marginile platoului.

2. Din punct de vedere stratigrafic, cît și pe baza unor diferențieri în ceea ce privește tipul de locuință și ceramică s-a constatat că faza Monteoru Ic_3 are trei etape de evoluție. Prima etapă prezintă un caracter eterogen sub aspectul ceramicii, fiind sesizate aici elemente decorative străine de specificul culturii Monteoru ca : șnurul simplu, triunghiurile umplute cu împunsături, incizia întreruptă etc. ²³. De asemenea, tot în această etapă s-a semnalat o categorie ceramică lucrată din pastă mai grosolană ce reprezintă adoptarea unei categorii ceramice de la cultura Foltești II. Tot aici trebuie să mai amintim că însuși tipul de locuință în semibordei este preluat de la purtătorii vechii culturi. A treia etapă de evoluție a fazei Monteoru Ic_3 conține unele elemente de cultură materială ca : torțile cu șa și prag și decor incizat dispus în benzi care anunță și face totodată trecerea la următoarea fază Monteoru Ic_2 .

3. Așezarea din faza Monteoru Ic_2 a avut o suprafață mai redusă ocupînd îndeosebi zona centrală a platoului.

4. În vederea unei apărări cît mai eficace s-a construit un sistem simplu de apărare constînd doar dintr-un singur șanț, în zona în care panta coboară sub formă de șa.

5. În cadrul acestei faze au fost determinate două etape de evoluție ; a doua se caracterizează prin elemente decorative incizate dispuse în benzi oblice pe corpul ceștilor, precum și prin apariția cîtorva torți fără prag care anunță trecerea la următoarea fază Monteoru Ic_1 .

6. Așezarea se caracterizează prin locuințe de suprafață. Gropile cu resturi menajere de dimensiuni mici sînt plasate de obicei în interspațiul dintre locuință și șanțul de apărare.

Un element prețios pentru stabilirea sincronismelor cronologice dintre cultura Monteoru și acelea din imediata sa vecinătate îl constituie ceramica de factură Costișa și Wietenberg. Deși formele și motivele decorative ar indica o formă

²² M. Florescu, *op. cit.*, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 641—661 ; idem, în *Actes du VIIe Congrès International des*

Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, p. 615—619. ²³ M. Florescu, *op. cit.*, în *AM*, IV, p. 39—118.

evoluată a acestei din urmă culturi²⁴, totuși din analiza condițiilor de găsimă rezultă că cele mai numeroase fragmente ceramice apar în cea de-a doua etapă a fazei Monteoru Ic₂.

Prin sondajul efectuat la Bogdănești, precum și prin cercetările de suprafață din zona de sud-vest a Moldovei, s-a putut dovedi că în depresiunea Onești a existat în epoca bronzului o numeroasă și intensă locuire²⁵. Datorită însă faptului că în afară de sondajul de la Bogdănești nu s-au mai efectuat cercetări sistematice decât în puține așezări²⁶, concluziile ce se desprind din studierea materialului arheologic de la Bogdănești și în general din depresiunea Onești rămân totuși ipoteze de lucru pentru viitor.

În încheiere vom aminti câteva din problemele pe care le pune în discuție materialul arheologic descoperit în stațiunea din epoca bronzului de la Bogdănești, insistând mai ales asupra acelor care suscită încă unele clarificări și indicând totodată stadiul de rezolvare actual al principalelor aspecte ale culturii materiale a epocii bronzului.

Desigur că cea mai dificilă chestiune se referă la încadrarea culturii Foltești II, în contextul general al epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean. Din acest punct de vedere menționăm că s-au făcut deja câteva încercări de a se preciza trăsăturile esențiale cu ajutorul cărora se pot stabili puncte de reper pentru determinarea cronologică a nivelului de locuire din bronzul timpuriu de la Bogdănești²⁷. Asupra acestei probleme nu vom mai reveni aici decât foarte sumar. În ceea ce privește încadrarea cronologică a culturii Foltești II din Moldova și în general a complexelor de locuire de la începutul epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean, problema ar putea fi mai ușor rezolvată, dacă la explicarea fenomenelor complexe care au avut loc în perioada post neolitică nu s-ar fi strecurat numeroase confuzii²⁸. Astfel, etapele de cristalizare a noilor culturi de la începutul epocii bronzului sînt încadrate nu numai din punct de vedere cronologic în perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, ci și sub aspectul culturii materiale, după criterii care nu ni se par a fi cel mai judicios alese²⁹. În acest sens, este semnificativ faptul că unul din elementele esențiale ce determină încadrarea unui grup cultural sau a însăși unei etape din evoluția unei culturi într-o perioadă istorică dată, îl constituie ceramica sau în unele cazuri

²⁴ Referitor la cultura Wietenberg, amintim că în lucrarea monografică, în care s-au inserat toate descoperirile aparținând acestei culturi din Transilvania, nu se ofereau pe atunci date stratigrafice pentru a se obține și periodizarea ei internă. Ținînd seama de noile săpături de la Derșida va trebui să se analizeze minuțios toate elementele culturii Wietenberg descoperite în așezările din Moldova și care apar în condiții stratigrafice sigure pentru a se face un sincronism între cele două culturi de-a lungul întregii lor evoluții din epoca bronzului. Pentru cultura Wietenberg vezi K. Horedt, *Die Wietenbergkultur in Dacia*, N.S., IV, p. 67 și urm.; N. Chidioșan, *Beiträge zur Kenntnis der Wietenbergkultur im Lichte der neuen Funde von Derșida in Dacia*, N.S., XII, p. 155—177.

²⁵ I. Șandru, *op. cit.*, p. 214 și urm.; C. Buzdugan, *Carpica*, I, p. 101—110.

²⁶ Ne referim aici la sondaje de la Gura Văii—Poiana Mirăuți efectuate de C. Buzdugan (vezi în *Carpica* I, p. 107).

²⁷ M. Florescu în comunicarea ținută cu prilejul Sesiunii Institutului de arheologie-București, 1961; idem, *op. cit.*, în *AM*, II—III, p. 107—121; idem, în *SCIV*, 16, 4, 1965, p. 641—661; idem, *Actes...*, Praga, 1965, p. 615—619.

²⁸ P. Roman, *op. cit.*, în *AM*, IV, 1964, p. 314—326; idem, în *Carpica*, II, p. 17—25.

²⁹ În acest sens amintim că punctul de greutate pentru determinarea cronologică îl deține ceramica. Celelalte elemente esențiale, ca analiza tipurilor de așezare, în comparație cu perioada anterioară, iar în cazul în care sînt semnalate totuși resturi de locuire în vechile stațiuni neolitice, stabilirea frecvenței lor; elemente de fortificație, comparativ cu perioada anterioară, asemănări și deosebiri cu etapa ulterioară; locuințe, frecvența tipurilor vechi și ce elemente noi sînt semnalate, orientarea vetrelor în cadrul locuințelor, structura economică, comparativ cu epoca neolitică și cea a bronzului etc., nu sînt luate în discuție decât foarte sumar, sau în unele cazuri sînt complet omise.

chiar și motivele decorative ale acestuia³⁰. Este desigur de la sine înțeles că în ceramică sînt surprinse cu mai multă ușurință schimbările, ea fiind mai receptivă la influențele culturilor învecinate. Sub acest aspect perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului a constituit obiectul unor cercetări minuțioase și meritorii³¹. Lipsa însă a unor săpături arheologice de mai mare amploare a avut drept rezultat neglijarea altor aspecte cu ajutorul cărora se pot stabili trăsăturile esențiale și definitorii ale unei culturi sau chiar ale unei perioade istorice date³². Din acest punct de vedere trebuie să subliniem că pînă în prezent analiza perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului are mai ales pentru Moldova numeroase lacune, ce împiedică în mare măsură stabilirea însăși a „momentului” cînd perioada post-neolitică și-a încheiat existența, iar culturile materiale create au căpătat caracteristicile ce vor defini noua epocă a bronzului. În nici unul din studiile referitoare la această perioadă nu s-a acordat atenția cuvenită analizei structurii diferitelor culturi specifice noului context din etapa post-neolitică. Avem în vedere aici în primul rînd analiza comparativă a tipului de așezare, sistem de fortificație, tipul de locuință și în ultimă instanță structura economică cu perioada anterioară și posterioară aceleia denumită în mod curent „etapa de tranziție”, cu ajutorul căreia s-ar putea stabili precis momentul în care s-au cristalizat noile culturi. Unele referiri foarte sumare făcute totuși asupra problemelor amintite mai sus nu sînt însă suficiente pentru a delimita începutul noii epoci a bronzului³³. Am scos în evidență aceste fapte nu întîmplător și nici pentru a minimaliza aportul adus în ultimii ani la cercetarea perioadei de tranziție, ci pentru a arăta dificultățile reale de încadrare cronologică a noilor culturi. În ceea ce ne privește definirea trăsăturilor esențiale ale noii epoci făcută de I. Nestor a constituit pentru noi criteriul fundamental pentru delimitarea începutului epocii bronzului³⁴. Ținînd seama de aceste criterii culturile Glina, Schnekenberg sau Foltești II nu pot fi atribuite unei perioade anterioare epocii bronzului³⁵. Prin

³⁰ Un exemplu în acest sens îl dă P. Roman care introduce noțiunea de „niveouri ale briului mărunt”, ca element de bază pentru periodizare sau ca etapă chiar de evoluție, bazîndu-se numai pe cercetarea ceramicii care, la rîndul ei, nu provine în toate cazurile din săpături sistematice, ci numai din cercetări de suprafață (vezi în *RM*, IV, 1964, p. 314—326).

³¹ Cel mai bun exemplu ni-l oferă în acest sens studiul elaborat de I. Nestor și Eug. Zaharia (vezi în *Dacia*, N.S., XII, p. 17—45. Nu putem exclude de aici nici studiul prezentat de S. Morintz și P. Roman în *Dacia*, N.S., XII, p. 45—129).

³² Ne referim la faptul că în special S. Morintz și P. Roman, într-o suită de articole care au avut ca scop să prezinte și să-și impună punctul de vedere asupra perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului din zonele extracarpatice ale României, se bazează în realitate pe cercetările de la Cernavodă, nepublicate însă integral, ci numai sub forma unor scurte rapoarte în „*Materiale...*”, pe sondajele de la Oltenița-Ronie, efectuate cu multă competență de S. Morintz, și pe resturi sporadice sau rezultate din sondaje mai puțin semnificative. Este deci de la sine înțeles că pentru trăsăturile esențiale ale acestei mari și importante perioade, cît și pentru a se reconstitui în modul cît mai judicios întregul proces istoric și, în ultimă instanță, pentru a înțelege începutul epocii bronzului, nu au existat întotdeauna date concludente (vezi în *SCIV*, 4, 19, 1968, p. 553—571; idem în *Dacia*, N.S., XII, p. 45—129).

³³ Vezi mai sus.

³⁴ I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 102 și urm.

³⁵ Cîteva elemente esențiale pledează pentru această încadrare; tipul de așezare-cetățuie este identic cu acela ce va predomina în toată epoca bronzului. Sub acest aspect trebuie să subliniem și faptul că în cazul în care purtătorii noii culturi se stabilesc totuși pe locul vechilor așezări, preferă pe acelea a căror configurație este asemănătoare noului tip de așezare adoptat. În acest sens amintim că o cartare făcută pentru așezările de la începutul epocii bronzului din Moldova a relevat prezența și preponderența așezărilor — cetățui tipice pentru epoca bronzului. Aceleași observații sînt semnalate în linii mari și pentru cultura Schnekenberg și mai puțin pentru Glina. Menționăm de asemenea că s-a constatat adoptarea anumitor sisteme de construcție a locuințelor care predomină apoi în toată epoca bronzului. Structura economică reflectă un anumit echilibru, o stabilitate caracteristică noii epoci. Dintre unelte, cuțitul curb din piatră constituie un element tipic. Lipsa obiectelor din metal semnificative în fazele de la începutul celor trei culturi nu trebuie să constituie totuși elementul determinant pentru atribuirea perioadei lor de cristalizare epocii anterioare (de tranziție), cunoscut fiind faptul că nici perioada de tranziție și nici epoca bronzului propriu-zis (pînă la sfîrșitul bronzului mijlociu) nu excelează, în zonele extracarpatice ale României, printr-un repertoriu bogat de obiecte de metal descoperite în așezări sau chiar necropole.

aceasta însă nu înseamnă o neglijare a rădăcinilor adânci și a legăturilor celor trei culturi noi (mai ales în ceea ce privește ceramica)³⁶. Tipul de așezare locuințe, unelte, ceramică, obiecte de cult care reflectă la rîndul lor noile concepții adoptate, structura economică, vădesc pe de o parte trăsături deosebite față de perioada anterioară, iar pe de altă parte un caracter unitar, cu unele excepții evidențiate mai ales prin analiza ceramicii a culturilor menționate mai sus³⁷. Caracterul lor oarecum unitar se datorește și faptului că în perioada post-neolitică, îndeosebi în zonele extracarpătice, cultura materială reflectă prin trăsăturile ei un fenomen similar³⁸. De altfel, aceasta este poate explicația cea mai veridică a caracteris-

³⁶ În stadiul actual al cercetărilor se simte lipsa unor studii care să prezinte în mod amănunțit ceramica fiecăreia din culturile amintite mai sus și la care să se insiste asupra antecedentelor fiecărui prototip din repertoriul formelor de vase și al motivelor decorative. În acest sens cu toate lacunele existente pentru ceramica culturii Gîlna se pot urmări mai ușor verigile de legătură cu vechea perioadă (considerăm că sînt meritorii observațiile făcute de P. Roman și S. Morintz pentru Muntenia în *loc. cit.*). Și în cazul culturii Schnekenberg, cercetările de la Zăbala (vezi prezentarea sumară la Z. Szekely), în *SCI V*, 21, 2, 1970, p. 201–209) vor aduce contribuții importante la înțelegerea problemei referitoare la sfîrșitul perioadei de tranziție în zonele din sud-estul Transilvaniei. Din nefericire nu am avut posibilitatea de a lua în discuție și de a ne exprima punctul nostru de vedere referitor la ultimele precizări făcute de către Eug. Zaharia și Z. Szekely în *Atuta*, II, 1, 1970, p. 63–70 și 71–88. În ceea ce privește Moldova, cercetările referitoare la perioada de tranziție sînt încă insuficiente pentru a se întocmi o perioadă riguroasă. Astfel (în afară de săpăturile de amploare de la Erbicieni și Horodiștea (vezi M. Dinu în *Dacia* N.S., XII, p. 129–141), care reflectă doar un moment sau o etapă a perioadei amintite, care conține încă ceramica pictată; restul materialelor, dintr-o perioadă cronologic ulterioară, provin fie din cercetări de suprafață, fie din așezări sporadic cercetate. Din acest motiv se face fel de fel de interpretări care pot sau nu pot să corespundă realității. Ținînd seama de aceste deficiențe în încercările de a se prezenta cultura Foltești II s-au avut în vedere numai materialele ce se încadrează într-o perioadă corespunzătoare începutului epocii bronzului din această provincie și nu resturile sporadice, care din punct de vedere cronologic aparțin perioadei de tranziție. Amintim cu acest prilej lui P. Roman (cu toate că nu dorim să face aici o discuție contradictorie) că domniei sale nu-i este suficient de clară noțiunea de conținut al culturii materiale sau aceea de „concept de cultură” (termen folosit recent în *Carpica*, II, p. 17–35). Menționăm astfel că este cu totul nejustificată introducerea materialelor arheologice de la Hăbășești Izvoare etc. la discutarea culturii Foltești II, care aparține epocii bronzului, atîta vreme cît întreaga problemă a perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului din Moldova are multe goluri care nu permit stabilirea precisă a verigilor de legătură dintre cele două perioade istorice cu toate că acestea au existat realmente. Așa se și explică de ce pentru a se evita confuziile și încadrările necorespunzătoare, la prezentarea trăsăturilor esențiale ale culturii Foltești II, ne-am orientat, pentru stabilirea analogiilor și a contextului cronologic propriu-zis, către culturile contemporane de început a epocii bronzului, evitînd interpretările forțate referitoare la antecedentele acestei culturi. Fiindcă am pus această problemă, trebuie să subliniem în mod deosebit că no-

țiunea „concept Foltești II”, așa cum o înțelege P. Roman, nu corespunde unei realități obiective întrucît în momentul publicării cercetărilor din așezarea de la Foltești nu fuseseră determinate stratigrafic decît două nivele de locuire conținînd un material arheologic, resturi de locuință unelte, ceramică etc. cu trăsături proprii pentru anumite etape de evoluție ale culturii Foltești bine precizate. Or, a separa dintr-un nivel de locuire anumite fragmente ceramice „cu brîu mărunt sau eventual mașcat” pentru a justifica o denumire, un concept de cultură este după părerea noastră complet neștiințific. Introducerea unei denumiri se bazează din cîte știm pînă în prezent pe un material arheologic ale cărui trăsături nu se rezumă numai la motivele decorative ale ceramicii, ci, în primul rînd, la elementele esențiale și definitorii (tip de așezare, locuințe, unelte, ceramică etc.), care trebuie să se găsească în stațiunea eponimă care va defini și va determina denumirea respectivă. Or, din acest punct de vedere, cel care dorește să analizeze conținutul culturii materiale al „conceptului de cultură Foltești II” (după denumirea dată de P. Roman) nu va găsi în stațiunea eponimă, după care s-a introdus în literatura de specialitate denumirea, nici un nivel de locuire cu un material arheologic specific care să justifice numele dat. Este poate pentru prima oară în arheologie cînd denumirea unei culturi nu este aleasă după materialul arheologic care conține trăsăturile esențiale și definitorii ale unei culturi dintr-o stațiune eponimă, ci după un nivel al „brîului mărunt” scos din materialul aparținînd unui alt strat arheologic bine determinat. Este adevărat că pentru Dobrogea și sudul Munteniei există în cadrul perioadei de tranziție o etapă mai tîrzie în care într-adevăr se găsește o ceramică ornamentată cu brîu mărunt, dar care nu corespunde întru totul (în ceea ce privește ornamentarea ceramicii) cu etapa similară din Moldova. Denumirea acestei etape era firesc să fie aleasă după materialul arheologic descoperit într-una din stațiunile ce conțin materialul cel mai tipic din sudul Munteniei (Oltenița-Renie, Chirnovi etc.). Ne referim la suita de articole prezentată de P. Roman (*loc. cit.*, în *RM*, 1961 și *Carpica*, II, p. 17–35) și acelea scrise de S. Morintz în colab. cu P. Roman. Regretăm că această discuție contradictorie de mai sus îl afectează în mare măsură și pe S. Morintz, dar nu am putut face altfel întrucît în lucrările scrise în colaborare nu am avut indicii asupra părților redactate de fiecare din autori (vezi în *SCI V*, 4, 19, 1968, p. 553–571; idem *Dacia*, N.S., XII, p. 45–129).

³⁷ Cu prilejul publicării materialelor arheologice descoperite cu ocazia cercetărilor din cetatea traco-getică de la Cotnari-Cătălina, cît și pe baza unor descoperiri mai recente, vom încerca și noi o modestă prezentare în acest sens.

³⁸ Pentru aceasta, vezi I. Nestor și Eug. Zaharia, în *Dacia*, N.S., XII, p. 17–45.

al culturii Monteoru, dar prin faptul că cercetările de pînă acum nu au oferit nici un element sigur prin care să fie atestată prezența fazei Monteoru Ic₄, trebuie deocamdată să admitem că ea s-a format într-o zonă mai restrînsă iar aria de răspîndire s-a stabilit gradual⁴⁸. Prin pătrunderea culturii Monteoru în Moldova nu înțelegem însă o suprapunere efectivă a unei noi populații, întrucît avem în vedere că la începutul bronzului timpuriu atît în Moldova, cît și în Muntenia existau elemente de cultură materială similare, reprezentînd evident un grup etnic unitar care apoi s-a diferențiat sub aspectul culturii materiale. În cazul nostru, pătrunderea elementelor Monteoru nu înseamnă decît adoptarea unor noi forme de manifestare a culturii materiale. Desigur că nu se exclude ca zonal să se contureze și unele aspecte particulare ale culturii Monteoru. În acest sens, cercetările de la Bogdănești au relevat unele deosebiri semnalate mai ales în repertoriul formelor și motivelor decorative ale etapei I a fazei Monteoru Ic₃ față de ceramica descoperită în așezarea eponimă⁴⁹. S-a arătat deja că ceștile din această fază sînt prevăzute cu torți cu butonași, în timp ce în zona care constituie nucleul de formare al acestei culturi, se trece încă din faza Monteoru Ic₃ la folosirea torților cu șa și prag (butonul fiind folosit doar incidental). Dar, prin identificarea la Bogdănești a unor fragmente ceramice provenind de la cești prevăzute cu torți cu mică limbă care apoi se transformă în proeminență conică, în prag incipient și în sfîrșit în buton cilindric dovedește că această particularitate s-a creat o dată cu generalizarea trăsăturilor fazei Monteoru Ic₃ în Moldova, după cum mai tîrziu printr-un proces similar se va ajunge la re folosirea torților cu șa și prag (faza Monteoru Ic₂) (vezi demonstrația făcută în prima parte, catalogul descoperirilor). Așadar, prezența torților cu buton nu trebuie să constituie un element hotărîtor pentru a separa un facies moldovenesc al culturii Monteoru⁵⁰, întrucît, trăsăturile esențiale ale culturii materiale indiferent de zona geografică sînt unitare.

Singura problemă mai dificilă este aceea că, alături de ceramica Monteoru Ic₃, apar forme și motive decorative a căror origine nu poate fi elucidată cu ușurință în stadiul actual al cercetărilor. Am insistat deja în catalogul descoperirilor asupra condițiilor de găsire a fragmentelor ceramice atît de mult discutate pentru a sublinia contextul în care acestea apar în așezarea de la Bogdănești. Mai precis ne referim la ceramica decorată cu șnur simplu, care se întîlnește însă în toate stațiunile Monteoru identificate în depresiunea Onești⁵¹. Analiza acestei categorii semnalată la Bogdănești a relevat faptul că ea conține într-adevăr forme de vase mai puțin utilizate în faza Monteoru Ic₃ (vezi detalii în catalogul descoperirilor). De asemenea, studierea motivelor decorative a permis conturarea cîtorva observații mai importante. Astfel șnurul a fost folosit sub formă

⁴⁸ Ipoteza a fost emisă de către M. Florescu în *AM*, IV, p. 29–34 și *Dacia*, N.S. IX, p. 83–86. De altfel, amintim că I. Nestor referindu-se la cultura Monteoru a precizat că a existat un nucleu de formare al acestei culturi de unde a iradiat încă din primele faze de evoluție în Moldova și sud-estul Transilvaniei, vezi în *Istoria României*, I, 1960, p. 102–116. Ocupîndu-ne de problema culturii Monteoru din Moldova am constatat, pe baza materialelor provenind din cercetările de teren efectuate în ultimii ani, că aria de dispersiune a culturii Monteoru s-a stabilit gradual în timpul fazelor Ic₃ și Ic₂ (vezi *loc. cit.* mai sus și *AM*, VI, p. 213–275 și 309–327).

⁴⁹ Pentru detalii vezi M. Florescu, *op. cit.*, p. 79–86.

⁵⁰ Caracterul eterogen al ceramicii din etapa I a fazei Monteoru Ic₃ nu a putut fi considerat ca un factor hotărîtor pentru a defini un grup aparte al culturii Monteoru în Moldova, întrucît celelalte elemente (așezare, locuințe, unelte etc. și chiar motivele decorative esențiale) nu permiteau separarea într-un facies regional, faza Monteoru Ic₃.

⁵¹ Vezi materiale arheologice, provenind din cercetările de teren efectuate de I. Șandru (*loc. cit.*) (col. Inst. de ist. și arh. „A. D. Xenopol”-Iași) și perieghezele efectuate de C. Buzdugan, *Carpica* I, p. 101–110.

de triunghiuri hașurate orizontal sau oblic, asociate cu benzi late în interiorul cărora ei se aplică succesiv, în linii oblice; se întâlnește apoi motivul decorativ sub formă de rețea asociat însă cu benzi orizontale sau verticale. Motivele decorative amintite mai sus se întâlnesc în faza Monteoru Ic₃ din Moldova atât la Bogdănești, cât și în alte așezări cercetate pînă acum⁵², dar pentru realizarea lor se folosește incizia întreruptă specifică fazei discutate aici. În acest sens, menționăm că alături de cercurile concentrice, arcurile de cerc etc., apar și ornamentele constînd din triunghiuri cu cîmpul hașurat orizontal, rețea, dinți de lup, etc. Prin urmare, la realizarea unei categorii de motive decorative constatăm că s-au întrebuițat două procedee a căror frecvență este însă deosebită. Cel mai puțin utilizat este șnurul simplu, procentajul cel mai ridicat, deținîndu-l incizia lată adîncă sau incizia întreruptă. Așadar, chiar dacă formele ceramice pe care se aplică șnurul au unele trăsături deosebite de acelea întâlnite în mod obișnuit în faza Monteoru Ic₃, motivele decorative sînt însă identice. Evident, că prin aceasta nu se explică filiera prin care șnurul ca element de realizare a ornamentelor, a intrat în repertoriul motivelor decorative din faza Monteoru Ic₃ din Moldova. Ținînd însă seamă de zona restrînsă în care acest procedeu tehnic decorativ a fost semnalat, s-ar putea crede că a existat aici un aspect de cultură materială independent de cultura Monteoru și care a folosit cu precădere o ceramică decorată cu șnur. La rîndul său el putea transmite purtătorilor Monteoru care l-a succedat, anumite elemente de cultură materială. Ipoteza formulată de altfel mai de mult nu a căpătat încă o confirmare bazată pe material arheologic asigurat stratigrafic și concludent⁵³. Aducînd în discuție problema formelor și motivelor decorative deosebite de specificul fazei Monteoru Ic₃ trebuie să scoatem în evidență cîteva observații. În catalogul descoperirilor, am insistat asupra faptului că din repertoriul formelor ceramice, paharele cu fundul ascuțit și askosurile sînt identice cu cele semnalate în faza Schnekenberg B. De asemenea, motivele decorative executate cu șnur simplu se întâlnesc ce-i drept destul de rar, ca și pe ceramica Schnekenberg B⁵⁴. Prezența acestor elemente în cadrul etapei I a fazei Monteoru Ic₃ poate fi interpretat ca un rezultat al contactului stabilit între purtătorii culturilor Monteoru și Schnekenberg. Avîndu-se în vedere însă unele neconcordanțe în ceea ce privește sincronizarea cronologică între cele două culturi, deja cu ani în urmă, puneam sub forma unei ipoteze problema existenței unui aspect de cultură materială în sud-estul Transilvaniei a cărui bază a constituit-o elementele Schnekenberg B și Coțofeni tîrzii⁵⁵ și cu care purtătorii culturii Monteoru au stabilit un contact foarte strîns. Ipoteza emisă de noi atunci, destul de evaziv (întrucît avem în vedere o serie de materiale asupra cărora descoperitorii nu-și formulaseră încă concluziile), capătă astăzi un contur mai precis, în acest sens amintim că recent Z. Szekely⁵⁶ a făcut cîteva precizări

⁵² Cităm în acest sens, Podei-Tg. Oena (vezi C. Matasă, în *AM*, II—III, p. 5 și urm.; Al. Vulpe, *Descoperiri arheologice pe cursul mijlociu al Siretului (sondașele de la Mindrișca și Răcăciuni)*, în *AM*, II—III, p. 43—65; G. Bichir, *Săpăturile de la Mindrișca*, în *Materiale*, VIII, p. 297 și urm.; idem, în *Materiale*, IX, p. 135 și urm.; C. Buzdugan, în *Carpica*, I, p. 68—75; vezi și materialele provenind de la Răcăuți, Jevreni, Minăstirea Horga (vezi M. Florescu, în *AM*, IV, p. 34—65).

⁵³ Sub forma unei ipoteze am considerat că ar putea

exista un asemenea grup, dar cercetările ulterioare nu au relevat prezența unui nivel de locuire în care să se găsească materiale arheologice aparținînd exclusiv fazei Schnekenberg B.

⁵⁴ A. Prox, *op. cit.*; G. Bichir, *loc. cit.*, în *Dacia*, VI, p. 87 și urm.

⁵⁵ M. Florescu, *op. cit.*, *AM*, IV, p. 106; idem, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 69—86.

⁵⁶ Z. Szekely, *Începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIIV*, 19, 3, 1968, p. 423—429.

asupra aspectului de cultură materială identificat îndeosebi cu prilejul săpăturilor de la Ciomîrtan, opinînd pentru introducerea în literatura de specialitate a noţiunii de cultură Ciomîrtan⁵⁷. Din puţinul material ilustrativ reiese însă că nu atît formele, cît motivele decorative sînt identice cu acelea semnalate în etapa I a fazei Monteoru Ic₃ din Moldova (cu precădere în depresiunea Oneşti). Menţionăm în acest sens, triumghiurile cu suprafaţa acoperită cu împunsături adînci, benzi incizate în interiorul cărora se aplică alveole etc. Este semnalată de asemenea şi maniera decorativă asemănătoare *Furchenstich*-ului şi care ştim că în Moldova constituie o caracteristică a tehnicii de realizare a ornamentelor din faza Monteoru Ic₃. Datele obţinute din compararea cu ceramica aparţinînd culturii Ciomîrtan impun formularea unor noi ipoteze în legătură cu problema manierei decorative semnalate în cadrul etapei I a fazei Monteoru Ic₃ de la Bogdăneşti. Pentru aceasta trebuie să reamintim cîteva fapte. Referindu-se la extinderea ariei de răspîndire a culturii Monteoru, I. Nestor sublinia că în zona de sud-est a Transilvaniei este semnalată faza Monteoru Ic₃, exemplificînd prezenţa purtătorilor Monteoru prin resturile de locuire descoperite chiar la Ciomîrtan şi apoi la Leţ⁵⁸. De asemenea, analizînd ceramica fazei Monteoru Ic₃ de la Sărata Monteoru, I. Nestor menţiona că, pe lîngă formele şi motivele decorative specifice acestei faze, apare o categorie ceramică ornamentată cu incizii adînci sau late din care se realizează triumghiuri şi benzi cu suprafaţa acoperită cu împunsături adînci⁵⁹. Din cele prezentate mai sus rezultă că atît în aria Monteoru, cît şi aceea a culturii Ciomîrtan apar la un moment dat motive decorative asemănătoare. Ele constituie un element comun sau sînt rezultatul unor influenţe reciproce. Evident că noi nu ne putem permite aici să formulăm unele concluzii cu atît mai mult cu cît nici materialul arheologic aparţinînd culturii Ciomîrtan şi nici acela rezultat din cercetările staţiunii eponime nu sînt publicate integral. Cu toată rezerva însă, trebuie să conturăm unele ipoteze pentru a încerca astfel să dăm şi o explicare prezenţei categoriei ceramice discutate aici şi semnalată în etapa I a fazei Monteoru Ic₃ de la Bogdăneşti. În acest sens, motivele decorative menţionate mai sus ar fi putut fi generalizate pe două căi. Dacă am considera că decorul la care ne-am referit constituie o trăsătură caracteristică începutului fazei Monteoru Ic₃ şi corespunzătoare perioadei de penetrare în sud-estul Transilvaniei, atunci este posibil ca la cristalizarea culturii Ciomîrtan să-şi fi dat aportul şi noii veniţi. Ceramica purtătorilor culturii Ciomîrtan a căpătat astfel unele elemente comune cu acelea ale fazei Monteoru Ic₃. Prin formularea acestei ipoteze, însăşi prezenţa motivelor decorative discutate aici din cadrul etapei I a fazei Monteoru Ic₃ de la Bogdăneşti nu mai are nevoie de o explicaţie specială. Dacă însă problema este discutată sub alt unghi, sînt necesare şi alte interpretări. Din acest punct de vedere trebuie să subliniem cîteva elemente. Prin cercetările

⁵⁷ Reţinem totuşi observaţia pe care o face Zoltan Szekely şi anume că resturile de locuire aparţinînd culturii Ciomîrtan se găsesc în toată aria Schnekenberg, dar, că nu sînt dovezi stratigrafice prin care să se stabilească un sincronism cronologic riguros între cele două culturi (vezi *op. cit.*; în *SCIV*, 19, 3, 1968, p. 427–429). Ulterior, ocupîndu-se de problema prelucrării metalelor la începutul bronzului în Transilvania, Zoltan Szekely revine cu unele precizări asupra culturii Ciomîrtan, arătînd că ceramica acestei culturi are asemănări cu aceea a culturilor Glina-Schnekenberg, Monteoru, Wietenberg, avînd însă carac-

terele epocii timpurii a bronzului. Ținînd seama că, acelaşi autor precizează că noua cultură Ciomîrtan a contribuit la dezvoltarea culturii Wietenberg, care îşi începe evoluţia în bronzul mijlociu, putem considera că ea se datează probabil la sfîrşitul bronzului timpuriu (vezi. Z. Szekely, *Contribuţii la cunoaşterea prelucrării metalelor la începutul epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în *SCIV*, 21, 2, 1970, p. 201–208.

⁵⁸ I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 103.

⁵⁹ I. Nestor şi colab., *Şantierul Sărata Monteoru*, în *SCIV*, IV, 1–2, p. 75.

mai recente de la Brașov-Sprengli și Cuciulata s-a observat că în faza Schnekenberg B apar fragmente ceramice decorate cu triunghiuri acoperite cu împunsături, benzi umplute cu mici alveole etc., dar nu într-un procentaj prea ridicat. Ținând seama de acest fapt am putea totuși crede că acest decor a apărut mai întâi în cultura Schnekenberg, fiind adoptat incidental, pentru scurt timp și de către purtătorii culturii Monteoru cu care au venit în contact⁶⁰. Ulterior, o dată cu generalizarea lui în cadrul culturii Ciomîrtan, la definitivarea căreia a contribuit și faza Schnekenberg B, decorul putea fi transmis în formele lui noi purtătorilor culturii Monteoru din Moldova⁶¹. Aceștia la rândul lor, au adoptat anumite maniere decorative, dar nu le-au generalizat întru totul, ci au adoptat numai anumite elemente decorative cum ar fi de exemplu noua tehnică *Furchenstich*. Cronologic nu ar fi exclus ca începutul etapei I a fazei Monteoru Ic, din Moldova să corespundă cu sfîrșitul Schnekenberg-ului B (dacă luăm în considerare formele de vase tipice ale acestei faze, descoperite în context asigurate stratigrafic, în Monteoru Ic, etapa I (și dacă eventual acestea nu fac parte din repertoriul formelor ceramice ale noii culturi Ciomîrtan ce o succede). Se asemenea, este posibil ca însuși începutul culturii Ciomîrtan să se plaseze într-o etapă corespunzătoare cu sfîrșitul subfazei I, Monteoru Ic₃⁶². În ceea ce privește cultura Ciomîrtan, se pare că a avut o existență destul de scurtă, fiind contemporană doar cu cele trei etape ale fazei Monteoru Ic, din Moldova. Punem această ipoteză deoarece la începutul fazei Monteoru Ic₂, în Moldova apar în contexte la fel de bine asigurate stratigrafic elemente de factură Wietenberg îndeajuns de evolute, ce dovedesc că Wietenberg-ul se definitivase deja ca o cultură de sine stătătoare. Încheind această expunere asupra problemelor pe care le suscită ceramica fazei Monteoru Ic, de la Bogdănești, trebuie să facem precizarea că nu am formulat decît ipoteze de lucru deoarece am avut în vedere faptul că materialul arheologic este în cea mai mare parte nepublicat și am căutat din acest motiv să evităm concluziile eronate.

★

O altă problemă pe care a pus-o în discuție materialul arheologic descoperit în așezarea de la Bogdănești se referă la prezența elementelor decorative specifice culturii Costișa, aplicate pe ceramica Monteoru. Cu un alt prilej s-a pus în discuție această chestiune și s-a arătat că definitivarea culturii Costișa nu putea avea loc mai tîrziu de perioada contemporană cu faza Monteoru Ic₃⁶³. Ulterior, prin săpăturile de la Borlești s-a dovedit că etapa de definitivare a culturii Costișa este contemporană cu faza Monteoru Ic₃ (etapa I) și astfel apariția unor motive decorative la nivelul fazei Monteoru Ic₂ nu mai constituie un fapt ce trebuie explicat.

★

În sfîrșit este necesar să ne oprim și asupra elementelor Wietenberg identificate cu prilejul săpăturilor de la Bogdănești. În acest sens amintim că, din analiza

⁶⁰ Referindu-se la elementele ceramice aparținînd culturii Schnekenberg, descoperite în cadrul fazei Monteoru Ic₄, I. Nestor arăta că ele reprezintă forme vechi care au contribuit la individualizarea trăsăturilor ceramicii fazei timpurii a culturii Monteoru (vezi rapoarte săpături referitoare la Sărata Monteoru, nota 10).

⁶¹ Totuși amintim că s-a emis sub formă de ipoteză

eventuala prezență a unui asemenea grup (vezi în *AAI*, IV, p. 107 și urm).

⁶² M. Florescu, în *Actes...* Praga, 1966, p. 615—619.

⁶³ Idem, *Unele probleme referitoare la cultura Costișa* (vezi *Problèmes de la civilisation de Costișa à la lumière du sondage de Borlești*, în *Dacia*, N.S., XIV, 1970, p. 51—83).

condițiilor de găsim (vezi catalogul descoperirilor), rezultă că la începutul fazei Monteoru Ic₂ apar sporadic în complexele de locuire fragmente ceramice provenind de la forme caracteristice culturii Wietenberg. Menționăm de asemenea că pasta din care sînt lucrate aceste vase se deosebește în mare măsură de aceea caracteristică culturii Monteoru, iar motivele decorative sînt foarte simple și executate într-o manieră destul de neglijentă. În etapa a II-a a fazei Monteoru Ic₂, elementele Wietenberg devin mai numeroase și constatăm că unele forme reprezintă tipuri evolute ale acelor semnalate anterior. Decorul este variat și executat ireproșabil. Desigur că ar fi fost necesar să se prezinte aici o paralelă între elementele de factură Wietenberg descoperite în așezarea de la Bogdănești și acelea din zona care constituie aria sa propriu-zisă. Deocamdată însă nu există decît o încercare de periodizare riguroasă a culturii Wietenberg care ne oferă un tablou evolutiv al ceramicii⁶⁴.

Acest fapt ne împiedică să explicăm în modul cel mai just apariția fragmentelor ceramice de tip Wietenberg în mediul Monteoru. Din cercetările făcute în ultimii ani în Moldova rezultă că elemente Wietenberg se găsesc și în alte așezări aparținînd fazei Monteoru Ic₂. Astfel, la Năstăsani-Parincea și Bărboasa-Podul-Morii, s-au descoperit, alături de fragmentele ceramice specifice acestei faze, și elemente de factură Wietenberg. Subliniem în mod deosebit că, în stațiunile menționate mai sus, resturile de locuire nu sînt mai tîrzii de faza Monteoru Ic₂. Ținîndu-se seamă de observațiile stratigrafice de la Bogdănești și Năstăsani-Parincea, se poate afirma că în Moldova cele mai vechi elemente de factură Wietenberg apar într-o perioadă contemporană cu faza Monteoru Ic₂ (etapa I)⁶⁵.

Așezarea din epoca bronzului de la Bogdănești, deși nu a fost cercetată integral, permite totuși o cunoaștere mai aprofundată a depresiunii Onești, zonă în care resturile de locuire din bronzul timpuriu și mijlociu sînt foarte intense.

Din analiza materialului arheologic descoperit la Bogdănești și din celelalte așezări semnalate în această zonă se pot desprinde următoarele concluzii :

a. Purtătorii culturii Monteoru s-au stabilit în depresiunea Onești la sfîrșitul bronzului timpuriu, zonă locuită anterior de către purtătorii culturii Foltești II.

b. Din contactul dintre cele două culturi, se constată, la Bogdănești, că purtătorii culturii Monteoru au preluat de la predecesori tipul de locuință în semibordei, pe care l-au folosit în prima etapă a fazei Monteoru Ic₃, precum și o categorie ceramică lucrată din pastă mai grosolană, eliminată apoi treptat în cursul celorlalte două etape ale fazei Monteoru Ic₃.

c. O problemă care rămîne încă nelămurită se referă la cauzele ce au determinat întărirea așezării Foltești II cu un șanț de apărare. Sub formă de ipoteză s-a considerat că sistemul defensiv ar fi putut fi creat pentru a preîntîmpina extinderea treptată în această zonă a purtătorilor Monteoru. De asemenea, rămîne de rezolvat pentru viitor și problema apariției sistemului defensiv în faza Monteoru Ic₂ de la Bogdănești. Avîndu-se în vedere însă că în această perioadă s-a produs extinderea ariei culturii Costișa, nu este exclus ca în această zonă din

⁶⁴ K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 67 și urm.; N. Chidioșan, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., XII, p. 155—177.

⁶⁵ M. Florescu și V. Căpitani, *op. cit.*, în *Carpica*, II, p. 23—35; M. Florescu, *Cercetările de la Năstăsani-Parincea* (ms).

imediată sa apropiere să se fi creat un sistem de fortificație la așezările Monteoru. Desigur că chestiunea va trebui să fie reluată întrucât în ultima vreme s-au identificat sisteme de fortificație și la așezările Monteoru din faza Ic.

d. O deosebită importanță pentru cunoașterea mai aprofundată a culturii Monteoru o constituie stabilirea contextelor în care apar elementele de cultură materială pătrunse aici din afara ariei sale de răspândire, cum ar fi de exemplu ceramica de tip Ciomîrtan sau fragmentele ceramice specifice culturii Wietenberg.

MARILENA FLORESCU și C. BUZDUGAN

L'ÉTABLISSEMENT DE L'ÉPOQUE DU BRONZE DE BOGDĂNEȘTI (DÉP. DE BACĂU)

R É S U M É

Les fouilles entreprises à Bogdănești ont abouti à la découverte de nouvelles données sur la culture matérielle de la civilisation Monteoru dans le région sud-ouest de la Moldavie.

Du point de vue géo-morphologique, l'établissement de Bogdănești est situé dans la dépression d'Onești et les restes d'habitat aboutissent au plateau du promontoire détaché de la terrasse supérieure de l'Oituz, plateau dénommé Todoscanu. En ce qui concerne la stratigraphie, par les fouilles des fossés T.III, VII b et VIII b on a pu déterminer des traces d'habitat appartenant à la civilisation Foltești II, du commencement de l'âge du bronze, trois étapes de la phase Monteoru Ic₃ et deux niveaux d'habitat appartenant à la phase Monteoru Ic₂.

Les vestiges d'habitat appartenant à la civilisation Foltești II se caractérisent par des cabanes à demi souterraines et par des fosses de forme ovoidale avec des restes ménagers.

L'établissement appartenant à cette civilisation a été fortifié avec un fossé de défense situé dans la zone où la pente descend lentement. En ce qui concerne la céramique, la forme caractéristique est le vase au corps droit, décoré par une ou deux bandes alvéolaires ou à encoches. Apparaissent aussi les vases tronconiques, les vases avec l'embouchure en forme d'entonnoir et les vases à forme globulaire. Les vestiges des établissements appartenant à la civilisation Foltești II présentent un intérêt spécial pour la connaissance de la culture matérielle du début de l'âge du bronze en Moldavie.

L'habitation appartenant à la civilisation Monteoru se caractérise par la présence des traces d'habitat des phases Monteoru Ic₃ et Ic₂, de même que par des restes sporadiques de la phase Monteoru Ic₁. La phase Monteoru Ic₃, comprend trois étapes d'évolution, dont la première présente un intérêt spécial par les habitations en forme de cabane à demi souterraine. En ce qui concerne la céramique, on rencontre, en fait de formes, les tasses à large embouchure et au corps arrondi, à anses surélevées pourvues de boutons ou de crêtes, ainsi que des écuelles et des chaudrons tronconiques, puis des vases-bocaux et des vases au corps en forme de sac. En fait de pâte, on a identifié trois catégories : fine, de bonne qualité, contenant du sable et des tessons pilés, sans lustre, et grossière, contenant de menus cailloux. Pour ce qui est du décor, outre celui à arches concentriques, on a constaté également la présence du ruban simple, disposé sous forme de bandes ou de triangles au champ hachuré, de triangles incisés, et de « dents de loup ». Dans la seconde étape, la poterie acquiert un aspect uniforme tant au point de vue des formes que des motifs décoratifs. A cette étape on ne rencontre que fort rarement le décor consistant en lignes en relief. La troisième étape est caractérisée par l'apparition d'éléments décoratifs nouveaux, qui établissent la liaison avec la phase postérieure (Monteoru Ic₂). On rencontre des lignes en relief et des anses à ensellure et à seuil.

Issue directement de la phase Monteoru Ic₃, la nouvelle phase a connu, ainsi qu'il ressort des observations stratigraphiques et de l'analyse typologique, deux étapes d'évolution. Dans la première, on constate la prépondérance des vases en pâte fine, à lustre métallique, suivis des vases en pâte de bonne qualité. Pour ce qui est des formes, la catégorie la plus répandue est celle représentée par des tasses à anses surélevées, présentant seuil et ensellure; viennent ensuite les écuelles et les chaudrons et enfin les askoi ou les vases d'offrande. Les motifs décoratifs consistent habituellement en lignes en relief disposées en deux registres horizontaux, sous forme de bandes angulaires ou de losanges. Au cours de la seconde étape de la phase Monteoru Ic₂, on commence à voir apparaître certains éléments qui témoignent du passage à la phase Monteoru Ic₁.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Bogdănești-Todoscanu, le plan général des fouilles. 1 = Huttes appartenant à la culture Foltești II; 2 = Huttes appartenant à la phase Monteoru Ic₃ (Ire étape); 3 = Restes d'habitat de la phase Monteoru Ic₃; 4 = Restes d'habitat la phase Monteoru Ic₃; 5 = âtres (foyers); 6 = fosses avec des restes ménagers, appartenant à la culture Monteoru; 7 = fosses avec des restes ménagers, appartenant à la culture Foltești II; 8 = Restes d'habitat néolithique; 9 = squelettes; 10 = tracé du fossé de défense appartenant à la culture Monteoru; 11: tracé du fossé de défense appartenant à la culture Foltești II.

Fig. 2. — Bogdănești-Todoscanu. A. Le profil de la paroi ouest du fossé I. 1, sol végétal; 2, sol brun avec des restes Monteoru Ic₂ — IIe étape; 3, sol brun marron avec des restes Monteoru Ic₂ — IIe étape; 4—5, sol brun grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃ — IIe — Ire étapes; 6, sol brun jaunâtre avec des restes Foltești II; 7, sol jaune chocolat; 8, sol jaune; B. Le profil de la paroi est du fossé VIII b; 1, sol végétal; 2—3, sol brun café avec des restes Monteoru Ic₂ — Ire — IIe étapes; 4—6, sol brun grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃ — Ire — IIIe étapes; 7, sol brun jaunâtre avec des restes Foltești II; 8, sol jaune.

Fig. 3. — Bogdănești-Todoscanu. Le profil de la paroi est du fossé transversal, le secteur avec les habitations en demi-hutte, Monteoru Ic₃, Ire étape; 1, sol végétal; 2, sol noir argileux avec des restes Monteoru Ic₃; 3, sol brun grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃; 4, sol jaune stérile; 5, tessons; 6, torchis calciné; 7, charbon.

Fig. 4. — Bogdănești-Todoscanu. A. Fragment du profil de la paroi ouest du fossé transversal. 1, sol végétal avec humus; 2, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃; 3, sol jaune brun; a, la paroi ouest de la demi-hutte 2; b, le profil de la fosse n° 7; c, le profil de la fosse n° 8; B. le profil de la paroi ouest de la section adjacente A; 1, sol avec humus et restes Monteoru Ic₂; 2, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃; 3, sol jaune brun avec des restes Foltești II; a, le profil de la fosse a; b, le profil de la fosse b; c, le profil de la paroi nord de la section adjacente c; 1, sol avec humus et des restes Monteoru Ic₂; 2, sol brun grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃ — IIe étape; 3, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃ — Ire étape; 4, sol jaune; a, section de la semi-hutte 1, Monteoru Ic₃, Ire étape.

Fig. 5. — Le plan et le profil des huttes 3 et 5, appartenant à la culture Foltești II, découvertes dans la section adjacente 9; 1, le contour du plan; restes du plancher; 3, charbon; 4, cendres; 5, sol végétal; 6, sol brun café avec des restes Monteoru Ic₂; 7, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃, IIe étape; 8, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃; 9, sol jaune brun avec des restes Foltești II; 10, enduit d'âtre; 11, plancher; 12, tessons; 13, moulin à bras; 14, pierres.

Fig. 6. — A. plan de l'habitation n° 7, appartenant à la phase Monteoru Ic₂; 1, enduit d'âtre; 2, fragments céramiques; 3, pierres; 4, torchis calciné; 5, cendres. B. le plan de l'habitation n° 1, appartenant à la phase Monteoru Ic₂. 1, âtre; 2, fragments céramiques; 3, torchis calciné; 4, brûlure et cendres.

Fig. 7. — Âtres découverts à l'extérieur des habitations. A. Le foyer n° 2 appartenant à la phase Monteoru Ic₂; B. le foyer n° 5, appartenant à la phase Monteoru Ic₂; 1, enduits de foyers; 2, pierres de la base du foyer; 3, pierres de bordure.

Fig. 8. — 1, Le profil de la paroi ouest de la fosse n° 2; 1, sol végétal; 2, sol noir argileux avec des restes Monteoru Ic₂ — IIe étape; 3, sol brun café du contenu de la fosse; 2, le profil de la paroi nord de la fosse n° 13. 1, sol végétal; 2, sol brun noirâtre avec des restes Monteoru Ic₂; 3, sol café avec des restes Monteoru Ic₃; 4, sol jaune. 3. Le profil de la paroi de la fosse n° 9. 1, sol végétal; 2, sol brun avec des restes Monteoru Ic₂; 3, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃; 4, couche noire mêlée de cendres et de charbon; 5, sol grisâtre; 4. Le profil de la paroi est de la fosse n° 1. 1, sol végétal; 2, sol brun avec des restes Monteoru Ic₂; sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃; 5. Le profil de la paroi sud de la fosse n° 15. 1, sol végétal; sol 2. brun avec des restes Monteoru Ic₂; 3, sol grisâtre avec des restes Monteoru Ic₃. 6. Le profil de la paroi est de la fosse n° 10. 1, sol végétal; 2, humus; 3, sol brun avec des restes Monteoru Ic₂; 4, couche noire — argileuse mêlée de pierres, de charbon et de torchis calciné; 5, couches de cendres mêlées avec du charbon. 7. Le profil de la paroi nord-ouest des fosses n° 16—18. 1, sol végétal; 2, humus; 3, sol brun avec des restes Monteoru Ic₂ — IIe étape; 4, sol brun de la fosse n° 16 (Monteoru Ic₂); 5, sol grisâtre — couche inférieure — de la fosse n° 17 (Monteoru Ic₃); 6, sol grisâtre — couche inférieure — de la fosse n° 17; 7, sol jaune brun de la fosse n° 18.

Fig. 9. — Système de fortification des établissements Foltești II et Monteoru (sections). 1, le fossé VIII b; 2, le fossé VII; 3, le fossé IX; 4, le fossé VII b; 5, le fossé transversal; 6, le tracé des fossés surpris dans la section adjacente 4. 1, sol végétal; 2, sol jaune brun avec des restes Foltești II, 3—5, sol brun grisâtre avec des restes d'habitation Monteoru Ic₃ — Ire — IIIe étapes; 6, sol brun ou noir argileux avec des restes Monteoru Ic₂ (étapes I—II); 7, sol brun de la couche supérieure du fossé Monteoru Ic₂; 8, la couche inférieure jaune brun du fossé Mon-

- teoru Ic₃; 9, dépôt brun jaunâtre du fossé Monteoru Ic₃; 10–11, sol brun stérile; 12, le tracé du fossé Foltești II; 13, dépôt Monteoru Ic₃; 14, fosse Monteoru Ic₂; 15, tracé du fossé Monteoru Ic₂; 16, dépôt Monteoru Ic₃.
- Fig. 10. — Le plan des fosses découvertes à Bogdănești. 1, la fosse; 2, la fosse 20; 3, la fosse 24; 4, la fosse 13; 5, la fosse 27–8; 6, la fosse 15; 7, la fosse 21; 8, la fosse 16–18; 9, la fosse 11–12.
- Fig. 11. — Vases découverts dans les établissements Foltești II (1, 3–6) et Monteoru (2, 7–16).
- Fig. 12. — Vases découverts dans l'établissement Monteoru.
- Fig. 13. — Vases découverts dans l'établissement Monteoru.
- Fig. 14. — Fragments céramiques appartenant à la culture Foltești II.
- Fig. 15. — Fragments céramiques découverts dans l'établissement Foltești II.
- Fig. 16. — Fragments céramiques découverts dans l'établissement Foltești II.
- Fig. 17. — Vases pouvant être reconstitués, découverts dans l'établissement Foltești II.
- Fig. 18. — Fragments céramiques en pâte grossière, de tradition Foltești II, découverts dans l'établissement Monteoru Ic₃.
- Fig. 19. — Fragments céramiques découverts dans l'établissement Monteoru Ic₃ (Ire étape).
- Fig. 20. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 21. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 22. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 23. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 24. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 25. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 26. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 27. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 28. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 29. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 30. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 31. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 32. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 33. — Fragments céramiques appartenant à la phase Monteoru Ic₃.
- Fig. 34. — Fragments céramiques Wietenberg découverts dans l'établissement Monteoru Ic₃.
- Fig. 35. — Fragments céramiques du type Costișa et Wietenberg découverts dans l'établissement Monteoru Ic₂.
- Fig. 36. — Fragments céramiques du type Costișa et Wietenberg découverts à Bogdănești.
- Fig. 37. — Fragments céramiques Monteoru Ic₂ et du type Costișa et Wietenberg découverts à Bogdănești.
- Fig. 38. — Fragments céramiques Monteoru Ic₂ et du type Costișa et Wietenberg découverts à Bogdănești.
- Fig. 39. — Outils en pierre découverts dans les établissements Foltești II (4, 6, 8–9, 13, 17) et Monteoru (1–3, 5, 7, 10–12, 13–14, 18–25).
- Fig. 40. — Outils en pierre découverts dans les établissements Foltești II (3–5, 10, 12, 14, 21) et Monteoru (1–2, 6–9, 11, 15–20, 22).
- Fig. 41. — Outils en pierre découverts dans les établissements Foltești II (3–5, 10, 12, 14, 21) et Monteoru (1–2, 6–9, 11, 15–20, 22).
- Fig. 42. — Outils découverts dans les établissements Foltești II (1–4, 6, 9) et Monteoru (5, 7–8, 10).
- Fig. 43. — Outils en os découverts dans les établissements Foltești II (4, 10, 17, 19) et Monteoru (1–5, 7–9, 11–16, 18).
- Fig. 44. — Outils en os découverts dans les établissements Foltești II (1–4, 9–10, 15) et Monteoru (5–8, 11–14, 16–18).
- Fig. 45. — Objets de parure et outils en métal découverts dans l'établissement Monteoru de Bogdănești.
- Fig. 46. — Fusaïoles en terre cuite découvertes dans l'établissement de Bogdănești.
- Fig. 47. — Boucles en os découvertes dans l'établissement de Bogdănești.
- Fig. 48. — Objets de culte.
- Fig. 49. — Tombe collective.

O AȘEZARE HALLSTATTIANĂ LA COZIA

(JUD. IAȘI)

Etapa timpurie a primei vîrste a fierului constituia, pînă nu demult, una din perioadele mai puțin cunoscute din istoria veche a României¹. Dacă în ultimii ani, îndeosebi pentru Transilvania² și Dobrogea³, s-au obținut rezultate remarcabile, stadiul cercetărilor privind așezările și necropolele perioadei Hallstattului timpuriu din Moldova a avansat prea puțin. Considerăm, deci, utilă o

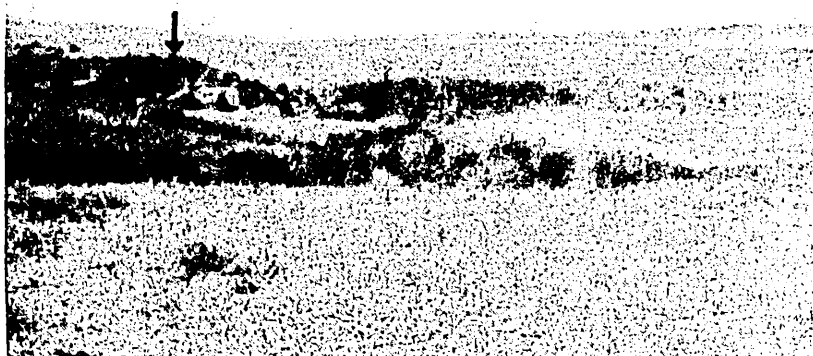

Fig. 1. — Așezarea hallstattiană văzută dinspre șesul Jijiei.

¹ Pentru problema Hallstattului timpuriu din România în general cf. Eugenia Zaharia și Sebastian Morintz, *Cercetarea Hallstattului timpuriu în România*, în *SCIV*, 3, XVI, 1965, p. 451—462.

² Cităm doar cîteva din ultimele lucrări: Mircea Rusu, *Die Verbreitung der Bronzezeit in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 177—210; Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Medieș 1958*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 83—104; K. Horedt, *Așezarea fortificată din perioada lîrzie a bronzului de la Sighetul Marmăției*, Baia Mare, 1966; idem, *Problemele ceramicii din perioada bronzului*

evoluat în Transilvania, în *Studii și comunicări (Muzeul Brukenthal)*, 13, Sibiu, 1967, p. 137—156; Z. Székely, *Așezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Sf. Gheorghe, 1966; idem, *Beiträge zur Kenntnis der Frühhallstattzeit und zum Gebrauch des Eisens in Rumänien*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 209—219; St. Folliny, *Neue Angaben zur Kenntnis der urnenfelderzeitlichen Keramik im südlichen Teile des Karpatenbeckens*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 49—71.

³ S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în *Dacia*, N.S., VIII, 1964, p. 101—118.

succintă prezentare a principalelor rezultate obținute cu ocazia sondajelor din anii 1966—1967, efectuate în așezarea hallstattiană de la Cozia⁴.

Satul Cozia (comuna Costuleni) este situat la marginea de nord-est a Podișului Central Moldovenesc, lângă șoseaua Iași—Răducăneni—Huși. La circa 1,5 km nord-vest de sat, constituind ultima ridicătură deasupra șesului Jijiei, se află un deal format din două mameloane, unite între ele printr-o șea și cu axul longitudinal orientat aproximativ E—V (fig. 1). Așezarea se află pe mameleonul din partea vestică a acestui deal, numit de localnici „la Costică Aruxandei”, după numele fostului proprietar. În partea de nord și nord-vest, acest deal coboară brusc spre șesul Jijiei, spre vest fiind limitat de o ripă adâncă. În schimb, pantele sudice sînt mai line și nu prea înalte, fiind orientate spre via numită Voloaca Mică, aflată în pante destul de repezi spre nord-est. În partea de est dealul „Aruxandei” se leagă printr-o șea de celălalt mameleon, numit Dealul lui Mîndru.

Săpăturile noastre (fig. 2) s-au efectuat într-o porțiune accesibilă din partea vestică a dealului „Aruxandei”, identificînd un strat aparținînd culturii Cucuteni, suprapus, și în bună parte deranjat, de resturile unei așezări hallstattiene. În cele ce urmează ne vom ocupa numai de aceasta din urmă.

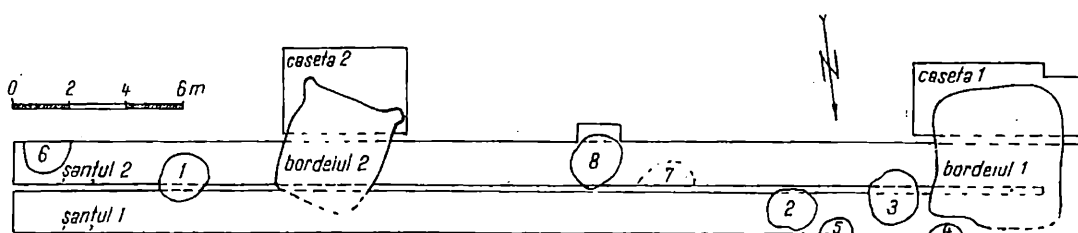

Fig. 2. — Planul general al săpăturilor din 1966—1967.

Stratul de pământ negru-cenușiu, care corespunde așezării hallstattiene, are o grosime medie de 0,40 m. Acest strat (care în porțiunea săpată este suprapus de o pătură de pământ negru, groasă de circa 0,10 m, corespunzînd arăturii) a fost adînc deranjat de plantația de viță de vie, pusă cu decenii în urmă. Materiale descoperite cu siguranță *in situ* s-au păstrat astfel numai în bordeie și gropi.

În campaniile din anii 1966—1967 s-au descoperit două bordeie, singurul tip de locuință, de altfel, atestat în așezarea hallstattiană de la Cozia.

Bordeiul nr. 1 (fig. 3/a), de formă quasirectangulară, cu colțurile rotunjite, are dimensiuni considerabile: o suprafață de circa $4,5 \times 5$ m și o adîncime maximă de 0,80 m față de baza stratului de cultură, din care coboară groapa bordeiului. În colțul de nord-est al bordeiului s-au descoperit resturile unei vetre, avînd lipituri groase de 1,2—5 cm, aplicate direct pe pământ. Pe fundul bordeiului, în special în jurul vetrei, s-au descoperit mai multe pietre plate, destul de mari, servind probabil pentru șezut sau ca suport pentru diferite obiecte de uz gospodăresc.

⁴ Așezarea hallstattiană, precum și alte urme arheologice importante au fost semnalate Institutului de istorie și arheologie din Iași de către Dumitru Agache, atunci tînar profesor de istorie la Cozia. În septembrie 1966, însoțit de D. Agache, am efectuat o recunoaștere arheo-

logică în hotarul comunei Cozia, identificînd urme ale culturii Cucuteni (dealul „La Costică Aruxandei”, „Dealul lui Mîndru”) din secolul III—IV e.n. și din perioada feudală tîrzie (Voloaca Mică). Mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea prof. D. Agache.

Bordeiul nr. 2 (fig. 3/b) este de asemenea de formă rectangulară cu colțurile rotunjite. Are dimensiuni mai reduse : o suprafață de circa $4 \times 3,5$ m și o adâncime maximă de 0,60 m față de baza stratului de cultură hallstattiană. În colțul de nord-vest al bordeiului s-au descoperit resturile unei vetre, avînd lipituri groase de 1,5–6 cm, aplicate direct pe pămînt⁵. Este interesant de menționat că în colțurile de sud-est și sud-vest ale bordeiului s-au constatat urmele a cîte unui stîlp, care se adîncește cu încă 0,20 m față de fundul bordeiului. Avînd în vedere faptul că în colțurile opuse nu s-au descoperit asemenea urme, s-ar putea presupune că bordeiul avea un acoperiș într-o singură apă. În acest caz intrarea trebuia să fie în mod obligatoriu în latura sudică a bordeiului.

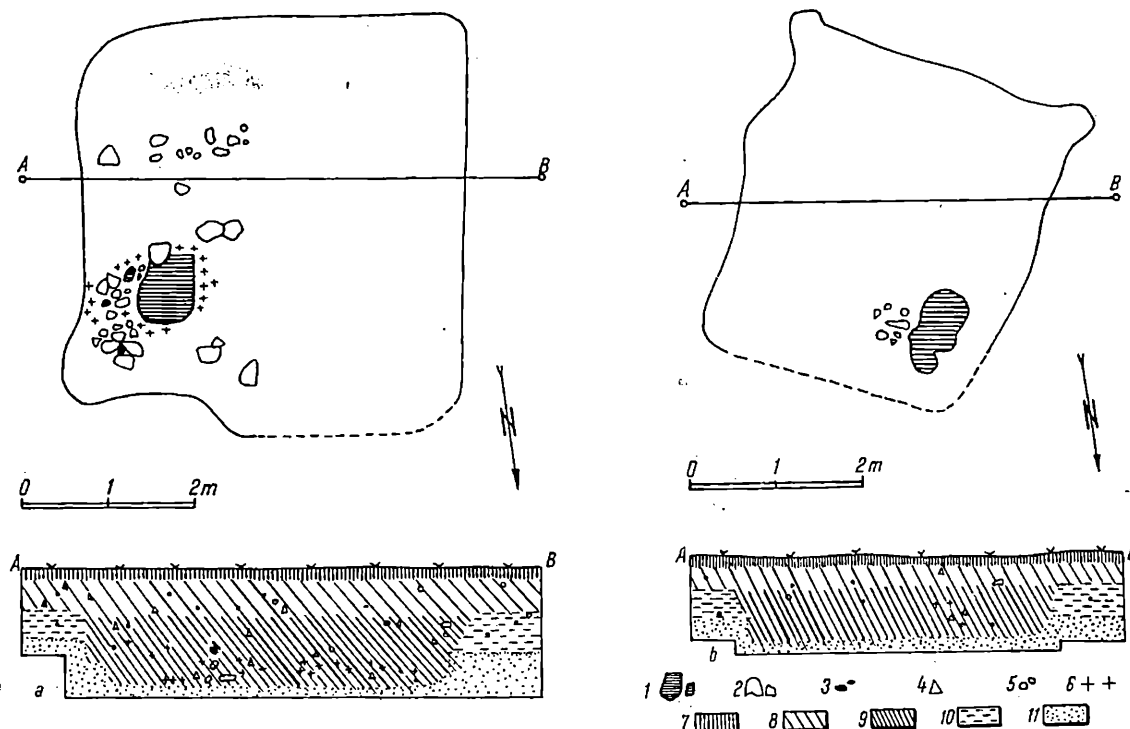

Fig. 3. — Bordeiul nr. 1 (a), bordeiul nr. 2 (b), plan și profil. 1 = lipituri de vatră; 2 = pietre plate; 3 = fragmente de chirpici ars; 4 = fragmente ceramice; 5 = pietre; 6 = urme de arsură; 7 = pămînt arat; 8 = strat de cultură hallstattian; 9 = umplutura bordeiilor din prima epocă a fierului; 10 = strat de cultură cucutenian; 11 = pămînt viu.

În preajma ambelor bordeie s-au descoperit foarte puține fragmente de chirpici ars. Prin urmare, în construcția bordeiului predomină materialul lemnos, sau, poate locuințele nu au sîrșit prin incendiu. Acestei ultime ipoteze contravine, eventual, descoperirea spre fundul bordeiului nr. 1 a cîtorva fragmente ceramice puternic arse și chiar zgurificate.

De asemenea, așezării hallstattiene îi mai aparțin și 5 gropi (nr. 2–6)⁶, în formă de pungă. Este de remarcat că gropile nr. 3 și 4 se află în imediata apropiere a bordeiului nr. 1, constituind probabil anexele acestuia.

⁵ Vetrele din bordeiul nr. 1 și 2 s-au păstrat pe loc, în vederea unor eventuale studii magnetice.

⁶ Celelalte trei gropi (nr. 1 și 7–8) aparțin stratului

de cultură cucutenian. „Groapa” nr. 7 este de fapt doar o alveolă a stratului neolitic, adîncindu-se numai 9–10 cm.

Inventarul arheologic al așezării se compune aproape exclusiv din ceramică. În rândul uneltelor putem menționa doar un răzuitor de silex cenușiu, cu rețușe marginale fine, o piatră de ascuțit din gresie cu puternice urme de folosire (fig. 4/3) și două fusaiole de lut (fig. 4/1—2). Este interesantă și o piesă de lut asemănătoare unei labe umane, prevăzută cu un apucător conic și având, în locul degetelor, trei perechi de „ghiare”, din care s-au păstrat două (fig. 4/4a—b).

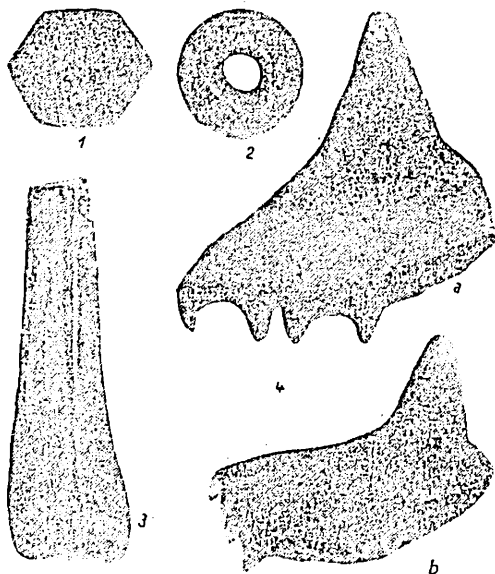

Fig. 4. — Fusaiole (1—2), piatră de ascuțit (3), piesă de lut (4 a—b). 1—2 = 1/2; 3 = 2/5; 4a = 3/4; 4b = 1/2.

În ceea ce privește *ceramica* se disting net trei categorii. Dar înainte de a trece la descrierea acestora, trebuie menționat că ceramica este foarte fragmentară, nefiind descoperit deocamdată nici un vas întreg. În reconstituirea formelor va trebui, deci, să ne limităm doar la stabilirea unor forme de bază.

1. Prima categorie se caracterizează în general printr-o pastă neomogenă, insuficient frământată, cu fragmente de cioburi pisate în compoziție. Arderea nu este uniformă, culoarea variind chiar pe același fragment, pe toată gama nuanțelor cenușii și cafenii, roșietice și cărămizii, mai deschise sau mai închise. Suprafața vaselor, atât cea interioară cât și cea exterioară, este de cele mai multe ori neregulată, granuloasă. Tot din această categorie mai fac parte și vase, în cantitate mai redusă, lucrate mai mult sau mai puțin îngrijit, cu o pastă mai omogenă, mai compactă, cu suprafețele netezite, și mai rar chiar lustruite pe partea exterioară.

Principala formă a primei categorii ceramice o constituie borcanele și vasele în formă de sac, prezentind o întreagă gamă de variante (fig. 5/1—7, 12—23; 6/1, 3—10; 7/4—6). Mai rar se întâlnesc vase bitronconice și vase cu corpul bombat și gîtul înalt, ușor evazat. Remarcăm în sfîrșit străchinile, care, spre deosebire de celelalte vase, sînt confecționate în general dintr-o pastă de bună calitate, compactă, omogenă, bine arsă, de obicei de culoare cenușie-închisă (fig. 5/8—11).

Decorul primei categorii ceramice constă din brîul alveolat, lucrat mai mult sau mai puțin îngrijit, precum și din mici proeminente (fig. 6/3—4, 6, 9; 7/5).

2. A doua categorie ceramică are de asemenea o pastă neomogenă, cu cioburi pisate în compoziție. Se întâlnesc și fragmente de calitate bună, arse uniform. Ceea ce caracterizează această categorie ceramică este culoarea neagră-lustruită a feței exterioare a vaselor. Fața interioară este de obicei roșie-cărămizie sau în general de o culoare mai deschisă.

Formele sînt greu de stabilit; s-au descoperit doar cîteva fragmente care ne dau unele indicații în această privință. Potrivit unor fragmente, provenite din corpul vaselor, este vorba de urne mari, bitronconice sau pîntecoase. Gîtul vaselor este pronunțat și mai mult sau mai puțin evazat (fig. 5/24—26; 6/2). În ceea ce

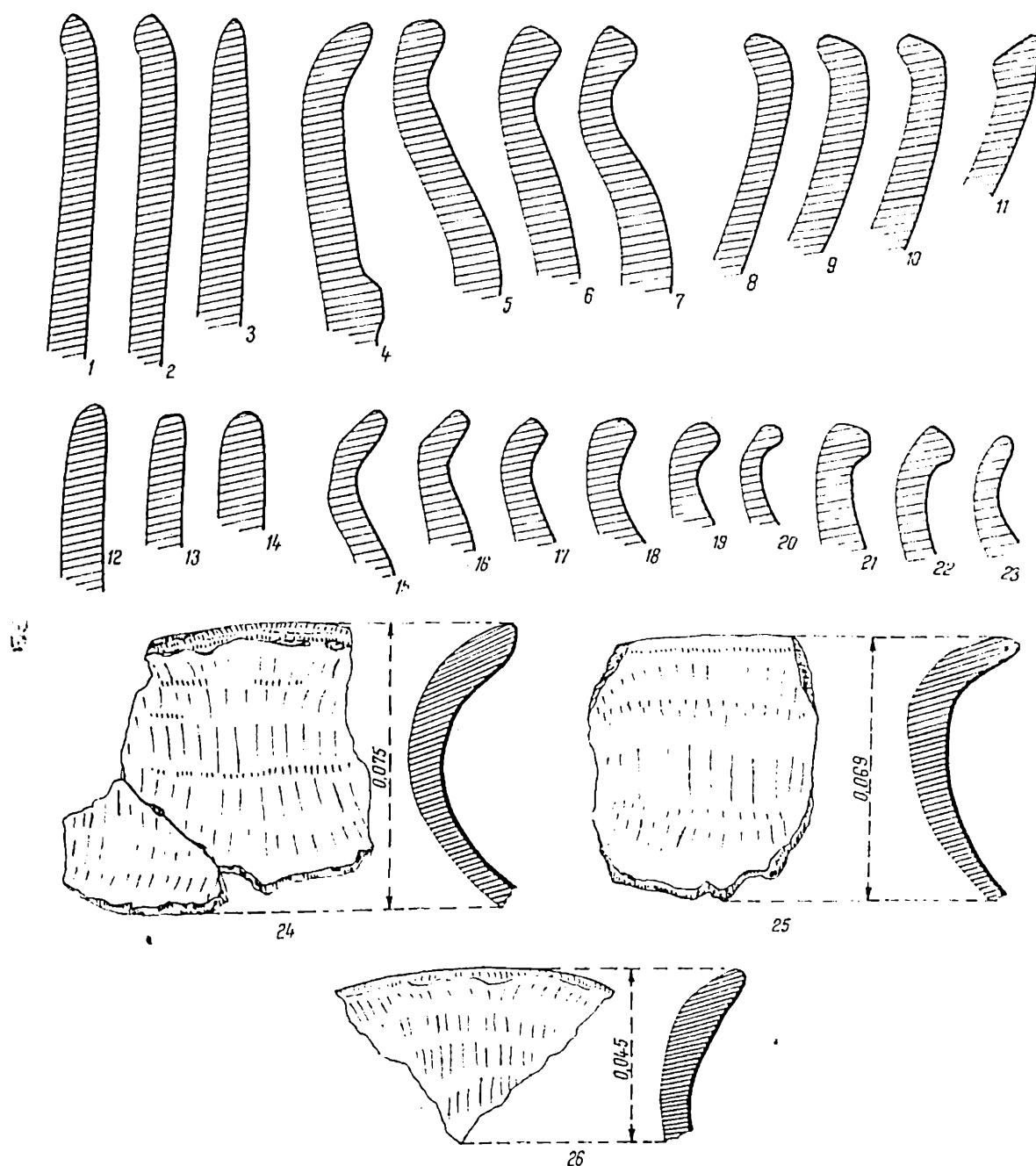

Fig. 5. — Profile de vase în formă de sac (1-7, 12-23) și de străchini (8-11) aparținând primei categorii ceramice (mărime 1/2); fragmente din a doua categorie ceramică (24-26).

privește decorul, s-a descoperit un singur fragment ceramic, ornamentat cu caneluri, dispuse probabil în formă de ghirlandă (fig. 11/2).

3. A treia categorie ceramică se caracterizează printr-o pastă de bună calitate, compactă, destul de uniform arsă. Ca degresant se folosea cioburi pisate

mărunt și probabil nisip. Culoarea variază de la negru, cenușiu și cafeniu, până la nuanțe roșiatice-gălbui. Se întâlnesc și destul de numeroase fragmente din această categorie, având în exterior un înveliș subțire de culoare neagră, cu luciu metalic, ca și în cazul ceramicii din categoria anterioară.

Repertoriul formelor este destul de variat. În măsura în care ne putem da seama după fragmentele descoperite, se întâlnesc străchini (fig. 9/3; 10/1—4), pahare (fig. 8 = 9/1), boluri (fig. 9/2), vase cu umărul pronunțat (fig. 11/7, 10). Unele fragmente mai mari par a proveni din vase mari pîntecoase și bitronconice. S-au descoperit și două butoane, provenind probabil de la ceștile cu toarta supraînălțată și cu buton (fig. 7/1—2). Un alt fragment de toartă, cu curbura exterioară în forma unei muchii și cu partea superioară ornamentată cu caneluri fine, provine probabil de asemenea de la o ceașcă.

Principala caracteristică a acestei categorii ceramice este decorul realizat în tehnica imprimării⁷. Motivul principal realizat în această tehnică este banda liniară în zigzag, dispusă orizontal și compusă din 4—8 linii în zigzag (fig. 7/7—9; 9/2, 4—6; 10/1—4; 11/3—5, 7—8, 10). Aceste benzi de multe ori sînt mărginite în partea lor superioară de o bandă liniară orizontală, compusă din două sau trei linii imprimate (fig. 7/8—9; 9/2, 4; 10/1—4; 11/5, 7, 10). Cîteodată sînt suprapuse două sau trei benzi liniare în zigzag (fig. 9/6).

Ca motive secundare, însoțind banda liniară în zigzag, se întâlnesc simple alveole sau mici cercuri imprimate, avînd în mijloc o cruce, un punct, sau un alt cerculeț (fig. 7/7—8; 9/2, 4—6; 10/1; 11/3—4, 8, 10). Aceste motive secundare pot să însoțească și benzile liniare orizontale (fig. 7/3, 9). Un alt motiv secundar îl constituie benzile oblice, realizate prin porțiuni de linii verticale imprimate eşalonat (fig. 9/5).

Banda liniară în zigzag este uneori foarte adînc imprimată, interspațiile liniilor, obținute în negativ, avînd aspectul unor dungi în relief (fig. 7/8; 9/4; 10/4; 11/8)⁸.

Benzile liniare în zigzag nu înconjură întotdeauna toată circumferința vasului. Pe cîteva fragmente ceramice se poate constata că aceste benzi sînt precis delimitate prin linii verticale imprimate sau prin mici alveole, așezate la capătul fiecărei linii din componența benzii liniare (fig. 9/6; 11/4).

Un alt motiv îl constituie banda în zigzag, formată din grupuri de cîte 5—7 linii paralele, oblice, înclinate spre stînga, respectiv dreapta (fig. 8 = 9/1; 11/7). Acest motiv, care se întâlnește după cîte se pare în special pe pîntecul vaselor, este încadrat de cîte două linii orizontale imprimate (fig. 8 = 9/1). Acestui motiv i se asociază de multe ori și mici proeminente, plasate în interspațiile rezervate cu liniile imprimate. Decorul discutat poate să apară separat (fig. 8 = 9/1) sau asociat cu motivul benzilor liniare în zigzag (fig. 11/7).

Un motiv, întâlnit mai rar, îl constituie triunghiurile hașurate oblic, realizate prin linii imprimate (fig. 11/9). De asemenea mai rar apar și mici brîuri în relief, crestăte cu scurte linii imprimate (fig. 11/5—6).

⁷ Este vorba de decorul, considerat în literatura de specialitate ca fiind imprimat cu *torques*-ul sau fals *torques*.

⁸ Acest aspect de decor dublu (pozitiv și negativ)

a fost remarcat și în legătură cu ceramica similară, descoperită la Poceaca (jud. Iași), Cf. I. Nestor și colaboratori, *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 45.

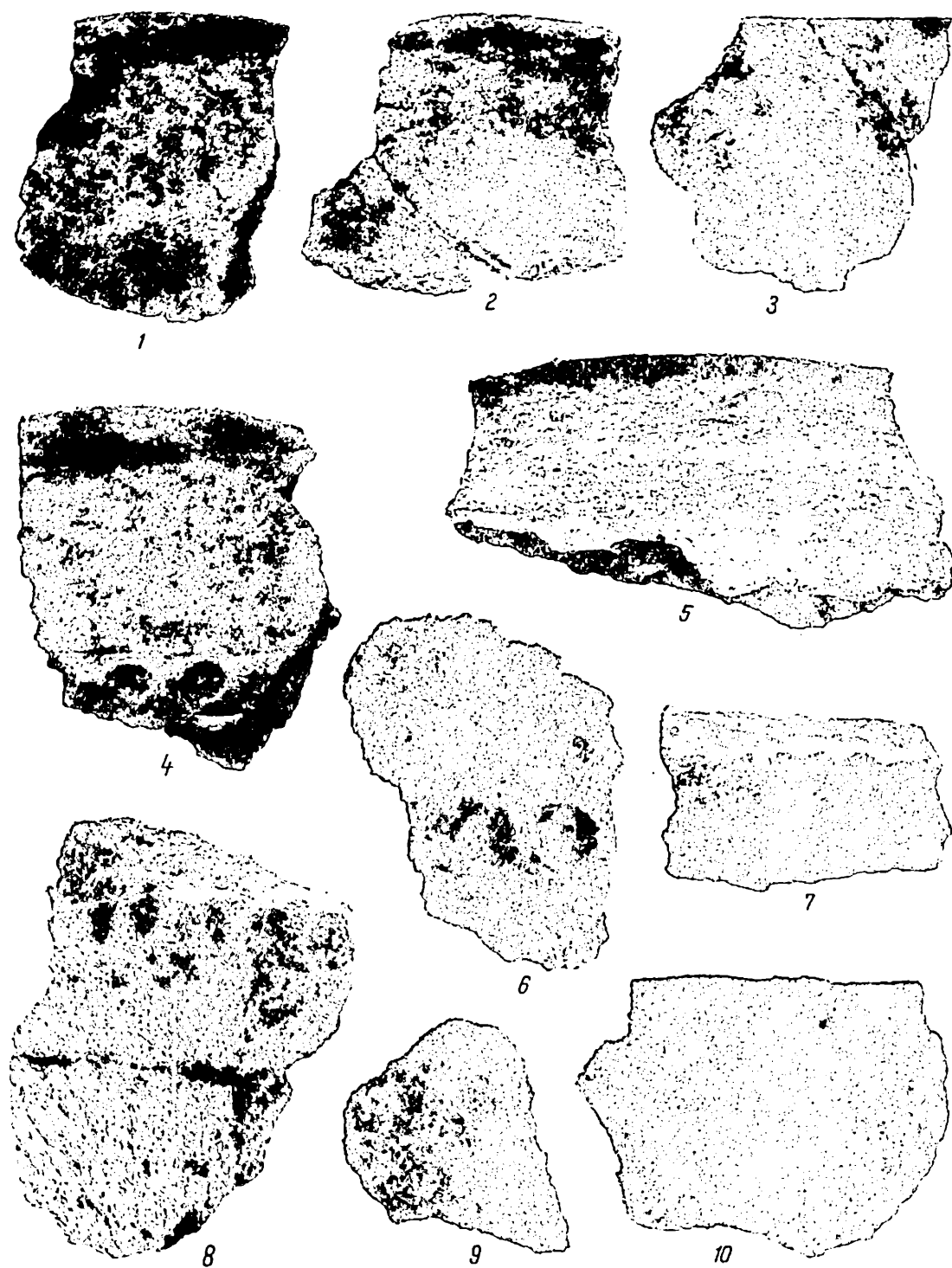

Fig. 6. — Fragmente de vase aparținând primei (1, 3—10) și celei de-a doua categorii ceramice (2). 1, 4, 6 = $3/5$; 2, 8 = $2/3$; 3 = $1/3$; 5 = $7/10$; 7 = $9/10$; 9 = $4/5$; 10 = $2/5$.

Decorul caracteristic străchinilor constă dintr-o bandă liniară orizontală, plasată imediat sub margine și compusă din două sau trei linii, sub care urmează o bandă liniară în zigzag (fig. 7/8; 10/1—4). Buza străchinilor este ornamentată cu mici linii oblice sau cu motivul în zigzag, realizat prin grupuri de linii oblice (fig. 10/2b, 3b). Uneori pe buza străchinilor se întâlnesc și mici proeminențe (fig. 10/3b).

Fig. 7. — Fragmente de torți cu buton (1—2), fragmente ceramice ornate cu motive imprimate (3, 7—9), fragmente de vase aparținând primei categorii ceramice (4—6). 1 = 9/10; 2 = 7/10; 3 = 3/5; 4 = 1/4; 5 = 1/2; 6 = 3/10; 7 = 4/5; 8—9 = 3/4.

În sfârșit, menționăm că în motivele imprimate se observă uneori urme de încrustare cu o pastă albă, în special în cazul fragmentelor ceramice de culoare neagră (fig. 11/5—6)⁹.

Pe lângă motivele imprimate, mult mai rar însă, se întâlnește și decorul incizat, respectiv canelat. Este interesant că, potrivit observațiilor noastre de până acum, acestea nu se întâlnesc separat, ci asociate cu decorul imprimat. Astfel, un fragment este ornamentat cu o bandă compusă din trei linii orizontale paralele, imprimate, liniei inferioare atașându-i-se un triunghi incizat, hașurat cu linii oblice, de asemenea incizate (fig. 11/1). Un alt fragment este ornamentat cu motivul benzii în zigzag, compusă din grupuri de linii oblice, incizate. Fiind alăturate două asemenea benzi (încadrate, respectiv despărțite de câte o linie orizontală incizată) se obține motivul în formă de „ramură de brad”. Acestui decor

⁹ Decorul incizat sau imprimat și umplut cu o pastă albă se mai întâlnește și în alte așezări din această perioadă,

la Babadag (etapele I—II) și la Mediaș, de exemplu, Cf. Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 104, fig. 8/5.

i se atașează în partea inferioară triunghiuri hașurate oblice, realizate prin linii imprimate (fig. 11/9).

Canelura se întâlnește foarte rar. Un fragment de strachină este decorat pe margine cu caneluri oblice, limitate la partea lor inferioară cu două linii orizontale paralele, imprimate (fig. 9/3). Caneluri fine se mai întâlnesc și pe toarta unei cești, menționate mai sus.

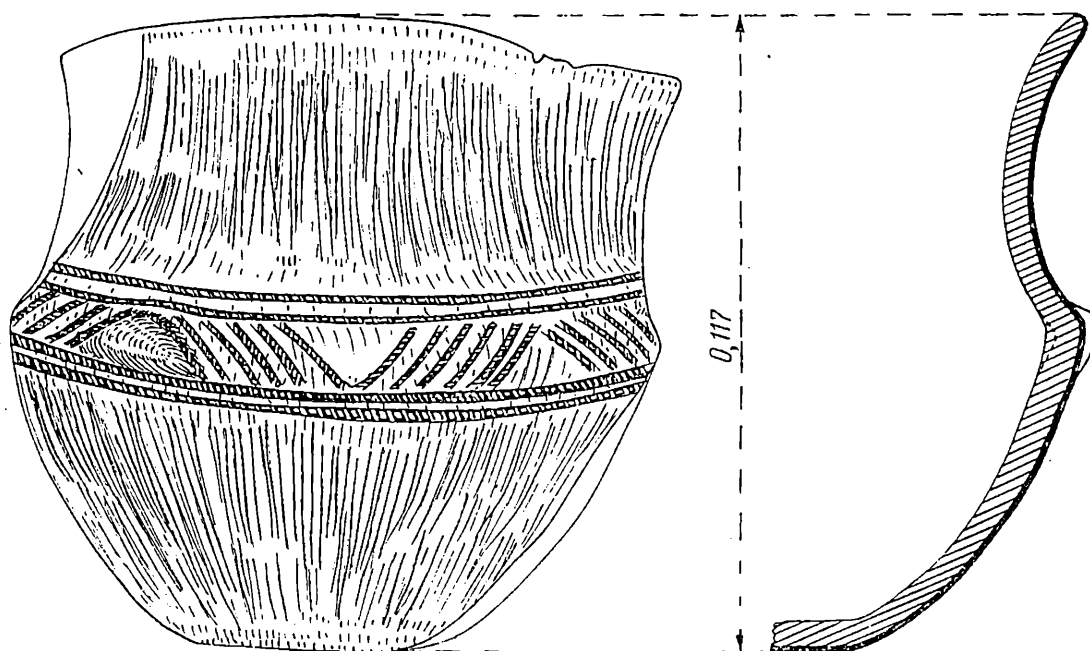

Fig. 8. — Fragment de pahar decorat cu motive imprimate. Mărire 1/2.

În privința raportului cantitativ al celor trei categorii ceramice (fără să putem preciza, deocamdată, cu exactitate) se poate afirma că majoritatea ceramicii o constituie prima categorie, urmată de cea de-a treia, ornamentată cu motive imprimate. A doua categorie este reprezentată de un procentaj cu totul redus.

Obiectele de metal lipsind deocamdată, în ceea ce privește încadrarea culturală și cronologică a așezării de la Cozia trebuie să ne sprijinim exclusiv pe materialul ceramic. Cele trei categorii ceramice stabilite în această așezare reprezintă totodată trei elemente componente, de origine diferită. Prima categorie, larg răspândită în etapa timpurie a Hallstattului¹⁰ (ca de altfel, cu anumite modificări, și în perioadele următoare), reprezintă probabil o moștenire locală din epoca

¹⁰ S. Morintz, *op. cit.*, p. 106, fig. 4/6, 5/5 (Babadag); Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 87, 94, fig. 9/4, 9, 12, 15; fig. 10/4, 12—14 (Medias); Z. Székely, *op. cit.*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 14, pl. II/1; III/1—2 (Recei); p. 23

(Cernatu); p. 33 (Porumbeni Mari); Adrian C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 332, 335 (Andrieșeni) etc.

tîrzie a bronzului. A doua categorie ceramică este cea specifică hallstattiană timpurie, de factură est-central europeană¹¹.

Dacă primele două categorii ceramice sînt răspîndite pe spații întinse, în toată perioada Hallstattului timpuriu, și chiar mai tîrziu, nefăcînd posibilă o încadrare culturală și cronologică precisă, a treia categorie de vase permite determinări mult mai exacte.

Analogiile acestei ceramici decorate cu motive imprimate se întîlnesc în aria culturii Babadag¹². În așezarea eponimă s-a putut urmări evoluția acestei civilizații în trei etape succesive. În prima fază decorul este realizat în special prin incizie, în cea de-a doua generalizîndu-se ornamentele imprimate. În a treia etapă se mențin formele ceramicii din faza anterioară, dispărînd însă ornamentul imprimat, vasele fiind în general lipsite de decor¹³. Este deci evident, că așezarea de la Cozia, caracterizată tocmai prin ceramica decorată cu motive imprimate, se încadrează în a doua fază a culturii Babadag, potrivit periodizării lui S. Morintz. Cele cîteva fragmente ceramice, avînd decorul incizat, constituie doar reminiscențe din etapa anterioară. Reamintim aici faptul că, potrivit observațiilor de pînă acum, decorul incizat apare întotdeauna asociat cu ornamentul imprimat. Expansiunea în Moldova a culturii Babadag a fost, de altfel, sesizată deja, toate descoperirile fiind încadrate în etapa mijlocie a acestei culturi¹⁴.

Trebuie remarcat că ceramica de la Cozia nu este totuși identică cu cea provenită de la Babadag. Deosebirea se manifestă atît în decorul cît și în formele vaselor. Dacă la Babadag motivul caracteristic constă din mici cercuri concentrice, asociate cu linii oblice, tangente la acestea, încadrate uneori de linii orizontale¹⁵, la Cozia ornamentul principal îl constituie banda liniară în zigzag, la care se asociază, ca motive secundare, mici cercuri stampilate. Mai mult, decorul amintit, caracteristic pentru Babadag, nici nu apare deocamdată la Cozia¹⁶. În schimb, este interesant că decorul benzii liniare în zigzag apare în toate așezările similare din Moldova, cercetate pînă în prezent: la Stoicani¹⁷, Pocreaca¹⁸ și Bradu¹⁹. Un decor asemănător se semnalează și la Babadag, fără să aibă însă aceeași importanță ca în așezarea de la Cozia²⁰. Sînt deosebiri și în ceea ce privește formele. Astfel, la Cozia nu apar, deocamdată, ceștile cu toarta supraînălțată, de tipul întîlnit la Babadag, care constituie un element specific, frecvent al acestei

¹¹ Geneza acestei ceramici, legată în general de „cultura” sau „complexul” Gáva, se pune pe seama substratului culturilor Otomani, Egyek, și Piliny, din bronzul tîrziu. Din cultura Otomani și Egyek sînt derivate proeminențele hipertrofiate, iar din cultura Piliny, tratarea specifică, roșie-neagră a suprafeței interioare, respectiv exterioare, a vaselor. Cf. K. Horedt, *op. cit.*, Baia Mare, 1966, p. 18–19; idem, *op. cit.*, în *Studii și comunicări*, Sibiu, 13, 1967, p. 151. Menționăm aici că tratarea neagră-roșie (sau mai degrabă neagră-gălbui) a suprafeței vaselor se întîlnește, într-adevăr, în a doua etapă a grupei Barca a culturii Piliny. Trebuie precizat însă, că acest procedeu, care se generalizează apoi în prima perioadă a Hallstattului, nu este originar aici, ci în sudul Cîmpiei Maghiare, de acolo ajungînd și mai la nord, în aria culturii Piliny. Cf. T. Kemenczei, *A Pilinyi Kultúra tagolása*, în *AE*, 92, 1965, 1, p. 10. Geneza și evoluția ceramicii culturii Gáva (avînd în vedere și factorul sudic în formarea ei) este discutată recent de J. Paulík, *K problematike vjhodného Slovenska v mladšej dobe bronzovej—Zur Problematik der Ostslowakei in der jüngeren Bronzezeit*, în *Sborník Slovenského*

Narodného Múzea, Historia, 8, LXII, 1968, p. 3–38 (rezumat p. 39–43).

¹² Pentru această cultură cf. S. Morintz, *op. cit.*

¹³ *Ibidem*, p. 106, 114–117.

¹⁴ *Ibidem*, p. 116–117; Al. Vulpe, *Zur mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi-Kultur)*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 119.

¹⁵ S. Morintz, *op. cit.*, p. 106, fig. 4/1; 5/1; 7/5–6, 10; 8/3, 6, 11, 13.

¹⁶ Acest decor se întîlnește în schimb la Stoicani. Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Celălaltă de la Stoicani*, în *Materialie*, I, 1953, fig. 62/10. Avînd în vedere suprafața dezvoltată relativ restrînsă (circa 150 m²), nu este exclus, ca în cursul săpăturilor viitoare, să apară acest decor și la Cozia.

¹⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, fig. 62/6–8.

¹⁸ I. Nestor și colaboratori, *op. cit.*, p. 45, fig. 5/7, 9–10, 12.

¹⁹ Al. Vulpe, *op. cit.*, fig. 7/8.

²⁰ S. Morintz, *op. cit.*, fig. 7/3 = 8/3.

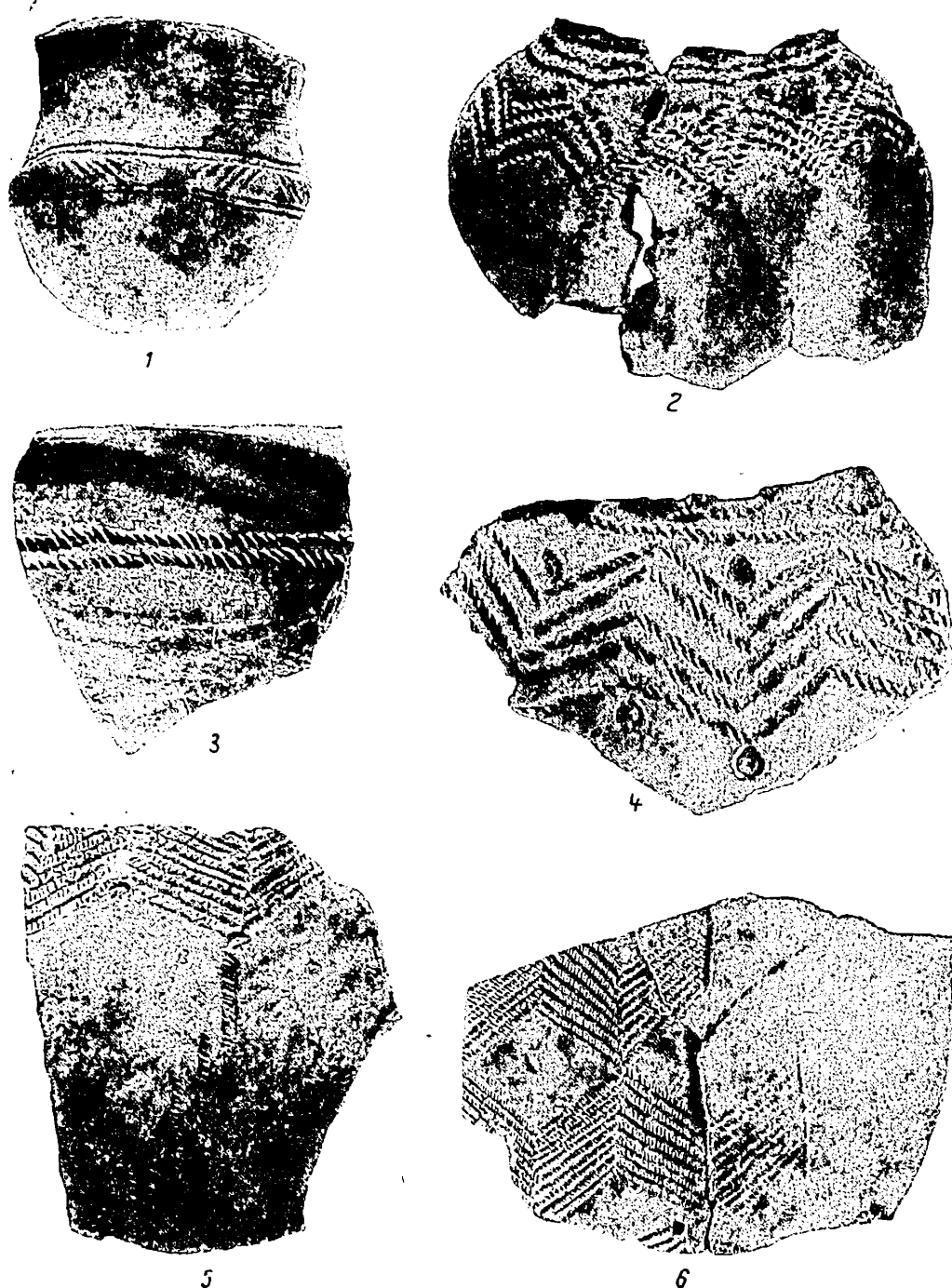

Fig. 9. — Fragmente ceramice ornamentate cu motive imprimate (1—6) și cu caneluri (3). 1 = 1/3 ; 2, 6 = 1/2 ; 3 = 8/10 ; 4 = 4/5 ; 5 = 3/5.

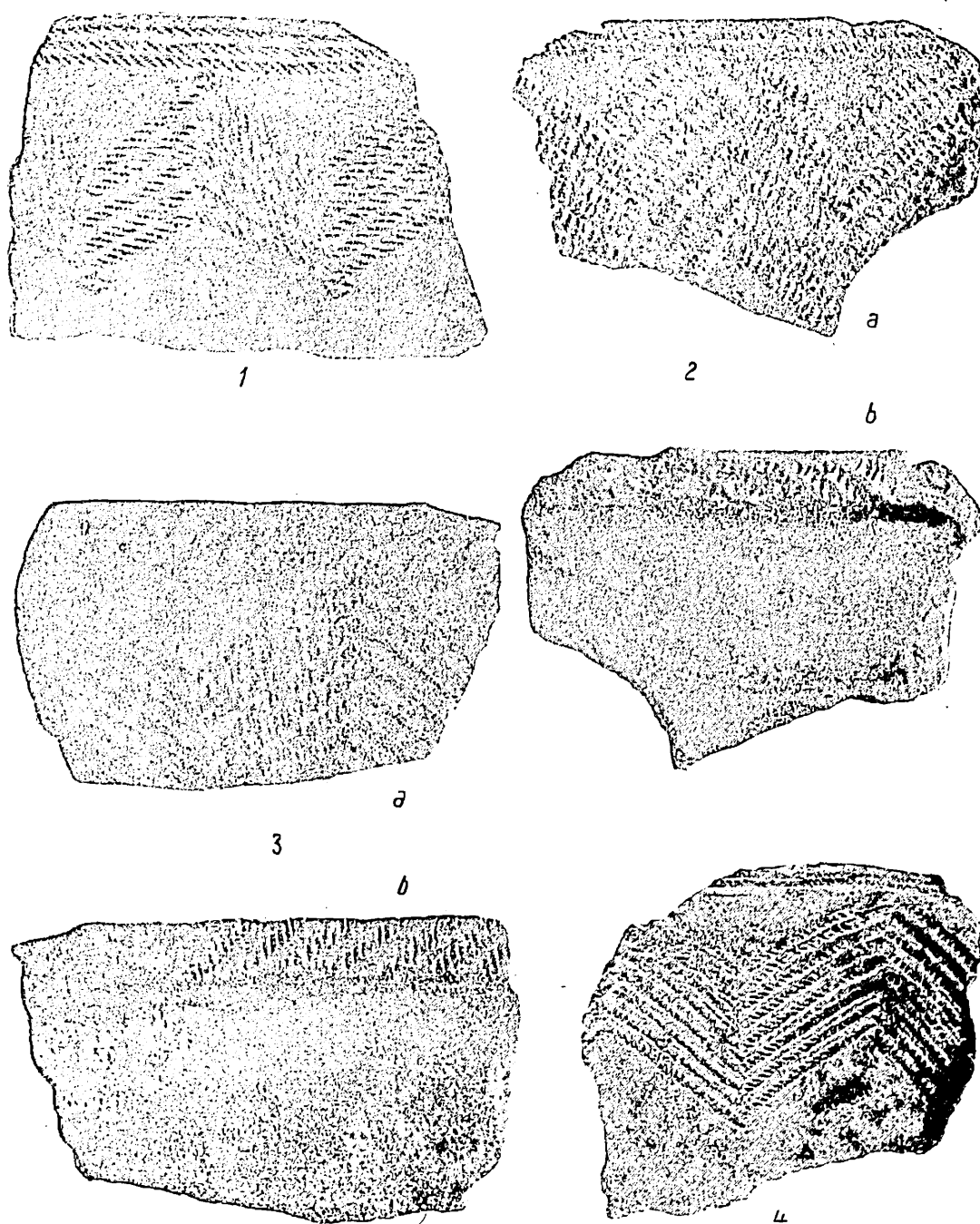

Fig. 10. — Fragmente de străchini ornamentate cu motive imprimate. 1 = 7/10; 2-3 = 6/5; 4 = 4/5.

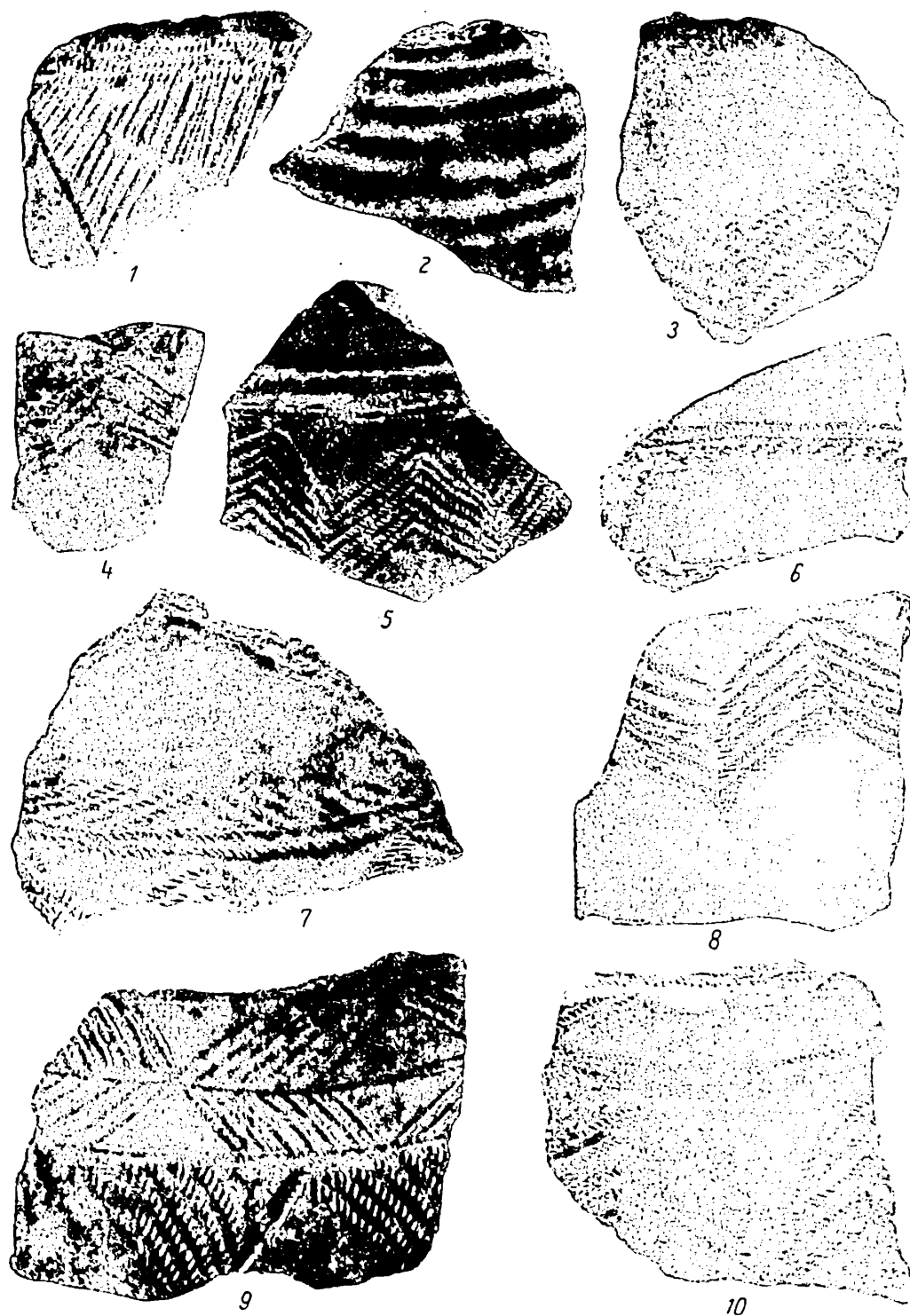

Fig. 11. — Fragmente ceramice ornamentate cu motive imprimate (3–10), cu incizii (1,9) și cu caneluri (2)
 1 = 4/5; 2, 4–6, 8 = 3/5; 3, 7, 10 = 7/10; 9 = 9/10.

așezări²¹. La Cozia în schimb, se întâlnește ceașca cu toarta supraînălțată și cu buton, nesemnălată pentru Babadag. Este interesant că, potrivit observațiilor noastre de pînă acum, la Cozia lipsesc tocmai acele elemente ale culturii Babadag (decorul cercurilor concentrice, unite prin linii oblice tangente și ceașca cu toarta supraînălțată), care apar încă din prima fază a acestei civilizații, constituind, după părerea unor cercetători, o moștenire sudică, cu analogii perfecte la Troia (VII b₂)²².

În sfîrșit, ca o altă particularitate a așezării de la Cozia trebuie remarcată proporția primei categorii ceramice (reprezentată în special prin vase în formă de sac), în inventarul arheologic al acestei așezări. Dacă în așezările hallstattiene timpurii din celelalte regiuni ale țării această categorie ceramică este în minoritate cantitativă²³, la Cozia ea constituie o majoritate netă a ceramicii. Poate nu greșim, explicînd acest fapt printr-o mai puternică manifestare aici, în Moldova, a tradițiilor din perioada tîrzie a bronzului, din cultura Noua²⁴. În schimb, în aria inițială a culturii Babadag (inclusiv în așezarea eponimă) o moștenire culturală din complexul Noua-Sabatinovka este considerată încă discutabilă²⁵.

Materialul comparativ fiind încă insuficient nu insistăm mai mult asupra apropiierilor și deosebirilor existente între materialul așezărilor de la Babadag și Cozia. Dar, chiar pe baza acestor cîteva constatări se poate presupune că în a doua etapă de dezvoltare a sa, cultura Babadag se manifestă în Moldova²⁶ cu anumite particularități locale. Pe baza observațiilor de pînă acum de la Cozia,

²¹ *Ibidem*, p. 106, 114–115, fig. 4/1, 2, 4; 5/1–3; 6/1, 4.

²² *Ibidem*, p. 114–116. Cf. și Eugenia Zaharia și S. Morintz, *op. cit.*, p. 457.

²³ La Mediaș, de pildă, această categorie constituie circa 1/3 a ceramicii. Cf. Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 94. În așezarea de la Babadag majoritatea ceramicii o constituie vasele hallstattiene cu peretele exterior bine lustruit. Cf. S. Morintz, *op. cit.*, p. 105–106.

²⁴ Pentru cultura Noua, vezi A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *AM*, II–III, 1964, p. 143–216. Tipul cel mai frecvent al ceramicii acestei culturi este tocmai vasul în formă de sac, cu multiplele sale variante, reprezentat printr-un procentaj de peste 50 % (*ibidem*, p. 152, 157), și constituind o moștenire din culturile Monteoru și Belopotok-Costișă, cu unele influențe răsăritene, de tip Sruby (*ibidem*, p. 165, 167, 182–183). În ceea ce privește contribuția culturii Noua la geneza Hallstattului timpuriu, Eugenia Zaharia consideră că dintre toate culturile bronzului tîrziu din Transilvania, cultura Noua transmite epocii următoare cele mai puține elemente — poate vasul în formă de sac, cu brlu sau cu toartă (Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 98). Z. Székely pune în legătură vasele în formă de sac de la Reci de asemenea în cultura Noua (*op. cit.*, Sf. Gheorghe, 1966, p. 14).

În legătură cu căile de integrare a elementelor de tradiție Noua în aspectul din Moldova al culturii Babadag putem să avem în vedere următoarele fapte. Prezența moștenirilor culturale de tip Noua în perioada următoare, hallstattiană timpurie, din Moldova a fost deja remarcată (A. C. Florescu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 335). Se poate deci admite o influență indirectă a culturii Noua, prin intermediul aspectelor hallstattiene care preced orizontul Babadag din Moldova. Manifestarea mai puternică a tradițiilor culturii Noua în Moldova este cu atât mai explicabilă, cu cît, așa cum se crede, în regiunile extracarpatice cultura Noua are o durată mai lungă ca în partea ves-

tică a ariei sale (în legătură cu această problemă cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Конец бронзового и начало ранне-железного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 151–152; A. C. Florescu, *op. cit.*, în *AM*, II–III, 1964, p. 190–191). Noile descoperiri justifică această ipoteză. Astfel, la Tăvădărești (fost Gura Ghionoalei și Banca) (jud. Bacău), suprapunînd un strat corespunzător fazei Noua II, s-a descoperit o etapă nouă, tîrzie a acestei culturi. Această nouă etapă, din care a dispărut tipul de așezare „cenușar”, oglindește deja contactul cu centrele vestice hallstattiene în curs de formare, constituind trecerea de la cultura Noua la Hallstattul timpuriu. Cf. Marilena Florescu și Viorel Căpitanu, *Cîteva observații privind sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în lumina cercetărilor din regiunea Bacău* (rezumat), în *Revista muzeelor*, II, 1965, număr special, p. 422–423. Aceași lucrare, cu unele modificări: *Cîteva observații privitoare la sfîrșitul epocii bronzului în lumina ultimelor cercetări arheologice efectuate de Muzeul de istorie din Bacău*, în *Carpica*, I, 1968, p. 35–47 (Pentru Tăvădărești-Banca, cf. p. 44–46). Pe baza descoperirilor de la Teiuș și Sebeș, s-a emis recent ipoteza continuării unui aspect Noua în cursul perioadei Hallstatt A și în Transilvania, cf. K. Horedt, *op. cit.*, în *Studii și comunicări*, Sibiu, 13, 1967, p. 152–153.

²⁵ S. Morintz, *op. cit.*, p. 111. Doar în legătură cu ornamentele ce constau din linii incizate se presupune eventualitatea unei moșteniri din bronzul tîrziu.

²⁶ În afară de Cozia, cultura Babadag este reprezentată, deocamdată, în Moldova prin așezările de la Stoicani, Pocreaca și Bradu (cf. notele 17–19). Mai menționăm că la Răusenii (jud. Botoșani), pe cele Două Movile, s-au descoperit fragmente ceramice hallstattiene cu decor incizat. Un fragment pare să fie decorat cu motive imprimate. Cf. I. Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răusenii*, în *AM*, I, 1961, p. 303, fig. 4/2.

precum și de la alte așezări din Moldova, particularitățile principale ar fi proporția deosebită a componentei locale, probabil de tradiție Noua, unele motive ornamentale proprii și lipsa unor elemente arhaice ale culturii Babadag.

O ultimă problemă, pe care va trebui să o discutăm, este încadrarea cronologică a așezării de la Cozia. Un prim punct de plecare ne oferă în această privință rezultatele obținute, pe cale stratigrafică, în așezarea de la Babadag. Prima fază de aici a fost datată, pe baza legăturilor cu Troia și cu Europa centrală, în Hallstatt A₂ (sec. XI î.e.n.), după cronologia lui H. Müller-Karpe²⁷. Ultima fază, avînd în vedere sincronismele cu cultura Basarabi, a fost datată în perioada de trecere de la Hallstattul timpuriu la cel mijlociu, în sec. VIII—VII î.e.n.²⁸. În consecință, faza mijlocie, care ne interesează în mod deosebit, a fost datată în Hallstatt B (sec. X—IX î.e.n.)²⁹. Această datare se sprijină și pe observațiile de la Brașov-Pățicel, unde, într-o așezare hallstattiană analogă cu cea de la Mediaș și datată în Hallstatt B, a apărut și un fragment ceramic caracteristic pentru etapa mijlocie Babadag³⁰. Recent, Eugenia Zaharia sincronizînd faza Babadag II cu nivelurile I—II de la Mediaș, le încadrează, de asemenea, în perioada Hallstatt B³¹. În sfîrșit, pentru încadrarea cronologică a aspectului Babadag II din Moldova, este deosebit de importantă descoperirea în așezarea de la Bradu (jud. Bacău) a unei fibule de tip egean cu corpul „umflat” (Fibel mit geschwollenem Bügel), datat în bazinul răsăritean al Mării Mediterane în sec. X—IX î.e.n.³². Prin urmare, toate aceste datări obținute pe căi diferite, converg spre aceeași încadrare cronologică a etapei Babadag II: în Hallstatt B, mai precis în B₁ și B₂ (sec. X—IX î.e.n.). Trebuie menționat că acestei datări contravine încadrarea cronologică (făcută aproape cu două decenii în urmă) a așezării hallstattiene de la Stoicani, în care s-au descoperit și fragmente ceramice cu decor imprimat, de tip Babadag II³³. Această așezare a fost datată în sec. VII—VI î.e.n., sprijinindu-se pe analogiile cu materialul provenit din cimitirul hallstattian din aceeași localitate³⁴. Nu este însă exclus că evoluția așezării de la Stoicani cuprinde mai multe etape (așa cum a presupus și prof. M. Petrescu-Dîmbovița³⁵), faza cea mai veche fiind anterioară secolului VII î.e.n., și corespunzînd orizontului Babadag II din Moldova³⁶. Prin urmare, poate cea

²⁷ S. Morintz, *op. cit.*, p. 115. Această datare este acceptată și de Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 102. D. Berciu datează, în schimb, această etapă încă din Hallstatt A₁ (sec. XII î.e.n.) Cf. D. Berciu, în D. M. Pippidi și D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 85; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 230—231 și fig. 25 (tabel cronologic). Nu se poate trece cu vederea nici faptul că în ultimii ani s-au exprimat îndoieli în legătură cu datarea stratului Troia VIIb₂ în sec. XII î.e.n. Astfel W. Kimmig consideră că această etapă durează în realitate pînă în sec. VIII—VII î.e.n. Cf. *Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Ein archäologisch-historischer Versuch*, în *Studien aus Alteuropa*, Teil I, Köln-Graz, 1964, p. 249.

²⁸ S. Morintz, *op. cit.*, p. 117.

²⁹ *Ibidem*, p. 115. De fapt, această etapă nu cuprinde toată perioada Hallstatt B, ci numai etapele B₁ și B₂, după cronologia lui H. Müller-Karpe.

³⁰ S. Morintz, *op. cit.*, p. 116.

³¹ Eugenia Zaharia, *op. cit.*, p. 102.

³² Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 119, fig. 8.

³³ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 132—144, 154—155, fig. 62.

³⁴ *Ibidem*, p. 143—144, 155. Necropola hallstattiană de la Stoicani cuprinde două faze. Prima este datată pe baza fibulei de fier de tip Glăsinac în sec. VII, iar cea de-a doua în sec. VI î.e.n. Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 198—199.

³⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Stoicani*, în *Materiale*, I, 1953, p. 143, 155.

³⁶ Trebuie să avem în vedere pe de o parte faptul că din inventarul mormintelor hallstattiene de la Stoicani lipsește ceramica cu decor imprimat de tip Babadag II. Nu avem deci un indiciu direct pentru contemporaneitatea acestei ceramici cu orizontul datat prin fibula de tip Glăsinac. Pe de altă parte, ceramica cu decor imprimat apare numai în unele din gropile hallstattiene, descoperite în așezarea de la Stoicani.

mai importantă problemă care va trebui urmărită în viitor este limita cronologică superioară a aspectului Babadag din Moldova. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, potrivit cunoștințelor noastre, în Moldova nu s-a identificat încă nici o descoperire corespunzătoare ultimei faze a culturii Babadag, ceea ce subliniază încă o dată evoluția oarecum independentă a acestei culturi, după pătrunderea ei în Moldova ³⁷.

ATTILA LÁSZLÓ

UN HABITAT HALLSTATTIEN À COZIA (DÉP. DE JASSY)

R É S U M É

Le village de Cozia est situé aux confins nord-est du Plateau Central Moldave. L'habitat hallstattien se trouve sur la colline appelée « La Costică Aruxandei » qui s'élève au-dessus de la plaine de la Jijia (fig. 1). La couche de culture hallstattienne a une épaisseur moyenne de 0,40 m, superposée à une autre couche appartenant à la culture Cucuteni. L'objet de notre travail est seulement l'habitat du premier âge du fer.

A l'occasion des sondages de 1966—1967 (fig. 2), on a découvert deux habitations en forme de hutte (fig. 3 a—b). Les deux ont une forme rectangulaire avec les coins arrondis et ayant chacune un foyer enduit avec de l'argile, directement sur le sol. Dans les coins sud-est et sud-ouest de la hutte n° 2, on a constaté des traces de piliers. Tenant compte du fait que dans les coins opposés on n'a pas découvert de traces pareilles, on peut supposer que la hutte avait un toit incliné d'un seul côté.

Parmi les outils découverts on mentionne un racloir en silex, une pierre à aiguiser (fig. 4/3) et deux fusaïoles en argile (fig. 4/1—2). Très intéressante est également une pièce en argile, dont la destination n'a pas encore été précisée (fig. 4/4 a—b).

La céramique, très fragmentaire, peut être divisée en trois catégories. La première catégorie est caractérisée en général par une pâte non homogène, ayant dans sa composition des tessons de poterie broyés. La cuisson n'est pas uniforme, la couleur variant du gris foncé au marron et au brique. Il y a également des vases plus soignés, avec des surfaces lisses et même polies, mais en quantité moindre. La forme principale de cette catégorie de vases est constituée par des variantes de pots et des vases en forme de sac (fig. 5/1—7, 12—23; 6/1, 3—10; 7/4—6) ainsi que des écuelles (fig. 5/8—11). Le décor de ces vases consiste en bandes alvéolées et en petites proéminences (fig. 6/3—4, 6—9; 7/5).

La deuxième catégorie céramique est caractérisée par la couleur noire polie de la face extérieure des vases. La face intérieure est d'habitude rouge brique, ou, en général, d'une couleur plus claire. Comme forme, on rencontre de grandes urnes bitronconiques ou pansues, avec le col évasé (fig. 5/24—26; 6/2). Un seul fragment est orné de cannelures (fig. 11/1).

La troisième catégorie céramique est caractérisée par une pâte de qualité, compacte, assez uniformément cuite. La couleur varie du noir au gris et au marron, avec des nuances rougeâtres et jaunâtres. Le répertoire des formes est varié; il y a des écuelles (fig. 9/3; 10/1—4), des gobelets (fig. 8=9/1), des bols (fig. 9/2), des vases à l'épaule prononcée (fig. 11/7, 10), et de gros vases pansus et bitronconiques. On a également découvert deux boutons, provenant de tasses à anse surélevée et avec bouton (fig. 7/1—2).

³⁷ Lucrarea de față a fost prezentată la cea de-a XV-a sesiune științifică a Universității „Al. I. Cuza” din Iași (octombrie 1968).

La principale caractéristique de cette catégorie céramique est le décor réalisé par la technique de l'impression (il s'agit du décor considéré dans la littérature de spécialité comme imprimés avec le « torques »). Le motif principal est une bande linéaire, en zigzag (fig. 7/7—9 ; 9/2, 4—6 ; 10/1—4 ; 11/3—5, 7—8, 10) qui souvent est bordée à l'extrémité supérieure d'une bande linéaire horizontale (fig. 7/8—9 ; 9/2, 4 ; 10/1—4 ; 11/5, 7, 10). Comme motifs secondaires on rencontre de simples alvéoles ou de petits cercles imprimés, ayant au milieu une croix, un point ou un autre petit cercle (fig. 7/7—8 ; 9/2, 4—6 ; 10/1 ; 11/3—4, 8, 10). Un autre motif est une bande en zigzag formée par des groupes de lignes parallèles, obliques, inclinées à gauche et à droite (fig. 8=9/1 ; 11/7). Rarement on rencontre aussi des triangles hachurés obliquement (fig. 11/9) et de petites bandes en relief à encoches de courtes lignes imprimées (fig. 11/5—6). Sur les motifs imprimés on observe parfois des traces d'incrustation avec une pâte blanche (fig. 11/5—6).

Peu fréquemment, à côté des motifs imprimés, on rencontre également le décor incisé (fig. 11/1, 9), respectivement cannelé (fig. 9/3). Il est intéressant de noter qu'on ne rencontre pas ces incisions et ces cannelures séparément, mais associées au décor imprimé.

En majorité, la céramique appartient à la première catégorie, suivie de la troisième, ornée de motifs imprimés. La deuxième catégorie est représentée dans une proportion réduite. Les trois catégories céramiques représentent trois éléments composants d'origines diverses. La première catégorie fait partie probablement d'un héritage local de l'époque tardive du bronze. La deuxième catégorie est la céramique spécifiquement hallstattienne ancienne, de facture est-centrale-européenne. La troisième catégorie céramique permet des déterminations beaucoup plus exactes. Les analogies de cette céramique décorée avec des motifs imprimés se retrouvent dans l'aire de la culture Babadag (note 12), dans sa deuxième phase de développement. La céramique de Cozia n'est cependant pas identique à la céramique de Babadag. Le décor des cercles concentriques, unis par des lignes obliques tangentes, qui sont caractéristiques pour l'habitat de Babadag, est absent jusqu'à présent, dans l'habitat de Cozia. Il manque également la tasse à anse surélevée, du type rencontré à Babadag. A Cozia sont donc absents précisément les éléments du type Babadag, qui apparaissent lors même de la première phase de cette civilisation, constituant, selon l'avis de certains chercheurs, un héritage du Sud, ayant des analogies parfaites à Troie (VII b₂). De même, à la différence de l'habitat de Babadag, à Cozia l'ornement principal est la bande linéaire en zigzag, où sont associés, comme motifs secondaires, de petits cercles estampillés. Une autre particularité de l'habitat de Cozia est la prépondérance quantitative de la première catégorie céramique, représentée surtout par les vases en forme de sac. Ces particularités résultent probablement d'une plus puissante manifestation, en Moldavie, des traditions de la période tardive du bronze, de la culture de Noua.

Pour l'encadrement chronologique de l'habitat de Cozia, on pourrait se fonder sur les résultats obtenus par voie stratigraphique dans l'habitat de Babadag (notes 31—33), sur les observations concernant les habitats de Brașov-Pățicel (note 34) et Mediaș (note 35), ainsi que sur la découverte d'une fibule du type égéen dans l'habitat de Bradu (note 36). Tenant compte de ces résultats, l'habitat de Cozia s'encadrerait dans la période Hallstatt B, d'après la chronologie de H. Müller-Karpe.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — L'habitat hallstattien vu de la plaine de la Jijia.

Fig. 2. — Le plan général des fouilles (1966—1967).

Fig. 3. — La hutte n° 1 (a), la hutte n° 2 (b), plan et profil. 1 — fragments de foyer ; 2 — pierres plates ; 3 — fragments de torchis calciné ; 4 — fragments céramiques ; 5 — pierres ; 6 — traces de brûlure ; 7 — terre labourée ; 8 — couche de culture hallstattienne ; 9 — terre de remplissage des huttes hallstattiennes ; 10 — couche de culture cucutenienne ; 11 — terre vierge.

Fig. 4. — Fusaïoles (1—2), pierre à aiguiser (3), pièce en argile (4 a—b). 1, 2 = 1/2 ; 3 = 2/5 ; 4a = 3/4 ; 4b = 1/2 gr. nat.

Fig. 5. — Profils de pots et vases en forme de sac (1—7, 12—23) et écuelles (8—11), appartenant à la première catégorie céramique (1/2 gr. nat); fragments de la deuxième catégorie céramique (24—26).

Fig. 6. — Fragments de vases appartenant à la première (1,3—10) et à la deuxième catégorie céramique (2). 1, 4, 6 = 3/5; 2, 8 = 2/3; 3 = 1/3; 5 = 7/10; 7 = 9/10; 9 = 4/5; 10 = 2/5 gr. nat.

Fig. 7. — Fragments d'anses à bouton (1—2), fragments céramiques à motifs imprimés (3, 7—9), fragments des vases appartenant à la première catégorie céramique (4—6). 1 = 9/10; 2 = 7/10; 3 = 3/5; 4 = 1/4; 5 = 1/2; 6 = 3/10; 7 = 4/5; 8—9 = 3/4 gr. nat.

Fig. 8. — Fragment de gobelet à motifs imprimés. 1/2 gr. nat.

Fig. 9. — Fragments céramiques à motifs imprimés (1—6) et à cannelures (3). 1 = 1/3; 2, 6 = 1/2; 3 = 8/10; 4 = 4/5; 5 = 3/5 gr. nat.

Fig. 10. — Fragments d'écuelles à motifs imprimés. 1 = 7/10; 2, 3 = 6/5; 4 = 4/5 gr. nat.

Fig. 11. — Fragments céramiques à motifs imprimés (3—10), à incisions (1, 9) et à cannelures (2). 1 = 4/5; 2, 4 — 6, 8 = 3/5; 3, 7, 10 = 7/10; 9 = 9/10 gr. nat.

CETATEA DACO-GETICĂ DE LA BRĂHĂȘEȘTI (JUD. GALAȚI)

CONTRIBUȚII LA ISTORIA DACILOR DIN SUDUL MOLDOVEI

După sondajele arheologice făcute de C. Solomon¹, în 1929, la „Cetățuia” situată în capul dealului dintre Craioveni și Cosițeni², comuna Brăhășești, județul Galați, s-a emis ipoteza existenței unei cetăți, cu caracter temporar, construită de Ștefan cel Mare la începutul campaniei din 1476³, admisă de unii cercetători ai epocii lui Ștefan cel Mare. Astfel, colectivul de cercetări arheologice al șantierului Poiana-Tecuci, cu ocazia unor cercetări de suprafață făcute în împrejurimile acestei localități, admite că identificarea făcută de C. Solomon este plauzibilă⁴. I. Focșăneanu și Gh. Diaconu admit construirea unei tabere întărite în valea Berheciului⁵, iar Mircea D. Matei socotește că în valea Berheciului „a existat o altă cetate de pământ, de felul celei de la Birlad, cele două cetăți fiind contemporane”⁶. Tratatul de istorie a României pomeneste de tabăra din valea Berheciului⁷, iar R. Rosetti o socotește „adunare”, deși în altă ocazie crede că ipoteza ar putea fi „plauzibilă”, dar ea nu este dovedită de nici un document⁸. Alți istorici ca N. Iorga, C. C. Giurescu și V. Vătășianu⁹ au manifestat rezerve, iar N. Grigoraș afirmă că argumentele lui C. Solomon nu sînt convingătoare, cetatea fiind „mult mai veche”¹⁰. La această diversitate de păreri adăugăm și precizarea lui C. Solomon că în timpul săpăturilor, au fost găsite, „în partea de nord-vest a incintei într-un mare număr, cioburi de vase antice (getice și grecești)”¹¹.

¹ Constantin Solomon, *Cetățuia din valea Berheciului*, în *BCMI*, XXII, 59, 1929, p. 34–39.

² *Marele dicționar geografic al României*, II, București, 1899, p. 351.

³ C. Solomon, *op. cit.*, p. 38.

⁴ Șantierul Poiana, în *SCIV*, III, 1952, p. 214.

⁵ I. Focșăneanu, Gh. Diaconu, *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, Edit. Academiei, 1956, p. 133.

⁶ Mircea D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Birlad*, în *SCIV*, X, 1, 1959, p. 129; M. D. Matei și L. Chițescu, *Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе*,

în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 456.; M. D. Matei, L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes moldaves au Moyen Age*, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 322, n. 9.

⁷ B. Cimpina și M. Berza, în *Istoria României*, II, Edit. Academiei, p. 520.

⁸ R. Rosetti, *Istoria artei militare a românilor*, București, 1947, p. 239, n.1.

⁹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, Edit. Academiei, 1959, p. 711.

¹⁰ N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești, originea lor*, Iași, 1946, p. 2.

¹¹ C. Solomon, *op. cit.*, p. 35.

C. Solomon își sprijină ipoteza pe două argumente: o spadă găsită, după relatarea posesorului ei de atunci, pe „cetățuie”, „cu vreo trei zeci de ani în urmă” (față de 1929, data executării sondajelor) și scrisoarea lui Ștefan cel Mare din 11 iunie 1476, dată în valea Berheciului, și prin care mulțumește brașovenilor pentru veștile trimise rugându-i să-i trimită, în continuare, știri „omnibus partibus” și să nu admită trimiteri de grâu și alte produse alimentare în Țara Românească¹².

Nu contestăm discuția făcută de C. Solomon în legătură cu proveniența și datarea sabiei, dar trebuie să subliniem faptul că ea singură nu poate documenta existența unei tabere militare, care după aprecierea sa ar fi durat o lună de zile¹³, deoarece în timpul sondajelor făcute în 1929, ca și în periegehea efectuată de noi, nu s-a găsit nici un fragment de ceramică feudală, ci numai resturi de ceramică dacică.

Referindu-se la cel de-al doilea argument, scrisoarea din 11 iunie 1476, socotim că el nu poate fi luat în considerare, deoarece Ștefan cel Mare nu amintește existența unui „campo”, a unei tabere așa cum se întâmplă în scrisoarea din 5 iunie 1476, adresată tot brașovenilor din Birlad, unde într-adevăr Ștefan a construit o cetate de pământ¹⁴. Veștile aduse de la brașoveni l-au aflat pe Ștefan cel Mare undeva pe valea Berheciului, în orice caz sigur la nord de linia Birlad—Priponești—Gohor—Corcioveni, deoarece nu avea nici o rațiune mărșăluirea pe această direcție spre bazinul inferior al văii Siretului, pentru ca de aici să se retragă spre Bacău și Roman. Este mult mai logic să credem că Ștefan cel Mare a traversat valea Berheciului prin partea ei centrală sau chiar nordică pentru a ieși la Adjud sau Bacău, puncte principale pe cele două drumuri transilvane, drumul Brașovului și drumul Ghimeșului, pentru a se întâlni cu armata lui Matei Corvin.

De altfel, nici unul din documentele contemporane campaniei din 1476 nu dovedesc staționarea lui Ștefan cel Mare în valea Berheciului, pe o perioadă mai lungă „aproape o lună”, în care timp el să fi construit cetatea de pământ. Aceeași este situația și cu cetatea de pământ de la Birlad, care cu siguranță n-a fost ridicată în perioada 22 mai—6 iunie, când Ștefan cel Mare era la Iași¹⁵, ci cu mult înainte, ea datînd poate din timpul campaniei anterioare, 1475. Din diferite descrieri ale campaniei lui Mahomed al II-lea, făcute de martori oculari ca Angiolello și Seadeddin, se poate observa că Ștefan, cel puțin după ce își dă seama că nu va primi ajutor de la Matei Corvin (și aceasta coincide, se pare, cu intrarea turcilor în Moldova)¹⁶ n-a mai intenționat să organizeze o rezistență în Moldova de Jos, ci a adoptat tactica distrugerii tuturor surselor de aprovizionare, retrăgîndu-se spre Valea Albă, „Entrassimo per il pase — notează Angiolello — dove trovavamo tutte le ville et luochi abbsendonate et le campagne abrugiante”¹⁷. Referirile lui Balthasar de Piscia, cu privire la construirea unei

¹² Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, II, p. 340—341, CLI.

¹³ C. Solomon, *op. cit.*, p. 38.

¹⁴ M. D. Matei, *op. cit.*, p. 116—134; M. D. Matei și L. Chițescu, *op. cit.*, p. 439—465.

¹⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, I, București, 1913, p. 208—209.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 173.

¹⁷ Donado da Lezze, *Historia turchesca (1300—1514)*, ed. I. Ursu, București, 1909, p. 88. Informații asemănătoare și la Seadeddin: „L'armée marcha pendant plusieurs jours sans savoir où elle alloit, sans trouver de vivres et sans pouvoir dormir n'ayant pas d'autres matelas que la terre et d'autres coussins que des pierres pour se reposer”; I. Ursu, *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914, p. 198—199.

cetăți la Dunăre, unde Ștefan „a mers cu 40 000 de soldați”¹⁸, sînt inexacte, căci, așa cum s-a arătat¹⁹, informațiile date nu rezistă criticii istorice.

Turcii au intrat în Moldova, venind dinspre Brăila, și argumentele lui R. Rosetti²⁰ ni se par convingătoare, pe la sfîrșitul lunii iunie sau începutul lui iulie²¹, înaintînd pe valea Siretului spre Suceava, astfel că ridicarea unei cetăți de pămînt la confluența văilor Berheciului și Zeletinului este lipsită de orice rațiune strategică.

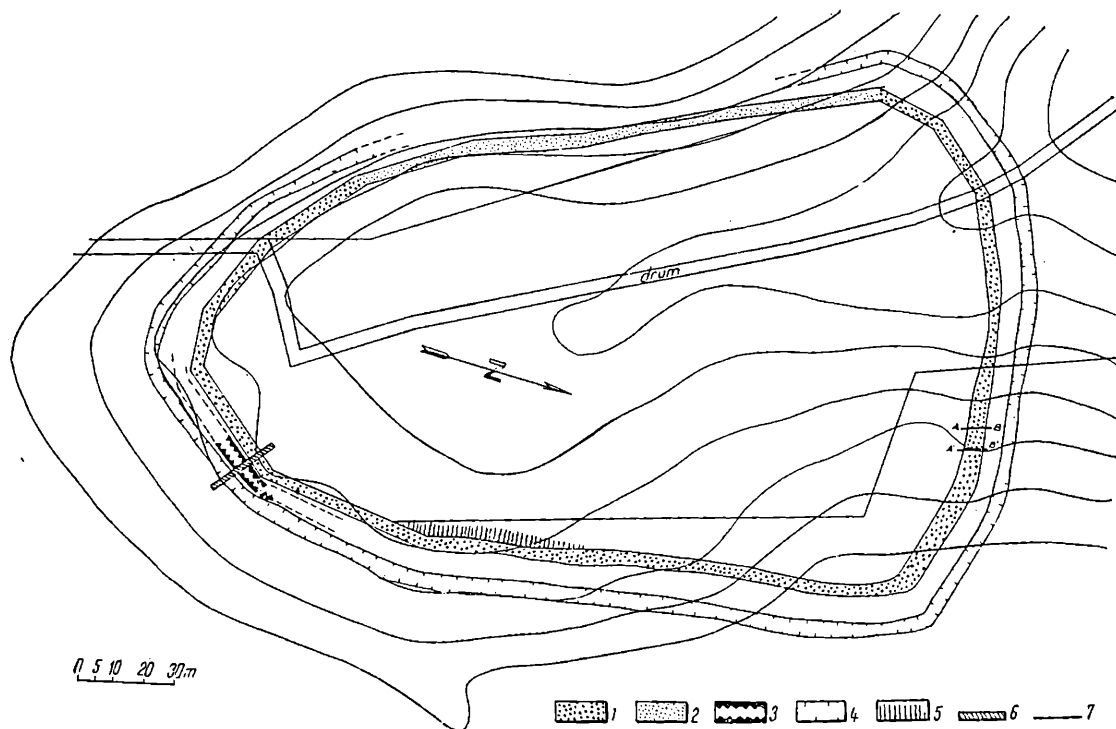

Fig. 1. — Planul cetății de pămînt de la Brăhășești: 1, zona palisadei cu lipitură calcinată; 2, zona palisadei cu lipitură necalcinată; 3, șanțul I; 4, șanțul II; 5, urma argilei verzui în arătură; 6, secțiunea I — 1967; 7, locul profilurilor de pe latura nordică.

Cu ocazia unei cercetări făcute la începutul lunii octombrie 1967, am găsit un mare număr de fragmente ceramice din epoca dacică (Latène II), și nu am observat nici o dovadă materială din secolul al XV-lea. Cercetarea noastră, din întâmplare, a fost efectuată într-un moment cînd se executau lucrări de terasare cu plugul, pe dealul unde este situată cetatea. Cu un an mai înainte, în 1966, cetatea a mai fost arată la o adîncime de 0,60 m, iar în 1967, în perioada cînd efectuam noi cercetarea, se distrugea aproape complet latura de est. Făcînd intervențiile necesare, pentru sistarea acestei acțiuni, am revenit, tot în perioada respectivă, pentru a face un sondaj la sistemul de apărare, într-o porțiune care nu fusese deranjată.

¹⁸ C. Esarcu, *Documente istorice descoperite în arhivele Italiei*, București, 1878, p. 85.

¹⁹ I. Ursu, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 129.

²⁰ R. Rosetti, *op. cit.*, p. 238 n. 8.

²¹ I. Ursu, *op. cit.* p. 129; R. Rosetti, *op. cit.*, p. 239.

Cetatea de la Brăhășești este situată pe terasa mijlocie de la confluența Zeletinului cu Berheciul, în partea de sud a dealului pe care sînt situate satele Cosițeni și Corcioveni. Valea Berheciului pe aval este cu mult mai deschisă, creînd pentru cetate o perspectivă pînă aproape de confluența acesteia cu valea Birladului. În prezent, podul terasei este înconjurat de o fișie de lipitură calcinată la roșu, a cărei lățime variază între 2 și 4 m, iar grosimea între 0,60—0,90 m. Aceasta reprezintă urma fostei palisade construită din pari de lemn și pămînt amestecat cu paie și distrusă printr-un puternic incendiu. În plan cetatea prezintă o formă neregulată aproape elipsoidală (fig. 1).

După observațiile de la suprafață, mai ales în urma arăturii s-a constatat că centura palisadei n-a fost incendiată decît pe laturile de nord, est și sud, latura vestică neprezentînd urme de arsură. În prezent, această din urmă latură este distrusă prin terasările pentru vie începute din anul 1965, iar celelalte trei, distruse ulterior, cu excepția unei porțiuni pe latura de sud-est. Cantitatea de moloz de-a lungul fostei palisade este neuniformă. Acest lucru se poate vedea pe latura de nord-est care se găsește pe versantul înclinat ce făcea accesul la palisadă mai ușor, din partea unor asediatori. Prin urmare, acolo unde terenul nu oferea condiții naturale optime de apărare s-a procedat la o supradimensionare a palisadei. În zona unde s-a executat sondajul nostru zidul trecea pe la fruntea terasei; atragem atenția însă că zidul la care ne referim nu urmează întotdeauna această formă a terenului.

Sondajul nostru a constatat dintr-un șanț de $22,50 \times 2$ m, trasat perpendicular pe latura de sud-est a cetății. Capătul de nord al secțiunii a pătruns cu cîțiva metri în incinta cetății, iar cel de sud, prelungindu-se dincolo de șanțul de apărare exterior, care se observă la suprafața terenului ca o bandă mai închisă, paralelă cu palisada.

Conform observațiilor prilejuite de executarea secțiunii noastre, sistemul de fortificație se prezintă astfel: în interiorul incintei, lîngă palisadă s-a observat în profil o lentilă de argilă îngropată, în continuarea căreia se află o zonă de moloz roșu, reprezentînd urmele palisadei; în sfîrșit, în exteriorul palisadei sînt amplasate cele două șanțuri de apărare.

Structura masei molozului, ca și a celorlalte elemente componente ale sistemului de fortificație sînt singurele mijloace care ne pot ajuta la înțelegerea tehnicii de construcție a cetății.

În interiorul cetății am constatat următoarea stratigrafie: sub solul vegetal, gros de 0,20 m, conținînd în zona palisadei fărîmituri de arsură roșie, urmează stratul arheologic care în incinta cetății este gros de 0,30—0,40 m; această din urmă depunere suprapune lentila de argilă compactă de culoare verzuie, deasupra căreia atinge o grosime de numai 0,10 m. Sub acest strat, care conține multă arsură roșie sfărîmată, se găsește în apropierea zidului o lentilă de argilă densă de culoare verzuie, lată de aproape 5 m și groasă de 0,40—0,50 m. S-a observat, atît în plan, cît și în profil, că această lentilă este așezată pe o arsură ușoară, de culoare roșie, uneori, iar alteori neagră. Extremitatea sudică a lentilei pare înfiptă în masa de lipitură calcinată a zidului, iar capătul celălalt se pierde ușor spre interior. La circa 2 m de zid, sub lentilă s-a observat arsura unei bîrne. În sfîrșit, depunerea cu resturi arheologice este așezată pe un sol de culoare cafenie, steril.

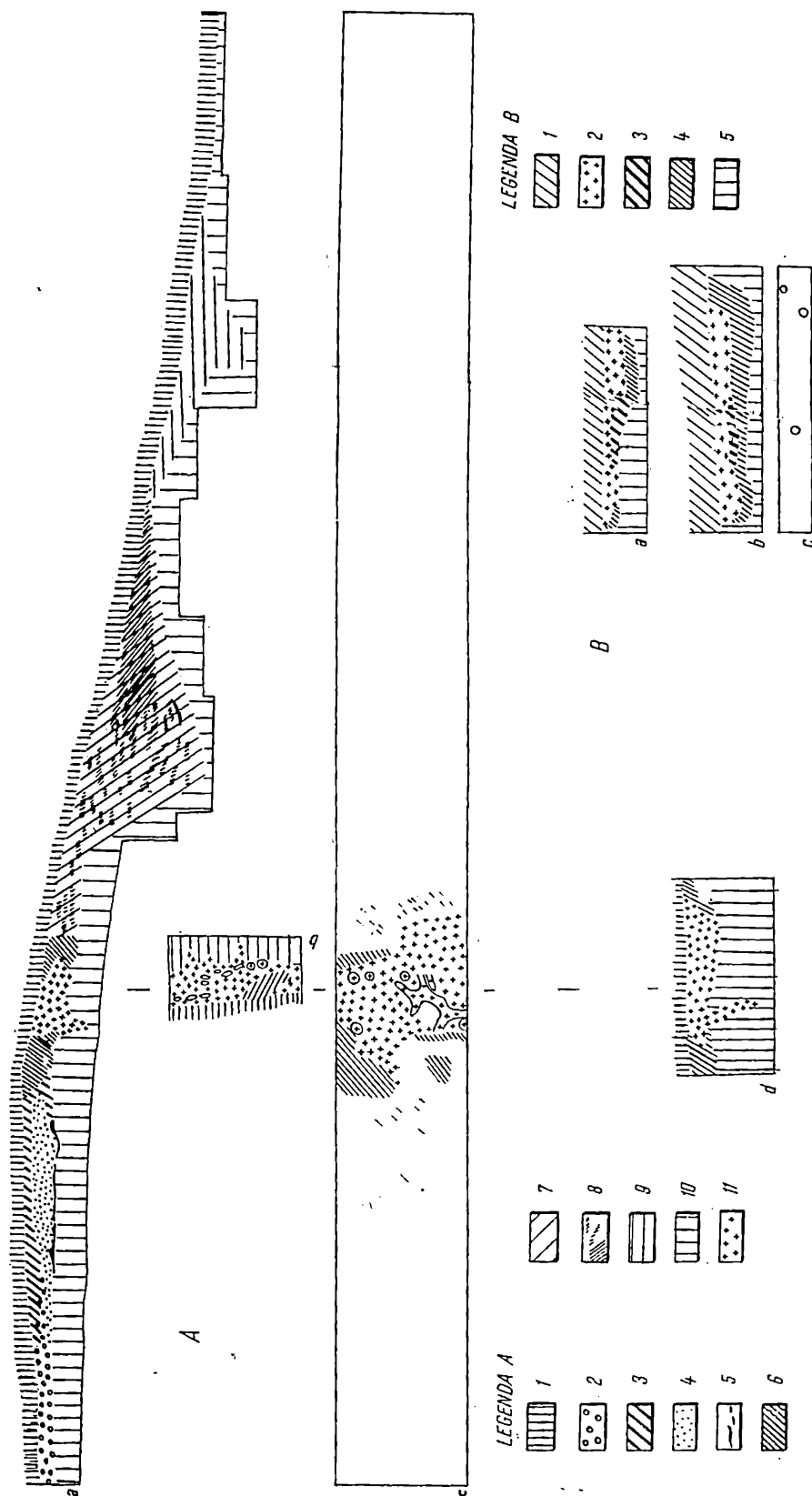

Fig. 2. — a) profilul este al șanțului I; b) profil transversal prin palisadă; c) aspectul în plan al palisadei la $-0,65$ m; d) profilul vestie al șanțului I în dreptul palisadei. Legenda A: 1, solul vegetal; 2, strat arheologic; 3, strat arheologic cu numeroase bucăți de lipitură calcinată la roșu; 4, strat de argilă galben-verzuie; 5, urme de arsură neagră; 6, arsură roșie compactă; 7, șanț I de apărare; 8, dungi de pământ galben;

9, șanț II de apărare; 10, sol steril; 11, lipitură arsă sfărâmată; II a, b, profilele unor secțiuni de pe latura nordică deranjate în 1967; c, planul secțiunii b, în care se văd urmele de pari. Legenda B: 1, sol vegetal; 2, lipitură arsă, sfărâmată; 3, arsură roșie compactă; 4, arsură neagră; 5, sol steril.

Zona calcinată la roșu aparține palisadei. În cursul săpăturii s-au putut distinge, în profilul transversal două zone calcinate, structural deosebite. Astfel, cele două zone extreme, respectiv spre interiorul și exteriorul cetății, sînt calcinate puternic, cu masă compactă, în timp ce porțiunea cuprinsă între ele conține moloz sfărîmat și uneori bucăți mai mari, provenite din dezagregarea lipiturii calcinate.

În afară de aceasta, în zona dinspre incinta cetății s-au observat urme de pari și bîrne. Parii intrau în stratul steril, după cum arată urmele lor, în care, după putrezire, datorită presiunii s-au umplut cu moloz sfărîmat. Poziția acestor pari (fig. 2, 4, 7) nu indică o anumită ordine în depunerea lor (șir sau distanțe egale între ei). Desigur că pe baza observațiilor prilejuite de o singură secțiune nu se poate explica în mod complet tehnica de construcție a palisadei, mai ales că, așa după cum am menționat mai sus, aceasta din urmă, datorită condițiilor topografice ale terenului, nu este conformă în ceea ce privește dimensiunile.

Vom încerca să reconstituim, cel puțin pentru sectorul de sud-est, tehnica de construcție a palisadei. Așa după cum reiese din planurile executate (fig. 2), la mijloc exista un șir de pari la distanțe nu prea mari unul de altul, între care au fost împletite nuiiele. Grosimea parilor varia între 0,10—0,18 m, iar a nuiielelor nu depășea 0,08 cm. După felul cum se prezintă bucățile de lipitură, este probabil că între pari și nuiielele împletite s-a bătut pămînt ud, fără paie, iar la exterior s-a aplicat o lipitură de pămînt amestecat cu paie. Terenul pe care a fost ridicată palisada nu pare să fi cunoscut o amenajare prealabilă. Dacă lățimea acestui perete poate fi dedusă după cea a grupului de pari și a zonei de lipitură calcinată, care se mai cunoaște uneori, despre înălțimea lui nu putem să ne facem decît o idee aproximativă.

Privit la suprafață, terenul din imediata apropiere a palisadei se prezintă ca o pantă înclinată, care la 8—9 m începe să devină aproape orizontală. În această zonă se observă un sol de nuanță mai închisă, pe care îl explicăm ca provenind din colmatarea unui șanț de apărare (1). Secțiunea noastră a pus în evidență existența și a altui șanț de apărare (2), pe panta înclinată, între palisadă și șanțul care se observă la suprafață. Din punct de vedere stratigrafic, pe pantă, peste șanțul 1, solul vegetal are o grosime de 0,15 m, în timp ce deasupra șanțului 2 atinge grosimea de 0,30 m. Stratul arheologic lipsește în exteriorul cetății. Sub solul vegetal găsim pămîntul de umplură al celor două șanțuri.

Șanțul 1 este situat la 1,20 m depărtare de palisadă, cu profilul în formă de pîlnie larg deschisă; peretele dinspre palisadă are o înclinare de 60°, iar acela opus, exterior, de 20°. Acest șanț a fost săpat într-un strat aluvionar, nisipos-argilos. Adîncimea de la suprafața actuală a solului este de 2,10 m, iar de la nivelul antic corespunzător epocii dacice, de 1,50 m. La partea inferioară este umplut cu un pămînt cafeniu, aproape uniform ca aspect, cu urme de cărbuni și cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna. La partea superioară se constată aceeași umplură conținînd însă în plus intrusiuni de argilă galbenă.

Șanțul 2 se află la aproximativ 2 m depărtare spre exterior de șanțul 1 și este de dimensiuni cu mult mai mici decît primul. Peretele interior al acestui șanț are o poziție verticală, fiind adînc de 0,50 m; fundul este orizontal, lat de 0,50 m, iar latura exterioară înclinată la 45°. Pămîntul de umplură este de culoare

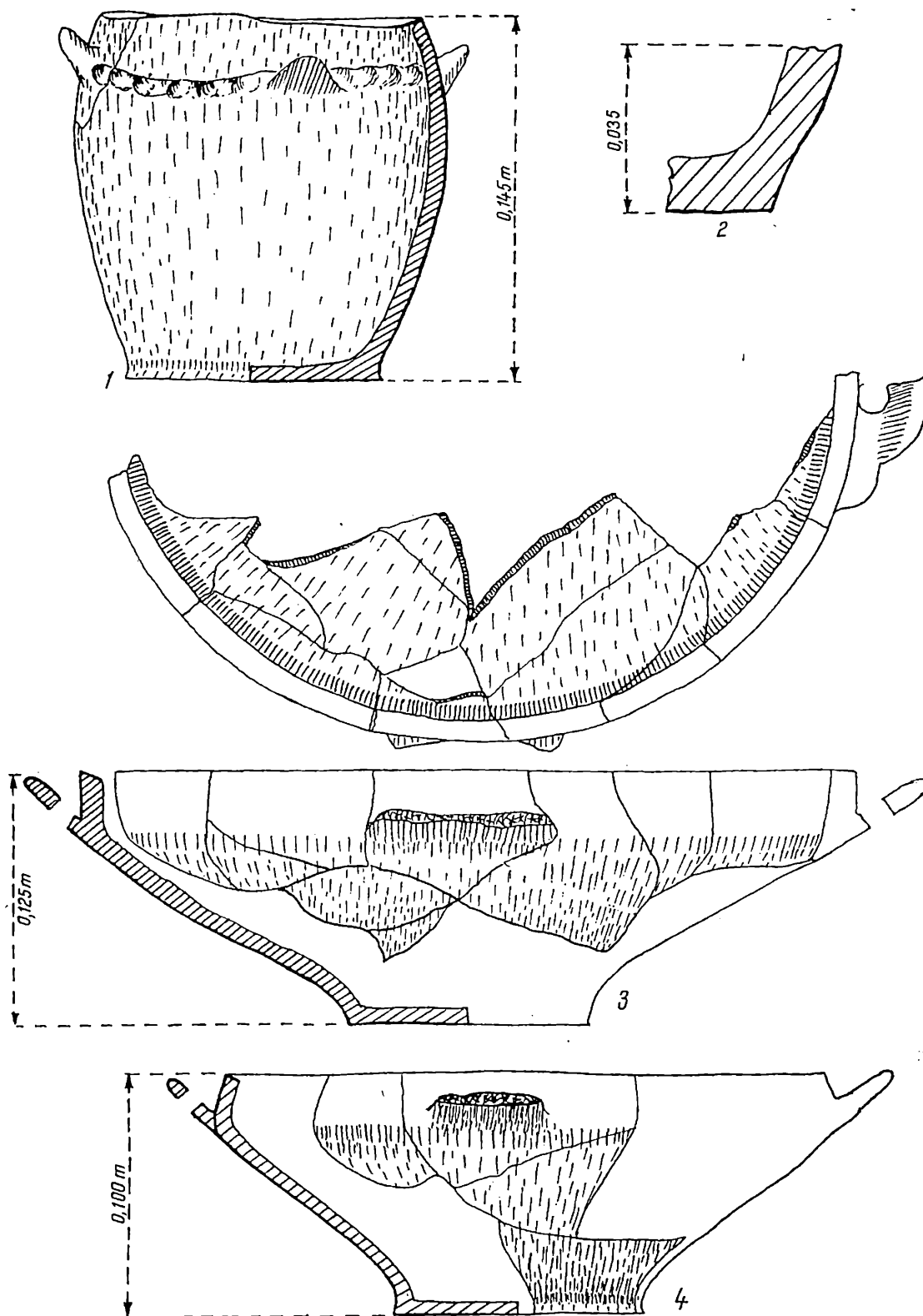

Fig. 3. — Vas borcan de tradiție hallstattiană; 2, profil de fund de la un vas borcan; 3, 4, străchini lucrate cu mîna specifică secolelor IV—III î.e.n.

cafenie. Menționăm că acest șanț se găsește de fapt într-o alveolare, la rîndul ei de asemenea artificială, largă de 5 m și adîncă de 0,50 m.

După cum se vede, sondajul nostru pune probleme complexe referitoare la concepția tehnică a sistemului de fortificație de aici ²².

Am arătat mai sus că pe latura de vest și parțial pe aceea de nord-est a cetății s-au făcut arături la mare adîncime pînă aproape de baza palisadei și a stratului arheologic. Am urmărit în zona respectivă dacă se continuă situația din secțiunea noastră. Putem spune că ea se continuă numai parțial. Astfel, în zona de nord-est nu ne putem da seama care din cele două șanțuri de apărare se mai continuă. În schimb aici, unde palisada a fost mai puternică, probabil că au existat și unele locuințe sau amenajări speciale, care au lăsat o masă mai mare de lipitură arsă la roșu, în care se găsesc multe fragmente ceramice, un vas întreg și altele întregibile, purtînd și ele urmele recalcinării.

Deoarece condițiile nu ne-au permis să deschidem și alte secțiuni, am executat în zona de nord-est două taluzări în brazdele mai largi ale plugului de terasat. Profilul A—B (fig. 2/5) ne arată că palisada a avut o lățime de 3,30 m. Profilul A'B' (fig. 2/6) ne indică o lățime de aproape 4 m. În stratul de sub palisadă s-au observat urmele unor pari cu diametrul de circa 0,12—0,15 m dispuși, se pare de data aceasta, pe două rînduri. Se observă și din aceste profile că terenul de la baza palisadei n-a fost amenajat înainte de construirea ei. Construcția lemnoasă în această parte era mult mai amplă, fapt dovedit de imensa cantitate de lipitură calcinată, precum și calcinarea solului viu. Tot în acest sector s-au găsit bucăți mari de pămînt bătut între nuiile. Amintim că în apropierea profilului A'B' s-a găsit și un vas întreg (fig. 3/1).

Materialul ceramic, descoperit cu ocazia cercetărilor noastre, este în majoritate de factură locală și într-o mică măsură de import. La ceramica de factură locală putem deosebi, din punct de vedere al compoziției pastei, două categorii. Din prima categorie fac parte vasele din pastă grosieră, cu aspect poros, datorită marii cantități de cioburi pisate, de culoare brună-cenușie, iar cele care au suferit recalcinarea din zona palisadei, au culoarea roșie-gălbui. Pasta aceasta caracterizează vasele borcan cu pereții arcuiți decorate cu brîu alveolat, precum și cămile. Cea de-a doua categorie se deosebește printr-o pastă cu mai puține cioburi pisate, dar cu nisip mărunt, folosit ca degresant, de o tehnică superioară. Din această grupă fac parte unele vase mari și străchinile. Culoarea lor este cenușie închisă, uneori neagră, avînd și un lustru exterior. Cînd această categorie ceramică a fost recalcinată a primit un aspect făinos. În sfîrșit, o categorie aparte o formează ceramica de import lucrată la roată reprezentată prin amfore elenistice, de culoare roșie gălbui, care s-a găsit pînă acum în cantitate mică.

Borcanele au pereții arcuiți, cu brîu alveolar și torți în formă de aripioare (fig. 3, 1 și fig. 4, 1—4, 6—11) amintind aspectul Ferigile ²³ și Bîrsești ²⁴.

Străchinile (fig. 3, 3,4) au buza dreaptă uneori puțin aplecată spre interior, cu patru proeminente dispuse în cruce, două dintre ele fiind perforate și consolidate cu un mic pînten la baza inelului torții. Această categorie de vase permite

²² C. Solomon, *op. cit.*, p. 34—39. Autorul care a executat o secțiune în apropierea celei făcute de noi nu a prezentat profile.

²³ Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*.

Monografie arheologică, Edit. Academiei, 1967, pl. XII, fig. 23.

²⁴ S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești-Vrancea*, în *Material*, V, p. 357, fig. 2/2.

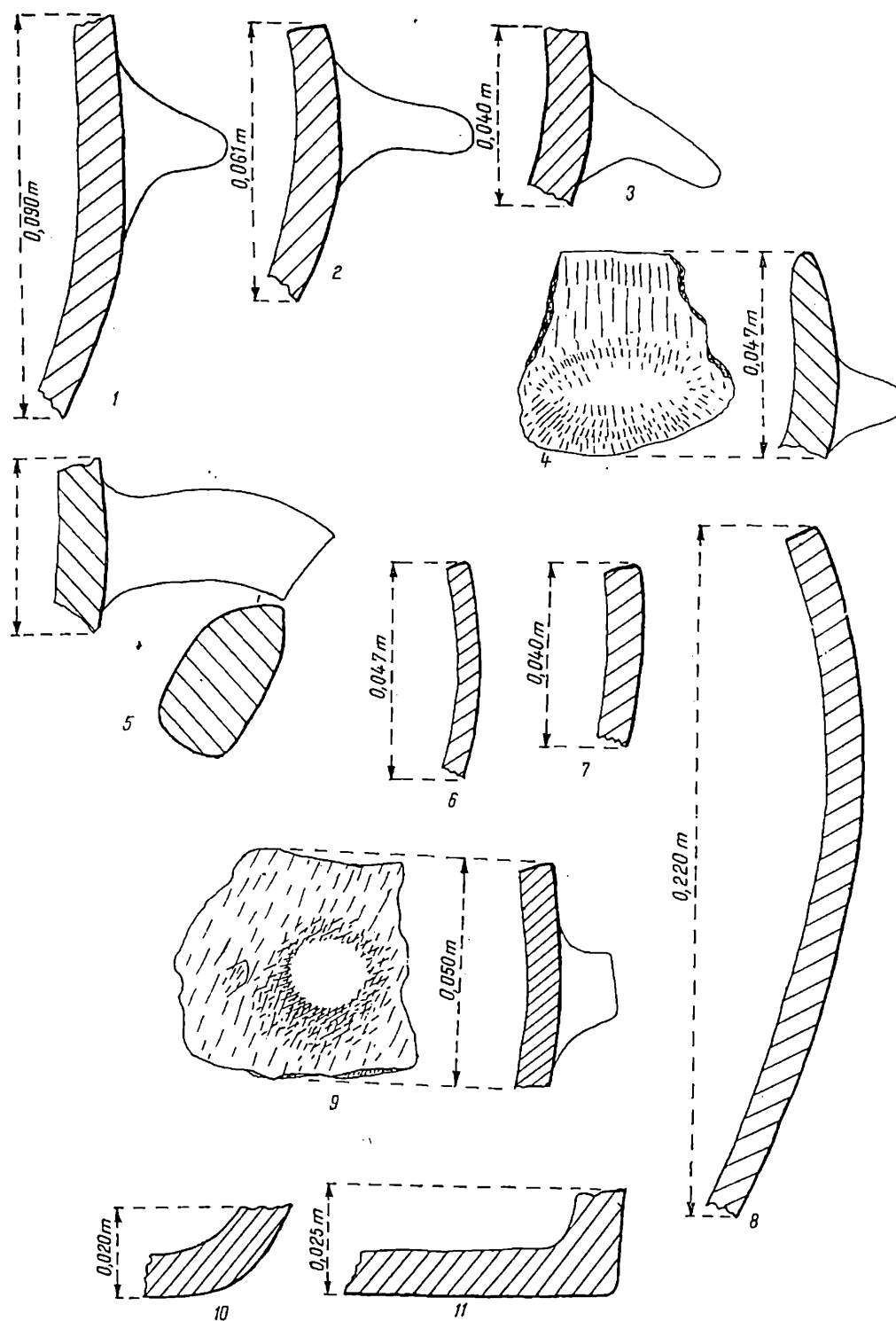

Fig. 4. 1—4, 6—11, fragmente de vase borcan; 5, fragment de amorfă elenistică.

sincronizarea cetății de la Brăhășești cu aceea corespunzătoare depunerii II₁ de la Poiana caracterizată acolo prin lipsa totală a ceramicii lucrate la roată²⁵.

În ceea ce privește cetatea de la Brăhășești, situată la una din porțile de intrare în Podișul Central Moldovenesc, trebuie să amintim că cercetările din ultimele două decenii au scos la lumină o lume getică în plin avânt, care, în peri-

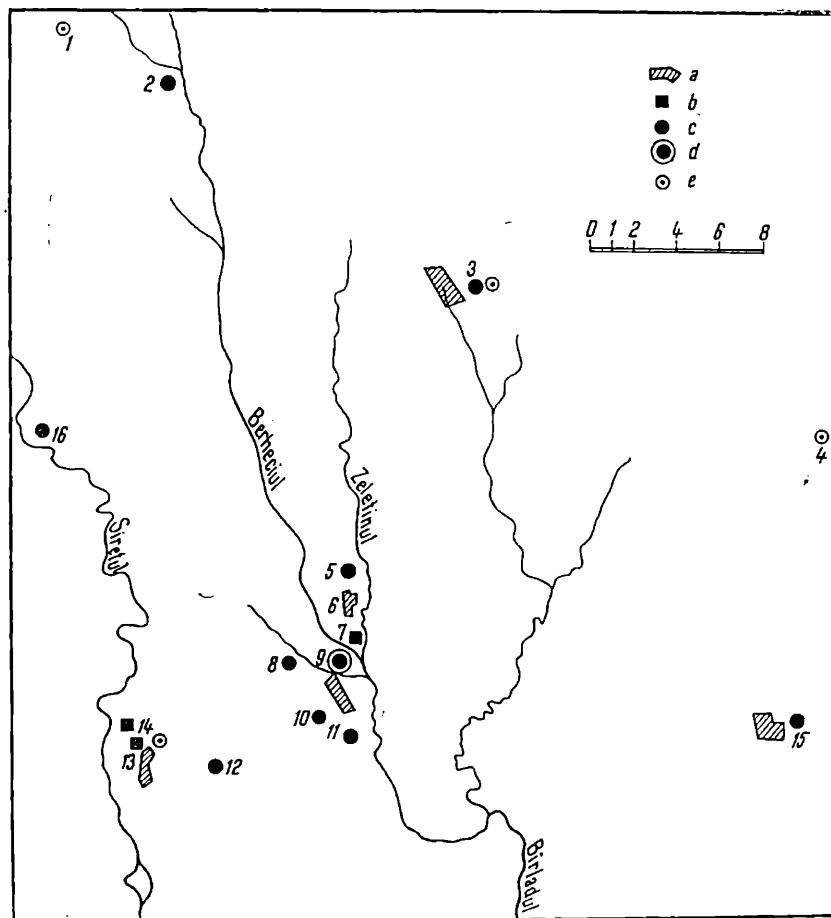

Fig. 5. — Hartă cu aşezările getice din secolele IV—III î.e.n. din această parte a Moldovei: 1, Găiceana-Unguri; 2, Bodeasca; 3, Căbești; 4, Obtrșeni; 5, Budăi; 6, Cosițeni; 7, Cetățuia; 8, Chilia; 9, Brăhășești; 10, Piriul Hanului; 11, Gropile Tătăraști; 12, Diaconi; 13, Poiana; 14, Domnești; 15, Cerțești; 16, Sișcani. a, aşezări omenesti actuale; b, cetăți secolele IV—III î.e.n.; c, aşezări dacice din secolele IV—III î.e.n.; d, aşezări dacice din secolele III—II î.e.n.; e, localități unde s-au descoperit monede histriene.

oada secolelor IV—III î.e.n., ocupa o arie foarte largă și avea o structură etnică unitară. Fondul hallstattian din Moldova era încă puternic, deși relațiile negustorilor din lumea coloniilor grecești din Dobrogea pătrunseseră mult spre nord²⁶.

²⁵ R. Vulpe, A. Nițu și colaboratori, *Activitatea şantierului arheologic Poiana-Tecuci, 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 180; idem, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse*

Moldavie, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 156.

²⁶ C. Buzdugan, *O nouă aşezare getică din bazinul Zeletinului*, Comunicare la a IV-a Sesiune de comunicări ştiinţifice a muzeelor, 5—7 februarie 1968.

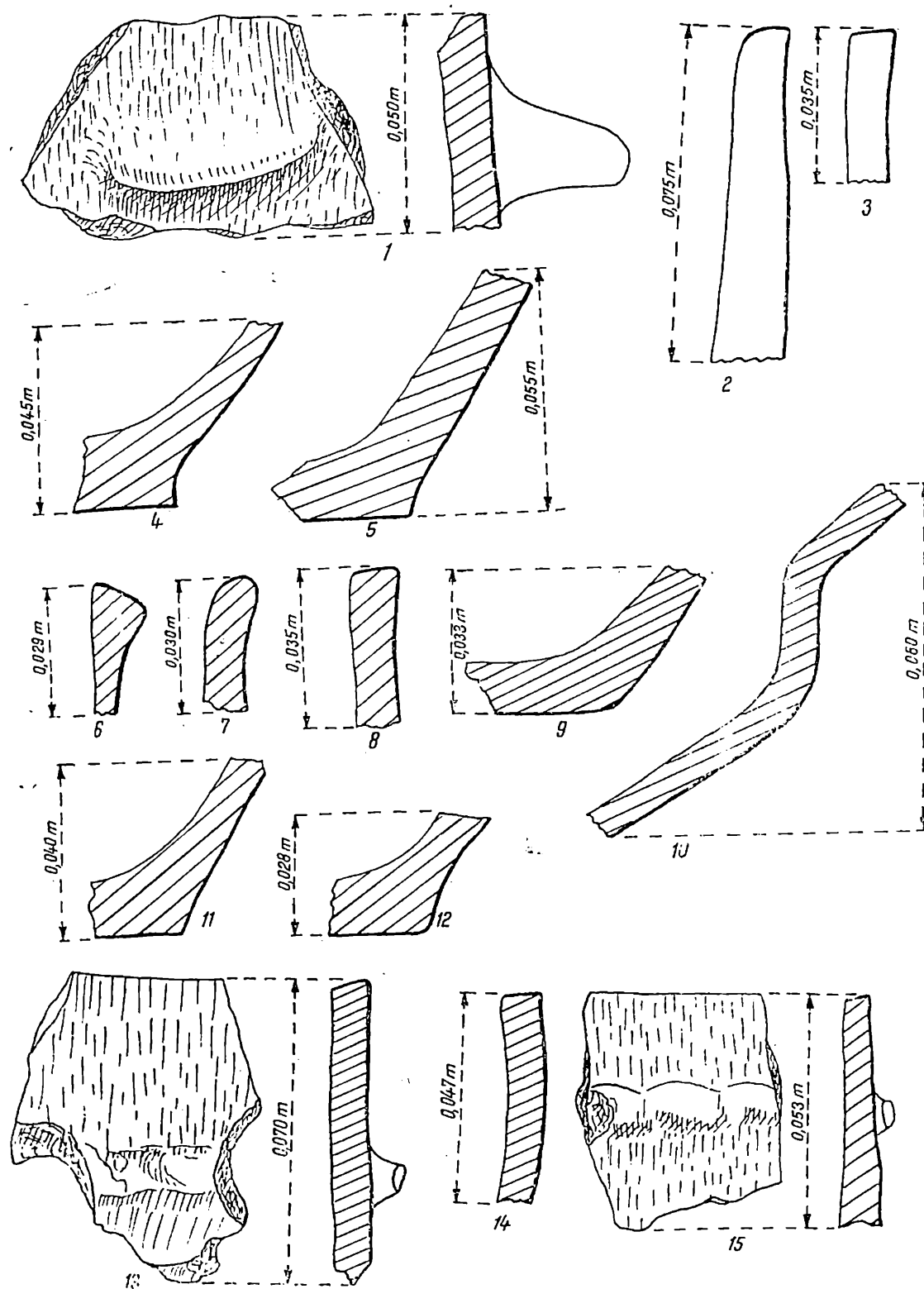

Fig. 6. — Materiale din așezările contemporane cu cetatea descoperite pe teritoriul comunei Brăhășești :
1, 4, Pirlul Hanului; 2, 3, 5, 9, 10, 13—15, Gropile Tătăraști; 6—8, 11, 12, Budăi.

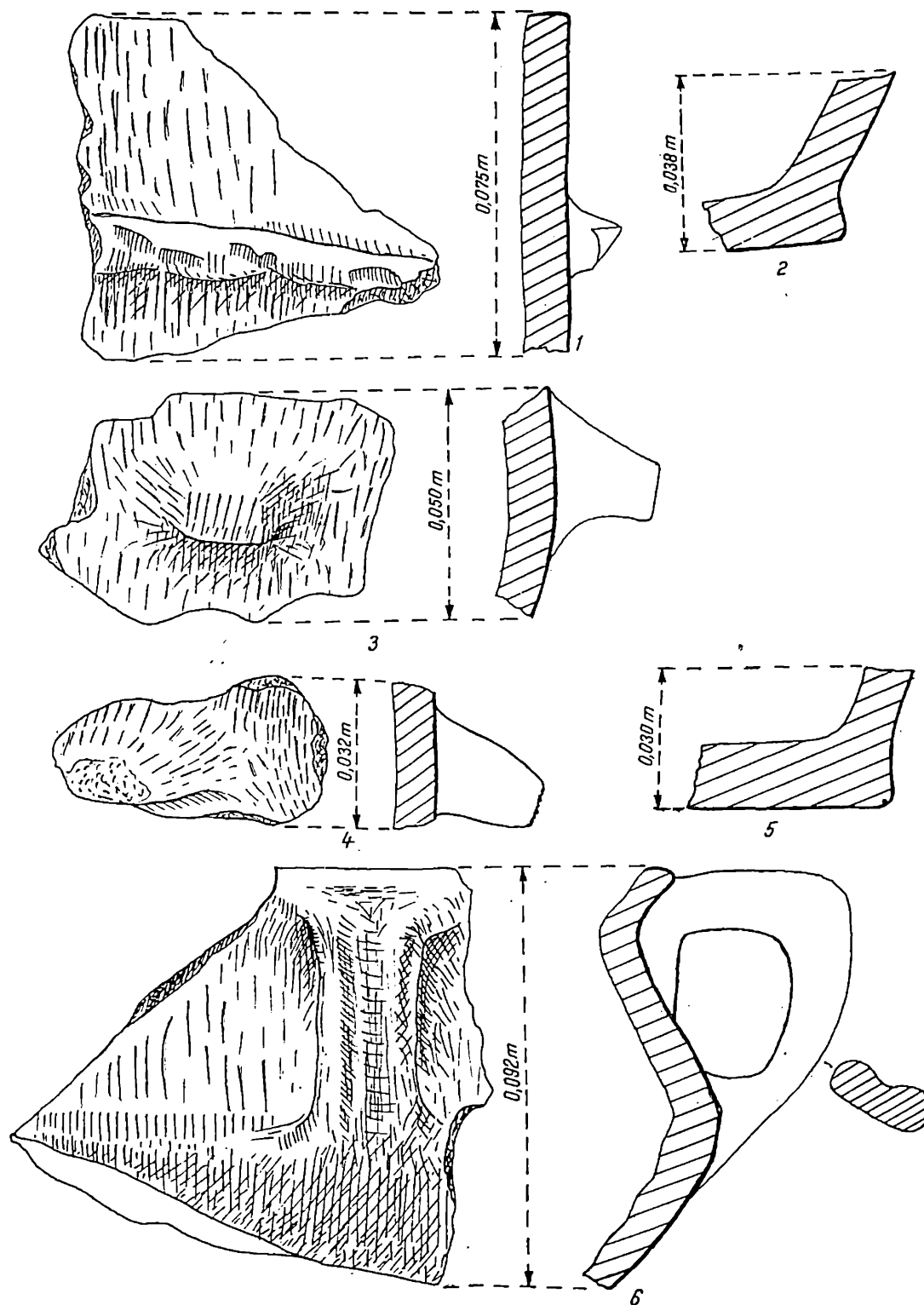

Fig. 7. — Materiale din așezările contemporane cu cetatea, descoperite pe teritoriul comunei Brăhășești: 1, 3, Gropile Tătăraști; 4, 5, Budăi; 2, 6, lângă școala nouă.

Acum se trece în multe părți ale oicumenei getice la o viață oppidană²⁷. Formele Latène-ului își arătasera germenii în zona Dunării la Alexandria, în secolul al V-lea î.e.n. și veneau dinspre lumea ilirilor²⁸. În Dobrogea abia mai târziu se trece la folosirea roții olarului, încât situația de acolo și din Cîmpia Dunării²⁹ nu este prea diferită de cea din sudul Moldovei, la Poiana, unde materialul arheologic identic cu cel de la Brăhășești este datat cu monede histriene, amfore tasiene și ștampile specifice în secolul al IV-lea și al III-lea î.e.n.³⁰.

Așezări geto-dacice din această perioadă s-au mai semnalat în ultimul timp la București³¹, Nuntași în Dobrogea³², Bălteni³³, Brăilița³⁴, în Moldova la Poienestii³⁵, Vaslui³⁶, Stîncești-Botoșani³⁷ și Vinători, jud. Galați³⁸. Totuși prezența acestei fortificații getice de aici, nu departe de Poiana, ea însăși un *oppidum* puternic, se poate explica privind harta cu cetățile și așezările (fig. 5) contemporane aceleia de la Brăhășești, identificate de colectivul de la Poiana, la Domnești, Sișcani, Diaconi, Brăhășești-Chilii și Bodeasca³⁹, precum și acelea descoperite de noi în raza comunei Brăhășești și la Cerțești. Pe teritoriul comunei Brăhășești am mai semnalat încă trei așezări din secolele IV—III î.e.n. la punctul „Budăi” (fig. 6/6, 7, 8, 11, 12 și fig. 7/4, 5) la circa 1 km nord de satul Cosițeni; la „Pîrîul Hanului” (fig. 6, 1, 4) și la „Gropile Tătărăști”, la 1 km sud de comună în bazinul Berheciului (fig. 6/2, 3, 5, 9, 10, 13, 14, 15). O caracteristică topografică comună acestor trei așezări este că ele se găsesc pe promontorii dominante, situate în apropierea unor izvoare. O altă așezare din secolele III—II î.e.n. am identificat-o în partea de nord a vetrei comunei, pe dreapta pîrîului Boului. Așezarea a fost depistată prin apariția unor bordeie în taluzul șanțului șoselei care duce la Consiliul comunal. Ea se întinde pînă la sud de școală, unde suprapune o așezare hallstattiană și este suprapusă de una din secolul al IV-lea e.n. (fig. 7/4, 5).

După cum cunoaștem din rezultatele cercetărilor prof. N. Zaharia, prof. univ. M. Petrescu-Dîmbovița și prof. Emilia Zaharia⁴⁰, privind Moldova centrală și de nord, întregul grup de așezări cunoscute pînă acum (vezi fig. 5), grupate aproximativ la limita Cîmpiei române⁴¹, trebuie legat mai mult de centrul Moldovei. Această observație ne obligă să atribuim cetatea unui

²⁷ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Edit. științifică, București, 1966, p. 284.

²⁸ Emil Condurachi, *Apariția ceramicii Latène la Dunărea de jos*, în *SCIV*, XVI, 1, 1965, p. 45.

²⁹ G. Simion, G. Cantacuzino, *Cercetările arheologice de la Telița în Materiale*, VIII, p. 381; B. Mitrea, C. Preda, N. Angelescu, *Șantierul Satu-Nou. Necropola geto-dacică*, în *Materiale*, VIII, p. 371.

³⁰ R. Vulpes, în *Istoria României*, I, 1960, p. 230.

³¹ Vl. Zirra, Gh. Cazimir, *Unele rezultate ale cercetărilor arheologice de pe cîmpul Boja, cartierul Militari*, în *Cercetări arheologice în București*, 1963, p. 51.

³² A. Rădulescu, *Noi mărturii arheologice din epoca elenistică la Nuntași*, în *SCIV*, XII, 2, 1961, p. 387—391.

³³ I. T. Dragomir, *Săpături arheologice întreprinse la Bălteni*, în *Materiale*, VIII, p. 17.

³⁴ Informație de la F. Anastasiu și N. Harțușche, de la Muzeul de istorie Brăila, cărora le mulțumim și pe această cale.

³⁵ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienestii*, în *Materiale*, I, p. 276, fig. 270.

³⁶ Al. Andronic, E. Neamțu, F. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 991—992.

³⁷ A. Nițu și N. Zaharia, *Cetatea getică de la Stîncești-Botoșani*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 333—334; Adrian Florescu și Simeon Rață, *Complexul de cetăți traco-getice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stîncești-Botoșani*, în *Studii și materiale*, Suceava, I, 1969, p. 9—18.

³⁸ I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațului din cele mai vechi timpuri și pînă la întemeierea orașului*, în *Danubius*, I, 1967, p. 183, fig. 4/1—4.

³⁹ *SCIV*, III, 1952, p. 210—218.

⁴⁰ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea*, București, 1970, p. 51, n. 219.

⁴¹ V. Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, Edit. științifică, 1966, p. 304; Al. Obreja, *Zona de subsidență Tecuci*, în *Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza”*, secția II, an. II, Iași, 1956, p. 364, unde autorul extinde mai spre nord limita cîmpiei române.

aspect cultural caracteristic printr-o anumită întârziere a adoptării roții olarului cunoscut pînă acum în săpăturile de la Poiana, spre deosebire de aspectul ilustrat de inventarul necropolelor de la Murighiol, Telița, Satul Nou și Brăhășești, care indică un stadiu mai înaintat, spre Latène-ul clasic ⁴².

Dar nu este suficient să ne oprim numai asupra densității așezărilor din această parte a Moldovei, ci pornind de aici să ne dăm seama că această zonă era dezvoltată și din alt punct de vedere. Prezența produselor grecești și mai ales a cetăților, atît acelea de pe malul Siretului, cît și aceea de la Brăhășești, denotă totodată un stadiu de organizare social-politică avansat și un potențial economic ridicat la geto-dacii din această parte a Moldovei. În sensul acestui stadiu evoluat, pe plan social-economic, pledează, în afară de produsele grecești, și prezența monedelor histriene documentate în zona la care ne referim, cu acelea de la Poiana, Găiceana-Unguri, Căbești și Obîrșeni, pe stînga Bîrladului ⁴³. Toate acestea sînt indicii că geto-dacii din sudul Moldovei intraseră deja în contact cu elementele civilizației grecești, contact care va avea drept consecință accelerarea procesului de restructurare socială.

Lumea geților din Cimpia Dunării, ca și a acelor din sudul Moldovei, aveau de făcut față la mijlocul secolului al IV-lea î.e.n. unor pericole mari din afară care s-au abătut atunci, cum a fost invazia sciților și mai pe urmă a macedonenilor ⁴⁴. Apariția cetății de la Brăhășești credem că trebuie pusă în legătură cu pericolul scitic. Dacă dispariția sa a fost cauzată de acest din urmă factor sau poate în alte împrejurări rămîne ca cercetările viitoare să o precizeze.

Importanța pe care o prezintă cetatea getică de la Brăhășești impune continuarea cercetărilor, cu toată distrugerea produsă de lucrările agricole.

M. BRUDIU și P. PĂLTĂNEA

LA FORTERESSE GÉTO-DACIQUE DE BRĂHĂȘEȘTI (DÉP. DE GALAȚI)

R É S U M É

A la suite des nouvelles recherches à la citadelle de terre de Brăhășești, département de Galați, faites pendant l'automne de 1967, les auteurs changent l'appartenance de cette citadelle, qui jusqu'ici avait été attribuée à Étienne le Grand. Les arguments avancés par les auteurs sont tout d'abord l'absence totale des matériaux archéologiques féodaux, ainsi que la monnaie d'une preuve documentaire précise.

Les recherches archéologiques antérieures, exécutées par C. Solomon, n'ont pas apporté des preuves pour l'attribuer à l'époque féodale, cela se faisant en se basant sur un document qui mentionne seulement la vallée de Berheci.

Voilà pourquoi dans l'historiographie roumaine ont existé deux opinions : l'une que place la citadelle dans l'époque de l'Étienne le Grand et l'autre qui n'admet pas cette datation à cause de l'absence de témoignages documentaires.

⁴² R. Vulpe în *Istoria României*, I, p. 230.

⁴³ B. Mitrea, *Sur les monnaies des cités pontiques*,

découvertes sur le territoire des populations locales, în *SICI* III, p. 83 și urm; C. Buzdugan, loc. cit.

⁴⁴ R. Vulpe în *Istoria României*, I, p. 227.

Notre présent article cherche à démontrer que la citadelle date des IVe — IIIe siècles av. n. è. Un sondage fait sur la côté méridional a mis en évidence l'existence de deux tranchées de défense et d'une forte palissade qui a été incendiée. La palissade a été édiflée en pilotis et en branchages entrelacés, autour desquels on a amassé la terre mêlée avec de la paille.

Dans le reste de cette palissade on a trouvé plusieurs fragments céramiques, qui peuvent être rassemblés de manière à reconstituer les vases respectifs, spécifiques à cette époque, et même une pièce entière.

Il est probable que sur quelques portions du côté intérieur a existé un contrefort en terre. En général, les traces de la palissade n'étant pas uniformes au point de vue de leur masse, on doit supposer qu'elle a eu des dimensions variables, en fonctions de la topographie du lieu, ce qui a imprimé à l'enceinte une forme irrégulière.

La construction de cette citadelle est justifiée par la densité des agglomérations rurales gétiques de cette zone et par les nombreuses incursions scythiques connues dans le temps.

La suite des recherches apportera des nouvelles informations en ce qui concerne la connaissance de la société gétique aux IVe — IIIe siècles av.n.è.

LÉGENDE LES FIGURES

Fig. 1. — Plan de la citadelle en terre de Brăhășești : 1, zone de la palissade à enduit de terre glaise calciné ; 2, zone de la palissade à enduit non calciné ; 3, fossé I ; 4, fossé II ; 5, traces d'argile verdâtre dans les labours ; 6, section 6-a 1967 ; 7, lieu des sections pratiquées sur le côté nord.

Fig. 2. — I. a) Profil est de la tranchée I ; b) coupe transversale à travers la palissade ; c) aspect du plan de la palissade à 0,65 m ; d) profil ouest de la tranchée II, face à la palissade. Légende de A : 1, sol végétal ; 2, couche archéologique ; 3, couche archéologique renfermant de nombreux morceaux d'enduit calciné « au rouge » ; 4, couche d'argile jaune verdâtre ; 5, traces de brûlure noire ; 6, brûlure rouge compacte ; 7, fossé de défense I ; 8, bandes de terre jaune ; 9, fossé de défense II ; 10, sol stérile ; 11, enduit brûlé pulvérisé ; II, a, b, profils de sections pratiquées sur le côté nord et bouleversées en 1967 ; c, plan de la section b, montrant les traces de pieux. Légende B : 1, sol végétal ; 2, enduit brûlé, pulvérisé ; 3, brûlure rouge compacte ; 4, brûlure noire ; 5, sol stérile.

Fig. 3. — 1, vase-bocal de tradition hallstattienne ; 2, profil de la base d'un vase-bocal ; 3, 4, écuelles faites à la main, spécifiques pour les IVe—IIIe siècles av. n.è.

Fig. 4. — 1—4, 6—11, fragments de vases-bocaux ; 5, fragment d'amphore hellénistique.

Fig. 5. — Carte des établissements gétiques des IVe—IIIe siècles av.n.è., identifiés dans cette partie de la Moldavie : 1, Găiceana-Unguri ; 2, Bodeasca ; 3, Căbești ; 4, Obârșeni ; 5, Budăi ; 6, Cosîteni ; 7, Cetățuia ; 8, Chilii ; 9, Brăhășești ; 10, Pîrăul Hanului ; 11, Gropile Tătăraști ; 12, Diaconi ; 13, Poiana ; 14, Domnești ; 15, Certești ; 16, Șişcani. a, agglomérations actuelles ; b, citadelles des IVe—IIIe siècles av.n.è. ; c, établissements daciques des IVe—IIIe siècles av.n.è. ; d, établissements daciques des IIIe—IIe siècles av.n.è. ; e, localités où l'on a découvert des monnaies d'Histria.

Fig. 6. — Matériaux provenant d'établissements contemporains de la citadelle, découverts sur le territoire de la commune de Brăhășești : 1, 4, Pîrăul Hanului ; 2, 3, 9, 10, 13—15, Gropile Tătăraști ; 6—8, 11, 12, Budăi.

Fig. 7. — Matériaux provenant d'établissements contemporains de la citadelle, découverts sur le territoire de la commune de Brăhășești : 1, 3, Gropile Tătăraști ; 4, 5, Budăi ; 2, 6, près de la nouvelle école.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN AȘEZAREA GETO-DACICĂ DE LA CIOLĂNEȘTII DIN DEAL (JUD. TELEORMAN)

În colecțiile fostului Muzeu Național de Antichități se află un important depozit de ceramică dacică, constituit din 25 de vase întregi și fragmentare, precum și din alte două resturi de vase din epoca Latène¹, descoperit întâmplător în anul

Fig. 1. — Partea inferioară a puțului (circa 1/20).

1910, într-un puț de lemn, pe locul lui Marin Bușega din comuna Ciolăneștii din Deal².

Aceleiași descoperiri îi mai aparțin alte două vase dintre care unul se află astăzi la școala generală din Ciolăneștii din Deal, iar altul a fost trimis în 1939,

¹ Nr. inv. 5647—5673.

² Informații din arhiva Muzeului Național de Antichități (M.N.A.) (anul 1910); rapoartele prof. G. Murnu, directorul M.N.A. și al învățătorului A. Angelescu de la

Școala din Ciolăneștii din Deal, precum și adresa Direcției învățământului secundar și superior din Ministerul Instrucțiunii către Prefectura județului Teleorman.

împreună cu alte obiecte ale Muzeului Național de Antichități, la Pavilionul României din Expoziția Universală de la New-York³, de unde nu a mai fost înapoiat.

Avându-se în vedere importanța deosebită a acestui lot de vase, considerat pe drept cuvânt unul dintre cele mai semnificative pentru o anumită fază din evoluția ceramicii dacice, s-a efectuat în 1946 o recunoaștere la fața locului, cu care prilej s-a identificat locul acestei descoperiri, obținându-se unele informații suplimentare, care urmau să fie verificate printr-un sondaj⁴.

Cercetările în această localitate au fost reluate abia în anul 1964, fiind precedate de recunoașteri amănunțite pe teren, soldate cu identificarea mai multor așezări din epoca neolitică (*tell*-ul gumelnițean de la Măgura Țui și așezarea de terasă de pe locul „La Moșii”), epoca bronzului (cultura Glina III), Hallstatt, Latène II și începutul epocii migrațiilor (punctul „Grădinării”), din vremea culturii de tip Dridu și din feudalismul dezvoltat (locul „Bahnă”)⁵.

Pînă în prezent pe aceste locuri s-au efectuat, în colaborare cu Muzeul de istorie din Alexandria, unele sondaje și săpături în *tell*-ul de la Măgura Țui⁶ și în așezarea dacică de pe locul lui Florea Bușega⁷, precum și săpături de salvare în cuprinsul așezării de pe locul Bahnă⁸.

În cele ce urmează ne vom ocupa numai de sondajele efectuate în anul 1964—1965 în cuprinsul așezării geto-dacice, care sînt în legătură directă cu depozitul de vase descoperit în anul 1910.

Prin aceste cercetări s-a urmărit să se obțină date precise cu privire la condițiile descoperirii depozitului de vase dacice, precum și în legătură cu așezarea dacică contemporană cu această descoperire.

Comuna Ciolănești din Deal, pe teritoriul căreia s-au efectuat aceste cercetări, se află pe cursul mijlociu al pîrîului Cîinelui, la 25 km sud-est de Roșiorii de Vede, în cîmpia cunoscută sub numele de Găvanul Burdea, care ocupă regiunea cîmpurilor dintre Olt și Argeș⁹.

Așezarea dacică cercetată este situată pe o formă de teren ușor ridicată (circa 7 m), fiind mărginită înspre sud și sud-vest de pîrîul Cîinelui, inclusiv Valea Cîinelui și spre nord-est de pîrîul Ududuia. În urma sondajelor și recunoașterilor efectuate pe acest loc se poate presupune că această așezare se întinde pe o suprafață de aproximativ 2 ha.

Locul în care s-au găsit vasele mai sus menționate se află în vale, în imediata apropiere a pantei din extremitatea sudică a așezării, la numai 3 m față de cursul actual al pîrîului Cîinelui. Aici terenul este mai jos cu circa 6 m față de platforma pe care se află așezarea și mai ridicat cu circa 3 m față de grădinăria de la est, de peste apa Cîinelui.

³ Arhiva M.N.A., adresa cu nr. 87 din 24 martie 1939.

⁴ Această primă recunoaștere s-a efectuat de către M. Petrescu-Dimbovița și Corneliu Mateescu însoțiți de preot I. Spiru.

⁵ Cercetările de suprafață pe teritoriul întregii comune s-au făcut de către M. Petrescu-Dimbovița, Silviu Sanie și Al. Marinescu.

⁶ Sondajele s-au efectuat în anul 1964 și 1965 de către M. Petrescu-Dimbovița, Silviu Sanie și Al. Marinescu (vezi M. Petrescu-Dimbovița și Silviu Sanie, *Sondajul din*

„tell-ul” gumelnițean de la Ciolănești din Deal, în *AM*, VI, 1969, p. 41 și urm.), iar săpăturile în 1966 de către A. Nițu și Al. Marinescu.

⁷ Săpături efectuate în anii 1964—1965 de către M. Petrescu-Dimbovița, Silviu Sanie și Al. Marinescu.

⁸ Săpături de salvare efectuate în 1965 de către M. Petrescu-Dimbovița și Silviu Sanie.

⁹ Vintilă Mihăilescu, *Dealurile și cîmpiile României*, București, 1966, p. 306—307.

Întrucît, prin recunoașterile efectuate în acest sector din vale, în imediata apropiere de marginea sudică a așezării, nu au mai fost identificate resturi de locuire din a doua epocă a fierului se poate conchide că locul în care s-au găsit vasele este izolat.

În scopul determinării condițiilor de descoperire a depozitului de vase dacice s-a trasat o secțiune de $20,00 \times 2,00$ m cu orientarea nord-sud, în imediata apropiere de pîrîul Cîinelui. Prin această secțiune începută din marginea sudică

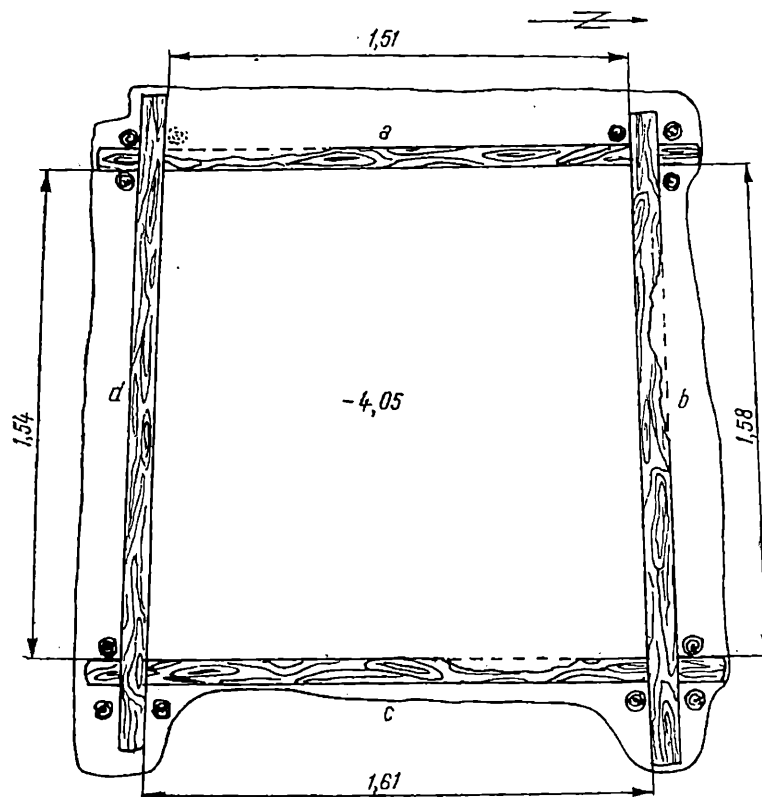

Fig. 2. — Vederea în plan a puțului (1/20).

a platformei și continuată și în vale, s-a interceptat, la adîncimea de 3,50 m față de suprafața actuală a solului, o construcție din lemn dispusă puțin oblic față de axul longitudinal al secțiunii. Adîncindu-se pînă la 4,70 m față de suprafața actuală a solului, s-a precizat că această construcție, distrusă în mare parte în timpul descoperirii ei întîmplătoare din 1910, este un puț cu ghizduri de lemn, din care s-a conservat porțiunea inferioară pe o înălțime maximă de 0,90 m. Dată fiind importanța acestei descoperiri, în anul 1965, secțiunea a fost lărgită printr-o casetă de $6,00 \times 6,00$ m în direcția puțului, în scopul obținerii de precizări cu privire la detaliile lui de construcție și la stratigrafia locului respectiv.

Astfel, în ceea ce privește resturile construcției puțului, s-a constatat că aceasta a fost de formă rectangulară, aproape pătrată, cu deschiderea în interior de 1,54—1,61 m, păstrîndu-se cîte trei ghizduri pe laturile de est și sud și cîte două pe cele de nord și vest (fig. 1—2).

Aceste ghizduri din lemn de stejar, groase de 0,08—0,09 m și cu lungimea variind între 1,88—2,08 m, prezintă în punctele de îmbinare, situate la 0,25—0,40 m de capete, lăcașuri de formă trapezoidală, cu dimensiunile 0,25—0,30 m, lucrate în tehnica numită jumătate coadă de rîndunică (fig. 3), folosită și astăzi la unele construcții de lemn¹⁰. În felul acesta, ghizdurile tăiate oblic se îmbină la capete. Pentru o mai bună fixare, la fiecare unghi exterior al capetelor de îmbinare, s-au bătut piloți de ranforsare cu diametrul de 0,10—0,15 m (fig. 4).

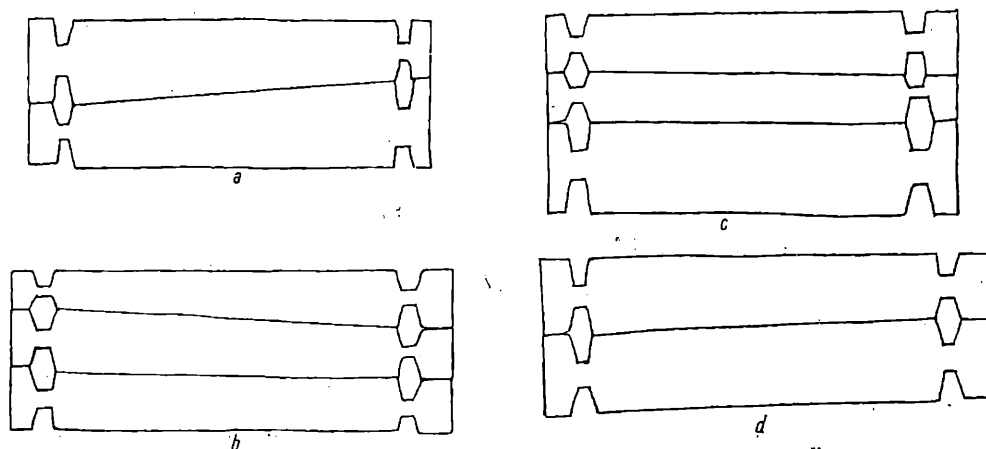

Fig. 3. — Pereții păstrați ai puțului (1/40).

Din acest puț de lemn s-a demontat un singur ghizd, care a fost dus la Muzeul din Alexandria (fig. 5), restul construcției rămânând pe loc.

Starea de conservare relativ bună a acestor ghizduri se datorește umidității solului provocată de un izvor de la locul respectiv, care a afectat direct partea inferioară a puțului astăzi cu apă, cât și de pîrîul Cîinelui din imediata vecinătate.

Din punct de vedere stratigrafic, pe baza observațiilor înregistrate la profilele de pe laturile de vest și est ale șanțului, s-a putut preciza că pe locul respectiv, la nord de construcția puțului, a existat o succesiune de soluri suprapuse peste un strat de pietriș, gros de 0,50—0,60 m, întrerupt în mod clar în dreptul gropii pentru puț (fig. 6—7). Astfel, peste acest strat, la nord de puț s-au depus soluri cafenii și gălbui, cenușii și negre. La sud de puț s-au identificat alte depuneri cenușii humoase, negre, cafenii închise și cenușii. Deci, pe locul respectiv, pe lângă banda de pietriș rezultată din aluviunile apei Cîinelui, s-au depus mai multe soluri, provenind în parte și din scursurile de pe platforma de la nord. Aceste depuneri, la aproximativ 1—1,50 m față de suprafața actuală a solului, au fost întrerupte de groapa săpată pentru puț. În felul acesta, se poate reconstitui, este drept cu oarecare aproximație, locul de unde a început să fie săpat puțul, precum și umplerea lui, la început cu sol humos de culoare cafenie verzuie și apoi la partea superioară cu sol de culoare cafenie gălbuie.

Groapa puțului a fost interceptată pe latura ei estică de săpăturile din 1910. Un asemenea deranjament, sub formă de groapă cu o pătură de arsură în cuprinsul

¹⁰ Gr. Ionescu, *Arhitectura populară românească*, București, 1957, p. 127.

ei se observă și pe profilul peretelui vestic, la circa cinci metri spre nord de groapa puțului.

În ceea ce privește conținutul arheologic al acestei depuneri din afara puțului, menționăm că numai la partea superioară a păturii de pietriș și nisip s-au găsit,

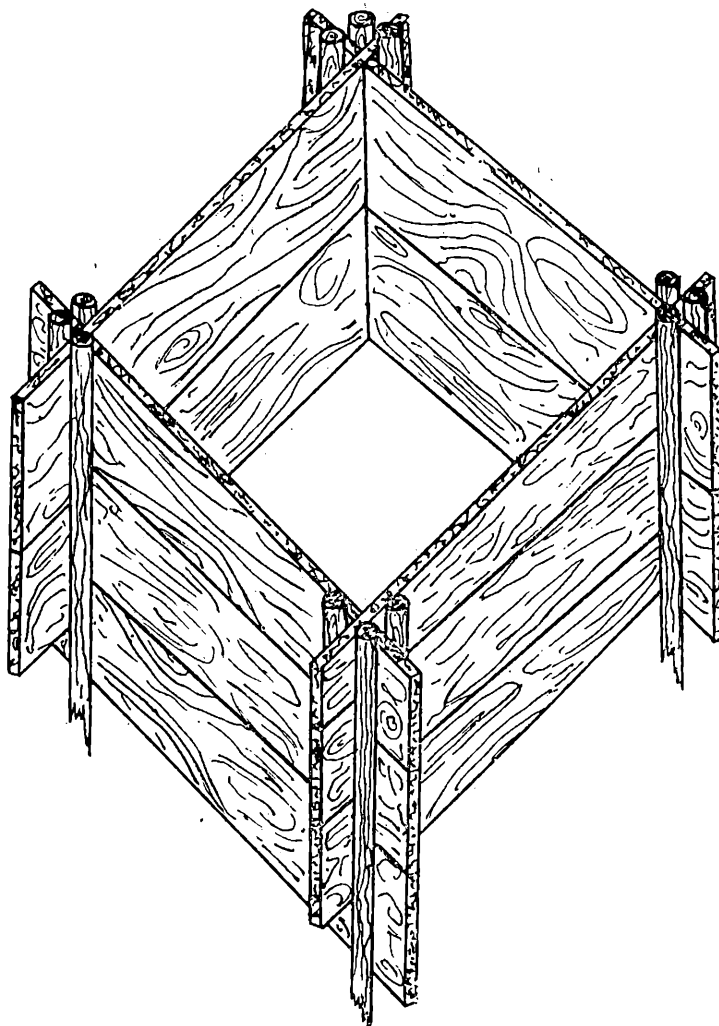

Fig. 4. — Reconstituirea porțiunii conservate a puțului.

Fig. 5. — Ghizdul demontat din peretele nordic al puțului (b) (circa 1/20).

la circa 1,45 m de taluzul malului estic, câteva fragmente ceramice dacice lucrate cu mîna, asemănătoare cu acelea din interiorul puțului, fiind scurse din așezarea de pe platformă.

Nivelul la care s-au găsit aceste fragmente ceramice corespunde, în genere, cu nivelul presupus de călcare de la baza căruia s-a săpat groapa puțului.

În interiorul puțului, deranjat prin săpăturile din 1910, s-au găsit alte fragmente geto-dacice, în număr de 250, din vase lucrate cu mîna, din pastă neagră cenușie cu luciu, resturi dintr-un vas lucrat la roată care s-a întregit, precum și patru fragmente din alte vase din aceeași categorie. Aceste resturi ceramice, aflate la diferite adîncimi, de la 0,40 m pînă la fundul puțului nu sînt *in situ*, ele ajungînd aici prin umplerea cu pămînt a săpăturii din 1910. Din aceste motive, deși nu pot fi luate în considerație pentru poziția lor în interiorul puțului, prezintă totuși interes pentru întregirea conținutului lui inițial.

În afară de aceste resturi ceramice, cu prilejul săpăturilor recente s-a mai găsit în cuprinsul puțului, la adîncimea de 4,20 m față de suprafață actuală a solului, o brățară de argint cu capetele înfășurate. De asemenea au mai fost semnalate, tot către partea inferioară a puțului, cenușe, bucăți de cărbune și unele resturi foarte mici de oase calcinate.

Avîndu-se în vedere această situație datorată deranjamentelor moderne, singura posibilitate de reconstituire a condițiilor de găsire a depozitului de vase din acest puț ne oferă doar informațiile din arhiva Muzeului Național de Anti-chități mai sus menționate, completate cu altele obținute de la localnicii care au participat la săpăturile din 1910. Din aceste date rezultă că vasele zăceau pe fundul puțului pînă în apă, în ordine, pe mai multe rînduri suprapuse. Din lipsa observațiilor directe nu știm dacă vasele au fost așezate, ceea ce pare mai probabil, sau aruncate, mai greu de presupus, avîndu-se în vedere numărul mare al exemplarelor întregi.

Cantitatea însemnată de fragmente din vase neîntregibile poate constitui un indiciu că acestea provin din vase sparte ritual, din care numai o parte a fost depusă în puț, alături de vasele întregi. În legătură cu această problemă, s-a constatat că fragmentele respective provin de obicei din margini, torți și funduri de vase din pastă neagră sau neagră-cenușie cu lustru.

În afară de aceste considerații cu privire la condițiile de găsire ale ceramicii din cuprinsul puțului, interesează și caracteristicile ei din punct de vedere al tehnicii pastei, formelor și decorului.

Considerăm însă util ca înainte de a descrie ceramica nou descoperită să menționăm, pe scurt, categoriile de vase găsite în 1910, urmînd ca prezentarea lor detaliată să se facă cu alt prilej.

Aceasta este necesar atît pentru precizarea formelor de vase păstrate fragmentar, cît și pentru întregirea, prin noile descoperiri, a repertoriului de vase geto-dacice descoperite în 1910.

Vasele descoperite în 1910 se împart în două categorii, din care una lucrată cu mîna și alta la roată.

Vasele lucrate cu mîna sînt produse dintr-o pastă relativ bună de culoare cenușie sau cafenie, mai mult sau mai puțin bine frămîntată, arsă deseori inegal, destul de consistentă și cu pietricele, bucăți mici de calcar sau cioburi pisate ca materii degresante. Caracteristic este lustrul negru sau negru-cenușiu la exterior. Această categorie ceramică este ilustrată prin următoarele forme de vase:

1. Urne mari bitronconice cu marginea răsfrîntă în afară și fațetată, cu fund inelar (două exemplare).

2. Ulcioare bitronconice cu buza răsfrântă în afară și fațetată, corpul bitronconic, fundul drept și mai rar inelar, și totdeauna prevăzute cu o toartă din bandă simplă de secțiune rectangulară, mai mult sau mai puțin arcuită (șase exemplare întregi și un fragment).

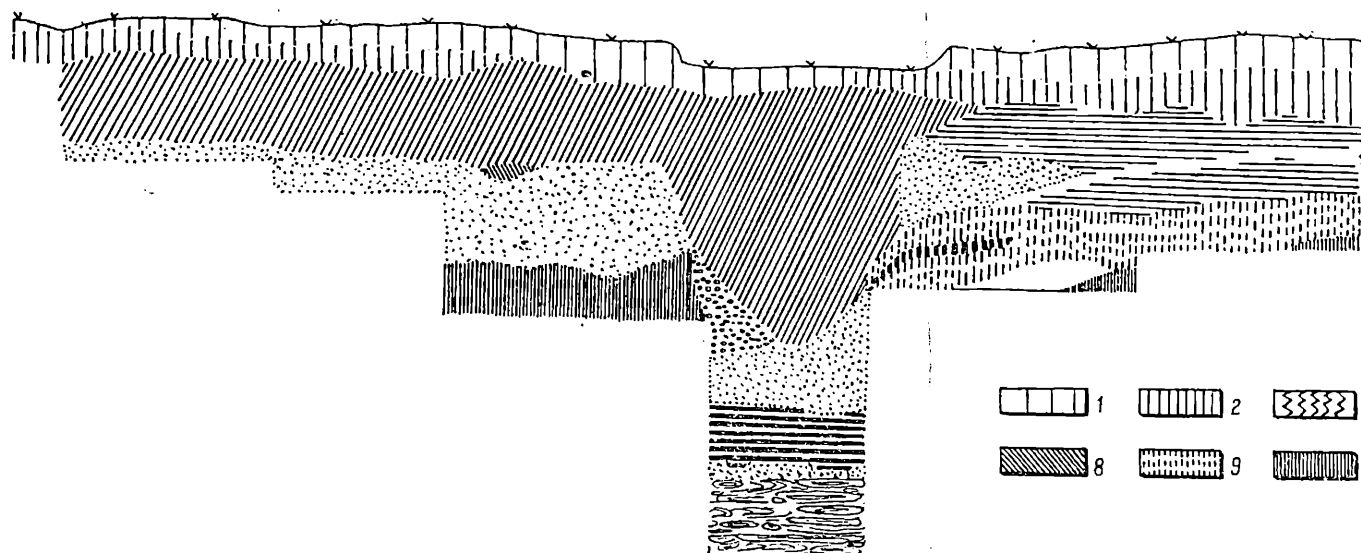

Fig. 6. — Profilul peretelui estic al secțiunii I. 1, humus; 2, sol cafeniu; 3, resturi materiale; 4, sol cafeniu deschis (deranjament); 5, sol cafeniu feruginos; 6, sol cafeniu închis; 7, nisip; 8, urme de arsu-

ră; 9, nisip feruginos și pământ; 10, nisip; 11, pământ amestecat cu pietriș; 13, humă; 14,

Fig. 7. — Profilul peretelui vestic al secțiunii I. 1, humus; 2, sol cafeniu; 3, sol cafeniu deschis (deranjament); 4, nisip; 5, sol cafeniu pietriș; 6, nisip pietriș; 7, sol cafeniu mai deschis; 8, humă; 9, lemn.

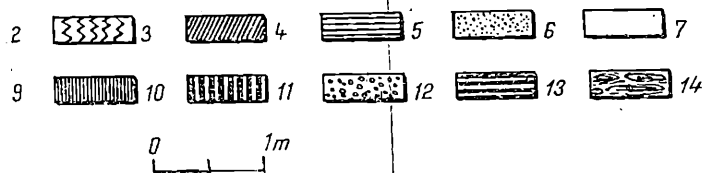
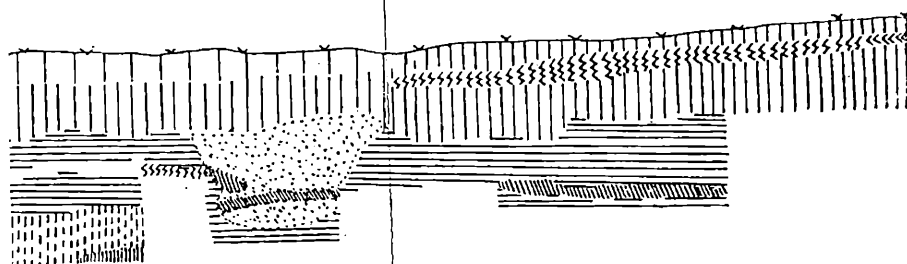
3. Ulcioare cu marginea răsfrântă și uneori fațetată, gîtul înalt cilindric, pîntecul bitronconic, fundul drept sau inelar și prevăzute cu o toartă prinsă de margine și de maximum de rotunjire a vasului (cinci exemplare, din care unele cu urme de decor cu grafit).

4. Vase bitronconice cu două toarte, buza răsfrântă în afară și fundul drept și mult mai îngust decît gura (un exemplar întreg și unul fragmentar).

5. Vase cu gîtul cilindric înalt, marginea răsfrântă, pîntecul bitronconic cu două proeminențe la partea superioară și cu fundul drept sau inelar (cinci exemplare întregi și patru fragmentare).

Nivelul la care s-au găsit aceste fragmente ceramice corespunde, în genere, cu nivelul presupus de călcare de la baza căruia s-a săpat groapa puțului.

În interiorul puțului, deranjat prin săpăturile din 1910, s-au găsit alte fragmente geto-dacice, în număr de 250, din vase lucrate cu mîna, din pastă neagră cenușie cu luciu, resturi dintr-un vas lucrat la roată care s-a întregit, precum și patru fragmente din alte vase ceramice.

feruginos și pietriș; 10, sol cenușiu hucămînt amestecat cu cărbune; 12, nisip; 13, humă; 14, lemn.

— totdeauna să se iacă cu alt pînj.

Aceasta este necesar atît pentru precizarea formelor de vase păstrate fragmentar, cît și pentru întregirea, prin noile descoperiri, a repertoriului de vase geto-dacice descoperite în 1910.

Vasele descoperite în 1910 se împart în două categorii, din care una lucrată cu mîna și alta la roată.

Vasele lucrate cu mîna sînt produse dintr-o pastă relativ bună de culoare cenușie sau cafenie, mai mult sau mai puțin bine frămîntată, arsă deseori inegal, destul de consistentă și cu pietricele, bucăți mici de calcar sau cioburi pisate ca materii degresante. Caracteristic este lustrul negru sau negru-cenușiu la exterior. Această categorie ceramică este ilustrată prin următoarele forme de vase:

1. Urne mari bitronconice cu marginea răsfrîntă în afară și fațetată, cu fund inelar (două exemplare).

2. Ulcioare bitronconice cu buza răsfrintă în afară și fațetată, corpul bitronconic, fundul drept și mai rar inelar, și totdeauna prevăzute cu o toartă din bandă simplă de secțiune rectangulară, mai mult sau mai puțin arcuită (șase exemplare întregi și un fragment).

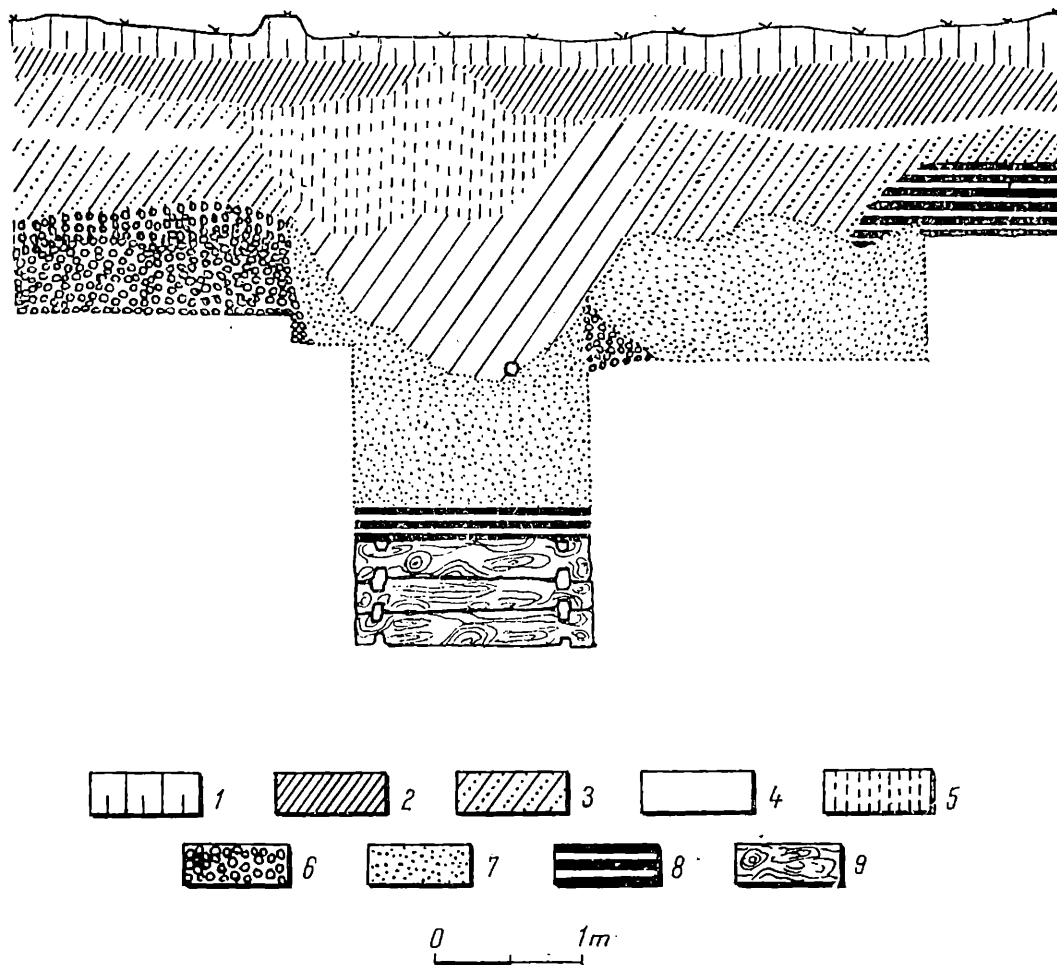

Fig. 7. — Profilul peretelui vestic al secțiunii I. 1, humus; 2, sol cafeniu; 3, sol cafeniu deschis (deranjament); 4, nisip; 5, sol cafeniu pietriș; 6, nisip pietriș; 7, sol cafeniu mai deschis; 8, humă; 9, lemn.

3. Ulcioare cu marginea răsfrintă și uneori fațetată, gîtul înalt cilindric, pîntecul bitronconic, fundul drept sau inelar și prevăzute cu o toartă prinsă de margine și de maximum de rotunjire a vasului (cinci exemplare, din care unele cu urme de decor cu grafit).

4. Vase bitronconice cu două toarte, buza răsfrintă în afară și fundul drept și mult mai îngust decît gura (un exemplar întreg și unul fragmentar).

5. Vase cu gîtul cilindric înalt, marginea răsfrintă, pîntecul bitronconic cu două proeminente la partea superioară și cu fundul drept sau inelar (cinci exemplare întregi și patru fragmentare).

Vasele lucrate la roată sînt produse dintr-o pastă de culoare cenușie închisă, bine frămîntată, arsă uniform, cu mai puține impurități și mai consistentă, deosebită de aceea a vaselor obișnuite lucrate la roată din Latène-ul III dacotic, de obicei de o culoare cenușie mai deschisă.

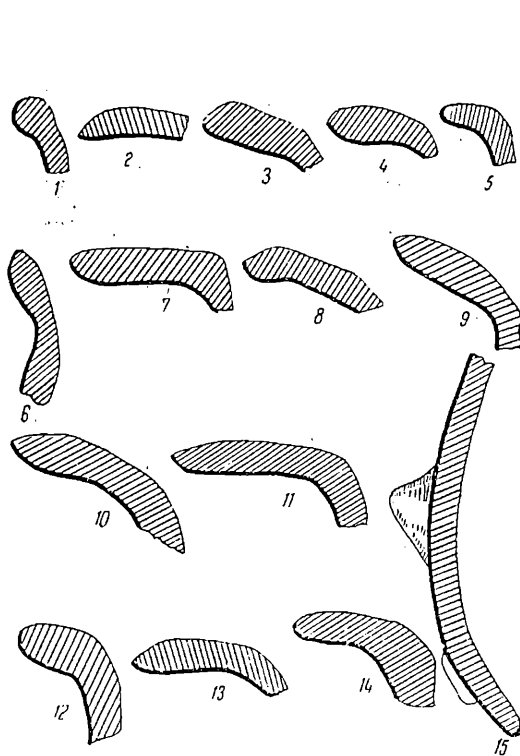

Fig. 8. — Fragmente ceramice lucrate cu mîna din interiorul puțului (1/2).

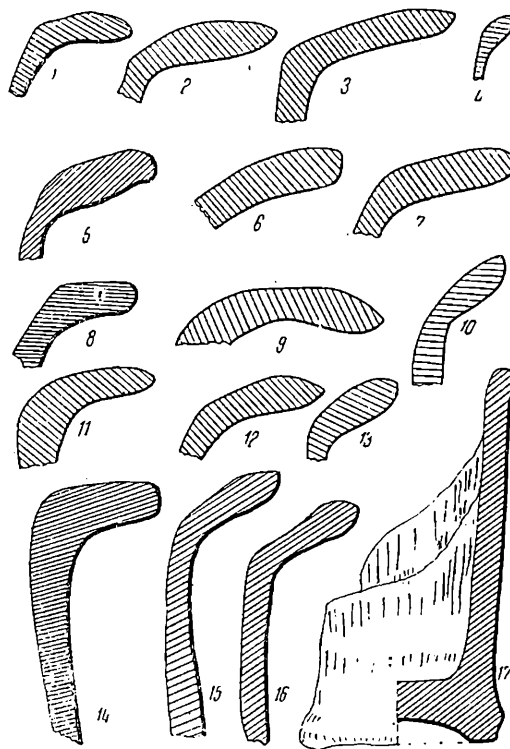

Fig. 9. — Fragmente ceramice lucrate cu mîna din interiorul puțului (1/2).

Această categorie este reprezentată printr-un ulcior cu marginea răsfîrîntă, gîtul înalt, partea inferioară rotunjită, fundul inelar, cu proeminențe la partea superioară și cu motive lustruite. Aceleași categorii îi mai aparține și un picior de fructieră.

Ambele categorii de vase, lucrate cu mîna și la roată, descoperite în 1910, sînt atestate și de ceramica găsită cu prilejul săpăturilor recente de pe locul respectiv.

Astfel specia lucrată cu mîna este ilustrată prin 250 de fragmente provenind de la vase din pastă neagră cenușie cu lustru la exterior și parțial la interior. Fiind numai fragmente este dificil să se precizeze în toate cazurile formele de vase din care au făcut parte, precum și frecvența acestor forme.

Oricum în afară de un vas miniatural (fig. 11/2), se pot distinge fragmente ceramice din urne, ulcioare, căni și fructiere (fig. 8—11).

Unele din aceste vase prezintă o proeminență pe margine în direcția torții (fig. 10/2, 5) și, în alte cazuri, proeminențe plate îndreptate în sus, prinse pe maximum de rotunjire a vasului sau la partea lui superioară (fig. 10/3—4).

În afară de acestea se mai remarcă trei funduri de vase cu *umbo* accentuat de dimensiuni diferite (fig. 11/6, 12), precum și mai multe torți cu bara de secțiune ovală sau rectangulară (fig. 12/1—4). În general, cu unele mici excepții se constată forme asemănătoare cu cele ale vaselor descoperite în anul 1910.

În ceea ce privește specia lucrată la roată, aceasta este documentată printr-un vas aproape întreg cu gîtul înalt, partea inferioară rotunjită, separată în mod accentuat de cea superioară și fundul inelar (fig. 13). Această formă de vas cu toate că-i lipsește extremitatea superioară, după caracteristicile profilului părții păstrate, poate fi încadrată în categoria vaselor cu gît înalt cilindric lucrate la roată, de care se deosebește doar prin lipsa celor două proeminențe. În afară de acest vas din aceeași specie mai fac parte doar câteva fragmente din pastă neagră cenușie. Rezultă deci că această categorie ceramică este foarte puțin reprezentată în comparație cu specia lucrată cu mîna. Prin cercetările recente s-a reușit așadar să se recupereze, pe lângă numeroasele fragmente ceramice, sparte din vechime, două vase aproape întregi, dintre care unul în miniatură, lucrat cu mîna și altul la roată. Deci, se întregeste cu încă două exemplare depozitul dat la iveală în 1910, în sensul că în puțul respectiv au fost depuse 26 de vase lucrate cu mîna și două la roată, alături de un număr de fragmente ceramice. Nu este exclus ca descoperitorii din 1910 să fi găsit mai multe resturi ceramice, neridicînd decît vasele întregi și doar două fragmente. De altfel, cu prilejul recunoașterilor efectuate în anul 1946, s-au mai găsit la suprafață unele fragmente ceramice din această descoperire.

Relativ la resturile ceramice, în număr atît de mare, avîndu-se în vedere faptul că aparțin în exclusivitate categoriei de ceramică neagră cenușie cu lustru, ca și vasele întregi din puț, nu pot fi considerate ca fiind scurse din așezarea de pe platformă, ci mai curînd, așa cum s-a arătat mai sus, depuse cu scop votiv. De altfel dacă ar proveni din așezare ar fi trebuit să se găsească în număr mare și nu doar sporadic și în depunerea din preajma puțului. Din analiza ceramicii descoperite în puț se desprinde concluzia că formele respective de vase sînt de tradiție mai veche locală hallstattiană, încadrîndu-se, după clasificarea recentă a lui I. H. Crișan, în faza mijlocie a ceramicii daco-getice și îndeosebi în etapa a doua a acestei faze (II/2), datată de autor în secolul al II-lea î.e.n.¹¹

Astfel, din această etapă a doua a fazei mijlocii, se consideră că fac parte cîștile lucrate cu mîna, care dispar în faza clasică cînd sînt înlocuite prin exemplare similare lucrate la roată; vasele lucrate cu mîna și la roată cu gîtul cilindric înalt, fără toartă, în locul cărora au două proeminențe sau lipsesc și ele și tipul I al vaselor cu două torți, precum și tipul IV al vaselor mari derivate din cele bitronconice protodacice¹².

În afară de aceste forme, caracteristice fazei II₂ din evoluția ceramicii geto-dacice, se mai întîlnesc și altele, tot de tradiție hallstattiană care nu sînt însă tipice numai pentru această fază. Așa sînt de exemplu vasele cu picior înalt în formă de fructieră, întîlnite încă din faza I a ceramicii geto-dacice, fiind derivate din vase cu picior hallstattiene și care abundă sub forma exemplarelor lucrate la roată.

¹¹ I. H. Crișan, *Ceramica daco-gelică cu specială privire la Transilvania*, București, 1969, p. 103.

¹² *Ibidem*, p. 109 și urm.

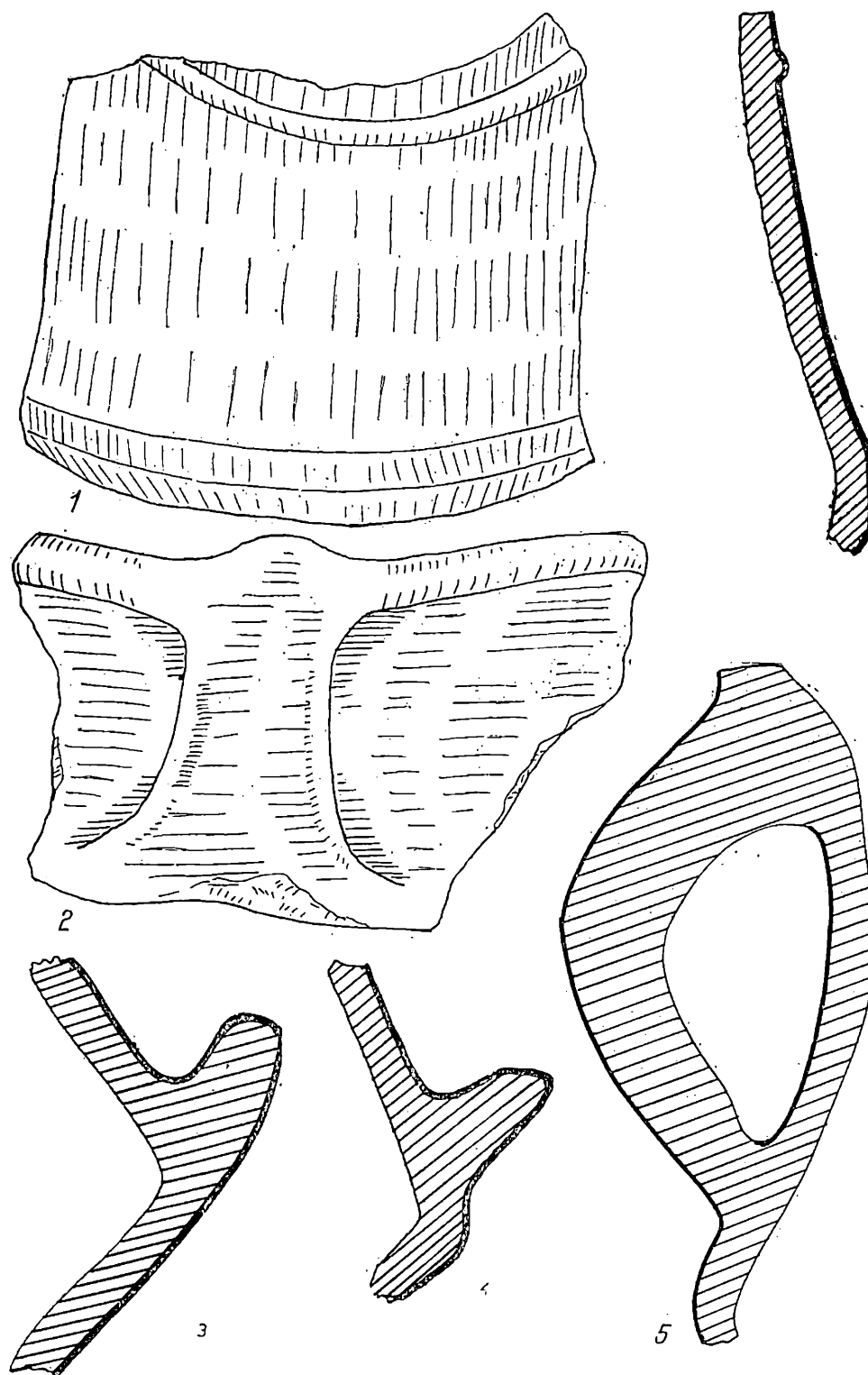

Fig. 10. — Fragmente ceramice lucrate cu mîna (2—5) și la roată (1) din interiorul pușului.

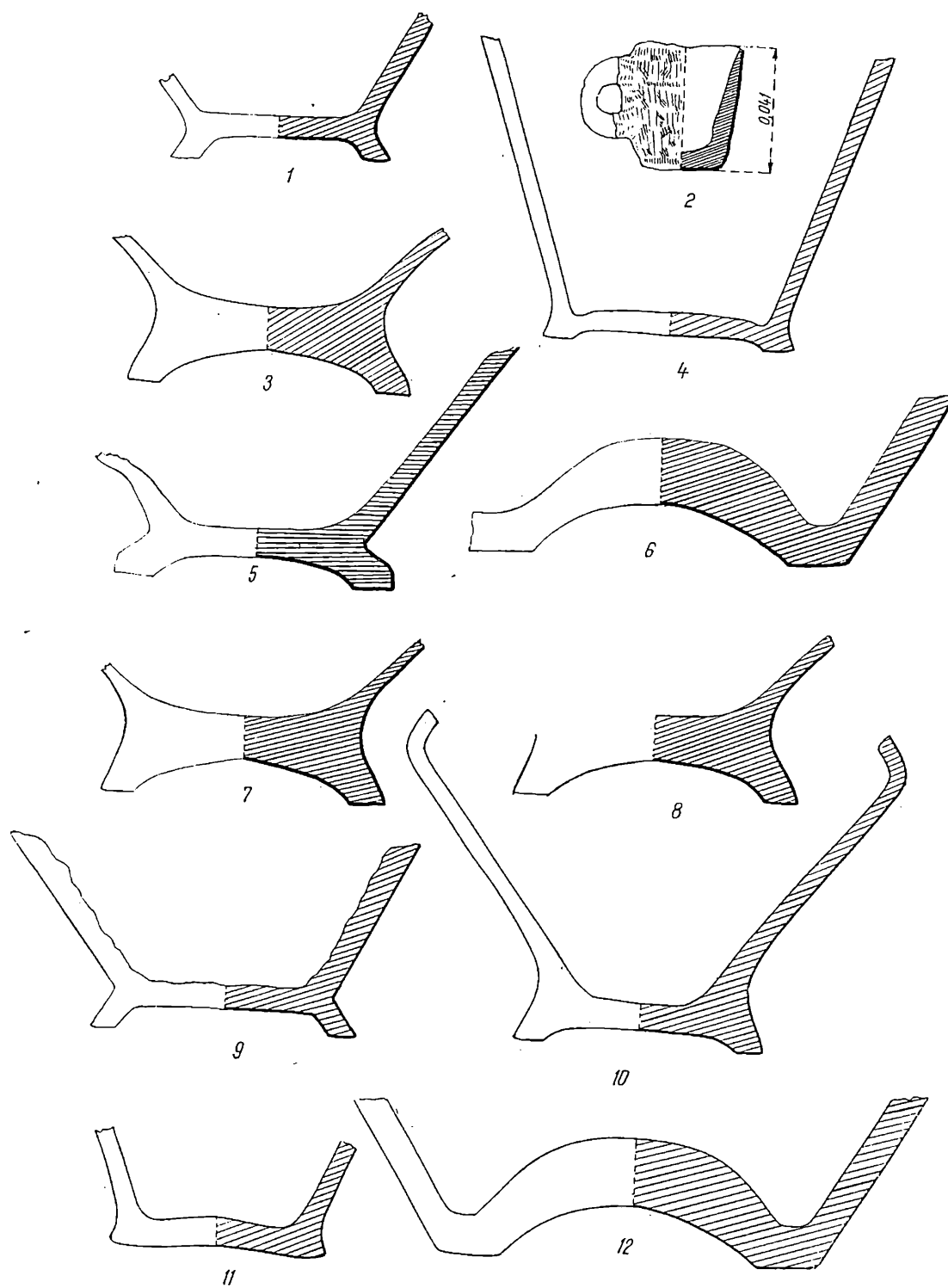

Fig. 11. — Fragmente ceramice lucrate cu mîna (1, 3—12) și un vas miniatură din interiorul puțului (1/2)

Prin descoperirile din 1910 de la Ciolănești din Deal se poate adăuga acestei grupe și vasul mare bitronconic lucrat cu mâna și cu lustru negru la exterior, de tradiție hallstattiană, derivat din varianta Tîrgu-Mureș, formă ceramică care în clasificarea lui I. H. Crișan este menționată ca fiind atestată numai în faza ceramicii proto-dacice (sec. VI—V î.e.n.)¹³. Avîndu-se în vedere caracterul ritual

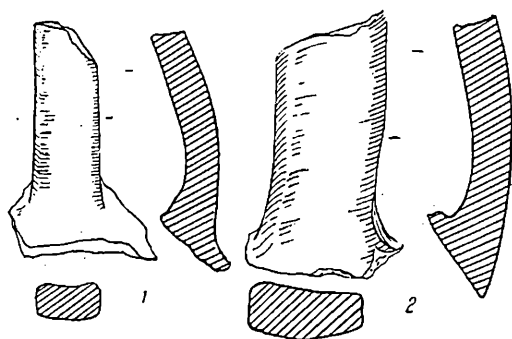

Fig. 13

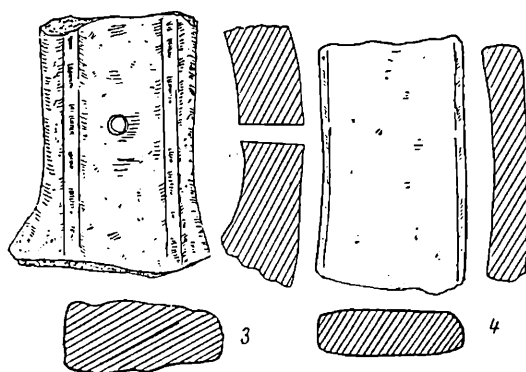
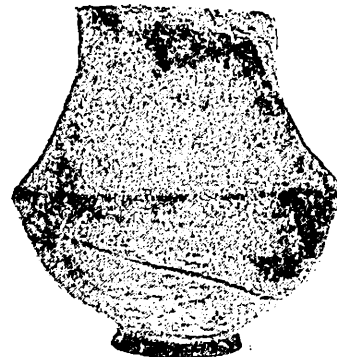

Fig. 12

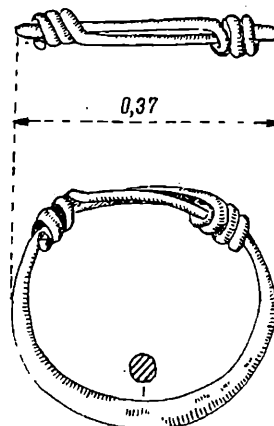

Fig. 14

Fig. 12. — Fragmente de torți de la vase lucrate cu mâna din interiorul puțului (1/2).

Fig. 13. — Vas fragmentar lucrat la roată din interiorul puțului (1/3).

Fig. 14. — Verigă de argint cu capetele înfășurate din interiorul puțului.

al acestui depozit de vase de lux, este explicabilă, după părerea noastră, prezența unor vase de tradiție mai veche locală, cum ar fi de exemplu urna bitronconică amintită, chiar dacă această formă de vas lipsește din repertoriul obișnuit al ceramicii geto-dacice din fazele ulterioare celei proto-dacice.

Deci, prin caracteristicile lor de tehnică, forme și decor vasele lucrate cu mâna și la roată din puțul ritual de la Ciolănești din Deal, formează o categorie ceramică bine distinctă, care poate fi desemnată sub denumirea de *tip Ciolănești*. Această categorie ceramică neagră lucrată cu mâna și caracterizată prin procentul redus de ceramică cenușie închisă lucrată la roată, precum și prin fațetarea marginii a mai fost identificată și în așezările geto-dacice de la Poiana, Popești, Piscul Crăsani, Zimnicea, Sighișoara ș.a. Din punct de vedere cronologic prin analogiile

¹³ *Ibidem*, p. 34 și urm.

ce le prezintă ea se încadrează în etapa a doua a ceramicii geto-dacice din faza mijlocie (II), care începe aproximativ la mijlocul secolului al II-lea î.e.n. și încetează în preajma anului 100 î.e.n. Din aceeași vreme datează și veriga de argint cu capetele înfășurate (fig. 14), descoperită recent în cuprinsul puțului ritual. Tipul acesta de brățară, întâlnit cu începere din secolul al II-lea, este frecvent în întreg Latène-ul III geto-dacic și se menține, îndeosebi sub formă de verigă, până în epoca migrațiilor inclusiv, după cum o dovedesc descoperirile de la Tîrșor, Miorcani și din alte locuri¹⁴ de pe teritoriul țării noastre, precum și alte descoperiri din afara lui, dintre care menționăm aici piesele de acest fel cu monede suspendate, din secolele IV—V î.e.n., din mormîntul feminin din perioada merovingiană timpurie de la Heilbron-Böckingen din sud-estul Germaniei¹⁵.

Alături de piesele de argint, care sînt cele mai numeroase, se întîlnesc și altele, mai rare, în așezările geto-dacice și tezaure, din aur, bronz și fier. În general, este vorba de un obiect de podoabă de largă răspîndire și cu o folosire mai îndelungată, care este puțin util pentru determinări cronologice mai precise. Oricum, exemplarul din puțul votiv de la Ciolănești din Deal, prin asocierea lui cu ceramica de tip Ciolănești, se poate data către sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., în cazul în care a fost depus în puț o dată cu vasele respective.

În afară de săpăturile din sectorul puțului votiv, s-au efectuat și altele, sub formă de sondaje în cuprinsul așezării de pe platoul din imediată apropiere. Prin trei secțiuni de 12 m × 180, cu adîncimea de 0,60 m, s-a verificat porțiunea din așezare de pe locurile lui Marin Bușega, din preajma puțului votiv, și al lui Ion Pușcoci, de dincolo de drumul comunal, în marginea nordică a așezării. Cu prilejul acestor săpături s-a precizat că pe locul respectiv după o depunere de humus de 0,15—0,25 grosime urmează un strat de cultură gros de 0,25—0,45 m de culoare cenușie, suprapus peste solul virgin. În cuprinsul stratului de cultură au fost identificate resturi sporadice din locuințe de suprafață, constituite din lipituri arse de pereți împrăștiate, resturi de vatră, ceramică fragmentată și resturi mărunte de oase de animale.

Această risipire a resturilor de locuințe și în același timp de fragmentare a materialelor descoperite se datorește în mare parte lucrărilor agricole de pe locurile respective.

În ceea ce privește ceramica descoperită predomină categoria lucrată cu mîna, specia lucrată la roată fiind ilustrată doar prin două fragmente, care provin dintr-o fructieră și o strecurătoare.

Categoria lucrată cu mîna din pastă avînd ca degresant impurități (îndeosebi microprundișuri și mică), după tehnica de lucru, se subdivide în două grupe, dintre care una din pastă mai puțin omogenă și poroasă și o alta din pastă mai bună, unitară și consistentă. În ambele cazuri această ceramică, datorită coroziunii solului, și-a pierdut lustrul la exterior.

¹⁴ Gh. Diaconu, *Tîrșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965, p. 228, pl. LXXVII/3 și p. 315, pl. CLXVI/5; Pentru Miorcani, informații de la Ion Ioniță, iar pentru Lețcani de la Cătălina Bloșiu, cărora le mulțumim și pe această cale.

¹⁵ M. R. Alföldi, *Die Münzhänger aus dem Frauengrab Heilbron-Böckingen*, în *Fundberichte aus Schwaben*, NF, 16, 1962, p. 134 și urm.

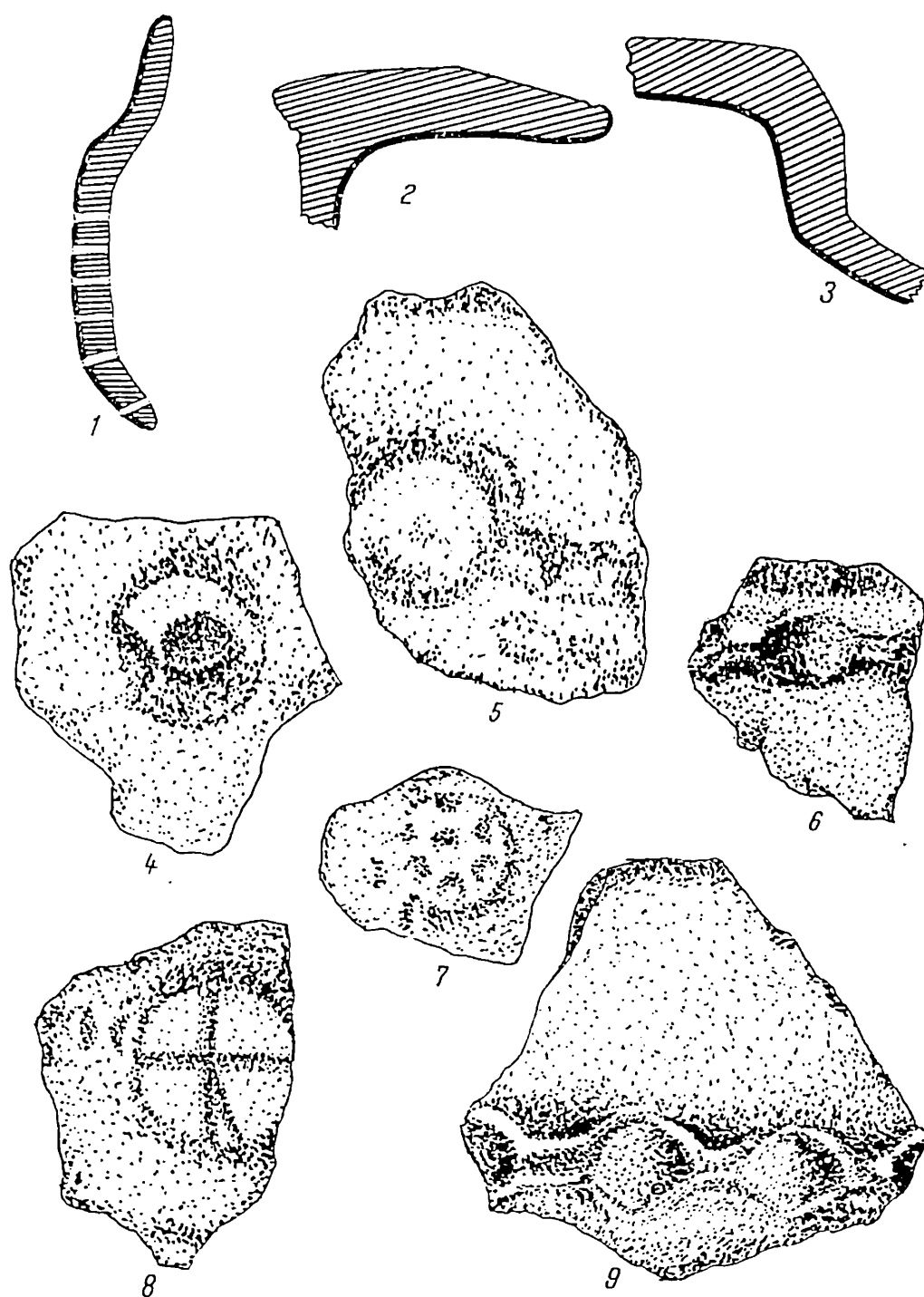

Fig. 15. — Ceramică lucrată cu mîna (4–9) și la roată (1–3) din așezare (1/2).

Din punct de vedere al formelor, cu toată starea fragmentară a acestei categorii ceramice, se disting totuși resturi de vase-borcan, care sînt cele mai numeroase, de vase mari de provizie cu marginea răsfîrîtă, precum și de fructieră. Ca decor, se întîlnesc mai frecvent brîuri alveolare dispuse orizontal sub buza vasului și proeminente plate sau în formă de butoni cilindrici sau aproape conici, plasați la partea superioară a vasului în mod izolat sau în asociere cu brîuri alveolare. Acești butoni sînt simpli sau ornamentați la partea superioară cu una sau mai multe alveolări ori cu motive cruciforme din dungi adîncite.

În afara acestor elemente decorative în relief, în cîteva cazuri apar motive incizate, dispuse în zigzag pe marginea răsfîrîtă în afară a vaselor mari (fig. 16) sau probabil ondulate pe jumătatea superioară a unor vase mari.

Cele două fragmente lucrate la roată provin dintr-o fructieră (pl. 15/2) și o strecurătoare (pl. 15/1), din pastă fină, omogenă și densă de culoare cenușiu deschis, cu mică și pietricele în genere mai puține și de dimensiuni mai mici în comparație cu acelea din pasta ceramicii lucrate cu mîna.

Din analiza acestor resturi ceramice se desprinde concluzia că specia lucrată cu mîna face parte din ceramica de uz casnic, tipică pentru așezările geto-dacice din Latène-ul II și III, neputîndu-se atribui în exclusivitate Latène-ului II. În schimb, specia lucrată la roată, prin caracteristicile ei, aparține Latène-ului III, deosebindu-se net de ceramica lucrată la roată din puțul ritual. Această categorie ceramică în cuprinsul așezării de pe platou urmează să fie mai bine precizată prin cercetările viitoare. Cu ocazia acestor săpături se va putea eventual stabili dacă pe locul respectiv a fost sau nu o locuire din Latène-ul III, căreia să-i aparțină cele două resturi ceramice. De asemenea se va putea determina eventual și poziția cronologică a acestora în cadrul Latène-ului III.

Din prezentarea descoperirilor de la Ciolănești din Deal de pe locul puțului ritual și al așezării de pe platou, se poate conchide că puțul respectiv, prin conținutul său ceramic cercetat, se datează către sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n., așa cum s-a arătat mai sus.

Așezarea din preajmă, tot prin descoperirile de ceramică lucrată cu mîna, poate fi considerată contemporană cu puțul, nefiind exclusă posibilitatea să fi continuat și la începutul secolului I î.e.n. În sprijinul acestei din urmă datări pot fi invocate și cele două fragmente lucrate la roată din Latène-ul III, care prin caracteristicile lor de tehnică și formă se deosebesc net de exemplarele lucrate la roată din puțul votiv.

Din lipsa unor cercetări mai ample în așezare nu au putut fi încă deosebite aici resturi de locuire sigure din Latène-ul III, excluzînd cele două fragmente ceramice amintite.

Faptul că se găsesc asemenea fragmente ceramice în cuprinsul așezării, precum și descoperirea în interiorul puțului a brățării cu capete înfășurate, care este frecventă în Latène-ul III, poate constitui un indiciu că aspectul Ciolănești, datat către sfîrșitul secolului al II-lea, ar putea să fie prelungit în timp și la începutul secolului I î.e.n. În sprijinul acestei din urmă datări ar pleda, după părerea noastră, și analogia cu cana de la Rădulești, conținînd monede dacice de tip Hunedoara, datate recent între 150 și 80 î.e.n.¹⁶. În acest caz, s-ar putea

¹⁶ I. Winkler, *Zur relativen chronologie der daco-getischen Münzen*, in *Acta Archaeologica Carpathica*, X, 1–2, 1968, p. 115.

deduce că puțul votiv, cu ceramica de lux lucrată cu mîna și la roată, a îndeplinit această funcție către sfîrșitul secolului al II-lea și eventual începutul secolului I î.e.n.

De asemenea, prin aceste cercetări s-au adus unele precizări și în ceea ce privește specia lucrată la roată, care însoțește ceramica lucrată cu mîna de tip Ciolănești.

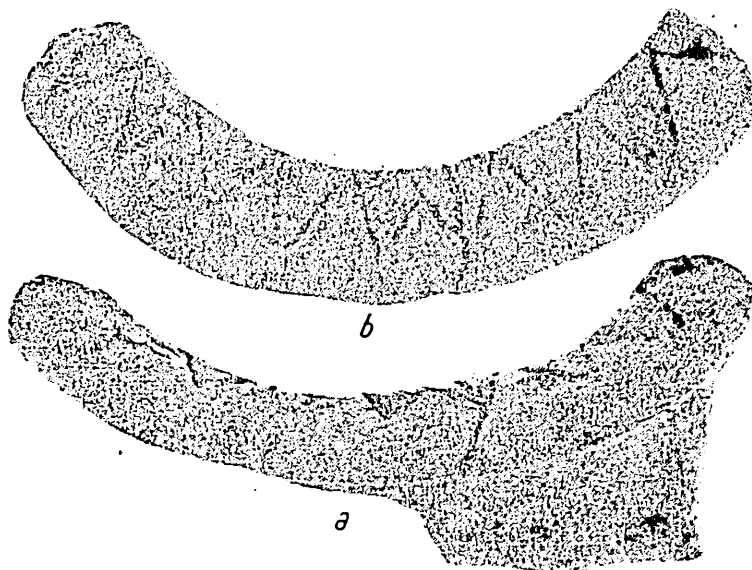

Fig. 16. — Margine de vas lucrată cu mîna din așezare.

Fiind vorba de un complex închis cum este depozitul de vase din puț, constatările privitoare la vasele lucrate la roată din grupul Ciolăneștii din Deal confirmă teza potrivit căreia în etapa respectivă, corespunzătoare celei de-a doua jumătăți a secolului al II-lea î.e.n., ceramica lucrată la roată este în cantități mici, ea generalizîndu-se în perioada de consolidare și de înflorire a culturii geto-dacice din Latène-ul III¹⁷. În stadiul actual al cercetărilor cu privire la originea și evoluția ceramicii lucrate la roată din Cîmpia Română în secolul al II-lea î.e.n., considerăm că este prematur să ne pronunțăm asupra originii acestei categorii ceramice din grupul Ciolăneștii din Deal¹⁸.

O altă contribuție a cercetărilor de la Ciolănești la cunoașterea Latène-ului geto-dacic constă în faptul că, datorită săpăturilor efectuate pe locul puțului și în așezare, s-a putut stabili aici mai bine ca oriunde conținutul aspectului Ciolănești, în sensul că în puț s-a depozitat numai specia de lux, lucrată în majoritatea cazurilor cu mîna și în mod sporadic la roată, iar în așezare predomină specia de uz casnic, lucrată cu mîna, față de care ceramica de lux de tip Ciolănești este foarte rară. În felul acesta depozitul de vase din puțul de la Ciolăneștii din Deal, un complex închis unic pînă în prezent în Latène-ul dacic, oferă cel mai conclu-

¹⁷ R. Vulpe, *La civilisation dace et ses problèmes à la lumière des dernières fouilles de Poiana en Basse Moldavie*, în *Dacia*, N.S., 1957, p. 156.

¹⁸ D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavodă (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii Latène geto-dacice la Dunărea de jos*, în *Materiale*, IV, București, 1957, p. 294.

dent material ceramic pentru cunoașterea aspectului Ciolăneștii din Deal, servind astfel și pentru încadrarea cronologică mai sigură și a altor descoperiri similare din așezările contemporane din spațiul carpato-dunărean¹⁹.

În fine, cercetarea condițiilor de găsimă ale depozitului de vase și întregirea în măsura posibilului a conținutului puțului în care s-a găsit, ne-au determinat să atribuim acestui complex un caracter votiv. Pentru aceasta pledează prezența în exclusivitate a ceramicii de lux și dispoziția ei în interiorul puțului. Din aceste motive, ideea unei cisterne cu scop strict utilitar, de tipul celei de la Costești²⁰, credem că este exclusă.

De asemenea, din lipsă de alte dovezi (oase de om calcinate, inventar funerar variat), nu putem atribui o funcție funerară acestui complex, foarte asemănător cu puțurile funerare atât de numeroase în Gallia în secolul I î.e.n.²¹.

În schimb, în sprijinul tezei caracterului votiv, putem invoca complexul similar de la Königsau, Kr. Aschersleben, constituit tot dintr-un puț de lemn în cuprinsul căruia în afară de ceramică a fost depus și animalul sacrificat²².

În sfârșit, nu putem încheia fără a sublinia că sistemul de construcție a puțului, superior ca ingeniozitate tehnică construcțiilor asemănătoare din Germania și Gallia, vădește priceperea deosebită a meșterilor daci.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA și SILVIU SANIE

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DANS L'ÉTABLISSEMENT GETO-DACIQUE DE CIOLĂNEȘTII DIN DEAL (DÉP. DE TELEORMAN)

RÉSUMÉ

Les auteurs présentent les résultats des recherches archéologiques qu'ils ont entreprises à Ciolăneștii din Deal (dép. de Teleorman), sur le terrain où, en 1910, a été découvert un important dépôt de vases de l'époque La Tène, consistant en 23 vases en pâte noire vernie, travaillés à la main, et deux vases en pâte gris foncé, façonnés au tour.

A l'occasion des fouilles effectuées, on a trouvé ces vases déposés dans un puits en bois à une profondeur de 4,70 m. En plus des matériaux céramiques récemment découverts (approx. 250 fragments, un vase en miniature travaillé à la main et un autre vase façonné au tour, restauré), on a trouvé dans le même puits un anneau en argent aux extrémités enroulées. Le puits, capitonné avec des planches de bois dont furent conservées seulement 0,90 m, a une forme rectangulaire. Ces planches en chêne sont munies aux points de jonction d'entailles, en forme de trapèze, confectionnées selon la technique dénommée « queue d'hirondelle ». Pour mieux fixer ces planches, à chaque angle extérieur de jonction ont été placés des pieux de renforcement.

Grâce à ces fouilles archéologiques a été identifié l'établissement geto-dacique auquel le puits appartenait. En se fondant sur les matériaux mis au jour, les auteurs sont d'avis

¹⁹ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 122.

²⁰ C. Dălcoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 127 și pl. XX.

²¹ M. Labrousse, *Informations archéologiques. Circonscription de Toulouse*, in *Gallia*, XXX, 2, 1964, p. 448 și urm.

²² W. Baumann și D. Mania, *Germanische Holzbrunnen aus dem 1. Jahrhundert u.Z. von Königsau, Kr. Aschersleben*, in *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte* vol. 53/1969, p. 455—474.

que la céramique provenant du puits et de l'établissement de Ciolănești din Deal datant de la fin du deuxième siècle, éventuellement des premières deux décennies du premier siècle av.n.è.

Le puits de Ciolănești din Deal a eu un caractère votif, mis en évidence par la qualité et l'uniformité de la céramique apportée comme offrande, probablement à l'eau.

Les puits votifs qui n'ont pas encore été attestés chez les Daces, ont été cependant connus par les autres peuples qui furent contemporains des Géo-Daces, par ex. les Germains. Cette interprétation que le puits est votif, fondée sur les constatations faites à l'occasion des fouilles, nous semble plus plausible que celle selon laquelle ce complexe archéologique représenterait un puits funéraire du type celtique, semblable à ceux découverts en Gaule et datant du premier siècle av. n. è.

En conclusion, les fouilles de Ciolănești din Deal nous ont donné la possibilité de connaître les conditions de la découverte et de la destination du dépôt de vases, ainsi que d'identifier l'établissement auquel le puits était rattaché et d'ajouter de nouveaux éléments afin d'encadrer, au point de vue culturel et chronologique, l'aspect Ciolănești.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Partie inférieure du puits. Approx. 1/10.
- Fig. 2. — Plan du puits. 1/20.
- Fig. 3. — Parois conservées du puits. 1/40.
- Fig. 4. — Reconstitution de la partie conservée du puits.
- Fig. 5. — Une planche démontée de la paroi nordique du puits. Approx. 1/20.
- Fig. 6. — Profil de la paroi occidentale de la section I.
- Fig. 7. — Profil de la paroi orientale de la section I.
- Fig. 8. — Fragments céramiques de l'intérieur du puits, travaillés à la main. 1/2.
- Fig. 9. — Fragments céramiques de l'intérieur du puits, travaillés à la main. 1/2.
- Fig. 10. — Fragments céramiques de l'intérieur du puits, travaillés à la main (2—5) et au tour (1).
- Fig. 11. — Fragments céramiques travaillés à la main (1, 3—12) et un vase en miniature de l'intérieur du puits. 1/2.
- Fig. 12. — Fragments des anses de vases de l'intérieur du puits, travaillés à la main. 1/2.
- Fig. 13. — Un vase fragmentaire de l'intérieur du puits, travaillé au tour.
- Fig. 14. — Anneau en argent de l'intérieur du puits, aux extrémités enroulées.
- Fig. 15. — Céramique de l'établissement, travaillée à la main (4—9) et au tour (1—3). 1/2.
- Fig. 16. — Bord de pot travaillé à la main.

STUDII EPIGRAFICE III

SEIMENI (JUD. CONSTANȚA)

Inscripția CIL, III, 772, a fost văzută, cu puțin înainte de anul 1865, de către inginerul francez J. Michel, în cimitirul musulman de la Techirghiol, la sud de Constanța, unde probabil că a fost folosită ca piatră de mormânt. Inscripția, după ce a fost comunicată lui Renier, a fost inserată de Th. Mommsen în *Corpus* (numărul de mai sus) sub localitatea *Tomis* (Köstendje — Constanța)¹, cu următoarea antetă: „Köstendje in coemerio Tekirgöl”. Ceea ce vrem să relevăm aici este că inscripția a fost văzută și copiată pentru prima dată nu de către acest călător francez, ci de către Ion Ionescu de la Brad, cunoscut patriot și savant român al generației de la 1848 și primul român care face cercetări arheologice și epigrafice în Dobrogea².

În una din scrisorile lui Ion Ionescu de la Brad către Ion Ghica, scrisă la Măcin și purtând data de 2/14 iulie 1850, se spunea printre altele: „un ceas departe de Dunăre, lângă Sămenii Mari, am dat de un țințirim, pietrele fiind acoperite cu pământ. Una au fost afară și pedestalul ei. Pe piatră de formă paralelogramă sculptată împrejur cu vie stă scris următoarele”, după care urmează desenul reprodus de noi la fig. 1³.

Sub numele autorului și al cărții: J. Jonesco (ancien élève de Roville), *Excursion agricole dans la plaine de la Dobrogea*, Constantinople, Imprimerie du Journal de Constantinople, 1851, la p. 73, găsim următoarea însemnare: „entre Defsee et Simeni, près d’une ancienne route dans un cimetière dont toutes les pierres sont couvertes de terre, on en voit une très grande qui formait le pedestal d’un monument funèbre et à côté de laquelle se trouve une autre pierre ornée de guirlandes de vignes d’un beau travail et sur laquelle nous lisons l’inscription

¹ CIL, III, p. 997.

² Despre cercetările arheologice și epigrafice ale lui Ion Ionescu de la Brad în Dobrogea, sperăm să revenim cu alt prilej. A se vedea și A. Pippidi, sc. XI 1969, p. 296.

³ V. Slăvescu, *Correspondența dintre Ion Ionescu de la Brad și Ion Ghica 1846—1874*, București, 1943, p. 119

și pl. V (în mod greșit se indică pl. IV). Slăvescu citește numele localității « Săcuiceni Mari », dar din pl. V, unde se reproduce un facsimil din scrisoare, se poate vedea că tocmai în rândul cu numele localității există o pată neagră și deci lacuna Săm..... ari, pe care noi o întregim prin Săm[enii M]ari.

suivante", după care urmează textul aceleiași inscripții, puțin diferit de desenul din scrisoare.

Copia lui Michel, așa cum apare în *Corpus*, este mai puțin exactă față de desenul și publicația lui Ion Ionescu de la Brad. Iată în ce constau cele trei variante :

CIL, III, 772.

MATIVS
T I FIRMVS
MEMORIM
SIBI ET COC
IVLIAE
CONIVGI
SVAE FECIT
LOCI PRINCEPS

Ionescu, scrisoarea din
2/14 iul. 1850.

MATTIVS
M F FIRMIS
MEMORIM
SIBI ET COC
IVLIAE
CONIVGI
SVAE SEVI
VO FECIT
LOCI PRIN
CEPS

Jonesco, *Excursion*, p. 73.

MATIVS
II FIRMVS
MEMORIM
SIBI ET COC
IVLIAE...
CONIVGI...
SVAE SIVI
VO FECIT
LOCI PRIN
CEPS

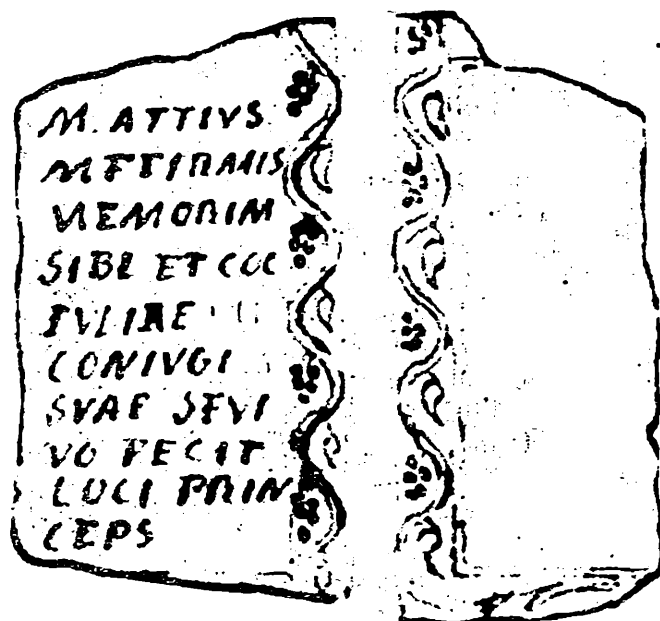

Fig. 1. — Desenul inscripției CIL, III, 772, după Ion Ionescu de la Brad.

În copia din *Excursion*, în r. 5 și 7, literele A și E sînt în ligatură, ceea ce nu a pare în desenul scrisorii amintite mai sus.

În 1850 inscripția se afla într-un cimitir musulman (care probabil că nu mai era folosit), lângă un vechi drum dintre localitățile Defcea, azi Gherghina, și Seimeni⁴, deci nu departe de castrul și așezarea romană de la *Capidava*. Foarte

⁴ În textul din *Excursion*, p. 73, numele primei localități este scris « Defsee », iar în harta anexată publicației « Dettcha ». Pe aceeași hartă apar localitățile « Kutckout-Seimen » (adică *Küçük-Seimen*), *Seimenul Mic* și, puțin mai la nord, « Bouieuk-Seimen » (adică *Büyuk-Seimen*),

Seimenul Mare. De la Seimeni se mai cunosc două pietre miliare și ruine romane (Gr. Florescu, BCMI, XVII, 1924, p. 88 și urm.; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 169, 178, 253–254, 302) și o inscripție de restaurare din anii 292–304 (CIL, III, 7487).

probabil că monumentul provine chiar din necropola Capidavei. În cimitirul musulman de la Techirghiol, inscripția a ajuns în orice caz mai târziu, după 1850, și deci nu face parte din arhiva epigrafică a teritoriului tomitan. Din desenul și descrierea lui Ion Ionescu de la Brad se poate vedea că monumentul, văzut de el în stare fragmentară, era un *cippus* funerar de mari proporții, ornamentat cu lujeri, ciorchini și frunze de viță de vie. În ce privește textul epigrafic, observăm că fie Michel, fie Renier, a omis după CONIVGI SVAE cuvintele SE VIVO. Probabil că în r. 2 M și V din cuvântul *Firmus* au fost scrise în ligatură, la fel A și M din r. 3 în cuvântul *memoriam*, grafie care a rămas neînțeleasă autorului român. În sfârșit, tot Ion Ionescu de la Brad ne transmite numele corect al proprietarului monumentului, care trebuie corectat în *M. Attius M. f. Firmus* în loc de *M. Atius T. f. Firmus*.

În cazul de față textul corect al inscripției este: *M(arcus) Attius/ M(arci) f(ilius) Firmus/ memori[a]m/ sibi et Coc(ceia)/ ⁵Iuliae/ coniugi/ suae se vi/ vo fecit/ loci prin/ ¹⁰ceps*.

În felul acesta s-a recuperat pentru Capidava un nou document epigrafic, răscălit pe teritoriul tomitan. Tot de pe teritoriul Capidavei provine marele monument funerar cu inscripția: *C. Iul. C.f. Quadr(atus)/ memoriam si/ bi et Iuliae Te/ rentiae con/ ⁵iugi suae se vi/ vo per liberos/ suos fecit lo/ ci princeps/ quin- quenn/ ¹⁰alis territo[rri]/ Capidavens[is]*⁵. Ambele inscripții, pînă la un anumit punct, au o redactare asemănătoare și atît *C. Iulius Quadratus*, cît și *M. Attius Firmus* au îndeplinit funcția de *loci princeps*. Această calitate (magistratură?, funcție?, titlu onorific?)⁶ era deci specifică (cel puțin pînă în prezent) numai pentru Capidava și deocamdată nu este cazul de a fi extinsă pentru restul Dobrogei.

Numele soției, *Coc(ceia) Iulia*, se adaugă la cunoscuții *Cocceii*, destul de bine documentați la Capidava⁷.

TÎRGUȘOR — GURA DOBROGEI (JUD. CONSTANȚA)

În 1958, cu ocazia cercetărilor speologice în grota naturală Peștera lui Adam, au fost aflate cinci monumente, din care patru poartă inscripții în limba greacă. După toate aparențele, grota — *spelaeum* — a fost folosită drept *mitracum*, așa cum lasă să se vadă monumentele sculpturale și epigrafice aflate aici⁸. Inscripțiile, împreună cu sculpturile, păstrate acum în Muzeul arheologic din Constanța, la scurtă vreme au fost publicate de către M. J. Vermaseren în cunoscuta monografie *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, vol. II, Haga, 1960, p. 365—366, sub nr. 2304—2309.

⁵ CIL, III, 12491; V. Pârvan, *ARMSI*, tom. XXXIV, 1912, p. 576, 587; idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 52—57, 117—121; R. Vulpe, *op. cit.*, 196, 199; idem, *Din istoria Dobrogei II. Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 342. Monumentul se găsește acum în curtea Muzeului arheologic din Constanța, iar noi am dat mai sus textul epigrafic așa cum se păstrează azi.

⁶ A se vedea încercările lui V. Pârvan, *Începuturile vieții romane*, p. 117 și urm.; R. Vulpe, *Histoire*, p. 196, 199; Gr. Florescu, *Capidava. Monografie arheologică*, București, 1958, p. 19—21; E. Popescu, *SC*, IX, 1967, p. 187 și urm.; cf. E. Condurachi, *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz-Köln, 1966, p. 103. M. Munteanu, *Pontica*, 4, 1971, p. 134.

⁷ Gr. Florescu, *SCIV*, I, 2, 1950, p. 126 și urm.; idem, *Capidava*, p. 77—78, 100—101, 104—106; la p. 103—104 încă o *Coc(ceia) Iulia coniunx* a lui *Cocceius Vitales*, iar la p. 113—114 un *Cl(audius) Cocceius*, deci folosit drept cognomen.

⁸ M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, vol. II, Haga, 1960, p. 364, nr. 2303; C. Motaș, *La speologia in Romania*, extras din *Rassegna Speologica Italiana*, XIII, 2, 1961, p. 14—16, fig. 22 și 23; M. Dușescu, *SC*, VIII, 1966, p. 390. Studiul prof. D. M. Pippidi, *În jurul descoperirilor mithriace din Peștera Adam*, în *SC*, XIII, 1971, p. 143—148, a apărut cînd acest articol al nostru se afla în curs de tipărire.

Ne vom ocupa aici numai cu monumentele de sub nr. 2304, 2308 și 2309 din monografia amintită mai sus, al căror text epigrafic fie că a fost incomplet publicat, fie că a fost neglijat din partea lui Vermaseren.

Monumentul de sub nr. 2304 este o placă de piatră (probabil că a servit drept tăblia unei mese de cult), avînd pe una din suprafețele înguste o inscripție

ΦΛΩΡΙΜΟC ΘΕ~~NIKH~~ΤΩΡΙ
Ο. ΘΡΑ

Fig. 2. — Inscripție mitriacă din peștera de la Gura Dobrogei.

pe două rînduri (fig. 2). Vermaseren citea inscripția : Φλ. Ὡριμος θε[ῶ] ἀνικήτω(ι) Πι/θρα(ι) (*sic* !). Singura observație este că la începutul r.2 se vede un *O* (omicron) care nu-și găsește nici un înțeles și probabil că este o greșeală. Cuvîntul *PI/ΘΡΑ* sigur că se datorește tot unei greșeli în loc de *MI/ΘΡΑ*, așa cum reapare pe monumentul de sub nr. 2309 (mai jos).

ΩΡΙΜΟC V
ΘΙΩΡΑΤΗ
ΔΧΔΝΩ

Fig. 3. — Inscripția unui altar mitriac din peștera de la Gura Dobrogei.

Cel de-al doilea monument este un mic altar, de formă simplă, cu inscripție avînd litere inegale, rău scrise și variînd ca dimensiuni. Conturul unor litere mai păstrează urme de minium. Vermaseren, sub nr. 2308, citește următoarea inscripție ; Ὡριμος /θεω(ι). În realitate inscripția este următoarea (fig. 3).

ωΡΙΜΟC V
ΘΙΩΡΑΤΗ
ΔΧΔΝΩ

Litera *V* din primul rînd are o imprimare nesigură.

Dedicantul este tot Φλ. Ὡριμος, dar r. 2—3 rămîn neînțelese. S-ar putea însă să avem în față o gravă eroare a lapidului unde ΘΙΩΡΑΤΗ să fie în loc de θεῶ Μίτρα(?), iar ΔΧΔΝΩ în loc de ἀνέστηκεν(?).

Ultimul monument, care prezintă aceeași ciudățenie, este tot un altar, ceva mai mare decît precedentul, cu litere rău scrise, purtînd slabe urme de minium. Vermaseren, sub nr. 2309, amintește altarul, dar nu spune nimic despre inscripție. După fotografia și desenul nostru (fig. 4), inscripția prezintă următorul text :

ΦωΡΙΜΟCΠΙΘΡΑ
ΑΗΟΗΙΙ.Ν

Literele ultimului rînd nu sînt întru totul sigure.

Și aici, cu excepția literelor $\Phi\omega$ PIMOC, adică numele aceluiași dedicant, $\Phi(\lambda.)$ $\Omega\rho\mu\mu\omicron\varsigma$, restul nu are un înțeles îndeajuns de clar. Dacă însă comparăm inscripția aceasta cu inscripția monumentului de sub nr. 2304, vedem și aici în r. 1 $PI\Theta P$ și în consecință avem același nume de zeu scris greșit în loc de $MI\Theta P$, deci $M\iota\theta\rho(\alpha)$. Cuvântul din r. 2, $AHOHII.N$, ar putea să fie atunci tot o grafie greșită pentru $\alpha(\nu)\eta\theta\eta\kappa(\eta)\nu$, cum apare în prima inscripție de sub nr. 2307 (mai jos).

Celelalte două inscripții, dintre care una fără greșeli, au fost scrise pe monumentul sculptural de sub nr. 2306 din monografia lui Vermaseren. Monumentul

Fig. 4. — Altarul mitriac din peștera de la Gura Dobrogei.

este o placă votivă și probabil că a fost cel mai de seamă *simulacrum din spelacum* mitriac din Peștera lui Adam. Sculptura, de bună execuție, a fost aplicată pe o placă de calcar gălbui și prezintă scena clasică a sacrificiului zeului Mitras⁹. Inscripțiile au fost corect publicate de Vermaseren sub nr. 2307. Prima inscripție, cu litere ce se apropie de cele cursive, este scrisă în câmpul reliefului, în dreapta figurii lui Mitras :

ω PIMOC	$\Omega\rho\mu\mu\omicron\varsigma$
ΠATH'	πατή-
P. ANH	ρ ἀνή-
ΘHKH	θηκη
N	ν.

Remarcăm și aici grafia greșită ANHΘHKÂN în loc de ANEHKEN

⁹ M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 365, nr. 2306 ; C. Motaș, *op. cit.*, p. 15—16, fig. 23 ; M. Dușescu, *ibidem*.

Singura inscripție, corect scrisă, este următoarea și se găsește pe același monument, sub sculptură, și în mod sigur se datorește unui alt lapid (au fost folosite literele Ξ , Σ , Ω):

Φλ(αούιος) Ὀριμος, Φλ(αούιου) Μακεδόνος, οἰκονόμος κατ' ἐπίταγην

ὃ ἀνείκητο Μίτρα ἀνέθηκεν εἰς ἄλσος ἀπόκρυφον

Εὐφράτης εὐχεσθαι ἀγνῶς; Φοῖβος Νικομηδεὺς ἐποίησι.

„Flavius Orimus, fiul lui Flavius Macedo, *oeconomus*, a ridicat (acest monument) zeului neînvins Mitras, în urma unei porunci (din partea zeului), în sfînta dumbravă ascunsă, pentru a se ruga cu evlavie (zeului?) Euphrates; Phoebus din Nicomedia a făcut (a sculptat această placă votivă)”.

Revenind la prima inscripție de pe placa votivă, unde aflăm ωPIMOC HATEP ANHΘHKHN , credem că am putea găsi o explicație pentru inscripțiile de sub nr. 2304, 2308 și 2309. Nu ar putea fi deci exclus ca acel lapid agramat să fi copiat, într-un mod destul de stîngaci, anumite părți din inscripțiile de pe placa votivă și, sub a cărui daltă, cu excepția numelui lui Ὀριμος, cuvintele $\Theta\Xi\Omega$, MITPA și ANHΘHKHN să fi devenit $\Theta\text{I}\omega$, $\text{PI}\Theta\text{PA}$, PATE , $\Delta\chi\Delta\text{NW}$ și $\text{AH}\Theta\text{HII.N}$.

Despre aceste inscripții, al căror înțeles, după cum vedem, este puțin clar, credem că nu este potrivit — datorită caracterului acestor monumente — să presupunem că ar fi scrise într-o limbă străină de limba greacă sau că ar fi formule magice sau eventuale criptograme.

Din inscripția cea mare a plăcii votive deducem câteva lucruri deosebite și cu totul noi privitoare la cultul zeului Mitras. Mai întâi este interesant de observat cum apare scris numele zeului, Μίτρας în loc de Μίθρας sau Μίθρης, cum este obișnuit în inscripțiile grecești. Această dedicație, însoțită de un text unic pînă acum, s-a făcut εἰς ἄλσος ἀπόκρυφον „în sfînta dumbravă ascunsă”, adică într-un loc sfînt și tainic, denumire pentru prima dată întîlnită avînd semnificația de *mitracum* în peșteră, în loc de ἱερός σπήλαιος cum se mai întîlnește în Dobrogea¹⁰. S-ar putea admite deci că ἄλσος ἀπόκρυφον a fost chiar mitreul din Peștera lui Adam, unde au fost aflate în total patru monumente epigrafice și o placă votivă anepigrafă¹¹.

Numele divinității fluviului Εὐφράτης (în cazul că este o divinitate) este destul de rar întîlnit în literatura antică¹² și această apariție devine totuși curioasă pe un monument mitriac.

Calitatea lui *Flavius Orimus*, cel care dedică, este cea de πατήρ, prin aceasta probabil înțelegîndu-se șeful cultului zeului Mitras care se oficia în acest *spelacum*. Cuvîntul οἰκονόμος, care îl designează tot pe *Flavius Orimus*, ar putea să indice

¹⁰ V. Pârvan, *Dacia*, II, 1925, p. 219.

¹¹ M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 365, nr. 2305. Ca rezultat al săpăturilor speologilor, în grotă s-au mai descoperit câteva lucerne și o monedă de la Vespasian. După forma literelor celor patru monumente, mitreul ar data din secolul al II-lea și chiar al III-lea după tipul lucernelor. cf. D.M. Pippidi, *op. cit.*, p. 146.

¹² H. Steuding, *Roscher's Lexikon*, I, 1408; Tümpel, *RE*, VI, 1215—1216; Fr. Cumont, *Fouilles de Doura-Europos (1922—1923). Texte*, 1926, p. 66—67, 120 și urm., despre cultul fluviului Eufrat « fleuve-roi » pînă

în epoca romană. Ca nume de persoană: Xenophon, *Cyrop.*, 6, 3, 28, Εὐφράτας, un persan; P. V. C. Baur și M. I. Rostovtzeff, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Second Season of Work October 1928—April 1929*, New Haven, 1931, p. 220, Εὐφράτας; idem, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of First Season of Work Spring 1928*, New Haven, 1929, p. 38, Εὐφράτας βενεφικιάρ(ι)ος și p. 41, Αὐρήλι(ο)ς Εὐφράτας βενεφικι(ι)άρ(ι)ος τριβουνου M. J. Vermaseren, *op. cit.*, p. 426, la indice, cuvîntul Εὐφράτης nu este explicat. cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 147.

funcția de « administrator al veniturilor » unei cetăți grecești de pe coastele Mării Negre¹³.

În ce privește onomastica remarcăm numele Ὠρίμος, pînă acum pentru noi necunoscut, dar, după toate aparențele, totuși de origine greacă¹⁴.

NICOLAE GOSTAR

ÉTUDES ÉPIGRAPHIQUES. III

RÉSUMÉ

Seimeni, Mésie inférieure (Roumanie, dép. de Constanța).

L'inscription CIL, III, 772, publiée dans le *Corpus* sous le nom de la localité de Techirghiol, d'après une copie de J. Michel, a été vue pour la première fois en 1850 par Ion Ionescu de la Brad, qui nous a donné un dessin et qui l'a publié correctement (voir fig. 1 et la p. 260 du texte roumain). Le texte de l'inscription est donc: *M(arcus) Attius/M(arci) f(ilius) Firmus/memori[a]m/sibi et Coc(ceiae)/⁵Iuliac/coniugi/suae se vi/vo fecit/loci prin/¹⁰ceps*. En 1850 l'inscription se trouvait dans un cimetière musulman, au voisinage du village de Seimeni et non loin du castellum et de l'établissement romain de *Capidava*. L'inscription a été transportée dans le cimetière musulman de Techirghiol après 1850.

Tirgușor — Gura Dobrogei, Mésie inférieure (Roumanie, dép. de Constanța).

En 1958, à l'occasion des recherches spéléologiques dans la grotte Peștera lui Adam, ont été trouvés cinq monuments en pierre, dont quatre aux inscriptions en langue grecque. D'après les caractéristiques de ces monuments, on a déduit que le spelaeum a été utilisé comme *mithraeum*. Tous ces monuments, conservés aujourd'hui au Musée archéologique de Constanța, ont été publiés par M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, II, La Haye, 1960, p. 365—366, n° 2304—2309. Nous reprendrons ici seulement les monuments épigraphiques publiés sous les numéros 2 304, 2 308 et 2 309, dont le texte a été incomplètement publié ou négligé par M. J. Vermaseren.

Le monument 2 304 est une plaque en pierre, probablement la planche d'une table sacrée, ayant sur la mince surface latérale une inscription disposée en deux lignes (fig. 1). M. J. Vermaseren lisait l'inscription: Φλ. Ὠρίμος θε[ῶ] ἀνιήτω(ι) Πι/θρα(ι). (2). La seule remarque qu'on doit faire est qu'au commencement de la deuxième ligne, on voit un O (omicron), qui manque de sens et qui donc a été écrit par erreur. Il est sûr que le mot ΠΙ/ΘΡΑ est aussi le résultat d'une erreur, pour ΜΙ/ΘΡΑ, erreur qui se répète sur le monument 2 309.

Le monument 2 308 est un petit autel en pierre, dont M. J. Vermaseren a lu seulement l'inscription Ὠρίμος/θεῶ(ι). Nous avons donné intégralement l'inscription dans la fig. 3. C'est le même dédicant Φλ. Ὠρίμος, mais les lignes 2 et 3 sont restées inintelligibles. Est aussi possible une grave erreur du lapicide agrammate, où ΘΙωPATH soit mis pour θεῶ Μίτρα(?) et ΔνΧΔΝω pour ἀνέθηκεν(?).

¹³ Pe un singur monument mitriac cu inscripție grecească mai apare calitatea de οἰκονόμος (M. J. Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*, vol. I, Haga, 1965, p. 102, nr. 171). cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 145.

¹⁴ Antroponimul nu a fost înregistrat de Fr. Bechtel, *Die historischen Personennamen der Griechischen bis zur*

Kaiserzeit, Halle a.d.S., 1917. Există totuși în lexiconul grecesc adj. ὠρίμος. Nu credem că numele *Orimus* ar fi de origine iraniană, adică teoforic, și deci o grecizare din numele divinității mazdeene Ἀρμασδης cu variantele: Ὠρομάσδης, Ὠρομάσης etc. (vezi pentru acestea Fr. Cumont, *Roscher's Lexikon*, II, 1, 1051). cf. D. M. Pippidi, *ibidem*.

Le monument 2 309 est un autel en pierre de l'inscription duquel M. J. Vermaseren ne dit rien. L'inscription (fig. 4) nous conserve le dédicant $\Phi(\lambda)$. Ἱερμῆος , mais du reste du texte on ne peut rien comprendre. Par comparaison avec l'inscription 2 304, on voit dans la première ligne ΠΙΘΡ et par conséquent nous avons ici le nom du même dieu, mal écrit, c'est-à-dire Μίθρ(α) . Dans la 2e ligne, ΑΗΟΗΙΙ . N pourrait aussi être une graphie erronée pour ἐ(ν)ῆϑη(κ)ην , comme dans l'inscription 2 304.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Le dessin de l'inscription CIL., III, 772, d'après Ion Ionescu de la Brad.
 Fig. 2. — Inscription mithriaque trouvée dans la grotte de Gura Dobrogei.
 Fig. 3. — Autel avec inscription mithriaque trouvé dans la grotte de Gura Dobrogei.
 Fig. 4. — Autel avec inscription mithriaque trouvé dans la grotte de Gura Dobrogei.

AȘEZAREA DE TIP SÎNTANA DE MUREȘ-CERNEAHOV DE LA IAȘI—FABRICA DE CĂRĂMIZI

În primăvara anului 1960, în marginea de sud-est a orașului Iași, pe un teren situat pe terasa inferioară a Bahluiului, cu prilejul lucrărilor de exploatare a carierei de la Fabrica de cărămizi, a fost distrusă o mare parte dintr-o așezare de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov de la începutul epocii migrațiunilor (fig. 1). Săpăturile de salvare¹, efectuate în același an pe locul carierei², au avut ca rezultat descoperirea a două locuințe și a două cuptoare din piatră aparținând acestei culturi³.

Fig. 1. — Carieră de lut.

¹ Săpăturile au fost efectuate de către un colectiv format din Ion Ioniță (responsabil), Leon Boambă, Ion Baltă și Vasile Cimpeanu (studenți).

² Această așezare a fost identificată de către N. Zaharia prin recunoașteri arheologice de suprafață. Vezi *Șantierul Valca Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 34; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheolo-*

gice în orașul Iași și împrejurimi, în *SCȘ-Iași*, VIII, 2, 1956, p. 14.

³ În afară de materialele aparținând culturii Sîntana de Mureș, cu același prilej au mai fost descoperite materiale sporadice din perioada culturii Noua și din prima epocă a fierului, un mormînt din secolele IX—X și două bordeie (locuințele 1 și 3) din secolele XVII—XVIII.

Stratul arheologic corespunzător aşezării de tip Sintana de Mureş-Cerneahov, de culoare brun-cenuşie, se afla imediat sub solul vegetal şi avea grosimea de 0,30—0,35 m. El era despărţit de solul galben printr-un strat brun-roşcat, fără nici un fel de resturi arheologice.

Cele două locuinţe din secolul al IV-lea al e.n., una de tip semibordei (nr. 2) şi alta construită la suprafaţă (nr. 4), se găseau la distanţă de circa 32 m una de alta (fig. 2) şi aparţineau după situaţia stratigrafică aceleiaşi faze de locuire; dărămăturile locuinţei de suprafaţă zăceau la baza solului brun-cenuşos, nivel de la care fusese săpată şi groapa semibordeiului.

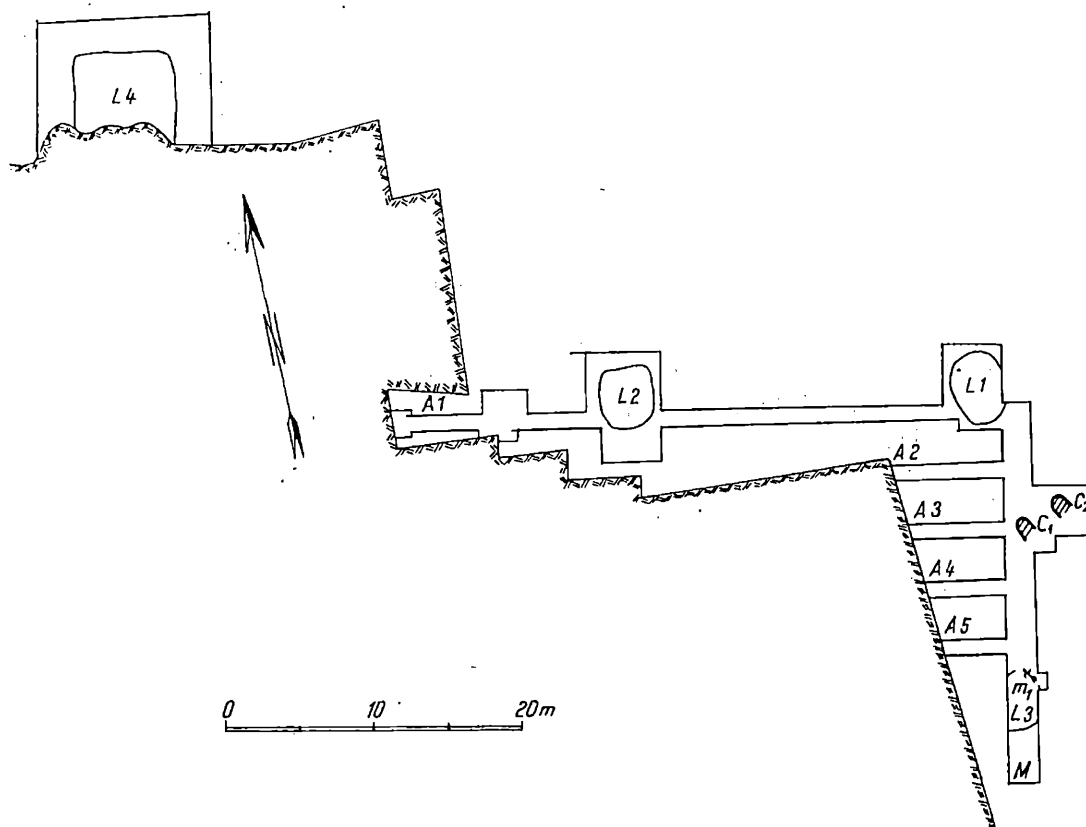

Fig. 2. — Planul general al săpăturilor. L — locuință; C — cuptor; m — mormint.

Locuința nr. 2 avea forma rectangulară cu colțurile rotunjite ($3,5 \times 4$ m) și pereții ușor oblici (fig. 3). Podeaua, bine bătătorită, prezenta pe alocuri câte trei rânduri de lipituri cu grosimea de circa 1 cm. În interiorul locuinței nu s-au observat nici un fel de resturi de sobă sau vatră. Intrarea a fost amenajată pe latura mai îngustă dinspre sud, unde s-a semnalat o prispă din pământ cruțat, lată de 0,30 m și înaltă de 0,25 m. În pământul de umplutură s-au găsit fragmente de chirpici arși și foarte multă cenușă și cărbuni, ceea ce arată că locuința a fost distrusă prin incendiu.

Inventarul locuinței cuprinde un mare număr de fragmente ceramice (fig. 9/2, 5, 6, 8, 11, 15, 16, 18—20, 22; 10/3—5, 8, 9, 15, 16, 18, 20, 21, 24—26,

28, 29; 11/1—4, 6, 10, 11, 13—16, 20, 21, 23, 25; 12/1—6, 9, 13, 14; 13/1, 5—7, 10, 12—14, 16, 17, 19, 20; 14/1—6, 8, 11; 15/1—4, 6; 16/1—4, 6; 17/1—3, 5, 12, 13; 18/1, 2; 19/1—5; 20/2, 5, 10, 18—20; 21/1, 2, 11, 15, 16, 18—21, 23, 24; 22/2, 4—6, 9; 23/1, 2, 4, 6, 9; 24/3—6, 9; 25/1, 3, 5, 6; 26/2—4, 7—10), o fibulă (fig. 7/1, 7), un amnar de tip Przeworsk (fig. 7/5) și un pandantiv căldărușă (fig. 7/8) din fier, un fragment de psalie din os (fig. 7/6), două fusaiole de lut bitronconice (fig. 7/9, 11), o piatră de ascuțit și câteva fragmente de la greutate conice de lut.

Locuința construită la suprafața solului (fig. 4) a fost distrusă parțial, în sectorul de sud, cu prilejul lucrărilor de exploatare a carierei. Cu toate acestea, porțiunea destul de mare, de circa 50 m², care s-a mai păstrat din ea, ca și conservarea în relativ bune condiții a pereților mistuiți de foc și dărâmați aproape în întregime spre interior, permit aprecierea că această construcție de formă rectangulară, la ridicarea căreia s-a utilizat mult material lemnos și o cantitate mare de lut, a fost o casă de locuit durabilă, solid construită. Unele lipituri de pereți de ce o singură parte a scheletului lemnos ating uneori o grosime de 9—10 cm, ceea ce denotă că în sectoarele respective pereții ajungeau la o grosime totală de cel puțin 20 cm.

Sistemul de construcție a locuinței este cel obișnuit; mai întâi a fost ridicat un schelet lemnos din stâlpi și nuiiele împletite, acestea din urmă groase de 1—3 cm și puse în poziție orizontală, după care, atât la interior, cât și la exterior, s-au aplicat lipituri groase din lut amestecat cu păioase. În afară de stâlpii principali, de la colțuri, intrare și, probabil, cei de pe mijlocul laturilor, cu capătul de jos îngropat în sol, pe baza amprentelor lăsate de bucățile de chirpici s-au putut identifica și stâlpi intermediari, cu grosimea de 8—9 cm, neîngropați, care serveau la împletirea nuielilor pe orizontală. Lipiturile interioare de la partea de sus a pereților locuinței erau arcuite spre interior, detaliu din care rezultă că ele au fost aplicate abia după ce acoperișul fusese construit (fig. 5). În câteva locuri s-au semnalat și resturi de la o a doua lipitură, cu grosimea de 2—3 cm, aplicată fie la un interval foarte scurt de prima lipitură, fie cu prilejul unor reparații curente ale acestei construcții, care în acest din urmă caz nu pare însă prin nici un indiciu să fie legată și de o altă fază cronologică.

În ceea ce privește sistemul de încălzire, în sectorul de nord al locuinței, au fost descoperite resturile unei vetre de formă rectangulară, conservată aproape în întregime. Ea a fost construită dintr-un pavaj de circa 2 cm. În fața vetrei, spre sud, s-a semnalat o groapă de formă cilindrică, cu diametrul de 0,85 m și adâncimea de 0,55 m, conținând o mare cantitate de cenușă, cărbuni și bucăți de lipituri din pereții prăbușiți ai casei.

În comparație cu cea descrisă anterior, această locuință are un inventar mai sărac, probabil datorită și faptului că, fiind o construcție la suprafață, fragmentele ceramice și obiectele din cuprinsul ei au putut fi mult mai ușor împrăștiate. În afară de ceramică (fig. 9/1, 14, 21; 10/6, 7, 13; 12/11; 14/7, 9, 10; 16/7, 8; 17/6; 18/4; 20/4; 21/6; 22/1; 23/5, 8) au mai fost găsite o fusaiole din lut (fig. 7/2) și 16 greutate conice și piramidale de lut pentru războiul de țesut (fig. 8). Acestea din urmă erau aglomerate în sectorul nord-vestic al încăperii,

în spațiul dintre vatră și peretele de vest, sub și printre dărîmături, ceea ce ne-a determinat să presupunem că aici s-ar fi aflat instalat un război de țesut⁴.

În cuprinsul așezării au mai fost descoperite resturile a două cuptoare în aer liber (bucătării de vară?) din lespezi de piatră, de formă rectangulară cu gura spre sud, dărîmate și în mare parte răvășite (fig. 6/1).

Primul cuptor (fig. 6/3) s-a păstrat ceva mai bine. De-a lungul laturilor sale de est, nord și vest s-a păstrat cîte un șir de pietre chiar de la baza pereților acestui cuptor. Pietrele din interiorul acestor laturi, provenite din pereți (și boltă?), se găseau în majoritate în poziție oblică și pe cant, adică în poziția în care au ajuns în momentul prăbușirii cuptorului. Majoritatea pietrelor prezentau urme puternice de arsură.

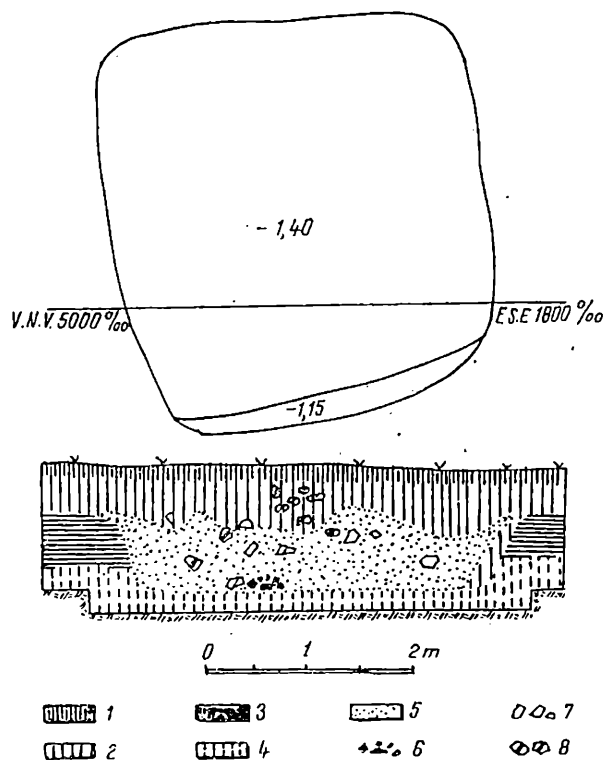

Fig. 3. — Locuința nr. 2. Plan și profil.
1 — sol vegetal; 2 — sol brun-cenușos;
3 — sol brun-roșcat; 4 — sol galben;
5 — cenușă; 6 — cărbuni; 7 — fragmente de chirpici arși; 8 — fragmente ceramice.

Cel de-al doilea cuptor se află în apropiere de primul, dar dărîmăturile lui, prăbușite spre vest, s-au păstrat mult mai prost (fig. 6/2).

Cercetarea numai a cîtorva complexe din așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi nu permite să se facă nici un fel de observații cu privire la dispunerea locuințelor și a anexelor gospodărești în cuprinsul ei⁵.

Inventarul așezării, provenit atît din cele două locuințe, cît și din restul săpăturilor (fig. 7/3, 4, 10; 9/3, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 17, 23; 10/1, 2, 10—12,

⁴ Situații similare au fost semnalate și în alte așezări de tip Sintana de Mureș-Cerneahov. G. B. Fedorov, *Население прутско-днестровского междуречья*, în *МИА*, 89, 1960, p. 114, 257, fig. 18/21; E. A. Rikman, *Жилища Бухединтского селения*, în *МИА*, 82, 1960, p. 313, fig. 11/3.

⁵ Pentru încadrarea culturală și cronologică a așezărilor și locuințelor de tip Sintana de Mureș-Cerneahov, vezi Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *AIM*, IV, 1966, p. 198.

14, 17, 19, 22, 23, 27; 11/5, 7—9, 12, 17—19, 22, 24, 26, 27; 12/7, 8, 10, 12, 14, 16; 13/2—4, 8, 9, 15, 18, 21; 15/5; 16/5, 9; 17/4, 7—11; 18/3, 5, 6; 20/1, 3, 6—9, 11—17; 21/3—5, 7—10, 12—14, 17, 22; 22/3, 7, 8; 23/3, 7; 24/1, 2, 7, 8; 25/2, 4; 26/1, 5, 6, 11, 12), cuprinde diferite obiecte din fier, os, sticlă, piatră, lut, fragmente ceramice și oase de animale.

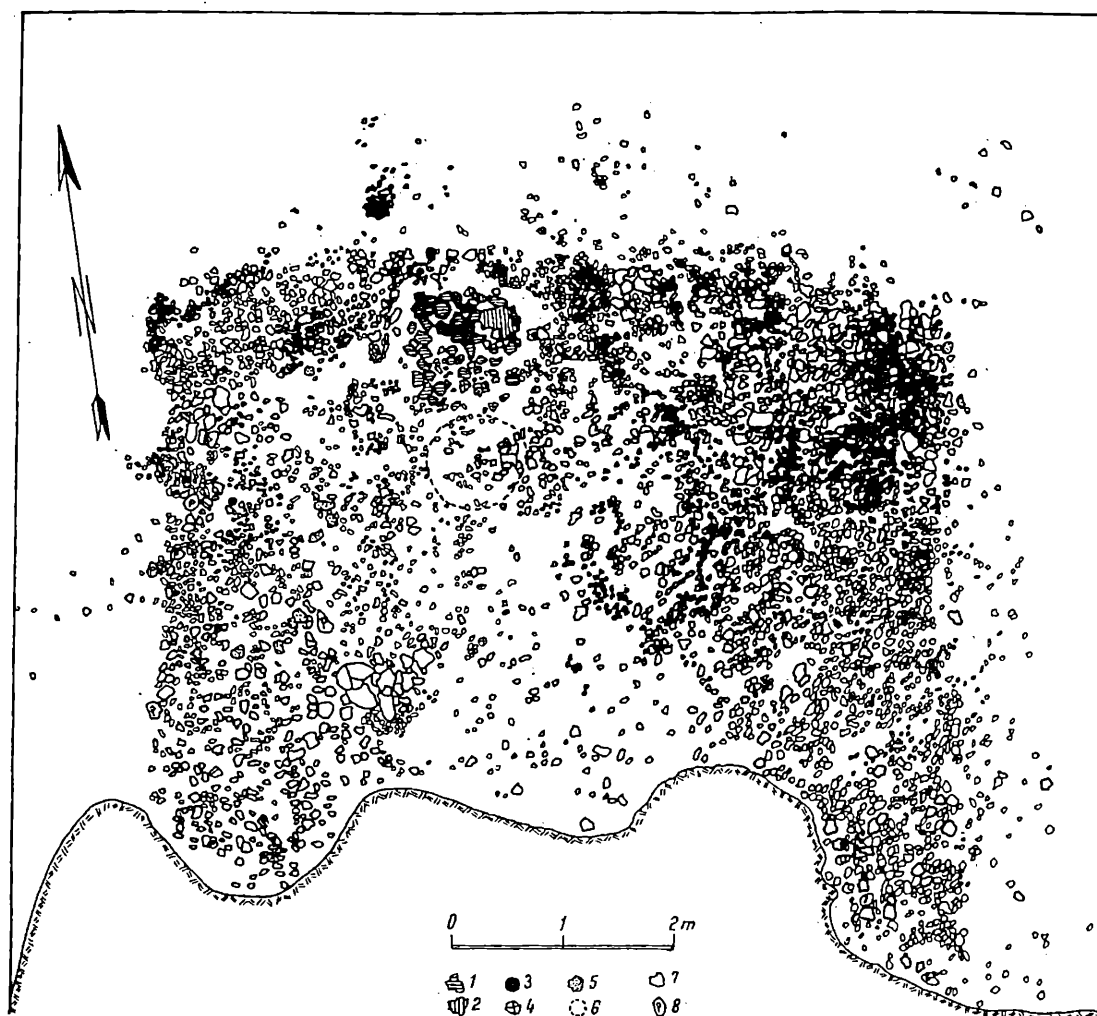

Fig. 4. — Locuința nr. 4. Plân. 1 — pavaj din lespezi de piatră pentru vatră; 2 — lipitură de vatră; 3 — stîlp de lemn carbonizat; 4 — fragmente ceramice; 5 — pietre; 6 — groapă; 7 — lipituri de pereți; 8 — lipituri de pereți cu urme de nărie (direcția năriei este indicată de linia dreaptă care intră în compunerea literei P).

Obiectele din fier, o fibulă, un amnar și un pandantiv-căldărușă, cu urme de trecere prin foc, au fost găsite toate în locuința nr. 2.

Fibula are arcul semicircular, piciorul lung și portagrafa pe toată lungimea piciorului, cu care face de altfel corp comun (fig. 7/1). Arcul și resortul, lucrați tot din fier, erau desprinse de corpul fibulei, fiind găsite în apropierea acesteia (fig. 7/7).

Amnarul este lucrat dintr-o bară de formă rectangulară în secțiune și are veriga de suspensie obținută prin subțierea și îndoirea unui capăt (fig. 7/5). Acesta este al doilea exemplar descoperit până acum în Moldova, primul fiind găsit într-o locuință de suprafață de tip Sîntana de Mureș de la Băiceni-Siliște⁶. Obiectele de acest fel, semnalate și în câteva morminte din Muntenia, se întâlnesc frecvent în diferite culturi de la începutul erei noastre din nordul Europei⁷.

În sfârșit, ultima piesă din fier este un pandantiv-căldărușă (fig. 7/8). Această categorie de obiecte apare în Moldova și în cultura Poienești (secolele II—III e.n.), fiind descoperite în unele morminte de la Văleni, Dumitrești Gălății, Gabăra-Moldoveni, Pădureni și Poienești. Nu putem fixa deocamdată momentul cînd aceste obiecte au început să circule în Moldova. Este foarte posibil ca ele să fi pătruns pe acest teritoriu încă din a doua jumătate a secolului al II-lea al e.n. Frecvența lor pare să fie mai mare la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al III-lea. Această categorie de obiecte, lucrate mai ales din bronz, continuă să apară în Moldova și în tot cursul veacului următor, secolul IV e.n. Astfel, unele pandantive de acest fel au fost descoperite în necropolele de tip Sîntana de Mureș de la Erbiceni⁸, Miorcani⁹ și Ceir¹⁰.

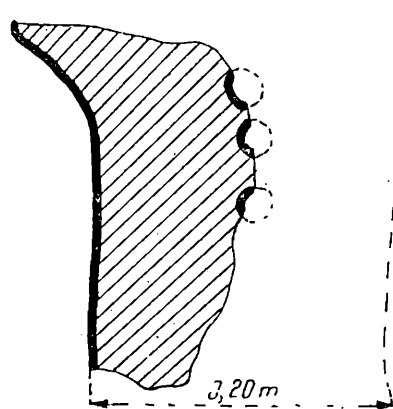

Fig. 5. — Locuința nr. 4. Lipitură de la partea de sus a peretelui cu trei amprente de la nulele.

Obiectele de sticlă sînt la fel de puține, reducîndu-se la o mărgică sferoidală de dimensiuni mari (fig. 7/4) și un fragment dintr-un pahar cu pereții groși, cu fațete hexagonale (fig. 7/3).

Obiectele din lut sînt mai numeroase. În total s-au găsit 4 fusaiole și 18 greutăți de lut. Trei fusaiole sînt bitronconice (fig. 7/2, 9, 11), iar una, decorată cu impresiuni de șnur verticale¹¹, avea forma sferoidală (fig. 7/10). În ceea ce privește greutățile de lut, majoritatea dintre ele — 16 exemplare — erau de formă conică sau tronconică (fig. 8/1—3, 5, 6). Două greutăți aveau forma unui trunchi de piramidă (fig. 8/4).

⁶ *Ibidem*, p. 201, fig. 21/4.

⁷ Gh. Diaconu, *Două amnare de tip Przeworsk descoperite în Muntenia*, în *SCIV*, tom. 15, 1964, 3, p. 427—431; idem, *Nord-nordöstliche Elemente in der Tschernjachov-Sintana de Mureș-Kultur*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 299—306.

⁸ Dan Gh. Teodor și Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 40, 41, fig. 5/10, 11.

⁹ Săpături 1966—1967. Material inedit în colecțiile Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași.

¹⁰ Săpături în 1967. Material inedit în colecțiile Muzeului de istorie din Botoșani.

¹¹ O fusaiole cu același tip de ornamente, vezi la E. A. Simonovici, *Первый чернявский могильник в нижнемолдавском приверномор'е*, în *Археология*, XX, 1966, p. 198, fig. 3/2.

1

2

3

Fig. 6. — Cuptoare de piatră în aer liber.
1 — cuptoarele 1 și 2; 2 — cuptorul 2;
3 — cuptorul 1.

Ambele categorii de obiecte din lut atestă practicarea unor activități economice casnice, ca torsul, țesutul și împletitul, pentru confecționarea țesăturilor, veșmintelor și a plaselor pentru pescuit.

Din inventarul așezării mai fac parte trei pietre de ascuțit și un fragment de salie de os (fig. 7/6).

— c. 1446

La fel ca în toate celelalte așezări aparținând culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, ceramica, inventarul cel mai numeros din așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi, cuprinde mai multe categorii.

CERAMICA DE PRODUCȚIE LOCALĂ

Ceramica lucrată cu mîna, utilizată într-o proporție extrem de scăzută, abia 1,80% din totalul cioburilor (tabelul 1), este totdeauna din pastă grosolană, care conține uneori cioburi pisate și micropundișuri. Culoarea vaselor este diferită, cenușie-negricioasă, brun-cenușie sau brun-cărămizie pe cele două fețe și negricioasă în secțiune.

Ca forme se disting oale, cești și castroane.

Oalele sînt de două tipuri:

Tip I. Oale cu marginea îndoită oblic sau câteodată aproape orizontal și cu buza rotunjită sau delimitată printr-o fațetă (fig. 9/8, 9, 11, 13, 20; 19/4). Aceste vase își găsesc analogii în cultura dacică.

Tip II. Oale cu marginea dreaptă sau arcuită spre interior (fig. 9/17). Acestui tip îi aparține și un fragment dintr-o oală ornămentată cu linii incizate verticale (fig. 22/8). Vasele de acest fel se întîlnesc frecvent în mediul cultural Przeworsk¹².

Ceștile sînt rare. S-a descoperit doar un singur fragment dintr-o ceașcă tronconică (fig. 9/4), formă specifică dacică.

Castroanele sînt puține. S-a găsit doar un singur ciob de la un castron cu profilul în formă de S și marginea mult evazată (fig. 9/3) imitat după cele lucrate la roată.

Fundurile vaselor lucrate cu mîna sînt plate și au în general aceeași grosime cu pereții (fig. 9/15, 22, 23).

CERAMICA LUCRATĂ CU ROATA

A. Ceramica din pastă zgrunțuroasă reprezintă 58,82% din olăria locală lucrată la roată și 56,13% din întreaga olărie a așezării (tabelul 1).

Pasta din care a fost lucrată ceramica zgrunțuroasă conține mult nisip și pietricele, dar nu totdeauna în aceeași proporție. În general, în comparație cu nisipul reprezentat prin granule mai mici sau mai mari, pietricelele sînt mult mai puține, iar uneori lipsesc. Deosebirea în ceea ce privește pasta se datorează probabil, pe de o parte, provenienței diferite a vaselor, din ateliere din mai multe așezări sau chiar ateliere diferite din aceeași așezare, iar pe de altă parte, materiei prime care diferă adesea chiar în cuprinsul aceleiași cariere. Vasele erau arse la cenușiu, cu

¹² E. A. Simonovici, *Ленная посуда памятников черняховской культуры низнего Днепра*, în *КС*, 68, 1957, p. 15, 18, 19, fig. 5,3; idem, *Об единстве и*

различия памятников черняховской культуры, în *СА*, XXIX—XXX, 1959, p. 93—96, 106, fig. 3/5, 6.

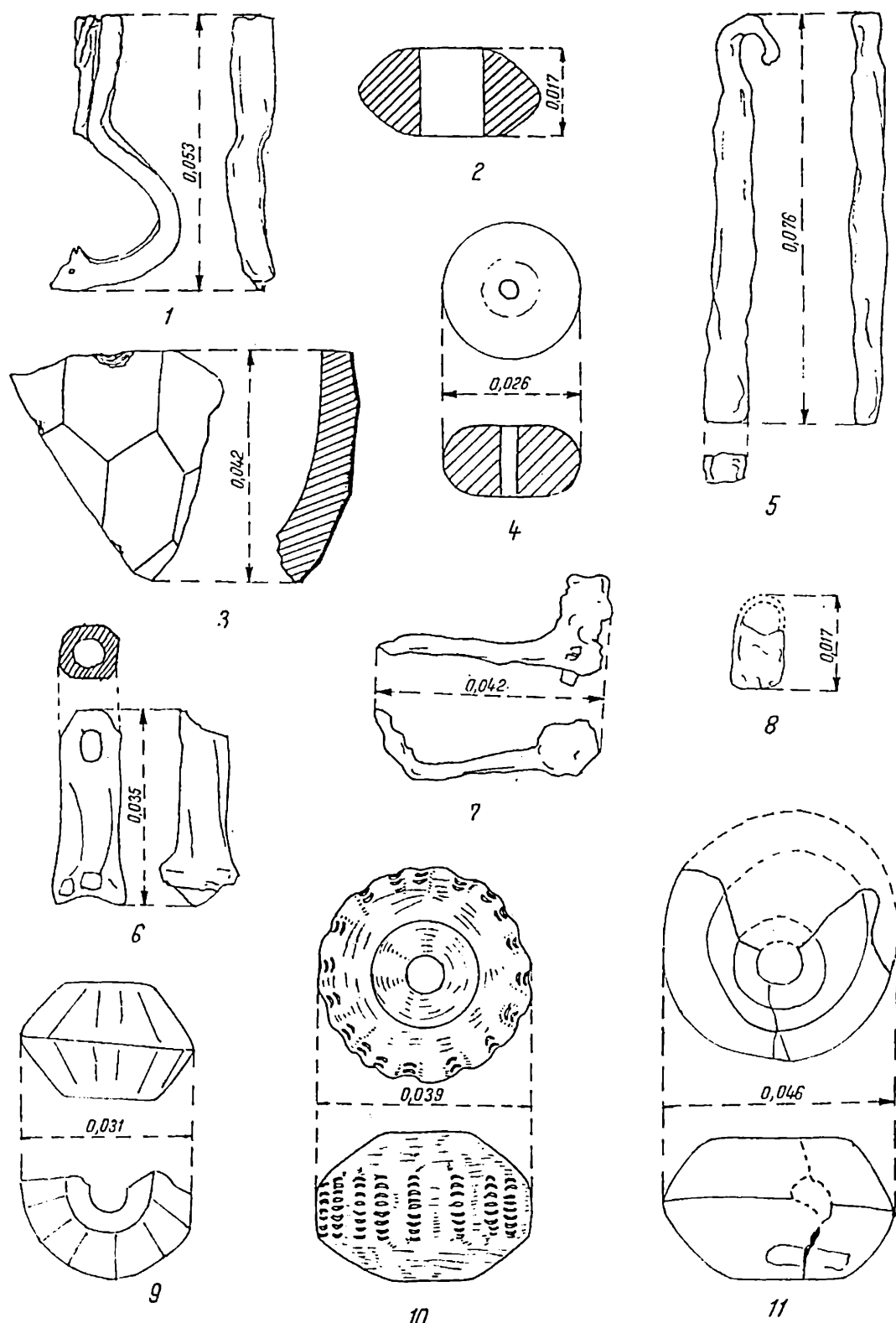

Fig. 7. — Obiecte de fier (1, 5, 7, 8), sticlă (3, 4), os (6) și lut (2, 9–11); 1, 7 — fibulă; 2, 9–11 — fusulole; 3 — fragment de pahar de sticlă; 4 — mărgică; 5 — amnar; 6 — fragment de psalie; 8 — pandantiv în formă de căldărușă.

diferite nuanțe, mai închise sau mai deschise și numai foarte rar la cărămiziu. Trezind prin focul care a mistuit așezarea, unele cioburi cenușii au căpătat pe alocuri pete de culoare cărămizie.

Oale. Forma cea mai frecventă în cadrul ceramicii zgrunțuroase este aceea de borcan. Deoarece vasele n-au putut fi întregite, nu putem reconstitui tipurile diferențiate ale acestei forme. În schimb, după maniera de modelare a marginilor vaselor au putut fi stabilite un număr de 5 variante, cu unele subdiviziuni în cadrul acestora.

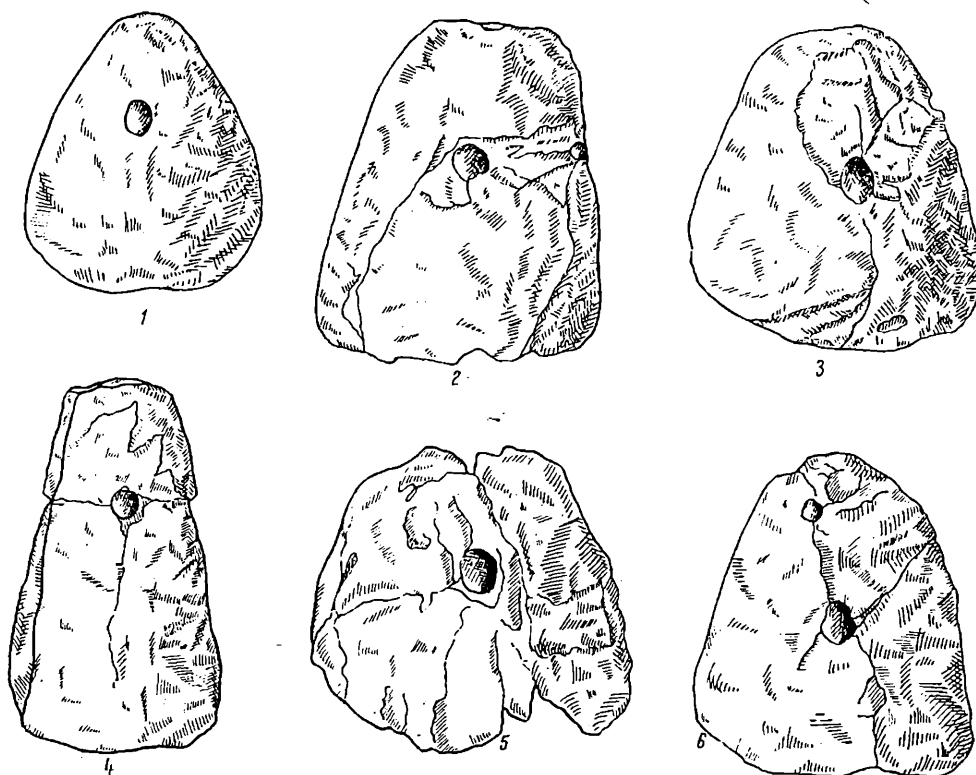

Fig. 8. — Greutăți de lut.

Varianta 1. Vase cu marginea îngroșată, triunghiulară în secțiune, cuprinzând trei subvariante: a, margini scurte, cu secțiunea de forma unui triunghi echilateral (fig. 10/1); b, margini înalte, cu secțiunea aproximativ de forma unui triunghi isoscel cu baza mică în sus (fig. 10/4); c, margini scunde, formând în secțiune un triunghi isoscel cu baza mică spre interiorul vasului (fig. 10/2, 5, 6).

Varianta 2. Vase cu marginea îndoită la orizontală, șanțuită deasupra și cu o fațetă laterală. Prima subvariantă face trecerea de la perete spre marginea îndoită printr-o rotunjire (fig. 10/3, 7, 9), iar a doua printr-o fațetă (fig. 10/8).

Varianta 3. Vase cu marginea neîngroșată, îndoită oblic spre exterior și buza de cele mai multe ori rotunjită. În grupa destul de numeroasă de vase aparținând acestei variante, pot fi distinse mai multe subvariante, după diferite criterii,

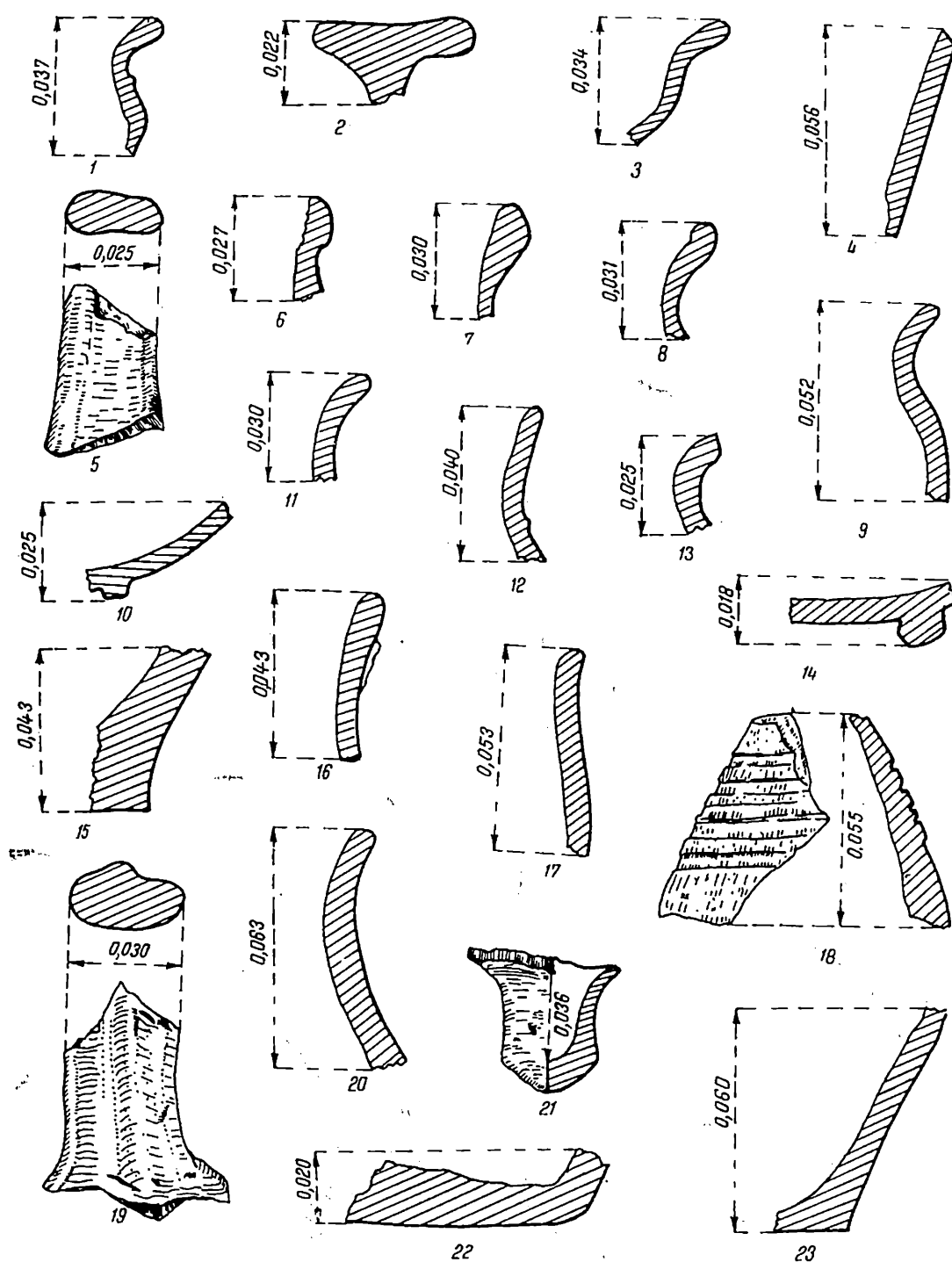

Fig. 9. — Ceramică romană (1, 5–7, 10, 12, 14, 18, 19, 21), ceramică lucrată cu mîna (3, 4, 8, 9, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 23) și ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă (2) și din pastă fină, cafenie (16).

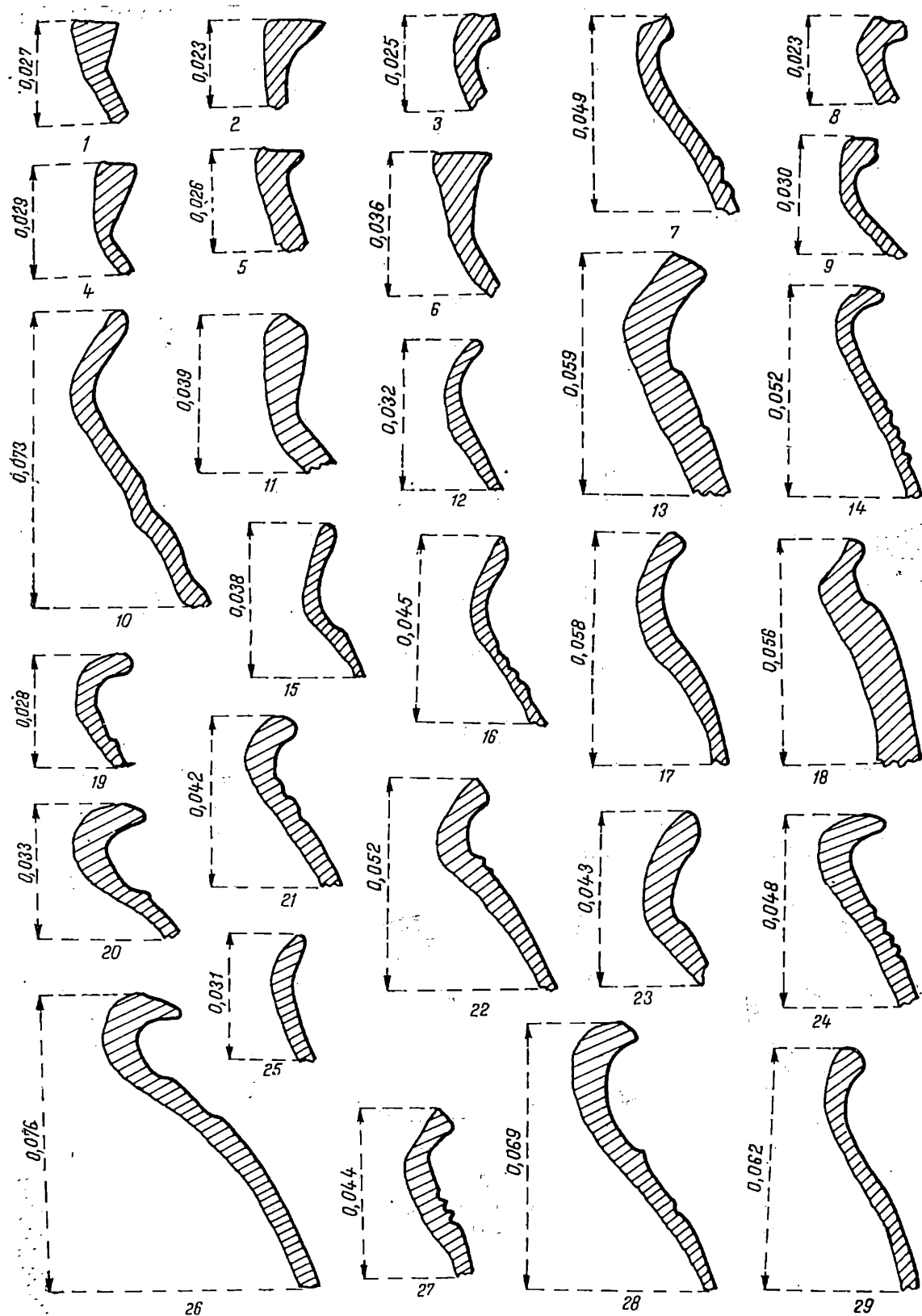

Fig. 10. — Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata.

cum ar fi margini mai înalte (fig. 10/10, 12, 15—17) sau mai scunde (fig. 10/21, 24, 25 ; 11/26), margini terminate prin rotunjire (fig. 10/11, 12, 19, 23, 29 ; 11/14, 26 ; 17/6), printr-o fațetă (fig. 10/13, 22, 27) sau printr-o fațetă și o ușoară șanțuire la interior (fig. 10/14), margini subțiate (fig. 10/18, 20) sau cu o muchie laterală (fig. 10/24, 26, 28), margini îndoite mai puternic (fig. 10/19, 20, 26 ; 17/1) sau mai slab (fig. 10/12, 13 ; 17/6).

Varianta 4. Vase cu margini scurte, de cele mai multe ori îngroșate și cu șanțuri la interior. Și în această grupă, la fel de numeroasă ca și precedenta, s-au stabilit mai multe subgrupe ; margini rotunjite (fig. 11/2—4, 6, 10, 17, 21) sau cu o muchie laterală (fig. 11/7, 9, 11—13, 19), margini fără șanțuire (fig. 11/4, 5) sau cu șanțuire la interior (fig. 11/1, 3, 6, 7, 9). Tot din această grupă, ca subvariantă mai distinctivă semnalăm o margine de vas cu două fațete, una deasupra și alta laterală (fig. 11/8).

Varianta 5. Vasele cu margine înaltă și îngroșată (fig. 11/15, 16), uneori cu o șanțuire interioară (fig. 11/22).

Pentru unele vase este mai greu de stabilit varianta din care fac parte întrucât ele reprezintă forme intermediare.

Decorul care însoțește această categorie de forme este executat totdeauna în relief și cuprinde brîie, praguri, linii incizate și șanțuri largi, singure sau combinate. Brîiele în relief, uneori mai înguste (fig. 10/19, 20 ; 11/1, 3, 5, 13, 14), alteori mai largi (fig. 11/2, 23 ; 14/11), sînt dispuse cîte unul sau cîte două pe umărul vasului. Pragurile apar cîte unul (fig. 10/15, 18, 23), dar și grupate cîte două (fig. 10/13, 26) sau mai multe (fig. 15/5 ; 24/2). Liniile orizontale incizate au fost executate cîte una sau grupate, în benzi de cîte 4—5 linii (fig. 10/14, 16, 21, 24, 27 ; 11/6, 9, 17, 19, 25, 27 ; 14/1, 2, 4, 8—10 ; 15/1, 2, 4 ; 16/1, 3, 4, 7 ; 17/1, 3, 4, 6—8). Interesant este faptul că în unele cazuri se constată existența unor linii orizontale adîncite și în preajma fundului vaselor (fig. 12/5, 8, 9, 12, 14, 15). Unele vase sînt decorate cu șanțuri largi de 0,5—1 cm (fig. 10/10 ; 11/10, 18, 20, 24, 26 ; 14/1, 2, 5, 6 ; 15/1 ; 16/2). Elemente decorative, cum ar fi brîiele în relief, pragurile, liniile orizontale incizate și șanțurile largi sînt combinate pe același vas (fig. 10/28 ; 11/1, 19, 27), ceea ce asigură, cel puțin parțial, și contemporaneitatea lor.

Căni. Cănilor din pastă zgrunțuroasă au fost folosite mai puțin. După unele cioburi păstrate s-a putut constata că ele aveau gîtul cilindric și că erau decorate uneori cu un brîu în relief sub margine (fig. 13/1). Torțile erau în general mult mai groase în comparație cu cele ale vaselor de aceeași formă din pastă fină (fig. 13/17—19).

Castroane. Tot din pastă zgrunțuroasă sînt lucrate și unele castroane, în cuprinsul cărora deosebim trei tipuri :

Tip I. Castroane bitronconice (fig. 13/2—4).

Tip II. Castroane cu marginea dreaptă sau ușor oblică și umărul rotunjit (fig. 13/5—10, 12—14).

Tip III. Castroane cu trei torți. Un singur exemplar decorat pe margine cu un grup de cinci linii în val întrerupt (fig. 9/2 ; 14/3).

Capace. Ca un element destul de rar pentru cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov, menționăm descoperirea în locuința nr. 2 a cîtorva fragmente de capace cu

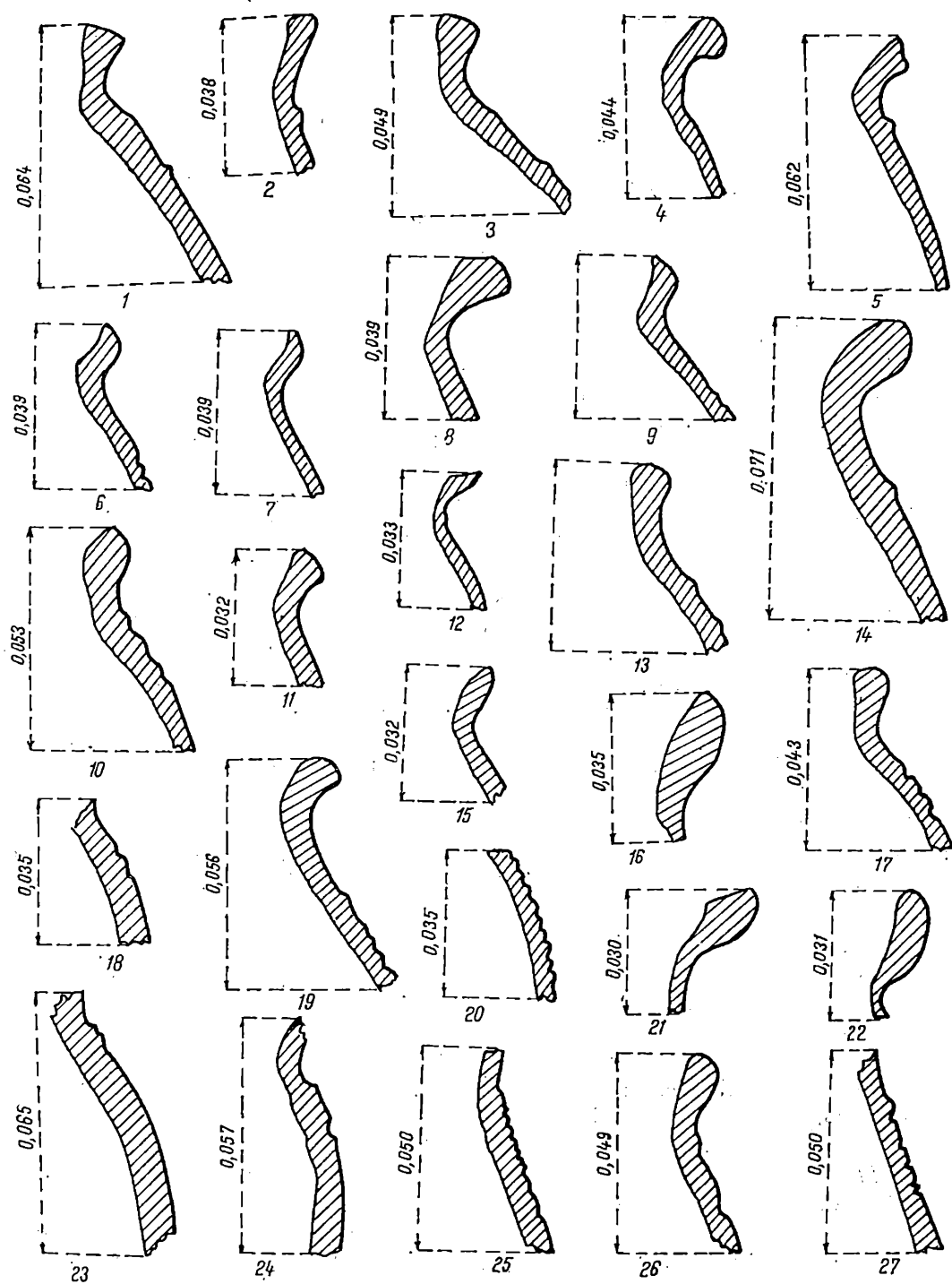

Fig. 11: — Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata.

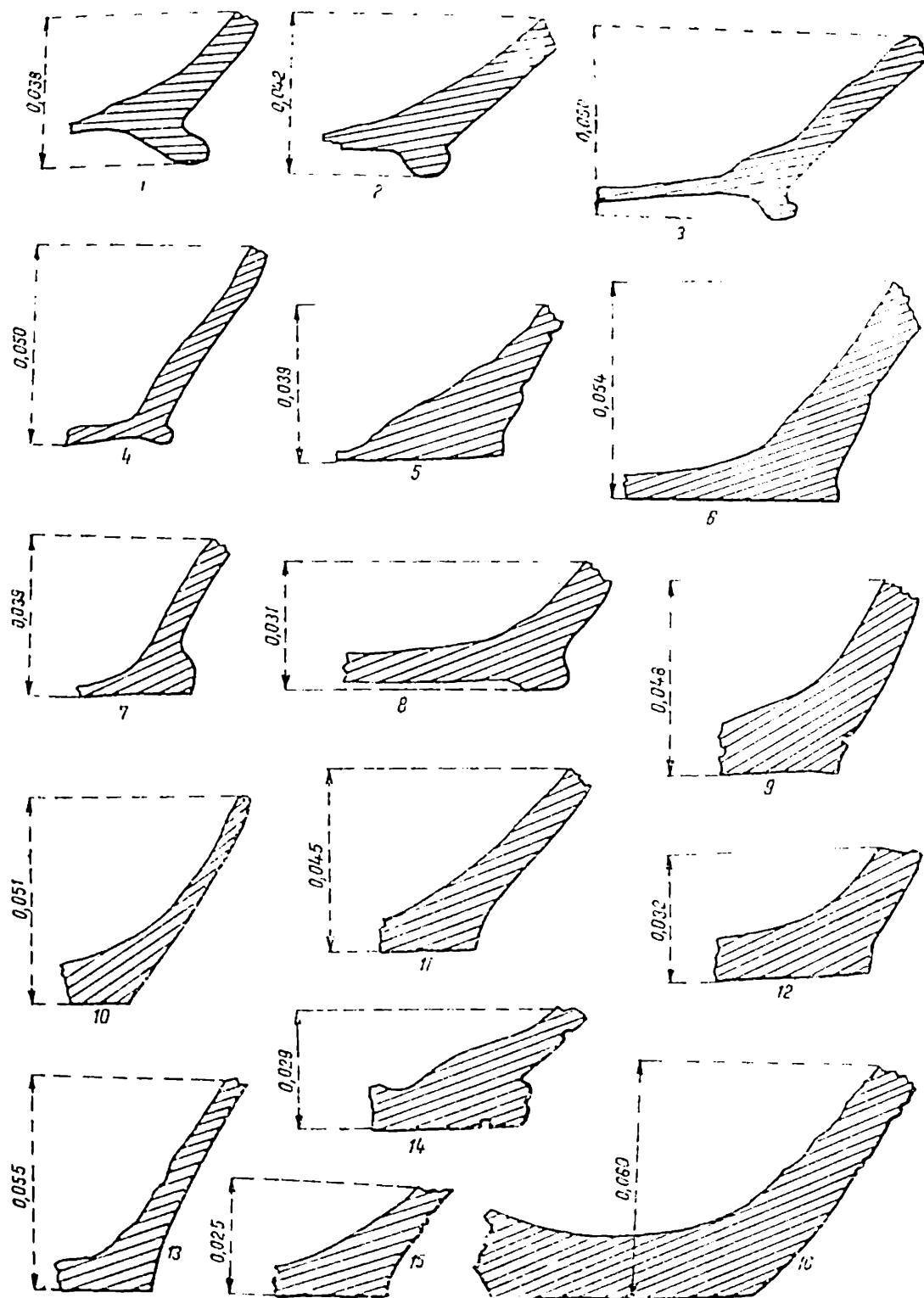

Fig. 12. — Ceramiciă lucrată cu roata, din pastă fină, cenușie (1-3) și din pastă zărunțuroasă (4-16).

mîner scurt, uneori decorate cu șanțuri largi orizontale, a căror margine nu s-a păstrat (fig. 13/16; 18/1).

Vase de provizie. După mărime, ca și după maniera de modelare a marginii, vasele de provizie se împart în două tipuri.

Tip I. Vase de provizie de dimensiuni mari cu marginea mult lățită și cu muchii bine distincte (fig. 16/5, 6; 18/2, 5, 6).

Tip II. Vase de provizie de dimensiuni mai mici, cu secțiunea marginii triunghiulară (fig. 13/11, 15, 20, 21; 16/9; 18/3, 4).

Decorul vaselor de provizie se compune întotdeauna din diferite combinații de linii incizate orizontale, drepte sau în val, grupe de linii drepte (fig. 15/3; 24/5), linii în val distanțate (fig. 16/9; 18/3), câteodată separate printr-o linie dreaptă (fig. 14/7; 16/8; 18/4) sau grupe de linii drepte și în val (fig. 16/6; 18/2).

Fundurile vaselor din pastă zgrunțuroasă, cu o singură excepție, sînt plate, uneori profilate (fig. 12/4, 7, 14). Grosimea lor este mai mare (fig. 12/10), mai mică (fig. 12/4—7) sau aceeași (fig. 12/9, 11—16) cu a pereților vasului. Un singur fragment provine de la un vas cu suport inelar pe fund (fig. 12/8).

B. Ceramica din pastă fină cuprinde circa 39,30% din întreaga cantitate de ceramică de la Iași-Fabrica de cărămizi. Circa 93,29% din ceramica din pastă fină are culoarea cenușie sau cenușie-negricioasă, iar circa 6,7% are culoarea cafenie-gălbui. Luate împreună, cele două subgrupe ale ceramicii din pastă fină reprezintă circa 2/3 din ceramica zgrunțuroasă (tabelele 1 și 2).

Ceramica fină cenușie cuprinde oale, castroane și căni.

Oalele, cu gura largă, fără gît (fig. 20/1; 21/2, 3) sau cu gît scurt (fig. 20/16), sînt lustruite prin linii trase orizontal. După felul de modelare a marginii se disting trei variante.

Varianta 1 cuprinde oale cu marginea triunghiulară în secțiune. S-au deosebit două subvariante: a, oale cu secțiunea marginii aproximativ de forma unui triunghi echilateral (fig. 21/13); ca elemente decorative, pe umerii vaselor au fost executate briie în relief (fig. 20/1) și benzi mate (fig. 20/16); b, oale cu marginea îngroșată, aproximativ de forma unui triunghi isoscel în secțiune, cu buza îndoită spre interiorul vasului (fig. 21/2, 3).

Varianta 2 cuprinde oale cu marginea îngroșată și cu o șanțuire largă deasupra (fig. 21/8).

Varianta 3 cuprinde oale cu marginea evazată și rotunjită, uneori și îngroșată (fig. 19/5; 23/9; 24/1). Unul din aceste exemplare este decorat pe umeri cu o zonă de linii verticale ușor adîncite și lustruite, delimitată la marginea de sus printr-o linie adîncită orizontală (fig. 24/1).

Tot din categoria oalelor mai fac parte cîteva fragmente ceramice interesante prin ornamentele cu care au fost decorate vasele respective. Astfel, pe unele vase (fig. 17/13; 22/4; 24/9), pe o zonă nelustruită de pe umăr, delimitată sus printr-o ușoară dungă în relief, iar în partea de jos printr-un prag, s-au executat linii lustruite oblice, în ambele sensuri, în rețea, mai întîi fiind trase liniile de la dreapta (sus) spre stînga (jos). Un alt vas (fig. 17/2) prezintă o zonă mată, delimitată sus

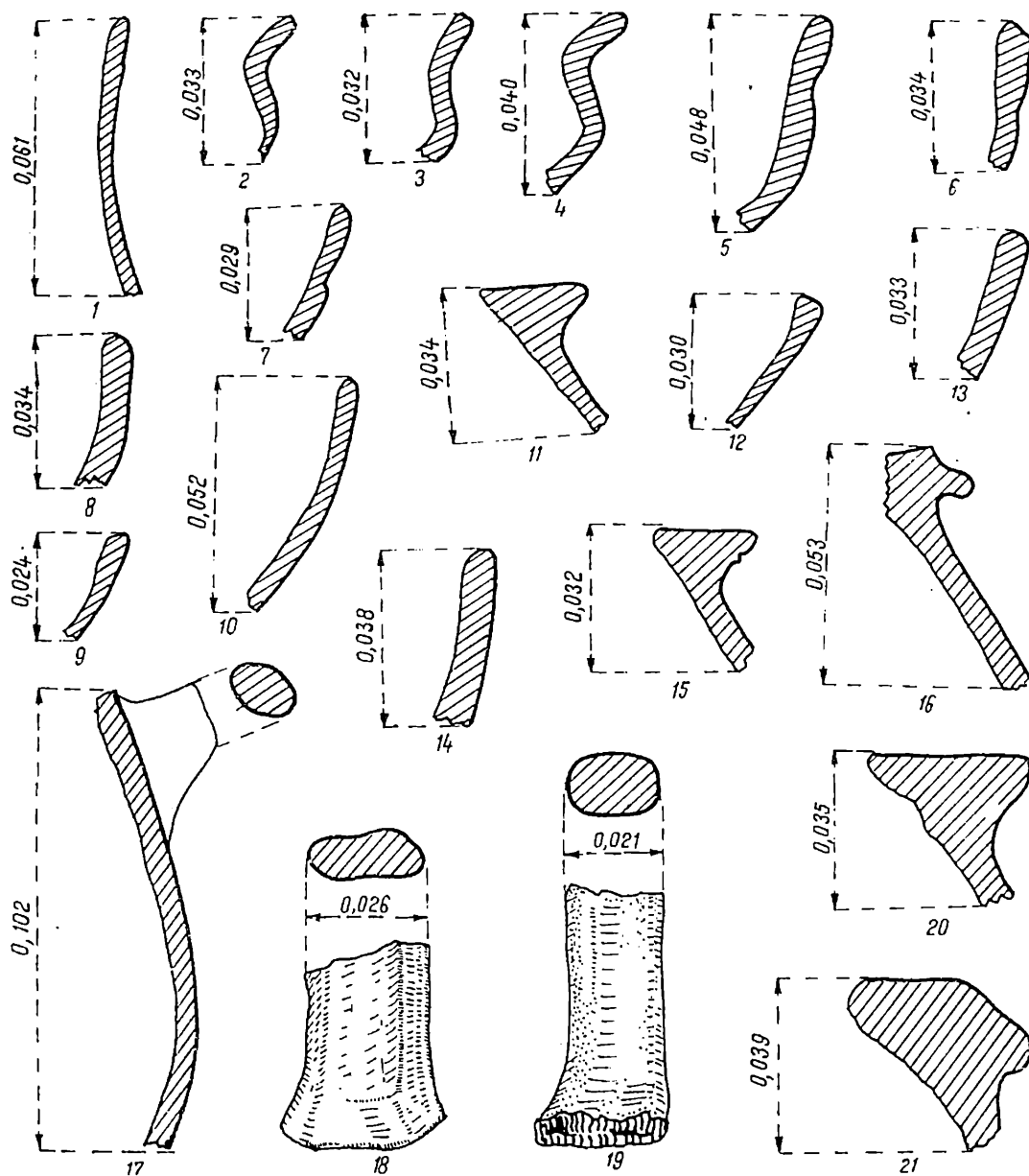

Fig. 13. — Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata.

de un prag, iar jos de două linii ușor adâncite, pe care a fost trasată o linie lustruită, în val, cu bucele executate asimetric. În sfârșit, un vas a fost decorat cu briu în relief sub margine și cu o bandă de linii oblice adâncite, cu înțepături, delimitată sus și jos de câte o linie adâncită (fig. 17/5 ; 22/2). Sub acest registru se mai observă și resturi dintr-un alt decor în relief, greu de precizat.

Castroanele, cu pereții arcuiți sau de formă bitronconică, sint lustruite întotdeauna prin linii trase orizontal. Au fost stabilite șase tipuri.

Tip I. Castroane înalte, cu pereții arcuiți, umărul rotunjit (fig. 23/6 ; 25/2), marginea întotdeauna răsfrintă, câteodată chiar orizontală (fig. 20/4), îngroșată și rotunjită (fig. 20/8, 13 ; 25/2) sau ușor șanțuită la interior (fig. 20/5, 6), care ar putea fi considerate chiar forme intermediare între castroane și oale. Unul din

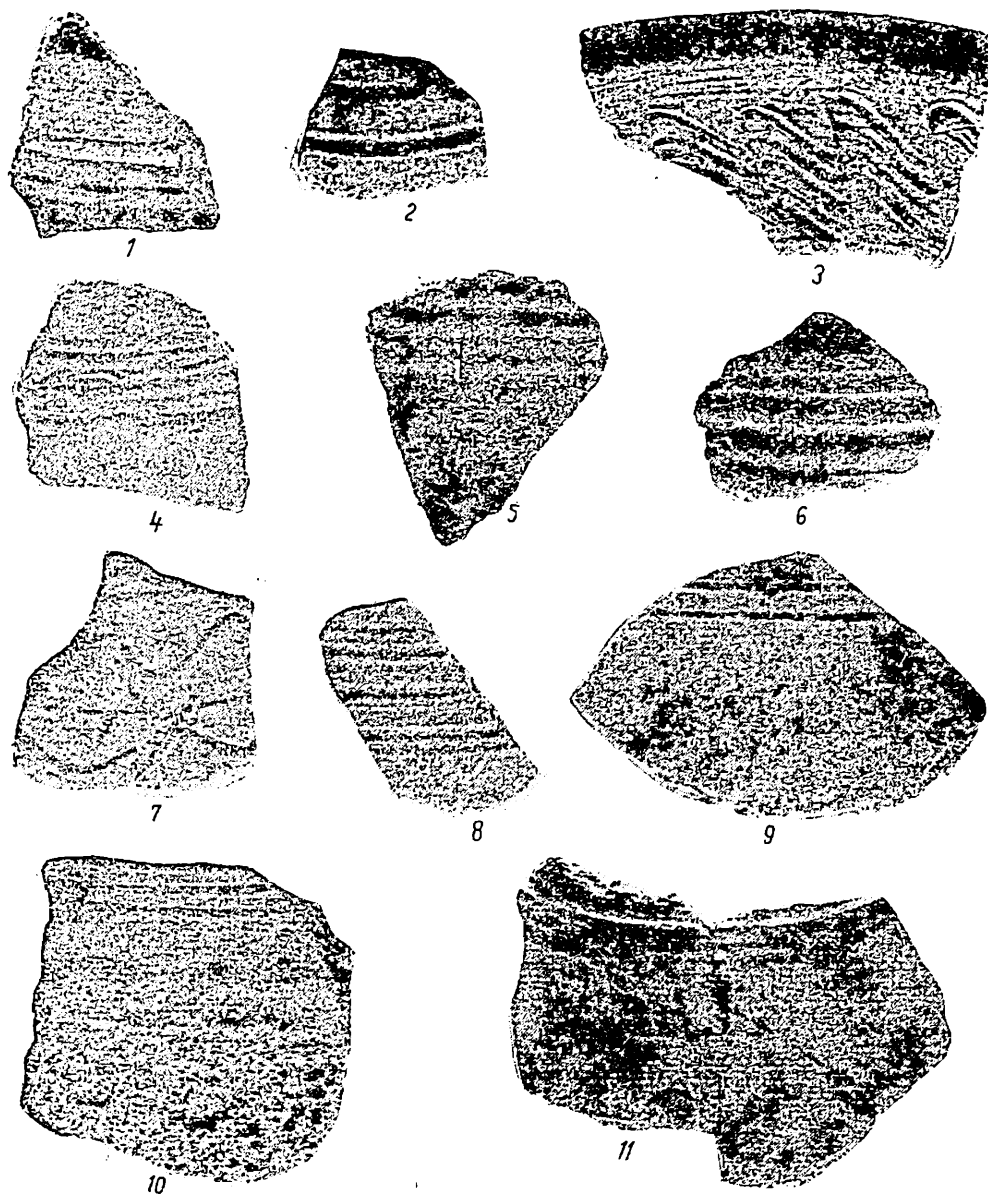

Fig. 14. — Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata. 1, 3-10, circa 1/1 din m. naturală ; 2, circa 1/2 din m. naturală ; 11 — circa 2/3 din m. naturală.

aceste vase, cu umărul carenat (fig. 20/20), este o formă intermediară între castroanele de tip I și III. Ca decor, la această categorie de vase întâlnim briul în relief (fig. 20/5, 8, 13, 20), canelurile oblice, abia schițate (fig. 24/8), câte un prag

pe umăr (fig. 20/4), precum și diferite ornamente combinate, mai complicate. Astfel, pe unul din vase (fig. 25/2), după ce a fost lustruit în întregime, decorarea lui a fost executată pe o bandă delimitată sus de un brîu în relief, iar jos de o linie adîncită. Pe această bandă s-au trasat grupe de cîte peste 20 de linii oblice lustruite, trase de la dreapta (sus) spre stînga (jos), alternînd cu altele de la stînga (sus) spre dreapta (jos), obținute prin apăsare cînd pasta era încă moale. Pe trei

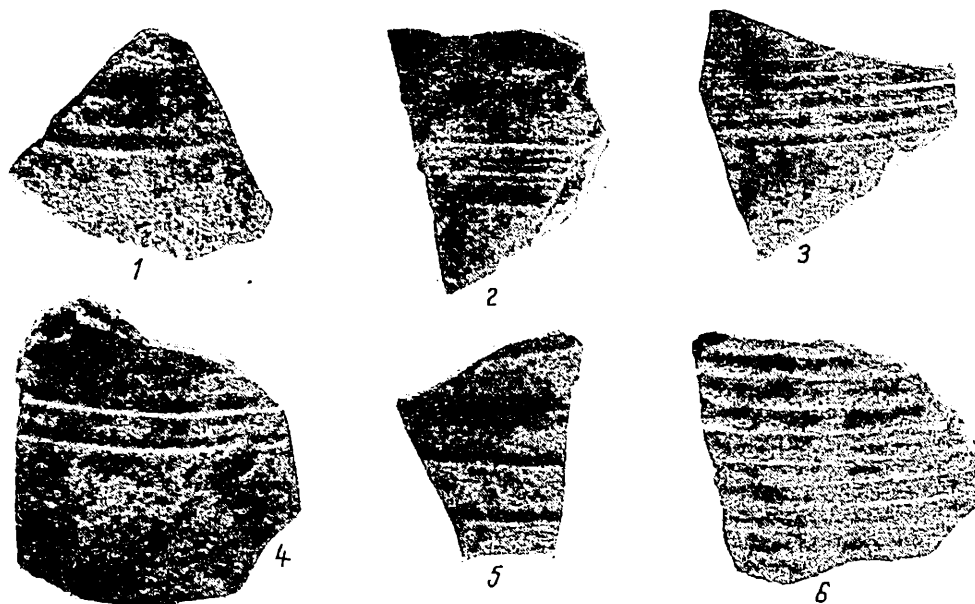

Fig. 15. — Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata. 2, 4, 6, circa 1/1 din m. naturală; 1, 3, circa 1/2 din m. naturală; 5 — circa 2/3 din m. naturală.

intervale dintre aceste linii au fost executate mici alveole de formă alungită, ca niște frunze, amintind, prin poziția lor oblică față de liniile între care au fost aplicate, de decorul în formă de brad. Fiind în același timp subliniat și prin lustruire, întregul ornament, executat în relief, capătă o mult mai mare expresivitate. Decorul în relief mai apare și pe un alt fragment de castron, dar nu se pot face nici un fel de precizări cu privire la motivele ornamentale executate de olar (fig. 22/3, 5). În sfîrșit, pe un alt vas (fig. 17/11), pe o suprafață mată, nelustruită, delimitată sus de un prag și jos de însuși umărul recipientului, s-a executat un ornament lustruit, în rețea deasă, trasîndu-se mai întîi liniile de la stînga (sus) la dreapta (jos), iar apoi cele de la dreapta (sus) la stînga (jos).

Tip II. Castroane cu pereții arcuiți, marginea dreaptă și îngroșată (fig. 20/17, 18). Lustruirea acestor castroane nu s-a mai făcut prin linii orizontale, ci prin linii trase oblic, de la stînga (sus) spre dreapta (jos), între care au rămas uneori spații neacoperite cu lustru. Acest mod de lustruire, ca și modelarea mai puțin îngrijită a vaselor, indică o altă manieră de lucru a ceramicii executată la roată decît cea obișnuită. Aceste castroane au fost decorate sub margine cu linii incizate,

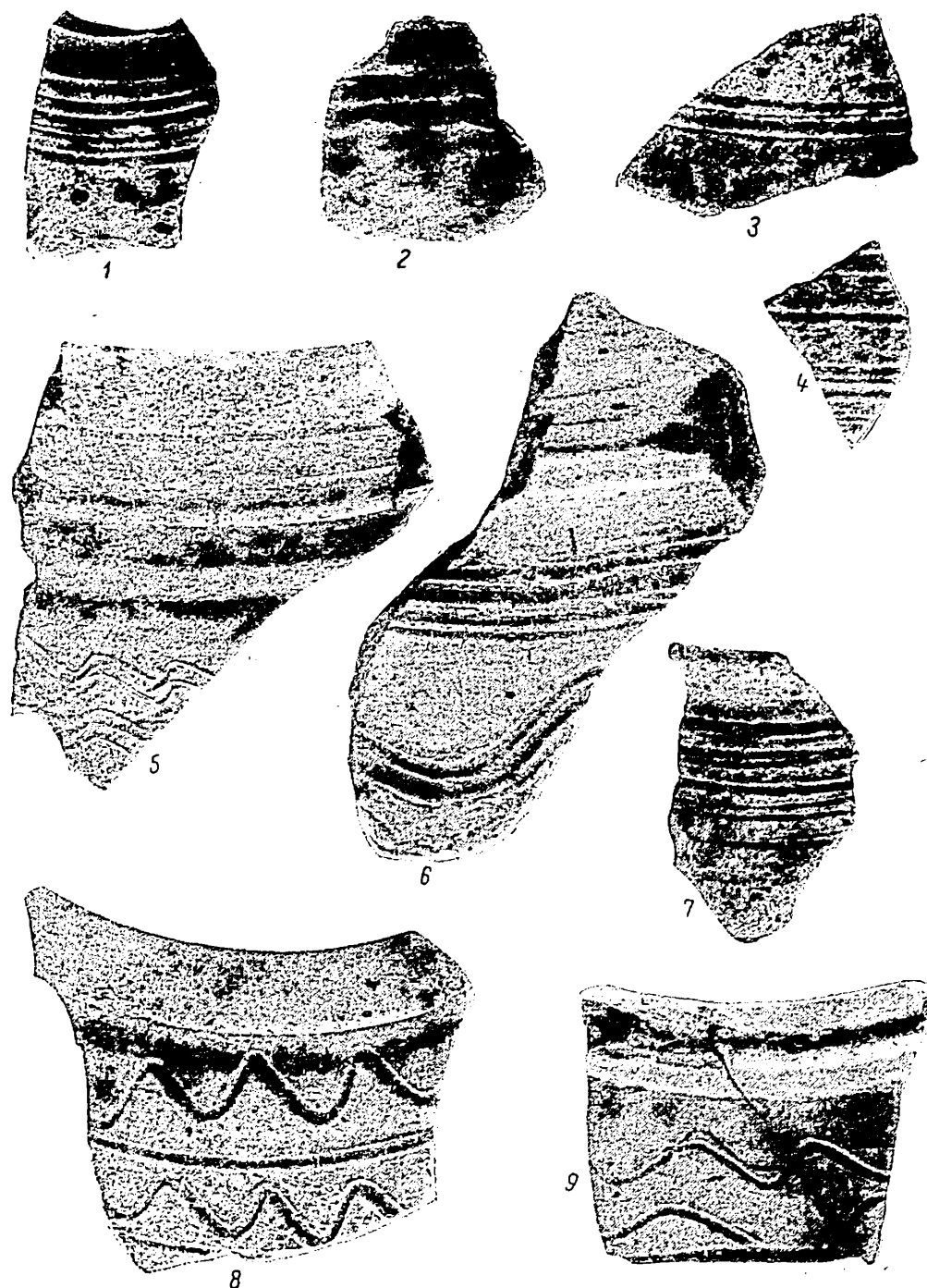

Fig. 16. — Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata. 2 — 4, circa 1/1 din m. naturală; 1, 7, 8, circa 2/3 din m. naturală; 5, 9, circa 1/2 din m. naturală; 6, circa 3/4 din m. naturală.

ornament larg întâlnit în ceramica de pe Vistula¹³, Elba¹⁴ și din Scandinavia¹⁵. După formă și modul în care s-a aplicat decorul, aceste vase se leagă mai curînd de grupul de pe Vistula.

Tip III. Castroane bitronconice, cu marginea ușor îngroșată și lustruită prin linii orizontale. Ca variante menționăm castroane cu marginea neevazată (fig. 20/14, 15; 21/5), castroane cu marginea ușor evazată, uneori îngroșată sau cu o ușoară șanțuire la interior (fig. 20/2, 7, 9—12; 21/1, 6, 9, 10). Ornamentarea acestor vase este foarte simplă, reducîndu-se la unul sau două brîie în relief, ori un brîu în relief și o șanțuire. Unul din cioburi (fig. 20/2), decorat cu două brîie în relief, are brîul de sus destul de lat, tînzînd spre lărgirea lui în bandă. Alteori decorul lustruit pe bandă mată, combinat și cu cel în relief, este mult mai complicat (fig. 22/9; 25/5).

Tip IV. Castroane bitronconice cu umerii ridicați (fig. 20/19; 21/4). Unul din fragmente este acoperit cu firnis negricios pe ambele fețe.

Tip V. Castroane joase, cu pereții arcuți și cu marginea îngroșată (fig. 21/7, 11, 18).

Tip VI. Castroane cu trei torți, bogat ornamentate în tehnica lustrului, cu diferite combinații de linii drepte, vălurite și în zigzag, aplicat pe zone mate, despărțite între ele prin altele lustruite prin linii verticale (fig. 25/3, 6). Aceste forme se întîlnesc rar.

Cănille au toarta prinsă în partea de sus aproape de marginea vasului, în maniera specifică secolului al IV-lea e.n. (cu toarta căzînd aproximativ perpendicular pe gît). Ele cuprind două tipuri:

Tip I. Căni cu gura largă, gîtul scurt și toarta din bandă lată, cu una (fig. 17/9, 10, 12) sau două șanțuiri (fig. 24/6, 7; 25/4) longitudinale. Ornamentarea vaselor din această categorie s-a făcut doar printr-un brîu în relief, în apropierea marginii (fig. 17/9) sau la baza gîtului (fig. 22/7; 25/4). Tot pentru motive de ordin estetic, vasele au fost lustruite ținîndu-se seama de tectonica lor; pe anumite zone ale vasului lustrul era obținut prin linii trase orizontal, iar pe alte zone prin linii trase vertical. Astfel, pe unul din vase lustruirea a fost realizată prin linii verticale pe gît și prin linii orizontale pe umăr, iar pe un altul aplicarea lustrului s-a făcut prin linii orizontale pe gît, linii verticale pe jumătatea superioară a corpului (zona dintre baza gîtului și rotunjimea maximă a vasului) și din nou prin linii orizontale pe jumătatea inferioară a corpului vasului.

Tip II. Căni cu gura mai mică, gîtul mai înalt, lustruit prin linii verticale (fig. 19/2) și torțile mai înguste și mai groase (fig. 24/3, 4) de formă aproximativ rectangulară sau ovală în secțiune. Ca decor semnalăm doar brîul în relief sub margine (fig. 19/2).

¹³ Łucja Okuliczowa, *Cmentarzysko u okresu rzymskiego w Tuchlinie, pow. Wyszków, in WiedArch*, XXX, 3—4, 1964, p. 373, 376, 379, fig. 3,c; 9/a; g; 15/l; Bonifacy Zielenka, *Cmentarzysko z okresu cesarstwa rzymskiego w Łachmirowicach w pow. inowrocławskim, in PrzeglArch*, tom. IX, nr. 2—3, anul 27—28 (1951—1952), p. 355, 356, 371, 374, fig. 1/1, 3; 16/2; 23/5.

¹⁴ Rudolf Laser, *Die Brandgräber der spätrömischen Kaiserzeit im nördlichen Mitteldeutschland*, 1, 1965.

¹⁵ Berta Stjernquist, Simris, *On Cultural Connections of Scania in the Roman Iron Age (Acta Archaeologica*

Lundensis), Bonn-Lund, 1955, p. 11 și urm. Această formă de vas apare după cit se pare sub diferite variante în toată lumea germanică. Vezi de exemplu și Hans Joachim Berthal, *Siedlung der Spätlatenezeit und römischen Kaiserzeit bei Remda, K. Rudolstadt, in Alt-Thüringen. Jahresschrift des Museums für Ur- und Frühgeschichte Thüringens*, VII, 1964/1965, fig. 6/3. Unele variante ale acestui tip de castron apar și în Transilvania (N. Vlăssă, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii. Dacia în secolul al IV-lea e.n.*, in *SCIV*, 16, 1965, 3, fig. 7/1,3) imitate după vasele romane.

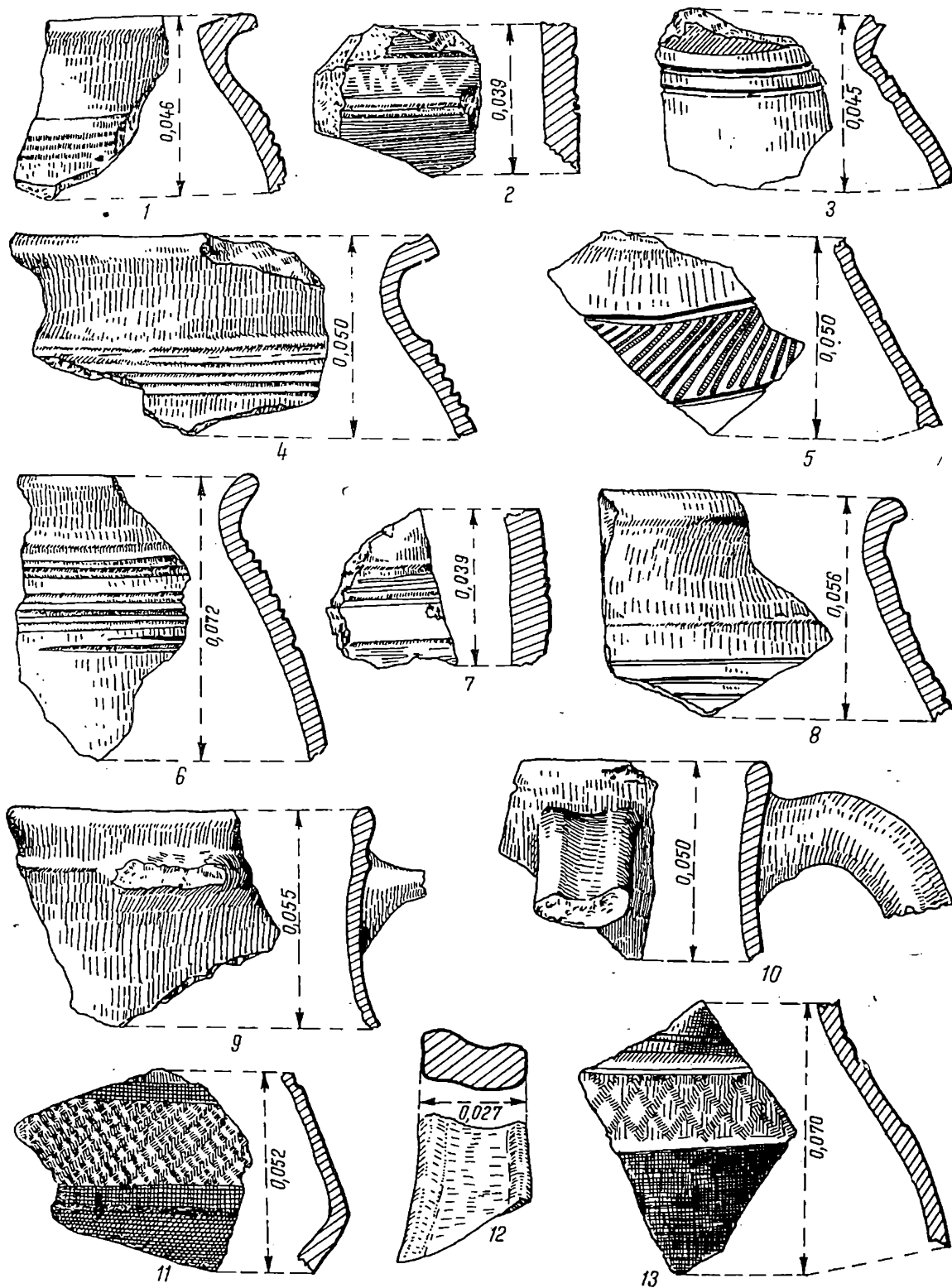

Fig. 17. — Ceramică lucrată cu roata din pastă fină, cenușie (2, 5, 9–13) și zgrunțuroasă (1, 3, 4, 6–8).

Fundurile vaselor din pastă fină, cenușie, de cele mai multe ori au suport inelar. Vasele cu fundul plat sînt puține.

Vasele cu suport inelar pe fund cuprind mai multe variante. În funcție de grosimea fundului, în comparație cu pereții vasului, observăm că în unele cazuri vasele cu fundul și pereții aproximativ de aceeași grosime, iar în alte cazuri că

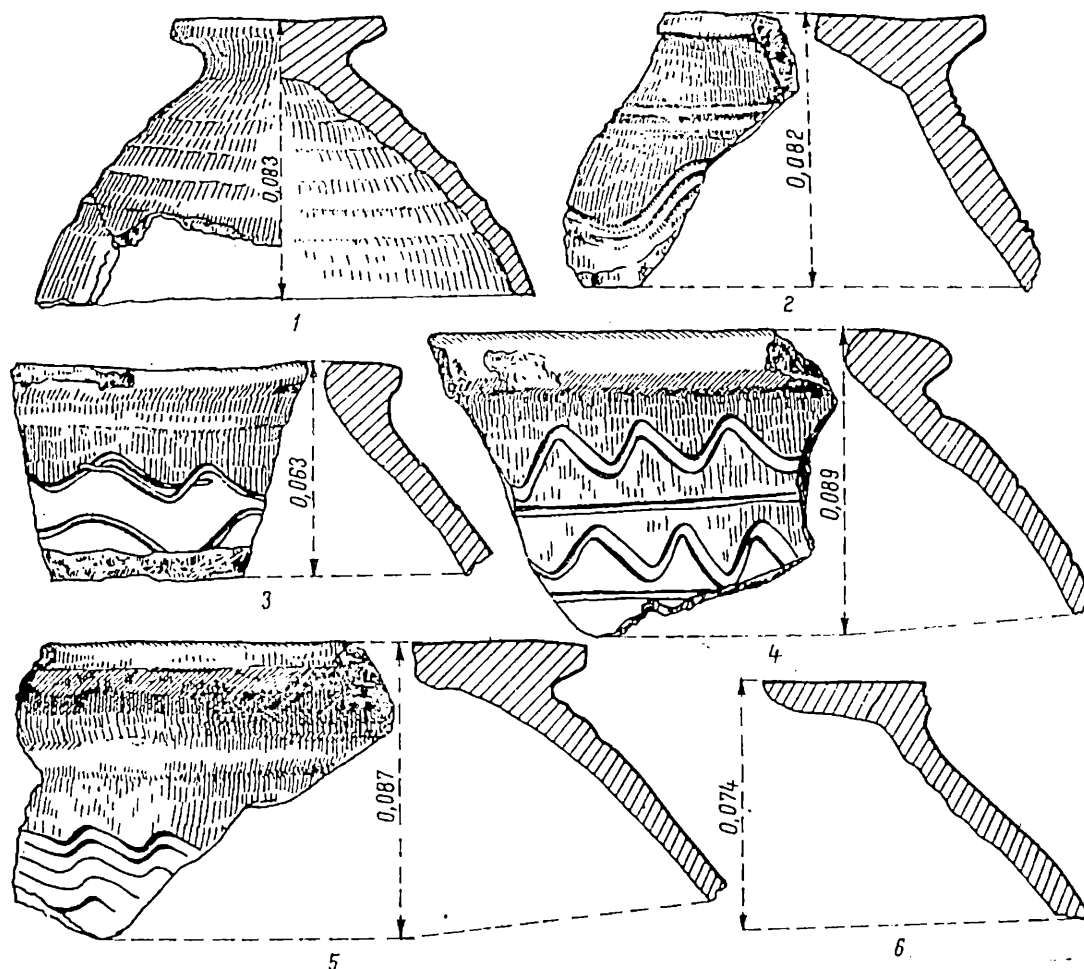

Fig. 18.— Ceramică din pastă zgrunțuroasă, lucrată cu roata.

vasele au pereții mai groși decât fundul (fig. 12/1—3 ; 21/15, 19, 20, 23 ; 23/1, 4 ; 25/1). Niciodată nu a fost constatată și situația inversă, adică vasele să aibă fundul mai gros decât pereții. Comparînd variantele stabilite, în funcție de grosimea fundului vaselor, precum și de forma și înălțimea suportului inelar, se poate observa că vasele cu suport inelar mai înalt și de obicei fără sau cu mai puține fațete au și pereții mai groși decât fundul. Toate fragmentele ceramice din această categorie par să provină dintr-o grupă de oale de dimensiuni mai mari.

Vasele din pastă fină, cu fundul plat, sugerează extinderea unor caracteristici ale vaselor din pastă zgrunțuroasă la cele din pastă fină și tendința de simplificare a profilelor (fig. 21/14, 16, 24).

Ceramica de culoare cafenie-gălbuie. Tot din categoria ceramicii din pastă fină mai face parte o grupă de vase de culoare cafenie-gălbuie, mai puțin numeroase, reprezentând circa 6,70% din ceramica din pastă fină și circa 2,64% din întreaga ceramică (tabelul 2). În cuprinsul ei au fost constatate următoarele forme: oale, castroane și căni.

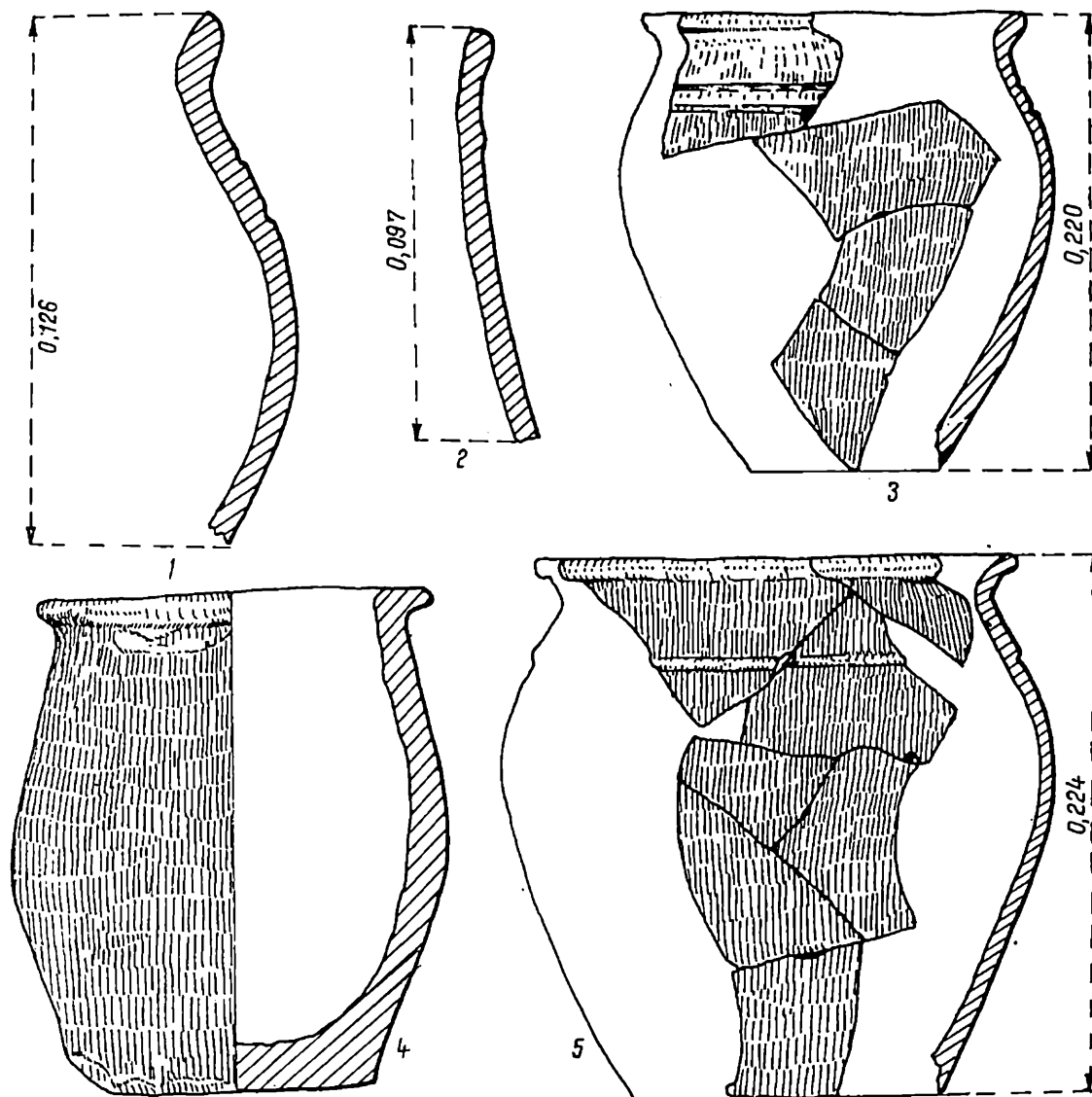

Fig. 19. — Ceramică din pastă fină, de culoare cafenie (1,3) și cenușie (2, 5) lucrată cu roata și din pastă grosolană (4) lucrată cu mâna.

Oale cu corpul bombat, marginea răsfrintă și fundul plat, decorate cu câte două șanțuri orizontale sau prag pe umăr (fig. 19/1, 3; 21/22; 23/2, 7). Lustrul a fost aplicat prin linii oblice și uneori combinate cu altele orizontale. Vasele de acest tip se întâlnesc rar în cultura Sintana de Mureș.

Castroanele au corpul bitronconic și marginea mult evazată fiind lustruite prin linii orizontale. Ca decor se observă brîul în relief sau o linie adîncită, situate aproximativ la jumătatea distanței între umăr și buza vasului (fig. 21/12 ; 23/3, 8). De asemenea, un alt vas a fost decorat cu o linie lustruită în zigzag, executată pe o bandă aproape în întregime mată, doar pe alocuri brăzdată de cîte o grupă restrînsă de linii lustruite.

Cănille au toarta prinsă sus aproape de marginea vasului, unde acesta este decorat cu un brîu în relief (fig. 9/16).

Fundurile vaselor din această categorie sînt și ele de două tipuri și anume : unele cu suport inelar, iar altele plate. Ca și în cazul olăriei din pastă cenușie, fundurile de vase sînt mai subțiri (fig. 21/22) sau de aceeași grosime cu pereții (fig. 21/17, 21 ; 23/5). Fundurile plate sînt puține (fig. 21/22 ; 23/5).

CERAMICA PROVINCIALĂ ROMANĂ

Ceramica de factură provincială romană reprezintă abia 2,77% din totalul ceramicii de la Iași-Fabrica de cărămizi (tabelele 1 și 3).

În ceea ce privește vasele de factură provincial-romană, cele mai frecvente sînt amforele (circa 41%), după care urmează amforetele (circa 37%) și numai după aceea castroanele, oalele și cănille (circa 22%). De aici rezultă că cele mai numeroase erau vasele destinate pentru transportarea produselor lichide (ulei, vin).

A. VASE PENTRU TRANSPORTAT LICHIDE

Amforele pot fi grupate în două tipuri.

Tip I. Amfore din pastă gălbuie cu nisip, cu gîtul strîmt și torțile cu două sănțuiri longitudinale (fig. 9/19), decorate cu largi caneluri orizontale (fig. 26/8).

Tip II. Amfore din pastă cărămizie, cu gura largă, buza îngroșată, torțile prinse sus în apropierea marginii (fig. 9/6), decorate cu caneluri largi orizontale și linii incizate.

În sfîrșit, o a treia categorie de amfore din pastă cu mai puțin nisip, de culoare gălbuie cafenie, cu un *smear* albicios la exterior și decorate cu caneluri largi distanțate ar putea eventual să se încadreze într-un al treilea tip mai greu de precizat pe baza numai a fragmentelor de amfore păstrate.

Amforetele din pastă cărămizie cu mai multe nuanțe sînt decorate cu grupe de cîte 2 pînă la 6 striuri, unele mai adînci, altele numai ușor incizate (fig. 22/1, 6 ; 26/2, 3, 5—7, 9—12). În ceea ce privește formele, ele sînt de două tipuri.

Tip I. Amforete fusaiodale cu gura strîmtă și terminată printr-un mic suport inelar.

Tip II. Amforete cu corpul bombat, gura mai largă și fundul terminat printr-un manșon (fig. 9/21).

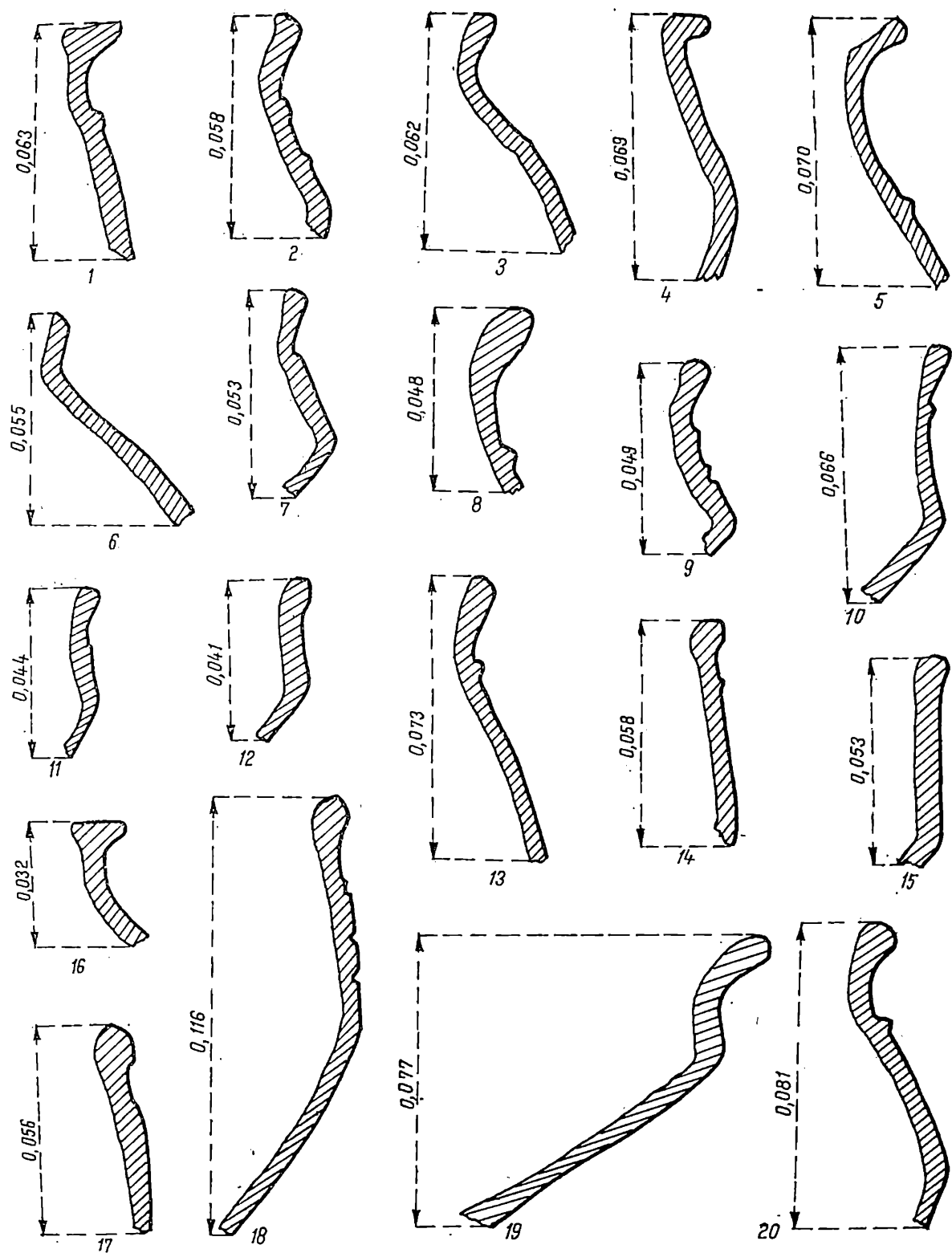

Fig. 20. — Ceramică din pastă fină, cenușie, lucrată cu roata.

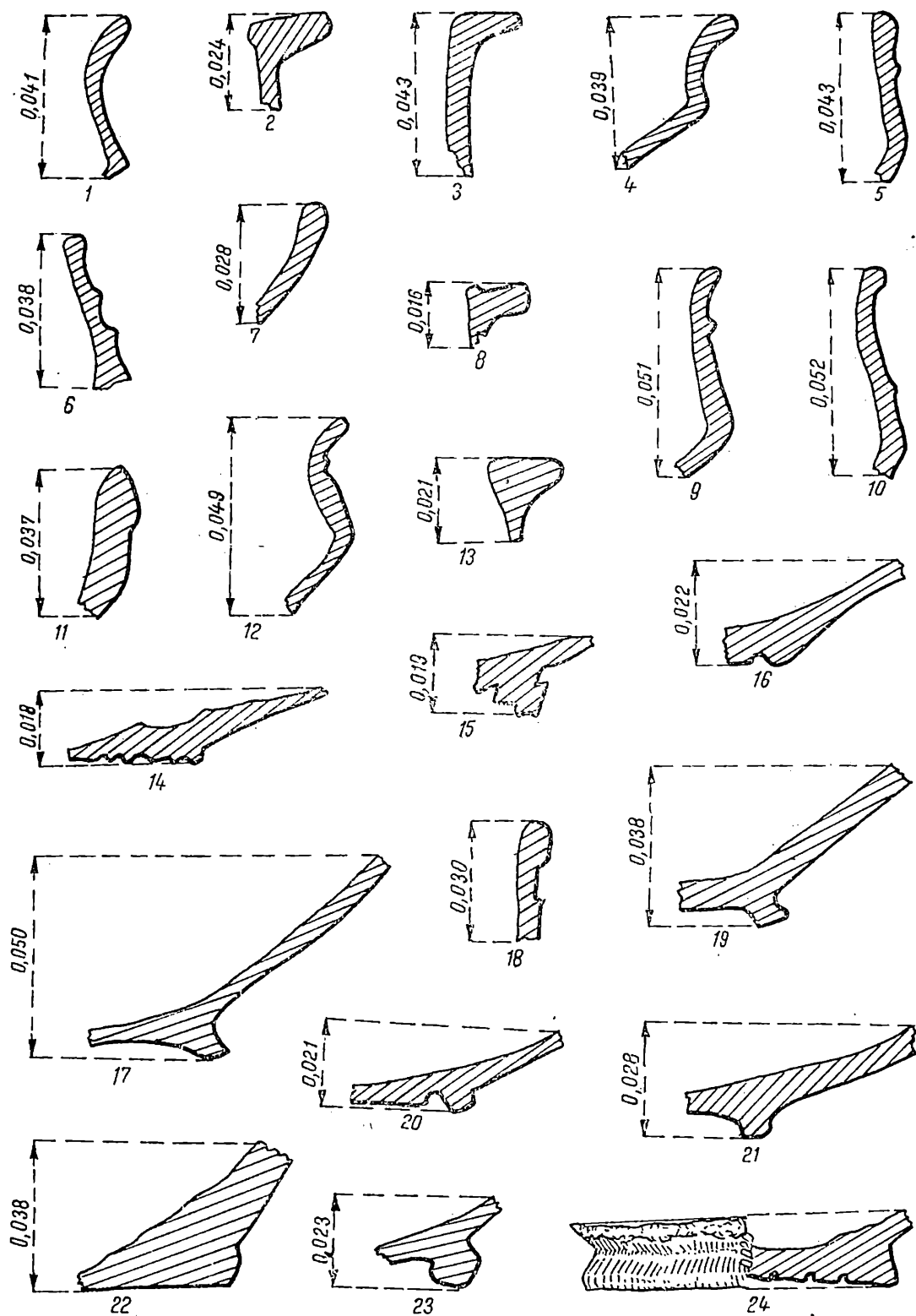

Fig. 21. — Ceramică lucrată cu roata din pastă fină, cenușie (1—11, 13—16, 18—20, 23, 24) și cafenie (12, 17, 21, 22).

B. VASE DE UZ CASNIC

Vasele de uz casnic sînt lucrate dintr-o pastă de bună calitate, de culoare cărămizie și acoperite uneori cu angobă roșie la exterior. Această categorie de vase cuprinde oale, căni și castroane.

Oalele au corpul sferic și sînt decorate pe umăr cu un prag sau cu un grup de șanțuri mai largi, orizontale (fig. 9/18).

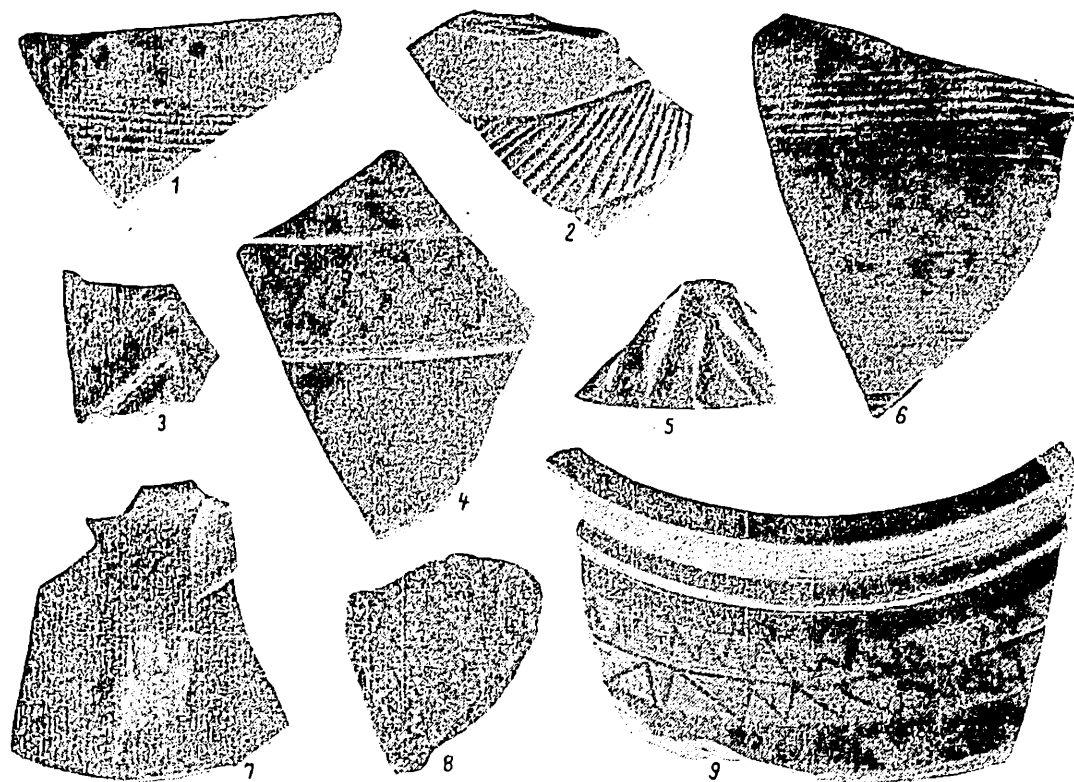

Fig. 22. — Ceramică romană (1, 6), ceramică din pastă fină, cenușie, lucrată cu roata (2—5, 7, 9) și ceramică din pastă grosolană, lucrată cu mîna (8).

Cănille sînt de două tipuri :

Tip I. Căni fără gît, cu marginea evazată (fig. 9/7), decorate cu un brîu în relief (fig. 9/12) sau cu un prag și mai multe șanțuri orizontale (fig. 26/4).

Tip II. Căni cu gura treflată, cu gîtul lărgit spre partea superioară și decorate cu trei linii incizate sub margine (fig. 26/1).

Unele căni au torșile lucrate din bandă lată cu șanțuire longitudinală (fig. 9/5).

Castroanele au corpul bitronconic, marginea evazată, umărul rotunjit și sînt decorate cu un brîu în relief (fig. 9/1).

Toate fundurile de vase au suporturi inelare cu fațete (fig. 9/10, 14).

Întocmirea unor statistici după întreaga cantitate de ceramică descoperită a permis stabilirea proporțiilor în care au fost folosite de către populația acestei așezări diferitele categorii ceramice. Aceleași statistici au permis și unele observații cu privire la producția locală de olărie. Din tabelul 1 rezultă că 97,23 % din întreaga ceramică folosită în așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi era lucrată de către localnici în mediul culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov¹⁶.

În stadiul actual al cercetărilor este încă foarte dificil să se facă o compartimentare pe grupe etnice, a întregii olării lucrată în mediul culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. Deocamdată, pot fi numai surprinse și semnalate anumite variante tipologice ale ceramicii, presupuse ca aparținînd uneia sau alteia dintre grupele etnice ale acestei culturi. La repartitia acestor variante tipologice ale ceramicii presupuse ca *specifice* anumitor grupe culturale și etnice (anumite forme, ornamente etc.), trebuie să se țină seama că unele dintre acestea, la început *specifice eventual numai pentru un singur grup cultural sau etnic*, au putut fi transmise mai tîrziu și altor populații. Interpretarea din punct de vedere cultural și etnic a acestor elemente presupuse ca *specifice* trebuie să aibă în vedere, obligatoriu, aceste etape distincte. În anumite domenii, cum ar fi, de pildă, ceramica lucrată cu mîna, elementele specifice se modifică sau se împrumută mult mai greu, fapt pentru care încercările de atribuire etnică a descoperirilor din această vreme ar trebui să se bazeze în primul rînd pe acestea.

Analiza detaliată a olăriei din așezarea de care ne ocupăm a dovedit folosirea unei extrem de mari diversități de forme la ceramica de producție locală. Variantele existente în cadrul aceluiași forme sau tipuri s-ar putea datora probabil, cel puțin într-o anumită măsură, și unei maniere diferite, proprie anumitor grupe etnice (dacică, sarmatică, gotică etc.), de prelucrare a aceleiași forme de vas. Variabilitatea formelor ceramice nu trebuie pusă totuși exclusiv pe seama diferențierilor etnice. Clasificarea făcută în prima parte a acestei lucrări a avut în vedere numai ceramica din așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi. Categoriile formale, tipologice ale ceramicii din această așezare vor putea fi puse în valoare abia după stabilirea evoluției generale a ceramicii culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, pentru care este necesară studierea amănunțită a materialelor din toate așezările și cimitirele cunoscute. Numai pe baza unei astfel de analize se va putea ajunge la stabilirea tuturor detaliilor privind formele de vase (tipuri, variante) pe etape cronologice și variante regionale.

Nefiind întregi sau întregibile, nu s-au putut preciza toate formele de vase existente în această așezare, ci doar unele diferențieri pe tipuri și variante.

¹⁶ Noțiunea de *olărie locală* nu trebuie confundată aici cu aceea de *ceramică autohtonă*. Spre deosebire de *ceramica autohtonă*, cuprinzînd olăria cu elemente numai de factură dacică, sau asimilată de către aceasta și devenită tradițională pe acest teritoriu, prin noțiunea de *ceramică locală* înțelegem, în cazul de față, toată ceramica lucrată în mediul culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov, în a cărei

factură se resimt multiple influențe (romane, dacice sarmatice, germanice), manifestate în funcție, în primul rînd, de originea etnică a meșterilor, iar în al doilea rînd de mediul cultural și etnic cu care au fost sau cu care aceștia se găseau în contact în perioada confecționării vaselor respective.

Astfel, în ceea ce privește ceramica lucrată cu mîna, s-au diferențiat două tipuri de oale, dintre care, pe baza a ceea ce se cunoaște și, în general, se admite, primul derivă din ceramica dacică, iar celălalt din ceramica Przeworsk. În afară de oalele de tip I, ceramica autohtonă mai este reprezentată prin categoria ceștilor tronconice.

Ceramica lucrată la roată, atît cea din pastă zgrunțuroasă, cît și cea din pastă fină, cunoaște o mare diversitate de forme. Oalele și vasele de provizie din

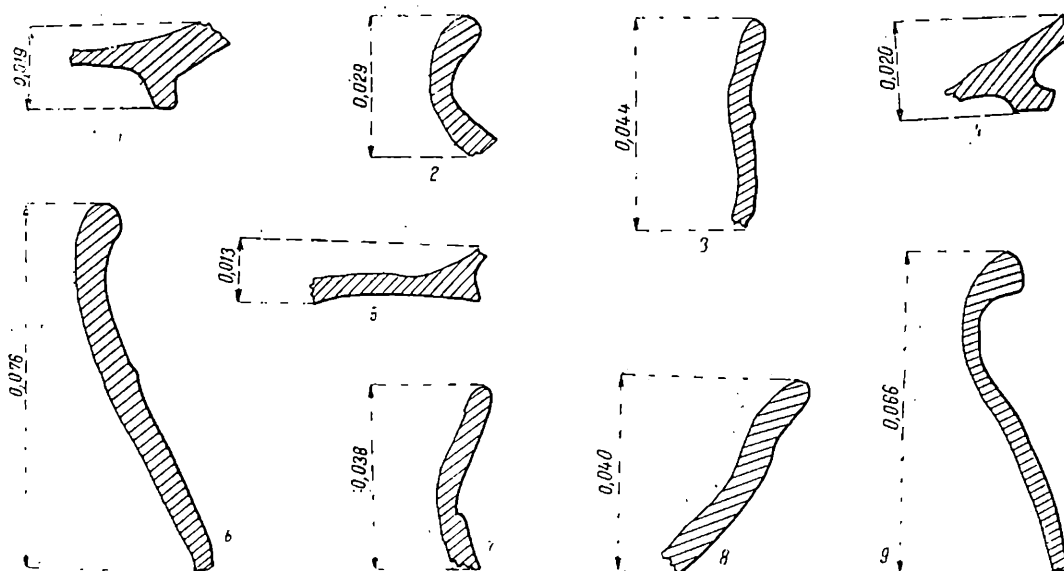

Fig. 23. — Ceramică lucrată cu roata, din pastă fină, de culoare cenușie (1, 4, 6) și cafenie (2, 3, 5, 7, 8) și din pastă zgrunțuroasă (9).

pastă zgrunțuroasă cuprind o gamă largă de tipuri și variante. Alături de acestea se întâlnesc diferite variante de căni și castroane. Pentru oale s-au stabilit cinci variante. Dintre acestea vasele aparținînd variantelor 1 și 5 din ceramica zgrunțuroasă și 1 din ceramica fină cenușie se găsesc, pînă aproape în cele mai mici detalii, în ceramica dacică din pastă fină, lucrată la roată, din secolele II—III e.n.¹⁷ Variantele 2, 3 și 4 din ceramica zgrunțuroasă și 2 și 3 din ceramica din pastă fină cenușie imită, într-o manieră de lucru locală, forme romane¹⁸. La stabilirea legăturilor dintre unele forme de vase din așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi și ceramica dacică din secolele II—III e.n., avem bineînțeles în vedere faptul că ambele s-au dezvoltat în condițiile influențelor permanente ale olăriei romane, precum și faptul că ceramica dacică a putut transmite ea însăși ceramicii

¹⁷ Vezi, de exemplu, Radu Vulpe, *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 53, fig. 40/6; Sebastian Morintz, *Săpăturile de la Chilia (r. Vedea, reg. Argeș)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 517, fig. 5. Vase cu profile asemănătoare au fost descoperite într-o serie de așezări carpice din Moldova, cum ar fi la Văleni și Săbăoani (materiale inedite în colecțiile Muzeului de istorie din Roman).

¹⁸ Expectatus Bujor, *Șantierul arheologic Bumbești (r. Tirgu-Jiu, reg. Craiova)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 420, 422, pl. 1/6—8; Lawrence E. Barfield, Jürgen Wentscher, John P. Wild, *Die Ausgrabungen unter dem Universitätsgebäude Bonn im März 1962*, în *Bonner Jahrbücher*, vol. 165, 1963, fig. 6 și 10; Hans-Günther Simon, *Die römischen Funde aus den Grabungen in Gross-Gerau 1962/1963*, în *Saalebürg-Jahrbücher*, XXII, 1963, fig. 19, 20.

de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov, ca urmare firească a influențelor asupra ei de-a lungul a cîtorva secole, unele caracteristici ale ceramicii romane.

Cele două tipuri de căni, cu gîtul mai înalt și cu gîtul mai scurt, continuă cu unele modificări forme romane și dacice mai vechi.

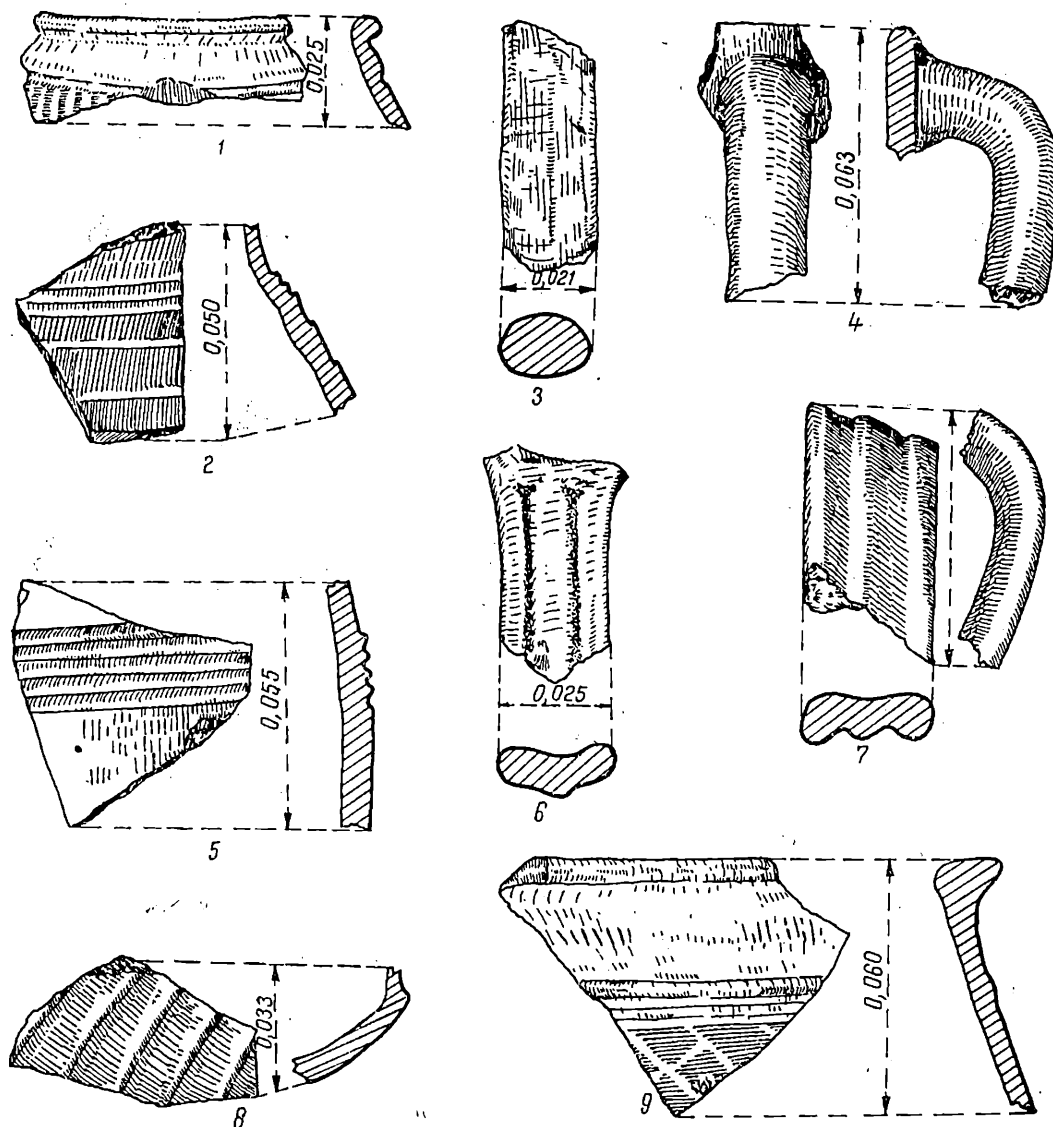

Fig. 24. — Ceramică lucrată cu roata din pastă fină, cenușie (1, 3, 4, 6—9) și din pastă zgrunțuroasă (2,5).

Castroanele, de mai multe tipuri, atât cele din pastă fină, cît și cele din pastă zgrunțuroasă, au origini diferite. Astfel, castroanele mari, cu pereții arcuiți, umărul rotunjit și marginea răsfrintă din pastă fină cenușie (tip I) sînt o formă intermediară între oalele scunde, fără gît, dacice și castroanele mari, înalte, bitronconice, frecvente în cultura Przeworsk. După tehnica de lucru și maniera de exe-

cutie, aceste vase par să fi apărut mai întâi în spațiul ocupat anterior de cultura Lipița, după care s-au răspândit mai târziu în celelalte regiuni. Unele motive ornamentale care însoțesc aceste vase par să amintească și ele originea Przeworsk a acestei forme. Castroanele din pastă fină, cenușie, înalte, cu pereții arcuiți și marginea dreaptă și îngroșată (tip II) își au originea tot în cultura Przeworsk. Ornamentul și maniera de lustruire a vaselor sînt specifice tot acestei culturi. În sfîrșit, de același mediu cultural se leagă, dacă nu în totalitate, în orice caz, în

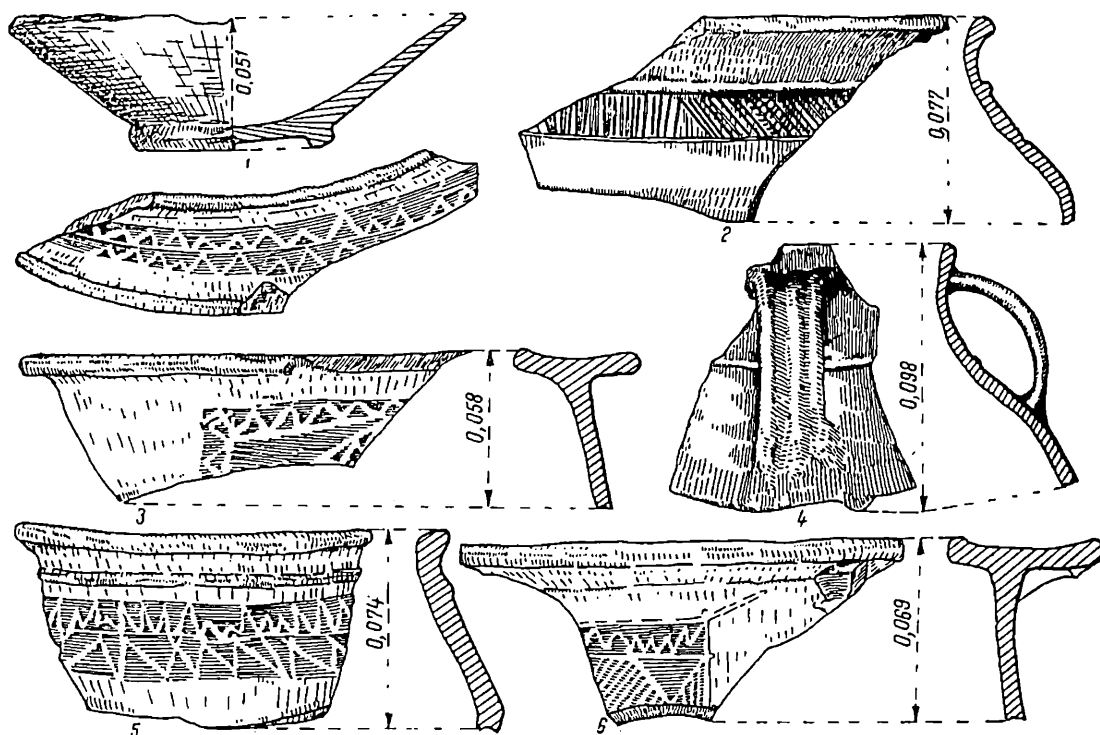

Fig. 25. — Ceramică din pastă fină, cenușie, lucrată cu roata.

mare măsură și castroanele cu trei torți. Castroanele cu trei torți mai apar, este drept destul de rar și în cultura dacică, dar formele acestora sînt diferite și nu pot fi considerate drept prototipul din care se vor dezvolta cele din cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov. Celelalte tipuri de castroane, din pastă zgrunțuroasă, sau fină, cafenie și cenușie derivă din unele forme care se întîlnesc în Moldova în așezările dacice din secolele II—III e.n.

Castroanele cu marginea arcuită spre interior pot fi legate de unele forme asemănătoare din mediul provincial-roman și dacic. Tot de mediul provincial-roman trebuie legate și străchinile tronconice cu pereții oblici, nearcuiți¹⁹.

¹⁹ Radu Vulpe și Ecaterina Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 303, fig. 74/4.

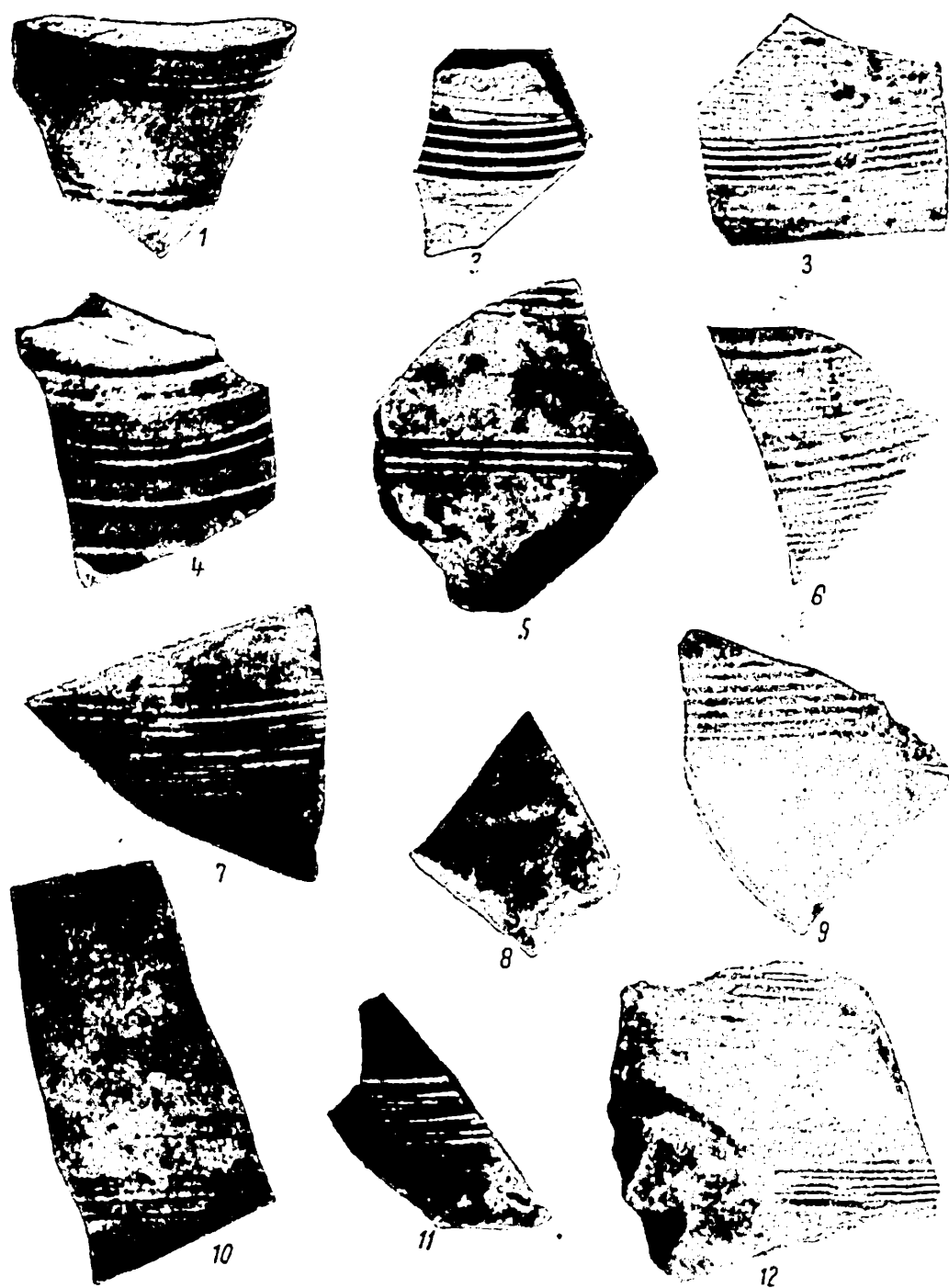

Fig. 26. — Ceramică romană. Cîrca 4,6 din m. naturală.

Capacele se întâlnesc rar. Au fost descoperite doar două exemplare, care nu se leagă de cunoscutele capace din cultura Poienesti. Originea lor romană este evidentă ²⁰.

Vasele de provizie, așa cum s-a mai subliniat în câteva rânduri de către diferiți autori, își găsesc prototipurile în olăria dacică și romană mai veche, față de care au suferit, bineînțeles, multe transformări ²¹.

Ornamentarea vaselor lucrate la roată, fie în tehnica lustrului, fie în relief, este destul de variată.

Ceramica zgrunțuroasă este decorată numai cu motive în relief, brîie, cîte unul sau cîte două, linii incizate, la distanță una de alta sau grupate în cîte două benzi, praguri, de la unul pînă la cinci, zone cu caneluri mici, orizontale, sau caneluri largi distanțate. Unele din aceste ornamente, cum ar fi brîiele în relief, pragurile și liniile orizontale incizate, într-o formă sau alta, fuseseră folosite în olăria provincial-romană, dacică și germanică. Deși în unele cazuri s-ar putea stabili legături clare cu ceramica romană, ar fi prematur, în stadiul actual al cercetărilor, să delimităm direcția sau direcțiile din care au venit în cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov aceste motive decorative.

În ceea ce privește canelurile orizontale, fie mai mici, una lîngă alta, grupate în zone, fie mai largi și distanțate, ele imită o manieră de ornamentare a vaselor și amforelor tîrzii romane.

Brîiele în relief, cîte unul sau cîte două, pragurile și liniile adîncite, acestea din urmă cîte una și numai rar cîte două, apar și pe ceramica din pastă fină. În plus, pe această categorie de vase se mai întâlnesc canelurile oblice pe umăr, zone de linii oblice obținute prin înțepături, iar uneori ornamente mai complicate.

Vasele din pastă fină au fost decorate și prin lustruire, folosindu-se uneori procedee foarte simple. Însăși lustruirea vaselor nu s-a făcut totdeauna la fel, numai prin linii orizontale sau numai prin linii verticale. Astfel, pe unele căni, zona dintre gît și rotunjimea maximă a vasului a fost lustruită prin linii verticale, iar celelalte părți prin linii orizontale. Lustruirea vaselor și procedeul de a păstra zone mate, nelustruite, pe care se execută uneori, tot prin lustruire, o linie în val sau linii oblice, într-unul sau în ambele sensuri, sînt elemente decorative tradiționale pe acest teritoriu, binecunoscute și în olăria dacică ²². Fac excepție de la această categorie de vase doar castroanele lustruite prin linii oblice, caracteristice după cît se pare pentru cultura Przeworsk.

În sfîrșit, ar mai fi de amintit aici ornamentarea prin lustruire și adîncire ușoară a aceluiași motiv decorativ, care îmbină de fapt două tehnici deosebite. După cum s-a amintit, însăși forma vasului pe care apare acest ornament este o combinație între un tip de castron din cultura Przeworsk și oalele scunde de tip Lipița.

²⁰ D. Tudor, *Sucidava I*, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 420, fig. 14/2; idem, *Sucidava II*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 384, fig. 12/n, o; Reinhard Schindler, *Eine römische Töpferei in Homburg-Schwarzenbach*, în *Beiträge zur saarländischen Archäologie und Kunstgeschichte*, 3, 1961, fig. 4/4,5.

²¹ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, 1966, p. 66.

²² Radu Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 151 152, 154, 173, 199, 221, 291, 309, 331, 334, 358, 368, 408; Anton Nițu, Ioana Zamoșteanu și Mihai Zamoșteanu, *Sondajele de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 368, fig. 7/5.

În concluzie, ceramica de producție locală lucrată la roată cuprinde o mare varietate de forme și decor, în care se recunosc elemente culturale diferite.

Ceramica de factură romană ocupă un loc mai puțin însemnat. Proveniența ei din unele ateliere din mediul culturii Sîntana-Cerneahov pare puțin probabilă, deoarece existența unor ateliere și a unor meșteri specializați în acest gen de ceramică în unele așezări ale acestei culturi ar presupune și folosirea acestei categorii ceramice în mai mare măsură în așezările respective și în cele din apropiere. Pînă în prezent, însă, nu se pot semnala așezări în care ceramica de factură provincial-romană să fie în cantitate mai mare. Din contra, s-ar putea vorbi chiar de o răspîndire relativ uniformă a acestor produse romane, a căror frecvență diferă numai în funcție de depărtarea mai mică sau mai mare de granița Imperiului roman.

Preponderența evidentă a amforelor și amforetelor, deci a recipientelor pentru transportat lichide (78,30%) față de ceramica de uz casnic (oale, castroane și căni), în cadrul ceramicii de import ar putea fi un indiciu că aceste vase erau în directă legătură cu importul anumitor produse (ulei, vin) în mediul populației culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. Totodată, numărul mai mare al recipientelor pentru transportarea lichidelor în importul de ceramică de factură romană se datora probabil și faptului că în olăria locală lipseau vasele care să poată înlocui la fel de bine, din punct de vedere practic, amforele și amforetele. Unele descoperiri din Moldova, cum ar fi acelea de la Iacobenii Vechi, arată însă că în veacul al IV-lea e.n. amforetele romane începuseră să fie imitate de către localnici.

Prin toate caracteristicile sale, așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi aparține complexului Sîntana de Mureș-Cerneahov, care pe teritoriul României a fost datat, în general, în secolul al IV-lea al e.n. Proporția mare de ceramică zgrunțuroasă în comparație cu aceea din pastă fină (vezi tabelul 1 și 2) ar pleda eventual pentru o datare mai tîrzie. Această creștere cantitativă a olăriei din pastă zgrunțuroasă se va accentua treptat în veacul al V-lea al e.n., așa cum o dovedesc materialele de la Costișa ²³ și Bratei ²⁴. Ponderea din ce în ce mai mare a ceramicii zgrunțuroase este însoțită și de extinderea acestei categorii de pastă, în afară de oale și la alte forme de vase, cum ar fi căni și castroane. Astfel, s-a ajuns ca din pasta zgrunțuroasă să fie lucrate chiar și castroanele cu trei torți. Apariția cu totul rară a castroanelor cu trei torți din pastă fină în ceramica de la Iași-Fabrica de cărămizi ar putea fi un alt indiciu că această așezare datează dintr-o fază mai tîrzie a acestei culturi. De asemenea, oalele cu șanțuire interioară pe margine par să fie caracteristice pentru ceramica din etapa finală a culturii Sîntana-Cerneahov și mai ales pentru aceea din veacul al V-lea al e.n. Datarea acestei așezări și într-o etapă tîrzie a culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov mai este indicată și de fragmentul de pahar din sticlă cu fațete hexagonale la exterior, una din variantele tîrzii ale paharelor din sticlă cu pereții groși.

În ceea ce privește aspectul etnic, diversitatea elementelor culturale din această așezare ne împiedică să o atribuim exclusiv autohtonilor sau unuia din triburile aflate în migrație. Ar fi cazul doar să subliniem, din punct de vedere cultural, dar nu în egală măsură și etnic, deși între acestea există mai mult sau mai puțin

²³ Informații primite de la Dan Gh. Teodor.

²⁴ Eugenia Zaharia, *Sondajele de la Bratei din 1959* (r. Medias), în *Materiale*, VIII 1962. p. 627, 628.

o strinsă legătură, unele elemente de tradiție dacică în tipul de așezare și locuințe, ceramica lucrată cu mîna și la roată, precum și categoriile de obiecte ale inventarului, care denotă continuarea preocupărilor și activităților economice tradiționale ale populației de pe acest teritoriu, agricultura și creșterea vitelor, la care se adaugă meșteșugurile (olărie etc.) și unele îndeletniciri casnice, cum ar fi torsul și țesutul. Alături de prezența efectivă a elementelor autohtone, se constată și existența unor elemente de factură nordică din grupul purtătorilor culturii Przeworsk. Unele obiecte, cum ar fi pandantivul-căldărușă și amnarul de fier, deși absolut tipice pentru această cultură, nu ar impune neapărat și prezența aici a unei populații din grupul Przeworsk, deoarece aceste obiecte puteau ajunge și prin relații de schimb. De asemenea, unele vase lucrate la roată, care prin forma și ornamentarea lor vădese unele legături cu ceramica Przeworsk, ar putea fi interpretate și ele numai ca influențe nordice, germanice, în Moldova. În schimb, unele vase lucrate cu mîna, ca și categoria castroanelor din pastă fină, cenușie, lucrate la roată, cu pereții arcuiți și marginea dreaptă, ambele de factură Przeworsk, sînt în măsură să dovedească prezența efectivă a unei populații din mediul acestei culturi în această regiune, fie chiar în așezarea de care ne ocupăm, fie în alte așezări din preajmă.

În apropierea așezării de la Iași-Fabrica de cărămizi se cunosc și alte așezări de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov, cum ar fi acelea de la Dancu, Holboca, Hlincea și Iași-Ciurchi. Deocamdată însă aceste așezări au fost puțin cercetate și de aceea nu putem face nici un fel de aprecieri cu privire la cronologia și apartenența lor etnică. Facem însă precizarea că elementele autohtone sînt prezente în fiecare din aceste așezări.

Prezența elementelor nordice, de factură germanică, din această așezare, ca și în altele similare de la Botoșani, Hănești și Cozia, ne sugerează concluzia că în cursul secolului al IV-lea al e.n., zona de nord a Moldovei, în comparație cu regiunile din sudul acestei provincii, avea legături mai strînse cu populațiile de pe cursul superior al Nistrului și de pe Vistula, adică cu regiunile unde mai înainte se dezvoltaseră culturile Lipița și Przeworsk. Într-o formă sau alta, între aceste regiuni fuseseră stabilite unele legături și în secolele anterioare, așa încît cele din secolul al IV-lea al e.n. apar ca o continuare, în condiții istorice noi, a unor fenomene mai vechi.

Legăturile cu lumea romană continuă să fie destul de active și în această fază tîrzie a culturii Sîntana de Mureș. În afară de importul unor produse de factură provincial-romană, cum ar fi paharele de sticlă, amforele, amforetele și diferite vase de uz casnic, în olăria lumii „barbare” de la răsărit de Carpați se resimt în continuare puternice influențe romane. Astfel, unele tipuri de vase din pastă zgrunțuroasă de la Iași-Fabrica de cărămizi, cum ar fi castroanele tronconice și capacele decorate cu caneluri largi orizontale, deși sînt lucrate în manieră Sîntana de Mureș, forma lor dovedește influența mereu activă a civilizației romane în Moldova.

ION IONIȚĂ

Tabelul 1

Repartiția pe categorii a materialului ceramic din așezarea de la Iași-Fabrica de cărămizi

Categorii ceramice	Ceramică de producție locală			Ceramică romană de import	Total
	Lucrată cu mîna 1,85 %	Pastă zgrunțuroasă 58,82 %	Pastă fină 41,18 %		
Nr. de fragmente ceramice	54	1 681	1 177	83	2 995
% din întreaga cantitate de ceramică descoperită	1,80 %	56,13 %	39,30 %	2,77 %	100 %

Tabelul 2

Repartiția pe categorii a ceramicii din pastă fină lucrată la roată

Nr. crt.	Categorii ceramice	Numărul de fragmente ceramice	% din totalul ceramicii fine	% din totalul ceramicii descoperite
1	Pastă cenușie	1 098	93,29 %	36,66 %
2	Pastă cafenie	79	6,71 %	2,64 %
3	Total	1 177	10 %	39,30 %

Tabelul 3

Repartiția pe categorii a ceramicii de import

Nr. crt.	Categorii ceramice		Numărul de fragmente	% din totalul ceramicii de import
1	Vase pentru transportat lichide	a. Amfore	34	41 %
		b. Amforete	31	37,30 %
2	Vase de uz casnic	Căni, oale, castroane	18	21,70 %
		Total	83	100 %

L'ÉTABLISSEMENT DU TYPE SÎNTANA DE MUREȘ—TCHERNIAKHOV DE JASSY — LA BRIQUETERIE

R É S U M É

En 1960, au sud-est de la ville de Jassy, sur le terrain situé sur la terrasse inférieure du Bahlui, on a effectué des fouilles de sauvegarde dans un établissement du type Sîntana de Mureș-Tcherniakhov (IVe siècle de n.è.), découvert à l'occasion des travaux d'exploitation

d'une carrière de la fabrique de briques. À cette occasion, on a découvert des restes sporadiques d'habitat de la fin de l'âge du bronze et du commencement de l'époque du fer, deux habitations et deux fourneaux en pierre en plein air du IVe siècle de n.è., une tombe d'inhumation du début de l'époque féodale, ainsi que deux habitats de l'époque féodale tardive (XVIIe—XVIIIe siècles).

La couche archéologique qui correspond à l'habitation du IVe siècle de n.è., de couleur brun grisâtre, était épaisse de 0,30—0,55 m.

Les deux habitations du IVe siècle de n.è. (fig. 2), l'une du type demi-hutte (l'habitation n° 2) et l'autre construite à la surface (l'habitation n° 4), appartenaient, d'après la situation stratigraphique, à la même phase d'habitation; les débris de l'habitation de surface gisaient à la base du sol brun grisâtre, niveau où a été fouillée aussi la fosse de la demi-hutte.

L'habitation n° 2 avait la forme rectangulaire (3,50 × 4 m) et les parois légèrement obliques (fig. 3). Le plancher, bien tassé, avait par endroits, trois rangées de terre glaise épaisses d'environ 1 cm. On n'a pas trouvé de débris de l'âtre ou du fourneau. L'entrée a été ménagée du côté le plus étroit, au sud, où on a découvert une terrasse en terre. Dans la terre de remplissage on a trouvé des fragments de briques brûlées, beaucoup de cendres et du charbon, ce qui prouve que l'habitation a été détruite par un incendie.

L'inventaire de l'habitation n° 2 contient un grand nombre de fragments céramiques, (fig. 9/2, 5, 6, 8, 11, 15, 16, 18—20; 10/3—5, 8, 9, 15, 16, 18, 20, 21, 24—26, 28, 29; 11/1—4, 6, 10, 11, 13—16, 20, 21, 23, 25; 12/1—6, 9, 13, 14; 13/1, 5—7, 10, 12—14, 16, 17, 19, 20; 14/1—6, 8, 11; 15/1—4, 6; 16/1—4, 6; 17/1—3, 5, 12, 13; 18/1—5; 19/1—5; 20/2, 5, 10, 18—20; 21/1, 2, 11, 15, 16, 18—21, 23, 24; 22/2, 4—6, 9; 23/1, 2, 4, 6, 9; 24/3—6, 9; 25/1, 3, 5, 6; 26/2—4, 7—10), une fibule (fig. 7/1, 7), un briquet du type Przeworsk (fig. 7/5) et un pendentif en forme de chaudron en fer (fig. 7/8), un fragment de *psalia* en os (fig. 7/6), deux fusaïoles bitronconiques (fig. 7/9, 11), quelques fragments de poids coniques en argile et une pierre à aiguiser.

L'habitation de surface, de forme rectangulaire, pour la construction de laquelle on a utilisé beaucoup de matériau ligneux et une grande quantité d'argile, a été partiellement détruite (fig. 4). De cette habitation ont été conservés environ 50 m². Elle a été construite de pieux épais de 1—3 cm et de branchages entrelacés, sur lesquels on a glaisé de l'argile mêlée de paille. Parfois on a trouvé aussi des débris d'un second enduit. L'épaisseur totale des parois atteint 25 cm dans certains secteurs (fig. 5). Dans le secteur nord de l'habitation se trouve le fourneau pour le chauffage, devant lequel il y avait un fossé en forme de cylindre, ayant un diamètre de 0,85 m et une profondeur de 0,55 m.

L'inventaire de cette habitation contient des fragments céramiques (fig. 9/1, 14, 21; 10/6, 7, 13; 12/11; 14/7, 9, 10; 16/7, 8; 17/6; 18/4; 20/4; 21/6; 22/1; 23/5, 8), une fusaïole en argile (fig. 7/2), 16 poids coniques et pyramidaux en argile pour le métier à tisser (fig. 8), celui-ci se trouvant dans l'espace entre le fourneau et la paroi de l'ouest.

À l'intérieur de cette habitation ont été aussi découverts les débris de deux fourneaux en plein air en dalles de pierre, de forme rectangulaire, avec l'ouverture au sud, à l'état de ruine et en grande partie dispersés (fig. 6).

En plus de l'inventaire trouvé dans les deux habitations, on a découvert au cours des fouilles une perle sphérique de dimension assez grande (fig. 7/4) et le fragment d'un verre aux parois épaisses et à facettes hexagonales (fig. 7/3), une fusaïole en argile décorée à impressions verticales de cordonnet (fig. 7/10), une pierre à aiguiser et de nombreux fragments de vases (fig. 7/3, 4, 10; 9/3, 4, 7, 9, 10, 12, 13, 17, 23; 10/1, 2, 10—12, 14, 17, 19, 22, 23, 27; 11/5, 7—9, 12, 17—19, 22, 24, 26, 27; 12/7, 8, 10, 12, 15, 16; 13/2—4, 8, 9, 15, 18, 21; 15/5; 16/5, 9; 17/4, 7—11; 18/3, 5, 6; 20/1, 3, 6—9, 11—17; 21/3—5, 7—10, 12—14, 17, 22; 22/3, 7, 8; 23/3, 7; 24/1, 2, 7, 8; 25/2, 4; 26/1, 5, 6, 11, 12).

La céramique de cet établissement contient des vases travaillés à la main (1,80%), des vases travaillés à la roue, faits d'une pâte fine (39,30%) et granuleuse (56,13%) et des vases romains d'importation (2,77%).

La céramique travaillée à la main provient de pots de tradition dacique (fig. 9/8, 9, 11, 13, 20; 19/4) et du type Przeworsk (fig. 9/17; 22/8), de tasses tronconiques de tradition dacique (fig. 9/4) et de soupières bitronconiques (fig. 9/3).

La céramique faite d'une pâte granuleuse, avec du sable et des cailloux, de couleur grisâtre, est parfois d'une couleur semblable à la brique. Cette céramique travaillée à la roue consiste de plusieurs types de pots (fig. 10; 11; 12/5, 8, 9, 12, 14, 15; 14/1, 2, 4—6, 8—11; 15/1, 2, 4—6; 16/1—4, 7; 17/1, 3, 4, 6—8; 24/2), de tasses (fig. 13/1, 17—19), de soupières (fig. 9/2; 13/2—10, 12—14; 14/3), de couvercles (fig. 13/16; 18/1) et de vases de provisions (fig. 13/11, 15, 20, 21; 14/7; 15/3; 16/5, 6, 8, 9; 18/2—6; 24/5).

La céramique en pâte fine grisâtre ou brune, travaillée à la roue, d'une grande variété quant à la forme et aux ornements, consiste en pots (fig. 17/2, 5, 13; 19/1, 3, 5; 20/1, 16; 21/2, 3, 8; 22/2, 4; 23/2, 7, 9; 24/1, 9), en soupières (fig. 17/11; 20/2, 4—15, 17, 18, 20; 21/1, 4—7, 9—12, 18; 22/3, 5, 9; 23/3, 6, 8; 24/8; 25/2, 3, 5, 6) et en tasses (fig. 9/16; 17/9, 10, 12; 19/2; 22/7; 24/3, 4, 6, 7; 25/4).

La céramique de facture romaine provinciale consiste en vases pour le transport des liquides, en amphores (fig. 9/6, 19; 26/8) et en amphorettes (fig. 9/21; 22/1, 6; 26/2, 5—7, 9—12), ainsi qu'en vases d'usage courant, en pots (fig. 9/18), en tasses (fig. 9/5, 7, 12; 26/1, 4) et en soupières (fig. 9/1).

Par ses caractéristiques l'établissement de Jassy, la fabrique de briques, appartient à la civilisation Sîntana de Mureș-Tcherniakhov, qui, sur le territoire de la Roumanie, a été généralement datée du IVe siècle de n.è.

La datation de cet établissement dans une phase plus tardive que celle de la civilisation Sîntana de Mureș serait justifiée par la grande quantité de céramique grumeleuse en comparaison avec celle faite d'une pâte fine (tableaux 1 et 2). La poterie faite en pâte grumeleuse se développera de plus en plus au Ve siècle de n.è., comme l'attestent les matériaux découverts à Costișa et à Bratei. La croissance quantitative de la céramique grumeleuse est accompagnée de l'extension de cette catégorie de pâte, non seulement aux pots mais aussi à d'autres catégories de vases, comme les tasses et les soupières. Ainsi on a abouti à ce que de cette pâte grumeleuse soient confectionnées même des soupières à trois anses. L'apparition tout à fait rare de soupières à trois anses faites d'une pâte fine, la présence déjà en nombre plus grand de pots avec une cannelure large sur le bord, ainsi que le fragment de verre aux parois épaisses et aux facettes hexagonales nous suggèrent la datation de cet établissement dans une phase plus tardive de la culture Sîntana de Mureș-Tcherniakhov.

En ce qui concerne l'aspect ethnique, les éléments culturels divers de cet établissement ne permettent pas de l'attribuer exclusivement aux autochtones ou aux tribus en migration. Il serait nécessaire, peut-être, de souligner les éléments de tradition dacique des types d'établissements et d'habitations, des formes et des ornements des vases travaillés à main ou à la roue, ainsi que des objets de l'inventaire, qui suggèrent la continuation des préoccupations et des activités économiques traditionnelles de la population de la Moldavie des IIe—IIIe siècles, telles que l'agriculture, l'élevage, certains métiers et diverses occupations domestiques, comme le filage et le tissage. À côté des éléments autochtones, nous constatons l'existence d'éléments de facture nordique, provenant du groupe des porteurs de la civilisation de Przeworsk. Certains objets, comme par exemple le pendentif-chaudron et le briquet en fer, quoique typiques pour cette civilisation, ne sont pas nécessairement l'indice de la présence d'une population appartenant au groupe Przeworsk, car ces objets ont pu parvenir ici par voie d'échange. De même, certains vases travaillés à la roue, qui par leurs formes et ornements sont apparentés à la céramique Przeworsk, peuvent être considérés comme reflétant l'influence nordique, germanique, en Moldavie. Cependant sont de facture Przeworsk quelques vases travaillés à la main, ainsi que des soupières en pâte fine, grisâtre, travaillées à la roue, avec les parois arquées et le bord droit, ce qui prouve la présence effective d'une population appartenant à cette civilisation dans notre région, c'est-à-dire dans l'établissement de Jassy—la fabrique de brique, ainsi que dans les environs.

La présence d'éléments nordiques, de facture germanique, dans cet établissement ainsi que dans d'autres établissements de Botoșani, de Hănești et de Cozia, nous indique que durant le IVe siècle de n.è. la région du nord de la Moldavie, à la différence de la région

du sud, avait des relations plus étroites avec la population sise sur le cours supérieur du Dniestr et sur la Vistule, c'est-à-dire avec les régions où auparavant se sont développées les cultures de Lipitza et de Przeworsk. Entre ces régions ont existé des relations aussi aux siècles antérieurs, si bien qu'au IVe siècle de n.è., dans des nouvelles conditions historiques, il semble que les relations établies antérieurement ont continué.

Les relations avec le monde romain se sont maintenues assez actives, même dans cette phase tardive de la culture de Sintana de Mureș. En plus de l'importation de certains produits de facture romaine provinciale comme, par exemple, les verres, les amphores, les amphorettes et les divers vases d'usage courant, de fortes influences romaines continuent à se manifester dans la poterie du monde « barbare » à l'est des Carpates. Ainsi, certains types de vases en pâte granuleuse, découverts à Jassy—la fabrique de briques, notamment les soupières tronconiques et les couvercles ornés de cannelures horizontales, quoique travaillés dans la manière Sintana de Mureș, prouvent l'influence toujours puissante de la civilisation romaine en Moldavie par leur forme.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Carrière d'argile.
 Fig. 2. — Plan général des fouilles. L — habitation; C — four; m — tombe.
 Fig. 3. — Habitation n° 2. Plan et profil. 1 — sol végétal; 2 — sol brun cendré; 3 — sol brun rougeâtre; 4 — sol jaune; 5 — cendres; 6 — charbons; 7 — fragments de torchis brûlé; 8 — fragments céramiques.
 Fig. 4. — Habitation n° 4. Plan. 1 — pavage en dalles de pierre pour l'âtre; 2 — enduit pour l'âtre; 3 — piller de bois carbonisé; 4 — fragments céramiques; 5 — pierres; 6 — fosse; 7 — enduits sur les murs; 8 — enduits sur les murs avec des traces de branchage (la direction des branchage est indiquée par la ligne droite qui entre dans la composition de la lettre P).
 Fig. 5. — Habitation n° 4. Enduit sur la partie supérieure du mur, avec trois empreintes de branchage.
 Fig. 6. — Fours en pierre en plein air. 1 — fours n°s 1 et 2; 2 — four n°s 2; 3 — four n° 1.
 Fig. 7. — Objets en fer (1, 5, 7, 8), en verre (3, 4), en os (6) et en argile (2, 9—11); 1, 3 — fibules; 2, 9—11 — fusairoles; 3 — fragment de gobelet en verre; 4 — perle; 5 — briquet; 6 — fragment de psalia; 7 — pendentif en forme de petit chaudron.
 Fig. 8. — Poids en argile.
 Fig. 9. — Céramique romaine (1, 5—7, 10, 12, 14, 18, 19, 21), céramique travaillée à la main (3, 4, 8, 9, 11, 13, 15, 17, 20, 22, 23) et céramique travaillée au tour en pâte grumeleuse (2) et en pâte fine brune (16).
 Fig. 10. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour.
 Fig. 11. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour.
 Fig. 12. — Céramique travaillée au tour, en pâte fine grise (1—3) et en pâte grumeleuse (4—16).
 Fig. 13. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour.
 Fig. 14. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour. 1, 3—10, environ 1/1 gr. nat.; 2, environ 1/2 gr. nat.; 11, environ 2/3 gr. nat.
 Fig. 15. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour. 2, 4, 6, environ 1/1 gr. nat.; 1, 3, environ 1/2 gr. nat.; 5, environ 2/3 gr. nat.
 Fig. 16. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour. 2—4, environ 1/1 gr. nat.; 1, 7, 8, environ 2/3 gr. nat.; 5, 9, environ 1/2 gr. nat.; 6, environ 3/4 gr. nat.
 Fig. 17. — Céramique en pâte fine grise (2, 5, 9—13) et en pâte grumeleuse (1, 3, 4, 6—8), travaillée au tour.
 Fig. 18. — Céramique en pâte grumeleuse, travaillée au tour.
 Fig. 19. — Céramique en pâte fine brune (1, 3) et grise (2, 5), travaillée au tour, et en pâte grossière (4), travaillée à la main.
 Fig. 20. — Céramique en pâte fine grise, travaillée au tour.
 Fig. 21. — Céramique travaillée au tour, en pâte fine grise (1—11, 13—16, 18—20, 23, 24) et brune (12, 17, 21, 22).
 Fig. 22. — Céramique romaine (1, 6), céramique en pâte fine grise, travaillée au tour (2—5, 7, 9) et céramique en pâte grossière, travaillée à la main.
 Fig. 23. — Céramique travaillée au tour, en pâte fine grise (1, 4, 6) et brune (2, 3, 5, 7, 8) ainsi qu'en pâte grumeleuse (9).
 Fig. 24. — Céramique travaillée au tour, en pâte fine grise (1, 3, 4, 6—9) et en pâte grumeleuse (2, 5).
 Fig. 25. — Céramique en pâte fine grise, travaillée au tour.
 Fig. 26. — Céramique romaine. Environ 4/5 gr. nat.

AȘEZAREA PREFEUDALĂ TÎRZIE DE LA BĂICENI-SILIȘTE*

În anul 1963, în cadrul șantierului arheologic Cucuteni-Băiceni au fost inițiate săpături la punctul „Siliște”, unde, prin cercetări de suprafață, fuseseră semnalate încă din anii precedenți resturi de locuire aparținând culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. Săpăturile au fost apoi continuate în fiecare an, pînă în 1968.

S-a constatat că pe locul Siliște se găsesc urme de locuire din mai multe perioade. Cele mai vechi materiale arheologice, aflate însă cu totul sporadic, datează din vremea culturii Cucuteni (fază incertă). De asemenea, puțin numeroase sînt urmele din perioada hallstattiană; nu este exclus ca și un mormînt de înhumare fără inventar să aparțină acestei epoci. Resturile materiale amintite s-au descoperit numai sporadic, neconstituind nivele arheologice distincte; ele zac la baza solului cafeniu, corespunzînd așezării din secolele II—III e.n. Prima depunere arheologică care se înregistrează stratigrafic cu claritate, căreia îi corespund numeroase locuințe și gropi menajere, datează din secolele II—III e.n. Imediat peste aceasta se suprapune un strat consistent brun, cu multă cenușă, datînd din vremea culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov (secolul al IV-lea). Peste aceste două depuneri nu s-a mai suprapus nici un nivel arheologic continuu, ci doar mai multe locuințe și cîteva obiecte caracteristice perioadei prefeudale tîrzii și epocii feudalismului dezvoltat (secolele XV—XVII).

În lucrarea de față vom prezenta într-o formă succintă numai complexele de locuire aparținînd perioadei prefeudale tîrzii. Acestea îi aparțin cîinci locuințe-semibordei, descoperite în campaniile de săpături din 1963 (loc. III și V), 1964 (loc. XV) și 1965 (loc. XVII și XVIII)¹.

Locuința III (fig. 1/IV) are o formă rectangulară, cu laturile de 3,60 × 3,40 m, fiind adîncită cu circa 0,65 m față de nivelul vechi de călcare. Podeaua era constituită din solul natural bine bătătorit. În interior, de-a lungul pereților de SE și NE a fost crățată o prispă, de 0,20 m înălțime și lată de 0,20—0,30 m. Groapa semi-

* Săpăturile de la Băiceni, punctul „Siliște” au fost efectuate de un colectiv format din Ion Ioniță (responsabil), Vasile Palade și Virgil Birliba. Textul acestui articol a fost redactat după cum urmează: Ion Ioniță—stratigrafia așe-

zării și locuințele; Victor Spinei—uneltele, ceramica și încadrarea culturală și cronologică a așezării.

¹ Numerotarea locuințelor s-a făcut în ordinea descoperirii, indiferent de perioada în care se datează.

bordeului era umplută cu un sol de culoare negricioasă amestecat în unele locuri cu cenușă, cărbuni și pietre mici. În colțul de est, un mare număr de pietre de mărimi diferite, în cea mai mare parte răvășite, alcătuiau pietrarul (cuptorul) locuinței; acesta avea formă rectangulară alungită, cu gura spre vest. Podeaua din jurul cuptorului era arsă, dobândind o culoare neagră-cărămizie. În centrul locuinței se afla un al doilea pietrar, de dimensiuni ceva mai reduse, construit însă în parte diferit față de primul; s-a săpat o groapă cu diametrul de circa un metru, adâncită cu 0,40 m față de podeaua semibordeului; pereții pietrarului erau construiți din pietre mari puse una peste alta, de-a lungul părții de SV a gropii, partea opusă, unde se afla gura cuptorului, rămânând liberă; s-a constatat că înălțimea sa nu depășea decât cu foarte puțin înălțimea gropii; orientarea acestui cuptor era pe direcția SV—NE. Cele două pietrări, aflate la mică distanță unul de celălalt, au fost utilizate concomitent; nici un indiciu nu este de natură să sugereze existența unor faze diferite pentru folosirea lor. Inventarul locuinței era destul de sărac, cuprinzând, în afară de ceramică de tipuri diferite, o lamă de cuțit din fier (fig. 3/4) și o fusaiolă fragmentară (fig. 3/2). Ceramica, asupra căreia vom reveni într-un capitol special, s-a descoperit atât pe podeaua semibordeului, cât și în groapa pietrarului central.

Locuința V (fig. 1/III) este de formă rectangulară, cu dimensiunile de $3,50 \times 3,40$ m; față de solul vechi de călcare acest semibordei era adâncit cu 0,50—0,60 m. Intrarea, sub forma a două trepte, era pe mijlocul laturii de ESE a locuinței. Podeaua prezenta o lipitură cu grosimea de 0,5—1 cm. În colțul de nord al semibordeului se afla un cuptor masiv de piatră, cu gura spre sud. Starea sa de conservare era foarte bună, având doar câteva pietre prăbușite din boltă spre gură. Laturile de NE și NV ale cuptorului erau lipite de pereții locuinței, motiv pentru care pietrarul nici nu a fost fețuit pe aceste laturi. Dimensiunile sale sînt de $0,50 \times 0,40$ m; pereții au fost construiți din lespezi de piatră așezate cu partea plată una peste alta, la bază fiind puse cele mai mari; bolta s-a prăbușit de la NE spre SV; vatra a fost amenajată dintr-un pat de lespezi care se prelungea pe o anumită distanță și în fața cuptorului. La SV de acest cuptor masiv se afla o groapă de formă aproximativ ovală (0,50—0,80 m), adîncă de 0,40 m față de podeaua semibordeului; fundul acestei gropi prezenta pe o grosime de 1 cm arsură de culoare cărămizie, peste care se afla un strat gros de 3—5 cm cu cenușă. Această groapă, în care se făcuse foc un timp îndelungat, amintește de groapa pietrarului central din locuința III și probabil că a îndeplinit, cel puțin parțial, același rol ca și acesta, și anume de preparare a hranei. Din inventar, pe lângă un bogat material ceramic, putem cita două împungătoare de os (fig. 3/3) și câteva bucăți de zgură și lupe.

Locuința XV (fig. 1/I), de tip semibordei, adîncită cu circa 0,50 m, cu groapa rectangulară, cu laturile lungi de 3,60 m și cu cele scurte de 3,20 m, are intrarea orientată spre sud; pe această latură, în exterior, s-a găsit o lespede mare de piatră, care reprezenta probabil amenajarea intrării. În colțul de SV s-a semnalat o groapă de formă circulară, cu diametrul de 0,90 m. În colțul opus s-a descoperit un cuptor din piatră, în cea mai mare parte distrus, fapt pentru care nu s-au putut face observații asupra sistemului său de construcție; gura sa se găsește probabil spre sud.

Locuința XVII (fig. 2), cu groapa de formă aproape pătrată ($3,25 \times 3,20$ m), adâncită cu 0,40 m, are colțurile ușor rotunjite. Fundul semibordeiului, bine bătătorit, se pare că nu a fost lutuit. În colțul de est s-a păstrat un cuptor mare din piatră, cu gura spre SV, porțiune în care s-a observat o mare cantitate de cenușă, pe podea; întreaga boltă și o parte din pereți erau prăbușiți, printre pietre aflându-se numeroase fragmente ceramice; în interior cuptorul a fost întărit cu lespezi mari de piatră; la baza sa era pusă o lespede plată, iar în spatele acesteia câteva de dimensiuni mai reduse.

Locuința XVIII (fig. 1/II), și aceasta de tip semibordei, de formă pătrată cu colțurile aproape drepte, are laturile de 3,50 m, adâncimea variind între 0,40 și 0,60 m. În colțul de nord se afla un pietrar dărîmat în întregime, multe din pietrele care îl alcătuiau fiind împrăștiate; gura sa era dispusă se pare spre colțul de vest-sud-vest, adică în diagonală față de orientarea locuinței. Deasupra cuptorului erau puse câteva vase. În mijlocul semibordeiului s-a găsit o groapă mică, ovală, în care erau mai multe pietre arse, căzute, acestea constituind probabil o a doua amenajare din locuință, în care se făcea focul. Pe margini, la mijlocul laturilor, ca și în colțuri, s-au identificat urme de pari. Lîngă latura de nord zăcea un schelet de animal (probabil cîine).

Din inventarul locuințelor prefeudale de la Băiceni-Siliște fac parte câteva *unelte și obiecte din lut, os și metal*.

Obiectele de lut sînt reprezentate printr-o fusaiolă din pastă cenușie-castanie, conținînd ca materie degresantă nisip fin, arsă neoxidant, de formă bitronconică, cu partea superioară și inferioară, din jurul găurii de fixare, applatizată (fig. 3/2).

Singurele obiecte de os descoperite sînt două împungătoare făcute probabil din tibii de ovicaprine, una din ele, de dimensiuni mai mari, de 10,2 cm, fiind perforată în partea opusă vârfului (fig. 3/3).

În ceea ce privește obiectele de fier, menționăm o lamă de cuțit, de tipul cu peduncul de fixare a mînerului, lama fiind ușor arcuită și îngroșată la muchie (fig. 3/4). S-au mai descoperit și câteva bucăți de zgură și lupe rezultate din reducerea minereului de fier.

În apropierea așezării de la Siliște s-a găsit, cu prilejul unei periegheze, o cataramă de bronz păstrată întreagă cu excepția spinului, avînd dimensiunile de $2,7 \times 1,8$ cm. Are chenarul împărțit în două și este de tipul denumit „în formă de liră” (fig. 3/1); a fost obținută prin turnare.

Cataramele de acest tip se întîlnesc în toată Europa răsăriteană, atît la populațiile tiurce și ugro-finice, cît și la acelea slave și baltice². Acestui tip se pare că-i aparține și catarama fragmentară de bronz descoperită într-un mormînt de înhumatie de la Erbiceni³, la numai cîțiva zeci de kilometri de Băiceni. Nume-

² D. Dokus, *Árpádkori sírleletek Zemplén vármegyében*, în *AE*, XX, 1900, 1, fig. 7/18; J. Hampel, *Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, I, Braunschweig, 1905, fig. 765–767, p. 305 și pl. A, 22, 23, 26, 27; Z. Váňa *Mad'ari a Slováci ve světle archeologických nálezů X–XII století*, în *SlA*, II, 1954, p. VII, 18; M. I. Arlamonov, *Саркел-Белая Вежа*, în *Труды Волго-Донской археологической экспедиции*, I, în *MIA*, 62, 1958, fig. 48; S. A. Pletneva, *Печенегы, торки и половцы в южно-русских степях*, în *MIA*, 62, 1958 fig. 4/9, 11; A. L. Jakobson, *Раннесредневековый Херсонес*, în *MIA*, 63, 1959, p. 276

și fig. 139/24; L. A. Golubeva, *Могилины X–средины XI в. на Белом озере*, în *SA*, 1961, 1, p. 106, fig. 2/8; G. Török, *Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert*, Budapest, 1962, pl. XII, 852; U. Dymaczewska, *Chronologia sprzączki lirowatej z Santoka, pow. Gorzów*, în *Slavia Antiqua*, XIII, 1966, p. 459–465, pl. I. 1–3; A. I. Stybav, *Археология в советской Латвии*, în *SA*, 1967, 4, fig. 9/19.

³ A. Nițu, Em. Zăharia și D. Teodoru, *Sondaajul din 1957 de la Spinoasă-Erbiceni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 536 și fig. 6/4.

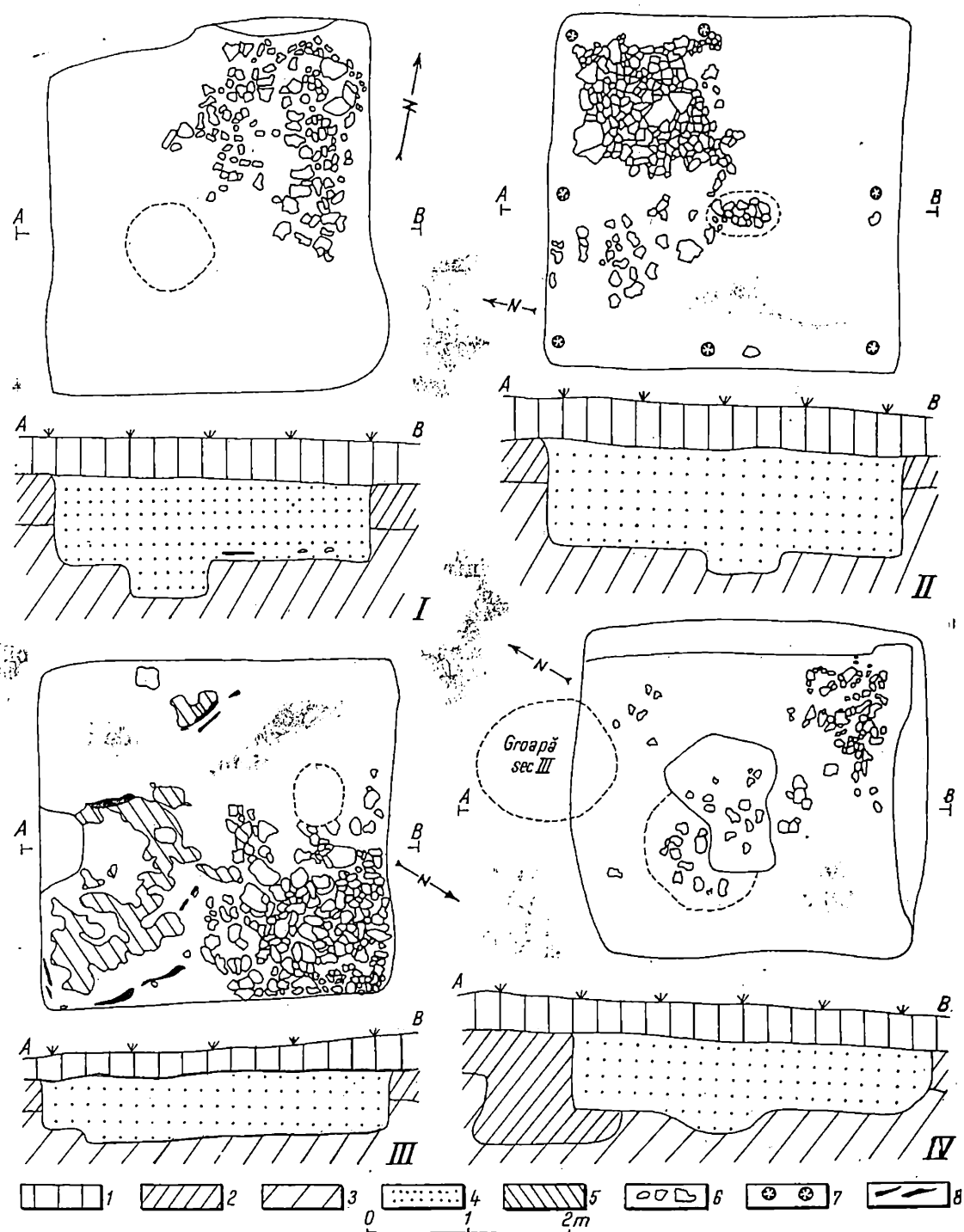

Fig. 1. — Planul și profilul semibordeielor XV (I), XVIII (II), V (III) și III (IV); 1 — pământ arat; 2 — sol brun-cafeniu cu resturi din secolele II—III și IV; 3 — sol viu; 4 — pământul de umplură a semibordeielor; 5 — arsură; 6 — pietre; 7 — gropi de stâlpi; 8 — bîrne arse.

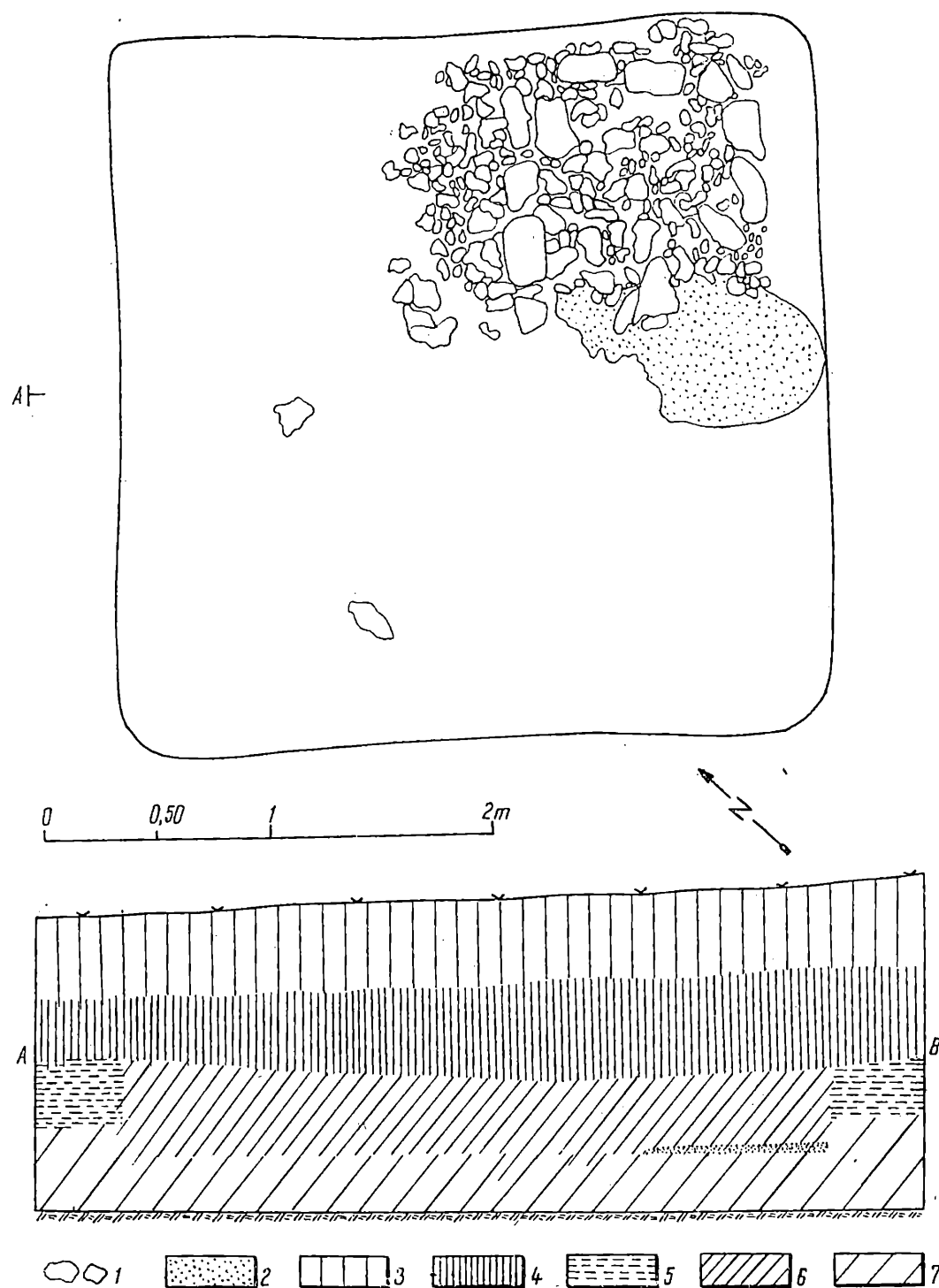

Fig. 2. — Planul și profilul semibordeiului XVII: 1 — pietre; 2 — cenușă; 3 — pământ arat; 4 — sol cenușu cu resturi medievale sporadice; 5 — depunere brun-cafenie cu resturi din secolele II—III și IV; 6 — pământul de umplură a semibordeiului; 7 — sol viu.

roase descoperiri de acest fel se cunosc la sud de Dunăre, la Garvăn-Dinogetia⁴ în Dobrogea, la Pliska⁵, Loveci⁶, Lukovit⁷ etc., în Bulgaria. Datarea lor nu se poate restringe numai la secolul al XI-lea, cum s-a propus recent⁸. Amintim că în necropola de la Loveci o cataramă de bronz în formă de liră s-a descoperit într-un mormînt (nr. 35) datat cu o monedă de la Ioan Tsimiskes (969—976)⁹, iar

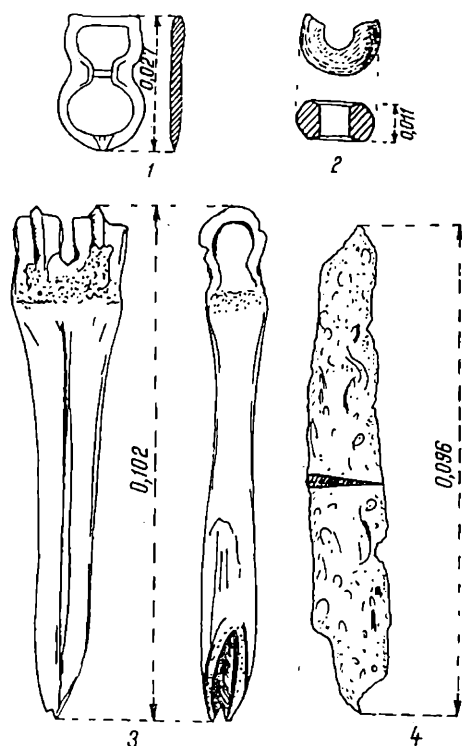

Fig. 3. — Obiecte din lut, os și metal.

la Pliska astfel de cataramae au fost semnalate în nivelele corespunzătoare secolelor X—XI¹⁰. Perioadei cuprinse între ultimul sfert al secolului al X-lea și primul sfert al secolului al XI-lea, care corespunde primei faze a culturii Belo-Brdo, îi aparțin și descoperirile făcute la Szeged Makkoserdő printre care se numără și o cataramă în formă de liră¹¹. Mormîntul nr. 352 de la Halimba, în care s-a descoperit o cataramă de același tip, atribuit primei faze de înmormîntări din necropola menționată, se datează în secolul al X-lea¹². După cît se pare, cataramele de tipul care ne interesează s-au folosit și într-o perioadă mai tîrzie, așa cum indică inventarul cimitirului de la Lukovit¹³.

În privința originii tipului de cataramă cu chenar împărțit în două, în formă de liră, s-au exprimat mai multe opinii. Din acest punct de vedere considerăm mai plauzibilă ipoteza mai veche emisă de J. Cleve în sensul originii lor orientale¹⁴, cu atît mai mult cu cît, în Asia Centrală și în bazinul inferior al Donului și al Volgăi, cataramae asemănătoare datează dintr-o perioadă anterioară acelor din Europa Centrală și Peninsula Balcanică¹⁵.

Cea mai frecventă categorie de materiale descoperită în așezarea de la Băiceni-Siliște este *ceramica*. Aceasta provine în cea mai mare parte din complexele de locuire amintite și, în mai mică măsură, din suprafața din jurul locuințelor. Ma-

⁴ I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (secolele X—XII) de la Dinogetia (regiunea Galați)*, în *Studii și referate privind istoria României, Partea I*, București, 1954, p. 224; idem, în *Dinogetia, I*, București, 1967, p. 298 și fig. 171/12; 173/17, 22.

⁵ S. Stancev, *Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948 г.*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, p. 205—206 și fig. 26/2; idem, *Материали от дворцовия център в Плиска*, în *Izvestia-Institut*, XXIII, 1960, fig. 3 B 13 și 18/7; S. Mihailov și A. Milcev, *Разкопки в Плиска през 1955 г.*, în *Izvestia-Institut*, XXII, 1959, p. 287 și fig. 25/3.

⁶ S. Gheorghieva și R. Peșeva, *Средновековен български некропол при гр. Ловеч и находките, намерени в него*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, p. 549 și fig. 43/5.

⁷ S. Stancev și I. Naceva, *Средновековен български некропол до Луковит*, în *Izvestia-Institut*, XXIII, 1960, fig. 12/59.

⁸ I. Barnea, în *Dinogetia, I*, p. 298.

⁹ S. Gheorghieva și R. Peșeva, *op. cit.*, p. 549.

¹⁰ Cf. nota 5.

¹¹ Z. Váňa, *op. cit.*, p. 78—79.

¹² G. Török, *op. cit.*, p. 19 și urm.

¹³ S. Stancev și I. Naceva, *op. cit.*, p. 94 și urm.

¹⁴ N. Cleve, *Jüngereisenzeitliche Funde von der Insel Berezan*, în *ESA*, IV, 1929, p. 250 și urm.

¹⁵ R. B. Ahmerov, *Могилиник блиа г. Стерлита-мака*, în *SA*, XXII, 1955, p. 163, 166 și pl. VIII; V. I. Rasporova, *Поясной набор Согда VII—VIII вв.*, în *SA*, 1965, 4, fig. 3/3, 12.

terialul ceramic, fără să fie excesiv de numeros, este destul de variat. În ceea ce privește pasta, tehnica de lucru, arderea și decorul, ceramica de la Băiceni-Siliște poate fi clasificată în patru grupe, fiecare cu forme și tipuri diferite. Cele patru grupe, aflate în proporții deosebite, cuprind următoarele categorii ceramice: vase modelate cu mîna din pastă cu cioburi pisate (A), vase lucrate la roata înceată de mîna, cu cioburi pisate în compoziție (B), vase lucrate cu roata cu turație medie, dintr-o pastă roșiatică cu nisip și pietricele (C) și vase din lut fin, de culoare gălbuie, lucrate tot cu roata de turație medie (D).

Vasele modelate cu mîna (grupa A) se caracterizează printr-o pastă realizată din lut nu prea bine ales, neglijent frămîntată avînd în compoziție cioburi pisate și numai întîmplător și alte corpuri, care probabil sînt în cele mai numeroase din cazuri impurități ale lutului și nu degresanți adăugați intenționat. Arderea este incompletă și neunitară, pereții dobîndind o culoare brun-roșcată de nuanțe diferite, care oscilează de la tonuri deschise galben-castanii pînă la altele mai întuncate, brune; miezul este de obicei mult mai închis la culoare. Datorită cioburilor pisate din pastă, precum și datorită modelării vaselor cu mîna, olăria acestei grupe prezintă pe ambele fețe neregularități evidente. Aspectul greoi și rudimentar se datorează și grosimii relativ mari a pereților, care variază și în cazul aceluiași vas; fundurile sînt adesea mult îngroșate.

Grupa ceramică lucrată cu mîna cuprinde trei forme: borcanul, castronul și tîpsia. Trebuie să menționăm că majoritatea materialului descoperit se află în stare fragmentară, reconstituirea tipurilor întîmpinînd din acest motiv serioase dificultăți.

În cadrul borcanelor se pot separa mai multe variante, în funcție, în primul rînd, de înclinația buzei și de zveltețea corpului vasului. Unei definiri precise și complete a acestor variante de borcane i se opune starea fragmentară a materialului cules. Sîntem doar în posesia a cîtorva fragmente de dimensiuni destul de reduse, care totuși permit să ne facem o imagine asupra categoriilor de borcane modelate cu mîna de la Băiceni.

O primă variantă (*a*) o constituie vasele de dimensiuni mijlocii, cu buza foarte puțin răsfrîntă în afară, astfel că nici nu se evidențiază ca un element component deosebit în arhitectura vasului; gîtul se confundă cu limita inferioară a buzei, de unde pereții descriu o linie ușor convexă spre partea inferioară a vasului (fig. 4/5, 5/6 și 6/1). Aceasta este cea mai simplă categorie de borcan de la Băiceni-Siliște.

La o altă variantă (*b*), reprezentată doar printr-un singur exemplar, buza este, de asemenea, aproape verticală, cu o înclinație abia perceptibilă spre exterior și subțiată spre margine; gîtul aproape lipsește, făcînd pe nesimțite trecerea spre umerii aplatizați; curbura pîntecului vasului nu este mare, ceea ce în general imprimă borcanului o oarecare zveltețe (4/11 și 7/1).

O a treia variantă (*c*) prezintă o buză rotunjită, la fel ca și la exemplarele amintite mai sus, dar mult răsfrîntă în afară; de data aceasta gîtul este mai bine pus în evidență; umerii nu sînt de loc proeminenți, iar pereții vasului coboară oblic, și descriu astfel o linie ușor arcuită (fig. 4/7).

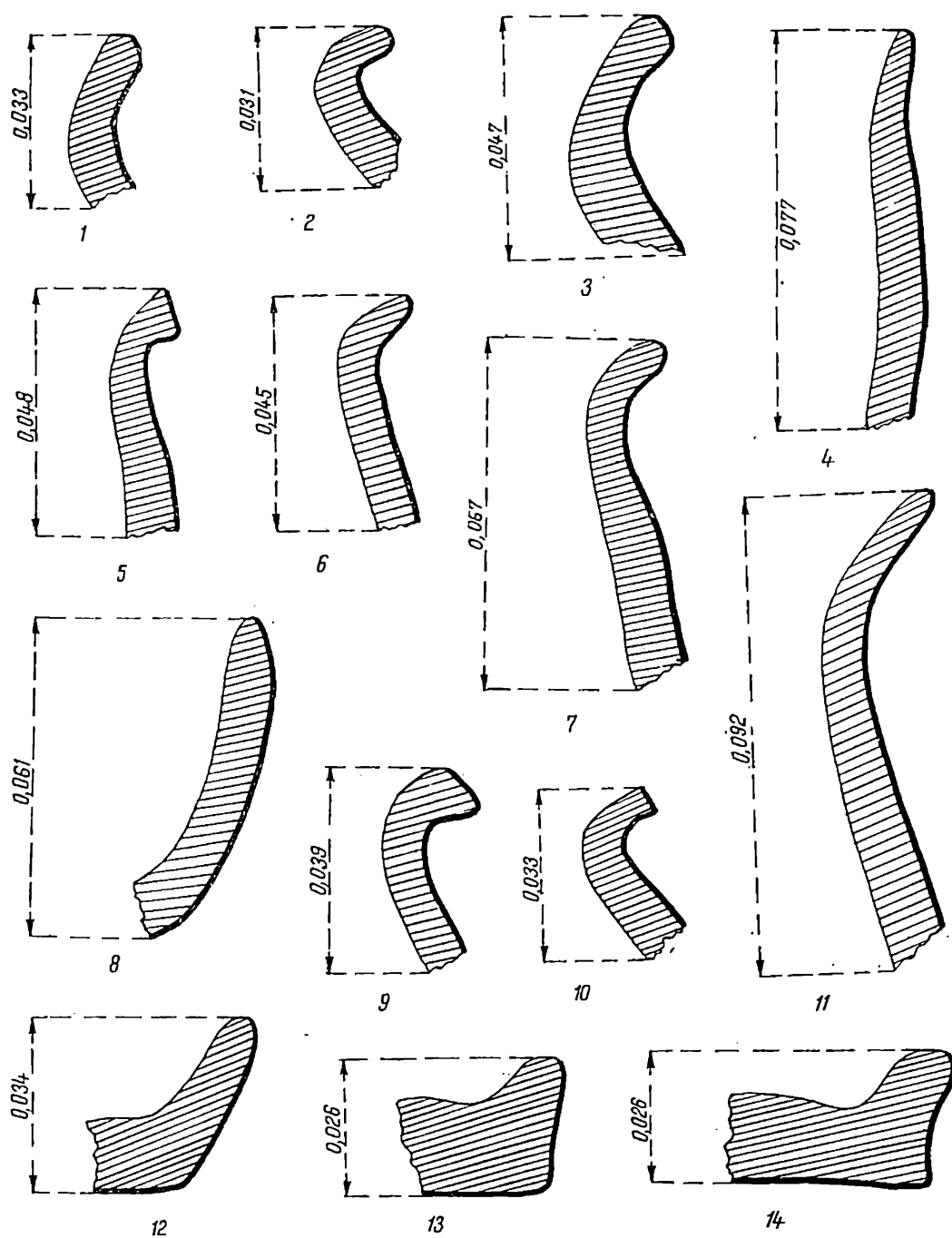

Fig. 4. — Profile de vase aparținând grupelor A (3, 4, 7, 8, 11-14), B (2) și C (1, 5, 6, 9, 10).

O ultimă variantă de borcan (d), lucrată cu mîna dintr-o pastă cu cioburi pisate, este reprezentată de cîteva fragmente cu buza mai înaltă, rotunjită, înclinată spre exterior; după gît urmează umărul destul de bombat (fig. 4/3).

Fundurile de borcane sînt, în general, mult îngroșate, adesea prezentînd și o anumită evazare (fig. 5/7, 10, 11).

Cu excepția unui singur vas, decorat pe buză cu creștături (fig. 6/1), celelalte borcane nu au fost ornamentate.

Castroanele, lucrate cu mîna din aceeași pastă și beneficiind de o ardere identică, sînt în număr mult mai redus decît borcanele. În schimb, posedăm un vas mai bine conservat, care s-a putut întregi și un altul cu profilul aproape complet. Castronul care a fost întregit are forma semisferoidală, cu pereți oblici; înălțimea este de 12,8 cm; diametrul maxim, de 24,5 cm, se află la gură, fiind mult mai mare ca acela al fundului, de numai 9 cm; pereții sînt îngroșați, iar buza rotunjită (fig. 10/1). Exemplarele care s-au mai descoperit sînt de dimensiuni mai reduse, păstrînd o formă tronconică. Pe unul dintre acestea apare un ornament puțin obișnuit, compus din împunsături realizate cu un obiect ascuțit, înșiruite la 2—3 cm sub buză; de la aceste împunsături pornesc spre fundul castronului niște linii oblice incizate, dispuse neregulat, unele intersectîndu-se între ele (fig. 4/8, 5/1). Se mai păstrează un fragment ceramic, care este dificil de spus dacă provine din corpul unui castron sau al unui borcan, cu ornamente realizate prin împunsături, care acoperă spațiul dintre două linii în val (fig. 5/2).

Cele cîteva fragmente de tipsii descoperite aparțin unor exemplare modelate destul de neglijent, de formă circulară, cu fundul mult îngroșat, variînd între 1,4 și 2 cm, în funcție de mărimea vasului; marginile, înalte de circa 1—2 cm, sînt fie verticale, fie aplecate ușor spre exterior (fig. 4/12—14; 5/3, 4, 8, 9 și 7/2—4). Nu prezintă nici alveole pe buză, nici vreun alt motiv ornamental; la cîteva exemplare, pe suprafața exterioară, se observă cîteva împunsături (fig. 5/8).

Ceramica lucrată la roata înceată de mînă, din specia cu cioburi pisate în compoziție (grupa B), este ceva mai puțin numeroasă în așezarea de la Băiceni-Siliște. Pasta este aproape întru totul asemănătoare cu aceea a ceramicii modelate cu mîna, fiind dintr-un lut de calitate obișnuită, cu cioburi mai mult sau mai puțin mărunte și foarte rar cîteva pietricele. Unele crăpături care se observă pe suprafața exterioară a unor vase se datorează fie nedospirii lutului, fie faptului că vasul a fost ars înainte de a se fi uscat suficient. Majoritatea vaselor au fost supuse unei arderi oxidante, dar incomplete, miezul rămînînd de culoare brun-cenușie. Cu toată utilizarea unei tehnici superioare de lucru, fețele exterioare ale vaselor din această grupă prezintă neregularități, în special din cauza cioburilor pisate din pastă. Starea fragmentară a materialului îngreuiază reconstituirea formelor ceramice. În afară de borcane, nu am putut identifica nici un alt tip de vas. Judecînd după fragmentele descoperite, și dintre care doar foarte puține păstrează buza, avem de-a face cu un tip de borcane de dimensiuni mijlocii, cu buza tăiată drept, arcuită spre exterior, formînd un unghi de curbura față de umărul vasului; corpul vasului pare destul de bombat (fig. 4/2; 6/2—6). Nu se înregistrează decît o redusă gamă de motive ornamentale. Aproape întreaga suprafață a corpului acestor tipuri de borcane a fost acoperită de un ornament compus din striuri trase cu un instrument ascuțit dințat. Motivele decorative se compun din striuri orizontale, paralele, continue sau distanțate (fig. 6/11, 14; 7/5,

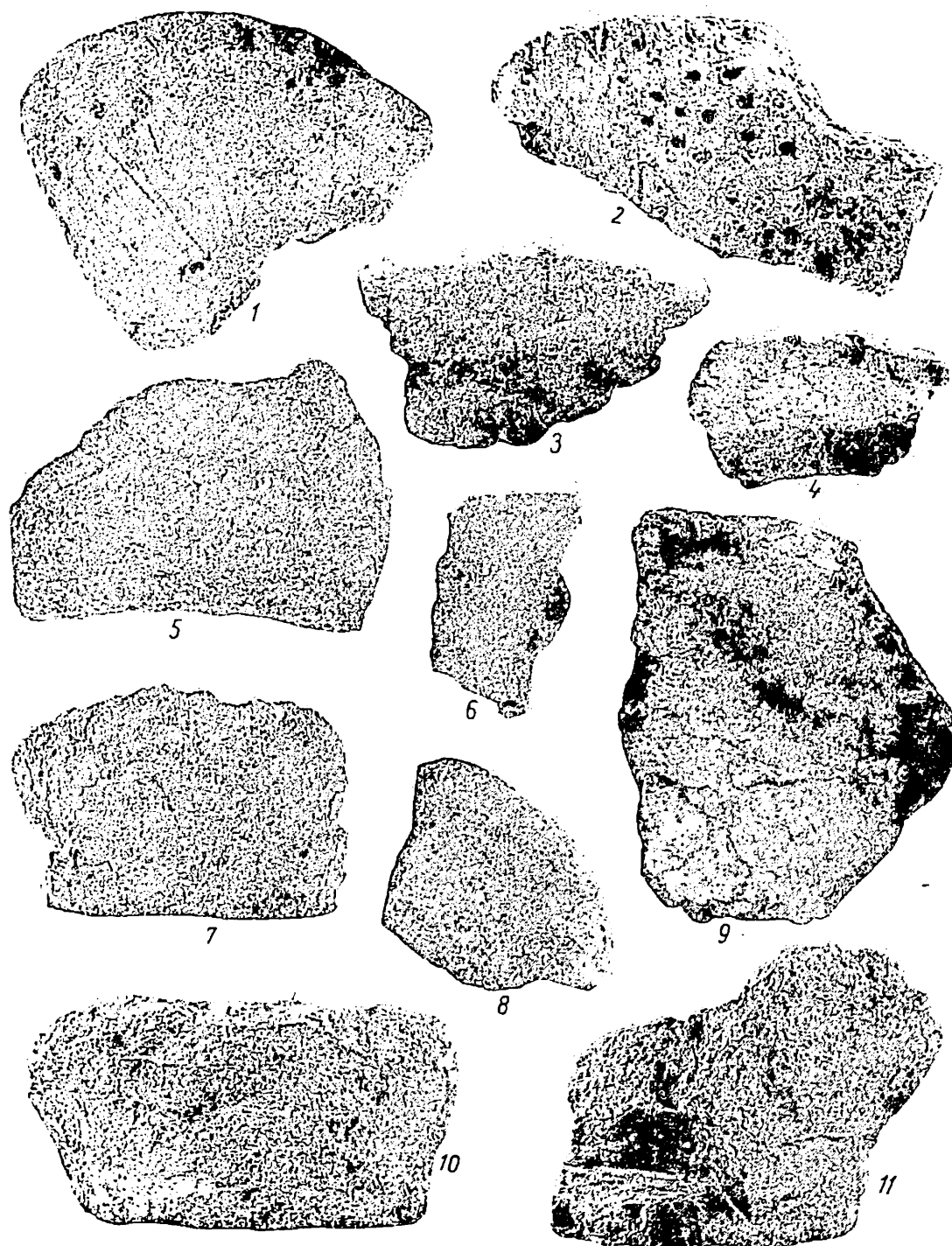

Fig. 5. — Ceramică aparținând grupei A descoperită în semibordeiul XVIII (1—5, 7—11) și în apropierea acestuia (6).

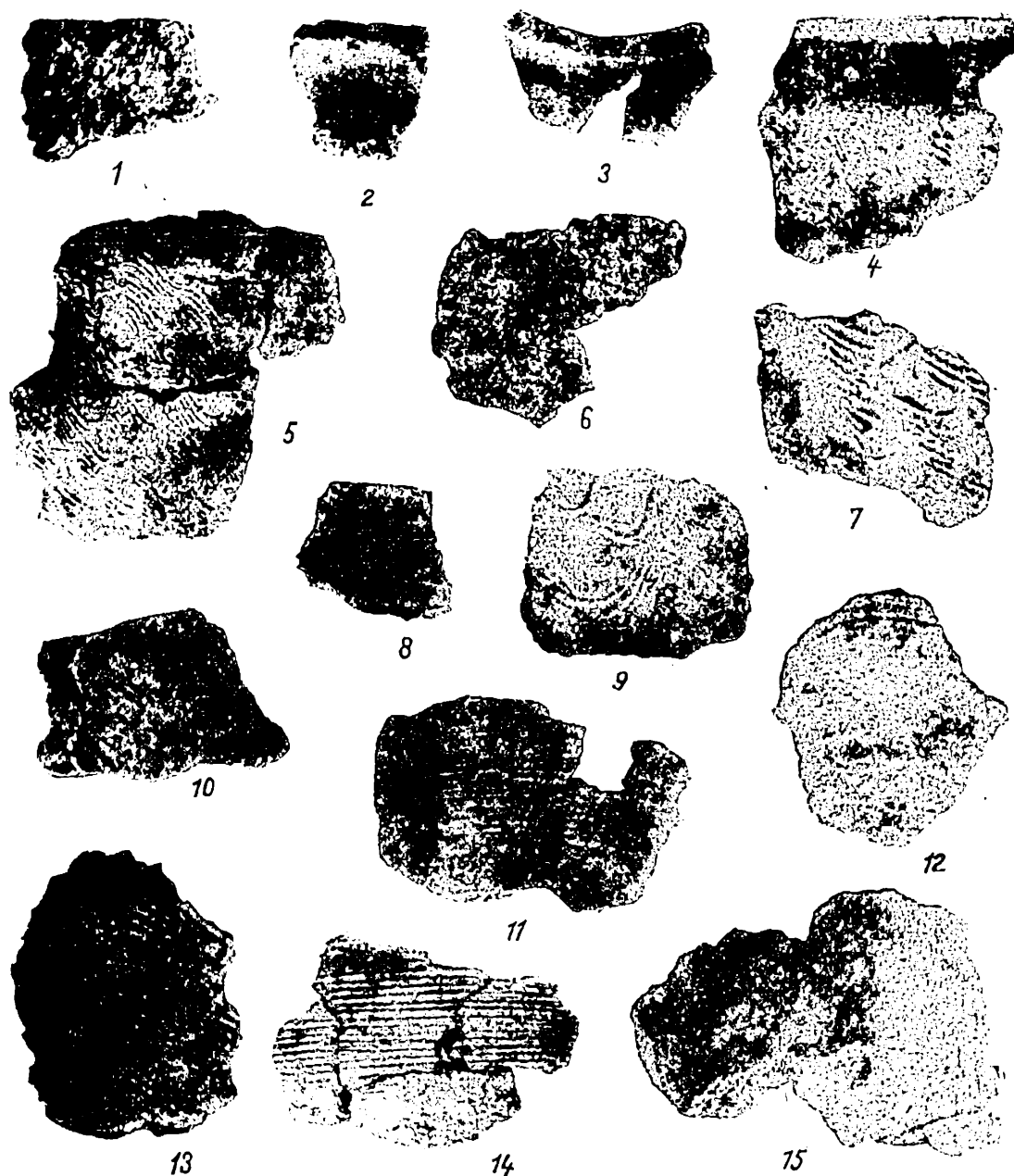

Fig. 6. — Ceramică aparținând grupelor A (1) și B (2—15) descoperită în semibordeiele III (1), XV (2) și XVII (3—15).

6 și 8/2, 5—7, 11), intercalându-se uneori cu benzi de linii în val (fig. 6/5; 8/3, 4, 8, 9, 11—13). Aceste două elemente de decor nu formează zone ornamentale separate, ci se întâlnesc combinat.

O altă grupă ceramică prezentă în stratul de cultură prefeudal târziu din Siliștea de la Băiceni este reprezentată de olăria lucrată cu roata de turație medie, din pastă cu nisip și pietricele (grupa C). Lutul, de data aceasta mai bine ales, a

fost amestecat cu nisip, variind de la vas la vas, atît ca mărime a bobului, cît și cantitativ, cu pietricele cu granulație mică și, mai rar, cu concrețiuni calcaroase. Din cauza degresanților, ambele fețe ale vaselor au un tușeu aspru. Buna dozare a

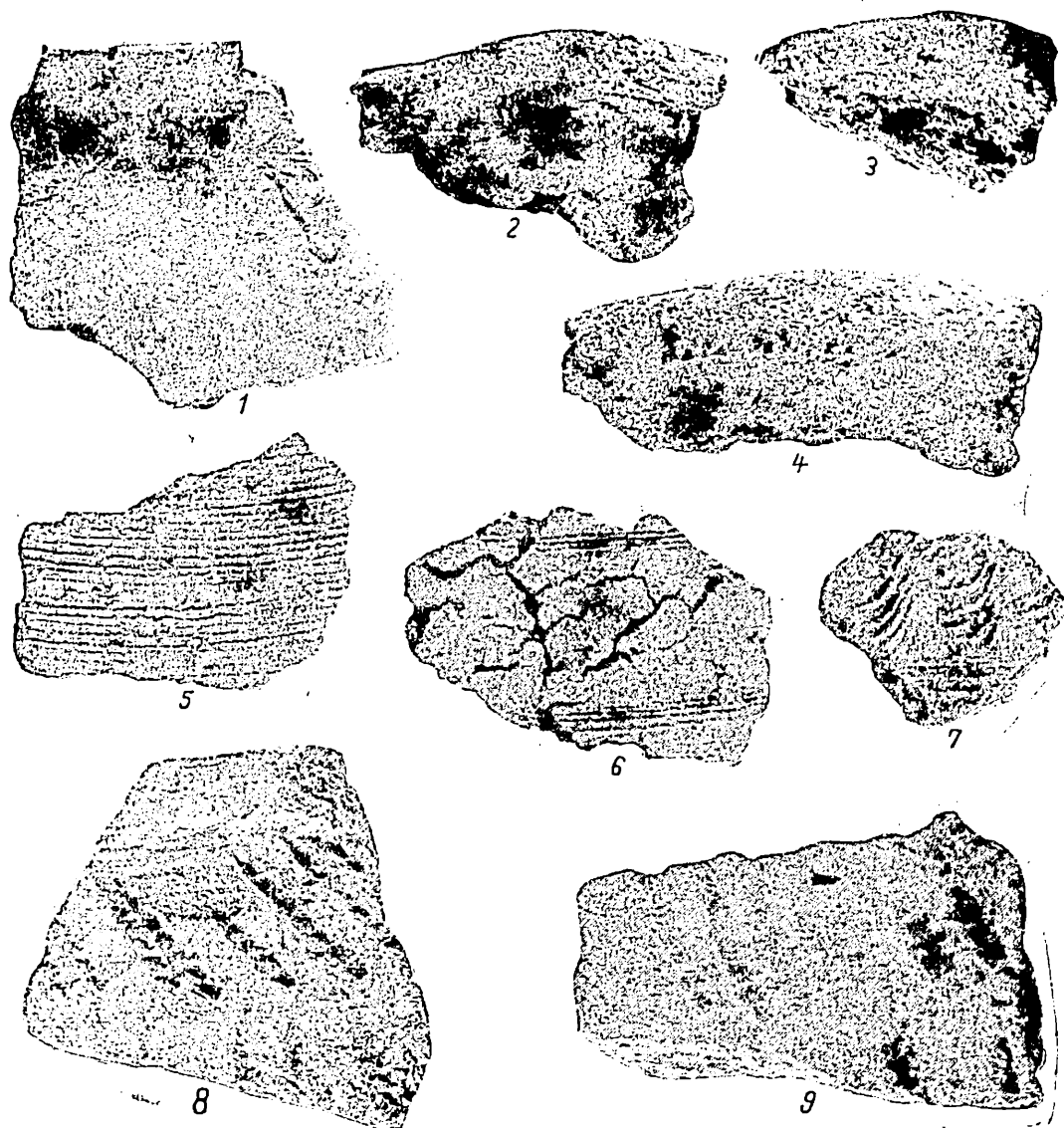

Fig. 7. — Ceramică aparținînd grupelor A (1—4), B (5, 6) și C (7—9) descoperită în semibordurile XVII (2, 3) XV (4, 6) și V (5) și în apropierea lor (1, 7—9).

degresantului a conferit pastei omogenitate și o anumită plasticitate, care a permis modelarea formelor ceramice în condiții superioare față de acelea din grupele amintite mai sus. Folosirea unei roți cu turație medie s-a răsfrînt nemijlocit și asupra arhitecturii generale a vaselor, profilele vaselor fiind acum mai corect redată, deși se complică evident; paralel se produce și o subțiere a pereților vaselor. Manifestările de stîngăcie apar într-o proporție mult mai redusă. Ceramica

a fost bine arsă pe toată grosimea pereților, ceea ce indică folosirea unor procedee de ardere oxidantă destul de evolute. Culoarea vaselor este la cele mai multe dintre ele cărămizie, cu diferențe de ton inevitabile.

Repertoriul formelor din această grupă cuprinde numai borcane, de dimensiuni mijlocii care, după caracteristicile buzei, pot fi împărțite în mai multe variante.

O primă variantă (*a*) este reprezentată de borcane cu gura rotundă, buza răsfrîntă spre exterior, cu marginea rotunjită; gîtul scund se continuă cu un umăr puțin proeminent (fig. 4/1). Un fragment de buză din această categorie are marginea interioară decorată cu benzi de linii în val incizate (fig. 9/4).

Vasele cu buza scurtă, răsfrîntă brusc în afară, cu marginea subțiată fără gît și cu umerii aplatisați, constituie o altă variantă (*b*) a borcanelor din grupa C (fig. 4/6; 9/1).

A treia variantă (*c*) cuprinde borcane cu buza simplă teșită, păstrînd aceeași grosime, ca și marginea, care este tăiată drept; gîtul este scurt, iar umerii, ceva mai îngroșați, sînt destul de proeminenți, conferind acestui tip de borcan un aspect globular (fig. 4/7 și 9/2).

Altă variantă (*d*), reprezentată numai printr-un singur fragment, prezintă buza arcuită în afară, cu marginea îngroșată, în secțiune de formă triunghiulară; gîtul scund face legătura cu un umăr care formează o convexitate nu prea proeminentă (fig. 4/9; 9/3).

O ultimă variantă (*e*) pe care am putut s-o departajăm, are, de asemenea, buza îngroșată formînd un unghi îndreptat spre exterior; gîtul pornește imediat de sub partea îngroșată unghiulară și se află în continuarea corpului vasului, cu umerii aproape complet aplatisați (fig. 4/5 = 7/8). Pasta din care s-a lucrat această categorie de borcane, fără nisip, conține în schimb unele concrețiuni calcaroase și este mai albicioasă. Sînt singurele vase pe care se întîlnește decorul realizat cu șnurul.

Ceramica aparținînd grupei C a fost decorată prin incizii făcute în pasta încă moale cu ajutorul unui instrument dințat sau, cum este cazul variantei *e*, prin imprimarea șnurului înfășurat. Din cauza materialului mărunțit nu s-au putut face observații detaliate în legătură cu asocierea diferitelor ornamente pe suprafața vaselor, a dispoziției și a locului fiecăruia din aceste ornamente. Cel mai răspîndit element de decor este linia incizată orizontală, dispusă fie în benzi, fie cîte una singură, cu interspații între ele. Benzile liniare au fost trasate de obicei cu un instrument cu dinții bine ascuțiți, rezultînd incizii fine (fig. 9/2, 5, 6, 9—12, 15—17). Destul de frecvent, mai ales în regiunea umărului vasului, este și ornamentul format dintr-o bandă de 3—5 linii în val etajate (fig. 9/1, 13). De asemenea, reamintim și fragmentul de vas cu decorul din benzi în val de pe marginea interioară a buzei (fig. 9/4). Pe un fragment de borcan se întîlnește motivul format din striuri dispuse în val, cu undulațiile deschise larg, întretăiate din loc în loc de un fascicol de striuri scurte verticale (fig. 9/14). Trei din fragmentele ceramice descoperite la Băiceni-Siliște au ca decor impresiuni de șnur înfășurat, dispuse oblic în mai multe șiruri, unul sub altul (fig. 7/7—9). Unul dintre cele trei fragmente are, alături de impresiunile făcute cu șnurul înfășurat, un motiv alcătuit dintr-o bandă incizată în val și o bandă de linii incizate orizontale (fig. 7/7).

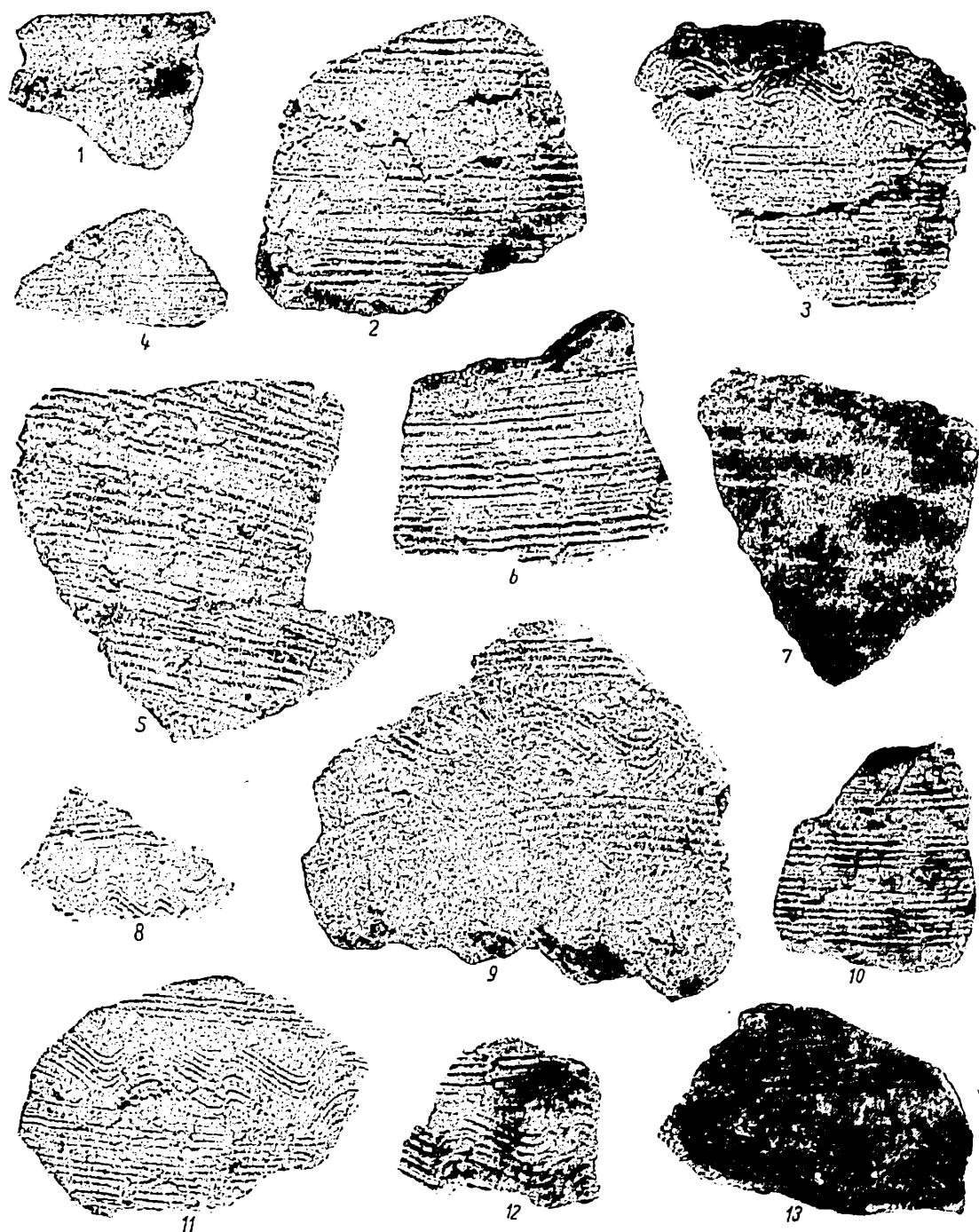

Fig. 8. — Ceramică aparținând grupei B descoperită în semibordeiele XVII (1), V (2—6, 10—13) și XVIII (9) și în apropierea lor (7, 8).

Fig. 9. — Ceramică aparținând grupei C descoperită în semibordciele V (1), XVII (6, 7, 9), XV (15, 16), XVIII (12) și III (13, 17) și în apropierea lor (2-5, 8, 10, 11, 14).

Pe fundul unui vas lucrat cu roata de turație medie din pastă nisipoasă (grupa C) apare o șampilă în relief reprezentând o cruce înscrisă într-un cerc (fig. 10/5). Acest semn în relief a fost obținut prin apăsarea lutului plastic peste negativul motivului crestă pe roata olarului sau pe un disc de lemn ce se atașa roții, pe fundul vasului obținându-se pozitivul. Dimensiunile șampilei, reprezentând crucea înscrisă în cerc, acoperă aproape în întregime fundul borcanului pe care a fost imprimată.

Ultima grupă ceramică (D) din inventarul așezării prefeudale târzii de la Băiceni-Siliște, cea lucrată din lut fin, este reprezentată printr-un vas amfoidal întregit și prin încă 3—4 fragmente ceramice provenind de la alte vase. Ceramica acestei grupe este confecționată dintr-o pastă fină, fără nisip, bine frământată, arsă oxidant, de culoare gălbuie-rozie. Vasul care a putut fi întregit este un borcan cu corpul sferoidal, cu umerii proeminenți, având diametrul maxim mai sus de mijloc, gâtul relativ scurt și bine definit, iar buza rotunjită și teșită în exterior, fiind îngroșată în formă de colac; pereții vasului, destul de groși, ajung până la 1,2 cm grosime; fundul este plat și neșampilat. Având în vedere că acest vas este singurul din Moldova aflat într-o stare de conservare atât de bună, considerăm util să-i menționăm și dimensiunile: înălțimea de 27,3 cm, diametrul gurii de 19 cm, ceva mai mare decât diametrul fundului, care are doar 15,7 cm, iar diametrul maxim, pe mijloc, de 26,5 cm. Pe pereții exteriori, decorul constă din linii oblice lustruite, care se întretaie în rețea, fiind răspândit de pe umeri până aproape de fundul borcanului (fig. 10/4). Lustruirea acestor tipuri de vase se făcea înainte ca vasul să fie ars în cuptor, după ce era modelat și se usca câteva zile. Din aceeași pastă fină de culoare roșie-gălbuie, păstrind aproape neschimbate caracteristicile vasului descris mai sus, s-a mai descoperit un fragment, provenind probabil tot de la un vas-borcan, al cărui decor constă de data aceasta din linii lustruite în formă de val, cu undulațiile destul de mici și dese (fig. 10/3).

Din punct de vedere cantitativ, ceramica lucrată cu mâna rămâne specia cea mai răspândită (circa 45%) urmată apoi de ceramica lucrată la roată din pastă cu nisip și pietricele (grupa C), care reprezintă aproximativ 35% din total; ceramica lucrată cu roata, având ca degresant cioburi pisate (grupa B), constituie circa 15%, iar ceramica fină, cu decorul realizat prin lustruire, circa 5% din total.

Primele trei grupe ceramice sînt reprezentate, în proporții diferite, în toate cele cinci semibordeie cercetate; grupa D este ilustrată prin vasul întreg doar în semibordeiul V. În semibordeiele III, XV și XVII, procentajul vaselor lucrate cu roata este aproximativ egal cu acela al vaselor făcute cu mâna. În semibordeiul V proporția este net favorabilă ceramicii lucrate la roată, spre deosebire de semibordeiul XVIII, unde întâlnim un mai mare număr de vase lucrate cu mâna, aparținînd tuturor celor trei forme documentate la Băiceni, și doar puține fragmente la roată, atât cu cioburi pisate în pastă, cît și cu nisip și pietricele. Semibordeiul V, în care predomină ceramica la roată și în care apare vasul cu decor lustruit, precum și fundul șampilat, ar putea aparține unei perioade ceva mai noi decît celelalte locuințe. Amintim că în așezarea din apropierea Siliștei, de la „Dîmbul lui Pletosu”, s-a reușit să se surprindă și stratigrafic existența a două nivele prefeudale târzii.

Din cauza lipsei unor indicii mai precise pentru încadrarea cronologică și culturală a resturilor de cultură materială din așezarea de la Băiceni-Siliște, sin-

gurele elemente de datare rămîn deocamdată speciile ceramice amintite mai sus. Contemporaneitatea lor este asigurată de observațiile stratigrafice edificatoare făcute cu ocazia cercetării semibordeiilor, grupele ceramice menționate găsindu-se

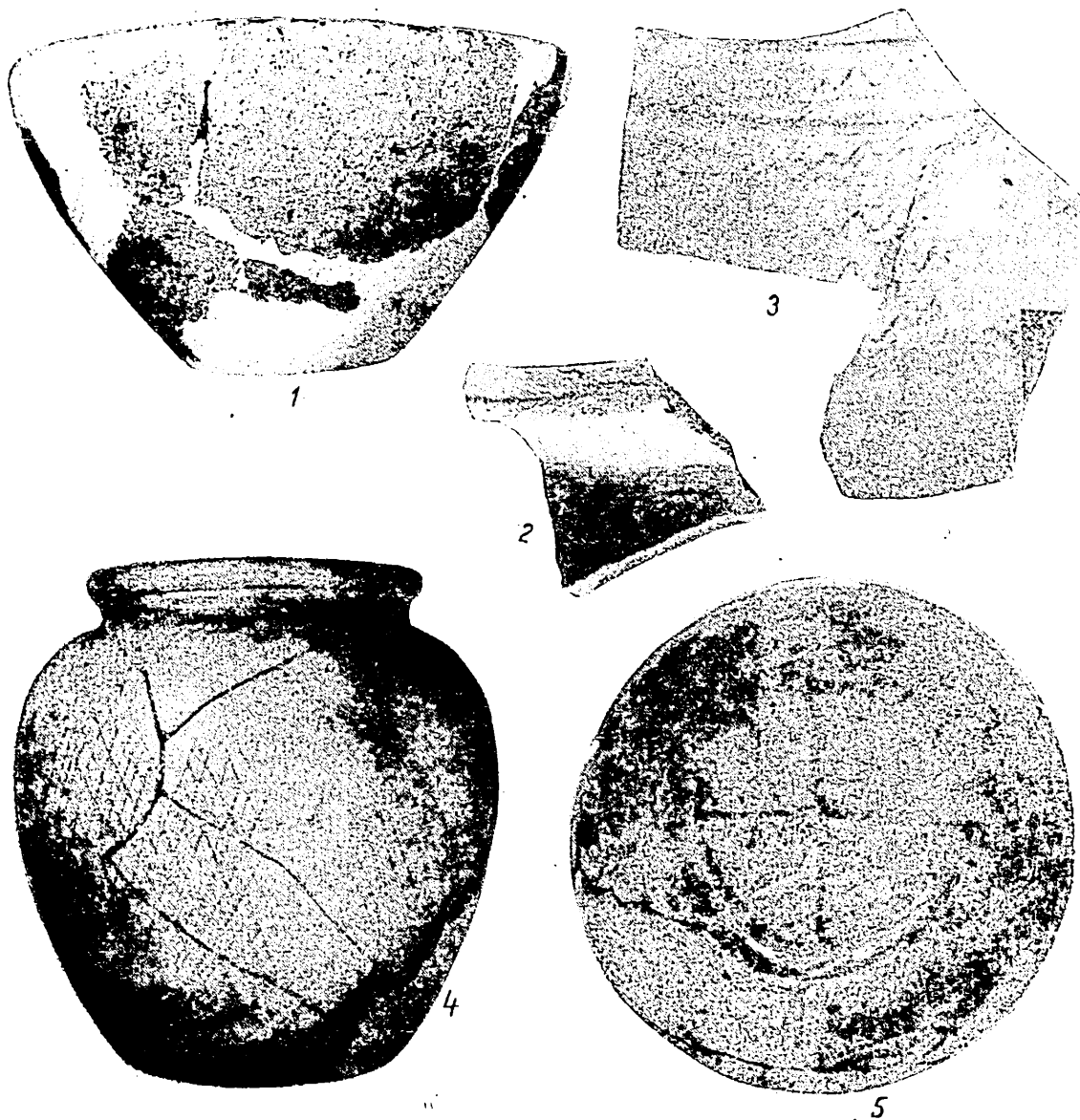

Fig. 10. — Ceramică aparținînd grupelor A (1), C (5) și D (2—4) descoperită în semibordeiul V (1, 4, 5) și în vecinătatea locuințelor (2, 3).

împreună pe podeaua locuințelor și uneori chiar între dărîmăturile pietrarelor. La „Dîmbul lui Pletosu”, săpăturile recente au confirmat gruparea în cadrul aceleiași locuințe a speciilor ceramice caracteristice pentru Băiceni-Siliște. Această situație este confirmată și de alte descoperiri din Moldova, cum sînt, de exemplu,

acelea de la Hlincea¹⁶, Spinoasa¹⁷ și Dănești¹⁸. În Cîmpia Munteană, la Dridu, pe lângă ceramica roșiatică lucrată la roată, din pastă cu nisip și pietricele și cea cenușie, din lut fin, apare, este adevărat, într-o proporție foarte mică și ceramica lucrată cu mîna¹⁹. Vase lucrate cu mîna împreună cu vase lucrate la o roată perfecționată apar și în Transilvania, la Cipău-Sf. Gheorghe²⁰, Filiaș, Poian²¹ etc. Și în complexele de tip Luka-Rakovețkaia este cunoscută asocierea celor două categorii ceramice²².

Formele ceramice modelate cu mîna aparținînd grupei A de la Băiceni își găsesc antecedente genetice în olăria descoperită în Moldova și în regiunile vecine. Borcanele cu forme mai puțin evoluat, dar tot cu cioburi pisate în pastă, apar și în așezări ca Hlincea²³, Dorobanțu²⁴ și Lózna²⁵, încadrate în etapa mai timpurie a culturii Hlincea I; fără să fie identice cu acestea, borcanele de la Băiceni păstrează unele din trăsăturile lor. Amintim că în ultimul timp unii cercetători văd în anumite categorii de borcane lucrate cu mîna, descoperite în Moldova și atribuite culturii Hlincea I, o persistență a unor tipuri mai vechi de factură autohtonă²⁶. Castroanele semisferoidale apar într-un număr mai puțin însemnat ca borcanele în așezările de tip Hlincea I²⁷. Prezența lor în regiunile noastre a fost pusă în legătură cu influența exercitată de populațiile nomade și seminomade²⁸. Descoperirea acestor tipuri de castroane în mediul culturii slave, într-o perioadă destul de arhaică, la Nezvisko²⁹, este însă în defavoarea acestei ipoteze. Tipurile sînt, de asemenea, numeroase în Moldova în cadrul culturii Hlincea I³⁰. Aceste forme, la fel ca și castroanele și borcanele, atribuite în general slavilor din epoca prestatală, au, așa cum s-a văzut, o veche tradiție în perioadele precedente. Ceramica lucrată cu mîna persistă probabil în Moldova pînă în secolul al X-lea; la Șendreni, așezare datată la începutul secolului al XI-lea, această specie nu se mai întîlnește³¹. Viabilitatea ei mare, cu toată factura ei neevoluată, se explică, după părerea noastră, prin izolarea culturală și economică a triburilor de slavi răsăriteni, principalii purtători ai ceramicii modelate cu mîna, cu cioburi pisate

¹⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Slovanské sídliská v Moldavské oblasti Rumunská*, în *SlA*, VI, 1968, 1, p. 214—216.

¹⁷ A. Nițu și D. Teodoru, *Raport asupra sondejului din așezarea prefeudală de la Spinoasa*, în *Materiale*, V, 1959, p. 488—490; A. Nițu, Em. Zaharia și D. Teodor, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 433 și urm.; D. Teodor și Em. Zaharia, *Sondajele de la Spinoasa și Erbiceni*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 36—38.

¹⁸ M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Sondajul arheologic de la Dănești*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 53—56.

¹⁹ Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 79; 88—89.

²⁰ K. Horedt, *Șantierul arheologic Moresți*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 662 și fig. 3/6—16.

²¹ Z. Székely, *Raport preliminar asupra rezultatelor săpăturilor efectuate în așezările din secolele VII—VIII—IX de la Filiaș și Poian*, în *Revista muzeelor*, II, 1965, număr special, p. 448.

²² V. K. Gončarov, *Райковецкое городище*, Kiev, 1950, pl. I.

²³ M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratori, *Șantierul Hlincea-Iași*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, fig. 11/1, 2, 4; dem., în *SCIV*, V, 1954, 1—2, fig. 3/3, 4; idem, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, fig. 3/2—4; M. Petrescu-Dîmbovița, *Slovanské sídliská...*, fig. 3/4, 6.

²⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VIe au Xe siècle*, în *RRH*, VI, 1967, 2, p. 193 și fig. 2/2.

²⁵ D. Gh. Teodor și I. Mitrea, *Cercetări arheologice în așezarea prefeudală de la Lózna-Dorohoi*, în *AM*, IV, 1966, p. 282—283 și fig. 5—6.

²⁶ D. Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X*, în *Carpica*, II, 1969, p. 283 și urm.

²⁷ M. Petrescu-Dîmbovița *Slovanské sídliská...*, fig. 5/1, 2; D. Gh. Teodor și I. Mitrea, *op. cit.*, p. 283—284 și 290, nota 23. Cf. și *SCIV*, V, 1954, 1—2, p. 315, fig. 48, mijloc.

²⁸ M. Chișvași-Comșa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. și pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 78—79.

²⁹ G. I. Smirnova, *Памятникальное поселение у с. Незви́ско на Днестре*, în *PA*, LI, 1960, 1, p. 222 și urm., fig. 15/3.

³⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, fig. 11/3, 5; idem, *op. cit.*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, fig. 3/1, 5; A. Nițu și D. Teodor, *op. cit.*, fig. 5/3, 4; 7/5, 6; M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 54 și fig. 8/5—7; D. Gh. Teodor și I. Mitrea, *op. cit.*, p. 284 și fig. 5/4; 6/9.

³¹ Cf. D. Gh. Teodor, *Descoperirile arheologice de la Șendreni-Galați*, în *Danubius*, I, 1967, p. 129 și urm.

în pastă, de regiunile aflate pe o treaptă superioară de civilizație, în primul rînd, de lumea romano-bizantină. Asocierea ceramicii modelate cu mîna cu cea lucrată cu roata corespunde probabil unei avansate etape de înlocuire a primei categorii ceramice amintite cu cea de-a doua, aceasta cu atît mai mult cu cît într-o perioadă anterioară în Moldova se constată că proporția în care apar vasele lucrate la roată era într-o inferioritate netă față de ceramica lucrată cu mîna³². În ceea ce privește ceramica oxidantă lucrată la roată, ni se pare de o mare importanță precizarea dacă folosirea ei în regiunile de la est de Carpați a fost perpetuată de populația indigenă sau dacă folosirea acesteia a fost reactivată pe teritoriul Moldovei în alte condiții istorice. Credem că problema trebuie pusă în mod deosebit pentru ceramica arsă oxidant avînd pasta grosieră, cu cioburi pisate, asemănătoare, din acest punct de vedere, cu ceramica modelată cu mîna, și cea care are ca degresant nisip și pietricele. În orice caz, de o generalizare a folosirii roții olarului în Moldova, după cum se constată din analiza materialul arheologic de la Spinoasa, Dănești și alte așezări incluse în ultima etapă a culturii Hlincea I³³, nu se poate vorbi decît începînd din secolele IX—X. Împrejurările istorice de care se poate lega acest fapt nu sînt pe deplin elucidate.

Borcanele cu nisip ca degresant, arse oxidant și cu decorul format din striuri orizontale sau în val, au probabil o genealogie romanică, care se poate urmări în teritoriile în care influența bizantină tîrzie s-a manifestat din plin, între care și spațiul nord-dunărean³⁴. Nu pot fi trecute cu vederea analogiile cu ceramica aparținînd culturii Dridu din Cîmpia munteană și Dobrogea, în cadrul căreia grupele de vase lucrate din pastă cu nisip și pietricele și decorul executat cu pieptenele, ca și acelea din pastă fină, cenușie, decorată în special prin linii lustruite, constituie categoriile ceramice principale³⁵. Remarcăm că nu toate tipurile de borcane de la Băiceni-„Siliște” aparținînd grupei C sînt identice cu acelea caracteristice culturii Dridu. Diferă, în primul rînd, profilul buzei, îngroșarea marginii la exterior nefiînd un element caracteristic pentru ceramica de la Băiceni. Elementele de decor, liniile incizate orizontale sau în val, ca și striurile vălurite întretăiate de fascicole de linii verticale paralele sînt în parte asemănătoare cu acelea din cultura Dridu, prezentînd însă un aspect mai arhaic.

Ștampilele în relief reprezentînd o cruce înscrisă într-un cerc se întîlnesc în numeroase alte așezări și necropole descoperite în Muntenia³⁶, Dobrogea³⁷, Tran-

³² Se are în vedere materialul din așezările de la Succava, Hlincea, Lozna etc.

³³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Considérations sur le problème...*, p. 196.

³⁴ I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în *RRH*, III, 1964, 3, p. 408—409; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 153—154.

³⁵ Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *Capidava, Monografie arheologică*, I, București, 1958, p. 162 și urm.; I. Nestor, *Contributions archéologiques au problème des Proto-roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 375—376; M. Comșa, *Cu privire la evoluția culturii bulcano-dunăreană în sec. IX—XI (Studiu preliminar)*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 107 și urm.; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 79 și urm.

³⁶ P. Panait, *Săpăturile de la Bucureștii Noi, 1960. Sectorul Alba*, în *Cercetări arheologice în București*, 1963,

p. 118 și fig. 22/2; M. Constantiniu și P. I. Panait, *O așezare feudală timpurie la Băneasa-sat*, în *Cercetări arheologice în București*, II, 1965, fig. 31/3; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 91 și pl. X, 1; XXVIII, 3; N. Harțuche, F. Anastasiu și I. Broscățean, *Necropola de incinerate feudală timpurie de la Chișcani sat-Brăila*, în *Danubius*, I, 1967, p. 155 și fig. 14/10.

³⁷ Gh. Ștefan și colaboratori, *Șantierul arheologic Histria*, în *SCIV*, V, 1954, 1—2, fig. 33/5; Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 219 și pl. XXX, 1, 2; I. Barnea și V. Bilciurescu, *Șantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 16/8; B. Mitrea, *Săpăturile de la Satu Nou*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 586 și fig. 6/2a; Vl. Zirra, *Дзюбрядовый могильник раннефеодальной эпохи в Канья Вуллоп-Искуп*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, fig. 22/4; M. Comșa, în *Dinogelia*, I, 1967, p. 205 și urm.; fig. 132/9, 10, 12, 13, 15; 133/1; 134/12, 13 etc.

silvania³⁸ și Bulgaria de NE³⁹. Aceste semne, se pare de o veche tradiție, erau răspândite în aria în care au pătruns triburile slave începând mai cu seamă din secolul al VIII-lea. Cele mai numeroase ștampile în relief, reprezentând o cruce înscrisă într-un cerc, se datează în secolele IX—X⁴⁰.

Deosebit de importante în cadrul ceramicii lucrate la roată ni se par cele câteva fragmente din pastă cu concrețiuni calcaroase cu decor realizat prin imprimarea unui bețișor pe care s-a înfășurat un șnur. În Moldova acest decor mai apare pe unele borcane întregi și fragmentare găsite la Pojorăni pe Prut (județul Vaslui) și la Cavadinești (județul Galați)⁴¹. Decorul cu șnur nu este caracteristic nici Cîmpiei dunărene, nici altor regiuni din vecinătatea Moldovei, întâlnindu-se însă din abundență mai ales în bazinul Niprului, în aria de răspândire a culturii Romen-Borșevo⁴². Prezența în Moldova a ceramicii decorate cu șnurul atestă, pe cât se pare, legături cu triburi slave mai îndepărtate, dacă nu chiar o infiltrare de populație pătrunsă aici dinspre răsărit. Ceramica cu decorul constând din împunsături realizate cu ajutorul unui virf ascuțit trebuie pusă tot în legătură cu triburile slave din estul Moldovei, unde această manieră apare tot în complexe databile la sfârșitul mileniului I⁴³.

Vasele-borcan lucrate din lut fin, arse oxidant, de formă sferoidală, cu gîtul bine definit și buza rotunjită și îngroșată în formă de colac sînt bine cunoscute în regiunea Dunării de Jos, atît în Muntenia⁴⁴, cît și în Dobrogea⁴⁵ și Bulgaria de NE⁴⁶; câteva exemplare s-au descoperit și în Transilvania⁴⁷. În Moldova ele sînt mult mai reduse ca număr; pînă în prezent, cunoaștem forme asemănătoare păstrate însă fragmentar, la Șendreni lingă Galați⁴⁸. Decorul obținut prin lustruire, alcătuit din linii oblice întretăiate în formă de rețea, este și el bine cunoscut în

³⁸ K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 210 și pl. VI, 1, 8; K. Horedt și colaboratori, *Șantierul „Așezări slave în regiunile Mureș și Cluj”*, în *SCIV*, III, 1952, p. 339, fig. 18/21; idem, *Șantierul Morești*, în *SCIV*, IV, 1953, 1—2, p. 283, fig. 11/7.

³⁹ S. Stancev, *Грънчарски анаци от Плиска, Мадара и Преслава*, în *Fouilles et recherches*, III, 1949, fig. 1/1—3, 6, 7, 14, 15; 2/27; idem, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, XXIII, 1960, fig. 16/2,40; S. Gheorghieva, *Разкопки на могили XXXIII и XXXVII в Плиска*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, fig. 17/5,6; idem *Средновековното селище над развалините на античния град Абринус*, în *Izvestia-Institut*, XXIV, 1961, fig. 13, dreapta sus; L. Ogneva și S. Gheorghieva, *Разкопките на манастира под Вълчаните в Преслава през 1948—1949 г.*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, fig. 37.

⁴⁰ Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 92.

⁴¹ G. Coman, în *AM*, VI 1969, p. 305.

⁴² I. I. Leapușkin, *Старославянские поселения VIII—XIII ст. на территории м. Полтавы*, în *АрхР*, I, 1949, p. 61 și pl. I; M. Voevodski, *Городища Дебри*, *ibidem*, fig. 3/1, p. 107; P. P. Efimenko și P. N. Tretiakov, *Древнерусские поселения на Дону*, în *МИА*, 8, 1948, p. 35 și urm.; pl. I, 1—4, și IV, 1; M. I. Artamonov, *op. cit.*, în *МИА*, 62, 1958, fig. 41/1; P. I. Havliuk, *Славянские поселения VIII—начала IX века на*

Южном Буге, în *Археологический сборник*, 4, 1962, fig. 3/3—6.

⁴³ M. I. Artamonov, *Белая Вежа*, în *СА*, XVI, 1952, fig. 18, dreapta jos; D. T. Berzovei, *Поселения уличей на р. Тясмине*, în *МИА*, 108, 1963, fig. 17/3.

⁴⁴ B. Mitrea, *Șantierul Sullana*, în *Materiale*, VIII, 1962, fig. 2/3; Eug. Zaharia, *op. cit.*, pl. VI, 9; XVI, 3; XXI, 1.

⁴⁵ B. Mitrea, *Șantierul arheologic Satu Nou, necropola feudală timpurie nr. 1*, în *Materiale*, VII, 1961, fig. 5/3,4; VI. Zirra, *op. cit.*, fig. 23; A. Rădulescu și N. Harjuchi, *Cimitirul feudal timpuriu de la Castelu, Constanța*, 1967, pl. III, M. 2; VII, M.62.

⁴⁶ S. Gheorghieva, *Разкопки...*, fig. 18/2—4; 19/1, 2; idem, *Средновековното...*, fig. 12 б, в; K. Mitjatev, *Die mittellaterliche Keramik in Bulgarien*, în *PZ*, XXXVII, 1959, 4, fig. 1 c; J. Vjaroova, *Славянски и славянобългарски селища в Българските земи от края на VI—XI век*, Sofia, 1965, fig. 108, stînga, 109, 113.

⁴⁷ K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrtausends u.Z.*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, fig. 5/1—3; 6/6.

⁴⁸ D. Gh. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 264, fig. 23/1.

cadru cultural Dridu din Muntenia⁴⁹, ca și în Dobrogea⁵⁰, Bulgaria⁵¹ și Transilvania⁵²; în Moldova acest decor se întâlnește la Șendreni⁵³. De asemenea, el este foarte răspândit și în regiunile nord-pontice, în aria culturală Saltovo-Maiatîk⁵⁴.

Grefările unor elemente culturale noi, perceptibile pe fondul local mai vechi, realitate care se concretizează și prin asocierea celor patru grupe ceramice în complexele de locuire de la Băiceni-„Siliște”, ca și prin celelalte elemente de cultură materială descoperite, reflectă desigur un fenomen de sinteză culturală, care se va fi desfășurat în regiunile răsăritene ale României începând cu ultimele secole ale mileniului I, într-un moment istoric de evidente transformări, afectând planuri diverse, cu implicații profunde pentru istoria noastră medievală. Sintetizînd întregul material arheologic cunoscut la acea dată, prof. I. Nestor admite penetrația în Moldova a unor elemente de factură Dridu, care se infiltrează începînd din secolul al IX-lea, preponderența culturii materiale slave menținîndu-se numai pînă în secolul al X-lea⁵⁵.

Problema datării complexelor de locuire de la Băiceni-„Siliște”⁵⁶ comportă vădite dificultăți în lipsa unor elemente suficient de convingătoare de ordin cronologic. Ceramica ne oferă, în general, destul de puține lucruri în această privință. Vasele de lut fin, cu decorul obținut prin lustruire, au fost considerate, pe teritoriul țării noastre, ca ținînd de fondul cultural al secolelor IX—XI⁵⁷. La Șendreni ele au fost precis datate cu o monedă de aramă de la Roman III Argyros (1028 — 1034)⁵⁸, iar la Dinogetia apar începînd din nivelul datat într-o perioadă anterioară domniei împăratului Ioan Tsimiskes, corespunzînd secolului al X-lea, menținîndu-se pînă în straturile în care s-au descoperit monede din vremea lui Mihail IV Paflagonianul (1034—1041)⁵⁹. Descoperirile recente din necropola de la Izvorul, unde a apărut și ceramica cenușie fină, corespund probabil secolului al VIII-lea⁶⁰, ceea ce coboară și datarea ceramicii amintite pe teritoriul țării noastre. Cultura

⁴⁹ B. Mitrea și C. Preda, *Săpăturile de salvare de la Gogoșari și Căcalești*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 632, fig. 6; D. Berciu și colaboratori, *Săpăturile de informare de la Costinu și Ghizdaru*, în *Materiale*, VII, 1961, fig. 3/13; B. Mitrea, *op. cit.*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 670, fig. 2/3; P. I. Panait, *op. cit.*, p. 119 și fig. 24/1; 25/1—3, 6; 26/1; 27/1; Eug. Zaharia, *op. cit.*, p. 85 și fig. 40/1, 2; pl. III, 11; VI, 9, 10; XVI, 3; XXII, 9; N. A. Harțușche și F. Anastasiu, *Brăilița*, Brăila, 1968, p. 38.

⁵⁰ Gh. Ștefan și colaboratori, *op. cit.*, fig. 30/6; E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *Materiale*, III, 1957, p. 250 și pl. III, 9, 10; E. Comșa, *Cîteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia (regiunea Constanța)*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 330 și fig. 4/8; Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 203 și pl. XXVII, 8; B. Mitrea, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, 1959, fig. 11/1; idem, *Некоторые данные о могильниках с отрывочными надписями на Саму Ной (Добрыца)*, în *МИА Чисинăу*, p. 291, fig. 16; I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi (reg. Dobrogea)*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 361 și fig. 6/9, 10; Vl. Zirra, *op. cit.*, fig. 23/5; M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 164 și fig. 103/1, 8, 10—12; 104/5, 9.

⁵¹ S. Mihailov, *Археологически материали от Плевна (1948—1951 г.)*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, fig. 66; 73/4; 90/1; S. Stancev și S. Ivanov, *Хероним до Нова Пазар*, Sofia, 1958, fig. 6/1; 12/5, 8, 9; 14; etc.; S. Gheorghieva, *Разкопки...*, fig. 14/2—6; 19; idem, *Средновековно...*, fig. 25 dreapta sus; 31 mijloc sus; J. Vilarova, *Славно-българско селище край село По-*

нина, Силистренско, Sofia, 1956, fig. 30 jos; idem, *Раннославянско и славянобългарско селище в м. Стареца край с. Гарван Силистренско*, în *Археология*, VIII, 1966, 2, fig. 3a; S. Mihailov și A. Milcev, *op. cit.*, fig. 21/6; K. Mijatev, *op. cit.*, fig. 1c; A. Dymaczewski, Z. Hileczówna, T. Wiślański, *Materiały z badań archeologicznych w Bułgarii w 1961 r.*, în *Slavia Antiqua*, XII, 1964, fig. 3/6; 10/28, 29; 12/5.

⁵² K. Horedt, *op. cit.*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 210 și pl. II, 7.

⁵³ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Danubius*, I, p. 131; idem, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 269.

⁵⁴ S. A. Pletneva, *Керамика Саркела-Белой Вези*, în *МИА*, 75, 1959, fig. 1/1, 4, 11 idem, în *МИА*, 142, 1967, fig. 28/3, 7, 8; 29/10; 31/4; N. A. Onaiko, *Средневековые сосуды из Равского городища*, în *Историко-археологический сборник*, Moscova, 1962, p. 190 și urm. și fig. 1.

⁵⁵ I. Nestor, *Les données archéologiques...*, p. 405—407.

⁵⁶ Referiri asupra datării așezării de la Băiceni-Siliște s-au făcut în mai multe rînduri. Cf. I. Nestor, *Les données archéologiques...*, p. 406—407; M. Petrescu-Dimbovița, *Considérations sur le problème...*, p. 196; D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 272—273.

⁵⁷ Gr. Florescu, R. Florescu și P. Diaconu, *op. cit.*, p. 153 și urm.; M. Comșa, *op. cit.*, în *SCIV*, XIV, 1963, 1, p. 108 și urm.

⁵⁸ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, în *Danubius*, I, p. 130.

⁵⁹ M. Comșa, în *Dinogetia*, I, p. 196 și urm.

⁶⁰ B. Mitrea, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul*, în *SCIV*, 18, 1967, 3, p. 453 și urm.

Saltovo-Maiatîk, unde ceramica fină cenușie a fost foarte răspândită, avînd numeroase forme și ornamente asemănătoare cu cele din regiunile dunărene, evoluează de-a lungul veacurilor VIII—X⁶¹. Cele cîteva fragmente ceramice decorate cu șnurul sînt caracteristice culturii Romen-Borșevo, care corespunde cronologic secolelor VIII—X⁶². Elementele mai arhaice, reprezentate prin vasele lucrate cu mîna și la roata primitivă, cu cioburi pisate în pastă, pledează pentru o dată mai coborîtă: secolele VIII—IX. Din contră, catarama cu chenar împărțit în două, în formă de liră, care probabil că poate fi atribuită așezării de la „Siliște”, sau eventual aceleia contemporane, din apropiere, de la „Dîmbul lui Pletosu”, ar fi un indiciu pentru o datare mai tîrzie, în secolul al X-lea sau al XI-lea.

Ținînd seama de toate acestea și avînd în vedere și poziția cronologică indicată pentru așezările contemporane de la Spinoasa⁶³ și Dănești⁶⁴, credem că locuirea prefeudală tîrzie de la Băiceni-„Siliște” se încadrează într-o perioadă corespunzătoare secolelor IX—X; este probabil chiar ca unele din descoperiri, între care eventual locuința XVIII, să aparțină secolului al VIII-lea. Locuirea prefeudală tîrzie de la Băiceni-„Siliște” și „Dîmbul lui Pletosu” a fost desigur de durată, dacă se ia în considerație tipologia materialelor, întinderea mare a așezării și suprapunerile de locuințe ca, de exemplu, la „Dîmbul lui Pletosu”.

Rezultatele obținute cu prilejul cercetărilor arheologice de la Băiceni-„Siliște” oferă destul de puține indicații asupra ocupațiilor locuitorilor acestei așezări. Pe lîngă meșteșugul olăriei, un anumit rol trebuie să-l fi jucat și preocupările pentru reducerea minereului de fier, după cum dovedește descoperirea celor cîteva bucăți de lupte și zgură, situație întîlnită și în alte numeroase așezări din aceeași perioadă⁶⁵. Oasele de animale domestice găsite în interiorul locuințelor, ca și în preajma lor, atestă preocupări în domeniul creșterii vitelor. Desigur că și agricultura a jucat un rol de seamă în economia comunităților care populau „Siliștea” de la Băiceni, dar nu avem decît indicații indirecte asupra acesteia: așezarea propice în vecinătatea unor terenuri fertile, păioasele din compoziția bucăților de chirpici etc. Legăturile de schimb sînt probate de prezența ceramicii cenușii fine, de o evidentă factură nelocală și, eventual, de catarama cu chenarul împărțit în două.

Deși prin cercetările arheologice de la Băiceni s-au scos la iveală mărturii importante privitoare la modul de existență al comunităților din perioada prefeudală tîrzie, numeroase probleme au rămas neelucidate sau rezolvate parțial. Intensificarea cercetărilor arheologice din regiunile de la răsărit de Carpați, coroborarea datelor obținute cu cele din alte regiuni ale României și din teritoriile apropiate, ca și cu izvoarele scrise, vor aduce desigur contribuții la problematica complexă a unei epoci de mare importanță pentru formarea limbii și poporului român, dar ale cărei „enigme” sînt departe de a fi complet descifrate.

ION IONIȚĂ ȘI VICTOR SPINEI

⁶¹ I. I. Leapușkin, *Памятники Салтово-Маяцкой культуры в бассейне р. Дона*, în *МИА*, 62, 1958, p. 85 și urm.; S. A. Pletneva, în *МИА*, 142, 1967, p. 135 și urm.

⁶² I. I. Leapușkin, *О датировке городища роменско-боршевской культуры*, în *СА*, IX, 1947, p. 121 și urm.; B. A. Ribakov, *Дрезней Ручи*, în *СА*, XVII, 1953, p. 42; M. Petrescu-Dimbovița, *Rezultatele ultimelor cercetări ale arheologilor sovietici cu privire la așezările de tip Romen-Borșevo și importanța lor pentru arheologia R.P.R.*, în *SCIV*, V, 1953, 3—4, p. 573—575.

⁶³ A. Nișu și D. Teodoru, *op. cit.*, p. 531 și urm.; D. Teodor și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 38.

⁶⁴ M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 56.

⁶⁵ Șt. Olteanu, *Cercetări cu privire la producția minieră din Moldova și Țara Românească (secolele X—XVII)*, în *Studii*, 19, 1966, 5, p. 942—943; idem, *Probleme ale metalurgiei medievale din țările române în lumina cercetărilor recente*, în *Revista muzeelor*, IV, 1967, 2, p. 118—119.

L'ÉTABLISSEMENT PRÉFÉODAL TARDIF DE BĂICENI-SILIȘTE

R É S U M É

Dans les années 1963—1965, sur le chantier archéologique Cucuteni—Băiceni ont été commencées des fouilles au lieu-dit « Siliște ». Outre les témoignages sporadiques sur le néolithique et le Hallstatt et abondants sur les IIe — IIIe, IVe et XVe — XVIIe siècles, ont été mises au jour cinq habitations et des traces isolées de la période préféodale tardive.

Les cinq habitations, portant les numéros III, V, XV, XVII, XVIII (le numérotage respecte l'ordre dans lequel ont été découvertes les habitations, sans tenir compte de la période dont elles font partie), appartiennent au type demi-hutte, en forme rectangulaire, ayant les côtés de : 3,60 × 3,40 m, 3,50 × 3,40 m, 3,60 × 3,20 m, 3,25 × 3,20 m et, respectivement, 3,50 × 3,50 m ; la différence de niveau par rapport à l'ancien plancher est de 0,40—0,65 m. Dans un coin, généralement du côté est ou nord, se trouvait un four massif en pierre, de forme rectangulaire. Au milieu de l'habitation III on a constaté l'existence d'un autre four en pierre, de dimensions plus réduites. L'habitation V avait au centre une fosse fortement calcinée, laquelle avait probablement servi, tout comme le four trouvé au milieu de l'habitation III, à la préparation de la nourriture. Dans les coins de l'habitation XVIII, et aussi au milieu de ses côtés, ont été identifiés des restes de pieux.

L'inventaire de l'établissement préféodal de Băiceni-Siliște compte, à part les objets de céramique, quelques outils et objets en argile (fusaïoles), os (perceuses), fer (lames de couteau) et bronze (une boucle appartenant au type dénommé « en forme de lyre »). Ces boucles, très répandues dans toute l'Europe de l'Est chez les populations turques, ugro-finnoises, slaves et baltiques, se trouvent aussi sur le territoire de la Roumanie, à Dinogetia et Erbiceni.

La céramique provenant des complexes d'habitation mentionnés et, dans une moindre mesure, de la terre qui environne les demi-huttes, peut être divisée, en fonction de la composition de la pâte, de la technique de travail, de la cuisson et du décor, en quatre groupes, chacun avec des formes et des types différents. La contemporanéité de ces groupes est attestée par les constatations stratigraphiques faites à l'occasion de l'examen des demi-huttes, cet état des choses étant confirmé aussi par d'autres découvertes faites en Moldavie, telles les découvertes de Hlincea, de Spinoasa et de Dănești. Les quatre groupes renferment, en proportions différentes, quatre catégories céramiques : des poteries à tessons pilés incorporés à la pâte, modelées à la main (A), des poteries à tessons pilés incorporés à la pâte, travaillées au tour lent (B), des poteries en pâte roussâtre, mêlée de cailloux, modelées au tour à vitesse moyenne de rotation (C) et des poteries en argile fine, de couleur jaunâtre, modelées toujours à un tour assez rapide (D). La céramique travaillée à la main revêt trois formes : pot, bol et plateau, dans le cadre desquelles on distingue plusieurs variantes. Certaines bols étaient décorés de piqûres faites avec un objet pointu. Le répertoire des formes des autres groupes (B, C et D) comprend seulement des pots. Le décor des poteries appartenant aux groupes B et C a été réalisé par incisions horizontales ou en forme de vagues. Sur le fond d'un pot en pâte sablonneuse, travaillé au tour à vitesse moyenne de rotation, se trouve une estampille en relief, représentant une croix inscrite dans un cercle. Un intérêt particulier suscitent quelques fragments céramiques avec concrétions calcaires incorporées à la pâte et avec décor imprimé à la corde enroulée. Le décor de la céramique appartenant au groupe D consiste en lignes lisses en forme de vague ou obliques, qui s'entrecroisent formant un réseau.

Du point de vue de la quantité, c'est la céramique travaillée à la main (environ 45 %) qui est la plus répandue, suivie de la céramique des groupes C (environ 35 %), B (environ 15 %) et D (environ 5 %). Dans les demi-huttes III, XV et XVII, la part des poteries modelées au tour est approximativement égale à celle travaillée à la main. Dans la demi-hutte V, la seule où l'on a trouvé de la poterie du groupe D, la proportion est nettement favorable à la céramique façonnée au tour, tandis que dans la demi-hutte XVIII on a trouvé

un nombre plus grand de vases modelés à la main et qui pourraient appartenir, pour cette raison, à une période plus reculée que les autres habitations.

La longue persistance de la céramique modelée à la main à Băiceni, comme aussi dans d'autres établissements contemporains de Moldavie, s'explique probablement par l'isolement culturel et économique des tribus slaves orientales, porteuses de la céramique travaillée à la main. C'est toujours aux Slaves orientaux qu'on doit attribuer les fragments ornés à la corde, décor caractéristique à la culture Romen-Borchevo. La céramique travaillée au tour à vitesse moyenne de rotation (groupe C) s'est généralisée en Moldavie certainement sous l'influence du monde romano-byzantin.

L'habitation préféodale tardive du lieu-dit « Siliște » (Băiceni) fait partie — selon les principaux éléments de datation fournis par les fouilles (la céramique et le boucle en forme de lyre) — d'une période correspondant, dans sa plus grande partie, aux IXe — Xe siècles, certaines découvertes, éventuellement l'habitation XVIII, pouvant dater du VIIIe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan et profil des demi-huttes (XV (I), XVIII (II), V (III) et III (IV): 1 — terre labourée; 2 — sol brun-café avec des restes datant des IIe, IIIe et IVe siècles; 3 — sol vif; 4 — terre de remplissage des demi-huttes; 5 — sol calciné; 6 — pierres; 7 — fosses pour implantation des poutres; 8 — poutres calcinées.

Fig. 2. — Plan et profil de la demi-hutte XVII: 1 — pierres; 2 — cendre; 3 — terre labourée; 4 — sol grisâtre avec traces sporadiques datant du Moyen Age; 5 — dépôt brun rougeâtre avec des restes des IIe, IIIe et IVe siècles; 6 — terre de remplissage de la demi-hutte; 7 — sol vif.

Fig. 3. — Objets en argile, en os et en métal.

Fig. 4. — Profils de vases appartenant aux groupes A (3, 4, 7, 8, 11–14), B (2) et C (1, 5, 6, 9, 10).

Fig. 5. — Céramique du groupe A découverte dans la demi-hutte XVIII (1–5, 7–11) et dans son voisinage (6).

Fig. 6. — Céramique des groupes A (1) et B (2–15), découverte dans les demi-huttes III (1), XV (2) et XVII (3–15).

Fig. 7. — Céramique des groupes A (1–4), B (5, 6) et C (7–9), découverte dans les demi-huttes XVII (2, 3) XV (4, 6) et V (5) et à leur proximité (1, 7–9).

Fig. 8. — Céramique du groupe B découverte dans les demi-huttes XVII (1), V (2–6, 10–13) et XVIII (9) et dans leur voisinage (7, 8).

Fig. 9. — Céramique du groupe C, trouvée dans les demi-huttes V (1), XVII (6, 7, 9), XV (15, 16), XVIII (12) et III (13, 17) et dans leur voisinage (2–5, 8, 10, 11, 14).

Fig. 10. — Céramique du groupe A (1), C (5) et D (2–4), découverte dans la demi-hutte V (1, 4, 5) et dans le voisinage des habitations (2, 3).

ORIGINEA ȘI EVOLUȚIA HÎRLEȚULUI ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

În știința istorică românească, în special în ultimele decenii, s-a acordat o atenție mereu sporită problemelor legate de evoluția agriculturii, care a ocupat întotdeauna un loc de seamă în economia populației de pe teritoriul țării noastre. Pentru cunoașterea aprofundată a acestui important sector economic este necesară o studiere amănunțită a tehnicii producției agricole. În acest context se impune, în mod firesc, cunoașterea tuturor particularităților uneltelor de producție.

Dacă în privința studierii uneltelor de arat s-au făcut și la noi unele progrese, celelalte unelte agricole au fost aproape cu totul ignorate, deși, fără o cunoaștere precisă a caracteristicilor și evoluției lor este greu de conceput o rezolvare științifică a tuturor problemelor legate de istoria agriculturii noastre.

Printre uneltele cu o largă întrebuințare în producția agricolă, nestudiate însă pînă în prezent, se numără și hîrlețul¹.

Termenul *hîrleț*, cu o foarte largă răspîndire pe întreg teritoriul țării noastre, este de origine slavă². În unele părți ale Munteniei unealta este cunoscută și sub denumirea, de origine turcească, de *cazma*³. Acest termen are, însă, în Moldova și în unele părți ale Transilvaniei, înțelesul de tîrnăcop⁴. În aceste condiții folosirea termenului hîrleț, pentru unealta pe care o studiem, se impune fie și numai pentru a se evita confuziile. Pătrunderea termenilor *hîrleț* și *cazma* în limba română se explică prin îndelungata conviețuire a populației băștinașe cu slavii⁵ și a unor contacte, destul de strînse, cu popoarele de origine turcă.

Încă din perioada comunei primitive s-a utilizat, pe o scară largă, bățul pentru săpat rădăcini comestibile. Asemenea unelte se mai folosesc și astăzi de

¹ Îl întâlnim în inventarele unor mănăstiri moldovenești încă din secolul al XVI-lea (*Documente privind istoria României*, veacul al XVI-lea, III, A. Moldova, p. 403). Se folosea foarte mult la lucrările din vii, dar și la grădinarit, la săpatul iazurilor și gropilor de bucate etc. Furtul hîrlețului era aspru pedepsit de legislația feudală (*Carte românească de învățătură*, ediție critică (sub red. A. Rădulescu), București, 1961, p. 57.

² La baza lui stă cuvîntul slav *rylici* (*Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, s.v.).

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Pentru problema unor împrumuturi slave a se vedea G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 22—23.

către culegătorii din unele regiuni mai înapoiate ale globului⁶. În alte părți bățul de săpat este folosit în grădinarit⁷ sau la plantatul viilor. Chitonogul, atât de cunoscut în regiunile viticole, descinde direct din bățul de săpat, dar unele exemple, avînd un suport lateral, îngăduie și utilizarea forței piciorului, întocmai ca la hîrlețe.

Hîrlețele, care descind tot din bețele de săpat rădăcini comestibile⁸, pot fi împărțite în trei mari grupe:

- A. *Hîrlețe de lemn*;
- B. *Hîrlețe de lemn cu rame de fier*;
- C. *Hîrlețe cu lame de fier*.

A. Hîrlețul de lemn a apărut, fără îndoială, întocmai ca bățul de săpat, tot în perioada comunei primitive. La noi nu s-au descoperit pînă în prezent asemenea unelte datînd din această vreme. Trebuie să admitem, însă, că numeroasele gropi de provizii, șanțurile de apărare ridicate în jurul unor așezări neolitice, ca și marile cetăți hallstattiene nu s-ar fi putut face fără ajutorul uneltelor de acest fel. De altfel, în unele țări, arheologii au scos la iveală hîrlețe de lemn datînd din perioada comunei primitive. Un asemenea exemplar, datînd din epoca neolitică, a fost descoperit cu ocazia cercetărilor de la Rûde (Schleswig)⁹.

Chiar și romanii, care au avut o cultură materială foarte dezvoltată, au utilizat și hîrlețe de lemn¹⁰.

Unelte de acest fel au fost desigur folosite și mai tîrziu și unele exemplare, făcute din lemn de fag, s-au descoperit într-o așezare slavă, datînd din secolele XI—XII, de la Behren-Lübchin¹¹. Se pare că asemenea unelte s-au folosit, pe o scară destul de largă, în perioada feudală și în alte părți ale Europei. În această vreme în unele calendare din Europa centrală și apuseană sînt pictate hîrlețe fără rame de fier¹².

Unelte cu asemenea caracteristici sînt zugrăvite și în unele biserici vechi din Moldova și Țara Românească. Două exemplare sînt înfățișate la biserica mănăstirii Sucevița, în scena înmormîntării capului sfîntului Ioan Botezătorul (fig. 3/1; 5/1). În pridvorul bisericii de la Polovraci, în spațiul cuprins între doi sfinți răstigniți cu capetele în jos, este zugrăvit și un om cu un hîrleț la care nu se redă nici o piesă de fier. Un hîrleț asemănător a fost pictat în secolul al XVIII-lea în pridvorul deschis al bisericii mănăstirii Cozia, în scena „lucrătorii viei” etc.

Deși, în toate cazurile amintite, lipsa ramelor de fier ar putea fi explicată prin intenția pictorilor de a reda numai trăsăturile cele mai caracteristice ale acestor unelte, nu se poate totuși exclude ipoteza că ei au putut zugrăvi și hîrlețe făcute numai din lemn. Ca și sapa de lemn, hîrlețul făcut în întregime din lemn

⁶ I. E. Lips, *Obîrșia lucrurilor*, București, 1958, p. 136.

⁷ D. Faucher, *Les jardins familiaux et la technique agricole*, în *Annales Économie, Sociétés, Civilisations*, 14e année, nr. 2, april—juin, 1959, p. 301.

⁸ M. O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, București, 1957, p. 61.

⁹ H. Schwabedissen, *Ausgrabung mesolithisch-neolithischer Wohnplätze im Satruper Moor, Kr. Schleswig*, în *Germania*, an. 35, 1957, p. 372 și fig. 1. Pentru originea hîrlețului a se vedea și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Însemnări asupra*

agriculturii preistorice pe pămîntul românesc, București, 1932, p. 6 și fig. 2.

¹⁰ P. S. Aurelian, *Economia rurală la români*, în *Annales Societății Academice Române*, tom. XI, Secțiunea a II-a, București, 1879, p. 22.

¹¹ W. Hensel, *Die Slaven im frühen Mittelalter*, Berlin, 1965, p. 168 și fig. 106.

¹² W. Endrei, *Kalendarze dla analfabetów*, în *Kwartalnik*, an. XV, Varșovia, 1967, nr. 3 (fig. 14).

s-a folosit, desigur vreme îndelungată și pe spații întinse, alături de unelte mai perfecționate.

Hirlețul din lemn, chiar atunci când era făcut din esențe tari, datorită durității solului și mai ales rădăcinilor și pietrelor pe care le întâlnea în timpul lucrului, era supus unui proces rapid de degradare. În aceste condiții munca cu o asemenea unealtă devenea tot mai dificilă. Se impunea fie ascuțirea repetată a vârfului părții lucrătoare a hirlețului, fie, în anumite stadii de uzură, înlocuirea lui cu altul nou. Datorită acestor inconveniente, hirlețul făcut în întregime din lemn a trebuit să cedeze treptat teren în fața unor unelte mai perfecționate.

B. Hirlețul de lemn cu rama de fier. Dezvoltarea metalurgiei fierului nu a putut să nu aibă consecințe și asupra construcției și evoluției hirlețului. S-a simțit nevoia protejării acelor porțiuni ale uneltei care erau supuse mai mult uzurii. Ca urmare au apărut, destul de timpuriu, hirlețe de lemn prevăzute cu rame de fier.

În stadiul actual al cercetărilor este greu de soluționat, în toate detaliile ei, problema apariției acestor dispozitive. Etnograful bulgar Hristo Vakarelski considera că ramele de fier ale hirlețelor sînt o creație a romanilor, dar alți cercetători au manifestat rezerve în această privință¹³. Autorii antici care au scris despre agricultura romană nu amintesc despre hirlețele de lemn prevăzute cu ramie de fier. Asemenea dispozitive metalice nu apar nici în iconografia romană¹⁴. În colecțiile muzeului arheologic din Vidin se găsește totuși și o ramă de hirleț din fier în formă de V, provenind din așezarea romană de la Ratiaria¹⁵.

Pe de altă parte, se știe că au fost descoperite rame de hirleț și în unele așezări aparținînd celților. Astfel, un asemenea exemplar în formă de U s-a descoperit cu ocazia cercetărilor efectuate de arheologii din Cehoslovacia la Starý Kolín¹⁶. Nu este cu totul exclus ca celții să fi preluat aceste dispozitive de la romani. Se poate admite însă că atât unii, cît și alții au contribuit, în anumite etape, la răspîndirea acestor rame de fier pe spații foarte întinse.

Ținînd seama de materialele descoperite pînă acum, ramele de fier ale hirlețelor pot fi împărțite în două tipuri fundamentale:

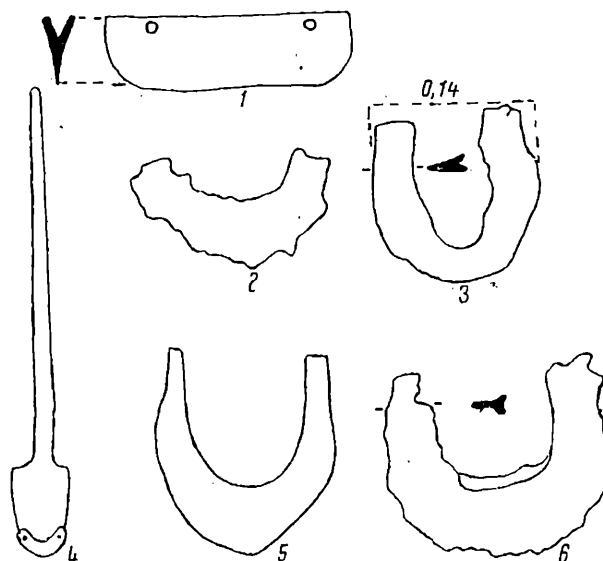

Fig. 1 — Rame de hirleț: Staraiia Ladoga după V. P. Levașeva (1); Poienești-Vaslui, după R. Vulpe (2); Garvăn-Dinogetia, după I. Barnea (3); Aiud, după C. S. Niculăescu-Ploșor (4); Capidava după Gr. Florescu, R. Florescu și G. Diaconu (5); Suceava (6).

¹³ Discuția la L. Dukov, *Земледелието и земеделските железни оръдия в Българските земи през античността*, în *Известия на етнографския институт и музеи*, tom. VIII, 1965, p. 167.

¹⁴ P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 22 și fig. 15, 16.

¹⁵ Inv. Vd. M.I. 220.

¹⁶ J. Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, Praha, 1956, fig. CXXI/4.

I. Rame care protejează numai vârful părților lucrătoare ale uneltelor de lemn, prinse de acestea cu cuie, pentru care se făceau găuri direct în pereții lor;

II. Rame care protejează atât vîrfurile, cît și laturile părților lucrătoare de lemn ale uneltelor. Ele se fixau de acestea fie cu ajutorul unor cuie ce pătrundeau oblic prin găuri făcute direct în jghiaburile din pereții lor laterali, fie, uneori, prin urechiușe speciale situate la capetele acestora.

I. Materialul informativ de care dispunem pentru studierea primului tip de rame este extrem de sărac și nu se referă direct la Moldova și Țara Românească. În stadiul actual al cercetărilor, ramele aparținînd acestui tip pot fi împărțite în două variante:

1. Rame de formă dreptunghiulară, cu două dintre colțuri ușor rotunjite, cu jghiaburi de fixare și găuri pentru cuie. Acestei variante îi aparține un exemplar, datînd din perioada feudalismului timpuriu, descoperit la Staraia Ladoga, în U.R.S.S. (fig. 1/1)¹⁷.

2. Rame în formă de semilună, cu jghiaburi și găuri de fixare. În această variantă se încadrează o piesă atașată unui hîrleț care a făcut parte din materialele etnografice ale muzeului fostului Colegiu din Aiud (fig. 1/4)¹⁸. Apariția ramelor cu asemenea caracteristici se explică, probabil, prin tendința de a se economisi materialul fieros.

Nu este exclus ca piese similare aceloră amintite mai sus să apară, cu ocazia viitoarelor cercetări arheologice, și pe teritoriul Moldovei și Țării Românești.

II. Celui de-al doilea tip îi aparțin un mare număr de exemplare descoperite atît pe teritoriul țării noastre, cît și peste hotare.

Dacă datarea propusă este exactă, rama de hîrleț descoperită la Poienеști (Vaslui), încadrată în secolul al III-lea e.n. (fig. 1/2)¹⁹ este, pînă acum, cel mai vechi exemplar cunoscut pe teritoriul țării noastre. De la această piesă nu s-au păstrat însă părțile laterale. Exteriorul părții păstrate se înscrie, cu aproximație, într-un semicerc. Dat fiind gradul avansat de uzură, este greu de încercat o încadrare tipologică mai exactă a acestei piese și, de asemenea, nu se pot aduce precizări în legătură cu modul cum se fixa de partea de lemn a hîrlețului.

În stadiul actual al cercetărilor pot fi, totuși, precizate mai multe variante aparținînd celui de-al doilea tip de rame.

1. În prima variantă includem ramele în formă de U, cu vîrfurile mai mult sau mai puțin alungite și cu capetele părților laterale ușor retrase, în raport cu lățimea maximă a lor. O asemenea ramă de hîrleț, datînd din secolele X—XI, a fost descoperită cu ocazia cercetărilor arheologice făcute la Capidava (fig. 1/5)²⁰. Rame cu caracteristici similare, datînd aproximativ din aceeași vreme, s-au descoperit în Bulgaria, la Preslav²¹, și pe teritoriul Cehoslovaciei, cu ocazia săpăturilor arheologice făcute în horodiștea Stradonic (Beroun)²².

¹⁷ V. P. Levașeva, *Сельское хозяйство*, în *Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.*, Moscova, 1956, p. 50 și fig. 13/3.

¹⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, fig. 1/2.

¹⁹ R. Vulpe, *Săpăturile de la Poienеști din 1949*, în *Materiale*, I, p. 305 și fig. 91/3. Un exemplar, bine păstrat, datînd din secolele II—IV, descoperit la Obreja, în Transilvania, a fost publicat după ce articolul nostru a fost trimis la tipar. D. Protase, *Așezarea și cimitirul*

daco-roman de la Obreja (Transilvania), în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 140 și fig. 8/7.

²⁰ Gr. Florescu, R. Florescu și G. Diaconu, *Capidava* București, 1958, p. 233 și fig. 117/2.

²¹ I. Ciangova, *Средновековни оръдия на труда в България*, în *Izvestia-Institut*, XXV, p. 26—27 și pl. V.

²² E. Šimek, *Velká Germania Klaudia Ptolemaia*, Brno, 1953, fig. 184.

Ținând seama de materialele publicate se poate, deocamdată, admite că această variantă de ramă de hîrleț se înscrie într-o arie geografică destul de mare, dar, foarte probabil, nu depășește, din punct de vedere cronologic, secolul al XIII-lea.

Faptul că spațiul rezervat pentru partea lucrătoare de lemn a hîrlețului este destul de îngust constituie una din calitățile uneltei, întrucît se facilitează, într-o oarecare măsură, pătrunderea ei în pămînt.

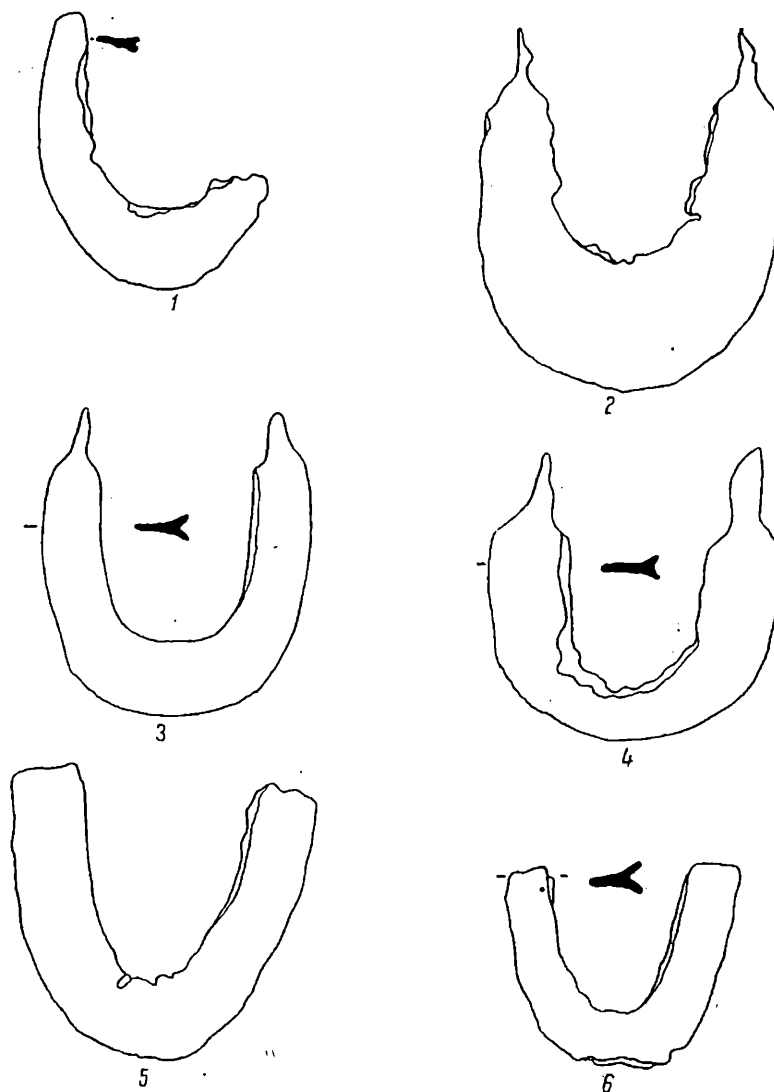

Fig. 2. — Rame de hîrleț; Vaslui (1); Suceava (2); Mănăstirea Probota (3—4); Suceava, după *Istoria României*, II, București, 1962 (5); Suceava (6).

2. În cea de-a doua variantă încadrăm ramele de hîrleț în formă de U, cu vârful în semicerc și cu părțile laterale paralele, aflate în prelungirea acestuia.

Un asemenea exemplar, cu găuri pentru cuie în pereții jghiabului de fixare, descoperit împreună cu altele două în așezarea feudală timpurie de la Garvăn-

Dinogetia, a fost publicat de cercetătorii noștri ²³. Vîrful lamei se înscrie destul de bine într-un semicerc, iar părțile laterale se ridică de pe marginile acestuia drept în sus (fig. 1/3). Spațiul dintre marginile interioare ale pereților laterali este relativ îngust.

Un exemplar fragmentar, cu jghiabul foarte îngust și fără găuri pentru cuie, aparținînd acestei variante, s-a descoperit la Vaslui. Pe baza datelor stratigrafice, el a fost atribuit secolului al XV-lea (fig. 2/1) ²⁴.

Un altul, foarte uzat, a cărui proveniență nu este sigură, dar cu trăsături similare celor precedente, se află în colecțiile Muzeului județean Suceava (fig. 1/6) ²⁵. Piese similare se găsesc în colecțiile muzeelor de istorie și etnografie din Transilvania ²⁶.

Rame de hîrleț caracteristice acestei variante au fost descoperite, de asemenea, pe teritoriul Bulgariei ²⁷, Ungariei ²⁸, Cehoslovaciei ²⁹ și U.R.S.S. ³⁰.

După cum s-a putut ușor observa, piese cu asemenea caracteristici s-au utilizat vreme mult mai îndelungată decît exemplarele din prima variantă a celui de-al doilea tip. Ramele se fixau, în mod obișnuit, cu ajutorul unor cuie. Lipsa găurilor pentru cuie la rama descoperită la Vaslui arată că s-au utilizat și alte soluții pentru a se ajunge la o bună fixare a acestor dispozitive. Probabil că, în unele cazuri, atașarea lor etanșă pe partea lucrătoare a uneltei era considerată suficientă pentru a da stabilitate uneltei.

3. În cea de-a treia variantă includem ramele în formă de U prevăzute la cele două capete laterale cu urechiușe, prin care treceau cuiele care le fixau pe partea lucrătoare, de lemn, a uneltei.

Ramele de hîrleț aparținînd acestei variante au apărut cel mai tîrziu în secolele XVII—XVIII. Un exemplar cu asemenea caracteristici, datînd din secolul al XVII-lea, se află în colecțiile Muzeului județean Suceava (fig. 2/2) ³¹. Două alte piese, descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice făcute la mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană, se află în colecțiile mănăstirii Probota (fig. 2/3 ; 2/4). Exemplare cu caracteristici similare apar și printre materialele etnografice aflate în muzeele noastre ³².

4. În cea de-a patra variantă înscrîm ramele de hîrleț în formă de V, cu vîrful oval, uneori însă, poate și din cauza uzurii, relativ drept, cu marginile rotunjite.

²³ I. Barnea, *Meșteșugurile în așezarea feudală de la Garvăn (sec. X—XII)*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 102 și fig. 1; Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, Eugen Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967, fig. 36/4.

²⁴ Muzeul de istorie a Moldovei, Inventar nr. IV—2907. Piesa ne-a fost pusă la dispoziție, pentru a putea fi studiată și publicată, de dr. Al. Andronic, lector la Institutul pedagogic din Bacău, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

²⁵ Rama de hîrleț ne-a fost pusă la dispoziție, pentru a fi studiată și publicată, de Gr. Foit, directorul Muzeului județean Suceava, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

²⁶ R. Vuia, *Muzeul etnografic al Ardealului*, București, 1928, pl. VI.

²⁷ St. Stancev, *Раконки и новооткрытые материалы о Палеке*, în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, p. 204 și fig. 20/2.

²⁸ E. Vána, *Mad'afi i slované ve světle archeologických nálezi X—XII století*, în *Slovenská archeologia*, an. II,

1954, pl. VII/27 (descoperirea de la Kecskemét); Kralovský Alan, Kara Arpád, *Korimezőgazdasági eszközök a középkor — Duna — Medencéből*, în *A Magyar mezőgazdasági Múzeum Közleményei*, 1962, p. 117—118, fig. 4/4.

²⁹ I. Eisner, *Slovensko v dobe kultúry hradištnej*, în *Slovenské Dejiny*, I, 1947, pl. XLVI/25.

³⁰ V. K. Gonciarov, *Паукообразное городище*, Kiev, 1950, p. 69—70 și pl. VI/11; M. K. Karger, *Древний Киев*, Moscova—Leningrad, 1958, fig. 139; V. I. Dovjenok, *Землеробство Древньої Русі*, Kiev, 1961, p. 42 și pl. 16/8, 17/6.

³¹ Șt. Olteanu, *Meșteșugurile în Moldova în secolul al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III, 1959, pl. I/3.

³² *Istoria României*, III, București, 1964, p. 1007, fig. 162. Piese similare se găsesc în colecțiile Muzeului etnografic din Iași, în colecțiile Muzeului județean Suceava etc. Rame cu asemenea caracteristici se găsesc și în Transilvania, în colecțiile Muzeului de istorie din Cluj.

1

2

3

4

Fig. 3. — Hîrlețe în pictură medievală moldovenească: Sucevița (1); Sf. Dumitru-Suceava (2-3); Humor (4).

În stadiul actual al cercetărilor din Muntenia și Moldova, nu cunoaștem decât două rame de hîrleț, care, prin trăsăturile lor caracteristice, impun încadrarea în această variantă. Ambele piese s-au descoperit cu ocazia cercetărilor arheologice făcute la Suceava. Primul exemplar, bine conservat, datează din secolele XIV-XV (fig. 2/5)³³. Cel de-al doilea exemplar, deteriorat serios la vîrf, probabil în urma unei explozii³⁴, cu laturile dispuse în formă de V și jghiabul larg,

Fig. 4. — Hîrlețe în pictură medievală moldovenească: Vatra Moldoviței.

cu urme de găuri pentru fixat în cuie pe marginea laterală a acestuia, a fost descoperit în Cetatea Sucevei (fig. 2/6)³⁵. Rame aparținînd acestei variante s-au folosit pe scară largă și în Transilvania. În unele cazuri ele s-au menținut vreme foarte îndelungată și au intrat în colecțiile muzeelor etnografice³⁶.

Piese similare s-au descoperit și peste granițele României, mai ales pe teritoriul Bulgariei³⁷, dar și în Ungaria³⁸, Germania³⁹, Cehoslovacia⁴⁰ și U.R.S.S.⁴¹.

La exemplarele incluse de noi în această variantă nu lipseau niciodată găurile pentru cuie din

peretii jghiaburilor. Dată fiind forma în V a ramelor, tendința spre desprindere a acestora de partea de lemn a uneltelor nu putea fi anihilată decât prin utilizarea cuielor de fixare.

Preferința pentru o formă ovală a tăișului, ce se observă la majoritatea exemplarelor aparținînd acestei variante de ramă, a fost generată, fără îndoială, de necesitatea de a se micșora efortul cerut pentru împlîntarea hîrlețelor în pămînt. Această îmbunătățire adusă calităților uneltei contribuie, într-o oarecare măsură, la ușurarea muncii omului. Este probabil că în felul acesta se explică folosirea îndelungată a acestei variante de ramă și larga ei răspîndire în spațiu.

În linii generale, hîrlețele cu rama de fier, caracteristice celui de-al doilea tip, în diferitele lui variante (al căror număr va crește o dată cu noile descoperiri arheologice), sînt cunoscute nu numai pe baza datelor arheologice, ci, într-o destul de largă măsură, și pe baza materialului iconografic. O asemenea unealtă

³³ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 286.

³⁴ Bastionul în care a fost găsită această ramă de hîrleț a fost distrus prin explozie în timpul lui Dumitrașcu Vodă Cantacuzino. Se consideră că rama găsită aici a fost deteriorată cu această ocazie. (Informație — Al. Andronic).

³⁵ M. Petrescu-Dîmbovița și Al. Andronic, *Muzeul de istorie a Moldovei*, București, 1966; *Istoria României*, II, București, 1962, p. 286.

³⁶ R. Vuia, *op. cit.*, pl. VI.

³⁷ L. Ognegova și S. Gheorghieva, *Разкопките на манастира под Вълчануна в Преслава през 1948-1949 г.* în *Izvestia-Institut*, XX, 1955, fig. 57/1; A. Milcev, *Произведения на раннославянската култура в Бълга-*

рия и на Плиска през последните двадесет години, în *Ар*, VI, 1964, 3, p. 26 și fig. 2; S. Gheorghieva, *Средновековното селище над развалините на античния град Абрутус*, în *Izvestia-Institut*, XXIV, p. 15-16; I. Ciangova, *op. cit.*, p. 26-27 și fig. 6/1; pl. V (6 exemplare nenumerate); L. Dukov, *op. cit.*, p. 166 și pl. V/1-4.

³⁸ D. Sabo, *Деревенские кузнецы в XV-XVI столетиях*, în *Folia arch.*, VI, 1954, p. 209 și fig. 1-3.

³⁹ *Mittelalterlicher Hausrat*, în *Germania-Erbe*, 1938, p. 204.

⁴⁰ J. Eisner, *op. cit.*, pl. XLVI/24.

⁴¹ V. P. Levașeva, *op. cit.*, fig. 13/1.

fusese înfățișată, în secolul al XIII-lea, pe o tapiserie franceză⁴². Ea apare apoi în unele lucrări germane medievale⁴³, iar în Europa răsăriteană avem o frumoasă reprezentare a unui hîrleț cu rama în formă de V pe ușa catedralei din Suzdal, în scena „Adam lucrînd pămîntul”⁴⁴. Destul de clar sînt reprezentate asemenea unelte, cu rame în forma literei V, într-o miniatură a *Letopiseșului de la Königsberg*⁴⁵. În unele miniaturi medievale, însă, ramele de hîrleț abia sînt schițate⁴⁶.

Pentru studiul acestei unelte există și la noi unele reprezentări, foarte interesante, în pictura religioasă din Moldova și Țara Românească, dar care nu au fost încă puse în valoare.

Se știe că zugravii bisericilor din Moldova și Țara Românească, cînd au împodobit pereții cu scene luate din *Evangheliile* sau din *Viețile sfinților*, s-au condus după manuale speciale de pictură cunoscute sub denumirea de *erminii*⁴⁷. La crearea acestor manuale de pictură, zugravii își aduceau ei înșiși contribuția, modificîndu-le și adăugîndu-le⁴⁸, erminiile căpătînd caracterul unor opere populare⁴⁹. Este de la sine înțeles că, plecînd de la această îndrumare, zugravii munteni și moldoveni „povesteau” *Evangheliile* și *Viețile sfinților*, introducînd uneori elemente noi, originale, pe înțelesul celor ce trebuiau să le „citească”. În felul acesta, în pictura bizantină din Moldova și Țara Românească⁵⁰, creație, în parte, a meșterilor locali⁵¹, a început să pulseze, tot mai puternic, un suflu înnoitor⁵². În acest context nu trebuie să surprindă apariția unor teme iconografice locale, cu caracter politic, sau luate direct din folclor⁵³, a unor elemente din arhitectura munteană și moldovenească, îmbrăcămîntea de epocă, îndeletniciri și, firește, unele unelte agricole care copiau pe cele existente în epoca și regiunea respectivă.

Printre uneltele agricole, hîrlețul este zugrăvit destul de frecvent. Această unealtă este bine înfățișată în pronaosul bisericii Sf. Dumitru din Suceava, ctitoria lui Petru Rareș, în scena „Îngroparea capului Sf. Ioan Botezătorul” (fig. 3/2 ; 5/2), în scena „Moartea Sf. Ioan Bogoslovul”, din pronaosul aceleiași biserici (fig. 3/3 ; 5/3), ca și în scena „Înmormîntarea lui Hristos” de la Vatra Moldoviței (fig. 4 ; 5/4). La Humor, unealta este zugrăvită în scena „Adam lucrînd pămîntul” (fig. 3/4 ; 5/5).

⁴² A. Parmentier, *Album historique*, publié sous la direction de M. Ernest Lavisse, tome premier, Le moyen âge, Paris, 1896, p. 157.

⁴³ *Mittelalterlicher Hausrat*, în *Germania-Erb*, 1938, p. 204.

⁴⁴ V. I. Dovjenok, *op. cit.*, p. 96 și fig. 49 ; W. Hensel, *op. cit.*, p. 67 și fig. 31.

⁴⁵ V. I. Dovjenok, *op. cit.*, p. 96, fig. 48.

⁴⁶ Z. Podwińska, *Technika uprawy roli w Polsce średniowiecznej*, Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962, fig. 178.

⁴⁷ V. Grecu, *Versiunile românești ale erminiilor de pictură bizantină*, 1924, p. 5 și urm. ; Șt. Meș, *Zugravii bisericilor române*, în *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorie*, secția pentru Transilvania, 1926—1928, Cluj, 1929, p. 19 și urm.

⁴⁸ V. Grecu, *op. cit.*, p. 16, 53 ; P. Henry, *Les églises de la Moldavie du nord des origines à la fin du XVIe siècle*, Paris, 1930, p. 236—237 ; T. Voinescu, *Les modèles traditionnels et l'observation de la réalité dans la peinture valaque du XVIIIe siècle ; le cahier des modèles de Radu*

le „Zugrav”, în *Revue roumaine d'histoire de l'art*, tome IV, 1967, p. 59, 64—65.

⁴⁹ V. Grecu, *op. cit.*, p. 16, 53.

⁵⁰ Șt. Meș, *op. cit.*, p. 25 și urm. ; N. Iorga și G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 62 ; I. D. Ștefănescu, *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovina et en Moldavie*, Paris, 1928, p. 80—82 ; idem, *Contributions à l'étude des peintures murales valaques*, Paris, 1938, p. 13 ; P. Henry, *op. cit.*, p. 30—31 ; T. Voinescu, *Arta în țările române în secolele XVII—XVIII*, în vol. *Scurtă istorie a artelor plastice în R.P.R.*, p. 248—260.

⁵¹ S. Ulea, *Gavril Uric, primul artist român cunoscut*, în *SCIA*, Seria Arta plastică, XI, 2, 1964, p. 244 și urm.

⁵² Idem, *Originea și semnificația ideologică a picturii exterioare moldovenești*, în *SCIA*, X, 1, 1963, p. 71—73.

⁵³ P. Henry, *Folklore et iconographie religieuse. Contribution à l'étude de la peinture moldave*, în *Mélanges*, 1927, Bibliothèque de l'Institut français des hautes études en Roumanie, Bucarest, 1928, p. 30 ; T. Voinescu, *op. cit.*, p. 253—258.

În toate cazurile amintite, sint redată, cu multă grijă, ramele de fier, asemănătoare într-un totul pieselor caracteristice celui de-al doilea tip, descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice.

La hîrlețele din scena „Moartea Sf. Ioan Botezătorul” capătul superior al cozii se termină, întocmai ca la o piesă similară înfățișată pe amintita tapiserie franceză din secolul al XIII-lea, cu un mîner scurt, transversal (fig. 3/3 ; 5/3). Apariția acestui mîner la unele hîrlețe din Moldova secolului al XVI-lea reflectă și ea, fără îndoială, strădania continuă a localnicilor de a-și perfecționa uneltele agricole.

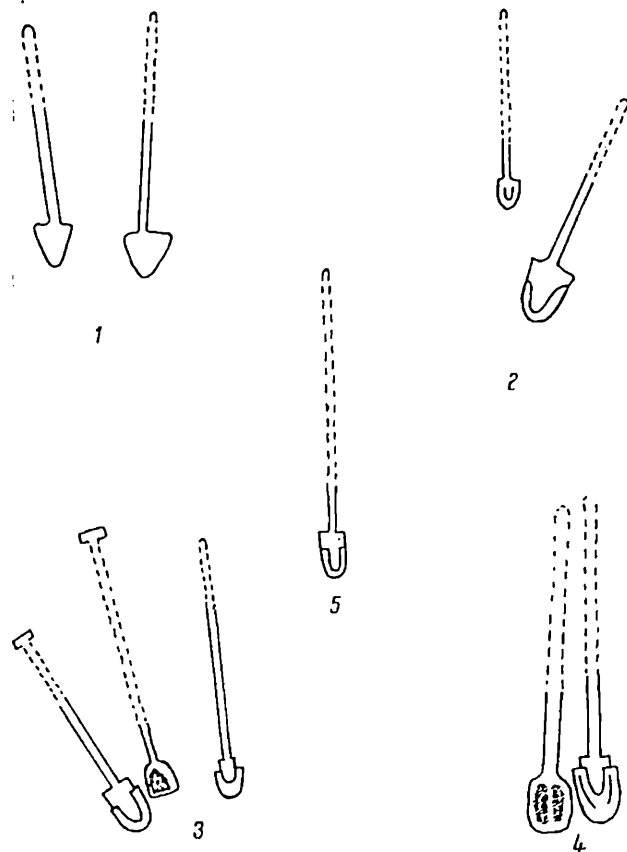

Fig. 5. — Hîrlețe după picturile medievale moldovenești: Sucevița (1); Sf. Dumitru-Suceava (2-3); Vatra Moldoviței (4); Humor (5).

de formă aproape triunghiulară, a apărut cu ocazia cercetărilor arheologice făcute la Sucidava ⁵⁷. Materiale apropiate ca formă de cele de la Moșneni și Sucidava s-au descoperit de asemenea pe teritoriul Bulgariei, Iugoslaviei, Ungariei, Cehoslovaciei, în sudul Germaniei etc. ⁵⁸.

Unii cercetători au admis că este vorba de lame metalice provenind de la hîrlețe. S-a observat însă că asemenea piese se foloseau ca *brăzdare* la uneltele

C. Hîrlețul cu lama de fier pune probleme deosebit de dificile în legătură cu apariția și evoluția lui. S-a admis totuși, cu prea multă ușurință, că în unele picturi romane sînt înfățișate și hîrlețe cu lame de fier ⁵⁴. Dacă romanii ar fi folosit asemenea hîrlețe, atunci, probabil, ele ar fi fost menționate de scriitorii antici.

Aceștia însă nu amintesc în lucrările lor de *pala ferrea*, ci numai de *pala lignea* ⁵⁵. Rămîn însă în discuție materialele arheologice care pot fi puse în legătură cu aceste unelte. Cu ocazia cercetărilor arheologice făcute într-o *villa romana* de la Moșneni, lângă Mangalia, datînd din secolele II—III e.n., s-a descoperit și o piesă din fier foarte asemănătoare cu lamele de fier ale hîrlețelor actuale ⁵⁶. Un exemplar,

⁵⁴ P. S. Aurelian, *op. cit.*, p. 22 și fig. 15, 16.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁶ *Istoria României*, I, București, 1960, p. 510—511 și fig. 112.

⁵⁷ D. Tudor, *Sucidava*, III, în *Dacia*, XI—XII, 1945—1947, fig. 33; *idem*, *Sucidava. Une cité daco-romaine et*

byzantine en Dacie, Bruxelles—Berchem, 1965, p. 98 și fig. 25.

⁵⁸ L. Dukov, *op. cit.*, p. 168; E. B. Thomas, *Römischen villen in Pannonien*, Budapest, 1961, p. 148—149 și fig. 70/2 a—b; dr. H. Reinhardt, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, Dritter Band, Berlin, f.a., fig. 254/5—6.

de arat⁵⁹. Trebuie să adăugăm că brăzdarul de la unealta de arat înfățișată în ciclul „Genezei” din biserica de la Dačani⁶⁰ are o formă foarte asemănătoare cu a piesei descoperită la Sucidava. În aceste condiții se mențin foarte serioase îndoieli cu privire la posibilitatea utilizării, în antichitate, a unor hîrlețe cu lama de fier pe teritoriul României.

În stadiul actual al cercetărilor, trebuie deci să admitem ca puțin probabilă folosirea hîrlețelor cu lama de fier pe teritoriul României înainte de epoca modernă.

Ținînd seama de materialele informative cunoscute, se poate reține faptul că locuitorii Moldovei și Țării Românești au folosit, vreme îndelungată, o gamă destul de bogată de hîrlețe. Alături de unelte de acest fel, făcute în întregime din lemn, s-au folosit, pe o scară din ce în ce mai largă, hîrlețe cu rame de fier.

Din examinarea atentă a acestora rezultă că meșterii fierari, în majoritatea cazurilor desigur localnici, nu s-au mulțumit să repete mereu aceleași tipare de rame, ci au căutat să facă asemenea dispozitive cu particularități din ce în ce mai bune. În general, s-a tins spre realizarea unor rame care să asigure o tot mai bună fixare de partea de lemn a uneltelor. Apariția ramelor cu găuri de fixare pe marginea jghiaburilor și în special a acelor cu urechiușe, care se perpetuează pînă în epoca modernă, reflectă deosebit de clar asemenea tendințe. De asemenea, este clar că meșterii fierari s-au străduit să aducă unele îmbunătățiri ramelor de fier pentru a asigura o mai ușoară pătrundere a lor în pămînt. Forma ovală alungită a vîrfurilor unor exemplare, ca și, mai ales, variantele în V analizate de noi sînt, desigur, rezultatul unor îndelungi căutări.

Se poate deci conchide că unealta pe care o studiem a fost supusă, în decursul secolelor, unui proces de transformări continue, în direcția perfecționării ei. Subliniind acest fapt important, nu trebuie să ignorăm o particularitate comună tuturor hîrlețelor cu rama de fier: deschiderea relativ mare a jghiaburilor și implicit îngroșarea părții lucrătoare, de lemn, a acestor unelte.

În aceste condiții este ușor de observat că era nevoie de foarte multă cheltuială de energie din partea celor care utilizau asemenea unelte. Înlocuirea pe scară largă a hîrlețelor cu rame de fier prin cele cu lame de fier va marca un pas foarte important pe drumul perfecționării uneltelor agricole și va contribui, într-o mai largă măsură, la ușurarea muncii omului. Această schimbare s-a produs, însă, destul de tîrziu, în epoca modernă.

V. NEAMȚU

⁵⁹A. G. Haudricourt, Mariel Jean Brunhes-Delamarre, *L'homme et la charrue à travers le monde*, Paris, 2-^e édition, p. 39, 81—82; L. Dukov, *op. cit.*, p. 167—168; *RE*, XXXVIII, Stuttgart, 1938, s.v.

⁶⁰V. Pelkovič, *Die „Genesis“ in der Kirche zu Dačani*, in *Izvestia-Institut*, X, 1936, fig. 13.

L'ORIGINE ET L'ÉVOLUTION DE LA PIOCHE EN MOLDAVIE ET EN VALACHIE

R É S U M É

Au cours des dernières décennies les chercheurs roumains ont accordé une attention spéciale aux problèmes concernant le développement de l'agriculture, un des secteurs les plus importants de l'économie de la population autochtone. Pour une juste compréhension des progrès enregistrés dans l'agriculture, il est nécessaire d'analyser, en s'étayant d'une ample documentation, l'origine et l'évolution des principaux outils agricoles.

L'auteur essaye, en se basant sur les matériaux dont il dispose actuellement, d'éclaircir le problème de l'origine des pioches, de les classer d'après leurs particularités, en groupes, types et variantes, et de suivre leur évolution sur le territoire de la Moldavie et de la Valachie.

L'outil qu'il étudie est connu en roumain sous le nom de *hîrleț*, nom d'origine slave, et, surtout en Valachie, sous celui de *cazma*, d'origine turque.

Il admet qu'à l'origine de la pioche se trouve le bâton à fouiller des racines comestibles, d'une large utilisation dès la période de la commune primitive.

Les pioches peuvent être divisées en trois groupes :

A. Pioches en bois

B. Pioches en bois avec des cadres en fer

C. Pioches avec des lames en fer.

A. *La pioche en bois* est connue dès la période de la commune primitive. Un exemplaire, datant de l'époque néolithique, a été découvert à Rude (Schleswig). Dans l'état actuel des recherches, pour l'étape historique à laquelle nous nous rapportons, nous ne disposons que de preuves indirectes concernant l'utilisation de ces outils sur le territoire de la Moldavie et de la Valachie.

La pioche en bois a été utilisée aussi au Moyen Age. Un exemplaire, datant des XIe — XIIe siècles, a été découvert dans l'établissement slave de Behrem-Lübchin. D'autres outils semblables ont été peints sur divers calendriers datant du Moyen Age. C'est dans la même groupe d'outils que pourraient, éventuellement, être encadrés deux exemplaires peints, vers la fin du XVIe siècle, sur les murs de l'église du monastère de Sucevița, en Moldavie (fig. 3/1 ; 5/1), et aussi les pioches peintes sur les murs de l'exonartex des églises de Polovraci et de Cozia en Valachie.

B. Les pioches en bois étaient soumises à une rapide usure et leur emploi nécessitait une appréciable dépense d'énergie humaine. C'est pourquoi il a fallu les perfectionner, en ajoutant un cadre en fer pour les protéger.

Les cadres métalliques de la pioche peuvent être divisés en deux types fondamentaux :

I. Cadres qui protègent les pointes des parties actives des outils en bois.

II. Cadres qui protègent tant les pointes que les parties latérales des parties actives, en bois, des outils. Ces cadres étaient fixés par des clous.

I. Les sources documentaires dont nous disposons pour l'étude du premier type de cadres sont, en général, encore extrêmement pauvres et ne se rapportent ni à la Moldavie ni à la Valachie.

Ces cadres peuvent être divisés en deux variantes :

1. Cadres à forme rectangulaire, ayant deux angles arrondis, des rigoles et des trous qui devaient servir à fixer les clous. Un exemplaire avec ces caractéristiques, datant du haut Moyen Age, a été découvert à Staraia Ladoga en URSS (fig. 1/1).

2. Cadres en forme de demi-lune, ayant des rigoles et des trous pour les clous. Un exemplaire caractéristique pour cette variante était conservé dans les collections ethnographiques du Musée de l'ancien collège d'Aiud (fig. 1/4).

Nous n'excluons pas la possibilité de découvrir, au cours de recherches archéologiques, de tels cadres en Moldavie et en Valachie.

II. Le deuxième type de cadre est représenté par un assez grand nombre d'exemplaires découverts au cours des recherches archéologiques effectuées sur le territoire de la Roumanie.

La plus ancienne pièce, fragmentaire, découverte en Moldavie, date du IIIe siècle de n.è. Elle a été trouvée à Vaslui (fig. 1/2).

Dans l'état actuel des recherches, les cadres découverts chez nous, et qui présentent les caractéristiques du deuxième type, peuvent être divisés en deux variantes :

1. Cadres en forme de U, avec des pointes plus ou moins allongées, ayant les extrémités des parties latérales légèrement retirées par rapport à leur largeur maximale. Un tel exemplaire, datant des Xe — XIe siècles, a été découvert à l'occasion des fouilles archéologiques de Capidava (fig. 1/5). Il présente des analogies avec des exemplaires découverts à Preslav (Bulgarie) et à Stradonic (Tchécoslovaquie).

2. Cadres en forme de U, avec la pointe en demi-cercle, ayant les parties latérales parallèles, dans le prolongement de celle-ci. De tels exemplaires ont été découverts à Garvăn-Dinogetia (fig. 1/3), à Vaslui (fig. 2/1), à Suceava (fig. 1/6) et au-delà des frontières de la Roumanie, en Bulgarie, en Hongrie, en Tchécoslovaquie et en Union Soviétique.

3. Cadres en forme de U, pourvus aux deux bords latéraux de dispositifs par lesquels, à l'aide de clous, on les fixait à la partie en bois de l'outil.

Dans les collections de Musée de Suceava on trouve un exemplaire ayant de telles caractéristiques, datant du XVIIe siècle (fig. 2/2). Deux autres exemplaires semblables, datant des XVIIe—XVIIIe siècles, ont été découverts au cours de fouilles archéologiques à Saint-Nicolas de Poiana (fig. 2/3 ; 2/4).

4. Cadres en forme de V, à la pointe ovale, mais parfois, peut-être à cause de l'usure, relativement droite, aux rebords arrondis. Une telle pièce, datant des XIVe—XVe siècles, a été découverte à Suceava (fig. 2/5). Un autre cadre, datant du XVIIe siècle, a été découvert dans le château fort de Suceava (fig. 2/6). Au-delà des frontières de la Roumanie on a découvert des pièces semblables en Bulgarie, en Hongrie, en Allemagne, en Tchécoslovaquie et en Union Soviétique.

Les cadres de pioche du deuxième type, dans ses diverses variantes, apparaissent aussi dans l'iconographie du Moyen Age. Des pioches ayant de tels cadres ont été peintes à l'intérieur de l'église de Vatra Moldoviței (fig. 3/2 ; 5/2 ; 3/3 ; 5/3), de l'église d'Arborea (fig. 5/4 ; 5/5). A Saint-Démètre (Suceava), les manches des pioches ont de courts mancherons transversaux (fig. 3/3 ; 5/3).

C. *La pioche pourvue d'une lame de fer.* Dans l'état actuel des recherches il est difficile de prouver que ce type d'outil a été utilisé en Moldavie et en Valachie avant l'âge moderne.

De l'examen des sources existantes, il résulte qu'on a utilisé au cours de l'époque antique en Valachie et en Moldavie des pioches en bois et aussi des pioches pourvues de cadres en fer. Ce n'est que plus tard, au Moyen-Age, que ces derniers outils ont eu une position dominante. Les forgerons, autochtones pour la plupart, qui ont exécuté ces cadres se sont efforcés d'en améliorer sans cesse les qualités. On peut aisément observer qu'on a poursuivi la réalisation d'outils résistants et, en même temps, on a essayé de faire des cadres qui puissent contribuer à l'amointrissement de l'effort physique du laboureur. Il est évident que les résultats de l'effort des forgerons de la Moldavie et de la Valachie, au Moyen Age, ne furent pas spectaculaires. L'apparition et surtout la diffusion de la pioche pourvue de lames en fer ont constitué un progrès notable, qui n'a été réalisé qu'à l'âge moderne.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Cadres de pioche : Staraia Lădoga, d'après V. P. Levaseva (1) ; Poienesti-Vaslui, d'après R. Vulpe (2) ; Garvăn-Dinogetia, d'après I. Barnea (3) ; Aiud, d'après C. S. Nicolăescu-Plopșor (4) ; Capidava, d'après Gr. Florescu, R. Florescu et Gh. Diaconu (5) ; Suceava (6).

Fig. 2. — Cadres de pioche : Vaslui (1) ; Suceava (2) ; Monastère de Probota (3—4) ; Suceava, d'après Istoria României. II, Bucarest, 1962 (5) ; Suceava (6).

Fig. 3. — Des pioches d'après la peinture médiévale moldave : Sucevița (1) ; Saint-Démètre (Suceava) (2—3) ; Humor (4).

Fig. 4. — Des pioches d'après la peinture médiévale moldave : Vatra Moldoviței.

Fig. 5. — Des pioches d'après les peintures médiévales moldaves : Sucevița (1) ; Saint-Démètre (Suceava) (2—3) ; Vatra Moldoviței (4) ; Humor (5).

DESCOPERIRILE ARHEOLOGICE DIN 1963 DE LA SIRET*

În vara anului 1963, în urma sesizării unor locuitori din orașul Siret, s-a efectuat o săpătură de salvare în punctul Horodiștea, unde fuseseră descoperite întâmplător materiale arheologice. Pe locul descoperirii, cunoscut mai de mult ca păstrînd vestigii arheologice¹ s-a cercetat, pînă la adîncimea de 3,80 m o groapă cu planul rectangular și colțurile rotunjite, fără să se fi ajuns la solul viu. Prin săpăturile efectuate s-au scos la iveală obiecte de fier, fragmente ceramice din pastă roșie și mai ales cenușie și o monedă moldovenească de argint.

Necesitatea publicării acestor materiale, care în momentul de față se află la Muzeul de istorie a Moldovei, rezultă atît din importanța descoperirilor, fiind vorba în cazul de față de un complex închis datat cert cu ajutorul unei monede de la Alexandru cel Bun², cît și din obligația de a pune la îndemîna cercetătorilor un material de un deosebit interes pentru istoria orașelor medievale din Moldova.

În cele ce urmează prezentăm descoperirile arheologice de la punctul Horodiștea printre care se remarcă atît obiectele de metal, cît și ceramica variată ca tehnică, forme și decor.

La săparea gropii au fost antrenate din stratul de depuneri arheologice și fragmente ceramice anterioare epocii feudale, căci numai așa se poate explica prezența, printre materialele feudale descoperite, a unor fragmente de vase din epoca fierului și a unui fragment de mînușă de amforă romană.

Dintre obiectele de fier aparținînd epocii feudale menționăm cîteva cuie corodate, o potcoavă de cal (fig. 3/2), o pereche de scări de șa (fig. 3/1, 3), precum și o sabie (fig. 1; fig. 2). Scările înalte de 14 cm, au grila ovală, îngustă și dreaptă de 12 cm. Brațele, în semicerc, mai mult ovoidale, sînt prevăzute la partea superioară cu o ureche pentru cureauă. În chip deosebit remarcăm sabia de fier de tipul „pentru două mîini” cu lungimea păstrată de 1,10 m, avînd lama de 0,80 m, cu două tăișuri, și jgheab median, ascuțită spre vîrf care lipsește. Garda este cruciformă deschisă, de secțiune pătrată. Cotorul lung se termină

* Cf. SCIV, XIV, 2, 1963, p. 460. Săpăturile de la Siret au fost efectuate de M. Nicorescu, cu a cărei bună-voință publicăm materialele descoperite, aducîndu-i și pe această cale, mulțumirile noastre cordiale.

¹ S. Reli, *Orașul Siret în vremuri de demult*, 1927, p. 20—24. La punctul Horodiștea sînt menționate cîteva descoperiri întâmplătoare încă din secolul trecut.

² Moneda a fost identificată de Eug. Neamțu, căreia îi aducem mulțumirile noastre.

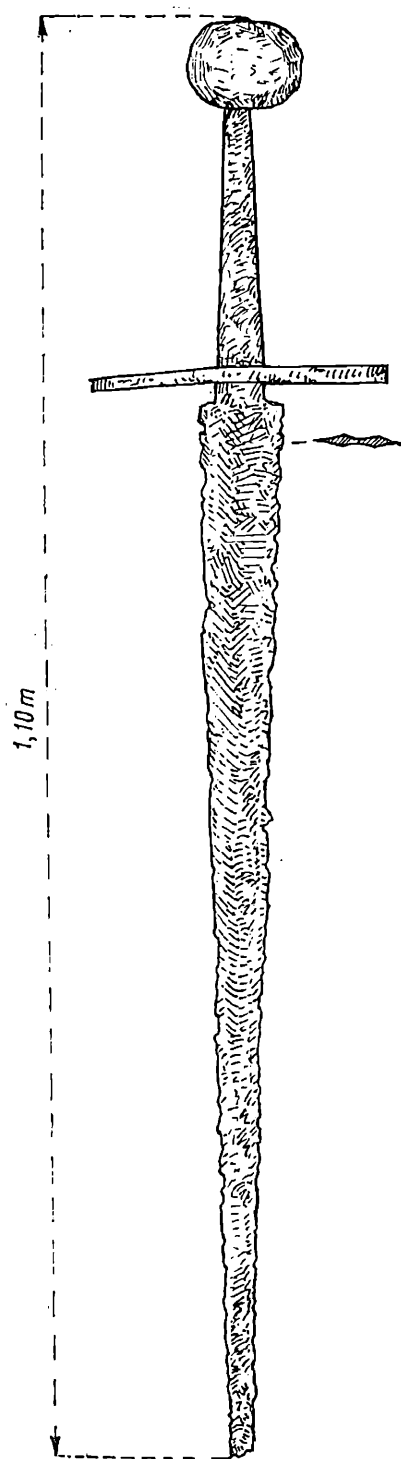

Fig. 1. — Sabie din secolele XIV—XV.

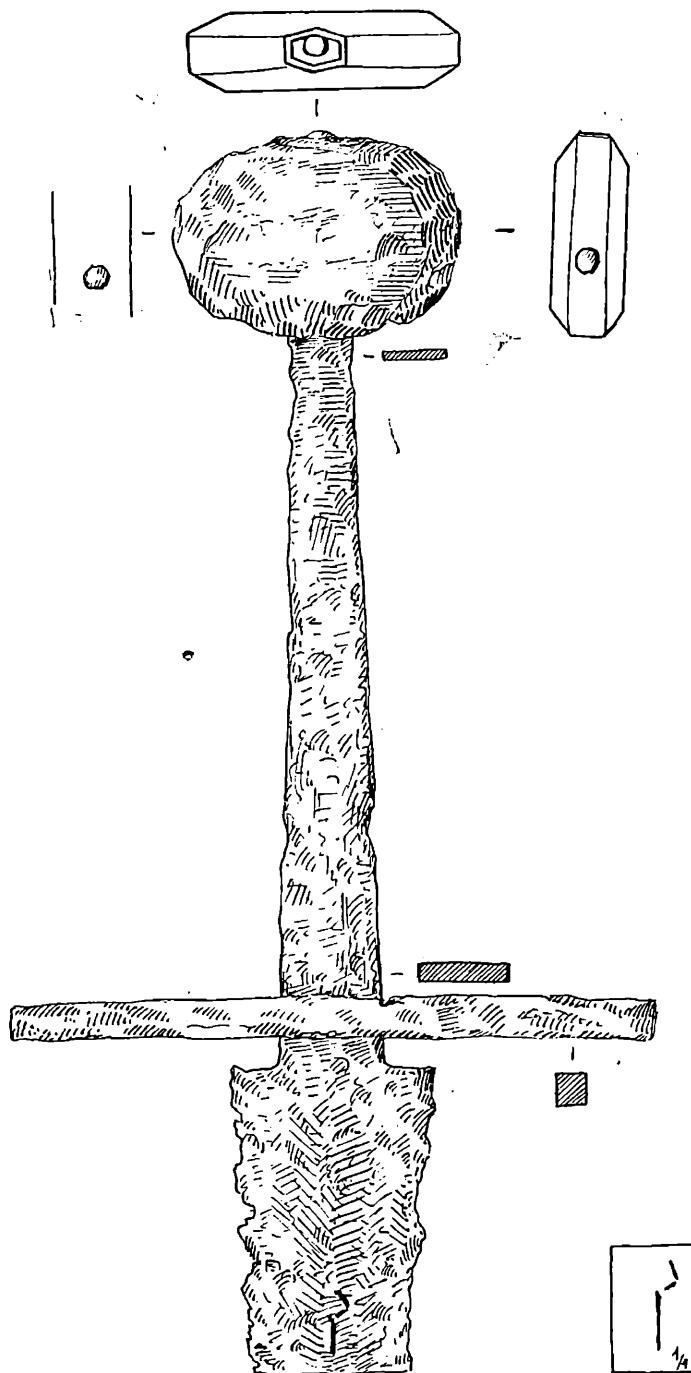

Fig. 2. — Sabie din secolele XIV—XV (detaliu, circa 1/2 din m. n.).

cu un buton în formă de disc aplatisat, cu două nituri de fier laterale. La capătul cotorului se află un nit aurit. Pe una din fețele lamei, la 10 cm sub gardă, se află un semn aurit, reprezentînd o siglă sau o marcă de meșter. Sabia descoperită la Siret, datînd din secolele XIV—XV, este de tip occidental³.

Cele mai multe obiecte descoperite la Siret fac parte din categoria ceramicii de uz casnic. Astfel, ceramica de uz casnic, deși fragmentară, este lucrată la roata rapidă și cuprinde următoarele forme: oale fără toartă, căni, cupe și pahare.

Fig. 3. — Obiecte de fier din secolele XIV—XV: 1, 3, scări de șa, 2, potcoavă (1 = circa 1/3; 2 și 3 = circa 1/2 din m.n.).

Din punct de vedere al tehnicii de prelucrare, ceramica descoperită la Siret se împarte în două categorii, ceramica lucrată la roata înceată și ceramica lucrată la roata cu turație rapidă.

Din prima categorie menționăm prezența cîtorva fragmente de vase din pastă grosieră (fig. 4/1—5, 13), care fiind în număr redus nu oferă posibilitatea unei clasificări. În schimb, cea mai numeroasă categorie este aceea a ceramicii lucrate la roata rapidă, remarcîndu-se în mod deosebit cantitatea mai mare a ceramicii de uz casnic.

Din punct de vedere al arderii ceramica de uz casnic se împarte în două categorii: A) Ceramica cenușie și B) Ceramica roșie.

A. CERAMICA CENUȘIE

Grupa a. Din categoria ceramicii cenușii cea mai numeroasă și mai frecventă grupă o formează ceramica lucrată la roata cu turație rapidă, dintr-o pastă relativ bună, cu pietricele foarte mici în compoziție. Arderea este neuniformă, vasele avînd pe ambele fețe o culoare cenușie închisă, miezul fiind cenușiu deschis. Această

³ Cristian M. Vlădescu, *Încercări asupra periodizării și tipologiei armelor albe medievale occidentale (secolele XV—XVIII)*, în *SMAMM*, I, 1968, p. 77—82; idem,

Contribuții la cunoașterea armamentului folosit de oștile române în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în *Revista muzeelor*, V, 1968, 3, p. 257—262.

specie ceramică, aspră la pipăit, caracterizându-se prin forme corect executate și ornament îngrijit cuprinde următoarele tipuri de vase :

Oala fără toartă. Această formă cuprinde două variante :

Varianta I este reprezentată printr-un vas de dimensiuni mijlocii cu buza îngroșată și cu o mică incizie orizontală la exterior căreia îi corespunde în interior o șanțuire pentru capac. Gîtul este mic și umărul ușor bombat, decorat cu linii orizontale incizate (fig. 5/3). Tot acestei variante îi aparțin și fragmentele de vase cu buza răsfrîntă și rotunjită la exterior și cu o șanțuire în interior mai mult sau mai puțin pronunțată, pentru capac (fig. 4/6, 7, 9, 11). Varianta a II-a este reprezentată de fragmentele unor buze ușor răsfrînte în afară, cu marginea teșită, sub care se află o șanțuire. Marginea buzelor este ornamentată cu incizii alveolare oblice (fig. 4/8, 10, 12). Semnalăm și unele fragmente provenind de la partea inferioară a unor vase de dimensiuni mari (fig. 5/8, 9, 10). Atrage atenția partea inferioară a unui vas care este decorat cu linii paralele incizate orizontal, prevăzut pe fund cu o șampilă în relief, reprezentînd o cruce cu vîrfurile brațelor barate, înscrisă în cerc (fig. 5/9, 10 ; 6/9).

Cana. Singurul exemplar descoperit din prima subgrupă ceramică, este partea superioară a unei căni de dimensiuni mari. Cana are buza dreaptă, iar la exterior prezintă o nervură orizontală astfel ca între marginea buzei și nervură să formeze o șanțuire. Din această nervură pornește o toartă lată cu o ușoară șanțuire pe mijloc. Gîtul vasului, cilindric și lărgit spre gură, este decorat cu două linii orizontale incizate (fig. 5/4). Amintim aici și un fragment de toartă de dimensiuni mici. Toarta trilobată în secțiune este decorată cu alveole, motivul fiind realizat cu roțița (fig. 5/1).

Cupa. Fragmentele provenind de la partea inferioară aparținînd acestei forme au piciorul mic și drept din care se dezvoltă corpul vasului. Piciorul este ornamentat cu motive realizate cu roțița, reprezentînd linii paralele, oblice sau motivul „brăduț” (fig. 5/2, 5 ; 6/6).

Decorul cel mai des întîlnit pe ceramica din grupa a constă din benzi de linii incizate orizontal, care împodobesc de obicei umărul și corpul vasului pînă la mijloc (fig. 5/3, 4 ; 6/8). Dintre motivele realizate cu roțița menționăm în primul rînd pe acela numit „brăduț”⁴. El se prezintă sub forma unei benzi, mai înguste sau mai late, ca unic ornament (în cazul nostru pe piciorul unei cupe) (fig. 6/6) și în asociere cu benzi de linii incizate pe umărul vasului (fig. 5/6 ; 6/1) sau pe corpul lui (fig. 6/4). Alt element ornamental realizat în aceeași tehnică este banda de linii verticale, paralele și oblice, care împodobește piciorul unor cupe (fig. 5/2, 5). Alveolele realizate prin șampilare sînt de diferite mărimi și se întîlnesc pe un fragment de vas (6/5), pe marginea unor buze (fig. 4/8, 10, 12), și pe fragmentul de toartă mai sus-menționat (fig. 5/1).

Grupa b. Cea de-a doua grupă din categoria ceramicii cenușii cuprinde fragmente de vase lucrate din pastă fină cu nisip foarte fin în compoziția densă și

⁴ Pentru amănunte privind decorul „brăduț”, vezi M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 146—148.

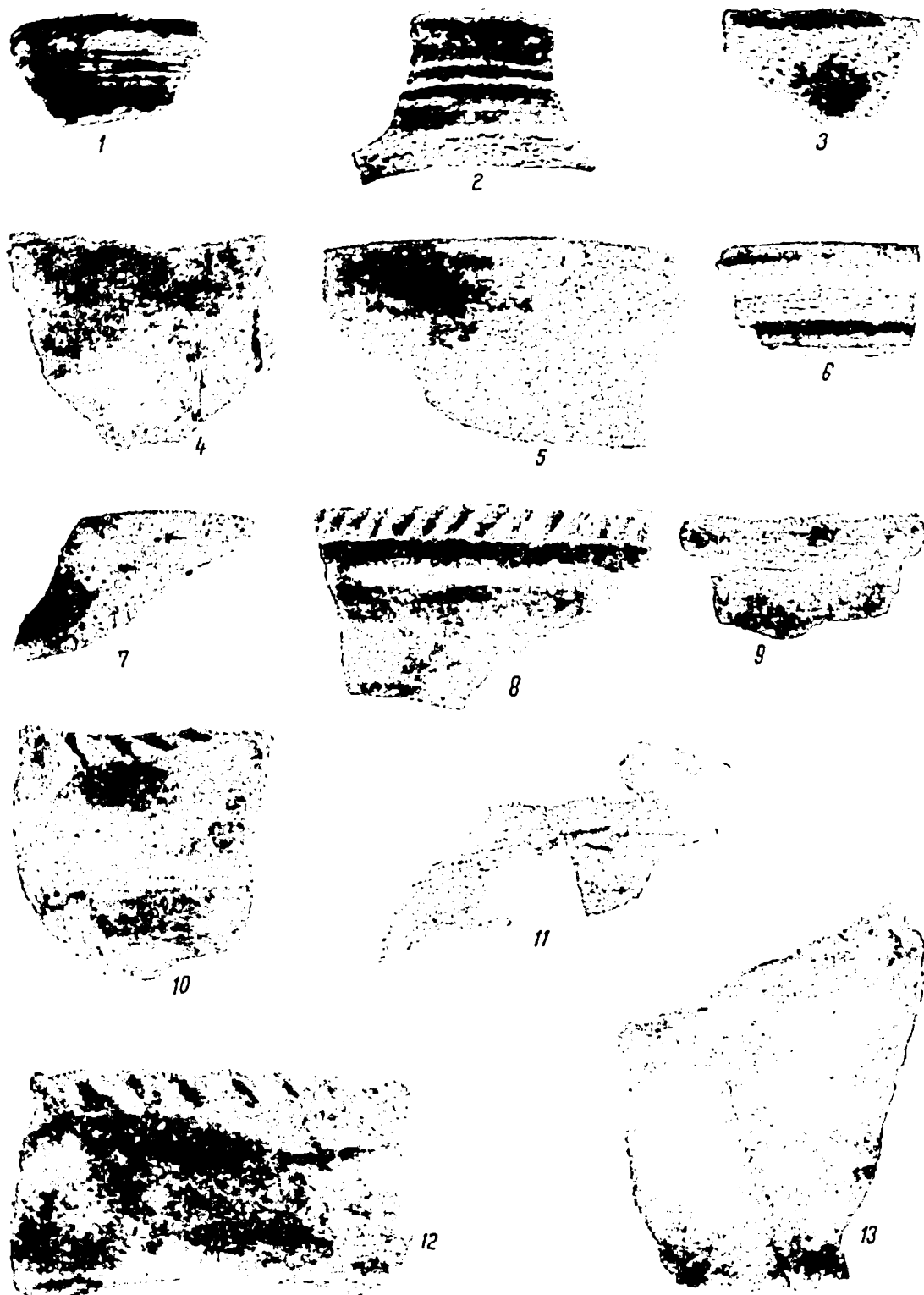

Fig. 1. — Ceramică roșie lucrată la roata încetă (1–5, 13) și ceramică cenușie lucrată la roata rapidă (6–12) (1, 4–5 și 13 = circa 1 2; 2, 7 și 9 = circa 2 3; 3, 6 = circa 1 1; 8 = 1 1; 10, 12 = 2 1; 11 = circa 2 5 din m.n.).

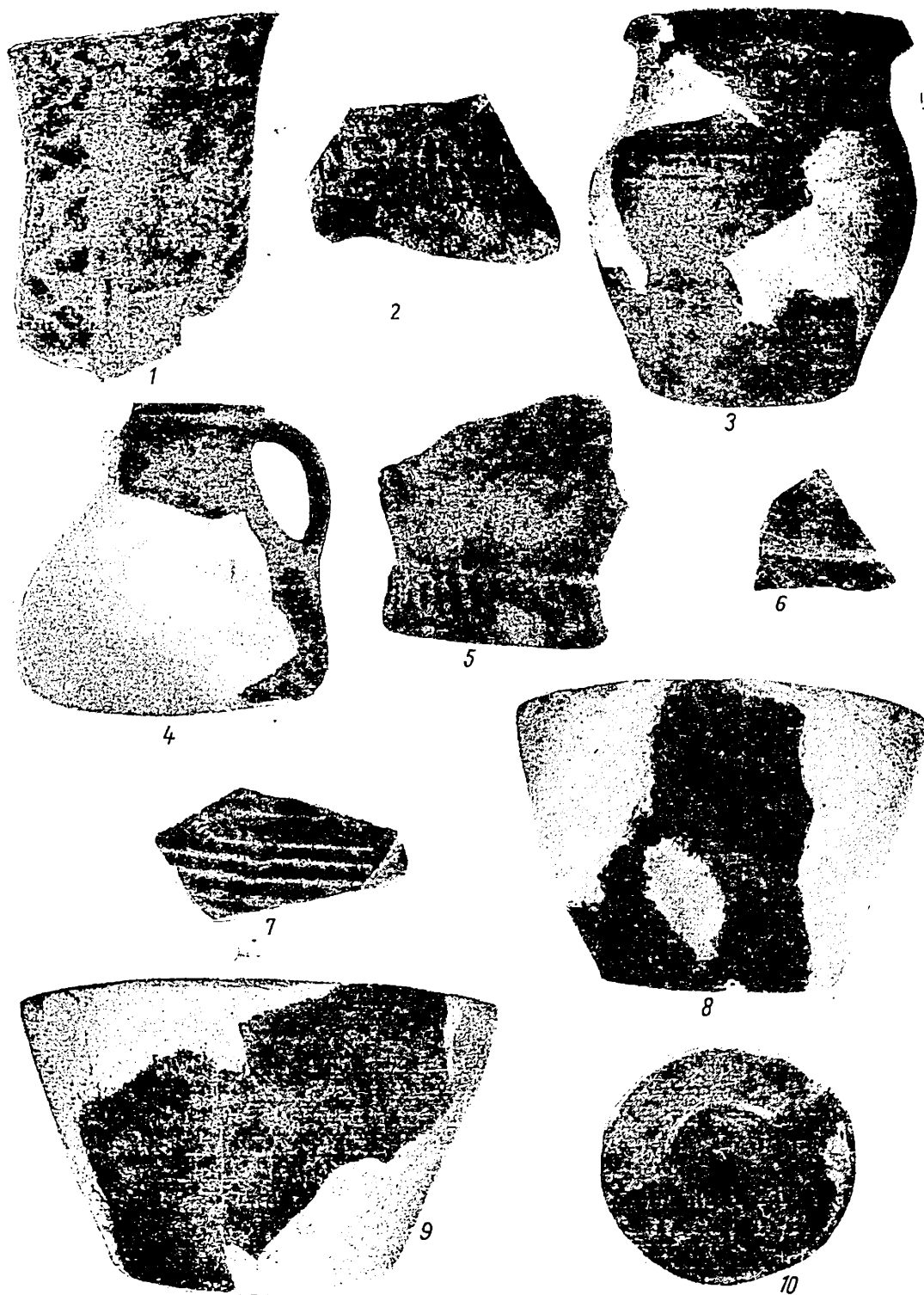

Fig. 5. — Ceramică cenușie lucrată la roata cu turație rapidă (1 = $2/1$; 2 = $1/1$; 3,9–10 = circa $1/3$; 4,8 = $1/2$; 5–7 = $2/3$ din m.n.).

bine frământată, astfel că pereții sînt subțiri și moi la pipăit. Această ceramică, arsă la negru sau cenușiu închis prezintă la exterior uneori o angobă și luciu metalic. În spărtură miezul prezintă o nuanță mai deschisă. Formele vaselor sînt corect realizate, cu profile sigure, iar ornamentul este executat cu mai multă finețe. În cadrul grupei b distingem următoarele forme :

Cana. Forma cea mai des întîlnită este cana de dimensiuni mijlocii. Astfel, cana, a cărei parte superioară lipsește, are umărul bombat, corpul vasului subțindu-se la partea inferioară, cu fundul puțin evazat și profilat cu precizie, dînd oarecare suplețe acestei forme. Pe umărul vasului se observă începutul unei torți late. Vasul este decorat cu linii orizontale ușor incizate, dispuse în două registre, pe umăr și pe mijloc (fig. 7/11).

O importanță deosebită prezintă un fragment provenind din partea superioară a unei căni cu toartă (fig. 7/1). Buza este subțire, înaltă, cu marginea rotunjită, iar în interior și în exterior prezintă cîte o șanțuire. Toarta lată este prevăzută cu două caneluri înguste, longitudinale. Pe umărul vasului se află un ornament încadrat între două rînduri de linii oblice, reprezentînd o pasăre cu aripile deschise, avînd în dreptul ciocului un cerc divizat în patru de o cruce, iar deasupra o altă cruce cu brațele egale terminate în triunghi. Întregul ornament are ca fundal un decor complex reprezentînd o plasă (fig. 8). Acest ornament a fost realizat cu ruloul⁵.

De asemenea, remarcăm cîteva fragmente provenind din partea superioară a unor căni, decorate pe partea cea mai îngustă a gîtului sau pe umăr cu linii incizate, dispuse orizontal și paralele între ele (fig. 7/3—5,7), sau cu motive „brăduț” prevăzute pe umăr (fig. 7/2) sau pe corpul vasului (fig. 7/9).

Cîteva fragmente din partea inferioară a unor vase, deși nu sînt destul de concludente pentru a fi atribuite unor forme certe, prezintă totuși destule elemente pentru a fi considerate ca aparținînd unor căni de dimensiuni mijlocii (fig. 7/6, 8).

Capacul. Din grupa ceramicii fine face parte și un fragment de capac cu marginea rotunjită și cu o șanțuire în interior. La exterior este decorat cu patru muchii realizate prin șanțuirea pastei (fig. 6/2).

Cupa. Acestei forme îi aparține partea inferioară a unor vase avînd piciorul decorat cu linii oblice imprimate cu roțița (fig. 6/10).

Paharul. Această formă este reprezentată de un exemplar din care s-a păstrat doar partea inferioară, cu pereții drepecți evazați spre gură (fig. 6/7).

Ca și în cazul primei grupe decorul cel mai des întîlnit pe ceramica grupei b îl reprezintă registrele de linii incizate dispuse orizontal și paralele între ele, ornamentînd partea superioară a cănilor (fig. 5/7; 7/3—5, 7, 11). Decorul format dintr-o succesiune de linii verticale paralele sau oblice, înscrise într-o bandă de dimensiuni variabile, se întîlnește pe partea superioară a cănilor fie singur

⁵ M. D. Matei și L. Chișescu, *Probleme istorice în de la Roman*, în *SMITH*, I, 1968, p. 41 și urm., fig. 3 și 4. legătură cu fortificația mușatină și cu aşezarea orăşenească

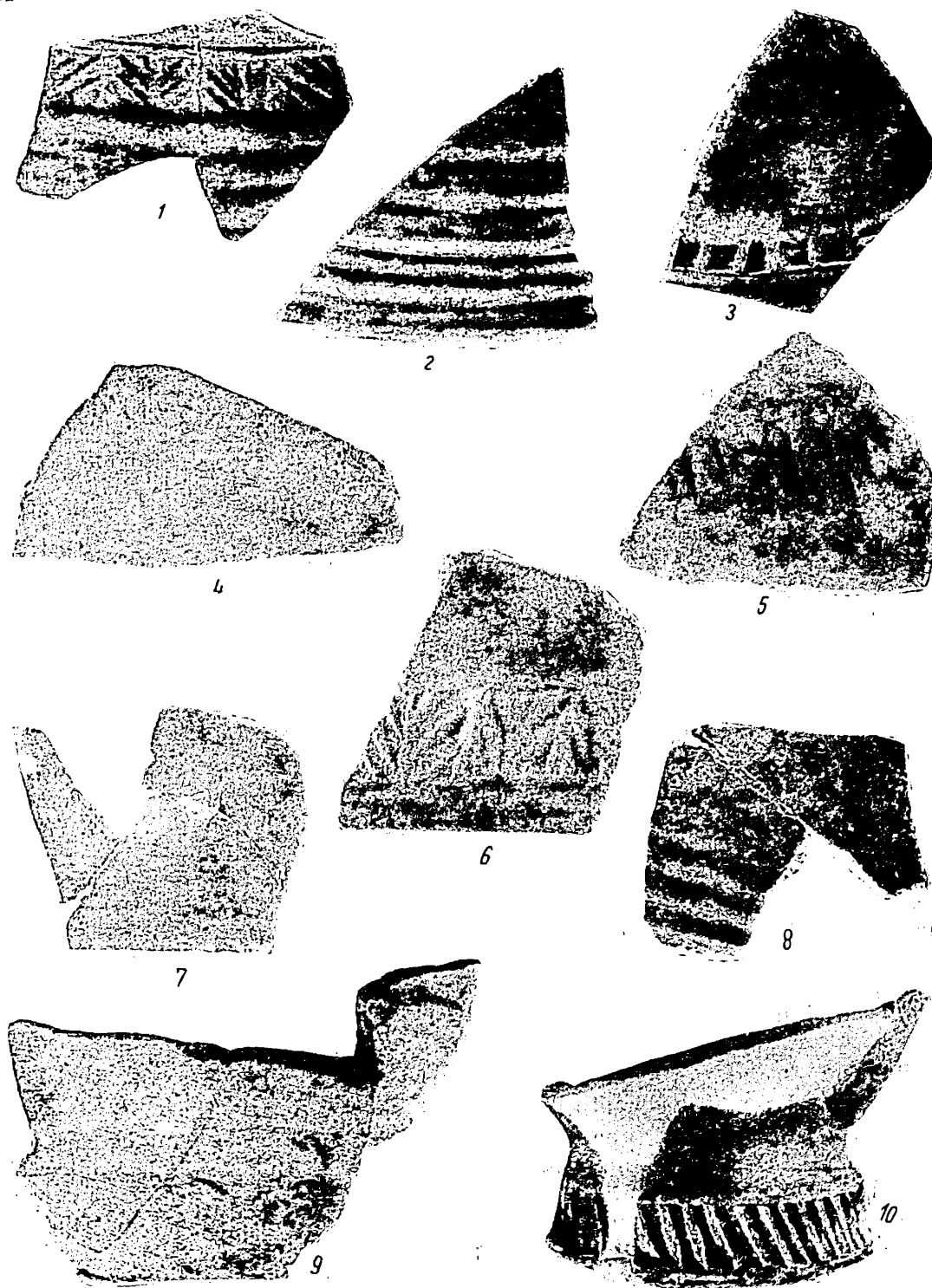

Fig. 6. — Ceramică cenușie lucrată la roata cu turație rapidă (1,3—8 = circa $1/1$; 2,9 = circa $1/2$; 10 = $3/4$ din m.n.).

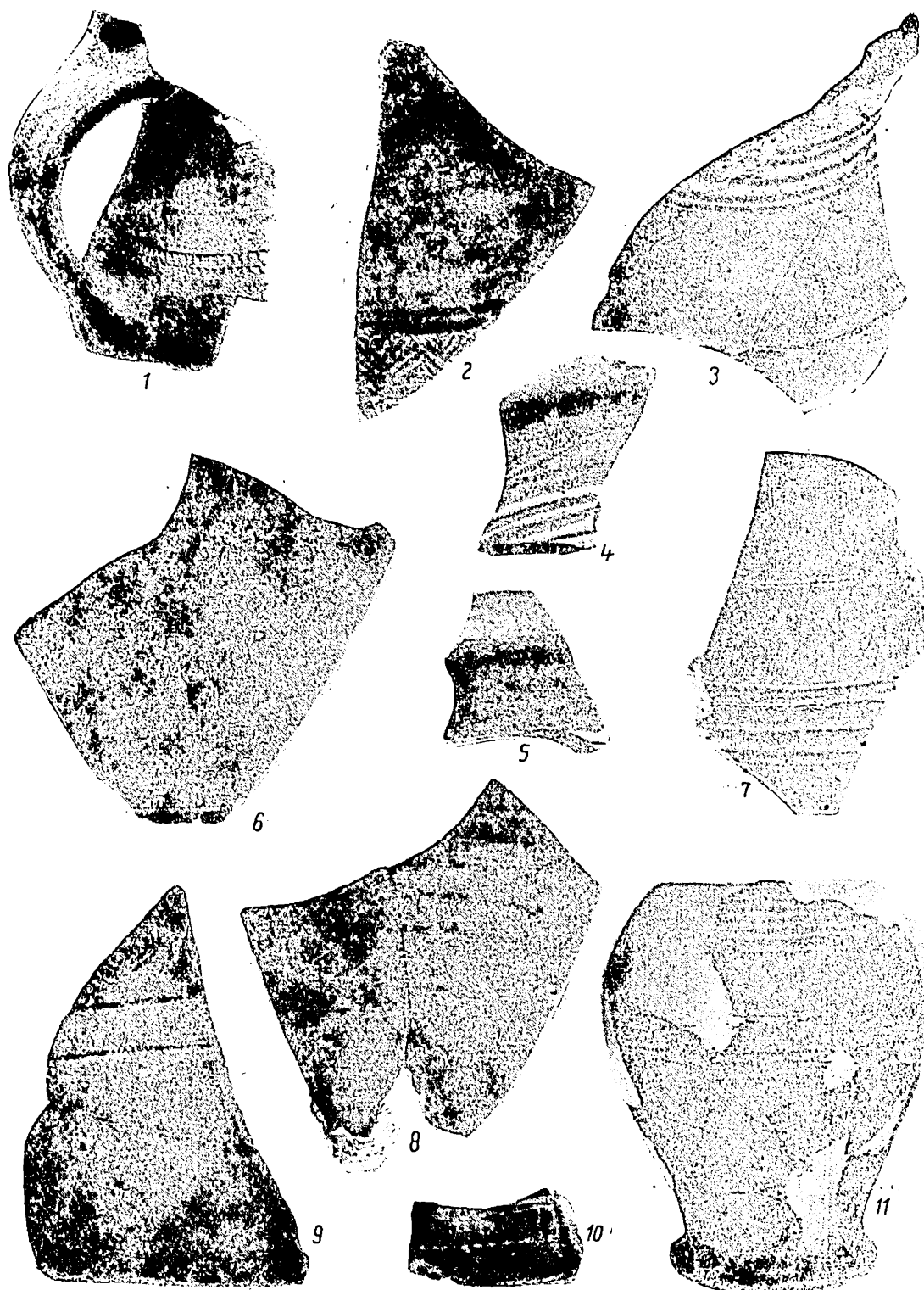

Fig. 7. — Ceramică cenușie lucrată la roata cu turație rapidă (1 = 1/2; 2, 7, 10 = circa 1/1; 3 = 3/5; 4-5 = 3/4; 6, 8-9 = 4/5; 11 = 1/3 din m.n.).

(fig. 6/3), fie încadrînd decorul complex cu pasărea (fig. 7/1). În schimb, la cupe, același decor se întâlnește în zona piciorului (fig. 6/10; 7/10). Acest decor, ca și decorul „brăduț” întîlnit pe cîteva fragmente de cană este realizat cu roțița (fig. 7/2, 9).

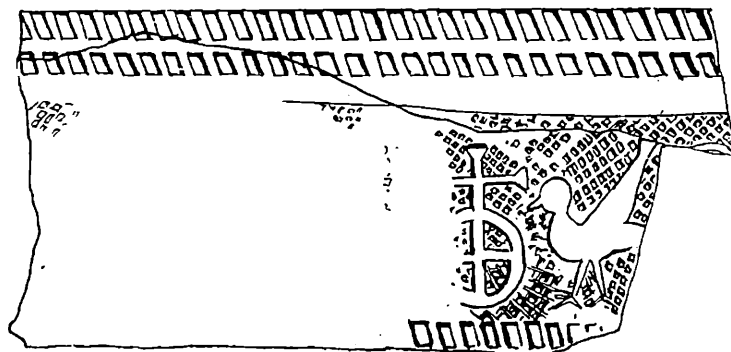

Fig. 8. — Ceramică cenușie cu decor realizat cu ruloul (1/1 din m.n.).

B. CERAMICA ROȘIE

Din această categorie ceramică semnalăm fragmente de vase lucrate la roata cu turație rapidă, dintr-o pastă relativ bună cu nisip și pietricele mici în compoziție. Fragmentele au pereții de grosime potrivită, arderea este incompletă la roșu, miezul fiind cenușiu. Ca forme distingem :

Oala fără toartă. Fragmentele aparținînd acestei forme au buzele drepte puțin răsfîrte în afară cu marginile îngroșate și rotunjite, iar la bază se termină în muchie la exterior (fig. 9/1—3). Un singur fragment are o șanțuire în interior pentru capac (fig. 9/4). Aceste fragmente au gîtul scurt, umerii bombați și decorați cu linii paralele orizontale ușor incizate (fig. 9/1—6, 8, 10), mai rar cu alveole (fig. 9/9).

Pe lângă ceramica de uz casnic, la Siret au fost descoperite și cîteva fragmente de cahlă din pastă roșie, nesmălțuită, aparținînd atît tipului de cahlă cu fața rectangulară deschisă și olanul adîncit închis, cît și tipului de cahlă cu fața închisă și decorată cu figuri în relief⁶.

De asemenea, în afară de produsele ceramice de factură autohtonă, de uz casnic sau decorativă, de care ne-am ocupat pînă aici, mai trebuie menționată și descoperirea unor fragmente ceramice de uz casnic din pastă roșie, densă, bine frămîntată și arsă uniform, cu smalt galben și verde deschis, și ornamentate în tehnica „sgraffito”. Această categorie ceramică, semnalată în această vreme în centrele urbane, poate fi considerată ca o ceramică de import, de influență bizantină, provenind din orașele sud-dunărene și nord-pontice⁷ (fig. 8/7).

⁶ Al. Andronic, Eug. Neamțu și M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la Curtea domnească din Iași*, în *AM*, V, 1967, p. 236.

⁷ C. Nicolescu, *Ceramica smălțuită din secolele X—XV*

în lumina ultimelor cercetări arheologice, în *SCIA*, VI, 1959, 2, p. 75 și urm.; Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *AM*, I, 1960, p. 275—276.

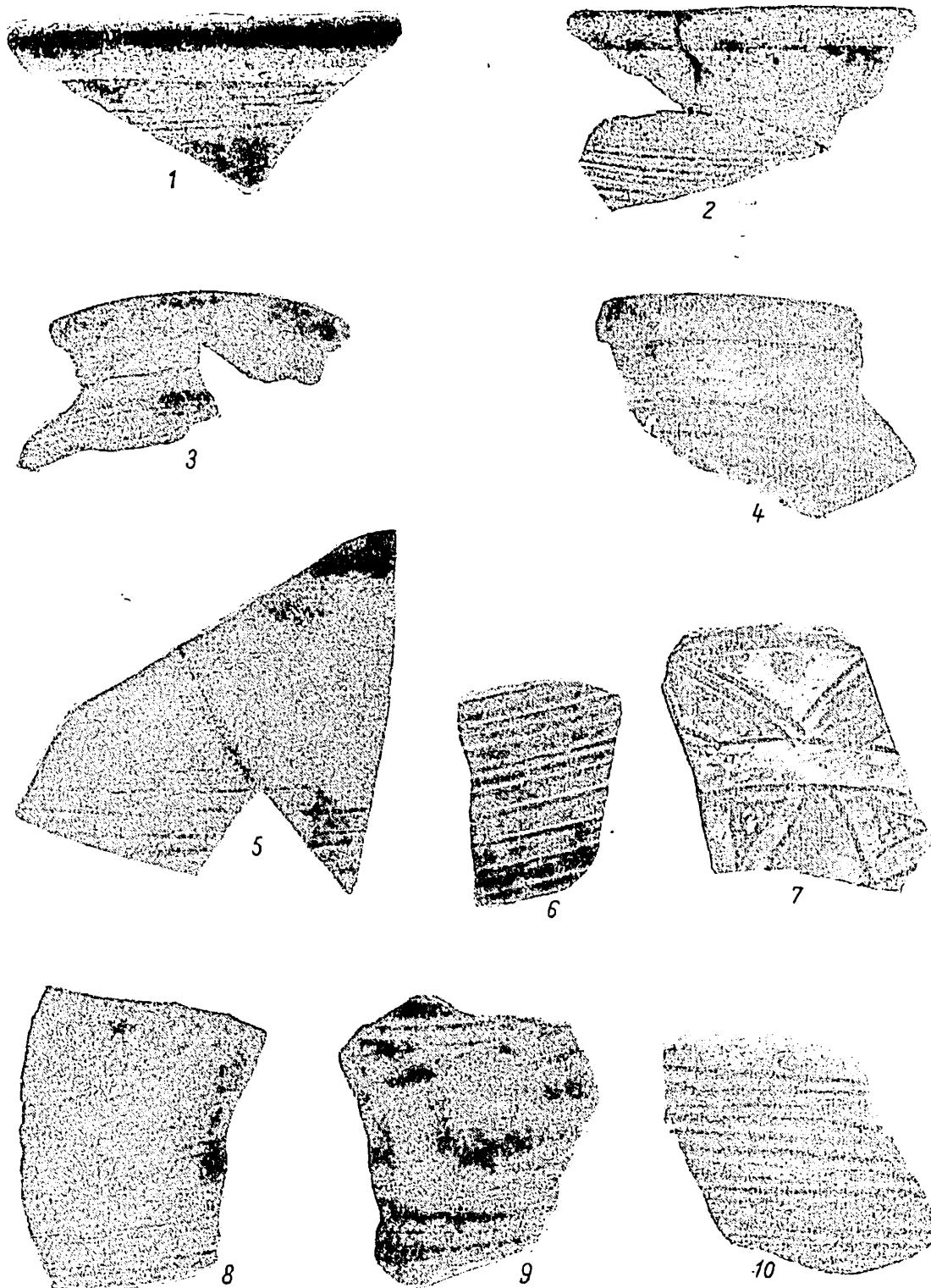

Fig. 9. — Ceramica roșie lucrată la roata cu turație rapidă (1 = $\frac{3}{4}$; 2 = $\frac{1}{4}$; 3 = $\frac{3}{1}$; 4, 5, 8, 9 = circa $\frac{1}{1}$; 6, 10 = $\frac{4}{5}$; 7 = $\frac{2}{3}$ din m.n.).

Ceramica de uz casnic descoperită la Siret datînd de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea îşi găseşte cele mai apropiate analogii în ceramica din aceeaşi categorie descoperită la Suceava⁸ şi Roman⁹. Deosebit de semnificativă este prezenţa la Siret a ceramicii cenuşii cu decor complex, asemănătoare celei de la Roman, unde decorul respectiv este asociat cu scrierea latină medievală cu caractere gotice, dovedind cu prisosinţă mediul urban din care provine. Desigur că viitoarele săpături arheologice de la Siret vor scoate la iveală dovezi concrete ale existenţei oraşului feudal sub diversele lui aspecte, oraş pomenit în documente încă din secolul al XIV-lea.

STELA CHEPTEA

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES À SIRET EN 1963

R É S U M É

Durant l'été de 1963, on a effectué à Siret, à l'endroit nommé Horodiştea, une fouille de sauvegarde. A cette occasion on a découvert dans un fossé carré, profond de 3,80 m, des objets en fer et de la céramique variée comme technique, forme et décor.

Ces matériaux ont été datés, à l'aide d'une monnaie en argent, de l'époque du prince moldave Alexandre le Bon.

Parmi les objets en fer, on a trouvé un épée pour deux mains, longue de 1,10 m, du type occidental (fig. 1 et 2). Sur l'une des faces de la lame est conservé un signe doré. On a découvert aussi deux étriers, un fer à cheval et quelques clous (fig. 3).

La céramique découverte à Siret appartient à deux catégories : d'usage courant et décorative.

La céramique d'usage courant se divise en deux catégories : A, grisâtre et B, rouge.

A. La céramique grisâtre se sous-divise en deux groupes : a) vases et fragments de vases provenant de pots sans anses, de tasses, de bols faits d'une pâte relativement fine et brûlée incomplètement (fig. 4/6—12; 5/1—6, 8—10; 6/2, 4—6, 8, 9) et b) fragments de vases provenant de tasses, de couvercles, de bols, de verres, faits d'une pâte fine bien pétrie (fig. 6/2, 3, 7, 10; 7).

La céramique des deux groupes est ornée d'un décor de lignes parallèles, incisées horizontalement, ou d'un décor à « sapin », réalisé par des lignes parallèles ou obliques imprimées à l'aide d'une rondelle. Sur la céramique du groupe a, le décor est réalisé avec plus de finesse et de précision. Dans le groupe b on remarque aussi un fragment de tasse à décor complexe, réalisé à l'aide d'un rouleau et représentant un oiseau et une croix sur un fond de filet (fig. 7/1; 8).

B. Les fragments appartenant à la céramique d'usage courant, faits d'une pâte rouge et qui proviennent de pots sans anses, sont décorés de lignes incisées horizontalement sur l'épaule ou à alvéoles (fig. 9).

⁸ G. Diaconu, N. Constantinescu, *Celalea Şcheia*, Bucureşti, 1960, p. 73, fig. 36/2, 4, 7, 8; p. 76, fig. 38/1, 2; M. D. Matei, *op. cit.*, p. 137—146, fig. 20, 21, 22, 23 şi 24; E. Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava (partea a II-a)*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 210, fig. 2/1—3, 6—7; p. 212, fig. 3; p. 214, fig. 4/10; p. 216, fig. 5/1—7; idem, *Ceramica de uz comun — nesmălăuită din prima jumătate a secolului al XV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 302—304.

⁹ L. Chişescu, *Ceramica şampilă de la Roman şi unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova*, în *SCIV*, XV, 1964, 3, p. 413, fig. 1; p. 417, fig. 3; p. 419, fig. 4/1, 2; M. D. Matei, L. Chişescu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Muşat et l'établissement urbain de Roman*, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 300, fig. 4; p. 302, fig. 5; p. 303, fig. 6; p. 304, fig. 7; p. 305, fig. 8, 9; p. 308, fig. 11/1—3, 6.

La céramique d'importation est représentée par quelques fragments d'écuelle en pâte rouge, décorés et émaillés selon la technique « sgraffito » (fig. 9/7).

La céramique décorative est représentée par des fragments de terre cuite en pâte rouge, non émaillée.

Les matériaux céramiques découverts à Siret ont une proche analogie avec la céramique découverte à Suceava et à Roman.

Probablement, les futures fouilles archéologiques de Siret fourniront les preuves concrètes de l'existence de la ville féodale sous ses divers aspects, ville mentionnée dans les documents dès le XIVe siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Epée des XIVe—XVe siècles.

Fig. 2. — Epée des XIVe—XVe siècles (détail, environ 1/2 gr. nat.).

Fig. 3. — Objets en fer des XIVe—XVe siècles : 1, 3 étriers ; 2, fer à cheval (1 = environ 1/3 ; 2 et 3 = environ 1/2 gr. nat.).

Fig. 4. — Céramique rouge travaillée à la roue lente (1—5, 13) et céramique grisâtre travaillée à la roue rapide (6—12) (1, 4—5 et 13 environ 1/3 ; 2, 7 et 9 = environ 2/3 ; 3, 6 = environ 1/1 ; 8 = 3/4 ; 10, 12 = 2/1 ; 11 = environ 2/5 gr. nat.).

Fig. 5. — Céramique grisâtre travaillée à la roue à tour rapide (1 = 2/1 ; 2 = 1/1 ; 3, 9—10 = environ 1/3 ; 4, 8 = 1/2 ; 5—7 = 2/3 gr. nat.).

Fig. 6. — Céramique grisâtre travaillée à la roue à tour rapide (1, 3—8 = environ 1/1 ; 2, 9 = environ 1/2 ; 10 = 3/4 gr. nat.).

Fig. 7. — Céramique grisâtre travaillée à la roue à tour rapide (1 = 1/2 ; 2, 7, 10 = environ 1/1 ; 3 = 3/5 ; 4—5 = 3/4 ; 6, 8—9 = 4/5 ; 11 = 1/3 gr. nat.).

Fig. 8. — Céramique grisâtre à décor réalisé avec un rouleau (1/1 gr. nat.).

Fig. 9. — Céramique rougeâtre travaillée à la roue à tour rapide (1 = 3/4 ; 2 = 1/4 ; 3 = 3/1 ; 4, 5, 8, 9 = environ 1/1 ; 6, 10 = 4/5 ; 7 = 2/3 gr. nat.).

TEZAURUL DE OBIECTE ȘI MONEDE FEUDALE DESCOPERIT LA PĂUN, COMUNA MIHĂLĂȘENI (JUD. BOTOȘANI)

La 22 aprilie 1963, cu ocazia lucrărilor agricole de primăvară efectuate pe terenul cooperativei agricole de producție din Păun, comuna Mihălășeni, județul Botoșani, a fost descoperit un tezaur de obiecte de podoabă și monede medievale. Din cauza intervenției descoperitorilor, cercetarea la fața locului, efectuată de muzeografi de la Muzeul județean Suceava, nu a putut stabili detalii în legătură cu modul în care a fost îngropat tezaurul. Din tezaur au putut fi recuperate 14 obiecte de podoabă (trei broșe, trei nasturi, un cercel, cinci pandantive și două fragmente de aplice), precum și 212 monede.

În cele ce urmează vor fi prezentate obiectele de podoabă și monedele din tezaur¹.

A. OBIECTE DE PODOABĂ

Broșe. Tezaurul conține trei broșe. Prima broșă, fragmentată în două, este realizată dintr-o foaie de argint în formă de disc, cu diametrul de 4,3 cm. Elementele ornamentale ale acesteia sînt dispuse în cercuri concentrice (fig. 1/8). Cercul exterior a fost alcătuit dintr-un șir de piramide cu baza triunghiulară, dintre care s-au păstrat 27, realizate din granule dispuse pe trei șiruri, astfel, încît, pe fiecare latură a unei piramide sînt vizibile șase granule, trei la bază, două la mijloc și una în vîrf. Urmează, către centrul broșei, un cerc realizat dintr-un tub de sîrmă simplă în spirală strînsă. La locul de contact al acestuia cu piramidele s-au fixat granule mai mici, dintre care s-au păstrat un număr de 19. Cel de-al treilea cerc este realizat din piramide formate din cîte trei tuburi din sîrmă simplă, dispuse două la bază și unul în vîrf. S-au păstrat 13 piramide întregi și două

¹ Obiectele de podoabă au fost studiate de Eugenia Neamțu, cercetător la Institutul de istorie și arheologie

„A. D. Xenopol” Iași, iar monedele de Gr. Foiț, directorul Muzeului județean Suceava.

fragmentare. La intersecția tuburilor s-au aplicat, către centrul broșei, câte două granule, iar spre exteriorul ei mici piramide din câte patru granule, dintre care unele lipsesc. Un ultim element ornamental al broșei, păstrat, îl constituie un cerc în torsadă, realizat din două fire de sîrmă, la rîndul lor, torsionate.

Cea de-a doua broșă, cu diametrul de 4,5 cm, destul de bine conservată, este realizată tot dintr-o foaie discoidală, avînd însă marginile, crestate, îndoite peste un tub de sîrmă în spirală, ce mărginește montura, în scopul fixării ei (fig. 1/10). Montura este alcătuită dintr-o foaie de argint convexă, asemănătoare unei cupole. Pe suprafața acesteia, spre marginea broșei, sînt dispuse șase grupuri ornamentale alcătuite din câte două cercuri concentrice din sîrmă torsionată. În centrul fiecărui grup de cercuri se află câte un cuib pentru pietre, prevăzut cu câte 4 cleme (ghiare). Într-un cuib se află o mărgică brun-roșcată transparentă, în altul o piatră cenușie, tocită, iar celelalte patru pietre lipsesc din vechime. În jurul acestor cuiburi din centrul cercurilor se află câte un număr de șapte-opt granule, amplasate în câte un mic cerc din fir torsionat. Într-un singur caz lipsește o granulă. În mijlocul cupolei, înconjurat de trei cercuri concentrice din sîrmă torsionată, se află un orificiu în care a fost fixat un cuib, azi desfăcut, pentru o piatră, care nu s-a păstrat. Cuibul a fost prevăzut, în centru, cu un orificiu pentru introducerea nitului de fixare și cu patru cleme pentru imobilizarea pietrei. În spațiile libere dintre grupurile de cercuri laterale și cel central se află șase cuiburi, mai mici, cu câte trei cleme, pentru pietre. În patru din ele s-au păstrat mărgelile tubulare de ametist². Acolo unde grupurile de cercuri se apropie între ele s-a fixat câte o granulă într-un mic cerc din fir torsionat. Două dintre acestea lipsesc. În spațiile libere dinspre marginea broșei se află granule dispuse neregulat, fie direct, fie în cercuri din fir torsionat.

A treia broșă, din argint aurit, cu diametrul de 6,6 cm, este asemănătoare unei flori cu mai multe rînduri de petale (fig. 1/9). Cele șase petale, radiare (dintre care una este ruptă din vechime), care alcătuiesc baza broșei, au, în partea lor dreaptă, câte o ramificație ușor curbă. Pe fiecare ramificație s-a fixat câte o mică rozetă cu cinci petale striate și cu marginea crestată. Rozetele au în mijloc câte un cuib, prevăzut cu patru cleme, pentru pietre. În patru din ele se află pietre, probabil sintetice, realizate prin topirea unor silicați, cărora li s-a adăugat un colorant, pe bază de cupru, care le-a dat culoarea verde. În centrul broșei s-a montat o rozetă cu șase petale, iar în partea superioară, răsfîrîntă în afară, a fiecărei petale câte un cuib, cu patru cleme, pentru pietre. Un cuib și două pietre lipsesc din vechime. Rozetei acesteia i se suprapune o alta, cu șase petale simple, strînse, asemenea unei cupe, în care se află o mică cupolă suprapusă, la rîndul ei, de un cuib cu patru cleme, în care se află o piatră paralelipipedică necolorată (probabil tot sintetică). Toate broșele păstrează, pe partea neornamentată, resturi din dispozitivul pentru prins.

Nasturi. Din tezaur fac parte trei nasturi, dintre care doi pereche.

Nasturii pereche, de aceeași formă și dimensiune (2,4 cm), sînt lucrați din argint și păstrează urme de aurire. De formă sferoidală, ușor aplatisată, aceștia sînt realizați din două emisfere și au în jurul circumferinței un tub de sîrmă în

² Identificarea pietrelor a fost făcută de prof. dr. O. Ni-

chita de la Institutul Politehnic din Iași, căruia li aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

spirală strînsă (fig. 1/4—5). O emisferă este prevăzută cu urechiușă pentru prins, iar cealaltă este ornamentată cu două grupe de cîte trei orificii circulare, dispuse în triunghi. Orificiile din vîrfurile triunghiurilor sînt unite printr-o tăietură.

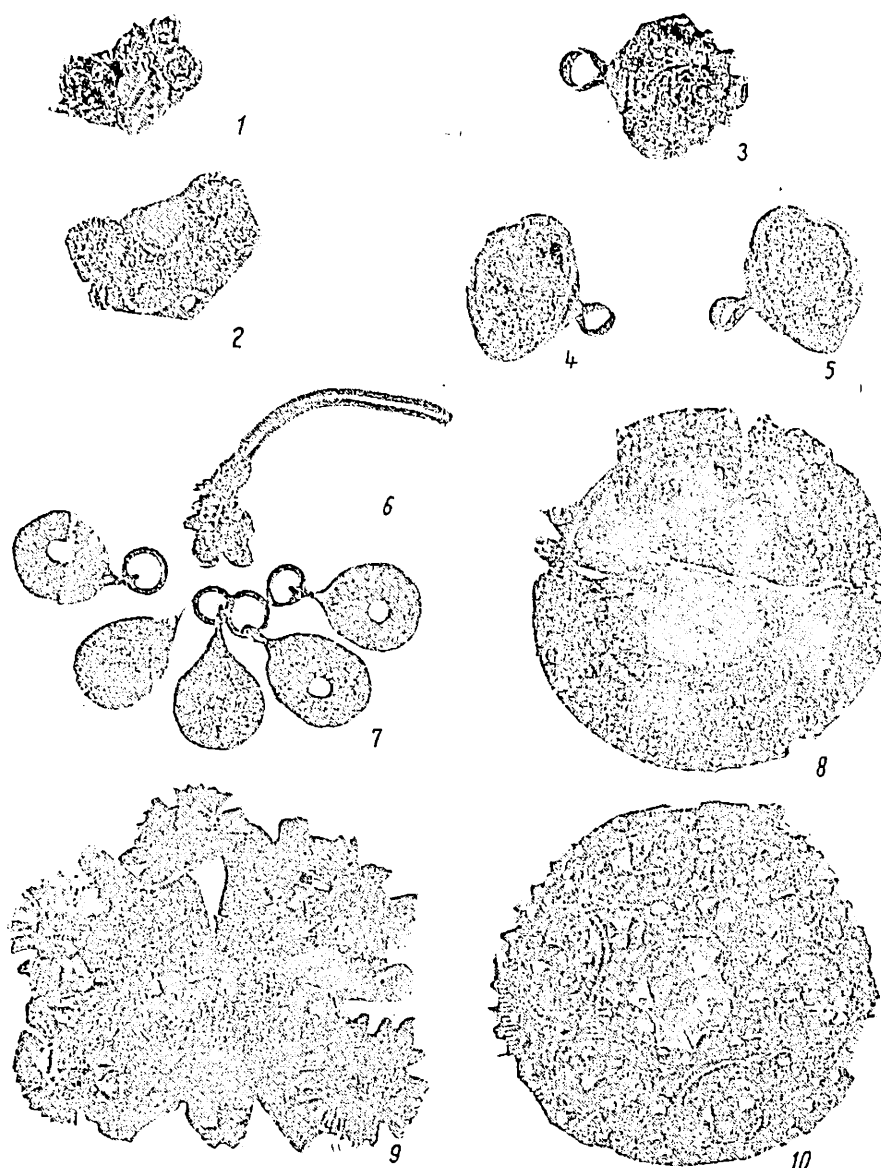

Fig. 1. — Obiectele de podoabă din tezaurul de la Păun, secolele XV—XVI (circa 1/1).

Cel de-al treilea nasture, de 2,8 cm, neaurit, este foarte frumos lucrat (fig. 1/3). În mijlocul emisferei ornamentate se află un cuib cu marginile întoarse pentru fixarea pietrei, de culoare albastră și aspect sticlos. Cuibul este înconjurat de patru cercuri din fir torsionat. Suprafața acestora este ornamentată de cîte șapte cercuri mici, de asemenea din fir torsionat, dispuse cîte unul în centru și șase în

jur. În cele centrale (cu excepția unuia) se află câte o granulă. La punctele de contact dintre cercuri, dintre acestea și cuibul central, pe de o parte, și tubul circumferinței, pe de alta, precum și în interspațiile marginale, s-au fixat granule în câte un cerc din sîrmă simplă.

Cercelul. În tezaur există un singur cercel, foarte deteriorat, de la care ni s-a păstrat un fragment din toartă și montură (fig. 1/6). Pe toartă, lângă montură, s-au înfășurat trei rînduri de sîrmă torsionată. Din montură se păstrează o porțiune de foaie metalică de formă trapezoidală, avînd în mijloc, parțial păstrată, o piramidă din patru șiruri de granule, iar de o parte și de alta câte trei piramide din trei rînduri de granule. Montura este fixată de verigă printr-o sîrmă. Pe verso, de o parte și de alta a torții, se află câte două tuburi din sîrmă simplă.

Pandantive. În tezaur se află și cinci pandantive, lucrate din foaie de argint și apoi aurite, dintre care patru întregi și unul fragmentat în două (fig. 1/7). Au forma rotundă și sînt prevăzute cu o prelungire aplatisată în sens invers și perforată, prin care trece veriga de fixare (lipsă la un exemplar). Trei dintre ele sînt perforate, aproximativ pe centru. Probabil că aceste pandantive provin de la cercelul descris mai sus și atîrnau de montura acestuia, asemenea unor brelocuri.

Fragmentele de aplice. Din tezaur mai fac parte și două fragmente provenind probabil de la aplice. Unul, de formă poligonală, este ornamentat cu cercuri din fir torsionat și prevăzut cu orificii (fig. 1/2). Cel de-al doilea păstrează un cuib cu o piatră de aspect argilos (fig. 1/1).

Cei doi nasturi, pereche, din lotul nostru au analogii cu un exemplar, aflat în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei, care face parte dintr-un tezaur, datînd din secolele XV—XVI, descoperit în 1962 la Forăști, județul Iași.

Acești doi nasturi își găsesc analogii și în exemplarul, datînd din secolele XV—XVI, descoperit în cimitirul de pe platoul din față Cetății de Scaun de la Suceava³. Ei sînt asemănători și cu clopoței cadelnitei dăruită, la 1470, de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna⁴.

Anumite elemente ornamentale, pe care le găsim la unele piese din tezaurul de la Mihălășeni, ne permit să stabilim asemănări stilistice și cu alte obiecte de podoabă descoperite anterior. Astfel, piramidele din granule asociate cu tuburi din sîrmă în spirală strînsă, dispuse continuu sau tot în piramide, însoțite uneori și cu cercuri din fir torsionat, elemente ornamentale ale primei broșe și ale cercelului fragmentar, le întîlnim la doi cercei din tezaurul de la sfîrșitul secolului al XV-lea descoperit la Țifești—Vrancea⁵. Aceleași elemente apar la un cercel descoperit la Suceava, în cimitirul feudal datînd din secolul al XV-lea și primele decenii ale secolului al XVI-lea⁶, precum și la unul din cercei, datînd din secolul al XV-lea, aflați în cimitirul de la Turnul Severin⁷. De asemenea, le întîlnim la cercei din tezaurul de la Olteni (județul Vrancea), datat în a doua jumătate

³ Șantierul arheologic Suceava—Celateu Neamțului, în SCIV, VI (1955), 3—4, p. 766 și fig. 12/3, p. 767.

⁴ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, p. a II-a, ed. a 3-a, București, 1940, fig. 166, p. 672; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, fig. 845, p. 890.

⁵ C. Moisil, *Monede și podoabe de la sfîrșitul veacului*

al XV-lea (Tezaurul din Țifești, jud. Putna), în BSNR, XIII, 27, 1916, tab. I, mijloc.

⁶ Șantierul Suceava, în SCIV, IV, 1953, 1—2, fig. 25/1, p. 362.

⁷ Al. Bărcăcilă, *Monede, podoabe de metal și fragmente ceramice de la termele Drubelei și din cimitirul medieval suprapus*, în *Materiale*, V, fig. 3/4, p. 780.

a secolului al XV-lea⁸, ca și la cei din secolele XV—XVI, din tezaurul descoperit la Cotul Morii, Popricani⁹. Elemente similare se mai găsesc la cerceii dintr-un tezaur de obiecte și monede, aflat în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei, datat la sfârșitul secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea, descoperit la Sihleanu-Brăila.

Stilul floral în care este lucrat cea de-a treia broșă, ca și modul de fixare a pietrelor la primele două broșe din tezaurul nostru, în cuiburi prevăzute cu cleme, sînt, de asemenea, comune și unora dintre piesele tezaurului de la Sihleanu.

Cele cinci pandantive, care probabil au aparținut cerceului fragmentar din tezaurul de la Mihălășeni, își găsesc analogii în pandantivele cerceilor de la Olteni (Vrancea)¹⁰.

Pe baza analogiilor de mai sus obiectele din tezaurul descoperit la Mihălășeni pot fi încadrate, din punct de vedere cronologic, în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea și în secolul al XVI-lea.

B. MONEDELE

Din cele 212 monede de argint din tezaur, nu mai puțin de 177 sînt emisiuni ale regilor Poloniei. Astfel, de la Sigismund al II-lea August avem o singură piesă de un gros emisă pentru regatul Poloniei (în 1565). De la Ștefan Báthory sînt 27 de monede de trei groși dintre care 5 pentru regatul Poloniei (emise între anii 1580—1589), 7 pentru Marele Ducat al Lituaniei (emise între anii 1581—1586) și 15 pentru orașul Riga (emise între anii 1582—1589). De la Sigismund al III-lea Wassa există un număr de 149 de monede. Dintre acestea au fost emise pentru Polonia 104 piese de 3 groși (între anii 1590—1600), 4 de cîte 6 groși (emise în anul 1596) și o piesă de 1 ort (din anul 1623), care este și cea mai nouă monedă din tezaur. Pentru Lituania, de la același suveran avem 7 piese de cîte 3 groși (emise între anii 1592—1596), iar pentru Riga 33 de exemplare a 3 groși (emise între anii 1590—1598).

Din tezaur fac parte de asemenea și monede cu o valoare nominală mai mare emise de Electoratul Saxoniei, Campen și de Spania. Astfel, de la principele elector Augustus al Saxoniei avem o piesă de 1½ taler (emis în 1571), de la principele elector de Campen, Rudolf al II-lea, 1½ taler (din 1596) și o altă piesă de ½ taler (din 1599), iar de la Filip al II-lea, regele Spaniei, s-a păstrat un scud — 6 reali — (din 1567).

Din tezaur mai fac parte și 29 de aspri turcești. Astfel, avem un aspru de la Selim I, din 1512, care este și cea mai veche piesă din tezaur, 6 aspri de la Soliman Magnificul (din 1520), un aspru de la Selim al II-lea (1566), 6 aspri de la Murad al III-lea (1574) și 15 aspri uzați, neidentificabili. În fine, tezaurul mai conține și 2 dirhemi arabi pentru care nu s-a putut determina nici emitentul și nici anul, dar care pot fi încadrați în secolul al XVI-lea¹¹ (vezi și tabelul I).

⁸ N. Constantinescu și Gh. Untaru, *Podoubele feudale descoperite la Olteni (r. Focșani)*, în *SCIV*, X, 1959, 2, fig. 2, p. 500 și fig. 3, p. 501.

⁹ Eugenia Neamtu, *Obiectele de podouba din tezaurul medieval de la Cotul Morii, Popricani (Iuși)*, în *AM*, I, p. 286 și fig. 1/9—10, p. 284 și fig. 3/1—2, p. 287.

¹⁰ N. Constantinescu și Gh. Untaru, *op. cit.*, p. 501—502 și fig. 2/1—2, p. 500; fig. 3/1—2, p. 501.

¹¹ Monedele au fost identificate cu ajutorul lui M. Guboglu și Octavian Iliescu, cărora le aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

Fig. 2. — Monede din tezaurul de la Păun, secolul al XVI-lea (circa 1/1).

Tabelul 1

Tabelul monedelor din tezaur

Nr. monedei	Emitentul	Valoarea	Data emis.	Nr. ex.	Observații
I. Polonia					
1. Pentru regatul Poloniei					
1	Sigismund II August	gros	1565	1	
2	Ștefan Báthory	3 groși	1580	1	
3	" "	3 "	1582	1	
4	" "	3 "	1584	1	
5	" "	3 "	1588	1	
6	" "	3 "	1589	1	
7	Sigismund al III-lea Wassa	ort	1623	1	
8—11	" " " "	6 groși	1596	4	
12—16	" " " "	3 "	1590	5	
17—20	" " " "	3 "	1591	4	
21—25	" " " "	3 "	1592	5	
26—35	" " " "	3 "	1593	10	
36—50	" " " "	3 "	1594	15	
51—58	" " " "	3 "	1595	8	
59—72	" " " "	3 "	1596	14	
73—90	" " " "	3 "	1597	18	
91—105	" " " "	3 "	1598	15	
106—111	" " " "	3 "	1599	6	
112	" " " "	3 "	1600	1	
113—115	" " " "	3 "	nedeterminată	3	
Total				115	
2. Pentru Lituania					
116—117	Ștefan Báthory	3 groși	1581	2	
118—119	" "	3 "	1582	2	
120	" "	3 "	1583	1	
121	" "	3 "	1584	1	
122	" "	3 "	1586	1	
123—124	Sigismund al III-lea Wassa	3 groși	1592	2	
125—126	" " " "	3 "	1593	2	
127	" " " "	3 "	1594	1	
128	" " " "	3 "	1595	1	
129	" " " "	3 "	1596	1	
Total				14	
3. Pentru orașul Riga					
130	Ștefan Báthory	3 groși	1582	1	
131—133	" "	3 "	1585	3	
134—140	" "	3 "	1586	7	
141—143	" "	3 "	1588	3	
144	" "	3 "	1589	1	
145—153	Sigismund al III-lea Wassa	3 "	1590	9	
154	" " " "	3 "	1591	1	
155—157	" " " "	3 "	1592	3	
158—160	" " " "	3 "	1593	3	
161—166	" " " "	3 "	1594	6	
167—168	" " " "	3 "	1595	2	
169—171	" " " "	3 "	1596	3	

(unul în trei
fragmente)

Nr. monedei	Emitentul	Valoarea	Data emis.	Nr. ex.	Obs.
172	" " " "	3 "	1597	1	
173—177	" " " "	3 "	1598	5	
		Total		48	
		Total monede	poloneze	177	
	II. <i>Turcia</i>				
178	Selim I	aspru	1512	1	
179—184	Soliman	"	1520	6	
185	Selim II	"	1566	1	
186—191	Murad III	"	1574	6	
192—206	nedeterminat	"	nedeterminată	15	
			Total	29	
207—208	III. <i>Monede arabe</i> nedeterminat	dirhem nedeterminată		2	
		Total		2	
	IV. <i>Imperiale germane</i>				
	1. <i>Electoralul Saxoniei</i>				
209	Augustus	11/2 taler	1571	1	
		Total		1	
	2. <i>Electoralul Campen</i>				
210	Rudolf al II-lea	11/2 taler	1596	1	
211	Rudolf al II-lea	1/2 taler	1599	1	
		Total		2	
		Total monede	imperiale germane 1567	3	
	V. <i>Spania</i>				
212	Filip al II-lea	scud (6 reali)		1	
		Total		1	
		Total general		212	

Avînd în vedere valoarea obiectelor de podoabă din tezaurul de la Mihălășeni, este foarte probabil că acesta a aparținut unei persoane destul de înstărită. Materialele informative de care dispunem nu ne permit, deocamdată, să facem alte precizări în legătură cu posesorul lui. De asemenea, nu dispunem de informații sigure cu privire la data și motivele care au determinat îngroparea tezaurului. Ultima monedă datată, din tezaurul nostru, este ortul polonez din 1623, an care poate fi luat ca dată *post quem* a îngropării lui.

După cum se știe, în vremea domniei lui Miron Movilă Barnovschi, mai ales în anii 1628—1629, au avut loc, în nordul Moldovei, prădăciuni și răscoale, care au creat o stare de nesiguranță în țară. Nu este exclus ca îngroparea tezaurului de la Mihălășeni să se fi efectuat sub presiunea acestor evenimente.

EUG. NEAMȚU și GR. FOIT

LE TRÉSOR D'OBJETS ET DE MONNAIES FÉODALES DÉCOUVERT À PĂUN, COMM.
DE MIHĂLĂȘENI (DÉP. DE BOTOȘANI)

R É S U M É

En 1963, on a découvert sur le territoire du village de Păun, comm. de Mihălășeni, dép. de Botoșani, un trésor médiéval composé de 14 objets de parure (trois broches, trois boutons, une boucle d'oreille, cinq pendentifs et deux fragments d'appliques) et de 212 monnaies. L'une des trois broches, brisée en deux fragments, est faite d'une lame d'argent discoïde sur laquelle sont fixés des éléments ornementaux, tels que pyramides en granules tube de fil d'argent en spirale, pyramides de tubes également de fil d'argent en spirale et, enfin, un cercle en torsade fait de deux fils tors. Quelques-uns de ces éléments sont surmontés de granules (fig. 1/8). La deuxième broche, également discoïde, a les bords entaillés, retroussés sur le tube de fil d'argent en spirale qui borde la monture ayant la forme d'une coupole. Sur sa surface sont disposés sept groupes de cercles concentriques en fil d'argent tordu, ayant au milieu des nids réservés aux gemmes. Dans l'espace compris entre les cercles, il y a six nids plus petits. Quatre d'entre eux conservent des perles tubulaires d'améthyste. En reste sont fixés des granules directement, ou en petit cercles de fil tordu (fig. 1/10). La dernière broche, dorée, a une rosette sur chacune des cinq pétales conservées, ayant au milieu un nid pour des gemmes. Au centre de la broche se trouve une rosette avec six pétales, munie de nids pour des gemmes. La rosette est surmontée d'une autre rosette aux pétales closes, formant une coupe qui fixe une coupole, sur laquelle est superposé un nid avec une gemme (fig. 1/9).

Des trois boutons du trésor, deux constituent une paire et ont des traces d'or. Sphéroïdaux, légèrement aplatis, ils ont autour de leur circonférence un tube en fil d'argent spiralé. L'hémisphère opposé à l'anneau de métal a six orifices disposés en deux triangles avec les pointes unies par une entaille (fig. 1/4—5). Le troisième bouton, qui n'a pas été doré, a au centre de l'hémisphère un nid avec une pierre bleue, entourée de quatre cercles en fil tors. À la surface de ceux-ci sont fixés sept cercles également tors. Dans les cercles du milieu (à l'exception d'un seul) on trouve une granule. Au point de contact des principaux éléments décoratifs sont fixées des granules dans un cercle fait d'un fil simple en argent (fig. 1/3).

La boucle d'oreille découverte dans le trésor est très détériorée. Des restes qui ont été conservés, on peut constater qu'elle a été faite de pyramides de granules, de fil tors et de tubes en fil simple d'argent (fig. 1/6). Il n'est pas exclu que les pendentifs qui font partie de ce trésor (fig. 1/7), aient été rattachés à cette boucle d'oreille.

Dans ce trésor on a trouvé aussi deux fragments provenant, peut-être, d'appliques (fig. 1/1—2).

À l'aide des analogies établies (notes 3—10), les objets de parure du trésor de Mihălășeni peuvent être datés de la deuxième moitié du XVe siècle et du XVIe siècle.

Quant aux monnaies du trésor, 177 sont polonaises, 3 monnaies impériales allemandes, une monnaie espagnole, 29 turques et 2 arabes (l'annexe et la fig. 2).

Tenant compte de la valeur des objets de parure et des monnaies, il est fort probable que le trésor a appartenu à une personne assez riche. Les informations dont nous disposons actuellement ne nous donnent pas la possibilité de faire d'autres précisions relativement à son possesseur. La plus récente monnaie datée de ce trésor est une monnaie polonaise de 1625. L'année 1625 est donc antérieure à l'enfouissement du trésor. Probablement cet enfouissement a eu lieu à cause des événements internes ou de la situation menaçante d'au-delà des frontières.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Objets de parure du trésor de Păun, des XVe—XVIe siècles (environ 1/1).

Fig. 2. — Monnaies du trésor de Păun, du XVIe siècle (environ 1/1).

DATE NOI CU PRIVIRE LA CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

În ziua de 4 august 1963, cu prilejul unor lucrări de demolare efectuate în centrul orașului Piatra Neamț, în vederea construirii unor noi blocuri, s-a descoperit pe str. Chimiei, pe locul actualului sediu C.E.C., un tezaur¹, alcătuit dintr-un vas în formă de pușculiță, plin cu monede vechi de argint.

Vasul, de formă sferoidală turtită, cu picior, are o deschizătură de circa 5 cm la partea superioară, prin care se introduceau banii. A fost confecționat dintr-o pastă cărămizie, bună, aspră la pipăit. În partea de sus, prezintă un decor din cercuri concentrice cu pictură albă, tăiate de linii paralele de aceeași culoare. Dimensiunile pușculiței sînt următoarele: înălțimea 8,5 cm; înălțimea piciorului 1 cm; diametrul maxim 10 cm; diametrul piciorului 4,3 cm (fig. 1).

Înăuntrul acestui vas, fuseseră depozitate 593 de monede de argint feudale, repartizate în modul următor:

A. Emisiuni poloneze și ale posesiunilor dependente de coroana Poloniei

1 ex. a 3 groși, emisiune pentru

Polonia, Sigismund al III-lea Vasa, fără dată;

3 ex. a 3 groși, emisiuni pentru orașul Riga, de la Ștefan Báthory, 1585, și Sigismund al III-lea Vasa, 1592 și 1593;

1 ex. a 1 gros, emisiune pentru Polonia, Sigismund I, 1527;

1 ex. a 1 gros, emisiune pentru Gdansk, Sigismund al II-lea August, 1549;

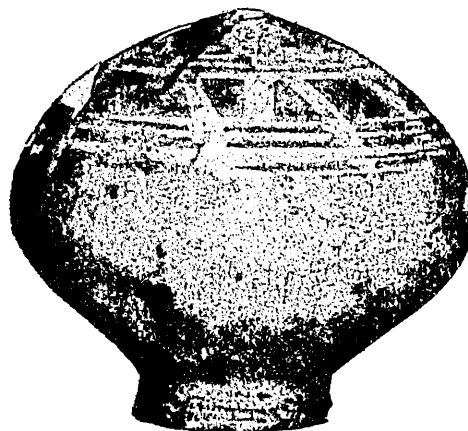

Fig. 1. — Vasul pușculiță în care s-a păstrat tezaurul monetar de la Piatra Neamț.

¹ Întregul tezaur a fost predat de către constructori, Piatra Neamț, în colecția căruia se păstrează astăzi, chiar din clipa descoperirii, Muzeului arheologic din

1 ex. a 1 gros, emisiune pentru Prusia, Sigismund I, 1530;			
3 ex. a 1/2 gros (polgroși), emisiuni pentru Polonia, de la Vladislav Jagello și Ioan I. Albert, ambele fără dată, și Sigismund I, cu data 1509;			
538 ex. a 1/2 gros (polgroși), emisiuni pentru Lituania, de la Alexandru I, fără dată,	85 ex.;		
Sigismund I, cu data 1508,	2	„	;
1509,	15	„	;
1510,	10	„	;
1511,	15	„	;
1512,	15	„	;
1513,	21	„	;
1514,	13	„	;
1515,	3	„	;
1517,	1	„	;
1518,	3	„	;
1520,	4	„	;
1521,	7	„	;
1522,	5	„	;
1523,	1	„	;
1525,	1	„	;
ilizibilă,	17	„	;
Sigismund al II-lea August, 1546,	6	„	;
1547,	16	„	;
1548,	14	„	;
1549,	11	„	;
1550,	12	„	;
1551,	4	„	;
1552,	3	„	;
1554,	1	„	;
1555,	2	„	;
1556,	18	„	;
1557,	14	„	;
1558,	24	„	;
1559,	18	„	;
1560,	41	„	;
1561,	36	„	;
1562,	29	„	;
1563,	13	„	;
1564,	18	„	;
1565,	23	„	;
1566,	6	„	;
data neclară,	2	„	;
fără dată,	1	„	;

5 ex. a 1/2 gros (polgroși), imitații sau falsificări ale polgroșilor lituanieni cu data neclară (1 ex.) și cu datele 1520, 1526, 1528 și 1565 ;
 B. Emisiuni prusiene și sileziene

4 ex. a 1 gros, emisiuni pentru Prusia, Albert I, cu data
 1539, 1 ex. ;
 1542, 1 „ ;
 1545, 2 „ ;

1 ex. a 1 gros, emisiune pentru Silezia-Liegnitz-Brieg, de la Frederic, cu data 1542 ;

C. Emisiuni ungurești

35 de dinari ungurești, emisiuni ale monetăriei din Kremnica (R. S. Cehoslovacă), de la

Vladislav al II-lea, fără dată,	1 ex. ;
Ludovic al II-lea, 1526,	1 „ ;
Ferdinand I, 1536,	1 „ ;
1539,	1 „ ;
1545,	1 „ ;
1546,	3 „ ;
1547,	2 „ ;
1550,	4 „ ;
1552,	1 „ ;
1554,	1 „ ;
1556,	1 „ ;
1561,	1 „ ;
1565,	1 „ ;
Maximilian al II-lea, 1566,	1 „ ;
1568,	4 „ ;
1571,	2 „ ;
1575,	1 „ ;
1578,	1 „ ;
Rudolf al II-lea, 1580,	1 „ ;
1581,	1 „ ;
1586,	1 „ ;
1589,	1 „ ;
1593,	1 „ ;
1600,	2 „ ;

Cea mai veche monedă din tezaur este un polgros emis pentru Polonia în timpul lui Vladislav Iagello (1386—1434), iar cea mai recentă este dinarul unguresc pe la Rudolf al II-lea, cu data de emisiune 1600, care poate fi considerată și ca *terminus post quem* al îngropării tezaurului de la Piatra Neamț.

Dacă la prima vedere, tezaurul de care ne ocupăm nu pare a aduce informații mai deosebite, fiind cunoscute din această epocă și alte descoperiri din Moldova cu o componență similară, examinat cu mai multă atenție, el ne poate oferi totuși prilejul de a face câteva constatări interesante.

Astfel, în primul rând, caracteristicile vasului-puşculiță, păstrat intact, ne arată în mod clar intenția de teaurizare, de agonisire a acestei comori, manifestată de vechiul său deținător. Nu este vorba prin urmare de ascunderea bruscă a unei

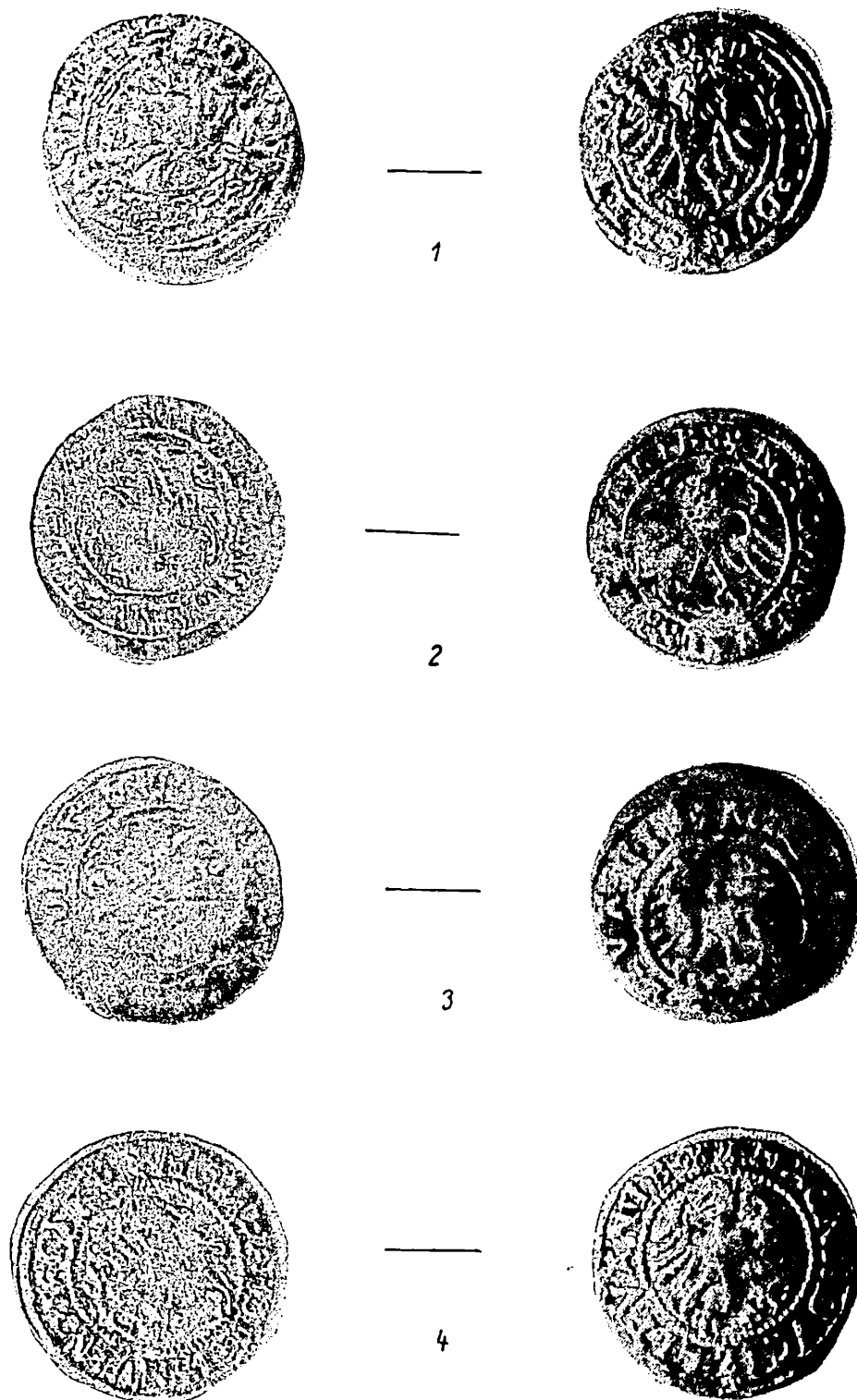

Fig. 2. — Imitații ale polgroșilor lituanieni, provenind din tezaurul de la Piatra Neamț.

sume de bani, aflată la un moment dat în posesia cuiva, ci de un proces mai îndelungat de acumulare a micului depozit încredințat spre păstrare unei modeste pușculițe. Avere modestă într-adevăr; deși tezaurul cuprinde peste 500 de monede, valoarea sa e totuși relativ redusă, deoarece predomină banii mărunți. Piese cu o valoare nominală mai ridicată sînt cele de trei groși — potronicii din documentele moldovenesti ale veacului al XVIII-lea ², dar numărul lor este extrem de redus, numai patru exemplare, mai puțin deci de 1% față de total. Acest fapt constituie un indiciu sigur cu privire la starea socială, mai degrabă mediocră, a vechiului deținător.

Sub raportul provenienței pieselor componente — monede ungurești, poloneze și lituaniene, alături de puține emisiuni prusiene, baltice și sileziene —, conținutul tezaurului de la Piatra Neamț nu este deloc surprinzător, așa cum de altfel am subliniat dintru început. Nici frecvența polgroșilor lituanieni, monedă curentă pînă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea în Moldova, nu ridică probleme mai deosebite.

Mai interesantă ni se pare repartiția cronologică a pieselor care alcătuiesc acest tezaur. Se remarcă astfel că un număr de 246 de monede au fost emise între anii 1386—1545, în vreme ce 347 de piese poartă date de emisiune între 1546—1600. Mergînd mai departe și examinînd înșiruirea cronologică a polgroșilor lituanieni — monede care predomină net în componența tezaurului —, observăm un adevărat hiatus între 1525 și 1546. Se poate deduce de aici că de la sfîrșitul domniei lui Ștefăniță (1527) și pînă la moartea lui Petru Rareș (1546), tezaurul nostru nu a fost alimentat cu nici o emisiune lituaniană din acest răstimp, numărul pieselor de altă proveniență fiind și el foarte restrîns: trei dinari ungurești din 1536, 1539 și 1545, un gros polonez din 1527, cinci groși prusieni din 1530, 1539, 1542 și 1545 (două ex.) și un gros de Silezia—Liegnitz—Brieg din 1542. Faptul reflectă întreruperea relațiilor economice între Moldova pe de o parte și Polonia și Lituania pe de altă parte, ca urmare, fără îndoială, a politicii antipoloneze care a marcat mai ales prima domnie a lui Petru Rareș.

Ultimul aspect, cel mai important, al tezaurului de la Piatra Neamț este prezența acelor monede imitate sau falsificate, polgroși de tip lituanian. Exemplarele cu data neclară sau purtînd anii 1520, 1526 și 1528 (fig. 2/1—4) se deosebesc de piesele originale prin erorile de legendă, tipurile redată mai stîngaci, uneori într-un mod neinteligibil, precum și printr-un argint de titlu inferior. Toate aceste caracteristici ne îndreptățesc să considerăm monedele respective ca imitații, bătute în afara granițelor Lituaniei și ale Poloniei. Iar faptul că ele au ajuns într-un tezaur descoperit la Piatra Neamț, indică, foarte probabil, proveniența lor dintr-o monetărie clandestină moldovenească. Pentru imitațiile datate din 1520, 1526 și 1528, cîteva documente poloneze contemporane par a întări această ipoteză.

Astfel, se cunoaște mai de mult circulara adresată la 3 august 1526 de către Sigismund I tuturor demnitarilor regatului Poloniei, prin care le dă de știre că, în Moldova, s-a bătut o mare cantitate de monede poloneze false, a căror primire o interzice ³. În anul acela, domnea în Moldova Ștefăniță, ultimul voie-

² Cu privire la această monedă, a se vedea importantul studiu al lui Const. Moisil, *O monedă curioasă: costanda*, în CNA, 19 (1945), p. 3—14, 56—59, indeosebi p. 11—13.

³ Cf. Horia I. Ursu, *Domnia lui Ștefăniță voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517—1527*, Cluj, 1940, p. 132; actul în colecția Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 596, nr. CCCIII.

vod care bate groși moldovenesți, în sistemul tradițional. Cele câteva monede false din tezaurul de la Piatra Neamț: cu data neclară și cu anii de emisiune 1520 și 1526, coincidind cu domnia lui Ștefăniță, fac parte de bună seamă din imitațiile la care se referă ordonanța regală din 1526.

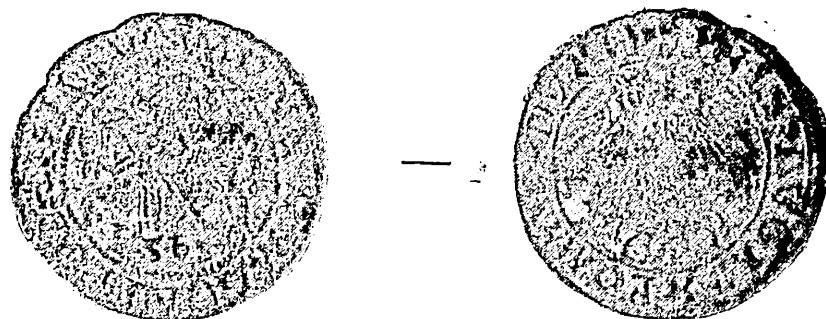

Fig. 3. — Polgros lituanian fals, provenind din tezaurul de la Piatra Neamț.

Un alt document polonez, publicat mai recent, semnalează un fapt asemănător, petrecut însă în timpul primei domnii a lui Petru Rareș. În instrucțiunile date de către regele Sigismund I trimisului său la sultanul Soliman I⁴, Petrus Opaleniczki, la 2 octombrie 1532, printre alte plângeri aduse împotriva domnului Moldovei, figurează și aceea referitoare la falsificarea de monede regale, întreprinsă de Petru Rareș⁵. Prin urmare, polgrosul — imitație cu data 1528, scos la iveală de tezaurul descoperit la Piatra Neamț, reprezintă tocmai una din aceste contrafaceri moldovenesți ale monetei emise de Sigismund I, ca mare duce al Lituaniei, contrafaceri incriminate în plângerea adresată Porții otomane.

Cît privește ultima monedă falsificată, cu data de emisiune 1565 (fig. 3) — an care corespunde cu a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu —, ea nu pare a fi de proveniență moldovenească. Se știe că încă din anul 1558, Alexandru Lăpușneanu bate monede proprii de argint, în sistemul și după tipul dinarilor ungurești de argint⁶. Adoptarea noului sistem monetar se datora pătrunderii în Moldova a unor mari cantități de dinari ungurești de argint, ca urmare a vechilor relații economice cu Transilvania și mai ales, a exportului masiv de vite moldovenesți în această țară, export patronat de însuși voievodul emitent⁷. Unificarea monetară urmărită prin adoptarea noului sistem de către Alexandru Lăpușneanu era o măsură menită să înlesnească acest export. În același sistem al dinarului unguresc, se va emite monedă moldovenească în 1562 și 1563, sub domnia lui Despot Vodă, care a pus în circulație și emisiuni de mare valoare nominală: ducatul de aur, talerul și sfertul de taler de argint⁸; dinari moldovenesți se vor bate și în timpul lui Ștefan Tomșa, în 1563 și 1564⁹. În sfîrșit, Ion Vodă va emite în 1573 o monedă mare de aramă, denumită aceea, cu totul neobișnuită și echivalentă desigur cu asprul turcesc de argint¹⁰.

⁴ Este vorba de Soliman Magnificul (1520—1566), Soliman al II-lea în cronologiile apusene. Turcii nu l-au în considerare pe Soliman, fiul lui Baiazid I, care a purtat numai titlul de emir (1402—1410).

⁵ *Acta Tomiciana*, XIV, Poznan, 1952, p. 693 (cf. recenziile lui Șerban Papacostea, în *SCN*, III, 1960, p. 592).

⁶ Cf. O. Iliescu, în vol. Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, I, București, 1964, p. 98.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 98 și 372.

¹⁰ *Ibidem*, p. 99.

Aceste orientări divergente ale politicii monetare moldovenesti ne arată că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, moneda poloneză și lituaniană a pierdut mult din importanța pe care o căpătase anterior în circulația internă a Moldovei, o ușoară revenire înregistrându-se, efemer, abia sub Ștefan Răzvan și Ieremia Movilă¹¹. De altfel, nici documentele publicate pînă în prezent nu sugerează falsificări de monede poloneze în Moldova, în timpul lui Alexandru Lăpușneanu. Rezultă deci că polgrosul fals, cu data 1565, din tezaurul de la Piatra Neamț, trebuie a fi considerat de proveniență străină, strecurat în circulația monetară a Moldovei alături de monede similare, dar veritabile.

Acestea sînt principalele constatări, de ordin istoric și economic, deduse din studiul tezaurului de la Piatra Neamț, care are meritul de a confirma datele cuprinse în cîteva izvoare documentare, cu privire la vicisitudinile politicii monetare a Moldovei, de-a lungul unuia din cele mai frămîntate veacuri ale istoriei sale.

C. MATASĂ, O. ILIESCU și V. MIHĂILESCU-BÎRLIBA

NOUVELLES DONNÉES RELATIVES À LA CIRCULATION MONÉTAIRE EN MOLDAVIE AU XVIe SIÈCLE

R É S U M É

En août 1963, à l'occasion des travaux éditaires effectués au centre de la ville de Piatra Neamț (dép. de Neamț, en Moldavie), on y a découvert un intéressant trésor monétaire. Le trésor était déposé dans un vase en terre cuite, ayant la forme d'une tirelire et contenait 593 monnaies d'argent, notamment des émissions polonaises et lituaniennes; il y avait également des pièces frappées par les villes portuaires du littoral de la mer Baltique, Riga et Gdansk, ensuite des monnaies prussiennes, silésiennes et hongroises. Datées de 1386 à 1600, toutes les pièces de notre trésor étaient d'une faible valeur nominale. Les demi-gros lituaniens y prédominaient: en tout, 538 pièces, soit 90,7% par rapport au total.

Examinant les divers problèmes posés par la découverte de ce trésor, les auteurs soulignent en premier lieu la fréquence de la circulation des monnaies respectives en Moldavie, au XVIe siècle.

En ce qui concerne la répartition chronologique des monnaies qui composent le trésor en question, on remarque l'absence presque totale des monnaies polonaises et lituaniennes émises de 1525 à 1546. Ce fait certifie l'interruption des relations économiques entre la Moldavie d'un côté et la Pologne et la Lituanie de l'autre, interruption qui était due au caractère antipolonais de la politique moldave à cette époque, notamment sous le premier règne du prince Petru Rareș (1527—1538, 1541—1546).

La dernière question posée par la découverte du trésor de Piatra Neamț vise surtout un aspect particulier de sa composition. En dehors des pièces originales, ce trésor compte également quelques imitations de demi-gros lituaniens. Selon l'opinion des auteurs de cette note, telles imitations auraient été exécutées dans un atelier monétaire clandestin en Moldavie, sous le règne des princes Ștefăniță (1517—1527) et Petru Rareș, déjà cité. En effet, on connaissait

¹¹ *Ibidem*,

depuis longtemps quelques documents polonais contemporains qui avaient signalé, à plusieurs reprises, l'imitation de monnaies du royaume de Pologne faite en Moldavie, sous le règne des princes mentionnés plus haut. La présence de telles imitations dans le trésor de Piatra Neamț serait dans ce cas une preuve du bien fondé des plaintes polonaises à ce sujet.

LÉGENDE DES FIGURES

- Fig. 1. — Le vase-tirelire qui contenait le trésor de Piatra Neamț.
Fig. 2. — Imitation de demi-gros lituaniens, provenant du même trésor.
Fig. 3. — Demi-gros lituanien faux, provenant du même trésor.

CÎND A TRĂIT REGELE OROLES?

(IUSTINUS, XXXII, 3, 16)

Historiae Philippicae ale lui Trogus Pompeius¹, prima istorie universală în limba latină, au fost scrise în timpul lui Augustus, probabil în ultimii ani î.e.n.². În cele 44 de cărți ale voluminoasei lucrări, autorul a manifestat un interes³ deosebit pentru neamuri «barbare» ca sciții și geții⁴. Datorită acestui fapt Trogus Pompeius a adunat un material important, prezentat în cadrul numeroaselor paranteze⁵, așa-numitele „digresiuni etnice”, care întrerupeau în multe cărți și în repetate rânduri, șirul povestirii. În felul acesta *Istoriile filipice* au oferit știri importante despre multe regiuni și populații mai puțin cunoscute. Pentru istoria României î.e.n., lucrarea ar fi reprezentat probabil cel mai important⁶ izvor scris, dacă, din nefericire nu s-ar fi pierdut în cea mai mare parte. Nu nis-a păstrat decât un extras din anumite părți ale operei, elaborat probabil la începutul secolului al III-lea e.n., de un anume Iustinus⁷. În afară de aceasta, au fost întocmite scurte rezumate ale tuturor cărților, denumite prologuri, despre care însă nu se știe nici când și nici de ce au fost detașate de lucrare și puse în circulație⁸. Chiar și în aceste condiții s-au mai putut păstra câteva⁹ informații prețioase¹² pentru istoria României¹¹, a căror interpretare însă este foarte controversată.

Cea mai dezbătută problemă o constituie neîndoios „digresiunea dacică”. Într-adevăr în prologul al XXXII-lea se vorbește despre „o creștere¹² a puterii

¹ Cf. A. Klotz, *RE*, XXI, 2, p. 2300–2313.

² Având în vedere că tatăl autorului a fost păstrătorul de sigiliu și secretarul lui Cezar (XLIII, 5, 12) și că ultimul eveniment amintit are loc în anul 19 î.e.n.

³ Cf. O. Seel, *Pomp. Trog. fragm.*, Teubner, 1956, V.

⁴ Cf. K. Trudinger, *Stud. f. Gesch. gr. röm. Ethn.*, Basel, 1918, p. 130–132 și de curând, O. Seel, *Die praefatio des Trogus Pompeius*, Erlangen, 1955, p. 61.

⁵ În 26 de cărți întâlnim 45 de digresiuni despre 61 de subiecte diferite.

⁶ Datorită știrilor importante despre teritoriul nostru și al vecinilor noștri.

⁷ Cf. W. Kroll, *RE*, 10, p. 956–958.

⁸ A. Klotz, *op. cit.*, p. 2312.

⁹ Cf. *Izvoare privind istoria României*, vol. I, București, 1964, p. 351–361.

¹⁰ Despre așezarea sciților în Dobrogea sub Ateas (IX, 2), campania lui Zopyrion (XII, 2, 16–17) și „digresiunea dacică” în discuție.

¹¹ Cf. *Istoria României*, I, București, 1960, p. LVIII.

¹² Într-un context care ne interesează pentru întreaga discuție: „... Regis Philippi propter ablatas sibi civitates alienatus in Romanos animus, et ob hoc alter filiorum Demetrius occisus concitatusque ab eo, Basternae transire conati in Italiam. Inde in excessu dictae res Illyricae: ut Galli, qui occupant Illyricum, rursus redierunt in Galliam; originesque Pannoniorum et incrementa Dacorum per Burobosten regem”.

dacilor sub regele lor Rubobostes", iar în cartea corespunzătoare (XXXII, 3, 16) se spune: „Și dacii¹³ sînt o mlădiță a geților. În vremea regelui Oroles ei se luptaseră prost împotriva bastarnilor și de aceea, ca pedeapsă pentru slăbiciunea arătată, au fost siliți, din porunca regelui, să pună capul în locul picioarelor, atunci cînd mergeau la culcare și să facă soțiilor lor serviciile pe care mai înainte acestea obișnuiau să le facă lor. Această pedeapsă a fost înlăturată numai după ce prin vitejia lor au șters rușinea pe care au pățit-o în război”.

În cele ce urmează mă voi ocupa numai de ultimul pasaj (în alt articol m-am ocupat de problema regelui Burobostes¹⁴ și nu voi reveni asupra ei decît în măsura în care este necesar pentru discuția de față).

Problema regelui Oroles a fost dezbătută și interpretată în fel și chip, ajungîndu-se la diferite soluții, pe care logica le admitea. Toate au pornit însă de la considerente generale și idei preconcepute, fără a-și îndrepta atenția, în primul rînd, asupra textului în cauză. Or, cred că numai printr-o analiză complexă (internă și externă) a izvorului, deci printr-o critică filologico-istorică corespunzătoare se poate ajunge la o interpretare cît mai apropiată de realitatea istorică.

Cei mai mulți dintre cercetătorii care s-au ocupat în mod special sau numai întîmplător de pasajul din Iustin, au ajuns la concluzia, sau mai de grabă au pornit de la ideea subînțeleasă — fiindcă părea evidentă la prima vedere — că evenimentele legate de numele lui Oroles s-au petrecut cîndva în jurul anului 200 î.e.n. Părerea aceasta s-a încetățenit datorită unei comparații superficiale a pasajului cu conținutul general al cărții a XXXII-a, așa cum reiese din prologul acesteia și din puținele¹⁵ fragmente păstrate.

Majoritatea acestor autori¹⁶ nu fac legătura dintre Oroles din Epitome și Rubobostes din prolog, sau îl socot pe ultimul identic cu binecunoscutul rege Burebista din secolul I î.e.n.

Doi¹⁷ istorici au recunoscut însă strînsa legătură a fragmentului despre Oroles cu „digresiunea dacică” din prolog și au căutat să sprijine cronologia «timpurie» (200 î.e.n.) a fiecăruia dintre regi prin existența celuiilalt, chiar dacă în concepția autorilor există o deosebire importantă cu privire la persoana regilor. Astfel primul crede că avem de-a face cu una și aceeași persoană¹⁸, pe cînd celălalt le consideră ca două personaje distincte, dar apropiate în timp¹⁹.

Doctrinei dominante a majorității istoricilor i s-a opus părerea exprimată în trecere de către C. Jullian²⁰ — însușită fără nici o argumentare, și poate de

¹³ Daci quoque suboles Getarum sunt, qui cum Oroles rege adversus Bastarnas male pugnassent, ob ultionem segnitrae capturi somnum capita loco pedum ponere iussu regis cogeantur ministeriaque uxoris, quae ipsis ante fieri solebant, facere. Neque haec ante mutata sunt quam ignominiam bello acceptam virtute delerant”.

¹⁴ Rubobostes oder Burobostes? Zu Trog. Pomp. Prol. XXXII, în SC, X, 1968.

¹⁵ Epitoma lui Iustinus cuprinde cărți cu un volum de 18 pagini, 656 de rînduri. Între aceste extreme, formate de cărțile XL și II, cartea a XXXII-a reprezintă una dintre cele mai mici, cu 4, 3 pagini și 162 de rînduri.

¹⁶ K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, III, 1906, p. 144; V. Părvan, *Getica*, p. 67—68; C. Patsch, *Die Völkerschaft der Agathyrsen*, în „Anz. Ak. Wiss”, Wien, ph. hist. Kl., 1925, p. 76 și *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 1, *Bis zur Festsetzung der Römer*

in Transdanubien, Wien, 1932, p. 7, 42; A. Alföldi, *CAH*, XI, Cambridge, 1954, p. 81; T. D. Zlatkovskaia, *Plemennoi soiuz ghetov pod rukovodstvom Birebist (I vea do n.e.)*, în VDI, 1955, p. 2, 83; D. M. Pîppidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 21—22; *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 231.

¹⁷ C. Brandis, *RE*, IV, 1956; C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în SCIV, IV, 1955, 1—2, p. 50—51 și *Istoria României*, I, p. 282.

¹⁸ „... so halte ich den Rubobostes im Prolog und den Oroles bei Iustinus für ein und denselben Namen, dessen richtige Form noch zu finden ist”.

¹⁹ „Contextul din prolog nu ne îngăduie aici o fixare mai precisă în timp. Aceasta poate fi și sfîrșitul secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.e.n.

²⁰ *Hist. Gaule*, III, Paris, 1923, p. 144—145,

aceea rămasă și atât de puțin cunoscută, de către E. Cavaignac²¹ și luată doar în considerare de J. Boerma²² — , după care și luptele dacilor lui Oroles cu bastarnii, trebuie situate tot în secolul I î.e.n., în epoca lui Burebista. Astfel a apărut și o cronologie „tîrzie” sau „recentă” pentru persoana regelui Oroles.

Un alt punct litigios îl formează apartenența etnică a lui Oroles. În aparență originea getică sau dacică a regelui nu prezintă prea mare importanță. În realitate însă ea prejudiciază în mare măsură asupra cronologiei, lucru de care unii autori par să nu-și fi dat seama. Într-adevăr nu întîmplător adepții²³ „cronologiei timpurii” văd în Oroles un rege get, pe cînd partizanii²⁴ „cronologiei recente” îl socot dac. Aceasta fiindcă marea ramură getică a tracilor este menționată și atestată pe larg de izvoare²⁵ încă din secolul V î.e.n., pe cînd ramura mult mai mică a dacilor care se va impune și va crea un adevărat „imperiu” sub Burebista, va fi amintită²⁶ de-abia de izvoarele secolului I î.e.n. G. Brandis²⁷ și C. Daicoviciu²⁸ îl socot pe Oroles rege dac care ar fi trăit pe la 200 î.e.n. Această datare timpurie servește autorilor drept argument pentru existența unui alt rege dac — Rubobostes din prologul respectiv — care ar fi trăit tot în jurul anului 200 î.e.n. Astfel cele două cronologii vor să se sprijine reciproc, deși nici una nu este sigură și dovedită.

Singurul punct în care toți autorii sînt de acord, îl formează localizarea geografică a lui Oroles. Datorită luptelor purtate cu bastarnii reședința sa nu putea fi decît în Moldova²⁹ sau în Moldova și în regiunea de nord-est a Transilvaniei³⁰.

Așa stînd lucrurile în stadiul actual al cercetării credem că progrese pe calea clarificării punctelor litigioase ale problemei nu pot fi făcute decît printr-o analiză aprofundată a textului, contextului și a celor doi istorici latini în cauză.

Primul aspect îl formează, după părerea noastră, raporturile dintre istoriile pierdute ale lui Trogus Pompeius și epitoma păstrată a lui Iustinus. După cum s-a spus, prima lucrare s-a pierdut. Dispunem însă de rezumate (prologuri), care, oricît de palide și de mici ar fi, reprezintă o copie fidelă, chiar dacă „microscopică”³¹. În schimb epitoma, deși mult mai mare, nu reflectă fidel materialul din *Istorii*. Avem de-a face cu un extras, care alege faptele după criterii de selecție personale, deci arbitrar. Astfel Iustinus, care urmărește „desfătarea”³² cititorilor, alege doar anumite întîmplări care au un caracter neobișnuit, senzational. În felul acesta ajungem la o culegere de anecdote³³, în timp ce fapte istorice din cele mai importante sînt omise³⁴.

²¹ *Hist. Ant.*, III, Paris, 1914, p. 428, n. 2 „la soumission des Bastarnes par les Daces est postérieure à Mithridate”.

²² *Historischer Kommentar zu Iustins Ep. Hist. Phil. des Pompeius Trogus*, XXVII—XXXVIII und zu den Prologi dieser Bücher, Den Haag, 1937, p. 106; „Brandis nimmt an, daß die Schlacht vor ihrem Bündis mit Philipp stattfand; siehe aber Cav. Hist. de l'Ant. und Jullian, *Hist. de la Gaule*.”

²³ K. Müllenhoff, V. Pârvan, C. Patsch, A. Alföldi, D. T. Zlatkovskaia și D. M. Pippidi.

²⁴ C. Jullian, E. Cavaignac, I, 1964.

²⁵ Cf. *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, passim.

²⁶ Cf. *Izvoare privind istoria României*, p. 179, n. 2.

²⁷ *Op. cit.*, 1956: „... die erste Erwähnung unserer Dacer”.

²⁸ *Istoria României*, I, p. 282 și 318.

²⁹ Astfel toți cercetătorii care îl socot un rege get pe Oroles.

³⁰ C. Daicoviciu, *op. cit.*, passim.

³¹ Dacă pornim de la faptul că prologurile reprezintă 1 : 25 din epitome, iar aceasta cam 1 : 5 — după calculele aproximative, dar destul de verosimile (G. Forni, *Valore storico e fonti di Pompeo Trogio*, Urbino, 1958, p. 49) din *Istoriile filipice*, ajungem la situația de peste 1 : 100 între prologuri și lucrarea pierdută.

³² Cf. *Praef.*, 4.

³³ Klotz, *op. cit.*, p. 2304 și Forni, *op. cit.*, p. 126.

³⁴ F. Borchardt, *Quaestiones Iustinianae*, Greifswald, 1875, p. 8.

În schimb optica prezentării evenimentelor, ca să nu spun concepția istorică, a lui Trogus este păstrată de Iustinus în materialul prezentat în așa fel încît se pot desprinde tendințele operei de bază. Este vorba despre o anumită concepție stoică³⁵ care manifestă interes pentru «viața naturală» a «barbarilor», datorită căreia aceștia ocupă atîta loc în economia lucrării. Alte două trăsături care interesează în discuția de față, prin amprenta lăsată asupra relatării din text și context, sînt predilecția pentru conașionali celti³⁶ ai lui Trogus și «sentimentele regaliste» ale acestuia³⁷.

Așa cum reiese din prolog, în cartea a XXXII-a au existat trei digresiuni³⁸, toate reprezentate și în epitome prin scurte fragmente³⁹. Episodul cu Oroles face parte din digresiunea despre daci (*incrementa Dacorum*), iar nu din relatarea expediției⁴⁰ bastarnilor în Balcani, așa cum s-a susținut de promotorii teoriei despre existența unui rege Rubobostes în secolele III—II î.e.n., deoarece aceste evenimente sînt relatate cu mult înainte, iar în epitome le corespunde alianța lui Filip al V-lea cu scordiscii (cap. 3, 1—5). Cu atît mai puțin poate să fie vorba de evenimente petrecute cu ocazia venirii bastarnilor în regiunile noastre, cum lasă să se înțeleagă unii dintre autorii care văd în Oroles un rege get, ca de exemplu A. Alföldi. Aceasta pentru bunul motiv că evenimentele legate de această invazie (*Basternici motus*) sînt tratate în cartea a XXVIII-a.

Rezultă deci că Oroles face parte din digresiunea despre Rubobostes, iar menționarea primului și omisiunea ultimului nu se explică prin lipsa de legătură între ei, ci prin interesul lui Iustinus pentru anecdota pe care o oferă cititorilor pasajul despre Oroles și absența unei asemenea anecdote în pasajul despre Rubobostes.

Rămîne să vedem însă cine este acesta din urmă și cînd a trăit el? Cum cred că am reușit să demonstrez⁴¹, avem de-a face cu marele și de aceea celebrul rege dac Burebista, din secolul I î.e.n. După cum am arătat, digresiunea despre daci urmează pe cea despre panoni fiindcă Burebista a dus lupte importante în Pannonia. Despre *incrementa Dacorum* nu se poate vorbi decît sub Burebista, iar pretinsul rege Rubobostes nu a fost înregistrat nici măcar de Iordanes, care menționează pe toți regii daci pentru succesele lor, pe baza unor izvoare bune. Luptele cu bastarnii se explică prin conflictul care a existat și în secolul I între daci și bastarni, terminate cu supunerea sau neutralizarea acestora de Burebista în cadrul expansiunii sale spre Olbia. În sfîrșit apariția unui nume nou în manuscrise, Rubobostes, în loc de Burobostes, se explică foarte ușor printr-o metateză, fenomen fonetic și greșeală de transcriere frecventă.

O dată cu revenirea lui Rubobostes — Burebista în secolul I î.e.n., trebuie plasat tot pe atunci și Oroles. Apartenența sa dacică, afirmată formal de Iustinus, nu poate fi nesocotită, chiar dacă numele ca atare se întîlnește⁴² la geți.

³⁵ K. Trudinger, *Stud. z. Gesch. gr. röm. Ethn.*, Basel p. 130—131 și O. Seel, *Die praefatio des Trogus Pompeius*, Erlangen, 1956, p. 61.

³⁶ Wachsmuth, *Timagenes und Trogus*, în *"Rh. Mus."* 46 (1911), p. 465—479.

³⁷ Wachsmuth, *op. cit.*, p. 472 și Trudinger, *op. cit.*, p. 131, n. 1.

³⁸ Despre gali, panoni și daci, cf. nota 12.

³⁹ Întoarcerea tectosagilor în Galia (cap. 3, 6—12); explicația numelui istrienilor (cap. 3, 13—15); Oroles (cap. 3, 16).

⁴⁰ Cf. nota 14.

⁴¹ Încercarea lui A. Alföldi, *op. cit.*, de a raporta pronumele relativ „care” (qui), din textul prologului la geți și nu la daci, este un artificiu pe cît de ingenios pe atît de falacios. Nici un cunoscător al limbii latine n-ar putea traduce astfel sau susține o asemenea traducere.

⁴² Cf. regele get Roles care îl ajută pe Crassus (*Dio Cassius*, LI, 24, 6) și bunicul lui Cimo, pe nume Oroles (*Her.*, VI, 39 și *Plutarh*, Kim, 4).

Menționarea dacilor de-abia în izvoarele ⁴³ secolului I î.e.n., confirmată și de explicația lui Trogus-Iustinus, care simț nevoia, ca și alți autori ⁴⁴, să explice noua forță impetuoasă, necunoscută pînă atunci, dar aflată în plină expansiune politică.

Dacă încercăm să definim locul lui Oroles în raport cu Burebista, trebuie să presupunem că avem de-a face cu un predecesor al marelui rege, deoarece evenimentele de după moartea acestuia depășeau obiectul excursului lui Trogus și erau desigur, și mai puțin cunoscute. Poate fi vorba însă și de un rege mai mic—cum s-ar părea după absența sa din prolog—contemporan cu Burebista. Căci înainte de procesul de unificare, întreprins de Burebista, situația trebuie să fi fost aceeași ca după moartea marelui rege cînd imperiul creat de el se desface în mai multe formațiuni ⁴⁵.

Un lucru pare evident : Oroles trebuie socotit un rege dac din perioada lui Burebista, adică din secolul I î.e.n.

VL. ILIESCU

QUAND A VÉCU LE ROI OROLÈS ?

RÉSUMÉ

L'auteur commence par un exposé de l'état de la question, en démontrant que la majorité des chercheurs considèrent Orolès un roi gète qui régna vers 200 av.n.è. Deux historiens voient dans la personne d'Orolès un roi dace.

Suit l'analyse philologique et historique du prologue XXXII et du passage correspondant sur Orolès des *Epitomés* de Justin.

Selon les résultats de la recherche entreprise, Orolès fut un roi dace qui vécut pendant l'époque de Burebista, c'est-à-dire au premier siècle av.n.è.

⁴³ Cf. nota 26.

⁴⁴ Strabon, VII, 3, 12—13; Dionysios Periegetul,

vo. 304—305; Apian, *Praef.* 4, 15 și Dio Cassius, LXVII, 6, 2.

⁴⁵ Strabon, VII, 3, 11.

INFORMAȚII ARHIVISTICE DESPRE UN SARCOFAG ROMAN DE LA GALAȚI

Dintre multe sarcofage romane descoperite pe teritoriul patriei noastre, cel de la Galați¹ s-a bucurat de o atenție deosebită: a fost publicat de patru ori², cu toate că nu s-au cunoscut condițiile și data la care a fost descoperit. Constantin Moisil, referindu-se la această ultimă chestiune, afirmă că a fost găsit „înainte de 1868”³, M. Petrescu-Dîmbovița situează descoperirea lui în 1868⁴, Maria Alexandrescu-Vianu o plasează în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁵, iar I. T. Dragomir folosește data de 1864⁶. Găsind în arhiva Primăriei Galați dosarul format la descoperirea întâmplătoare a sarcofagului⁷, datorită unor căutători de comori, putem preciza că el a fost găsit la 1 iulie 1867 pe proprietatea lui Dobre Radu din str. Lozoveni nr. 70⁸ (fig. 1).

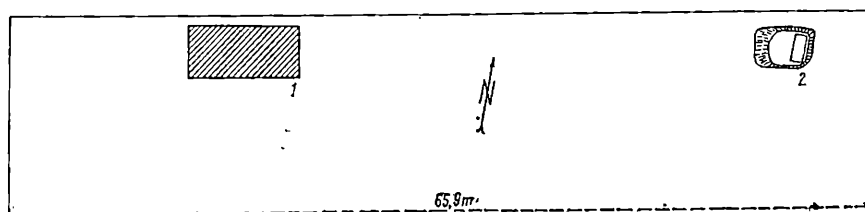

Fig. 1. — Locul unde a fost descoperit sarcofagul. 1, locuința lui Dobre Radu; 2, locul de găsim a sarcofagului.

După indicațiile descoperitorilor, sarcofagul a fost găsit „de la movila opt pași”, deci în apropierea sarcofagului a fost un tumul. Zona aceasta de la periferia

¹ Muzeul de istorie Galați, inv. nr. 3009.

² C. Moisil, *Sarcofagii de piatră*, în *BCMI*, III, 1910, p. 85—86; M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise in Bezirk Covurlui*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 430—431; idem, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui (24 aprilie 14 mai 1939)*, Galați, 1941; Maria Alexandrescu-Vianu, *Un sarcophage mithriaque au musée d'histoire de Galatzi*, în *Revue des études sud-est européennes*, V, 1967, 1—2, p. 229—233; I. T. Dragomir, *Descoperiri arheologice pe actualul teritoriu al Galațului din cele mai vechi timpuri și pînă la întemeierea orașului*, în *Danubius*, I, 1967, p. 185—186.

³ C. Moisil, *op. cit.*, p. 85—86.

⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940 p. 430.

⁵ Maria Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, p. 229.

⁶ I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 185—186.

⁷ Arhivele Statului Galați, fond Primărie, 1867, dos. 82, nepaginat. A fost publicat și de I. T. Dragomir cu data greșită (6 iulie) fără să se menționeze că sarcofagul era acoperit cu „zid” de piatră vinată (*Cavalerul trac de la Tirighina-Bărboși*, în *Danubius*, II—III, 1969, p. 74). Tot aici se menționează și anul 1864 ca dată a descoperirii.

⁸ Locul descoperirii n-a mai putut fi identificat.

actuală a oraşului Galaţi a fost bogată în tumuli, unul a mai existat pe str. Traian, unde s-au descoperit 15 săgeţi de bronz⁹, cîţiva se mai văd şi astăzi pe şoseaua Galaţi—Tuluceşti, dar numărul lor se pare că a fost mult mai mare, fapt remarcat, în 1805, de călătorul Adam Neale¹⁰.

Un raport al arhitectului Iosif Gruber ne dă alte preţioase informaţii. Sarcofagul a fost aşezat la o adîncime de 3,14 m „de la faţa pămîntului”. „Sieriul

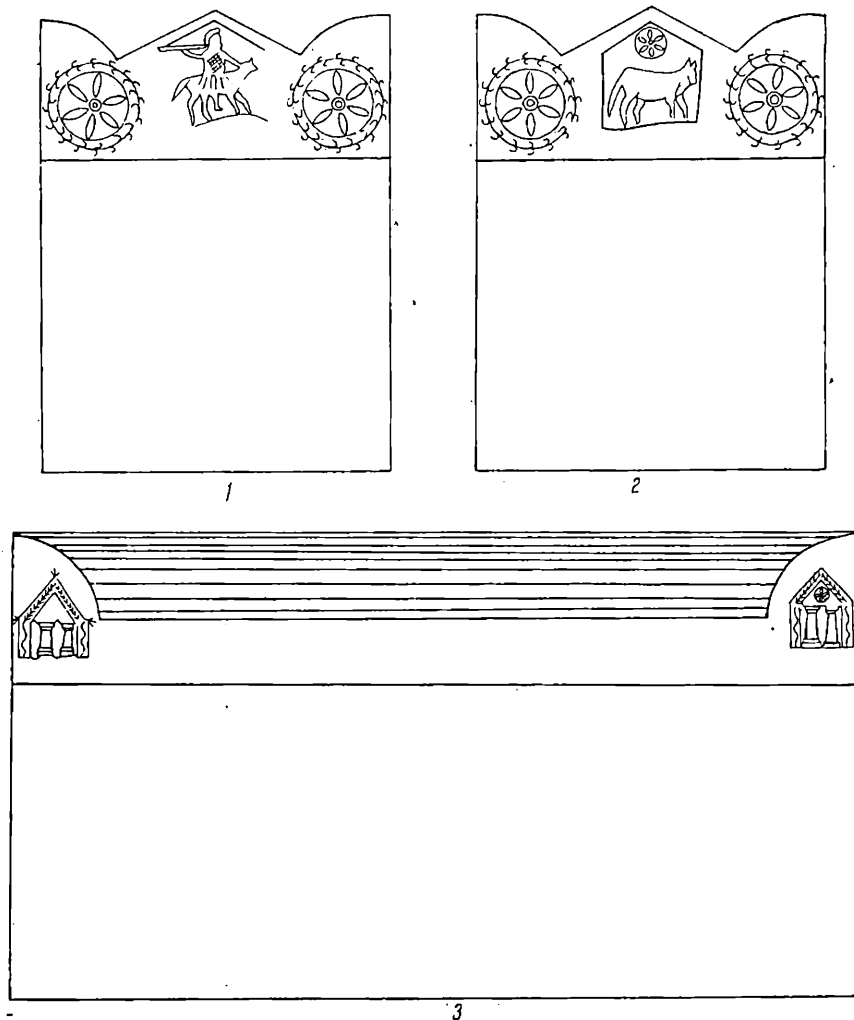

Fig. 2. — Desenele sarcofagului executate de arh. Iosif Gruber. 1, partea laterală de nord; 2, partea laterală de sud; 3, partea longitudinală de est.

înăuntrul groapei era acoperit în toate împrejurimile cu zid de piatră vînată tare, aşezat în mortieră de var şi nisip, care mortier s-a transformat într-o migmă aşa de tare ca piatra”¹¹. Sarcofagul a fost, aşa dar, plasat într-o cameră funerară

⁹ M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 429.

¹⁰ C. I. Karadja, *Călătoria lui Adam Neale (1805)*, în *Spicuitor în ogor vecin*, I, 1920, p. 135.

¹¹ Arhivele Statului Galaţi, *loc. cit.* Cu această ocazie arhitectul Gruber execută şi desenele sarcofagului (fig. 1, 2, 3).

mult mai modestă decât cea descoperită de O. Floca la Cinciș¹², și asemănătoare, poate, cu cea găsită de D. Tudor la Romula¹³, cu singura deosebire că aici zidăria a fost făcută cu cărămidă.

Mormîntul a fost orientat pe direcția nord-sud, frontonul cu reprezentarea călărețului fiind înspre nord. Maria Alexandrescu-Vianu¹⁴ și I. T. Dragomir¹⁵ au văzut în această reprezentare pe Mithra călare, dar știut fiind caracterul lui Mithra, zeul „soarelui”, „deo soli invicto”, îndreptarea lui către nord, zonă mai puțin luminată de soare (fig. 2/1), pledează pentru atribuirea însemnelor religioase de pe sarcofag altor culte. Ceea ce socotește Maria Alexandrescu-Vianu ca element specific reprezentărilor mithriace apar și în alte culte religioase. De pildă, taurul mergînd spre dreapta, ca pe frontonul sudic al sarcofagului de la Galați, (fig. 2/2), ca și reprezentările schematice ale stelelor se găsesc pe unele plăci de plumb ale cavalerilor danubieni¹⁶. Frontoanele templelor de pe acrotere (fig. 2/3) pot fi atribuite Dioscurilor, așa cum găsim pe o monedă din vremea lui Domitian¹⁷, sau tot atît de bine pot avea un caracter decorativ fără de nici o semnificație religioasă¹⁸. Fără a nega influența mithriacă asupra cultului cavalerilor danubieni sau a cavalerului trac, credem că în cazul sarcofagului de la Galați avem de-a face cu reprezentări sincrētiste, cuprinzînd elemente din cultul cavalerilor danubieni¹⁹ sau a cavalerului trac, figurate pentru a cîștiga bunăvoința zeilor locali și prezențe mithriace în care credea cel îngropat, probabil un comandant militar.

În momentul descoperirii s-a constatat că mormîntul fusese jefuit, „zidirea împrejurul pietrei s-au găsit numai la părțile laterale ale sîcriului și în gios întreagă, însă în sus și deasupra capacului era zidirea spartă, precum și capacul, din care s-a găsit numai trei bucăți, adică fațada despre nord în două (astăzi se mai păstrează numai o bucată — *n.n.*) și dinspre sud în una bucată, iar mijlocul spart și mestecat cu bucăți de zid dărîmat, aflate alături sîcriului în groapă”²⁰.

Din inventarul sarcofagului s-au mai găsit „22 bucăți os găurite ca un fel de nasturi, albi-gălbini, lungăreți și ascuțiți la un capăt” și „două bucăți mici de foi de aur, una ca de un deget și alta mai mică”²¹. După caracterul reprezentărilor de pe sarcofag ca și după puținele indicații ce le avem asupra inventarului, putem atribui sarcofagul unui comandant al unităților militare de la Barboși, fără a putea explica de ce a fost îngropat la o distanță atît de mare de castru.

Știînd acum că sarcofagul a fost găsit la Galați, excluzîndu-se o aducere ulterioară de la Barboși, putem afirma că și pe teritoriul actual al orașului Galați a fost o așezare romană, de altfel sarcofagul nu este singurul indiciu, care depindea, poate, de „territorium” de la Șendreni²².

P. PĂLTĂNEA

¹² O. Floca, *Villa rustica și necropola daco-romană de la Cinciș*, în *Acta MN*, II, 1965, p. 171—173.

¹³ D. Tudor, *Oltenia romană*, București, 1942, p. 127.

¹⁴ Maria Alexandrescu-Vianu, *op. cit.*, p. 233.

¹⁵ I. T. Dragomir, *op. cit.*, p. 186.

¹⁶ D. Tudor, *Discussioni intorno al culto dei cavalieri danubiani*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 343.

¹⁷ Iorgu Stoian, *Cultul Dioscurilor și triburile tomitane*, în *SCIV*, 3, 1963, p. 523, fig. 8.

¹⁸ D. Tudor, *Discussioni...*, 331, n. 65.

¹⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Călătorie de cercetare arheologică*, p. 6.

²⁰ Arhivele Statului Galați, *loc. cit.*

²¹ Ibidem.

²² V. Părvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de jos*, în *ARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1913, p. 30.

INFORMATIONS D'ARCHIVES CONCERNANT UN SARCOPHAGE
ROMAIN DE GALAȚI

R É S U M É

En s'étayant d'un matériel documentaire conservé aux archives de la mairie, l'auteur présente des données relatives à la découverte, en 1867, sur le territoire de la ville de Galați, d'un sarcophage romain. Celui-ci, qui fait partie à l'heure actuelle des collections du Musée de Galați (n° d'inv. 3 009), a été publié et mentionné à plusieurs reprises par les spécialistes (voir notes 2—22). D'après les données fournies par le matériel d'archives, le sarcophage a été découvert à 3,14 m de profondeur, à proximité d'un tumulus. Selon l'auteur, il s'agit de la tombe d'un commandant des unités militaires en garnison dans le castrum de Barboși (situé à 6 km environ de Galați).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Lieu de la découverte du sarcophage. 1, demeure de Dobrea Radu; 2, lieu où se trouvait le sarcophage.

Fig. 2. — Dessins du sarcophage, exécutés par l'arch. Iosif Gruber. 1, partie latérale nord; 2, partie latérale sud; 3, partie longitudinale est.

HERMANN MÜLLER-KARPE, *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. I, *Altsteinzeit*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1968, XI + 389 p. + 274 de planșe

Asistăm, în ultimii ani, la apariția pe plan mondial a unei serii întregi de lucrări consacrate preistoriei, fie de popularizare, fie destinate studenților și chiar specialiștilor. Unele dintre acestea sînt marcate de numele unor autori ca G. Clark, J. Hawkes, S. J. De Laet, A. Leroi-Gourhan, K. J. Narr și S. Pig-gott, lista putînd fi desigur continuată.

Lucrarea lui H. Müller-Karpe, profesor la Universitatea din Frankfurt am Main, ocupă în această constelație a operelor de preistorie un loc cu totul aparte. Ea constituie o *încercare*, cum definește însuși autorul (p. VII), de a oferi o imagine de ansamblu asupra celei mai vechi istorii a societății umane. Volumul de față, consacrat paleoliticului, va fi urmat de alte patru tomuri, destinate neoliticului, epocii aramei, epocii bronzului și primei vîrste a fierului. În concepția autorului, noțiunile de paleolitic, neolitic, epoca aramei, a bronzului și prima vîrstă a fierului servesc pentru definirea unor perioade generale — cronologice și nu totdeauna pentru desemnarea unor etape de dezvoltare concrete, cu anumite structuri economice și trăsături culturale determinate, întrucît, în diferite regiuni ale globului, acestea prezintă decalaje considerabile în timp (p. VII). Spațiul la care se referă lucrarea nu este limitat: atenția autorului este îndreptată, în măsura posibilităților, asupra tuturor celor cinci continente.

Pentru a defini locul lucrării lui H. Müller-Karpe în contextul operelor consacrate preistoriei, ne permitem să invocăm însăși prefața volumului. Autorul constată aici (p. VII) pe bună dreptate că în literatura de specialitate a zilelor noastre întîlnim în mare

număr atît lucrări de preistorie generală, în formă scurtă, de multe ori chiar schematică, cît și tratate temeinic documentate, dar referitoare numai la anumite regiuni sau anumite fenomene culturale. *Lipsește însă pînă acum un tratat sistematic de preistorie universală, în care să fie acordat locul cuvenit izvoarelor*, prezentînd cele mai importante descoperiri sub formă de „registre” și ilustrații. Lucrarea lui H. Müller-Karpe își are drept scop tocmai umplerea acestui gol, adresîndu-se în primul rînd cititorilor care nu au la îndemină o mare bibliotecă de specialitate, precum și acelor, studenților mai ales, care caută o primă cale de acces spre știința preistoriei.

Conștient de dificultățile unei asemenea încercări, autorul menționează că lucrările de o asemenea amploare sînt în general colective. Dar, continuă autorul cu o modestie poate exagerată, și lucrarea de față este de fapt o operă colectivă, dîndu-și aportul la realizarea ei toți cei care prin săpăturile și lucrările lor au contribuit la o mai bună cunoaștere a preistoriei, și față de care autorul se simte doar un redactor (p. VIII).

Volumul I, început încă în anii activității autorului ca docent la Universitatea din München și Würzburg, și terminat la Frankfurt am Main, cuprinde trei părți bine distincte. Cea dintîi, corespunzînd primelor nouă capitole, este o expunere sintetică (compartimentată tematic, regional și cronologic) asupra stadiului actual al cunoștințelor pe plan mondial, privind epoca paleolitică. O a doua parte constituie cap. X, un catalog al celor mai importante descoperiri și, în sfîrșit, ultima parte cuprinde cele 274 de planșe alb-negru, conținînd exclusiv desene. Ultimele două părți reprezintă deci miezul acelei teme-
lii documentare, cu valoare de izvor, pe care se bazează expunerea din prima parte.

Lucrarea începe cu un concis istoric al cercetării paleoliticului, începînd cu sporadi-

cele descoperiri din secolul al XVIII-lea (p. 1—18). Sînt expuse apoi (p. 19—36) teoriile filozofice, biologice-antropologice, etnologice și psihologice privind originea și evoluția timpurie a omenirii, începînd cu mitologia și gînditorii din antichitate și pînă în știința zilelor noastre. Trebuie remarcat că autorul prezintă concepțiile cele mai deosebite, printre care și cea marxistă.

Miezul volumului îl constituie al treilea capitol, „Die Fundstoff und seine Gliederung” (p. 37—134). În cea mai mare parte, acest capitol este consacrat cronologiei arheologice (p. 39—112), trecînd în revistă etapele de dezvoltare paleolitice (inclusiv azilianul post-glacial), în nouă mari regiuni: Europa occidentală, Europa centrală, Peninsula Apenină și cea Balcanică, Europa răsăriteană, Asia anterioară, Asia centrală și răsăriteană, precum Australia, Africa de nord, Africa centrală și de sud, America. O atenție deosebită se acordă aici Europei apusene, și în special Franței. României, discutată în cadrul Europei răsăritene, i se acordă un spațiu relativ restrîns. Relatarea despre paleoliticul inferior (în total opt rînduri) începe cu constatarea că „Din România și Polonia se menționează în literatură destul de multe descoperiri din paleoliticul vechi, datarea lor este însă de cele mai multe ori nesigură” (p. 82). Sînt apoi amintite descoperirile de la Căpușul Mic, Valea Lupului-Iași și cele din Valea Dîrjovului. Paleoliticul mijlociu este ceva mai bine reprezentat, fiind menționate atît unele așezări de peșteră (Baia de Fier, Boroșteni, Nandru, Ohaba-Ponor, Cheia), cît și stațiunea de aer liber de la Ripiceni-Izvor (p. 83—84). În legătură cu paleoliticul superior se arată că în etapa mai veche întîlnim încă elemente arhaice, de tradiție clactoniană și moustieriană (valea Bistriței, Iosășel, peștera La Adam și Ohaba-Ponor). Urmează apoi așa-numitul complex aurignacian din valea Bistriței, cu elemente de tip gravettian, și care prezintă legături evidente cu Europa centrală și Italia, precum și cu sudul U.R.S.S. Acest grup gravettian se prelungește în România pînă la sfîrșitul pleistocenului. În unele regiuni, de exemplu, la marginea sudică a Carpaților, supraviețuiesc pînă la sfîrșitul paleoliticului și formele aurignaciene (p. 86).

În continuarea capitolului al III-lea, în cadrul cronologiei geologice (p. 112—125) sînt discutate urmele glaciațiunilor, formarea teraselor rîurilor din regiunile periglaciare,

formarea loessului și a altor soluri, legate de anumite condiții climatice, fluctuațiile suprafeței mării universale, în strînsă legătură cu glaciațiunile și, în sfîrșit, legătura dintre cronologia geologică și curbele radiațiilor solare. Urmează apoi cronologia paleontologică (p. 125—130) și determinările chimice și fizice (p. 130—134). Se insistă aici asupra determinărilor pe baza conținutului în fluor și, mai ales, asupra metodei carbonului radioactiv (C^{14}). Nici nu se menționează în schimb metoda potasiu-argon ($K-A$), cu ajutorul căreia s-a obținut, printre altele, și senzaționala dată de 1 750 000 de ani pentru vechimea urmelor lăsate de primul hominid la Olduvai.

În capitolul următor (p. 135—143) se tratează pe scurt problema așezărilor în aer liber sau de peșteră. Tipurile de locuință sînt reconstituite în special după descoperirile din U.R.S.S. (Kostienki, Buret etc.).

Reconstituită pe baza uneltelor, a resturilor de faună și floră, a reprezentărilor artistice, economia paleoliticului (p. 144—146) se caracterizează prin vînătoare și cules. Autorul respinge acele încercări care caută începuturile cultivării plantelor încă în paleoliticul tîrziu. Sculpturile înfățișînd spicuri de la Lourdes și diferitele reprezentări de plante redau nu cereale cultivate, ci mai degrabă ierburi sălbatice culese. De asemenea, sîpăligile din corn de cerb, asemănătoare topoarelor-săpăligi de tip Lyngby nu puteau să servească pentru cultivarea pămîntului. În ce privește domesticirea animalelor, doar pentru cal, ren și cîine se poate presupune un început de domesticire încă din paleoliticul tîrziu.

Relațiile sociale sînt prezentate foarte scurt (p. 167—171), în măsura în care materialul documentar extrem de sărăcăcios permite reconstituirea lor. După un succint capitol destinat grupurilor paleolitice locale și problemei contactelor culturale (p. 172—187), urmează o sistematică expunere privind arta paleolitică (p. 188—223). Acest capitol se împarte în două, în funcție de caracterul imobil sau mobil al operelor discutate. În cadrul primei categorii se vorbește despre arta rupestră — gravuri, picturi, reliefuri și rarele sculpturi, cunoscute deocamdată doar din peștera de la Tuc.d'Audoubert și Montespan (Franța). În cadrul artei minore se discută despre gravurile figurale, reliefurile, contururile decupate, plastica și ornamentele nefigurative. Regretăm că materialul ilustra-

tiv, constând doar din desene, de multe ori la o scară prea redusă și reprezentând figuri sau grupuri izolate, este departe de a reda ceva din frumusețea specifică, unică a artei paleolitice, în special a celei rupestre. Avînd în vedere caracterul sacru al reprezentărilor artistice din paleolitic, autorul revine asupra acestora, pe lîngă problema jertfelor și a înmormîntărilor, în capitolul următor, închinat cultului și religiei (p. 224—256).

Este de remarcat că la analiza economiei, a relațiilor sociale, a artei sau a cultului și a religiei, autorul se bazează în mod exclusiv pe izvoare autentice, datînd din paleolitic. El renunță deci la un procedeu frecvent folosit, de a include într-o lucrare despre paleolitic și o prezentare a culturii popoarelor primitive de astăzi, aflate pe o treaptă de evoluție întrucîtva analoagă, cum este cazul în recentul *Handbuch der Urgeschichte*, Bd. I., *Ältere und Mittlere Steinzeit*, Bern—München, 1966, redactat de K. J. Narr, în care un însemnat spațiu este acordat descrierii modului de viață al unor popoare primitive, trăind în condițiile paleoliticului și mezoliticului (autori R. Schott și J. Haekel). Cît de superficială este însă această manieră a paralelizărilor forțate arheologico-etnografice a fost neîntîrziat scoasă în evidență de recenzenții cărții (S. J. De Laet, în *Helinium*, VIII, 1968, nr. 1, p. 94—95; V. T. Dobosi, în *Arch. Ért.*, 96, 1969, nr. 1, p. 135—136). Se pare că această tendință de a renunța la confruntări etnografice în favoarea folosirii documentelor vremii este destul de puternică în preistoria europeană contemporană. Merită să cităm în acest sens cuvintele lui A. Leroi-Gourhan: „Comment aussi, averti par presque trente ans de métier d'éthnologue, j'ai renoncé à la confrontation ethnologique, refusant ce que je sais des Australiens ou des Esquimaux pour ne pas faire de nos Magdaléniens le produit clandestin du croisement des derniers primitifs du monde contemporain” (*Préhistoire de l'art occidental*, Paris, 1965, p. 79).

Capitolul următor (X) ocupă un loc cu totul aparte în contextul volumului. Este vorba de un substanțial catalog al celor mai importante descoperiri paleolitice din lume (p. 257—348). Catalogul cuprinde 412 descoperiri, grupate pe țări sau unități geografice. În cazul fiecărei descoperiri se specifică caracterul ei, se menționează cercetările întreprinse, se dă o succintă bibliografie, și, în sfîrșit, o concisă prezentare a descoperirilor. Franța figurează cu cele mai multe descoperiri

(125). România figurează doar cu două peșteri, La Adam și Ohaba-Ponor (nr. 312—313), plasate de data aceasta în subcapitolul rezervat Peninsulei Balcanice.

Cele 274 de planșe, așa cum am mai menționat, cuprind exclusiv desene, și cu excepția cîtorva schițe schematice a unor peșteri și a hărților din pl. 272—274, prezintă doar descoperiri în sine. Ar fi fost poate utilă și includerea unor vederi de ansamblu sau parțiale, asupra așezărilor, peșterilor, săpăturilor, precum și a unor planuri, profile etc., pentru a crea posibilitatea de a privi aceste descoperiri, prezentate izolat, în acel mediu concret, geografic și arheologic, din care provin. De asemenea, ar fi fost poate utilă (fiind vorba de un manual!) introducerea unor tabele sinoptice, sintetizînd cele expuse textual.

Menționăm în sfîrșit, că lucrarea mai cuprinde un foarte folositor capitol de regeste și indici tematici, de persoane, de locuri și de abrevieri (p. 349—389), care înlesnesc mult utilizarea acestui tratat de cea mai mare importanță.

A. LÁSZLÓ

HERMANN MÜLLER-KARPE, *Handbuch der Vorgeschichte*, Bd. II: *Jungsteinzeit*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1968, partea I = XIII + 613 p. text; partea a II-a = 6 tabele + 327 planșe

În cel de-al doilea volum din seria deja impresionantă a *Manualului de preistorie* al ilustrului profesor de la Frankfurt am Main, H. Müller-Karpe, este prezentată istoria culturii neolitice de la sfîrșitul pleistocenului, mileniul 8 î.e.n. și pînă în etapa timpurie a înaltei culturi sumeriene și egiptene, secolul al XXVIII-lea î.e.n. (p. V). Cartea se bazează pe o bogată documentare arheologică al cărei volum a crescut vertiginos, mai ales după cel de-al doilea război mondial. De asemenea, pentru întocmirea acestei voluminoase opere, autorul a folosit o imensă și variată literatură de specialitate.

Tratarea epocii neolitice pe plan universal, chiar și sub forma unui manual, a pus autorului o serie de probleme noi mult mai dificile decît epoca paleolitică prezentată în

primul volum. Acestea se datoresc, desigur, atât diversificării grupelor culturale neolitice, apariției și dezvoltării lor inegale pe cele cinci continente, cât și pluralității fazelor sau chiar a etapelor proprii fiecăreia dintre culturi; autorul nu le-a ignorat, ci din contra le-a analizat cu atenție, folosindu-le atât în ceea ce privește periodizarea, cât și în stabilirea cronologiei relative (vezi cap. III).

Cunoscând perfect toate aceste date, H. Müller-Karpe prezintă epoca neolitică într-o manieră care se distinge printr-o concepție originală. Ne referim în special la metoda sa *isocronologică* de încadrare generală a culturii neolitice, pe care o opune *isofenomenologiei*, folosită de majoritatea preistoricilor, dar cu care autorul nu este de acord. De asemenea, în ceea ce privește periodizarea, autorul elimină termenul de mezolitic atât de mult folosit în arheologie pentru desemnarea unei perioade de trecere de la paleolitic la neolitic, precum și pe acela de eneolitic sau calcolitic prin care unii învățați desemnau o serie de culturi sau faze culturale încadrate în neoliticul târziu.

Pentru începutul neoliticului s-a luat în considerare data de sfârșit a pleistocenului care prezintă o *cezură* în evoluția universal umană, precum și înnoirile de tip economic și cultural care încep după sfârșitul pleistocenului. Chiar dacă aceste înnoiri se limitează numai la câteva ținuturi ale Europei, ele sînt considerate de autor atât de importante încît pot fi privite ca reprezentative pentru o nouă epocă în sensul unei ere universal istorice, adică neolitice (p. IV).

Pentru limita superioară a acestei perioade, folosind o cronologie scurtă, fixează data de 2700 î.e.n., după părerea noastră destul de coborîtă. În legătură cu aceasta se pare că autorul nu ia în considerație datările obținute cu ajutorul metodei C14, pe care de altfel le cunoaște destul de bine (p. 38 și urm.), ca și pentru paleolitic, tratat în volumul anterior, unde această metodă a fost folosită aproape în exclusivitate.

Lucrarea începe printr-un scurt istoric al cercetărilor în domeniul neoliticului, efectuate înainte de primul război mondial (p. 1—7), între cele două războaie mondiale (p. 7—11) și, mai ales, după cel de-al doilea război mondial pînă în 1966—1967 (p. 11—17). Cu această ocazie se scoate în evidență volumul impresionant de mare al cercetărilor arheologice din întreaga lume, dar mai ales în Orientul apropiat și Europa după cel de-al

doilea război mondial, care au adus prețioase contribuții relativ la pluralitatea și varietatea culturilor neolitice și mai ales la începuturile acestei perioade, prin identificarea neoliticului aceramic.

Autorul nu intră în fondul problemei făcînd avertiza pe cititor, chiar și pe scurt, despre unele teorii nepreistorice asupra originii și evoluției neoliticului (p. 18—24).

Baza întregii lucrări și concepția de lucru a autorului se reflectă în voluminosul capitol al III-lea, intitulat „Descoperirile și periodizarea lor” (p. 25—197). Aici se face o amplă prezentare a descoperirilor arheologice legate de contextul în care au fost găsite: așezare, strat cultural sau mormînt. Respectînd datele pur arheologice H. Müller-Karpe stabilește atât periodizarea, cât și cronologia lor relativă, folosindu-se de analogii și contacte culturale. Așa cum este și firesc se începe cu o analiză mai amplă a perioadei tratate, mai întîi din Egipt și Mesopotamia, ca leagăne ale civilizației și se continuă cu zonele imediat limitrofe, Asia anterioară și Mediterana. Păstrînd ordinea genetică, de evoluție și răspîndire a culturilor neolitice, de la Orientul apropiat se trece la analiza neoliticului din sud-estul Europei care este într-o legătură mai directă cu Mediterana și Orientul apropiat, apoi Peninsula apenină, Europa centrală, de vest, de nord și, Asia de sud și est inclusiv Australia. Capitolul se încheie cu o succintă prezentare a descoperirilor neolitice din Africa, fără Egipt și din America.

Capitolele următoare (IV—IX), de un caracter mai sintetic, prezintă așezările, economia, relațiile sociale, grupe și relații culturale regionale, arta cu arhitectura, cultul și religia. Acestea din urmă, în care prezintă arta, cultul și religia, ocupă un spațiu mai mare în economia lucrării, dat fiind bogăția de date artistice și de cult caracteristice culturilor neolitice. Partea descriptivă este completată și susținută de o ilustrație destul de bogată și bine aleasă, în partea a II-a a volumului.

Deosebit de valoros este corpul descoperirilor, prezentat într-un voluminos capitol (p. 396—550). El cuprinde 654 de localități cu așezări și necropole neolitice, cercetate și grupate pe țări. Pentru fiecare așezare sau necropolă H. Müller-Karpe indică bibliografia de bază, după care urmează o succintă, dar destul de cuprinzătoare, descriere a principalelor vestigii descoperite. România, cu

36 de stațiuni, este bine reprezentată în comparație cu alte țări vecine. Fără îndoială numărul acestora ar fi fost incomparabil mai mare dacă autorul n-ar fi încadrat o serie de descoperiri din etapele mai evoluate ale culturilor eneolitice de tip Sălcuța, Gumelnița și Cucuteni, în așa-zisa epocă a aramei „Kupferzeit” urmînd să fie tratate în volumul al III-lea al acestei opere. Desigur nu putem fi de acord cu scindarea acestor culturi perfect unitare în evoluția lor, atît prin sistemul de construcție al locuințelor, utilajul litic și de metal, cît mai ales, prin formele și ornamentația ceramicii.

Tot în acest capitol, cu ocazia prezentării descoperirilor din așezarea cucuteniană de la Trușești, autorul face și unele aprecieri cu privire la platformele de lut ars atît de caracteristice locuințelor acestei culturi. Pe bună dreptate, el consideră că arderea lor n-a fost făcută intenționat înainte de ridicarea pereților locuințelor, așa cum s-a susținut de către unii cercetători, ci acestea au rezultat în urma incendierii așezărilor (p. 474).

În ceea ce privește periodizarea, referitor la epoca tratată, autorul adoptă un punct de vedere deosebit de acela cunoscut și folosit în prezent de specialiștii români, cît și străini. Astfel, pentru neoliticul vechi din nord-estul Iugoslaviei și sud-vestul României, H. Müller-Karpe reține descoperirile de la Lepenski Vir urmate de etapele timpurii ale culturii Starčevo-Criș (I și II) corespunzătoare nivelelor Karanovo I și II din Bulgaria (p. 90—91). Neoliticul mijlociu ar fi reprezentat, între Carpați și Balcani, de grupul de așezări de aspect Dudești, inclusiv de fazele Bolintineanu și Giulești respectiv Zănești în Moldova ale aceleiași culturi (p. 94). În aceeași perioadă în Transilvania și Moldova s-ar încadra fazele mai evoluate ale culturii Criș și ceramica liniară (p. 94—95), cultură caracteristică aceleiași perioade mijlocii a neoliticului central european (p. 115). Aceste culturi sau faze culturale, inclusiv cultura Hamangia din Dobrogea, ar corespunde grupei de așezări de tip Veselinovo (Karanovo III) de pe teritoriul Bulgariei încadrate în aceeași perioadă a neoliticului mijlociu (p. 96). Cît privește fazele tîrzii ale culturii Boian și Gumelnița timpurie (fazele A₁ și A₂), a căror evoluție, de la o fază la alta, ar fi neîntreruptă (p. 103), sînt atribuite neoliticului tîrziu, ca și culturile Vinča-Turdaș, Vădastra, Preeneneni, Petrești și Cucuteni, numai faza A (p. 106). Fără a insista aici

asupra acestei periodizări, ca și asupra scindării culturale, ele nu pot fi acceptate fără unele rezerve. Aceste probleme ar putea fi discutate mai pe larg de-abia după apariția volumului al III-lea pe care o așteptăm cu mult interes. Fără îndoială acestea reprezintă puncte de vedere și ele nu diminuează cu nimic valoarea informativă și utilitatea acestei magnifice opere atît de necesară pentru cercetători, cadre didactice și studenți, care se ocupă cu studierea societății primitive, fapt pentru care o recomandăm cu căldură.

M. DINU

WILHELM ALBERT v. BRUNN, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Verlag Walter de Gruyter & Co, Berlin, 1968, 1 vol. text, 381 p., cu 15 figuri în text, 5 tabele și o anexă și 1 vol. de planșe cu 204 planșe și 22 de hărți

Literatura de specialitate privitoare la depozitele de bronzuri s-a îmbogățit în anul 1968 cu o lucrare fundamentală relativă la această categorie de descoperiri din Saxonia, Turingia și Saxonia-Anhalt din epoca mai nouă a bronzului, publicată de Wilhelm Albert v. Brunn în seria *Römisch-Germanische Forschungen* (vol. 29), editată de *Römisch-Germanische Kommission* a Institutului de arheologie german de la Frankfurt a. M.

Autorul, profesor la Universitatea din Giessen, din Republica Federală a Germaniei, este unul din cei mai buni cunoscători ai depozitelor de bronzuri din centrul Europei și estul Europei Centrale, inclusiv din țara noastră, în care s-a deplasat de două ori pentru documentare în legătură cu această problemă.

Volumul de față, început de autor încă din anii celui de-al doilea război mondial, se înscrie în seria de lucrări monografice cu privire la depozitele de bronzuri din Saxonia, Turingia și Saxonia-Anhalt, din care primul volum, relativ la depozitele din bronzul timpuriu din Saxonia și Turingia, l-a publicat în 1959 în Berlinul de est¹.

¹ Wilhelm Albert von Brunn, *Bronzezeitliche Hortfunde. Teil I. Die Hortfunde der frühen Bronzezeit aus Sachsen-Anhalt, Sachsen, Thüringen*, in *Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte*, vol. VII, Akademie Verlag, Berlin, 1959.

Conform explicațiilor date de autor în introducerea lucrării, cu privire la terminologia folosită, epoca mai nouă a bronzului corespunde cu perioadele 3 și 4 din clasificarea lui O. Montelius, precum și cu Bronzul D până la Hallstatt B 1 inclusiv, din sistemele cronologice ale lui P. Reinecke și H. Müller-Karpe.

De asemenea, privitor la corelațiile din această vreme ale depozitelor de bronzuri din Saxonia, Turingia și Saxonia-Anhalt, se arată că ele privesc atât descoperirile corespunzătoare din nord dintre Rin și Oder, cât și cele din centrul Europei, inclusiv regiunile estice ale Europei centrale. În ceea ce privește acestea din urmă, pentru prima dată ele sînt tratate în legătură strînsă cu cele din Europa centrală și nordică, stabilindu-se corelațiile dintre descoperirile de acest fel din regiunile respective.

În acest scop, autorul a acordat în primul rînd o atenție deosebită bogatelor descoperiri de depozite din estul Europei centrale, clasificîndu-le în funcție de principalele lor caracteristici, iar în al doilea rînd a stabilit relațiile culturale și cronologice dintre descoperirile de depozite și morminte din centrul Europei cu descoperirile corespunzătoare din zonele dunăreană și baltică.

Întrucît lucrarea se referă în primul rînd la depozitele de bronzuri din Saxonia, Turingia și Saxonia-Anhalt, autorul a luat în considerație, în capitolul introductiv, în care se ocupă și de istoricul cercetărilor, și descoperirile mai vechi, în număr restrîns din acest spațiu, corespunzătoare fazelor Montelius 1—2 și Reinecke B—C.

Cea mai mare atenție a acordat-o însă depozitelor de bronzuri și mormintelor din fazele Montelius 3 și 4 și Reinecke D-Hallstatt B 1, ocupîndu-se în mod special de cronologia depozitelor din spațiul cuprins între Dunărea mijlocie și Carpați, a mormintelor și depozitelor din zona de la nord de Alpi și Carpați și a depozitelor din centrul Germaniei, precum și de sincronizările cu descoperirile de acest fel din cercul nordic, după cum urmează: fazele Reinecke C/D și Montelius 2, D și Montelius 3 (jumătatea mai veche), Hallstatt A 1 și Montelius 3 (jumătatea mai nouă), Hallstatt A 2 și Montelius 4 (jumătatea mai veche) și Hallstatt B 1 și Montelius 4 (jumătatea mai nouă). Cu acest prilej, din punct de vedere metodologic, s-au luat în considerație tipurile de obiecte, răspîndirea și asocierile lor în morminte și depozite, s-au stabilit

provincii cultural-istorice și s-a scos în evidență importanța lor.

Din punct de vedere cronologic, autorul subliniind contrastul dintre cantitatea bronzurilor din inventarul mormintelor și depozitelor din Silezia, Saxonia și Turingia, pe de o parte, și Boemia, Moravia, Slovacia, Ungaria și Transilvania pe de altă parte, subliniază, pe drept cuvînt, dificultatea folosirii aceluiași sistem de periodizare, recte al lui H. Müller-Karpe pe care-l consideră cel mai bun, pentru clasificarea descoperirilor de bronzuri din aceste teritorii. În legătură cu această problemă, autorul consideră că pentru cronologia depozitelor din estul Europei centrale prezintă o mare importanță depozitele din regiunea Dunării mijlocii și a Transilvaniei, denumite după descoperirile caracteristice: Uriu-Domănești, Kisapáti-Lengyeltóti, Jászkarajenő-Uzsavölgy și Rohod-Szentes, corespunzătoare fazelor Bronz D și Hallstatt A 1, A2 și B1 din sistemul cronologic al lui H. Müller-Karpe, precum și seriilor Uriu-Domănești, Cincu-Suseni, Turia-Jupalnic și Moigrad-Tăuteu din clasificările cronologice ale lui I. Nestor, M. Petrescu-Dîmbovița și M. Rusu. Fundamentînd tipologic și cronologic aceste faze, autorul arată că nu este oportun a se generaliza denumirile acestor faze pentru clasificarea depozitelor din centrul și sud-estul Europei. În legătură cu această problemă, se observă în mod just, că trebuie avute în vedere particularitățile locale ale acestor descoperiri. Din acest punct de vedere, după autor, depozitele de bronzuri din Ungaria și Transilvania nu conțin asocieri de tipuri de obiecte clar despărțite cronologic, neputîndu-se delimita din acest motiv decît doar două faze clare, prima (Uriu-Domănești) și a patra (Rohod-Szentes), cu tipuri care se exclud, între ele intercalîndu-se două faze de tranziție, a doua (Kisapáti-Lengyeltóti) și a treia (Jászkarajenő-Uzsavölgy), în care încetează tipurile vechi și se formează altele noi.

În acest scop, se prezintă inventarul fiecărei faze, scoțîndu-se în evidență particularitățile distinctive ale uneltelor, armelor și podoabelor de bronz. Cu acest prilej se pun în discuție unele elemente noi, în ceea ce privește clasificarea tipologică și cronologică a unor categorii de obiecte, cum ar fi de exemplu culturile, secerile, brățările, fibulele ș.a.

Pentru a se evidenția mai clar succesiunea celor patru faze: Uriu-Domănești, Kisapáti-Lengyeltóti, Jászkarajenő-Uzsavölgy și Rohod-Szentes, autorul a întocmit

un tabel cu 39 de tipuri mai caracteristice, urmărind prezența acestora în cele mai importante și semnificative depozite publicate în parte și inedite. Cu toate că autorul recunoaște că acest tabel nu corespunde în întregime realității, totuși, după părerea lui, oferă posibilitatea de a se urmări o anumită succesiune de faze, detașându-se în mod clar fazele independente, precum și cele de tranziție. De asemenea, mai rezultă din acest tabel, ca și din studierea inventarului de bronzuri caracteristice, că între faza a II-a (Kisapáti-Lengyeltóti), din care datează și marile depozite-turnătorii din Transilvania din seria Cincu-Suseni din Hallstatt A 1 (Gușterița, Spălnaca II și Uioara) și faza a IV-a (Rohod-Szentes), corespunzătoare seriei Moigrad-Tăuteu din Hallstatt B 1, se intercalează faza III (Jászkarajenő-Uzsavölgy), echivalentă cu seria Turia-Jupalnic din Hallstatt A 2 din Transilvania. Autorul, discutând problema acestei faze intermediare, ajunge la concluzia că poate fi admisă, întrucât acum își fac apariția unele particularități noi ale obiectelor de bronz (indeosebi la culturi, vîrfuri de lance, fibule passementerie ș.a.), dispărînd în același timp altele mai vechi.

În legătură cu depozitele de bronzuri din cele patru faze sînt și listele depozitelor din spațiul cuprins între Dunărea mijlocie și Carpați, în care depozitele sînt menționate pe faze și în cadrul fiecărei faze alfabetice, cu indicații privitoare la muzeele în care se află și la literatura de bază. Este prima încercare de acest fel pentru tot spațiul est central-european, realizată de autor, pe baza unei documentări exhaustive, deosebit de atente, din literatura de specialitate și muzee, completată cu discuții purtate personal cu specialiștii din Ungaria și România. Cu toate dificultățile inerente unei asemenea lucrări, datorite, în cazul de față, și faptului că în Ungaria și Transilvania nu se pot delimita întotdeauna faze clare, în sensul că mai multe tipuri contemporane sînt înlocuite prin altele, totuși ea reprezintă, pentru spațiul respectiv, o încercare justificată de stabilire a seriilor depozitelor de bronzuri, care se succed în intervalul dintre Bronz D și Hallstatt B 1 inclusiv. La rîndul ei, în spațiul carpato-dunărean, seria din Bronz D poate cuprinde mai multe variante regionale².

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Quelques problèmes concernant les découvertes de pièces en bronze de la fin de l'âge du bronze en Roumanie*, în *Actes du VII Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, Prague 21—27 août 1966, vol. I, Praga, 1970, p. 684 și urm.

Pentru omologarea acestor serii este necesară sincronizarea lor cu fazele corespunzătoare, stabilite pe baza cercetării așezărilor și necropolelor, ceea ce, în parte, s-a și realizat în ultima vreme.

Din acest punct de vedere, examinînd lista, pe faze, a depozitelor de pe teritoriul României, se constată, în genere, o concordanță între încadrările cronologice ale autorului și cele ale arheologilor români. De altfel, aceasta reiese și din lista depozitelor de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului publicată în 1963 de Mircea Rusu³, cu deosebirea că acesta din urmă, exceptînd prima serie Uriu-Domănești, dă alte denumiri seriilor următoare (Cincu-Suseni, Turia-Jupalnic, Moigrad-Tăuteu), punînd de acord clasificarea cronologică a depozitelor din Transilvania cu rezultatele cercetărilor lui I. Nestor, M. Petrescu-Dîmbovița și M. Rusu, precum și cu acelea ale lui W. A. v. Brunn, cu care a discutat această problemă.

În ceea ce privește unele neconcordanțe, acestea se datoresc în cea mai mare parte dificultăților de încadrare cronologică a unor depozite din acest spațiu în fazele Bronz D sau Hallstatt A 1. Așa se explică încadrarea de către autor în Bronz D a depozitelor de la Cubulcut, Galoșpetrău, Popești, Șanț-Rodna Nouă și Sfăraș, în loc de Hallstatt A 1, cum considerăm că ar fi mai indicat, sau invers în Hallstatt A 1 depozitele de la Balsa și Corund în loc de Bronz D. Din aceleași motive, depozitele de la Ormeniș (nu Armeniș) și Petroșani sînt încadrate în Hallstatt A 2, în loc de Hallstatt A 1, cum pare mai probabil și depozitele de la Căpușu de Cimpie și Finațe în Hallstatt B 1 în loc de Hallstatt A 2. În schimb, datarea de către autor a depozitului de la Birlad în Hallstatt A 2 în loc de Hallstatt B 2, cum rezultă, după părerea noastră, din asocierea pieselor de bronz cu cele două topoare de fier cu aripioare, este prea ridicată în timp pentru a putea fi admisă.

Tot în legătură cu această listă se mai pot face și alte cîteva observații. Astfel, depozitul de la Malnaș, datat de autor în Bronz D, se plasează mai curînd în seria depozitelor de fază neprecizată, iar depozitul de la Slimnic, datat în Hallstatt A 2, în seria acelor nesigure. De asemenea, menționăm că în ceea ce privește depozitele de la Petro-

³ Mircea Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorle in Transilvanien von Ende der Bronzezeit in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 177 și urm.

șani și Cluj, citate de autor ca datînd din fazele Hallstatt A 2 și B 1, mai provin din localitățile respective și alte depozite, și anume din Bronz D (Petroșani I), fază neprecizată (Cluj III) și din categoria nesigure (Petroșani III și Cluj II).

În afară de aceasta, depozitul de la Orșova, datat de autor în Hallstatt A 2, provine de fapt de la Jupalnic, localitate componentă a orașului Orșova. De asemenea, relativ la depozitul de la Păuliș, datat de autor în Hallstatt B 1, credem că este vorba mai curînd de descoperiri izolate de bronzuri și nu de un depozit.

În fine, depozitele de la Jamu Mare, care este în realitate de la Jamu Mic, și Carlsdorf (Hallstatt A 2), considerate de autor, de altfel ca și de Mircea Rusu, ca fiind din jud. Timiș, provin în realitate din Voivodina⁴.

Trecînd asupra acestor mici neconcordanțe și erori, listele respective sînt deosebit de utile, trebuînd să fie avute în vedere de autorii unor lucrări speciale relative la răspîndirea și cronologia depozitelor de bronzuri din spațiul est central-european. La fel de utilă este pentru aceste cercetări și lista depozitelor din Ucraina transcarpatică și subcarpatică.

În afară de cronologie, o atenție deosebită a fost acordată de autor și tipurilor de unelte, arme și obiecte de podoabă din depozitele din Saxonia, Turingia și Saxonia-Anhalt, preocupîndu-l în mod special răspîndirea, clasificarea tipologică și regională, precum și funcția tipurilor caracteristice de bronzuri din acest spațiu, ca și comparația acestora cu acelea din regiunile vecine, pentru o mai bună încadrare a lor cultural-istorică. Cu acest prilej l-au preocupat în mod special garniturile de podoabă și asocierile lor cu alte obiecte în mormintele și depozitele din spațiul respectiv, întocmind pentru acestea din urmă liste, pe categorii de obiecte, și hărți deosebit de sugestive, cu ajutorul cărora s-au reliefat grupele regionale de depozite cu anumite particularități în ceea ce privește asocierea de piese din inventarul lor.

Relativ la aceste grupe regionale, autorul, într-un capitol aparte, scoate în evidență importanța cartării tipurilor caracteristice de

obiecte, operație pe care o consideră tot atît de indispensabilă ca și clasificarea cronologică, cu ajutorul căreia se pot stabili aceste grupe sau chiar provincii culturale.

În ultimul capitol al cărții privitor la aspectul cultural-istoric, se discută următoarele probleme: semnificația depozitelor de bronzuri, cultura metalului din Bronz D pînă în Hallstatt B 1 inclusiv în Saxonia, Turingia, Saxonia-Anhalt și estul Europei centrale, semnificația grupelor regionale și a culturii bronzului nordic.

În ceea ce privește problema semnificației depozitelor de bronzuri, rezultă cu pregnanță importanța cunoașterii cu exactitate ale condițiilor de găsire ale fiecărui depozit în parte, precum și a conținutului lui, pentru ca în funcție de acestea să se precizeze categoria de depozite din care face parte. În legătură cu această problemă, autorul este sceptic față de teza lui P. Reinecke și a adepților săi, adoptată și de unii arheologi români, potrivit căreia depozitele de bronzuri ar fi fost îngropate numai în vremuri de neliniște, întrucît, ținînd seama de condițiile lor de găsire, sînt posibile și alte explicații, de ordin religios (depozite votive), în special în zona nordică, unde unele depozite au fost interpretate ca ofrande.

Deosebit de semnificative sînt și tezele relative la caracteristicile metalurgiei bronzului din spațiul respectiv și estul Europei centrale, în care se discută, printre altele, problema atelierelor și produselor lor din acest spațiu, precum și raporturile dintre tipurile de obiecte de bronz din această zonă și acelea din nord, dintre Rin și Oder.

La fel, interesează și constatările autorului cu privire la caracteristicile și semnificația grupelor regionale de bronzuri, deosebind regiunile nordice, în care predomină armele și obiectele de podoabă, de cele dunărene, în care sînt de obicei frecvente uneltele grele de bronz.

În fine, în ceea ce privește cultura bronzului nordic, autorul scoate în evidență faptul că metalul, ajuns aici dinspre sud, a fost altfel prețuit, fiind considerat o materie deosebită, ca de exemplu chihlimbarul în sud.

În continuare, sînt incluse în volum 68 de liste de răspîndire ale unor tipuri de unelte, arme și obiecte de podoabă, precum și ale unor depozite, după care urmează listele depozitelor și mormintelor din zona cercetată, pe faze, precum și catalogul a 243 de depozite, conținînd date precise și

⁴ La aceste rezultate s-a ajuns în urma informațiilor obținute de la Rastko Rašajski, directorul Muzeului din Vršac, care are în pregătire un corpus al depozitelor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Voivodina, precum și din consultarea literaturii de specialitate.

literatura principală respectivă, însoțit de o hartă a depozitelor din această zonă.

În fine, doi indici, dintre care unul de obiecte și tipuri și altul de locuri, completează această valoroasă lucrare, fiind deosebit de utili pentru toți cei care doresc să se documenteze în problemele respective.

Tot atât de util este și volumul cu planșe și hărți, remarcabil prin tehnica superioară a graficei.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

BERNHARD HÄNSEL, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit in Carpathenbecken*, Rudolf Habelt Verlag GMBH — Bonn, 1968; 1 vol. text; 170 p. și 4 fig.; 1 vol. planșe cu 58 pl., 30 de hărți și 14 tabele cronologice

În seria lucrărilor de sinteză apărute în ultimul deceniu consacrate principalelor probleme ale epocii bronzului european se înscriu și cele două volume elaborate de B. Hänsel, sub îndrumarea prof. Vl. Milojević, referitoare la cronologia Bronzului mijlociu din bazinul carpatic, apărută în colecția Institutului de pre- și protoistorie a Universității din Heidelberg, vol. 7 și 8.

Disponind, pe de o parte, de un bogat material faptic acumulat prin cercetările arheologice efectuate în ultimele decenii în spațiul cuprins între Dunărea mijlocie și Carpați și, pe de altă parte, de valorificările acestui material prin lucrări de caracter special sau de sinteză, B. Hänsel are meritul de a fi prezentat succint concluziile esențiale referitoare la cronologia Bronzului mijlociu care se desprind în stadiul actual al cercetării zonei Dunării mijlocii și Carpați.

În acest sens menționăm că folosind principalele date din conținutul lucrărilor A. Mozsolics, St. Foltiny, I. Bóna, Vl. Milojević, R. Hachmann, H. Müller-Karpe, Fr. Holste, N. Kalicz, R. Pittioni, M. Garašanin, A. Točík etc., autorul a întocmit un studiu de sinteză avînd la bază doar concluziile la care s-a ajuns în prezent, fără a se mai opri la argumentele numeroase ce au permis formularea lor. În acest fel au fost eliminate o serie de ipoteze colaterale și uneori contradictorii care ar fi îngreunat lectura studiului și ar fi estompat însăși concluziile principale ce se desprind în stadiul actual al cercetării

epocii bronzului din zona Dunării mijlocii și Carpați. De asemenea, ținînd seama de faptul că autorul s-a străduit să nu repete inutil date deja cunoscute, studiul se remarcă prin concizie și claritate.

Astfel, în partea I, consacrată prezentații principalelor elemente care constituie punctele de reper pentru stabilirea cronologiei absolute și relative, se observă o grupare a datelor arheologice pe probleme cu un conținut precis.

În acest sens, am putea considera că primele 19 pagini constituie capitolul introductiv, în care sînt enunțate și relevate pe de o parte aspectele mai dificile ale cercetării și pe de altă parte sînt evidențiate realele rezultate de pînă acum. Cu alte cuvinte, acest mic capitol scoate în prim plan stadiul la care s-a ajuns în cercetarea celei de-a II-a perioade a epocii bronzului din spațiul cuprins între Dunărea mijlocie și Carpați, cît și implicațiile ce survin prin integrarea culturii materiale din această zonă într-un context mai larg.

Capitolul al II-lea conține o prezentare succintă a datelor ce permit stabilirea sincronizării elementelor de cultură materială și a punctelor de reper pentru determinarea cronologiei absolute și relative. Pentru a reliefa cu claritate principalele jaloane pe care se fundamentează încadrarea cronologică sînt prezentate aici în cadrul unor mici subcapitole obiectele din metal, ca arme și unelte, apoi podoabe (ace, brățări, inele de buclă etc.) și în sfîrșit, un subcapitol consacrat ceramicii, insistîndu-se mai ales asupra descoperirilor care constituie așa-zise „complexe închise”. La capitolul ceramică însă sînt analizate trăsăturile specifice, ținîndu-se seama de caracteristicile ei pe anumite microzone geografice. Subîmpărțirea capitolului ceramică nu a fost făcută arbitrar, ci a fost determinată de prezența unor grupe de populație bine distincte, a căror cultură materială conține la rîndul ei un bogat repertoriu de forme ceramice și o gamă variată de motive decorative, specifice fiecărei culturi în parte.

În sfîrșit, în încheiere un mic capitol, ca și cel introductiv, este consacrat de astă dată unor considerații generale referitoare la etapele de evoluție ale celei de-a II-a perioade a epocii bronzului din zona Dunării mijlocii. În acest sens, pentru prima etapă a Bronzului mijlociu, B. Hänsel scoate în evidență, pe de o parte, persistența unor prototipuri de obiecte de bronz semnalate în perioada

anterioară, dar căroră acum li se adaugă noi trăsături caracteristice, cum sînt de exemplu topoarele cu disc pe ceafă, unele brățări etc. și, pe de altă parte, sînt subliniate noile elemente care au apărut, precum și diversitatea inventarului de obiecte de bronz. Nu putem trece cu vederea nici faptul că pentru unele categorii de podoabe ca: spiralele, pandantivele sau acele cu corpul torsionat, prezente în toate descoperirile aparținînd primei etape a Bronzului mijlociu, sînt reliefate analogiile cu obiectele de bronz similare și caracteristice culturii Vatina. Trebuie de asemenea să adăugăm aici sublinierea că o dată cu cristalizarea grupelor culturale ale bronzului mijlociu, în zonele imediat învecinate se constată prezența unor descoperiri (de obicei obiecte de bronz), specifice purtătorilor noilor culturi create. Astfel se menționează, în aria culturii mormintelor tumulare sau în zonele nordice din vecinătatea arcului carpatic, obiecte de bronz (brățări etc.), tipice în perioada a II-a a epocii bronzului din zona Dunării mijlocii.

Cea de-a II-a etapă a bronzului mijlociu, după părerea autorului, reprezintă o perioadă de consolidare a culturilor create anterior, iar metalurgia bronzului cunoaște acum o dezvoltare cu totul deosebită. Așa-zisul orizont Koszider constituie exemplul cel mai concludent. Nu mai puțin semnificativ este și faptul că o dată cu consolidarea noilor culturi și cu crearea unui centru de producere a numeroase și variate tipuri de obiecte de bronz, sînt sesizate tot mai insistent influențe exercitate de culturile zonei Dunării mijlocii către centrul Europei.

Ultima etapă din evoluția bronzului mijlociu se caracterizează nu numai printr-o intensă activitate a metalurgiei bronzului axată mai ales pe producerea unor anumite prototipuri de obiecte ca: topoare cu aripioare, săbii etc., ci și printr-o evoluție cu totul deosebită a culturii materiale. De asemenea, este reliefat cu prisosință și faptul că în întreaga zonă a Dunării mijlocii este foarte activă acum penetrarea purtătorilor culturii mormintelor tumulare.

Acest important capitol se încheie printr-o prezentare succintă a sincronizărilor cu civilizația miceniană pentru a scoate în evidență datarea diferitelor grupe ale epocii bronzului din zona Dunării mijlocii. În acest sens, reluînd observațiile făcute anterior de Forsander, Werner, Milojević, Hachmann, Moszolics, Floredt, Müller-Karpe și Kimmig

etc., autorul încadrează cele trei etape ale bronzului mijlociu în limitele secolelor al XV-lea î.e.n. (început) și al XIII-lea î.e.n. (sfîrșit), cînd deja sînt create premisele cristalizării grupelor Bronzului tîrziu, lăsînd totuși să se înțeleagă că nu este exclus ca începutul Bronzului mijlociu să se plaseze la finele secolului al XVI-lea și să se încheie la finele secolului al XIV-lea î.e.n.

Acestei prime părți din lucrarea prezentată mai sus i se adaugă un bogat material ilustrativ, precedat de un catalog al descoperirilor care au stat la baza sincronizărilor cronologice. Cele 58 de planșe sînt completate cu 30 de hărți în care sînt cartate principalele grupe de obiecte și prototipuri din metal și ceramică. În sfîrșit, în încheiere 11 schițe sugestive au scopul de a facilita urmărirea evoluției elementelor esențiale ale culturii materiale (arme, unelte, podoabe, ceramică) de la începutul bronzului mijlociu pînă în pragul Bronzului tîrziu. Apărută în condiții tehnice excelente, lucrarea este utilă și bine venită.

Cu toate că nu ne-am propus decît să semnalăm aici apariția studiului de sinteză elaborat de B. Hănsel și să scoatem în evidență utilitatea lui, totuși nu pot fi trecute cu vederea unele observații ce se detașează din lectura cuprinzătoarei lucrări.

În acest sens, trebuie să subliniem de la început că deși sînt numeroase observațiile ce pot fi semnalate în detaliu și, mai ales, cele cu referire la spațiul carpato-dunărean, noi nu ne vom opri decît la cîteva elemente care au stat la baza structurii și concepției acestei lucrări. Pentru a exemplifica totuși măcar una din observațiile de detaliu este de ajuns să amintim că la analiza minierului săbiei de la Apa (despre care s-a scris o întreagă literatură), autorul consideră că procedeul folosit își are tradiții încă din bronzul timpuriu, referindu-se pentru aceasta la celebra descoperire din imediata vecinătate a spațiului carpato-dunărean, tezaurul de la Borodino. Chiar dacă autorul se raliază opiniei exprimate de unii arheologi pentru datarea tezaurului de la Borodino în bronz timpuriu (citînd în acest sens numai pe R. Hachmann, *Chronologie...*, 1957), totuși trebuia să se țină seama că există și o altă ipoteză cu privire la încadrarea cronologică a acestui vestit depozit formulată deja cu mulți ani în urmă de Grakova-Krivțova și reluată în ultimii ani de Adrian Florescu Safronov și Bociarev cu argumente la fel de convingătoare,

care pledează însă pentru atribuirea tezaurului de la Borodino unei perioade corespunzătoare cu sfârșitul bronzului mijlociu sau chiar cu începutul Bronzului târziu. Ignorarea totală a acestei a II-a ipoteze, ni se pare nejustificată, cu atât mai mult cu cât aduce unele elemente noi ce fac incompatibile vechile interpretări și pun la îndoială însăși argumentarea folosită de autor. De asemenea, pentru a remarcă încă o observație de detaliu, menționăm că la discutarea diferitelor categorii de săbii autorul nu folosește unul din studiile de bază apărut în ultimii ani în literatura noastră de specialitate. Este vorba de lucrarea lui Al. Alexandrescu, *Die Bronzeschwerter aus Rumänien*, în *Dacia* (N.S., X, 1966) asupra săbiilor din spațiul carpato-dunărean. Exemple ca cele citate mai sus sînt îndeajuns de numeroase, dar, așa cum am arătat observațiile noastre se referă la elementele de bază din structura lucrării prezentate aici. În acest sens, constatăm în primul rînd că studiul a urmărit cercetarea culturii materiale din zona Dunării mijlocii cu regiunile aferente, folosind pentru aceasta îndeosebi denumirea *Bronz Dunărean* (*Danubische-Bronzezeit*) (vezi Band 7, p. 19—22 și 159—166) și căutînd permanent să o nuanțeze din noțiunea mai cuprinzătoare *Bazin Carpatic-Karpatenbecken*. De altfel, autorul a căutat să justifice utilizarea termenului de bronz-dunărean, readucînd în prim plan precizările făcute cu ani în urmă de G. Childe Buttler, Holste etc., dar, cu toată sublinierea făcută de B. Hänsel, era totuși necesar să se discute mai pe larg cele două denumiri folosite în text, cu atât mai mult cu cât sfera lor cuprinde zone geografice într-o accepțiune oarecum diferită. Astfel menționăm, de exemplu, că pentru A. Moszolics și alții, prin denumirea de Bazin Carpatic-Karpatenbecken, trebuie să se înțeleagă spațiul geografic delimitat la nord-est, est și sud-est de Munții Carpați, cuprinzînd totodată și zona Dunării mijlocii cu regiunile aferente. Pentru B. Hänsel însă noțiunea de Bazin Carpatic suferă o modificare, fiind restrînsă spațial la zona Dunării mijlocii și a regiunilor din imediata sa vecinătate (acest fapt se urmărește ușor în text; problemele referitoare la cronologia bronzului mijlociu fiind discutate în cadrul culturilor a căror arie de răspîndire s-a extins în zona amintită).

Am ținut să scoatem în evidență cu acest prilej și totodată ca o primă observație la lucrarea prezentată mai sus, accepțiunea cu nuanțe ușor diferite a denumirii de Bazin Carpatic-Karpatenbecken, folosită în lucrările de specialitate pentru a sublinia că în stadiul actual al cercetărilor este necesară o precizare concretă a terminologiei întrebuintate de arheologi, care la rîndul ei trebuie să reflecte în modul cel mai convingător procesul istoric desfășurat în cursul mil. II î.e.n. în zonele din imediata vecinătate a spațiului carpato-dunărean.

O a doua observație ce se detașează din lectura studiului amintit se referă la prezentarea însăși a materialului arheologic. Desigur că, pentru claritate și conciziune era necesar să fie eliminată cea mai mare parte a argumentării folosită pentru formularea concluziilor ce au constituit în cazul de față baza de plecare a studiului elaborat de B. Hänsel, întrucît ele erau prezentate detaliat în articole cu caracter special, dar acest fapt a atras de la sine o schematizare a structurii lucrării. Se înțelege că pentru stabilirea limitelor cronologice și a sincronizării cu culturile învecinate, trebuiau să fie scoase în evidență principalele puncte de reper. În acest fel însă conținutul culturii materiale, trăsăturile ei definitorii sînt dislocate în elementele componente, care analizate în mod separat estompează caracterele esențiale ale fiecărei culturi în parte și chiar ale unui grup de culturi înrudite. Deși poate nu a fost în intenția autorului, dar prezentarea unor categorii de obiecte de metal fie că e vorba de arme, unelte, podoabe, ceramică etc. nu reflectă, oricît de bine ar fi fost analizate (precizîndu-se de fiecare dată condițiile de găsire și insistîndu-se mai ales asupra așa-ziselor *complexe închise*), în întregime conținutul culturii respective. De aceea, ni se pare că era cu mult mai bine să se fi pornit de la reliefarea trăsăturilor definitorii ale culturii materiale, subliniindu-se totodată și unitatea contextului cultural specific bronzului mijlociu din zona Dunării. Prin aceasta nu s-ar fi exclus însă detașarea din cadrul general a acelor elemente ce constituie puncte de reper pentru stabilirea sincronizărilor cronologice și culturale, cum sînt de exemplu armele (săbii, pumnale etc.), unelte din metal, podoabe etc. și a căror circulație depășește ariile restrînse ale unor grupuri mai mici etnico-culturale. Or, din acest punct de vedere, B. Hänsel pornește de la absoluti-

zarea elementelor particulare, iar conținutul culturii materiale devine o noțiune secundară. Este astfel cu atât mai ciudat cu cât în capitolul introductiv scoțind în evidență principalele puncte de reper pentru determinarea cronologiei subliniază faptul că analiza numai a depozitelor nu poate oferi o imagine completă, ci trebuie să se adauge la acestea descoperirile închise din așezări și morminte. În aceeași ordine de idei, însăși semnificația depozitelor, care după autor poate fi diferită (tezaur, de schimb etc.), nu poate fi stabilită dacă acestea nu sunt analizate mai întâi în contextul culturii din care face parte.

În ceea ce privește periodizarea internă a acestei importante etape a epocii bronzului, autorul a considerat că cele trei stadii de evoluție stabilite de I. Bóna ilustrează în mod real procesul istoric desfășurat în zona Dunării mijlocii în secolele XV—XIII î.e.n. Din acest motiv, B. Hänsel a preluat împărțirea în trei etape a bronzului mijlociu (vezi Band 7, p. 159—166), cu deosebirea că începutul primei etape este datat mai târziu decât prevăzuse I. Bóna (p. 21, tabel II). În stadiul actual al cercetărilor, argumentele prezentate de I. Bóna pentru a justifica împărțirea în trei etape și preluată, așa cum am amintit, și de către B. Hänsel, ni se pare convingătoare și reflectă mai real evoluția culturii materiale din această zonă. Pentru cronologia absolută a bronzului mijlociu, avem însă unele rezerve. Astfel, limita superioară propusă de Bóna ni se pare mult prea ridicată, ea corespunzând în linii mari cu perioada de maximă dezvoltare a bronzului timpuriu, iar cea propusă de B. Hänsel prea coborâtă. Dacă acceptăm ca *terminus ante quem* pentru bronzul mijlociu ±1500 și sfârșitul la finele secolului al XIV-lea sau

începutul secolului al XIII-lea î.e.n., este prea scurt intervalul acordat perioadei de maximă eflorescență a culturilor epocii bronzului. Ni se pare cu mult mai probabil ca începutul celei de-a doua perioade a epocii bronzului să se plaseze către începutul secolului al XVI-lea î.e.n.; dar pentru aceasta trebuie reanalizate argumentele ce pledează pentru această ipoteză (care de altfel nici nu este nouă). În sfârșit, o ultimă problemă la care dorim să ne oprim se referă la sincronizările pe care autorul le face între diferitele elemente ale culturii materiale din zona Dunării mijlocii cu regiunile învecinate. Am amintit deja că în repetate rânduri sînt scoase în evidență analogiile sau chiar întrepătrunderile reciproce ale elementelor de cultură materială din zona Dunării mijlocii, îndeosebi cu regiunile de sud și sud-vest. Credem totuși că folosirea datelor arheologice obținute prin cercetările din ultimii ani din România ar fi putut oferi un orizont mai larg autorului la înțelegerea și prezentarea îndeosebi a problemelor referitoare la sfârșitul bronzului mijlociu din bazinul Dunării. În acest sens, amintim că datele stratigrafice care au permis o periodizare mult mai riguroasă a culturilor Otomani și Wietenberg, precum și cunoașterea mai aprofundată a însuși conținutului acestor culturi erau de un real folos la stabilirea noului context ce apare în pragul bronzului târziu și ar fi facilitat o sincronizare pe un spațiu mult mai vast.

În încheiere, ținem să precizăm că observațiile menționate mai sus nu au avut scopul de a pune în discuție problemele tratate de autor, ci de a sublinia unele aspecte ale studiului de sinteză elaborat de B. Hänsel și semnalate de către noi în paginile de mai sus.

MARILENA FLORESCU

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN PERIOADA FORMĂRII POPORULUI ROMÂN” IAȘI, 1969

Între 27—29 decembrie 1969 a avut loc la Iași Sesiunea științifică cu tema : „Noi descoperiri arheologice din perioada formării poporului român”, organizată de către Secția de istorie veche și arheologie a Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”-Iași al Academiei de Științe Sociale și Politice.

La această importantă manifestare științifică au participat ca invitați 36 de specialiști de la Institutul de arheologie din București, Institutul de istorie și arheologie din Cluj, Centrul de științe sociale din Sibiu al Academiei de Științe Sociale și Politice, C.S.C.A., Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România, Muzeul orașului București, precum și de la muzeele de istorie din Arad, Sf. Gheorghe, Constanța, Ploiești, Suceava, Bacău, Botoșani, Galați, Roman, Piatra-Neamț, Tg. Neamț, ca și de la Institutele pedagogice din Oradea și Bacău.

La ședințele de comunicări și dezbateri au participat, pe lângă invitații din alte localități, cercetători științifici, cadre didactice și muzeografi din orașul Iași.

În cuvântul de deschidere, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași, a subliniat importanța descoperirilor arheologice din ultimii ani pentru clarificarea unor aspecte privind perioada formării poporului român, scoțind totodată în evidență necesitatea organizării unei astfel de manifestări științifice la Iași, în care să se facă cunoscute și să se dezbată rezultatele obținute în acest domeniu.

În cadrul sesiunii au fost prezentate trei referate generale și anume : „Continuitatea populației autohtone” (prof. dr. doc. I. Nestor, membru corespondent al Academiei), „Romanizare-românizare” (conf. univ. N. Gostar) și „Neamurile în migrație din regiunile răsăritene ale României” (cercet. șt. D. Gh. Teodor), precum și 18 comunicări tratând descoperiri din secolele III—X e.n., din Moldova, Transilvania, Muntenia și Crișana.

În legătură cu populația autohtonă, s-a scos în evidență de către prof. I. Nestor necesitatea lărgirii ariei geografice pentru problema continuității dacice la tot spațiul locuit de daci, subliniindu-se că R. Roesler a contestat continuitatea dacică și daco-romanică pentru *tot spațiul țării noastre* și că deci problema nu trebuie limitată doar la teritoriul provinciei Dacia.

Relativ la această problemă au fost prezentate următoarele comunicări :
Descoperiri dacice din sud-vestul Moldovei (V. Căpitanu, Bacău și V. Ursachi, Roman);

Sînt carpicii daci? (Gh. Bichir, Bucureşti); *Descoperiri de tip Sîntana de Mureş-Cerneahov la Zorleni-Bîrlad* (V. Palade, Bîrlad); *Cultura Bratei şi raportul ei cu cultura Dridu* (dr. Eug. Zaharia, Bucureşti); *Noi descoperiri arheologice din secolele VI—VIII din SE Transilvaniei* (dr. Z. Székely, Sf. Gheorghe); *Noi descoperiri arheologice din secolele VI—X din sudul Moldovei* (G. Coman, Murgeni); *Necropola din secolul al VIII-lea de la Frăţeşti-Giurgiu* (S. Dolinescu-Ferke, Bucureşti); *Date preliminare despre cimitirul prefeudal de la Guşteriţa-Sibiu* (Th. Nagler, Sibiu).

În ceea ce priveşte problema romanizării, din referatul general prezentat de conf. univ. N. Gostar, precum şi din discuţiile care au urmat, s-au detaşat două poziţii.

Astfel, din referatul general s-a reflectat teza clasică, potrivit căreia procesul romanizării trebuie restrîns doar pe teritoriul provinciei Dacia. Susţinătorii acestei teze consideră că romanizarea presupune ocupaţie romană şi mutaţii de ordin etnico-lingvistic. S-a arătat chiar că vatra de colonizare romană este de fapt mai redusă decît s-a crezut, neputînd constitui un rezervor de romanizare pentru Crişana, Maramureş, Muntenia şi Moldova.

Faţă de teza clasică s-a exprimat o altă de către prof. I. Nestor, încercîndu-se a se lămurii că procesul de romanizare trebuie înţeles în mod complex şi în dezvoltare de-a lungul veacurilor şi întrucît multiplele legături economice şi culturale cu imperiul au fost deosebit de active, procesul romanizării trebuie privit ca un fenomen mai larg, care a cuprins întreg teritoriul ţării noastre.

În legătură cu problema romanizării s-au prezentat următoarele comunicări: *Aşezarea şi cimitirul daco-roman din sec. II—III e.n. de la Obreja, jud. Alba* (dr. D. Protase, Cluj); *Descoperiri daco-romane la Barboşi* (S. Sanie, Iaşi şi I. T. Dragomir, Galaţi); *Circulaţia monetară în secolele II—III e.n. între Carpaţi şi Siret* (V. Mihăilescu-Bîrliba, Piatra Neamţ); *Unele date referitoare la aşezările din sec. III—IV e.n. de la Străuleşti* (M. Constantin, Bucureşti); *Dacii şi sarmaţii din secolele II—III e.n. în vestul României* (Eg. Dörner, Arad); *Castrum, urbs, civitas (Cetăţi şi oraşe transilvănene din secolele IX—XIII)* (M. Rusu, Cluj).

O altă problemă importantă a fost aceea a neamurilor în migraţie, pentru care s-a prezentat un referat privind perioada secolelor VI—X din regiunile răsăritene ale României (D. Teodor), în care s-a insistat mai ales asupra cronologiei şi evoluţiei elementelor slave din Moldova şi SE Transilvaniei. Din referat şi discuţii, s-au scos în evidenţă legăturile triburilor slave cu populaţia autohtonă din secolele VI—X e.n. În afară de slavi, comunicările care au urmat au adus în discuţie noi date arheologice referitoare la neamurile germanice (goţi, gepizi, ostrogoţi), precum şi cu privire la protobulgari, avari şi pecenegi.

Relativ la neamurile în migraţie au fost prezentate comunicările: *Cimitirul din IV e.n. de la Leţcani-Iaşi* (C. Bloşiu, Iaşi); *Cu privire la istoria gepizilor şi ostrogoţilor timpurii din bazinul carpato-dunărean* (prof. dr. doc. K. Horedt, Cluj); *O grupă ceramică necunoscută în necropola de la Sultana* (dr. doc. B. Mitrea, Bucureşti); *Horodiştea de la Fundul-Herţei* (M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Gh. Teodor şi V. Spinei, Iaşi).

Concluziile prilejuite de comunicările şi discuţiile din cadrul acestei sesiuni ştiinţifice au fost prezentate de către directorul Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi, prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmboviţa, care a indicat în acelaşi timp şi direcţiile şi sarcinile cercetărilor viitoare în problema formării poporului român.

Astfel, s-a scos în evidenţă că este necesară continuarea cercetărilor intensive, pe micro-regiuni, în scopul obţinerii unui număr sporit de date pentru precizarea aspectelor mai puţin cunoscute din această perioadă istorică. În acest sens, se impune o mai strînsă colaborare cu alte discipline din domeniul ştiinţelor umanistice şi ale ştiinţelor naturii. Este de

asemenea necesară cercetarea privind continuitatea dacică pe întreg teritoriul țării noastre, încercându-se să se lămurească ce este caracteristic pentru secolul al II-lea e.n. și pentru secolul al III-lea e.n. Paralel cu aceste probleme, s-a accentuat faptul că în anii viitori va trebui să se studieze, în continuare, raporturile populației autohtone cu neamurile în migrație, încercându-se să se precizeze formele sub care s-au manifestat ele în teritoriile supuse vremelnice goșilor sau slavilor.

Aceeași importanță trebuie acordată cercetării așezărilor întărite prefeudale din Transilvania și Moldova, din secolele IX—XI, mai ales pentru completarea datelor existente cu privire la sistemul lor de construcție, precum și în legătură cu semnificația lor istorică din perioada trecerii la feudalism.

În încheiere, s-a sugerat că pentru realizarea acestor sarcini este necesară o cercetare științifică judicios orientată, planificată și coordonată, la care să-și aducă contribuția toți specialiștii din întreaga țară.

DAN GH. TEODOR

LISTA
PRESCURTĂRILOR PUBLICAȚIILOR CITATE MAI DES
ÎN PREZENTUL VOLUM

AA	Archäologischer Anzeiger.
ActaArch	Acta Archaeologica, Budapesta.
AĖ	Archaeologiai Értesítő, Budapesta.
AM	Arheologia Moldovei I—VI, Iași, 1961—1969.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj.
AR	Archeologické rozhledy.
ArchHung	Archaeologia Hungarica.
ArhP	Археологичні Пам'ятки, Kiev.
ARMSI	Academia Română Memoriile Secției Istorice.
AS	Anatolian Studies.
AȘU, Iași	Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași. Seria Științe Sociale.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, I—XXXVIII, București, 1908—1945.
BerRGK	Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române.
CAH	Cambridge Ancient History.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum.
CNA	Cronica Numismatică și Arheologică, București, I—XIX, 1920—1945.
Dacia	Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; NS, I—XIV, 1957—1970.
DissPann	Dissertationes Pannonicae.
Dolgozatok	Dolgozatok-Travaux de la Section numismatique et archéologique du Musée National de Transylvanie, Cluj, I—X, 1910—1919.
ESA	Eurasia Septentrionalis Antiqua.
FolArch	Folia Archaeologica, Budapesta.
IGB	G. Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, Sofia, 1956.

Izvestia	Известия Молдавского филиала Акад. наук СССР, Chişinău.
Izvestia-Institut	Izvestiia-Buletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
Izvestia-Société	Izvestiia-Buletin de la Société Archéologique Bulgare.
JHS	Journal of the Hellenic Studies, Londra.
JPEK	Jahrbuch für Prähistorische und Ethnografische Kunst.
KS	Краткие Сообщения Института Истории материальной культуры Акад. Наук СССР, Москва.
KSIA	Краткие Сообщения Института археологии, Киев.
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
Materiale	Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., I (1953), Materiale şi cercetări arheologice, II—VIII (1956—1962), IX (1970).
MIA	Материалы и исследования по археологии СССР.
MIAIZR	Материалы и исследования по археологии юго-запада и Румынской Народной Республики, Chişinău, 1960.
PA	Památky Archeologické.
PZ	Prähistorische Zeitschrift.
RA	Revue Archéologique.
RE	Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen. Altertumswissenschaft.
RHR	Revue de l'histoire des religions, Paris.
RRH	Revue Roumain d'Histoire.
RVM	Војвођанских Музеја, Novi Sad.
SA	Советская археология.
SIA	Slovenská Archeológia.
SC	Studii clasice.
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche.
SMMIM	Studii şi materiale de muzeologie şi istorie militară, Muzeul Militar Central, Bucureşti.
SCN	Studii şi cercetări de numismatică.

Redactor NICULINA FLOREA
Tehnoredactor ELENA BABI

*Bun de tipar 06.05.1972. Hîrtie tipar înalt ilustra-
ții de 80 gr./m², format 8/61×86. Coli de tipar
50,50. Planșe 2. C.Z. pentru biblioteci mari 902.6
(498.3) (082). C.Z. pentru biblioteci mici 902.6
(R3) (08).*

*Întreprinderea poligrafică Informația, București,
str. Brezoianu nr. 23—25
Republica Socialistă România*

